

Date Received	
1	2
3	4
5	6
7	8
9	10
11	12
13	14
15	16
17	18
19	20
21	22
23	24
25	26
27	28
29	30
31	32
33	34
35	36
37	38
39	40
41	42
43	44
45	46
47	48
49	50
51	52
53	54
55	56
57	58
59	60
61	62
63	64
65	66
67	68
69	70
71	72
73	74
75	76
77	78
79	80
81	82
83	84
85	86
87	88
89	90
91	92
93	94
95	96
97	98
99	100

UNIVERSITY OF GENT

Tabl

AANHANGSEL
OF HET
WOORDEN-
BOEK
VAN
KUNSTEN
EN
WETENSCHAP.
PEN.
P — Q.

AANHANGSEL
OP HET
WOORDENBOEK
VAN
KUNSTEN
EN
WETENSCHAPPEN.
P - Q.

CONFIDENTIAL

CONFIDENTIAL

A A N H A N G S E L

OP HET

ALGEMEEN WOORDENBOEK

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

in 8 deelen bewerkt door wijlen den Heer

G. T. N I E U W E N H U I S,

en te Zutphen van 1820 — 1829 in het licht verschenen.

Bijeenverzameld en in orde gerangschikt

door een'

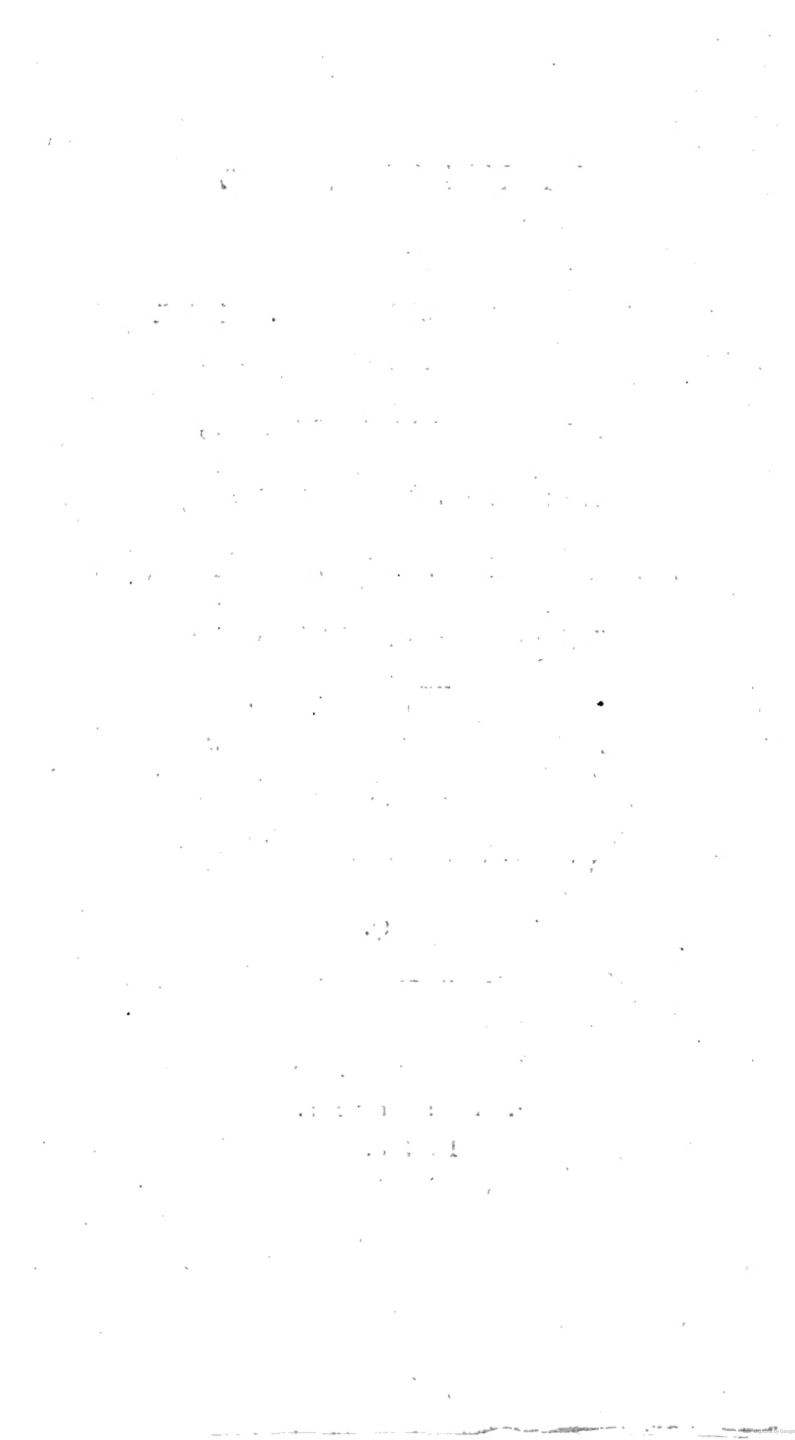
VADERLANDSCH GELEERDE.

P — Q.

Te Nymegen, by

J. F. T H I E M E.

1 8 3 8.

P.

PAAPE. (ADRIAAN DE) Beroemd Nederlandsch schilder uit de 18^e eeuw werkte in den smaak van GERARD DOU. Zijne stukken komen weinig voor, en van zijne levensomstandigheden vindt men ook al niets aangeteekend. In de nagelatene kunstverzameling van wijlen den heer TOLLING, verkocht te *Amsterdam* in 1768, werd een kruidenierswinkel met verscheidene beeldjes en bijwerken, zeer kunstig door hem geschilderd, gevonden; ook was er een uitvoerig stukje van dezen meester in het beroemde kabinet van WINCKLER, te *Dresden*. Zijn afbeeldfel, door hem zelve geschilderd, werd gevonden in de belangrijke verzameling van schildersportretten van wijlen den Heer VAN DER MARCK, te *Leiden*.

PAAR. Is afkomstig van het Latijnsche *par*, een tweetal.

* **PAARD.** (Het) De oude helden kenden hunne paarden reeds een groot deel van hunnen roem toe, vele titels zijn van de paarden ontleend, als, *Ordo equester*, *Maarschalken* (*Maar* is paard) *Opperstaalmeester*, *Ridder* (rijder), *Chevalier*, enz.

Het nut van goede paarden te fokken is groot:

1ste in den oorlog.

2de Voor den handel in het algemeen.

3de Om het geld tot den aankoop van paarden in het land te kunnen houden.

4de Om paarden van allerlei soort naar buiten te kunnen uitvoeren.

Wij Nederlanders zijn door onze ligging zeer geschikt voor den paardenhandel en de paardenfokkerij; hieromtrent hebben wij zeer veel vooruit boven de zuidelijke landen.

Engeland kreeg voor uitgevoerde koets- en rijpaarden van 1786 — 1789 33,000,000 Fransche livres van het overige *Europa*.

Gedurende de oorlogen van LODEWIJK XIV gingen voor den aankoop van paarden 100,000,000 livres uit *Frankrijk*.

Er zijn twee soorten van het Paard, de *equus caballus ferus* en de *equus caballus domesticus*, men houdt beiden als van denzelfden oorsprong: doch men weet niet of de 1ste van den 2de of de 2de van den 1ste aftamt.

Het wilde paard is over het algemeen niet zoo fraai dan het tamme. Reeds zeer vroeg was het paard in *Nederland* in gebruik; men noemde het te voren *ors*, b.v. MELIS STROKE te *orfe* (te paard); doch toen was het *Paard* ook in gebruik; van het oude *ors* is ons *ros* gekomen, ook *roskam*. „*Equi non forma, nec velocitate perspicui*,

ALGEM. AANHANGS. V. a

A

zegt

zegt TACITUS van onze paarden; doch hij roemt de ruiters, *de moribus Germ.* Cap. 6.

De ruitery der Germanen bestond veelal de gevechten en daaronder waren de Batavieren de beste, Zie PLUT. in *Othone* cap. 12., de Vriesche en Groningsche paarden zijn bij ons de fraaiste en beste; het Vlaamsche paard is beter voor den akkerbouw geschikt.

De Vriezen gaven aan hunne vorsten in plaats van geld, paarden. Ook bij de inhuldiging van FILIPS gaven de Vriezen Paarden ten geschenke, doch de Groningers zeggen dat zij uit hunne provincie kwamen.

De Vriesche paarden zijn zeer geschikt voor zware kavallerie (waarin onze ruitery te voren bijna geheel bestond) voor het trekken van zware lasten en voor koetspaarden.

Onze paarden loopen over het algemeen niet zoo snel als sommige uitlandsche rasfen. Zij worden echter gezocht in *Duitschland* en *Frankrijk*.

Het Arabische paard is het allerfraaiste, het is schoon, sterk en gezwind; men merkt op dat hetzelfde:

- 1°. meer klein dan groot is;
- 2°. den kop betrekkelijk klein en mager doch breed heeft;
- 3°. het profiel van den kop meestal regt is; zelden gebogen;
- 4°. de mond klein is,
- 5°. het oog groot, levendig, sterk vooruitkomende is; (dit is het beste kenmerk).
- 6°. wijd geopend zijn de nensgaten;
- 7°. de hals is lang, doch niet zoo als van de Engelsche hardloopers;
- 8°. de rug is regt;
- 9°. de croup lang en zacht gebogen;
- 10°. het haar kort, dun, maar zijdeachtig en glanzig, zoodat de lichte schimmels een zilverglans, en de vossen een goudgloed vertoonen;
- 11°. de teekens zijn niet heel zeldzaam, doch niet heel groot. Men vindt het meest schimmels in *Arabië* doch overigens paarden van alle kleur;
- 12°. de binnenzijde der hoef is zoo gemaakt, dat zij zich nooit strijken;
- 13°. wordt het paard onder den ruiters wat opgezet, zoo gaat de kop naar de hoogten en de staart wordt boogsgewijze.

Meer dan 250 horden Beduinen doorkruisen de woestijnen met de fraaist mogelijke paarden. — Deze dieren zijn buigzaam, zacht en goed, nergens wordt het paard zoo goed behandeld en de Arabier gaat er mede om als met zijnen vriend; die een paard mishandelt wordt veracht, doch nergens ook bewijst het paard zijnen meester zoo vele diensten.

Het paard wordt in *Arabië* alleen gebezigd om te rijden; bij ons wordt hetzelfde door zwaar te trekken bedorven.

De Arabieren verdeelen hunne paarden in twee soorten. 1.

1°. In paarden van onbekende afkomst.

2°. In die wier geslachtlijst vele eeuwen oud is.

Bij de geboorte van een veulen halen de Arabieren dikwijls ge-
tuigen, wier schriftelijke handteekening het perkamenten stuk beves-
tigt. Men betaalt op den *Libanon* ligt 2000 piasters voor eene goe-
de merrie. Bij ons is van f 3 à f 10,000 de prijs van een echt Ara-
bisch paard.

De Arabieren zeggen dat de beste paarden bij hen van de stallen
van koning SALOMO afstammen.

Arabië is naar alle gedachten geenszins het vaderland, want,

1°. uit de geheele geschiedenis der aartsvadersen blijkt dat tot in
Jacob's tijd in *Arabië* geene paarden waren;

2°. toen *Jeruzalem* door NEBUKADNEZAR verwoest werd, koch-
ten de Tyriërs hunne paarden in *Armenië*, en *Arabië* was toch
veel nader.

3°. STRABO, die ten tijde van CHRISTUS leefde, schrijft dat in
gelukkig *Arabië* geene paarden noch muilezels waren en in woest-
Arabië alleen kamelen.

4°. het fabeltje der Arabieren toont dat men in *Palestina* vroe-
ger paarden heeft gehad dan in *Arabië*.

De aartsvaders hadden geene paarden; hunne lastdieren waren ezels,
hunne ploegers *osfen*: in het boek van JOB vindt men eene heer-
lijke beschrijving van het paard, doch JOB zelf had geene paarden.

Volgens het bevel van MOZES moesten aan de gevangene paarden
de pezen worden afgesneden, waaruit blijkt dat zij ze niet ge-
bruikten. DAVID week daarvan af; hij behield er 100 voor zich;
echter doodde hij 1600 Armenische paarden (eene zeer beste soort).

Op de Arabische volgen de Egyptische paarden in rang en deugd.
Voor de tijden van ABRAHAM schijnen daar reeds paarden geweest
te zijn; reeds ten tijde van JOZEF bestonden de bezittingen der
Egyptenaren grootendeels uit paarden.

DIONORUS SICULUS maakt gewag van het groot aantal paarden
in *Egypte*.

Ten tijde van koning SALOMO dreef *Egypte* reeds veel handel in
paarden, SALOMO kocht ze tegen 150 sikkelen per stuk.

De beste Egyptische paarden komen tegenwoordig nog zeer nabij
de Arabische; doch

1°. hun haar is niet zoo fijn.

2°. zij dragen den staart niet zoo boogsgewijze;

3°. zij zijn meest stekelharige vosfen.

4°. zij hebben groote teekens.

Uit XENOPHON blijkt dat reeds de oude Perzen het paard zeer be-
minden en eene goede ruitery hadden.

Bij alle volken die als goede ruiters bekend staan (en dit waren
ook de Perzen) ziet men hen alles voor het gemak hunner paarden
doen; weinig voor den ruiters.

De oude Perzen hadden eenige aan de zon geheiligde paarden die door hun gehinnik, het toekomende heetten te voorspellen.

De Perzen hadden op hun schattingsarief, waarin men de belastingen betaalde, als het meest waardig,

- 1°. het kameel,
- 2°. het paard,
- 3°. het rund,
- 4°. de ezel.

Er zijn tegenwoordig drie soorten van Perzische paarden.

- 1°. kleine maar edele paarden;
- 2°. eene grootere doch minder edele soort.
- 3°. nog grooter en het minst edel.

De eerste soort komt dicht bij de Arabische; zij bevinden zich meest in de omstreken der stad *Hamadan* (het oude *Ecbatana*).

DIODORUS SICULUS zegt dat er stoeterijen waren van 160,000 paarden. ALEXANDER vond er slechts 60,000.

De tweede soort heeft een langer kop; deze schijnen van de Tartarische grenzen afkomstig en bevinden zich in de provincie *Korazan*; de Engelsche Oost-Indische Compagnie krijgt hare ruiterspaaarden van daar.

De derde soort heeft hoog opgezette zware halzen en hooge beenen. Zij worden in de meer vette streken van *Mazanderan* enz., aan de *Kaspische zee* gevonden.

Onze Perzische paarden nemen de reis over *Rusland*, waardoor er wel eens half Russische komen.

1°. Het Perzisch paard is iets grooter dan het Arabische en volgens velen sierlijker van vorm.

2°. Het is daardoor meer geschikt om vertooning te maken, het Arabische voor vermoeljenissen vooral in den oorlog.

3°. Het heeft een fijner en buigzamer hals.

4°. De kop is niet zoo breed als van het Arabische.

5°. De ooren wat lang en fraai gespitst.

6°. Het lijf wat lang.

7°. Wat hoog van beenen die echter zuiver en klein van hoef zijn.

8°. Het Perzisch paard draagt de staart niet zoo fraai.

Het edele paard vindt men van alle kleuren, vooral roemt men de *goud vossen*.

Buiten *Arabië* vindt men nergens zulk een sterke band tuschen ruiter en paard als in *Perzië*. Zij rijden niet zoo hard als de Engelsche. Er zijn stoeterijen ten voordeele van de kroon.

Het *Barbarische paard*, was reeds bij de Ouden geacht; mendenke om de Numidische ruitery. Zij zijn bijzonder mak en worden zonder toom of teugel bestuurd. De Romeinen bedienden zich ook vooral van deze paarden.

De Romeinen bedienden zich als Romeinen alleen van zware kavallerie. De ruitery der bondgenooten was ligt gewapend.

1°. De kop is een weinig gebogen en iets smaller dan bij de Arabische.

20. De hals is nog hooger opgezet dan bij het Arabische.

30. Zij hebben het vuur der Arabieren niet.

Er zijn Barbarische paarden die een Struisvogel in het loopen inhalem. Men verkiest daar de zilverschimmels van *Marokko* en *Fez*.

De fraaiste Turkische paarden zijn weinig minder dan de Arabische, en vooral die uit *Babylonië* en *Thesalië* komen.

De Turkische zijn meestal iets grooter dan de Arabische, de kop iets regter, het haar niet zoo fijn. Zij zien het liefst graauwshimmels.

Het *Spaansche paard* was oudtijds in aching: doch sedert de meerdere invoering van Arabische paarden in het overig *Europa* minder. De vroegere waren zeker door de Mooren ingevoerd. Nog geene 100 jaren geleden waren de Spaansche nog de beste van *Europa*.

De Romeinen zochten reeds Spaansche paarden, die denkelijk van *Karthago* afkomstig waren.

Estremadura, *Granada* en *Andalusie* zijn thans nog de zuiverste; vooral de laatste.

KARL V. bedierf de beste Spaansche paarden door zijnen togt tegen *Algiers*; hij had de schoonste en sterkste uit heel *Spanje* voor die expeditie bijeengebragt. Zij kwamen bijna geheel om. Sedert dien tijd had *Spanje* nimmer meer zulke voortreffelijke paarden.

De stalmeester van den Koning van *Pruisen* (VOLMij) in 1787, naar *Spanje* gezonden om aldaar goede paarden voor de stoeterij te koopen, vond in dat land geene, die de kosten van transport waardig waren.

In 1805 zond NAPOLEON mede naar *Spanje* den kundigen DE MOUSSY; deze kwam terug met de tijding dat de toestand der paarden allerellendigst was. Zie: *Mémoires sur les chevaux Espagnols par DE MOUSSY, Paris 1811.*

FILIPS V. gaf verlof aan de bevelhebbers zijner kavallerie-regimenten door geheel *Spanje* de 2jarige hengsten, die hun zouden aanstaan, tegen eenen bepaalden prijs weg te nemen: hetgeen een allerongelukkigste maatregel was, want de slechte bleven ter voortplanting over en de lust voor het aankweken van goede paarden ging over; het aanfokken van muil dieren nam ontzaggelijk toe, en men nam hiertoe de beste merrien, men nam ook weinige maatregelen tegen ansteekende ziekten onder de paarden, even weinig als de Turken tegen de pest; men nam te laat en ook verkeerde maatregelen tegen de verdere verbastering der paarden.

Men was zoo dwaas om hengsten te laten komen uit *Denemarken*, en *Normandie* waardoor het ras nog meer verminderde, daar deze nog onedeler waren.

De edelste Arabische paarden op 's konings stallen werden gebruikt tot het aanfokken van muilezels.

De *Engelsche paarden*, zijn geheel nieuw en door de Engelschen zelve als het ware daargesteld door de invoering van Oostersehe paarden: men zegt daar van zulk een stam, *het is van bloed*, een volbloeds paard, *drievierde bloed*, *half bloed*, *wat bloed*.

- Er zijn 3 soorten: 1. de wedlooper of het renpaard.
 2. het landpaard (*countryhorse*).
 3. het karpaard.

De wedlooper is afstammende van Arabische, Barbarische en Turksche paarden; het gelijkt nog zijne voorouders, de kop vooral; de hals is wel eens verkeerd, de rug is regt en zoo ook de croup, de beenen zijn fijn en niet behangen, de hoef is rond en glad meestal breeder dan bij de Arabische. Zij zijn van alle kleuren, echter meer bruine en vossen dan schimmels, zij hebben weinig teekens; men houdt ook nauwkeurige geslachtsregisters, de reden van het invoeren was liefhebberij van wedloopen, eerst nam men Spaansche, daarna Barbarische en eindelijk Arabische paarden. Snelheid is dus het hoofddoel en bepaalt de waarde.

Zij zijn niet geschikt voor ons om het ras te verbeteren, want hunne eenige verdienste is snelheid.

Het landpaard is van het grootste belang voor rij- en wagenpaarden, het eerste vooral wanneer er eenig edel bloed in is. Zij zijn gewoonlijk bruin of ros en hebben vele teekenen. De neus is veelal gebogen, de hals lang, de rug regt, gelijk bij de edele, de beenen behangen de hoeven breed. De fraaije Engelsche rijpaarden die wij hier zien zijn van dit ras.

Bijna elk landbouwer in *Engeland* fokt jaarlijks een paard aan. De groote fokkerijen zijn in *Torkshire*. Zij voeren uit naar *Noord-Amerika* enz. en zelfs naar *Indië*. *Engeland* trekt jaarlijks groote sommen van het vaste land voor paarden. Niemand gaat bijna in *Engeland* te voet behalve de bedelaar.

Die bij ons komen zijn slechts een kwart hoogstens een *half bloed* en worden in *Engeland* dikwijls zeer goedkoop verkocht.

Het karpaard is niets edel; het moet krachten hebben, het is ook niet Inlandsch maar afkomstig uit ons Vaderland ten tijde van de tournoospelen en riddersgevechten toen zij zware harnasfen moesten dragen. De kleur is meestal zwart, het paard groot en sterk, de beenen behangen, hoeven breed, zij dienen voor slepen koolen kalkwagens, er zijn *reuzen* onder, voor eenige jaren was er een de *olifant* genaamd en was 7 voet 8 duim hoog, de breedte van de borst was 3 voet, de hoefijzers wogen niet onder de 8 pond. De prijs dezer paarden is zelden onder de 20 guines, er zijn er van 80 en 100 guines. Zij vervoeren de grootste lasten: men heeft eene bijzondere wijze van aanspannen, 4 voor den wagen en 2 achter denzelfden, die door een boom den wagen voortduwen. De Engelschen zijn meesters in de paardenteelt en houden ieder der 3 soorten afzonderlijk en ieder in groote waarde.

Eenige Engelschen kochten eens eenen Moorschen slaaf om en vervoerden een keurige hengst van de stal van den keizer van *Marekko*, deze hengst in *Engeland* aangekomen koste f 40,000.

De Heer Cookson te *Londen* verkocht een renpaard voor 158 pond st., een dito voor 170 pond st., een dito voor 225 pond st., een dito voor 940 pond st., een dito voor 1500 pond st. In

In 1792 verkocht de prins van *Wallis* 65 paarden, waarvan sommige 700 pond st. opbragten; het afschaffen van zijn wedrennen won hem jaarlijks 25,000 pond st. uit.

Voor een goede Hunter of Jagtpaard geven de Engelschen 2 tot 500 guines.

Geen land kan zich met *Engeland* in de paardenfokkerij meten; zij voeren ontzaggelijk veel paarden uit.

Reeds ten tijde van HENDRIK VIII was er eenige genegenheid voor de paardenfokkerij; hij gaf het bevel dat ieder een zeker getal paarden moest houden, iedere aartsbischop en hertog elk 7 hengsten; ieder bisschop en ingezetene, wiens vrouw een fluwele muts droeg, 1 paard op stal hebben. JAKOBUS I. was de eerste die een Arabisch paard in *Engeland* invoerde en daarvoor 500 pond st. betaalde, en hiervan begint de veredeling van het Engelsche ras; hij liet er daarna nog meer komen. In den beginne gelukte de verbetering niet zoo spoedig, alle halfras ontvaard spoedig tot de slechtste soort.

KAREL II. (1660 — 1685) was een groot liefhebber van rennen, en liet een aantal edele hengsten en merriën uit *Barbarije* komen; de merriën kregen den naam van koninklijke merriën, en van deze stammen de volbloedige paarden in *Engeland* af.

De oude wedloopers worden gebruikt tot het dekken van merriën.

In de Engelsche geslachtsregisters zijn 21 oude edele paarden als stamvaders, wier nakomelingen het edele ras hebben daargesteld.

De later ingevoerde Arabische hengsten hebben zulke edele nakomelingen niet voortgebracht, (misschien waren zij nog niet lang genoeg in het land).

De sprong van een zeer edele hengst (Engelsche) kost 10 — 25 guines, die van een Arabische hengst slechts 15 guines.

Het paard *Matsham* zoude zijnen meester 120,500 p. st. of f1,446,000 hebben opgebracht.

Het paard *Eclips* (geboren 1764) werd eerst verkocht voor 20 guines, ten 2den maal voor 1000 guines, de 3de maal voor 1750 guines. Iedere maal dat hij dekte werd met 100 guines betaald: hij is nooit in het renperk overwonnen, en zou zijnen bezitter hebben aangebragt 162,000 pond st. (nagenoeg f2,000,000).

De *Eclips* sprong bij elke zet 25 voet over, of 3500 voet in de minuut.

Het paard *Childers* overtrof nog de *Eclips*, en leide in een minuut 4950 voet af, een uur wegs in 2 minuten 27 seconden. De veulens van zulke edele paarden worden verkocht, somtijds zelfs eer ze geboren zijn. De prijs is tuschen de 20 en 400 guines.

De veulens blijven 5 a 6 maanden bij de moeder en worden daarna tot een 2de of 3de jaar met ongefóofelijke zorgvuldigheid opgepast, en een of twee maanden voor den wedloop voorbereid. Ieder paard heeft zijn eigen stal en oppasser, zijnde gewoonlijk een jongen van 14 jaren, het paard is 's winters met wollen dekens bekleed, 's zomers met een linnen dek; tweemaal daags gaat hij wandelen; er loopt onder

de geheele behandeling wel eenige kwakzalverij. Deze soort van behandeling kost maandelijks wel 20 guines en zelfs veel meer, men wedt bij de renloopen om ongehoorde sommen. In *New-Market* wil men dat jaarlijks meer gewonnen en verloren wordt dan in allespeelhuizen van *Europa*; er zijn 93 plaatsen in *Groot-Brittannie* waar wedloopen gehouden worden.

De Engelschen wedden al over het loopen der paarden, die nog geboren moeten worden.

Te *New-Market* zijn 16 onderscheidene ruimten, een van $4\frac{1}{2}$ mijl lang. De eigenaar berijdt nooit zijn paard: dit is een bijzondere kunst, die geleerd moet worden, een gewone pikeur is hier geenszins toe in staat, het zijn bijzondere en onafhankelijke lieden, die gemeenlijk ook deel aan de weddingenschap nemen, daar zij er verstand van hebben.

De snelheid der *Eclips* en *Childers* was gelijk die van een hevige storm en orkaan, daarom is het zoo gevaarlijk voor den rijder, die zich ook geheel kromt en het hoofd op zijde houdt om niet te stikken.

Er zijn heeren in *Engeland* geweest, die geene natuurlijke weiden, hoe goed ook, voor hunne paarden wel genoeg rekenden; maar een gedeelte weide bestraatten, om daardoor fijner gras tusschen de steenen doorgroeijende te krijgen.

De Engelschen zijn zeer gesteld op de paarden der *highwaymen* of struikroovers. Er zijn in *Londen* lieden, die alleen leven van het voederen van paarden, zij zeggen dat de kortstaarten het minst eten.

De paardenfokkerij is in *Frankrijk* nog niet op den hoogsten trap; sedert 1690 begon men de rasfen te verbeteren. In 1660 deed COLBERT daartoe reeds voorstellen.

Sedert dien tijd heeft de regering er zich ernstig mede bemoeid. In 1779 kwamen uit *Egypte* en *Syrie* 24 hengsten; ieder kostte 15,000 livres. Deze pogingen hebben echter weinig uitgewerkt, voor de omwenteling, na een langdurige vrede had men echter nog geene goede rij-, koets- en kavaleriespaarden.

Men wijft thans alles aan de omwenteling; ten onregt. Men heeft verkeerde maatregelen reeds van den beginne af genomen, men bragt ook Deensche, Nederlandsche en Duitsche paarden ter veredeling aan, hetgeen niet goed was; men zocht slechts een groot ras te bekomen uit welke landstreek ook de hengsten kwamen, men heeft hierdoor zelfs goede soorten bedorven; hengsten en merriën moeten gelijktijdig ingevoerd worden, voor groote paarden moet er in een land goed en overvloedig voedsel voorhanden zijn.

De merrie, die gedekt wordt, moet ook een goede aanleg hebben.

Er zijn in *Frankrijk* 3 stoeterijen van naam, welke aan het Rijk behooren: 1°. die te *Pain* in *Normandie*, 2°. te *Pompadour* in *Limousin*, 3°. te *Rosiere* bij *Nancy*. De 1ste is voor rijd- en trekpaarden van groote soort. Vóór de omwenteling was zij belangrijk, doch gedurende de-

dezelve ging zij te niet. NAPOLEON heeft ze weder hersteld.

De 2de had haren oorsprong onder LOUWIS XV, zij was voor rijpaarden van de beste soort. Zij leed zeer veel gedurende de omwenteling. NAPOLEON herstelde ze, en bragt er Egyptische paarden, zij voldoen echter niet aan het oogmerk, men zegt dat de stoeterij op te steenachtigen grond is aangelegd.

De 3de was de beroemde stoeterij van den hertog VAN TWEEBRUGGEN, en werd hierheen verplaatst. De merriën zijn meest schimmels; de hengsten zijn minder.

De Nederlanders moeten vooral zorgen dat de paardenfokkerij steeds verbeterde, anders kunnen wij met den tijd geene paarden meer naar *Frankrijk* uitvoeren.

De beste Fransche zijn die uit *Normandie*; deze zijn goede trekpaarden; zij zijn niet fraai, doch dit ras zoude het best te veredelen zijn.

Er zijn in *Frankrijk* 27 depots van springhengsten van het edele ras, die uit de beste stoeterijen komen.

In *Parijs* alleen zijn 12,800 paarden, behoorende aan partikulieren: in *Frankrijk*, met de muilezels mede gerekend, in het geheel nagenoeg 2,125,000.

In ons Vaderland is het getal omstreeks 255,000. Wij leveren tegenwoordig nog jaarlijks een aanzienlijk aantal paarden aan *Frankrijk*; zoo de Franschen voortgaan met verbeteren zullen zij op het laatst ons nog paarden leveren.

Denemarken heeft zijn ras aanzienlijk veredeld, de handel in paarden is daar een aanzienlijke tak van nijverheid.

De stoeterij van den koning te *Friederichsborg* is 607 sterk, en wordt om zijne inrigting zeer geroemd.

In 1797 voerde *Denemarken* 16,000 paarden uit.

In *Pruisen* maakt men ook thans veel werk van de paarden fokkerij; dit begon onder *FREDERIK de Grootte*, hij verzond echter zijne beste paarden naar buiten 's lands.

Het wilde paard heeft:

1°. Een dikke kop; 2°. van elkander staande ooren; 3°. zware kaken; 4°. een rechte dunne hals; 5°. smalle borst; 6°. spits van kruis; 7°. zware vetlappen; 8°. vóór aanmerkelijk lager dan achter; 9°. over het algemeen klein.

De ouderdom van het paard ziet men aan de tanden. Zij hebben er 40; 24 kiezen, 12 voor- of snijtanden en 4 kroon- of wolftanden.

De 4 kroontanden worden alleen bij de hengsten gevonden, de kiezen zijn achter in den mond.

Met de 2½ jaar vallen de 4 voorste tanden uit, 2 boven en 2 onder

— — 3¼ — — — 4 volgende — — — —

— — 4½ — — — 4 laatste — — — —

Van het 5° tot het 6° jaar vult zich de holte tusschen de 4 voorste tanden.

Van het 6^e — 7^e jaar vult zich de holte tusſchen de 4 middelſte tanden.

Van het 7^e — 8^e — — — — — 4 achterſte —

Wanneer een hengſt de 5 jaren bereikt heeft, heeft hij de kroontanden.

Men rekent de natuurlijke leeftijdt op 40 jaren, dit is zoo zeldzaam niet. FREDERIK II. hield er velen tot hunnen natuurlijken dood.

De *Bucephalus* van ALEXANDER was reeds 30 jaren oud, toen het ſneuvelde.

Men rekent dat een paard 7 à 8 malen zoo lang kan leven als de tijd die het groeit, die gewoonlijk 5 à 6 jaren is.

PAARD. (Het kleine) *Equiculus*, *Equuleus*, *Equus Minor seu prior*, is een klein ſterrebeeld in het noordelijk gedeelte des hemels aan de zijde van den *Dolfin*, ten oosten omtrent *Pegasus*. Men kan van hetzelfde niet meer dan het hoofd zien. Het beſtaat uit vier ſterren van de vierde grootte. SCHICKARD maakt daaruit het *veulen van de ezelin*, waarop CHRISTUS zijne intrade heeft gedaan, en SCHILLER eene *mystieke of geheime roede*.

PAARL. of PAREL. (de) Van het Fransch *Perle*, maakt een onderdeel uit van het diſtrikt *Stellenbosch* gelegen in de Weſtelijke afdeeling van de Engeliſche volkplanting, de *kaap de goede hoop*.— Het wordt verdeeld in twee afdeelingen, en wel in het Zuidelijke en in het Noordelijke (of *achter de Paarl*) genoemd, en beſtaat eigenlijk uit het dorp van dien naam, hetwelk, hoewel niet regelmatig, en wijd uit elkander verſpreid gebouwd, in netheid, zindelijkheid, alsmede in onderscheidene gemakken des levens, voor de andere plaatſen dezer kolonie, niet behoeft onder te doen. Men vindt hier eene zeer fraaije en op de Europeiſche wijze gebouwde kerk, voorzien van een goed orgel, welke 1400 menſchen, en eene zendelingskapel, welke 800 perſonen bevatten kan, in het midden van het dorp gelegen, en met de fraaiſte en nieuwſte pastoriſ der geheele volkplanting voorzien. Verder eene gevangenis, die 25 perſonen bevatten kan, een logement, eene poſtwagendienst, welke den aſtand naar de hoofdstad (*Kaapſtad*) in 8 uren aſlegt, benevens eene zeer goede koſtſchool of inſtituut onder opzigt van den kundigen Duitscher HORN, welke reeds vele bekwame leden aan de maatſchappij geleverd heeft. Overigens is de top van den *Paarl- (Parel-) berg* opmerkens- en bezienswaardig, en levert het gezig van dezelve allerschoonſte en treffende natuurtooneelen op. — Dit dorp wordt door een' vrederegter, die alle kleine voorkomende zaken afdoet, beſtuurd; de grootere worden door hem naar den Reſident Magiſtraat te *Stellenbosch* (zie dat artikel) verwezen. Hij heeft de twee Veldkornetiſchappen, welke de omſtreken van dit dorp uitmaken, onder zijn beſtuur. De grond ook van dit gedeelte van het *Stellenboſche diſtrict* is bijzonder vruchtbaar in wijn, vruchten enz., doch minder in het voortbrengen van graan. Het dorp zelve wordt geheel door eikenboomen, waaronder eenige van aanmerkelyke dikte overſchaduwde, zoodat de bovenmatige
hit-

PAASCH-EILAND. (Het) — PAATS VAN TROOSTWIJK. 31

hitte van den zomer niet zeer hinderlijk is. Hetzelve bevatte, volgens de telling van 1833, 900 blanke inwoners, benevens 1000 zwarten.

PAASCH-EILAND (Het) ligt in de *Zuidzee* tusfchen *Valdivia* en de *Salomons eilanden* op 27° zuiderbreedte en 167° lengte. Het werd door ROGGEVEEN op Paaschdag in het jaar 1722 ontdekt, doch door kapitein COOK op zijne tweede reize naauwkeuriger opgenomen. Het land is er steenachtig, en deze steenen fchijnen van vulkanifchen oorfprong te zijn; men gelooft dat hetzelve het overblijfsel van eenen vuurfpuwenden berg is. Men vindt op hetzelve ftandbeelden van fteen, welke 27 voet hoogte hebben.

PAASCH-REKENING. Is de uitrekening van het Paaschfeest, volgens het befluit van het Concilie van *Nicea*. Ten gevolge daarvan moet hetzelve telkens op den Zondag na de eerfte volle maan, welke in de nachtevening voor de lente valt, gevierd worden, echter hebben de Protestantfche ftenden op eene rijksvergadering befloten hierin eenige verandering te maken. Men noemt dezelve ook wel de *Kerk- of Feestrekening*, omdat alle de beweeglijke feestdagen van het Paaschfeest afhangen en dus met hetzelve tevens uitgerekend worden.

PAASCH-TERMIJN. Is de dag, op welke de volle Paaschmaan valt, en na welke, volgens het befluit van het Concilie van *Nicea*, den eerst daarop volgende zondag, het Paaschfeest moet gevierd worden. Dus als men nu den dag kent, op welchen de zon in het teeken van den Ram treedt, zoo weet men het begin van de *Lente*; telt men nu verder voort tot op den dag waarop de eerfte volle maan invalt, zoo heeft men de Paasch-termijn gevonden.

PAATS VAN TROOSTWIJK. Een beroemd *Scheik- en Natuurkundige*, die met DEIMAN, BONDT, NIEUWLAND en LAAUERENBURGH, welke zich onder den naam der *Amfterdamsche of Hollandsche fcheikundigen*, in de wetenfchap roemrijk bekend maakten en het *gaz oleificum* ontdekten, werkte. Zij onderzochten gezamenlijk de werking van de kwik in de groeiende zelfftandigheden, het waterftofgaz, in zoo verre het koolftof bevat, het falpeterzuur, en deszelfs verband met het loogzout, de ontbinding en zamenftelling des waters door de *electriciteit* en het *oxyde gazeux d'azote*, en vonden de mogelijkheid van het ontbranden zonder zuurftof. PAATS VAN TROOSTWIJK en DEIMAN vooral beproefden de ontbinding van het water, en MARTINUS VAN MARUM, geneesheer te *Haarlem*, en Lector bij TEILER's ftichting, ontbond het falpetergaz, door die beide geleerden opgemerkt, door eene *elektrieke* vonk. Laatstgenoemde deed benevens PAATS VAN TROOSTWIJK verfcheidene proeven tot verkalking en herftelling der metalen, niet slechts in luchtfoorten met zuurftof bezwangerd, maar zelfs in falpeterzuur en waterftof, ja zelfs in ijzer en lood onder water; hij verbeterde en vereenvoudigde LAVOISIER's *Gazometer*, en vond met G. KUIJPER de lakfchijf door kwik gewreven uit.

PAAUW.

PAAUW. *Pavo*. Een sterrebeeld in het zuider gedeelte van den Hemel nevens het *altaar* onder den *Boogschutter*. Men rekent tot hetzelfde in het gemeen 16 sterren; als 1 van de tweede, 3 van de derde, 1 van de vierde, en 11 van de vijfde en zesde grootte.

PACAMORES. *Gualongo* of *Las salinas*, een gouvernement van Zuid-Amerika in Peru in de Audiencia of het grondgebied van *Quito*. De lucht is er gematigd en het land vruchtbaar in vee en graan; ook vindt men er eenige goudmijnen. *Valladolid* is er de voornaamste plaats.

PACHA of **BASSA**. Vertegenwoordiger van den Regent in het bestuur der Ottomannische Porte. De Basfa is altijd gouverneur van eene provincie, en heeft troepen onder zich om zijne bevelen snelt uitvoer te doen brengen. Er zijn Basfa's van 3 en van 2 paardstaarten. Wanneer de Pacha of Basfa zijn distrikt doorreist, moeten hem de levensmiddelen en andere behoeften door de inwoners geleverd worden. Zoo lang hij zich op eene plaats van zijne provincie ophoudt, kan hij naar verkiezing, het plaatselijk bestuur ontbinden, om zelf het bewind op zich te nemen.

PACEM. Een gehucht op het eiland *Sumatra* in het koninkrijk *Achem*, hetzelfde was voormaals de hoofdplaats van een koninkrijk, waarvan de koning van *Achem* zich meester maakte. Het ligt op de lengte van 115° en de breedte van 5° 2'.

PACHACAMAC. Eene vallei in Zuid-Amerika in het gemeenebest Peru, beroemd door deszelfs vruchtbaarheid en den rijken tempel welken de *Inca's* aldaar ter eere van den Schepper aller dingen hadden gesticht; van welke men nog de overblijfselen vindt. Zij ligt 4 mijlen ten zuiden van *Lima*.

PACHON. Noemen de Egyptenaren de negende maand van het jaar, en beginnen dezelve, naar den Juliaanschen almanak gerekend, op den 26 van Grasmaand.

PACHSU. Een klein eiland in de Ionische zee ten zuiden van *Corfu* gelegen.

PADANG. Nederlandsche stad op het eiland *Sumatra* aan de rivier van dien naam. De voornaamste bezitting der *Nederlanders* op die kust, vanwaar koffij, peper, kaneel, kamfer, benzoin en goud wordt uitgevoerd. De uitbreiding der koffijteelt is haren oorsprong verschuldigd aan den vrijen handel, in 1817 door de Nederlandsche regering ingevoerd. Alle belastingen zijn zoodanig geregeld, dat deze bezitting oneindig veel meer opbrengt dan zij kost. In 1821 hebben de afstammelingen van het oude vorstelijk geslacht van *Maningkabo* de bescherming der *Nederlanders* tegen eenige dweepers van de Secte der *Wechabiten* ingeroepen, en in 1823 is het wettig gezag hersteld, en tevens het Nederlandsch grondgebied uitgebreid en met de provincie *Maningkabo* vermeerderd.

De reede van *Padang* is aan de eene zijde door hoog land begrensd en het eiland *Pulo Pisang* dekt haar van de zeezijde; dit eiland is klein, hoog en geheel met groen bedekt. Men ligt redelijk veilig;

veilig; doch er staat steeds eene hooge deining, waardoor het schip altijd over en weder waggelt; als de wind een weinig doorlaat, slingeren de poortjes in de hutten der schepen te water en men is verplicht dezelve dicht te houden. In de west of kwade mouson, die in Wijnmaand begint, is dit altijd het geval; hoe onaangenaam dit is, hier, waar men binnen den graad zuiderbreedte ligt, kan men ligt nagaan. Het is hier dan ook zeer warm, en alleen het geregeld doorkomen van land- en zeewinden maakt het eenigzins dragelijk; de rivier is zoo ondiep dat er alleen zeer kleine vaartuigen kunnen in-komen; bovendien ligt buiten de rivier eene baar, zoo dat de schepen ver van de stad moeten liggen. Dit is meest in *Indie* het geval. Met stil weder en als de roeijers aanhalen, heeft men een uur, doch anders anderhalf en meer noodig om naar de stad te komen. De stad, die eigenlijk den naam van *stad* niet verdient, is eene verzameling van slecht gebouwde en zonderling gevormde huizen, drie of meer voeten boven den grond op palen gebouwd; van slechts zeer weinige is het laagste gedeelte van steen en het bovenste van hout; de overige zijn van hout en bamboes, uit vrees voor de aardbevingen, die hier zeer menigvuldig en hevig zijn. De huizen der blanken (en het getal is zeer gering) zijn alleen ruim en luchtig; doch die der verdere inwoners zijn van weinig waarde, meestal zeer klein, gedekt met een soort van palmbladen, hier *atap* genoemd. De zoogenaamde smalle gemeente bestaat en uit de eigenlijke inboorlingen van *Sumatra*, en uit Bengalezen, Arabieren en Chinezen; de beide laatste volken zijn over geheel *Java* verspreid en de kleine handel is uitsluitend in hunne handen; zij zijn geduldig, werkzaam en vergenoegen zich met eene kleine winst: de Chinees is bovendien de ambachtsman in deze landen. Wie een rijtuig, een rok, een huis gemaakt wil hebben, wie iets wil ruilen, oud goed verkoopen, geld wil wisselen, moet bij een Chinees zijn; in een woord, in schier alle gevallen helpt de Chinees. De Arabier is ook koopman, doch hij is niet zoo kruipend, vleijend en mischien over het algemeen niet zoo bedriegelijk als de Chinees. Hij is welgemaakt, lang en zijn voorkomen teekent waardigheid. De Arabieren zijn zeer goede zeevlieden en hebben zeer knappe schepen, die, daar zij in onze bezittingen te huis behooren, onder Nederlandsche vlag varen en met onderscheidene omgelegene koloniën handel drijven. Onder beide deze volken zijn er die zeer rijk zijn en onberekenbare schatten hebben. Dit belet niet dat zij eenvoudig leven en bijna in het geheel geene onzer gewoonten, in kleeding of gebruiken, overnemen. Het onveranderlijk blijven bij de kleeding en zeden hunner voorouders is zeker een gevolg van hunne godsdienst.

Ik heb, zegt een Nederlandsch zeeofficier, een uitstapje buiten *Padang* gemaakt. De logementhouder, bij wien ik pleisterde, had eene soort van buitenverblijf aangelegd, tot uitspanning voor *Padang's* ingezetenen en tot zijn eigen voordeel; het was een groot, som-

romber gebouw van bamboes, even als alle andere vijf à zes voet boven den grond verheven en bedekt met een atappendak. In de voorzaal stond een klein en slecht biljart, met even slecht toebehooren. De opzigtter van dit paleis was een kleine inboorling, geleerd in zijne soort, die bij de Engelschen gevaren had en Engelsch sprak, hetgeen mij bijzonder genoeg deed. Hij was zeer spraakzaam en gediensig; hij had het opzigt over eenen bij dat gebouw behoorenden nieuw aangelegden tuin, waarin hij mij rondleidde. Alles was met orde aangelegd en goed onderhouden, beter dan ik hier nog iets van dien aard gezien heb. Hier waren de meeste der op *Sumatra* voorkomende planten aangekweekt. Ik zag den kruidnagelboom; deze was echter nog te jong om bloesem of vruchten te geven; groene bladen of dunne takjes van dien boom, tusschen de vingers gewreven, geven eenen sterken nagelgeur van zich, die bijna den geheelen dag blijft. Een kleine muskaatnotenboom droeg bijna volwasfen vruchten, een derzelve was reeds witachtig van kleur en zal spoedig barsten; uiterlijk heeft deze noot veel van de okkernoot en bijna denzelfden bolster; de sagopalm, die hier minder zeldzaam is, was er mede te vinden, even als de kaneelboom, die in onderscheidene gedeelten van het eiland in het wild groeit; eenige vruchtdragende koffijboomjes vulden de rest; groenten zijn hier niet, of bijna niet te krijgen, en bloemen, waarvan ik slechts een paar gezien heb van eenen aangenameur, treft men hier ook niet kwistig aan. Tijdens de Engelschen deze plaats in bezit hadden, is schier de geheele peperbouw, die vroeger zeer aanzienlijk was, onder de inlanders, te niet gegaan; onze Regering doet zeer veel moeite om alle mogelijke gewasfen hier te planten. Reeds heeft men vele proeven genomen met de katoen, doch deze gelukt niet, daar, of de bloesem, of de katoenbol zelve, door de soms hevige regenbuijen of stormvlagen te veel lijdt; dit is wel jammer, want de hoedanigheid is over het algemeen zeer goed; maar het schaaft juist niet veel. Er tieren hier zoo veel planten, dat, als men maar de moeite wilde aanwenden, de opbrengst altijd groot genoeg zal zijn. Ware het volk slechts niet zoo lui en vadzig.

Ik heb gezegd dat de kaneelboom hier in het wild groeit; de handel hierin, aangemoedigd, levert reeds eenige goede uitkomsten; dagelijks worden er geheele vrachten van naar de stad gebragt. Ik heb een paar wagens met bosfen beladen gezien van ongeveer 4 voet lang en een voet dik in doorsnede. Men ging er mede te werk als of het takkebosfen of eikenschors was. De soort van den kaneelboom is zeer goed; doch de inboorlingen hebben nog geen slag om, even als de Ceilonnezen, alleen het fijne en beste gedeelte van de schors te nemen. Deze zoeken met zorg dunne zuivere takjes, die regt zijn en waarvan de bast gaaf en zuiver is, zonder eenig aangroeisel. Deze geeft de fijnste en geurigste kaneel, en heeft nog geene vaste bestanddeelen; de inlanders op *Sumatra* nemen daar-

daarentegen al wat hun onder de hand komt en rekenen de dikke door de dunne af, zoodat zij oneindig minder prijs maken, dan zij bij eene goede sortering en behandeling zouden doen; langzamerhand zal evenwel dit alles ook meer volmaakt worden, even als ik ten opzichte van de peper zeide.

De rijst, de eerste behoefte voor de inwoners dezer gewesten, is zeer onderscheiden in hoedanigheid. De beste is echter in waarde verre beneden de Javaansche; zij is grijs van kleur. Ik geloof daarom ook dat de uitvoer niet veel te beduiden heeft. Ik heb eenige rijstvelden gezien; allen zijn regelmatig geplant; men zaait de rijst even als bij ons het koren; als het nu een hand breed hoog is, wordt het uitgeplukt, de toppen er afgesneden en gepoot in rijen ongeveer $\frac{3}{4}$ voet van elkander. Dit geeft als de plant nog jong is, een zeer aardig gezigt. Begint het wat te rijpen, dan spant men lijnen over de velden, waaraan men palmbladen en andere voorwerpen hecht. Aan de einden dier lijnen, die in een punt te zamen loopen, zit een oude man of vrouw, welke den ganschen dag door, dan aan deze, dan aan geene lijn trekt, om daarvoor het heir van rijstvogeltjes te verjagen.

De koffij, die hier, doch mede in geene zeer groote hoeveelheid, groeit, is ook in hoedanigheid verre beneden de Java-koffij; echter is zij thans duur, en daar er weinig groeit en er nu en dan een enkel Nederlandsch schip hier komt, is de voorraad bijna altijd verkocht. Men verhaalde mij dat toen de *Engelschen* de kolonie in bezit hadden, het picol (125 Amsterdamsche ponden) van 6 tot 7 gulden opbracht; terwijl nu reeds van 20 tot 24 gulden per picol betaald wordt: de schepen die hier komen laden, moeten, omdat er geene geregelde aflevering bestaat, dikwerf lang wachten; en dit maakt dat er zelden schepen direct voor *Nederland* laden: de kustvaart met groote schepen is hier echter nog al van belang.

Den 26 van Oogstn. 1835, zegt gemelde officier verder, des avonds bij elkander zittende, begon in eens het schip te schudden en te beven. Aanvankelijk wisten wij geen van allen wat dit te beduiden had, doch spoedig begrepen wij dat het een aardbeving was; in den beginne was de beweging zacht, doch nam zóó toe dat wij onze lamp afnamen, uit vrees dat dezelve mogt omvallen. Fleschen, glazen en al wat op de tafel en in de kasten stond, danste en rinkelde tegen elkaar. Nimmer heb ik iets gevoeld dat ik daarmee kon vergelijken; het naaste komt er dunkt mij bij, de gewaarwording, die men moet ondergaan, als men met een buitengewoon zwaren wagen over eenen hobbeligen weg rijdt. De schokken waren niet sterk, regelmatig en spoedig op elkander volgende; alles mag ongeveer 3 à 4 minuten geduurd hebben. Aan den wal is het natuurlijk veel erger toegegaan; eenigen der onzen bevonden zich aldaar; er zijn gelukkig geene ongelukken voorgevallen, hetgeen voornamelijk daaraan te danken is, dat men, door de ondervinding geleerd, de huizen doelmatig inrigt. Naar luid van ingekomen be-

rig-

rigten uit de binnenlanden, moet de schok daar zeer sterk gevoeld zijn; zeer vreemd komt het mij voor, dat een in den omtrek gelegen vuurspuwende berg stil is gebleven.

De inlanders, die zich, naar de bekende Mahomedaansche overlevering, verbeelden dat de aarde op de horens van een zeer groot dier rust, maken bij dergelijke gelegenheden een verschrikkelijk misbaar; zij schreeuwen, slaan op buitengewone trommen, op stukken uitgehold hout, kortom op alles wat geraas kan verwekken, denkende daardoor het beest wakker te maken, alzoo zij wanen, dat het, wanneer het in sluimering is geraakt, de aarde stoot. Het is wel te betreuren dat zij van deze en dergelijke ongerijmdheden door het verkeer met meer beschaafde menschen nog niet genezen zijn. Maar de taak om hen te polijsten schijnt slechts langzaam te kunnen werken. Ja men houdt het zelfs voor gevaarlijk om hen in hunne vooroordeelen aan te tasten.

Kapitein H. BRUHN voerende het schip *Batavia*, op 1 van Wintertm. 1832 vertrokken van *Padang* naar *Rotterdam*, meldde dat in den avond van 24 van Slagtm. te *Padang* eene hevige aardbeving heeft gewoed, gedurende ongeveer 10 minuten. De aarde bewoog als golven en het water op de rede en aan het strand liep in 2 à 3 minuten 3 el 14 duim op en neder. Het schip trilde zoo hevig, dat al wat los stond bewoog, en draaide in vijf minuten wel twintig malen achter het anker rond. De huizen te *Padang* waren allen gescheurd, eenigen ingestort, hangende meubelen gebroken, de wegen gebersten en rivierkanten ingestort; doch gelukkig is er geen mensch omgekomen. Ook de volgende dagen gevoelde men nu en dan schokken, waardoor de huizen trilden.

PADDENBURG (G. G. VAN) Een romanschrijver, die in den tijd leefde van den jeugdigen in *Vriesland* overleden BAUNACH, (schrijver van *Betje Huizing*) en P. VREDE, die *het leven der Hollandsche stedelingen, op hunne buitenplaatsen aan de Vecht*, niet onaardig heeft geschilderd. Men heeft van hem: *Het leven van WILLEM VLIJTIJG, eene familiegeschiedenis in 3 deelen* 1812 en *Het leven van een ouden vrijer, in 2 deelen* 1815.

* PADERBORN. Eene oude, en tamelijk groote stad van het koninkrijk *Pruisen*, kreits *Westphalen*, vroeger hoofdstad van eene kleine souveriniteit of bisdom. Zij ligt nabij den oorsprong van eene kleine rivier de *Pade* genaamd, 16 mijlen ten N. W. van *Cassel*, 17 mijlen ten Z. O. van *Munster*, 15 mijlen ten Z. W. van *Minden* en 154 mijlen ten N. W. van *Weenen* op de lengte van 26° 28' en de breedte van 51° 46'. Het bisdom van *Paderborn*, door KARL DE GROOTE gesticht en door HENDRIK bijgenaamd de HEILIGE sterk begunstigd, had omtrent 20 mijlen in het vierkant uitgebreidheid en telde 20 steden, 20 kastelen, 16 kloosters en 54 kerken; het strekte zich uit tot de *Wezer*.

PADOUCAS of MADOUGAS. Een volk van *Louisiana*, ten wes-

westen van de *Misissipi* en betwek men wil dat van dat volk zoude afftammen, dat onder MADOC zoon van OWEN GWYNETH Prins van *Wales*, in 1170, *Noord-Amerika* ontdekt hebbende, in zijn Vaderland terugkomende, eenige lieden overhaalden om hem te volgen en met hem terug keerden om zich in *Amerika* te vestigen.

* PADUA. (*Patavium*) Eene oude, groote en vermaarde stad van *Italië*, hoofdplaats van het *Paduaansche*, eene voormalige landstreek van den staat van *Venetië*, niet bevolkt genoeg naarmate van hare grootte. Men vindt er een groot getal prachtige paleizen en schoone kerken, onder welke men die van *St. Justina* en van *St. Antonius* bewondert. Deze stad, als mede het land van dien naam, behoorde van 1797 — 1805 aan *Oostenrijk*, daarna tot het koninkrijk *Italië*, en sedert 1815 tot het *Lombardisch-Venetiaansch* koninkrijk. Het is het vaderland van ROLANDIN, van JULIUS PAULUS CRASSO, van JACOB DINDUS HERKULES SAXONIA, JACOB ALVAROT en van MARCUS BENAVIDIUS. Zij ligt in de meest vruchtbare streek van *Italië*, waarvan ook het spreekwoord afkomstig is: *Bologna la grassa, Venezia la guasta, ma Padua la pasfa*, aan de rivieren de *Brenta* en de *Bachiglione*, 8 mijlen ten Z. O. van *Vicenza* 90 mijlen ten Z. W. van *Venetië*, en 90 mijlen ten N. van *Rome*, op de lengte van 29° 30' en de breedte van 41° 24'.

PADUS. Een sterrebeeld. zie: ERIDANUS.

PAEHLIG. (CAREL CHRISTIAAN) Werd geboren in het dorp *Almana*, in het graaffschap *Lippe* den 9 van Wijnm. 1754; uit een zeer deftig geslacht. Hij had het ongeluk zijne moeder in zijn 2° en zijn vader in zijn 6° jaar te verliezen, doch kwam onder het bestuur van zulke voogden, die zijn vernuft nog als kind opmerkten, en hem daarom na verloop van weinige jaren naar het Gymnasium van *Detmold* zonden, dat toen zeer beroemd was. Nadat hij daar eenige jaren met vlijt doorgebracht en alzoo vele kundigheden opgedaan had, werd hij naar de Hoogeschool te *Groningen* gezonden, waar hij den 9 van Herftm. 1768 als student werd ingeschreven. Daar hij in zijne eerste studiejaren nog niet vast bepaald had, of hij zich aan de God- of Regtsgeleerdheid wilde toewijden, zoo nam hij in die beide vakken de lessen waar, en hoorde dus de meeste Hooglee-raren; en opdat niets aan zijne studien zoude ontbreken, woonde hij de lessen over de *Medicina forensis* van den grooten CAMPER bij. Nadat hij gedurende 6 jaren ijverig werkzaam was geweest, werd hij vóór zijne promotie reeds aangezocht om Profesfor te *Lingen* te worden, waarvoor hij op aanraden van vele vrienden en leermeesters, uit hoofde zijner jonge jaren, bedankte. Den 5 van Hooim. 1774 werd hij met grooten lof tot Doctor in de beide Regten bevorderd, gevende bij die gelegenheid eene verhandeling: *De poena conatis*. Na het verkrijgen van den Doctoralen rang, werd hij terstond Advokaat bij het hof van *Groningen* en *Ommelanden*. In het volgende jaar werd hij tot Regter van *Slochteren* en nevensliggende dorpen

verkozen; 3 jaren daarna werd hij secretaris te *Wedde* in *Westerwolde*, waar hij toen zijne woonplaats vestigde; weinige jaren later, toen hij besloten had zijne praktijk uit te oefenen voor de regtbanken te *Groningen*, leide hij het ambt van Secretaris neder, als zijnde hij daardoor te verre verwijderd van de regtbank en begaf zich toen met ter woon naar het vlek *Winschoten* in het *Oldambt*, waar hij weldra voor de balie zeer grooten naam maakte en gedurende 30 jaren heeft behouden.

Eenige jaren daarna werd hij om zijne kunde door de regering van *Stad en Landen* waardig geoordeeld, tot een van die zes mannen benoemd te worden, welken de eervolle last opgedragen was om ordonnantiën te maken (gelijk zij genoemd werden), welke de Drossten, Advokaten, Fiscalen en Secretarissen, zoo wel in het vonnissen van criminele als civile zaken volgen moesten.

Offchoon hij overftelpt was met vele en gewigtige zaken hield hij de studie van den geheelen omvang der bespiegelende regtsgeleerdheid zoo bij, dat er weinigen gevonden worden, die hem hierin zullen overtreffen of met hem gelijk staan.

Geen wonder dus dat hij door Curatoren der Groningsche hoogeschool benoemd werd tot hoogleeraar in het Burgerlijk regt, en als opvolger van CANNegiETER, welken post hij den 19 van Winterm. 1804 aanvaard heeft met eene redevoering: *de studio Jurisprudentiae ad civitatis nationes et praesentis temporis usum accommodando*; deze redevoering, heeft hij naderhand in een opzettelijk daartoe uitgegeven geschrift verdedigd tegen eene recensie van dezelve, geplaatst in den *Schouwburg van uit- en Inlandsche Letter- en Huishoudkunde* 1807, No. 1.

Bij de Fransche organisatie der akademie van *Groningen* in 1812, werd PAEHLIG aangesteld tot profesor in het *Wetboek Napoleon*.

Behalve zijne lessen over de *Instituten*, *Pandecten* en naderhand over het *Wetboek Napoleon*, heeft hij ook nog, met zeer veel toejuiching en blijkbaar nut, lessen gehouden over de praktijk, volgens SCHAUMBURG's *Principia Praxeos juridicae judicariae*; over de Geschiedenis van het Romeinsch Regt volgens GÜNTER; en over den titel der *Instituten de Actionibus*. Den 6 van Louwm. 1807 werd hij lid van het Groninger genootschap: *pro excolendo jure patrio*, waarin hij vele belangrijke stukken behandeld heeft. Ook zoude hij voor het geheele menschdom nog veel nut gedaan hebben doch de dood ontrukte hem aan allen den 19 van Herfstm. 1814. Diep werd hij door zijne echtgenoot, kinderen, zijne bejaarde ouders, vrienden en leerlingen betreurd.

PAEHLIG onderscheidde zich door eene groote mate van vlugheid van geest en schranderheid, door een zeer sterk geheugen, waardoor hij, hetgeen hij eens met aandacht gelezen had, zelden weder vergat, door eene ongewone vlijt, die hem zelfs zoo eigen was, dat hij in zijnen meer gevorderden leeftijd, tot aan zijnen dood,

dood, den geheelen dag en een gedeelte van den nacht met de studiën doorbragt, en zelfs zich geene der gezondheid bevorderende uitspanning veroorloofde. Daarbij had hij eenen onverzadelijken weetlust, zoodat hij zich op meer dan eene wetenschap toeleigde; en hoezeer hij de Ouden op eenen hoogen prijs stelde, schafte hij zich echter de meeste nieuw uitkomende boeken van eenige waarde, vooral in de regtsgeleerdheid aan. Dus geraakte hij tot die niet oppervlakkige, maar grondige geleerdheid, die ieder in hem bewonderde. Hij toonde door zijn voorbeeld dat hij overtuigd was van de waarheid, dat de eene wetenschap het naauwste verband met de andere heeft. Hij was bijzonder geschikt tot het onderwijs, daar hij met eene duidelijkheid in zijne voordragt een taai geduld paarde, om zijne leerlingen een klaar denkbeeld van de voorgedragene waarheden te doen erlangen. Hij was echter niet van die geleerden, die eens eene stelling hebbende aangenomen, voor geene overtuiging van het tegendeel vatbaar schijnen. Doorgaans was hij stilzwijgend in de verkeer: onder vertrouwde vrienden was hij echter spraakzaam.

PAELINCK. (JOSEPHUS) Werd te *Oostacker*, een dorp in *Oost-Vlaanderen*, nabij *Gend*, geboren in 1781. Een aankomende knaap zijnde, werd zijne geschiktheid tot de schilderkunst opgemerkt door eenige aanzienlijke kunstminnaren, die hem in de gelegenheid stelden om te *Gend* in de teekenkunst onderwezen te worden, inzonderheid bij de schilder-akademie te dier stede; door vlijtige oefening werd hij dan ook weldra een der voornaamste leerlingen van VERHAEGEN, profesor bij de genoemde akademie, zich voornamelijk op het Historie vak toeleggende, waarop, met al wat daartoe te weten noodig is, zijne neiging zich bepaalde.

Vervolgens vertrok hij naar *Parijs*, en werd aldaar, onder de leerlingen van den beroemden DAVID opgenomen. Reeds had hij daar, door eenige schilderijen, proeven zijner bekwaamheid gegeven, toen hij besloot, naar den prijs te dingen, welke door de Gendfche-Akademie werd opgehangen, en hij behaalde denzelfden; het onderwerp was *PARIS Oordeel*. Nog schilderde hij, gedurende zijn verblijf in *Frankrijks* hoofdstad eene schilderij voor de *St. Bavo's* kerk te *Gend*, voorstellende: een Heilige, welke van de regering dier stad, den verlofsbrief ontvangt, om in dezelve een klooster op te rigten.

Naar *Gend* teruggekeerd zijnde, verbleef PAELINCK daar slechts eenigen tijd, en nam, tot verdere uitbreiding zijner kundigheden de reis naar *Italië* aan. De regering van *Gend*, was hem, in het ondernemen dezer reize behulpzaam, door hem een jaargeld, voor den tijd van 3 jaren te bezorgen, en het was inzonderheid te *Rome*, dat hij zich, gedurende dien tijd, oefende; vervolgens bleef hij er nog 2 jaren, en vervaardigde er eenige aanzienlijke stukken, als: voor het Pauselijk paleis op *Monte-Cavallo*, de *verfraaijing van Rome*, door keizer AUGUSTUS.

In 1811 werden te *Gend* twee schilderijen, door hem vervaardigd, terwijl hij zich te *Rome* bevond, ten toon gesteld, verbeeldende de eene een' *landman*, uit de omstreken van *Rome*, de andere, eene schets voor een Altaarstuk, *CHRISTUS aan het kruis* voorstellende, naar deze schets werd het altaarstuk geschilderd, dat in 1817, te *Gend* den gouden Eerepenning behaalde, (en dat vervolgens in de kerk van *Oostacker*, door den schilder geplaatst werd, als eene hulde aan zijne geboorteplaats.) Zij verwierven de algemeene goedkeuring, zoodat hij in *Gend* teruggekeerd zijnde, als een voornaam Historie-schilder ontvangen werd. Ook door Z. M. Koning WILLEM I. werden zijne talenten, op eene vereerende wijze, erkend, daar hoogst-dezelfde deszelfs portret, ten voeten uit, door hem deed schilderen, en hierin naar wensch geslaagd zijnde, schilderde hij het portret van de Koningin, prinses *MARIANNE*, en meer andere aanzienlijke personen.

Bij de koninklijke akademie der schoone kunsten en letteren te *Gend* werd in 1817 de gouden Eerepenning geschonken aan *PAELINCK*, wegens een stuk, voorstellende: *den gekruisten CHRISTUS* (van de schets, waarnaar dit stuk geschilderd werd, voor de kerk van des Schilders geboorteplaats spraken wij hier boven). In verscheidene kerken, zoo te *Gend* als op andere plaatsen, ziet men van het werk dezès Meesters; wij spraken reeds van het stuk, in de kerk van *St. Bavo*, in de gemelde stad; behalve dat, vindt men in die van *St. Michiel*, eene kapitale schilderij, voorstellende: *de vinding van het heilige kruis*, en eene in die van het dorp *Everghem*, mede omstreeks *Gend* gelegen; dit stuk *de Emmausgangers* verbeeldende, wordt inzonderheid zeer geprezen.

PAGANINI. Werd in 1781 te *Genua* geboren. Zijn vader, handelsmakelaar, was een liefhebber der muziek en leerde hem, toen hij nog slechts 5 jaren oud was, de mandoline (kleine cither) bespelen:

„ De Heiland, zegt hij, verscheen in een droomgezicht aan mijne moeder, en zeide haar; eenig gunstbewijs te vragen; zij bad dat haar zoon een groot vioolspeler mogt worden; *dat haar toegeestaan werd.*” In deze laatste woorden ligt eene bekoorlijke eenvoudigheid van natuurlijke gevoelsuitdrukking. Na op de viool eenige lessen gehad te hebben van zekeren *COSTA*, en van *ROLLA*, de Orchestre-direkteur van den schonenburg *la Scala*, te *Milaan*, bestudeerde hij de akkoorden-leer onder de leiding van eenen verdienstelijken Napolitaanschen toonkunstenaar, *GHIRETTI* geheten. Welhaast echter gevoelde hij geboren te zijn om nieuwe werkingen op de viool uit te vinden. Hij bestudeerde de eigenaardige hoedanigheden van dit instrument en hervormde, om zoo te spreken, er de grondstellingen voor. *Italië* doortrekkende beproefde hij de werking zijner vindingen op het publiek; deszelfs indrukken meer dan de compositiën van zijne voorgangers bestuderende, gaf hij zich, zonder terughouding, aan alle verheffingen zijner stoutte verbeeldingskracht over. „ Vier jaren vóór NA-

POLEON's krooning te *Milaan*, zegt hij, begaf ik mij naar *Lucca* voor „het beroemde feest van het Heilige Kruis. Volgens de statuten „mijn examen afgelegd hebbende, staken zij allen den draak met mijn „n langten strijktok en dikke snaren: maar nadat ik gespeeld had, „werd ik derwijze met geestdrift toegejuicht, dat geen der anderen „Candidaat-Concertisten het wagen durfde zich te laten hooren.”

Het zonderlinge of wonderdadige mengt zich altijd onder hetgeen van groote kunstenaars of mannen van genie wordt bekend gemaakt. Zoo heeft men van PAGANINI, omdat hij eene aan het wondere grenzende bekwaamheid heeft bereikt in de kunst op eene enkele snaar te spelen, verhaald, dat hij, wegens een groot politiek vergrijp in eene staatsgevangenis gekerkerd, indien toestand geenen anderen troost had gevonden dan op het instrument, hetwelk tot dus verre zijnen roem en zijn geluk had nitgemaakt. Van lieverlede waren intuschen al de snaren afgesleten, behalve de vierde of G snaar, en de onverbidde-lijke cipier wilde hem er geene andere verschaffen. In zijnen spijt, had hij getracht door zijne kundigheid het hem ontbreken der snaren te vergoeden, en, door eene langdurige oefening, slaagde hij in alleen op de vierde snaar datgene uit te voeren, wat andere violisten naauwelijks op eene behoorlijk gemonteerde viool zouden hebben volbragt. PAGANINI heeft luide dit vertelseltje gelogenstraf. Hij zelf geeft op volgende wijze rekenfchap van den oorsprong der zonderlinge kunstvaardigheid welke hij op de G snaar bezit.

„In de uitvoeringen welke ik aan het hof (van *Lucca*) voordroeg „verscheidenheid wenschende aan te brengen, nam ik, op zekeren „avond, twee snaren, de tweede en derde, van mijne viool af, en „improviseerde eene sonate, getiteld *Scena amorosa*, stellende dat de „vierde of G snaar de man (ADONIS) en de Quint de vrouw (VENUS) „ware. Dit was de oorsprong der gewoonte, welke ik later aannam om „op ééne snaar te spelen; want, na de lofuitingen welke men mij o „ver deze sonate toezwaaide, vroeg men mij of ik op ééne snaar kon „spelen? Ik antwoordde ja, en componeerde eene sonate met va- „riatiën, die voorgedragen werd in het groot concert, op den ver- „jaardag van NAPOLEON (15 van Oogstm.). Later schreef ik nog „verscheidene dergelijke stukken.”

Eene soort van zorgeloosheid, te vaak het deel der verhevene be- gaafdheden, had PAGANINI gedurende de eerste helft van zijn kun- stenaars-leven binnen een zeer engen werkkring bepaald gehouden. Alleen *Italië* had gedurende 20 jaren de wellust genoten van dezen zonderlingen man te hooren. Eindelijk besloot hij in het overige *Eu-ropa* de verbazing over te brengen, welke zijn nieuw en stout spel verwekten; hij ving aan met *Duitschland*, en bragt alle de muzikale bevolking aan de oevers van den *Donau*, der *Elbe* en der *Spree* tot het toppunt van geestvervoering. Veertien concerten waren naauwelijks toereikende om aan de geestdrift van *Wenen's* bewonderaren te vol- doen; te *Berlijn* dezelfde verrukking, te *Dresden*, *Munchen*, *Stutt-*

gart, Frankfort, met één woord: alom drukte zich algemeen de levendigste bewondering uit. Van dat tijdstip af aan, begint werkelijk PAGANINI's loopbaan; nu hielden de ongeloovigsten op te twijfelen over het wezenlijk bestaan eener kunstbegaafdheid, die dergelijke aandoeeningen te weeg bragt; want het is niet meer geoorloofd aan de middelmatigheid te gelooven van dengenen, die de aandacht der geheele wereld weet tot zich te trekken en te boeijen, zelfs al stond hij dan ook ten doel aan de felst gispende, en bitterste beoordeelingen.

Uit *Brusfel* schreef men den 18 van Lentem. 1834: „Gisteren avond heeft zich eindelijk de vermaarde PAGANINI doen hooren; de naam van dezen uitstekenden vioolspeler had eene zeer talrijke schare van toehoorders doen zamenvloeijen. De eerste indruk, welken het wonderspel van PAGANINI te weeg brengt, is verbazing; zeer moeilijk zijn de gewaarwordingen te beschrijven, welke de ongehoorde trillingen dier sprekende, gestadig bevende snaar veroorzaken; die diepe zuchten slaakt en donderslagen laat hooren.

Terwijl de strijktok haar in stuiptrekkende bewegingen brengt, haar ontvonkt, schieten duizend-duizende welluidende, louter elektrische vuurspranken van haar uit, die op een onuitsprekelijk grootsch geheel glinsteren.

Hier geldt het geene te overwinnen moeilijkheden, er zijn er geene merkbaar; zelfs is het onmogelijk zich voor te stellen, dat die wonderlijke werkingen uit de viool voortkomen. Men zal ligt beseffen dat voor PAGANINI het accompagnemens-orchest eene noodeloze zaak is; slechts eene piano wijst de pauzen aan, en herinnert aan den toon.

De Heer BENNATI, een der eerste geneesheeren van *Italië*, heeft over PAGANINI, met wien hij gedurende tien jaren in innige vriendschap heeft verkeerd, eene merkwaardige en geleerde verhandeling geschreven, in welke hij zich de moeilijke taak heeft opgelegd, zijne lichamelijke bewerktuiging te beoordeelen, en de zamenstelling te onderzoeken, die tusschen die bewerktuiging en den gang van zijn genie kan bestaan. Het volgende is uit die verhandeling getrokken:

Het is onmogelijk een fijner gehoor te hebben, dan dat van PAGANINI. Hij verstaat, zelfs op zeer grooten afstand, het zacht of fluisterend spreken, en de gevoeligheid van zijn gehoorvlies is zoodanig, dat hij eene werkelijke pijn lijdt, zoodra nabij of ter zijde van hem met luider stem wordt gesproken. Hij is alsdan genoodzaakt zich regt tegen over den spreker te plaatsen. Dit gevoel is veel grooter in zijn linker-oor, datgene, hetwelk met het houden der viool overeenstemt. De holte van het oor is groot en diep, de wanden van hetzelfde zijn metterdaad wonderbaar gekruld om de golving der maatgeluiden op te vangen. Het oor springt sterk vooruit, alle de trekken er van zijn scherp uitgedrukt. Onmogelijk is het, een vollediger, meer in al deszelfs deelen tot het geheel geëvenredigd, in uiterlijken vorm krachtvoller oor te zien.

Zoo-

Zoodra PAGANINI heeft begonnen te gevoelen en te denken, is de muziek zijne ziel en zijn leven geworden. Zijne roeping was zichtbaar, uitsluitend, onwederstaanbaar. Van hem kan gezegd worden, dat hij zijns ondanks zoude muzikant zijn geweest, indien het *Ik* der bewerkingsneigingen af te scheiden ware van het *Ik* van den wil. Hij weet zich geenen tijd te herinneren, op welken hem de kennis der akkoorden vreemd was; in den ouderdom van 4 jaren gevoelde hij reeds het rythmus der muziek zoo volkomen, dat hij zijnen vader die de mandoline bespeelde, waarschuwde, wanneer deze de maat niet volgde. Van zijne prilste kindschheid af aan, gaf hij zich, hetzij spelende, hetzij komponerende, over aan de kunst in welke hij moest uitmunten, en deed hij zulks toen reeds met het zelfgevoel zijner toekomstige grootheid.

Uit *Gend* schreef men den 22 van Lentem. 1834: „Gisteren avond heeft het Concert van PAGANINI plaats gehad. Zoo deze beroemde virtuoso eene soort van onverschilligheid in de hoofdstad heeft ontmoet, heeft hij zeker daarvoor eene schadeloosstelling te *Gend* gevonden in den ijver, waarmede het publiek zich naar het Concert gespoed heeft. Alle loges waren vol, het Parterre en Parquet opgepropt, hoewel men de prijzen der plaatsen verdriedubbel had. Telkens, wanneer PAGANINI optrad, scheen het handgeklap niet te zullen ophouden, en niet dan na de grootste moeite kon men stilte verkrijgen, om de bekoorlijke toonen van den voortreffelijken kunstenaar te hooren. Op het einde van het Concert werd een laauwerkran op het tooneel geworpen, dien de directeur van het Orchest op het hoofd van den toonkunstenaar plaatste. Des avonds hebben de muzikanten hem eene serenade gegeven.

PAGENSTECHER. De oudste der twee broeders van dezen naam, werd te *Bentheim* in *Westfalen* in 1659 geboren en overleed in 1716, hij bekleedde den Hoogleeraarsstoel te *Groningen* en onderscheidde zich het meest door eenen geweldigen twist met *BYNKERSHOEK*, die over eene kleinigheid ontstond. De titel van het geschrift, door PAGENSTECHER tegen den *Leidschen* Hoogleeraar geschreven, getuigt zeer weinig voor zijn smaak.

PAGENSTECHER. Jongere broeder van den bovengenoemde; maakte zich omstreeks 1700 bekend door eene verklaring der schriften van den regtsgeleerde *POMPONIUS*.

PAGLIA. (De) Eene kleine rivier van *Italië*, haren oorsprong nemende nabij de burg *Paglia* en zich in den *Tiber* ontlastende.

PAGMAGMARISI, (De) of *Spagmagmarici*. Eene rivier van *Epirus*, hebbende haren oorsprong in het gebergte van *Chimera* en zich aan het einde van den Golf van *Larta* ontlastende.

PAGO. (*Paganorum Insula*) Een eiland in de zee van *Istrië*, liggende eene mijl van de kust van *Croatië*, onderhoorig aan het Lombardisch Venetiaansch Koninkrijk. Het heeft omtrent 23 mijlen in den omtrek en wordt door een kasteel verdedigd. De lucht is er

vrĳ koel, doch het land desniettemin ſterk bevolkt. De grond is er ook niet zeer vruchtbaar en men vindt er vele zoutgroeven. Het ligt op de lengte van 32° 40' en de breedte van 44° 35'.

PAGODE. Aldus wordt behalve de tempels der *Hindoes*, ook een klein gouden muntſtuk in *Oost-Indië* genoemd, hetwelk op de wijze van een kamifoolsknoop gemaakt is, en op de bovenſte zijde, die plat is, het afgodsbeeld van het land heeft: van onderen is het rond en gekarteld; de waarde er van is omtrent vier gulden vijf en twintig cents Nederlands. — Bij den vrede van *Rijswijk* werden de bezittingen welke de Franſche Maatſchappij op *Pondichery* had, en die haar door de Nederlanders waren ontnomen geworden, wederom afgestaan, onder voorwaarde dat zij voor de aldaar door ons aangelegde zeven bolwerken zestien duizend van die gouden Pagoden en dus omtrent acht en zestig duizend gulden zouden betalen.

PAGOMEN. Onder dezen naam worden in de almanakken der Mooren en Egyptenaren de nog overige 5 dagen, of indien het een ſchrikkeljaar is de 6 dagen begrepen, welke bij de laaſte maand van hun jaar gevoegd worden, omdat hunne maanden ſlechts 30 dagen hebben.

PAIJEN. Een Bruſfelaar, die zich vroeger met de gebroeders BIK bij de commiſſie van den Hoogleeraar REINWARDT op *Java* als reekenaar en ſchilder van de Nederlaſche regering bevond. Van hem werden er fraaije en bevallige ſchilderijen, gezigten op *Java* voorſtellende, naar het vaderland door den heer ELOUT medegebragt.

PAKWERK, PAKBERM. Zie: RIJSWERKEN.

PALAEAS. (De) Of de *Platamona* eene rivier van *Griekenland*, door *Macedonië* loopende, alwaar deſzelfs ſnelle ſtroom en overſtroomingen dikwerf veel ſchade veroorzaken. Zij ontlaſt zich in de golf van *Salonichi*.

PALÆOPYRGUM. Oude benaming der ſtad *Altenburg* in *Sakſen*.

PALÆSTRA. Dochter van MERCURIUS, uitvindſter van de kunst van het worſtelen, welken naam men ook daarna aan het worſtelen en aan het worſtelperk gaf.

PALAGONIA. (Lusthuis en Paleis van den Prins van) te *Baguria*, nabij en in de ſtad *Palermo* in *Sicilië*. Beide deze gebouwen waren op eene bijzondere en belagchelĳke wijze ingerigt en van huisraad voorzien, welke zotheden aan dien prins, zegt men, meer dan 225,000 gulden koſteden, doch hij was rĳk en konde die koſten goed maken; de regering wilde eens deze teekenen van dwaasheid doen vernietigen, doch daar zulks dien prins van droefheid zoude hebben doen ſterven, en hij daarenboven zeer menſchlievend was, niemand kwaad deed en vele werklieden brood verſchafte, zoo liet men die dingen blijven, doch hij had geene navolgers.

PALAIS. Eene Burg in *Bretanje* nabij *Nantes*. De geboorteplaats van ABAILARD.

* PALANKIJNS. Deze zijn in *Hindostan* eene ſoort van draagbare ruſtbedden welke zes of zeven voet lang en drie voet breed zijn,

zijn, rondom met een soort van hek omringd; zij worden aan eenen langen stok, door vier, zes of acht man, naar de lengte van den weg is, gedragen, welke barrevoets gaan en van tijd tot tijd door anderen worden verpoosd. Vele lieden in deze draagzetels op weg zijnde, worden door muzikanten, lijfwachten, kenkenbedienden en andere lieden te voet vergezeld, welke de spijzen, tenten en andere noodwendigheden dragen; want daar het voeder voor het vee aldaar zeer duur is, zoo zijn het de vorsten en de grooten des rijks alleen, welke paarden, osen of kamelen in hun gevolg hebben.

PALAKIS. Zijn in *Hindostan* eene andere soort van rijtuigen, en wel groote koetsen met twee wielen. Zij worden door osen getrokken; die van de Grooten hebben een afhangend dak; eenigen er van zijn open met gordijnen, welke opgetrokken kunnen worden, andere zijn met traliën van rotting gesloten, en het is met deze rijtuigen dat men langen togten doet.

PALANCKA of *Palank*. Is eene plaats welke met palisfaden of lange van boven spits uitlopende punten, wordt ingesloten om zich voor eenen onverwachten aanval te dekken.

PALANKA. De naam van eene stad in *Hongarije* in het graafschap van *Novigrad*, aan de rivier de *Ibola*. Het woord *Palanka* beteekent in de Turksche taal *fort*, alhoewel die forten slechts van graszoden en palisfaden zijn gemaakt. Zoodanig zijn onder anderen *Ui-Palanka* in *Hongarije*, *Hasan Bacha Palanka* in *Servie*, *Mustapha Basha Palanka* in *Bulgarije* enz.

PALAEOS. Zie: NIEUWE PHILIPPIJNEN.

PALATINAAT. (Het) Eene voorname provincie van *Duitschland*, verdeeld in *Hoog-* en in *Neder-Palatinaat*. Het eerste dat van *eijeren* genaamd, ligt tusschen *Beijeren*, *Frankenland* en *Boheme*, en behoort aan den koning van *Beijeren*, doch voormaals aan den keurvorst PALATIJN, welke er in 1623 van werd ontzet en, hetzelfde toen aan den keurvorst van *Beijeren* gegeven, aan wien de vrede van *Westphalen* er het bezit van verzekerde. Hetzelve heeft eene lengte van 30 mijlen op eene breedte van 25 mijlen, en heeft bovendien verscheidene heerlijkheden, welke er afhankelijk van zijn. *Amberg* is er de hoofdplaats van. Het *Neder-Palatinaat* of dat van *den Rijn* of Hertogdom *Baden*, bevat *Chraschgow*, de bailluwschappen van *Boxberg*, *Lutzburg*, *Neustad*, *Germesheim*, *Lautern*, *Altbeij*, *Oppenheim*, *Crautznak*, *Simmern* en *Kirchberg*. Het land is er schoon en vruchtbaar en de *Rijn* en de *Necker* maken het voordeel, hetzelve wordt omringd door het voormalig aartsbisdom van *Mentz*, het graafschap van *Catzenellenbogen*, en dat van *Erpach*, het hertogdom van *Wirtemberg*, de *Elzas*, het Groot-Hertogdom *Baden* en het koninkrijk *Pruisfen*, heeft omtrent 25 mijlen in de lengte en even zoo veel in de breedte. De Palatijnsche keurvorst hield zijne residentie dan eens te *Manheim*, dan te *Heidelberg*, en dan weder te *Dusseldorf*. Na den dood van den laatsten keurvorst van *Beijeren*,

den 30 van Winterm. 1777 volgde hij hem op en vestigde er zijne residentie. Voorts bezat hetzelfde vroeger de hertogdommen van *Neubourg*, van *Berg* en van *Gulik*, het prinsdom van *Sultsnack* en de heerlijkheid van *Ravestein*. Ook heeft men in het Palatinaat verscheidene kleine vroeger onafhankelijke souveriniteiten.

PALEMBANG. Nederlandsche bezitting op de Z. O. kust van het Oost-Indische eiland *Sumatra*, tuschen *Djambe* en *Banka*, het land der *Lampongs*, *Benkoelen* en het land der *Redjangs*. Aan de kust is het vlak, boschrijk en moerasfig, terwijl het binnenland vruchtbaar is; daar het rotting, peper, aluin, tabak, drakenbloed, benzoin, goud en gambir, het verdikte vocht eener plant, dat met betel vermengd, door de inboorlingen gekauwd wordt, oplevert. Men vindt er dezelfde dieren als op *Java*, alsmede Tapirs en Olifanten. Het land heeft verscheidene aanzienlijke rivieren, die tot op eenen grooten afstand van haren mond bevaarbaar zijn, als: de *Moesfij*, *Ogaog*, ook wel de *Palembang* genoemd; *Bangoeasfing*, *Xomorin*, *Rawas*, *Latikan*, enz., offchoon er eenige moerasfen zijn, zoo is het er evenwel niet ongezonder. De landbouw is verwaarloosd; maar in 't goud- en zilversmeden, kopergieten, timmeren en schrijnwerken heeft men reeds eenige vorderingen gemaakt. Zelfs wordt er gescht gegoten, geweren gemaakt, en ook zijde geweven, waartoe de grondstof uit *China* aangevoerd wordt. De inwoners zijn Mahomedanen en *Maleijërs*, deels *Chinezen*, *Anamezen*, *Siamezen*, enz. welke om den handel hier gekomen zijn. De Sultan, eertijds de eerste koopman, was verplicht, de peper bij uitsluiting aan de Nederlanders te verkoopen. Nadat hij echter in 1811 de Nederlandsche faktory verwoest en al de Europeanen vermoord had, had er eene geheele verandering van zaken plaats, die van trap tot trap voortgaande, op de geheele vernietiging van het gezag des Sultans uitliep. In 1812 namelijk, kort na den moord werden de eilanden *Banka* en *Billiton* van het Palembangsehe rijk gescheiden en onder het Europeische gezag gebragt. In 1817 waren nieuwe redenen van misnoegen ontstaan, die in 1818 tot eene nieuwe snuiking van de magt des Sultans aanleiding gaven. In 1819 deed Sultan MAHMOED BADAR OEDIN eene poging om het verlorene te herkrijgen, en het gelukte hem, zich voor eenen korten tijd van de heerschappij der Nederlanders te ontslaan; in het laatst evenwel, van Zomerm. 1821, namen de Nederlanders na een hardnekkig gevecht zijne hoofdstad in, (welke belangrijke overwinning, zoo te land als ter zee behaald, door eenen fraaijen gedenkpenning vereeuwigd is, kostende f9,75 in het zilver en f1,75 in het brons), voerden hem met de zijnen gevangelijk weg, en stelden zijn neef tot Sultan aan, die het als een leen voor de Nederlanders bestuurde; daar de inwoners ongelukkig door het zwak bestuur aan nieuwe verdrukkingen blootgesteld werden, en van hun land en hunne inkomsten geen genoegzaam genot hadden, is, ter verbetering hiervan, op den 12 van Grasm. 1822 een contract gesloten, waarbij, behoudens de uiterlijke eerbewijzen,

aan den stand en waardigheden van den Sultan verbonden, het inwendig landsbestuur met de administratie der justitie en politie, onmiddellijk onder het gezag der Nederlanders zijn overgegaan.

Men rekent dat dit rijk jaarlijks 15 à 20,000 picols (125 ff) peper opbrengt. De tin, die het voorheen opleverde, komt nu terstond van het eiland *Banka*. De spraak des Sultans is een Javaansche tongval, met eenige andere klanken vermengd. De volkstaal en het schrift zijn Maleisch. De inwoners belijden de Mahomedaansche godsdienst; en men wil, dat de geestelijkheid zeer onverdraagzaam is, en veel misbruik van de bijgeloovigheid des volks maakt. Dit rijk wordt verdeeld in eenige distrikten, die de namen van bovengemelde rivieren voeren; voorts het berg-distrikt *Pussummah* waarbij nog voorheen de eilanden *Banka*, en *Billiton* kwamen. De hoofdstad van dit rijk, ook *Palembang* geheeten, is de residentie van den Sultan, den Nederlandschen Resident enz., op eenen vlakken en moerasigen grond, wel 16 Duitsehe mijlen landwaarts in, gebouwd. Zij wordt door vele kanalen doorneden, zoodat men hier, van het eene gedeelte der stad naar het andere, vaartuigen moet gebruiken. De huizen, van bamboes gemaakt, staan gedeeltelijk op palen, dewijl het land in den regentijd onder water staat; gedeeltelijk ook op vlotten, die op de rivier liggen. De twee aanzienlijkste gebouwen zijn: de *Dalan* of het paleis des Sultans, dat verscheidene gebouwen bevat, en de *hoofdmoskee*. Het getal der inwoners wordt op 20 à 30,000 geschat, waarvan 300 Arabische huisgezinnen eene afzonderlijke wijk, en 700 *Chinezen* eene *kampong* of buurt aan de regterzijde der rivier bewonen. De stad drijft sterken handel, en wordt door schepen uit *Java*, *Madura*, en *Celebes* bezocht, die rijst, tabak, zout, goudraad, ijzer, lakens, enz. aanbrengen, en Sumatrasche waren medenemen. De peper, eertijds een monopolie voor de Nederlanders, is thans gelijk de geheele handel vrij. Het Nederlandsch fort aan de regter zijde der rivier is hersteld. Op de Delta ligt aan eenen arm der rivier een lusthuis van den Sultan.

In eenen bijzonderen brief uit *Palembang* van den laatste van Lentem. 1834 werd onder anderen het volgende geschreven:

„Het gaat hier alles zijnen ouden gang. De Europeanen, offchoon dun gezaaid, boezemen altijd outzag in. De marine is hier wel. Wij hebben de driemast-brik *Meermin*, die sedert een paar jaren uit *Nederland* is, de schooners *Janus* en *Kameleon*, en de kanonneerbooten N°. 8, 9, 10 en 15; doch, behalve die van de *Meermin*, zijn de equipaadjen, even als bij de landmagt, meest inlanders.

In de afgelopen week heeft alhier de plegtigheid plaats gehad van het overgeven der geloofsbriefen van den ambassadeur van *Djambi* die, namens zijnen Souverein, den eed van getrouwheid als vasfal van den koning der *Nederlanden* is komen vernieuwen.

Ten elf ure zat de Resident (gouverneur der provincie) op een kanapé, en aan zijne regter- en linkerzijde alle Europeche en Inland-

landsche officieren en ambtenaren, allen in groot kostuum en elk met hunne volgelingen. Bij het inkomen van den gezant schouderde het detachement, dat achter de kanapé stond en door een Europeesch officier gecommandeerd werd, het geweer; de gezant overhandigde den brief, die in hooggele zijde genaaid was, (hooggeel is de kleur der vorsten in bijkans geheel Indië; de Chinesche vlag is mede geel), op welk oogenblik er 11 kanouschoten van het fort bulderden. Na eene aanspraak gedaan te hebben, ging de gezant mede op een armstoel zitten, en de Resident beantwoordde hem. Des avonds was er een groot gastmaal bij den Resident, alwaar 57 personen aanwezig waren. Ik (de schrijver van dezen brief) zat naast den Panumbahan, broeder van den verbannen Sultan, een man van jaren; de secretaris van den gezant zat schuins over mij. Wij herkenden elkander dadelijk; wij hadden elkander in het gevecht bij *Soeka* ontmoet; ook zijn priester herkende ik; ik had op naauwelijks twintig pasfen afstands, door vier scherpschutters vruchteloos op hem doen vuren; wij waren thans echter de beste vrienden van de wereld.

Op het desfert zijn verscheidene gezondheden gedronken, onder het gedreun van het geschut, waarbij de Koning en *Nederland* niet vergeten zijn; de gezant wist, bij ondervinding, dat wij met ons handjevol Europeanen de eer van de vlag wisten te handhaven."

* PALERMO. (*Panormus*) Eene oude groote en welbevolkte stad van *Sicilië* in de Vallei van *Mazare*, hebbende eene kleine haven: de openbare gebouwen, de pleinen, de kerken en de fonteinen zijn er prachtig, de fontein van de groote markt wordt voor de schoonste van *Italië* gehouden, de straten zijn er regt en lang. Zij is de verblijfplaats van eenen onderkoning, welke er een prachtig paleis bewoont; het staat op eene plaats, alwaar men het standbeeld van PHILIPPUS IV, vindt. *Palermo* betwist aan *Mesfina* den rang van hoofdplaats. Zij is ook de geboorteplaats van JOHAN MATTHIAS DE GIBERTI, van JOSEPH GALEAN, van SINTE AGATHA en van ANTHONIUS VAN PALERMO. Zij ligt aan de Noordkust van het eiland, aan het einde van den golf van dien naam in eene schoone vlakte, 44 mijlen ten W. van *Mesfina*, 69 mijlen te Z.W. van *Napels* en 98 mijlen ten Z. van *Rome* op de lengte van 31° 15' en de breedte van 38° 10'. *Palermo* verloor in 1837 niet minder dan een zevende gedeelte van de zich in hetzelfde bevindende inwoners aan de Cholera, namelijk 23,546; 40,000 waren tijdens het uitbreken van dezen geefel de stad ontvlugt. De grootste wreedheden werden bij die gelegenheid door het gemeen gepleegd.

PALESOLI. Eene stad op de kust van *Cilicie* in *Azië*, ten W. van de stad *Tarsus* liggende; POMPEJUS gaf er zijnen naam aan en noemde haar *Pompejopolis*, om zijne overwinning op de zeefchuimers te vereeuwigen. Daarna verkreeg zij den naam van *Trajanopolis*, men zegt dat keizer TRAJANUS aldaar gestorven zoude zijn. Zij is thans van weinig belang.

* PA-

* **PALESTINA.** Ook wel *Judea*, het land van *Canaän*, het be-
hoofde land, het heilige land, het land Israels genaamd, ligt in *Azië*
en wordt ten W. door de *Middelandsche zee*, ten N. door *Syrië*,
ten O. door het gebergte aan gene zijde der *Jordaan*, en ten Z. door
Arabië omgeven. Dit land is thans onder de magt der Egyptenaren,
en bevat in zich het land van *Gaze*, dat van *Elkahil* of *Hebron*,
dat van *Elkods* of van *Jerusalem*, dat van *Naplouse*, dat van *Har-*
te, dat van *Nazareth* of *Jauret Cafer Kanna*, dat van *Sapheth*
en dat aan gene zijde der *Jordaan*. *Jeruzalem* is er de hoofd-
plaats van.

PALESTRINA. (*Praneste*) eene oude stad van *Italië* in *Romag-*
na, men vindt aldaar nog schoone overblijffelen van eenen tempel
aan de Fortuin gewijd, waarin men een welbewaard mofaïek werk
heeft. In het jaar 1773 heeft men er ook eene ruime renbaan ont-
dekt. Deze stad ligt op het afhangen van eenen berg, 8 mijlen van
Rome, op de lengte van 30° 30' en de breedte van 41° 51'.

PALIACAT. Eene stad van *Hindostan* op de *Kust van Coroman-*
del, in het voormalig koninkrijk van *Carnate*, op den weg welke van
Masulipatan naar *Gandicot* loopt, 8 mijlen ten N. van *Madras*,
op de lengte van 98° 8' en de breedte van 13° 34' alwaar de Neder-
landers vroeger eene sterkte hadden, het fort *Gelderland* genaamd.

PALICOURS. (De) Een woestvolk van *Cajenne* tusschen de ri-
vieren *Epicouli* en de *Algari*. Hetzelve is welgemaakt, dapper en
zachtzinnig omtrent de vreemdelingen, welke na den vrede van *La-*
mentin tot hen zijn gekomen.

PALINGEN. Een der mannen, die in onze dagen de vorderingen der
scheikundige werenschappen het meest heeft verhaast, en wiens naam
waardig is naast die van *GAY-LUSSAC* en *BERZELIUS* te worden geplaatst,
Sir HUMPHREY DAVY namelijk, vond in de vermaken der vischerij
eene verpoozing van zijne ernstige werkzaamheden. Maar de verma-
ken van eenen werkzamen geest zijn ook niet geheel nutteloos. De
vischerij is voor dezen waarnemenden geest eene gelegenheid ge-
weest, om de zeden en gewoonten der vischen, die in de wateren
van *Groot-Brittannie* leven, te bestuderen. Hij heeft deze waarne-
mingen openbaar gemaakt in een werk, waaraan *Sir HUMPHREY* eenen
losfen vorm heeft gegeven, maar dat niettemin belangrijke inlichtin-
voor de werenschappen bevat. Wij zullen er uit overnemen, het-
geen de Palingen betreft, die tot heden zeer onvolledig zijn bestu-
deerd geworden.

Sedert *ARISTOTELES* tot op onze dagen hebben natuurkundigen van
den eersten rang nuttelooze pogingen aangewend, om het geheim
der voortteling van de Palingen te ontsluiten; de natuur heeft waar-
schijnlijk deze ontdekking voor eene eeuw bewaard, welke waarne-
mings-middelen bezitten zal, die ons ontbreken. *LACÉPÈDE* verze-
kert, dat deze vischen levende jongen baren, maar zijne redenerin-
gen om dit te bewijzen komen niet voldoende voor; zelfs verwon-
dert

dert men zich, dat zulk een geleerde er zich mede heeft kunnen te vrede stellen.

Men heeft de zekerheid, dat de Palingen twee reizen doen; dat zij de rivieren afzakken en weder opklimmen; dat zij de zee ingaan en dezelve weder verlaten. In de Lente en des Zomers verlaten zij het zout water, en zoeken de zoete wateren op; in den Herfst en in het begin van den Winter keeren zij naar hunne vroegere verblijfplaats weder, zoo dat er reden is te gelooven, dat alle Palingen, die men in de zoete wateren vindt, uit de zee afkomstig zijn. In Grasmaand bevinden zij zich bij millioenen, in de rivieren, die zij opklimmen, welke doortogt soms tot ver in den zomer voortduurt, zoo als dit in 1823 in *Ierland* werd waargenomen. De zomer was koud en traag geweest, de wateren der rivieren te *Bally-Shannon* waren zeer hoog, hare monding wemelde van kleine palingen van eene vinger lengte, welke zoo talrijk waren, dat het water er zwart van zag. Men zag hen alle pogingen aanwenden om tegen den stroom op te gaan, door op de natte rotfen voort te kruipen. Zij stierven bij duizenden, maar degenen, die hen volgden, gingen over de lijken der moedige voorhoede heen, zonder zich daardoor te laten afschrikken. De kracht dezer kleine diertjes is verwonderlijk; zij komen door de *Shannon* tot het meer *Erne*, en door de *Baun* tot het meer *Neagh*; zelfs schijnt het, dat zij de geheele lengte van den *Rijn* doortrekken, en de vermaarde waterval bij *Schaffhausen* kunnen beklimmen, daar het meer van *Constanz* vol Palingen van de grootste soort is.

Er zijn Palingen in het meer van *Neuchatel*, welks gemeenschap met den *Rijn* niet ontoegankelijk voor deze vischen is; maar men vindt dezelve niet in het meer van *Genève*, waarschijnlijk om dat de doortogt van de *Rhône* onder kalkachtige rotfen, eene onoverkomelijke hinderpaal voor deze kleine diertjes is. De *Zwarte zee* heeft geene palingen, hoewel de *Middellandsche zee* dezelve bevat, en in den *Donau* zijn zij mede niet te vinden.

De waarnemingen van J. COUCH, te vinden in de *Transactions of the Linnéan Society*, leeren ons dat de Palingen in zee geboren worden, in de ruimte, welke de golf op strand beslaat; tallooze benden jonge Palingen zag deze waarnemer, gelijk mede HUMPHREY DAVY, daar vergaderd, en alle pogingen aanwendende om de beken of de rivieren op te klimmen. Des winters vond men dezelve, in groote massa's verzameld, diep in het zand of den modder zitten.

De palingen, die de zee verlaten, om de zoete wateren op te zoeken, zijn meestal niet grooter dan vier duim. In de zoete wateren voeden zij zich goed en worden in korten tijd groot en vet, zoo zelfs dat zij in de meeren somtijds de dikte van een menschenbeen verkrijgen; deze zware Palingen trachten in Wijnmaand of Slagmaand de zee weder te bereiken. Men weet niets zekers betreffende den tijd van hunnen wasdom, dezelve verschilt waarschijnlijk in evenredigheid van het voedsel dat deze dieren kunnen vinden. BLOCH denkt dat zij langzaam groeijen en lang leven.

De

De dikke Palingen, die weder zeewaarts keeren om er hunne loopbaan te eindigen, worden waarschijnlijk met de zeeaalen vermengd, waarvan het gewigt tusfchen eenige oncen en een centenaar verschilt; de kleuren dezer visfchen verschillen ook, maar zij zijn over het algemeen minder zwart dan de Palingen. Beide foorten hebben boordfels rondom de blaas, welke voor eijerstokken worden gehouden. Sir E. Home denkt dat de Zeeaalen en de Palingen hermaphroditen zijn, en stelt eenige anatomische waarnemingen ten voordeele zijner meening voor, maar het gelukt hem niet zijne lezers geheel te overtuigen, zoodat dit vraagpunt niet dan door nieuwe ontledingcn kan worden opgehelderd. Zoo de boordfels, welke men hier bedoelt, werkelijk eijerstokken zijn, zou elk wijfje er niet minder dan 10,000 hebben, hetgeen het denkbeeld zoude verwijderen dat zij levende jongen baren.

Den 16 van Louwm. 1835 is binnen de gemeente *Retranchement*, 4de district van *Zeeland*, een Paling gevangen van buitengewone zwaarte, wegende dezelve ruim 22 Ned. ponden, en hebbende een lengte van 1 el 8 palm. Deze ongewoon zware visch is in eene floot van zoet water, buiten alle gemeenschap met de zee, gevangen, hetwelk de bijzonderheid verhoogt, alzoo het bekend is dat er zee-palingen van buitengewone zwaarte gevonden worden; bij menschen geheugen kan men zich niet herinneren, dat er immer een zoodanige zware en groote visch in die streken gevangen is.

* PALISSADEN. Welke bij veldwerken en in vestingen van een uitgestrekt gebruik zijn, kunnen van allerlei hout en afmetingen genomen worden. Dit heeft dan ook veelal plaats bij veldwerken, die met spoed en slechts voor een tijdelijk gebruik opgeworpen worden, en waarbij men zich bedient van die houtsoorten, welke men bij de hand vindt.

In vestingen, voor welke men het approvisionnement van palissaden in voorraad moet bezitten, geeft men aan dezelve bepaalde afmetingen, en wel van eikenhout, omdat dit het duurzaamst is.

De gewone afmetingen, welke men er aan geeft, zijn: een lengte van $2\frac{1}{4}$ tot $3\frac{1}{4}$ el, en een dikte van 60 à 70 duim in den omtrek. Men geeft haar gewoonlijk prismatische, driekante gedaante, dewijl men op die wijze de meeste uit een boomstam kan klooven. De dikste zijn de beste, maar zij behooren niet zwaarder dan 50 ff te zijn, omdat het van belang is dat één man dezelve zoude kunnen dragen, vooral bij het planten of herstellen eener palisfadering onder het vijandelijk vuur.

Een man kan in eenen dag ongeveer 50 Palissaden kloven en een timmerman er 250 aanpunten, dat aan het eene einde gedaan wordt.

Men plant de Palissaden eenen el diep in den grond, dezelve worden soms op die lengte gebrand of verkoold, hetwelk de duurzaamheid bevordert.

De

De Palisfaden worden door middel van gordingen vastgemaakt, welke aan dezelve met spijkers of met eiken treknagels bevestigd worden; bedient men zich van de laatste wijze, dan moeten daartoe te voren de gaten geboord worden zoowel in de Palisfaden als in de gordingen.

De Palisfaden moeten zoo verre van elkander geplaatst worden, dat de soldaat met gemak den loop zijns geweurs tuschen twee naast elkanderen staande kunne steken. Dit vereischt eene afstand van 8 duim.

Men plant de Palisfaden regt op of in de schuinte, in het laatste geval bekomen zij den naam van *fraisjes*.

Men plant hoofdzakelijk Palisfaden in den bedekten weg der vesting en op haren berm of *escarpe*, wanneer deze uit een aarden talud bestaat. Bij veldwerken plaatst men ze in den bedekten weg, ook wel op den *glacis*, in de grachten, in de *escarpes* en *contrescarpen*, in de keelen van dezelve, en op alle plaatsen, waar zij kunnen dienen, om het werk tegen overrompeling te beveiligen.

PALKATI. Een groot meer in het land der *Eleuten* of der *Kalmukken*, in onafhankelijk *Tartarije*, hetwelk onder anderen ook de rivier de *Ille* in zich ontvangt welke deszelfs oorsprong nabij de stad *Ciali* neemt.

PALM. (K. VAN DER) Bekend door het uitgeven van eenige taalkundige leerboeken, waaronder: *Beknopte aanleiding tot de kennis der spelling, spraakdeelen en zintekenen van de Nederduitsche taal*. (naderhand meermalen herdrukt). Hij leefde in het laatst der 18e eeuw, was een der beroemdste kostschoolhouders van ons Vaderland in dien tijd; eerst te *Delfshaven*, later te *Rotterdam*. Hij was de vader van den Hoogleraar JAN HENDRIK VAN DER PALM.

PALMACIA. Een klein eiland in de zee van *Genève* aan den ingang van den golf van *St. Pezza*.

PALMAJOLA. Een klein eiland in de zee van *Toscanen* nabij de noordelijke kust van het eiland *Elba*.

PALMARAGLA. Een klein eiland in de zee van *Toscanen* nabij de westelijke kust van het eiland *Pouzza*.

PALMBOOM en PALMWIJN. Op de eilanden aan den mond van de *Orenoqui* in *Gutana* verschaft dezelve aan de bewoners alles wat tot het leven noodzakelijk is. Van den stam maakt men planken, van de takken wanden en van de bladeren touwen, bedden, sluijers, garens, kleederen en waaijers om de muggen mede te verjagen. De *Guarauminiëzen* rooijen den palmboom niet, voordat zij er brood, wijn en vleesch uitgetrokken hebben. Wanneer de boom volkomen rijp is, hakt men er met eenen bijl in, om er het sap uit te tappen, het vocht dat er uitloopt is dik en zoet gelijk aan stroop, verkrijgt vervolgens de kracht van wijn en wordt eenigen tijd daarna zoo scherp als azijn; dan bedient men er zich van om eene soort van wormen, wel,

welke in den boom groeijen, wanneer er het vocht uit is, in te koo-
ken, hetgeen voor de *Indianen* een uitmuntend voedsel is, offchoon
het in den beginne eenige walging veroorzaakt. Het brood wordt ge-
maakt uit deeg, hetwelk in het hart van den boom wordt gevonden, en
gewaschen en in de zon gedroogd zijnde, een zeer schoon meel op-
levert; de *Indianen* verzamelen ook de vrucht uit fraaije trosfen uit
ronde dadelen bestaande, welke zoo groot als een ei en roodachtig
geel zijn; zij stampen dezelve en drukken er het sap uit, waarvan zij
eenen gezonden en aangenamen drank maken; eindelijk om niets van
dezen boom te verliezen, breken zij de vrucht en halen er een' aman-
del uit, ongeveer gelijk aan de pit van eene hazelnoot.

PALME. (Het eiland) Een klein eiland van *Afrika*, een van
de *Kanarische eilanden* omtrent 25 mijlen in den omtrek hebbende, is
zeer vruchtbaar, voornamelijk in wijngaarden, hetzelfde ligt 12 mij-
len van het ijzer-eiland op de breedte van 28° 40', de Spanjaarden
overwonnen hetzelfde in het jaar 1460. De bewoners van hetzelfde zijn
Christenen. Omtrent het jaar 1650 opende zich eene vuurspuwende
berg, vergezeld van eene aardbeving, die zich tot aan de *Teneriffe*
deed gevoelen. Er is ook nog eene stad van dien naam op het oos-
telijk gedeelte van het eiland. Men noemt hetzelfde ook somtijds *St.
Croix*.

PALMES EMERITUS. Een sterrebeeld. Zie DRAAK.

PALMISTRIJ. Zie CHIROMANTIE.

* PALMYRA of TADMOR. Eene stad van *Syrië* nabij *Woest-
Arabië*, 30 mijlen ten N. O. van *Damascus*, welke haren naam
heeft verkregen van de menigte van palmboomen die er groeijen.
Men zegt dat deze stad door SALOMO gesticht zoude zijn, dezelve
was voormaals in het bezit der koningen van *Babylon* en ten tijde
van PLINIUS de hoofdstad eener republiek, eindelijk die van het rijk
der *Palmyrenen*, beroemd door de magt van ODENATUS en den moed
van ZENOBIA deszelfs echtgenoot; Keizer HADRIANUS noemde haar
Adrianopolis. De bouwvallen van deze plaats worden thans door *Ara-
bieren* bewoond.

PALS. (G. VAN DER) Een verzamelaar, groot liefhebber en be-
oefenaar der Teekenkunde, die een keurig kabinet schilderijen bezat,
waarin: een uitmuntend Italiaansch landschap met vee, door N. BER-
CHEM, een stuk, dat even als een dergelijk, door P. VAN DER DOES,
onder de allerbeste werken van die meesters gerangschikt wordt;
voorts zeer fraaije tafereelen door J. ASSELYN, L. BAKHUIZEN, J.
LINGELBACH, J. RUISDAAL, J. UCHTERVELD, A. VAN DE VELDE,
(een deftig gezin, voorstellende alle voorzaten van VAN DER PALS,
wordt daarop in een bevallig landschap verbeeld; deze groote Mees-
ter komt hier alzoo als portret-schilder voor); J. WILS, PH. WOU-
WERMAN, J. WIJNANDS en anderen.

Veel uitgebreider was zijne verzameling van Teekeningen; onder
dezelve bevonden zich een aantal door onderscheidene voornamen,
ALGEM. AANHANGS. V. a. C zoo

zoo oude als moderne Meesters, en onder de laatstgenoemde vele der allerbeste, door DIRK LANGENDIJK, welke veel voor dezen kunstminnaar gearbeid heeft, zoowel als H. KOBELL Jr. van wiens kapitaalste en beste teekeningen men er hier vele vond.

De prenten leverden almede fraaije proeven van ets- en graveerkunst op, zoo van de Nederlandsche als andere scholen.

Deze geachte kunstminnaar, te Rotterdam in 1754 geboren, beoefende zelf op eene zeer verdienstelijke wijze de Teekenkunst; een voornamen leidsman vond hij in gemelden H. KOBELL Jr. en hij teekende dan ook voornamelijk veel in deszelfs trant, men heeft van den Heer VAN DER PALS fraaije teekeningen naar schilderijen; eene derzelve naar L. BAKHUIZEN, getiteld: *de hoek van Holland*, is door M. DE SALLIETH in 1783 in het koper gebracht.

Deze kunstminnaar was ook een der Bestuurders van het Rotterdamsch Teekengenootschap.

PALTHE. (ADRIAAN) Broeder van JAN, was geen schilder van beroep, doch daarin door zijnen vader, zoo wel als zijnen broeder, onderwezen, beoefende hij die kunst als liefhebber. Als secretaris bij den graaf VAN WASSENAAR OBDAM, reisde hij met dien heer, en had daardoor gelegenheid, om zijne bespiegelende kennis in het vak der beeldende kunsten uit te breiden; van welke gelegenheid hij dan ook het beste gebruik maakte.

Vervolgens was ADRIAAN PALTHE, gedurende verscheidene jaren, ontvanger der Convoijen en Licenten te Sparendam. Hij had daar eene niet zeer uitgestrekte, doch fraaije, kunstverzameling, en daaronder schilderijen van de voornaamste meesters, als van JACOB RUISDAAL, M. HOBBEWA, D. TENIERS en JAN VAN HUISSUM. Het bloem- en fruitstuk, dat hij van den laatstgemelden bezat, heeft hij op eene verdienstelijke wijze gekopieerd; doch niet geheel afgemaakt. (Deze kopij, onder 's mans kunstnalatenschap verkocht zijnde, werd door den Haarlemschen kunstschilder VINCENT VAN DER VINNE gekocht, die het onvoltooide daarin bijfschilderde.) Hij werd zelf in de voltoojing van hetzelfde door den dood verhinderd, in het laatste vierde deel der vorige eeuw.

Hij vervaardigde ook fraaije teekeningen naar schilderijen, onder anderen naar S. VAN DER DOES en M. HOBBEWA.

Hij had een goed oordeel, was een zeer belezen man, en een groot vriend van den waterwerkkundigen BRUNINGS.

PALTHE. (GERARD JAN) Nederlandsch schilder, muntte voornamelijk uit in het schilderen van kaars- en lamplichten, op tafereeltjes, waarvan de onderwerpen uit voorvallen en bezigheden van het burgerlijk leven verkozen zijn. Deze soort zijner schilderwerken is bij de kunstminnaars nog in achting. PALTHE's nachtsukjes kwamen VAN EIJNDEN en VAN DER WILLIGEN voor, schoon naauwkeurig geteekend, echter minder dun geschilderd en niet zoo gloeiend of krachtig te zijn als die van SCHALKEN of BOONEN. 's Mans afbeeldel,

fel, door hem zelven geschilderd, waarschijnlijk hetzelfde, daar VAN GOOL van spreekt, berustte voorheen in de belangrijke kunstverzameling van Schildersportretten, bij wijlen den Heer VAN DER MARK, te *Leiden*.

PALTHE. (JAN) Zoon van GERARD JAN, (zie dezen) wordt in VAN GOOL, *beschrijving van voornamen schilders*, als een bekwaam Portretschilder, die in het midden der 18^e eeuw bloeide, beschreven. VAN EIJNDEN en VAN DER WILLIGEN meenden van JAN PALTHE te mogen zeggen, dat hij een uitmuntend Portretschilder was. Het door hem geschilderde portret van den Leidsechen Hoogleeraar TIBERIUS HEMSTERHUIS, is bekend door de zwarte kunstprent, die er naar gegraveerd werd. Hij overleed te *Leiden* in 1769, in den ouderdom van slechts 50 jaren.

PALUDANUS. Een inboorling van *Enkhutzen*, deed groote reizen door *Europa*, *Azië* en *Afrika*, en verzamelde een kunstkabinet van Naturaliën. Hij leefde in de 16^e eeuw.

PAN. Een sterrebeeld, zie: STEENBOK.

PANAMA. (Stad en omstreek) Even als alle steden van *Portugal* en de meeste van *Spanje*, verwezenlijkt *Panama* de verwachting, welke de vreemdeling zich, bij het afdalen der *Savanna*, op den eersten aanblik van deze stad, vormt, niet. De huizen zijn over het algemeen van hout en twee verdiepingen hoog. De winkels bestaan de beneden-verdieping; de eerste verdieping dient tot magazijnen en de tweede tot inwoning en verblijf der kooplieden. Deze drie lokalen (het bedroeft mij zulks te moeten zeggen, zegt een reiziger, wiens berigten wij hier mededeelen,) zijn vrij morsig; men kan dezelve gereedelijk den stelligen vergelijkenden en overtreffenden trap van morsigheid noemen. Er zijn geene glasramen, zoodat men, wanneer het regent, en de houten vensters gesloten worden, in eene volstrekte duisternis verkeert. Het huisraad is ellendig, bestaande uit eenige oude leuningstoelen met Gothische ruggen, opgesierd met door den tijd verbleekt verguldsel, eene of twee tafels van dezelfde hoedanigheid, met eene lange rieten hangmat, die zich van den eenen hoek van de kamer naar de andere uitbreidt, zoodanig, dat zij dezelve diagonaalsgewijs doorsnijdt. Daar nu deze matten zeer laag en zelden meer dan zes duimen van den grond hangen, gebeurde het mij dikwijls, dat, wanneer ik in den tijd van middag-rust, eene kamer binnen trad, ik met het hoofd vooruit op eene Donna viel, die des nademiddags wat zat te slapen. Zoo er echter weinig meubelen zijn, is er geen gebrek aan zilverwerk. Van alle kanten ontwaart men schotels, borden en verder huisraad van zilver, in alle vormen, die daar zonder eenige orde staan; daaronder begrepen eene zekere soort van vazen van hetzelfde metaal, die menigwerf midden in de kamer staan te blinken. De vloer is meest van ruw en onbewerkt hout of van bloksteen en bij eenigen van marmer, en wat het tapijt-werk betreft, is dit hier eene onbekende pracht, zoo men ten minste als zoodanig niet wil aannemen, vrij goed gevlochten

matten, *esteras* genaamd. Rondom aan den wand hangt men gewoonlijk oude schilderijen van heiligen en kruisen, alle voorwerpen van den diepsten eerbied. De straten zijn geplaveid, maar het is er naar, en de regenvlagen of liever de stortregens, die zeer dikwijls in eene stad vallen, welke, zoo als deze gelegen is, tusschen twee groote oceanen, de Atlantische en Stille Zuid-zee, rukken het lezand tusschen de steenen uit, en maken het gaan, voor alle soorten van viervoetige dieren, zeer moeilijk. Er zijn te *Panama* vijf bedieningen van de verschillende orders, en één vrouwen-klooster, allen gesticht, welke, naar ik geloof, met de daarbij behorende kerken, zeer schaars begiftigd zijn. Die van *Merced* is prachtig; ook de hoofdkerk is een schoon gebouw, waarin zich goede schilderijen bevinden, benevens eenige *profane* reliquiën van *Pizano*, *Almagro* en *Vasco-Nunez*, die dit wil ik gaarne bekennen, mijne aandacht tot zich trokken, omdat ik dezelve meer historisch vond, dan wel de voorgewende overblijfselen van het echte kruis, en de punten der pijlen; waarmede, zoo als men verzekert, de martelaar St. SEBASTIAAN werd doorstoken.

Ik was juist te *Panama* in eene week van vasten, wanneer de inwoners slechts éénmaal in de 24 uren eten. Gedurende deze week ontdeft zich elk huis van zijne schilderstukken, lampen en andere versierselen, om er de kerken mede te verfraaijen, alwaar vrome broederschappen van monniken beurtelings en bij aanhondendheid de heilige dienst komen vieren, onder het spelen eener muziek, welke ik meer dan *redelijk* moet noemen. Ik bewonderde ook nog het orgel van de *Marcel-kerk*, waarbij de zang der aanwezigen mij redelijk wel gekozen voorkwam: maar vooral was ik in dezelfde kerk getroffen door het gezigt eener soort van breede en diepe nis, ter regterzijde van het hoog-altar gemetseld, en met een dik zwart gordijn overdekt, ter verberging van een afbeeldsel van onzen Zaligmaker van natuurlijke grootte aan een kruis gehecht. Bloed, werkelijk bloed, spatte uit de zijde van dit beeld; midden onder de dienst sloeg een monnik op eene trom. Dit was het sein om het gordijn weg te trekken en de geheele vergadering van geloovigen boog zich vol eerbied ter aarde voor deze schrikwekkende afbeelding. Op dit zelfde teeken bleven al degenen, die de kerk voorbijgingen en het hoorden, stil staan, ontblootten zich eerbiediglijk het hoofd en prevelden een gebed. Er bestaat nog eene andere godsdienstige gewoonte, die op mij eenen nog dieperen indruk maakte. Bij avondschemering laten alle klokken van de stad hun spel hooren en na dit levendig praeludium, komen eenige minuten van eene doodsche stilte, waarop de groote klok der Cathedraal-kerk eene of twee langzame slagen hooren doet. Houdanig ook de bezigheid van den inwoner van *Panama* zij, en waar hij zich ook bevinde, houdt hij, op het hooren van dit geluid plotseling stil, ontbloot zich het hoofd en doet binnensmonds een kort gebed; elk vermaak, elke werkzaamheid eindigt, om na eenige minuten, als de groote klok zich op nieuw laat hooren, weder aan te vangen.

Na

Na eenige dagen begon ik mijne uitstapjes naar de omstreken, en zakte de rivier af tot aan het dorp *Gorgona*. Mijn neger en ik scheep-ten ons in met eenen muilezel, dien ik gekocht had en mijnen ge- trouwen *Melas*; dit was de naam van mijnen hond. Den nacht bragten wij te *Gorgona* door, in een huis dat er regt voorvaderlijk uitzag; het was eenvoudig eene hut, overdekt met palmbladen, bestaande in een vertrek van 12 voet lengte over 8 voet breedte, geschraagd door vier staken aan elk der vleugelen geplaatst, terwijl het geheel niet meer dan 10 voet hoogte had. Ik hing mijne hang- mat zoo hoog mogelijk op, zoodat er nog vijf voet ruimte was tusschen mij en den grond. Terwijl ik sliep, ontsak mijn neger een vuur om de infekten te verdrijven, hoewel ik had kunnen gelooven, dat de guit zijnen meester als een ham wilde rooken. Den muilezel had hij waarschijnlijk aan eene der uitwendige palen vastgebonden, en na hem een armvol *malajo* of groene struiken van Indische mafs te hebben toegeworpen, leende hij in eene nabij gelegene hut eene plank, strekte zich daarop zoo lang hij was uit en draaide zich in een overkleed, waarin hij magtig veel geleek naar een lijk in de windsels; weldra sliep hij in. *Melas* kroop voor het vuur, zijnen zwarten kop op de voorste pooten latende rusten, en de oogen sluitende als ware het dat hij sliep; maar door de zenuwachtige be- wegingen zijner ooren en het kwispelen van zijnen staart bleek het, dat hij zeer waakzaam en op zijne hoede was. Alles was in diepe stilte en men hoorde niets dan het aanhoudend gemurmel van een beekje, op weinig afstands van ons verwijderd, tot dat te midder- nacht de schok van de hut, veroorzaakt door hevige rukkingen van den muilezel, mij opwekte. Het beest trachtte zijnen halsband te verbreken, en de wijze, waarop hij naar zich toe trok, deed de ge- dachte bij mij opkomen, dat het aan een of ander voor hetzelfde vreeswekkend onheil ten prooi stond. „Welk een geweld is dat?” vroeg ik, en daarna luisterende, meende ik eene soort van ge- manuw te onderscheiden, dat meer en meer in een schor gebrom ontaardde. „Wat is dat *Melas*?” riep ik nogmaals. De hond bleef stil en stelde zich te vreden met het kwispelen van zijnen staart, als of hij zeggen wilde: „wacht slechts eenen oogenblik, mijn meester, en gij zult zien hoe ik mij weet te gedragen.”

Op zestig schreden van ons was een varkenshok, omgeven van eene lage heining van gevlochten teenwerk ter hoogte van eenen va- dem. Bij het schijnen der maan werd ik van mijne hangmat een dier gewaar, dat veel grooter was dan een bulhond, en op de steel- sche wijze eener kat bij het varkenshok loerde. Op eenen afstand van 10 pasfen van hetzelfde verwijderd, ging het dier terug, nam een sprong en klemden zich met zijne voorpoten in het teenwerk der heining. Nadat hetzelfde zich boven op den rand van het palisaadje gewerkt had, ging het daar nederzitten en scheen uit die stelling het onrein gedierte te verkennen. Ik greep mijne pistolen. Mijn neger

was

was nog in slaap; de pogingen van den muilezel werden heviger en wat mij verwonderde was, dat *Melas* onbewegelijk bleef. Toen werd het alarm-geknor der varkens ruchtbaarder en van tijd tot tijd ging er een pijnlijker gekreits uit het hok op, als of de varkens nu eerst het gevaar van den nabijzijnden vijand bemerkten. Deze, waarschijnlijk keus gedaan hebbende, stortte zich plotseling in hun midden. Op denzelfden oogenblik verbrak de muilezel zijnen halsband, en opeene wijze schreeuwende, die noch naar hinniken, noch naar blaten geleeleek, ging hij op de loop, in zijne vaart den staak medesleepende, waaraan mijne hangmat was vastgebonden; ik viel als een bom op mijnen neger; eindelijk antwoordde *Melas* op het geschreeuw der zwijnen met een hevig geblaf en in eenen sprong was hij buiten de heining. De neger dirmaal door mijnen lompen val, of wel door het geraas dat *Melas* al blaffende, de varkens al snorkende en de muilezel, die rondom het dorp liep, de staak aan zijnen halsband voortsleepende, maakten, ontwakende, voegde zich eindelijk bij ons. — Spoedig kwamen al de dorpelingen uit hunne hutten te voorschijn, met hunnen *Padre Cura* aan het hoofd, zij staken lichten aan, men kwam en ging zonder eenig onderrigt te erlangen, betreffende de oorzaak van het geweld. Intusschen was *Melas*, dat edele dier, vlak bij den luipaard gesprongen en verdedigde de zwijnen dapper; de neger, die zijn zakmes getrokken had, was den hond te hulp geloopt, mij toeroepende: „Tijger hier! meester, tijger hier, en tijger te sterk voor ons! kom ons te hulp! of wij worden in duizend stukken gescheurd!” Op dit oogenblik overmeesterde mij ook de woede des gevechts; met een pistool gewapend beklom ik op mijne beurt de heining en bevond mij vlak over den vijand. Mijne arme *Melas* had den luipaard aan zijne keel gegrepen en hield hem staande, hoewel hij zijne krachten in dezen ongelijken worstelstrijd begon te verliezen, niettegenstaande de moedige hulp van mijnen neger, die den gemeenen vijand met zijne naakte armen poogde te smoren. Het was een gevecht, waarbij zelfs de varkens zich met hun geknor niet weinig lieten hooren. Een jonge Spanjaard kwam genoegzaam op denzelfden oogenblik als ik, met een toorts die het gansche tooneel juist van pas verlichte, „PIETER! riep ik den neger toe, neem uw mes, en snijd den luipaard de keel af.” Zoodra deze nu zien kon, stak hij zijn mes in het hoofd van het dier, zoodanig dat het dood voor zijne voeten nederviel. Zoodra mijn moedige hond voelde dat hij eenen dooden vijand tusfchen zijne klauwen had, liet hij hem los en gaarde alle zijne krachten bijeen om eenen laafsten sprong te doen, ten einde het morfige varkenshok te verlaten, waar zijn bloed zich in het slijk mengde, want hij was vrij zwaar gewond. Ik kwam hem voor, nam hem in den nek, om hem buiten de heining te zetten, maar mijn voet glipte uit en wij vielen gezamenlijk op het bebloed geraamte van den luipaard midden onder de nog verschrikte zwijnen. De pastoor en de leeken hielpen mij hieruit; ongetwijfeld was ik

overwinnaar, maar helaas! overdekt met een stof, dat weinig geleeke naar het stof van den *Olympus*, waarvan HORATIUS in zijne *Ode* melding maakt. Deze luipaard had sedert eenige maanden vreeselijke verwoestingen in het dorp aangerigt, en hoewel meermalen gewond, was hij telkens ontsnapt. Mijn neger en ik waren den ganschen dag de helden van het dorp, en ook mijn hond had een deel in den roem, dien wij inoogstten. De luipaard was, van zijne muil af tot aan het uiterste van den staart, niet minder dan zeven voet lang. Ik bedong de huid voor mij, die mij drie dollars kostte, en vervolgde mijne reis.

PANAMA. (Spoorweg over de landengte van) Een decreet van het Kongres van *Nieuw Grenada*, den 25 van Bloeim. 1834 goedgekeurd, magtigde den President, om de voorstellen te ontvangen van ieder persoon of elke maatschappij, welke hem mogten worden aangeboden voor den aanleg van een' Spoorweg of een' gewonen Straatweg, over de land engte van *Panama*, van de *Atlantische* naar de *Stille zee*, om op zijn laatst binnen twee jaren begonnen te worden, te rekenen van de dagteekening van het contract. Er werd voorgesteld om, als eene belooning, aan de ondernemers van den weg de geheele opbrengst van denzelfden, gedurende 10 tot 50 jaren toe te staan, naar gelang van de rigting van den weg, welke in het contract zoude worden bepaald. Het maximum der tolregten was in een bijvoegsel van het decreet vastgesteld. Aan de ondernemers zoude, als eene verdere te gemoetkoming, worden toegestaan 20,000 morgen nieuw land in de land engte, welke vrij van belastingen zouden zijn (behalve de plaatselijke) voor den tijd van 20 jaren, en waarvan de bezitters niet tot de krijgsdienst zouden worden verplicht, behalve bij eenen vijandelijken inval van vreemde troepen. De bebouwing dezer landerijen moest een aanvang nemen binnen een jaar na de dagteekening der vergunning. Overeenkomstig dit decreet, heeft de President SANTANDER, onder dagteekening van den 27 van Bloei maand, uitnodigingen gedaan tot het indienen van plannen voor genoemde onderneming, welke zoowel door vreemden als *Columbianen* mogen worden ingediend, en aan het Ministerie van Binnen- en Buitenlandsche Zaken behoorden te worden overgelegd vóór den 15 van Sprokkelm. 1835.

Nader echter heeft men van deze zaak niet vernomen. Alleen meldt men, dat de heer WARDEN, gewezen Consul der *Vereenigde Staten*, aan de Akademie der Wetenschappen te *Parijs* berigt heeft (den 6 van Sprokkelm. 1838 kwam deze tijding in) dat men voor eenige jaren een kanaal is beginnen te graven, hetwelk de langgewenschte gemeenschap tuschen den *Atlantischen Oceaen* en de *Stille Zuidzee* zou daarstellen door de landengte van *Panama*. Slechts de Cholera had de voortzetting van deze grootse onderneming verhinderd; de werkzaamheden zijn echter hervat, en zullen in het volgende jaar kunnen geëindigd wezen. Dit kanaal zoude eene lengte hebben van 243 Engelsche mijlen.

* PANATHENEEN. Feesten ter eere van MINERVA in Grieken-

land gevierd wordende. Dezelve namen eenen aanvang in de eerste maand, welke met den zomer-zonnestand een begin neemt. Men vierde dezelve jaarlijks, doch de grootste en luisterrijkste om de vijf jaren.

PANAIJ. Gelegen onder $11^{\circ} 10'$ noorder breedte, en $128^{\circ} 45'$ ooster lengte van den meridiaan van *Cadix*, is een der grootste meest bevolkte en best bebouwde eilanden van de *Philippijnen*, zelfs bij vergelijking van *Luçon (Manilla)* waar de zetel van het Spaansche bewind in deze gewesten gevestigd is.

Dit eiland is van eene driehoekige gedaante; ongeveer twee derden van den grond zijn tot den landbouw geschikt, het andere derde is met ongemeen fraaije boschden bedekt, waarvan het hout bij uitnemendheid voor den scheepsbouw en kunstwerken kan gebruikt worden.

Onder deszelfs talrijke verscheidenheden bemerkt men het ebbenhout, het *Saneta* of wilde ebbenhout, dat zeer fijn van draad is, als ivoor gepolijst kan worden; het *Natro*, een rood hout, naar *Mahonie* gelijkende, maar van eenen verbazend grooten boom; het *Jakaranda*, zwart, geaderd en zeer zwaar; het *Caoba* (wild *Mahagonie*) en onderscheidene gele houtsoorten met zeer fraaije schakeringen. Bovendien vindt men er nog eene menigte gemeene houtsoorten, b. v. het hout van den *Manga-boom* dat zeer hard is, en aan de kusten groeit; het dient tot paalwerk, en de bast levert den looijers run op, welke de inlanders *cascalot* noemen; het *Mangalchapuy* en vele witte houtsoorten, waarvan eene naar ons elzenhout gelijkt, en tot het maken van sloepriemen en duigen van watervaten gebezigd wordt.

In het binnenste, en vooral in het westelijke gedeelte, van het eiland, zijn bergen van matige hoogte, deze keten loopt in een punt uit en wordt allengs lager tot aan de Zuidelijkste kaap van het eiland.

Het noordelijk gedeelte, hetwelk eene der zijden van den driehoek uitmaakt, is laag en tot de aankweeking van alle keerkrings gewassen geschikt. Verscheidene groote rivieren, waarvan sommige bevaarbaar zijn, doorloopen dit gedeelte. In de nabijheid dezer kust, die van het oosten naar het westen loopt, vindt men eenige kleine eilanden.

De westkant, die hooger is, heeft weinige havens, waar de schepen in de Z. W. mouson veilig liggen; hare strekking is van het noorden naar het zuiden, maar de ankerplaatsen van *Antique* en *Jose* zijn in de N. O. mouson veilig.

Het oostelijk gedeelte eindelijk, waarvan de rigting N. O. en Z. W. is, ligt laag en is zeer bebouwd. Hier zijn verscheidene rivieren, die voor kleine schuiten bevaarbaar zijn. Naar het N. O. van de kust liggen eene menigte kleine eilanden, *Silanga* de *Ilo-Ilo* genoemd.

Het eiland *Guimaras* dekt deze kust van het noorden naar het zuiden, voor ongeveer een vierde van hare lengte, in dier voege dat er slechts een doortogt van niet meer dan een vierde mijl tusschen dit eiland en de punt van het fort *Ilo-Ilo* is.

Vol-

Volgens de natuurlijke verdeeling van dit eiland heeft men zijne oppervlakte in drie provinciën of *Alcadina's* verdeeld.

Het Centrale Bestuur is te *Ilo-Ilo*.

De *Alcadia de Capis* maakt het noordelijk gedeelte van het eiland uit. De grond is hier zeer vruchtbaar en zoude bij verstandige be-
arbeiding nog meer voortbrengen. Verscheidene rivieren doorloopen en besproeijen dit gedeelte.

De rivier *Capis* is diep genoeg, om groote schepen te dragen, hoewel men den vloed moet afwachten, om ze over de bank te brengen.

Behalve de haven van *Capis*, zijn er in deze *Alcadia* nog verscheidene anderen; twee ten westen en vijf of zes ten oosten. Deze laatste zijn bijna allen veilig.

Boschen zijn in deze provincie en ook op de nabij gelegene eilanden overvloedig. — Onder de houtsoorten, welke wij reeds opgenoemd hebben, heeft men hier het *mangalchapuy* en zeer goed hout voor de dekbalken en knieën van schepen, als ook voor het bouwen van huizen; alsmede het *banara*, een goed hout voor het maken van het scheepsboord; het *guijo* voor masten, kielen en regte stukken; en het *palo maria*, dat insgelijks goed voor masten en veel minder zwaar dan het *guijo* is.

Deze provincie brengt veel rijst voort. Er wordt ook tabak gebouwd, maar deze is van geringer hoedanigheid, dan die van *Luçon*. Karbouwen of buffels, osen, koeijen en varkens zijn er in groote menigte. Paarden zijn er niet zoo talrijk.

De bergen zijn bevolkt met herten en wilde zwijnen. De provincie levert zeer veel op, en zoude, gelijk gezegd is, bij meer aanmoediging van den landbouw en bescherming van den handel nog veel meer kunnen voortbrengen. In het N. O. gedeelte, waar zij aan de *Alcadia de Ilo-Ilo* grenst, vindt men een aantal kleine eilanden. Twee der voornaamste liggen op een' geringen afstand van den uitersten hoek der provincie, en worden *Gigantes* genoemd.

De overigen, die de *Silanga* uitmaken, zijn insgelijks van het strand tot op de toppen der bergen met hout bedekt. Zij zijn allen hoog. Onder deze eilanden bemerkt men de piek van *Afucar*, volkomen van gedaante als een suikerbrood.

Men vaart midden door deze eilanden, om naar *Ilo-Ilo* te gaan, van waar men door de N. O. passage terugkomt.

Zij loopen in eene groep uit, die *Los siete Peccados* (de zeven zonden) genoemd worden. Het zijn zeven kleine eilanden, met boschen bedekt; zij gelijken naar bloemkorfjes midden in de zee, en maken eene zeer bevallige vertooning.

Deze geheele kust van *Capis* is vol bogten, in welke men goede ankerplaatsen vindt, en men zoude er voortreffelijke havens kunnen aanleggen. Zij wordt bijna het geheele jaar lang door de prauwen der inlanders van *Magindanao* en van *Sooloo* bezocht, die hier *Ka-*

ret-Schildpadden en parel-oesters komen vischen, terwijl zij tevens als zeeroovers goederen en menschen steelen, welke zij aan de onderscheidene Radja's van *Magindanao*, *Sooloo* en andere eilanden verkoopen. De *Silanga* levert ook veel tripang op, die, zoo als men weet, met groot voordeel aan de *Chineez*en verkocht wordt.

Van het zuidelijkste der *Silanga* tot aan *Ilo-Ilo* is de kust laag. — Er is eene groote rivier, waarvan de uitwatering niet verre van de *Siete Peccados* ligt. Jammer, dat eene zandbank er het binnenloopen van moeilijk maakt. Men gelooft echter, dat het gemakkelijk zoude zijn, deze hindernis uit den weg te ruimen, of aanmerkelijk te verminderen. De vischerijen van *Ilo-Ilo* geschieden langs deze kust, waar men rijst, tabak, suikerriet, koffij en kakao bouwt en waar ook het *Sebucao* (Sapan-hout), dat als verfhout zeer geacht is, gevonden wordt, doch van mindere deugdzaamheid is, dan op *Luçon*.

Zoo als wij reeds hebben aangemerkt, wordt dit gedeelte van de kust, tot aan de zuidelijkste kaap, *Punt Potol* genaamd, door het eiland *Guimaras* gedekt, hetwelk er evenwijdig mede loopt, en waarvan de afstand tot het eiland *Panaij* van een vierde mijl tot vijf à zes mijlen doch nergens meer bedraagt.

De vrees voor de zeeroovers is oorzaak, dat het eiland *Guimaras* geene zoo talrijke bevolking heeft, als het behoorde te hebben. Eene kanonneerbooten of pinasfen zouden echter toereikend zijn, om deze zeefchuimers weg te jagen, en deze wateren veilig te maken.

De *Alcaldia of provincie Ilo-Ilo* is de rijkste en meest bevolkte van het eiland *Panaij*. De inwoners zijn werkzaam en vlijtig. Te *Haros*, een dorp op een mijl afstands van *Ilo-Ilo*, vindt men Mestiezen die schatrijk zijn; *Ilo-Ilo* en *Haros* liggen op een eiland, dat van het grootere land, door eene zoute rivier, de *Ilo-Ilo* rivier genaamd, gescheiden is. Zij heeft twee monden: door die, welke noordwaarts van den hoek van het fort ligt, kunnen schepen van 300 ton, met ballast binnenzeilen, en de andere uitwatering naar den kant van *Haros* is twee mijlen van de eerste verwijderd. Aan deze zijde wordt de doortogt voor groote schepen door eene zandbank verhinderd.

Haros is eene veel aanzienlijker plaats dan *Ilo-Ilo*, maar in deze laatste wonen de *Alcudes*, en men vindt hier de magazijnen van het Gouvernement, de scheepstimmerwerven en het fort. Men bouwt ook hier en daar eenige schepen aan de oevers van de rivier tot bij *Haros*. De rivier heeft moddergrond, en de vloed slijgt er zes tot zeven voeten.

Behalve de voordeelen, welke de beide provinciën *Capis* en *Antique* bezitten, heeft *Ilo-Ilo* ter nog anderen, die dit gedeelte van het eiland het belangrijkste van allen maken, en de ligging dezer provincie zal aan haar altijd de voorkeur geven, om er den zetel der Regering van te maken. In deze *alcaldia* bouwt men rijst, suikerriet en indigo. Zij brengt in overvloed ook saffraan voort, als ook was. De teelt van rundvee, waarvan de huiden uitgevoerd worden, is de bron van eenen belangrijken tak van handel. De

De grond is bij uitstek geschikt voor den bouw van tabak, die er in groote hoeveelheid groeit, en meest tot cigaren verwerkt wordt. De kwaliteit is geringer dan die van den *Manilla's* tabak, maar het zou gemakkelijk zijn de plant te veredelen. Koffij, kakao en peper komen in deze Alcadia mede zeer goed voort, terwijl aan de kusten de pareloester gevonden wordt. Men wil ook, dat er Sarang boerong of eetbare vogelnestjes gevonden worden.

Een der merkwaardigste voortbrengfelen der volksvljijt zijn uitmuntend fraaije vlechtwerken in stroo; *Sinamaj* en *Pigna*, twee stoffen welke hier vervaardigd worden, zijn zoo fijn als het fraaist batist, offchoon zij van ananasbladeren vervaardigd worden.

De bevolking van *Haros* is veel meer beschaafd, dan die der overige steden van dezen archipel. Hunne gelaatskleur is blanker, ten gevolge eener groote vermenging met Europeanen. Na het presidentschap *Sanbuenga* is *Haros* de plaats, waar het zuiverst Spaansch gesproken wordt. De vrouwen zijn er schoon, en ik kan verzekeren, zegt een reiziger, dat bij gelegenheid van twee bruiloften, bij welke ik tegenwoordig was, en ook bij andere feestpartijen, ik vrouwen gezien heb, wier gelaatsstreken zelfs bij ons fraai gevonden zouden zijn. Ook zijn zij geenszins van goeden smaak en verstand ontbloot.

Aan het einde van de Zuidpunt der haven ligt de vesting. Het is een vierkant gebouw met eenige stukken geschut beplant, die geen ander nut kunnen doen, dan tot affchrik voor de zeeroovers dienen. De vesting heeft zelfs geene grachten. Maar indien men dit punt behoorlijk versterkte, zoude geen vloot in staat zijn, om in de Z. W. doorvaart binnen te loopen, en *Ilo-Ilo* zoude niets te vreezen hebben. Het zoude bovendien de reede tegen elken aanval dekken, en eenige batterijen op de eilandjes *los Siete Peccados*, en *Guimaras* geplaatst, zouden alle vijandelijke pogingen van de noordzijde onmogelijk maken.

De schepen vinden op deze reede, in eene diepte van acht tot veertien vademen, eene veilige ligplaats. De haven kan eene aanzienlijke menigte schepen bevatten, en de landing is gemakkelijk. Alle deze voordeelen zijn van groote waarde.

Het eiland, op hetwelk *Ilo-Ilo* en *Haros* gelegen zijn, heeft vier of vijf mijlen in den omtrek. Het is van *Panaïj* gescheiden door de rivier, waarvan ik reeds gesproken heb. Niets verhindert het versterken van dit eiland, hetwelk een maatregel van voorzigtigheid zoude zijn, vermits dit punt eenmaal de stapelplaats van alle goederen en rijkdommen dezer talrijke groepen van eilanden kan worden, en het daarom raadzaam is, de plaats tegen eenen onverwachten aanval te dekken. Aan den oever der rivier, waarvan hier de breedte drie tot vier kabellengten bedraagt, ziet men de kade en het tuighuis. Dit laatste is van weinig beteekenis, doch men zoude het op eene grootere schaal kunnen vernieuwen.

Het land levert alle hulpmiddelen voor deze soort van arbeid op,
en

en wanneer men op *Ilo-Ilo* smederijen en andere ijzerwerken aanlegde, zoude men er een' zeer goeden constructie-winkel en scheepstimmerwerven kunnen oprigten. Zelfs zoude men, zonder hindernis te ondervinden, drooge dokken kunnen graven, om de schepen te herstellen. De bergen bevatten daartoe het oorspronkelijk graniet.

Langs dit geheele gedeelte van het eiland vindt men voortreffelijke havens, en de scheepvaart is hier vrij van alle gevaren.

De *Alcadia d'Antique* bevat het geheele westelijke gedeelte van *Panaj*.

De bevolking, die hier minder talrijk dan in de overige provinciën is, bouwt rijst, suikerriet, indigo en tabak, doch het eerstgenoemde product is het voornaamste voorwerp hunner zorgen. De kokosboomen, die overal op het eiland in overvloed gevonden worden, en die eene bron van rijkdom in geheel *Australië* zijn, komen in dit gedeelte nog talrijker voort. Men bereidt hier, even als te *Ilo-Ilo*, van deze vrucht eene zeer aanzienlijke hoeveelheid olij en alkohol. (1) De voornaamste havens zijn die van *Antique* en die van *St. Jozef*, hoewel zij eer als reeden dan als eigenlijke havens kunnen aange-merkt worden.

De schepen zijn er echter in de N. O. volkomen veilig. Aan den ingang der haven van *Antique* ligt eene zandbank, die haar tegen stormen dekt, maar tevens het binnenloopen moeilijk maakt. Over het algemeen vindt men aan deze kust, die zeer steil is, weinige goede ankerplaatsen. Offchoon dit gedeelte van het eiland bergachtiger dan de overige is, vindt men er echter zeer vruchtbare vlakten en valleijen. De inwoners zijn hier minder vlijtig, dan die van *Ilo-Ilo*, zij schijnen van een minder goed ras te zijn, en men zoude zeggen, dat zij een geheel verschillend volk uitmaken.

Men treft in dit gedeelte van het eiland nog verscheidene stammen van de oorspronkelijke bewoners des lands aan. Het zijn zwarten, die ten hoogste vier voet lang zijn, met gekroesd haar, eene eigenschap, welke alleen op deze eilanden en op *Nieuw Guinea*, of het land der *Papoeas* past. (2) Over het geheel zijn zij welgemaakt en hunne gelaatstrekken zijn niet onbehagelijk, omdat zij noch den platten neus, noch de vooruitstekende jukbeenderen van de Afrikaansche negers hebben; zij zijn echter alles behalve schoon, en hebben lippen zoo dik als een pijpenkop. Ook is hunne huid minder zwart, maar zoo vuil en smerig, als van het morsigste zwijn.

Zij bewonen het binnenlandsche gebergte, waar zij in ellendige hutten huisvesten, schoon zij ook op enkele naauwelijks toegankelijke plaatsen versterkte dorpen hebben.

Hunne voornaamste wapenen zijn boog en pijlen, de laatstgenoemde zijn niet zelden vergiftigd.

Veelal

(1) Mogelijk arak van de beste soort.

(2) Van *pasa-pasa* (gekroesd). In het land zelf worden zij ook *pasa-pasa* niet *papoea* genoemd.

Veelal dragen zij in den gordel een groot mes in eene scheede van leder; maar deze mesfen, *boloks* genaamd, zijn hun door inwoners van dorpen, die in de nabijheid hunner schuilplaatsen liggen, gefchonken geworden; met deze dorpelingen drijven zij nu en dan een' kleinen ruilhandel, om zich van tabak, waarvan zij veel houden, van arak en glaswerk te voorzien. In ruiling daarvan geven zij was en honig, welke zij in hunne bosfchen inzamelen. Algemeen hebben zij eenen afkeer van arbeid, en leven, gelijk nomadifche volken, van jagt en boomvruchten.

Met zachtheid en geduld zoude men aan deze volkstammen gemakkelijk een' zekeren graad van beschaving kunnen mededeelen, omdat zij goedhartig en geenszins woest, maar integendeel zacht en leersaam van aard zijn.

De bevolking van alle deze gewesten is zeer bijgeloovig. De monniken besturen de inwoners geheel en al, en hebben meer invloed op de gemoederen dan de gouverneurs zelve. Eene voorname reden hiervan is, dat de laatstgemelde dikwijls door anderen vervangen worden, terwijl de monniken bestendig in het land blijven, en zoo de Spanjaarden hunne bezittingen in deze gewesten zoolang behouden hebben, zijn zij dit alleen aan den invloed en de magt hunner monniken verschuldigd.

Deze hadden de bevolking in dweepzucht en bijgeloof zoo ver gebracht, dat zij alle andere natiën voor ketters houden. Een Franschman kan, wanneer hij vijftig de mis bijwoont, hier leven; maar een Engelschman, schoon hij even goed Christen is, zoude genoodzaakt zijn, zich andermaal te laten doopen en zich in alles aan de geestelijke tucht te onderwerpen. Tot behoud van de openbare rust en de onderwerping der bevolking, is een monnik, die gehoord wordt, in eene provincie van meer dienst, dan een escadron ruitery.

De bergachtige oorden van dit eiland kunnen koorn, aardappelen en allerlei Europifche groenten voortbrengen. Vruchten zijn in dit land zeer overvloedig en van uitmuntende hoedanigheid. Eene menigte verscheidenheden van *Pifang* (*Banana*), de broodvrucht, de ananas, de manga, de oranje-appel, de citroen, en bovenal de mangostan maken *Panaij* tot een paradijs. Velerlei vruchten uit ons klimaat zouden er met voordeel ingevoerd kunnen worden.

Over het algemeen is de lucht hier gezond, alleenlijk bij het kenteren van de mousfons ontwaart men hier en daar koortfen.

Het jaar is in twee faizoenen of mousfons verdeeld, namelijk het regenfaizoen of de Z. W. mousfon, en het drooge faizoen of de N. O. mousfon. Deze laatste begint in Slagتمااند en eindigt in Lentemaاند, wanneer zij door de tegenovergestelde mousfon vervangen wordt.

Tijdens de kentering der mousfons zijn er in het jaar twee maanden met zeer veranderlijk weder, flauwe, onbestendige, nog niet gevestigde winden, te weten een gedeelte van Wijn- en Slagتمااند

en

en een gedeelte van Lente- en Grasmaand. In de Z. W. mousfon is het weder doorgaans slecht, en alsdan is de kust van *Antique* niet zeer veilig. Ook hebben er in dezen tijd van het jaar niet zelden schipbreuken plaats.

In de N. O. mousfon daarentegen, is het bestendig fraai weder, behalve nu en dan in Wintermaand, Louwmaand en Sprokkelmaand, wanneer somwijlen de wind uit die streek zeer hevig is.

Landbouw en fabrieken zijn op *Panaïj* nog in de eerste kindsheid, hoewel het land, door de rijke vruchtbaarheid van zijnen grond en door zijne boschen en rivieren voor alle takken van cultuur en nijverheid bij uitnemendheid geschikt is.

De bergen bevatten veel erts en wanneer men het zand der rivieren afspoelt, vindt men goud. De gewone munt is de piaster of Spaansche mat met zijne onderdeelen. Er is ook eene denkbeeldige munt in gebruik, doch het zoude langwielig zijn, die hier breedvoerig te beschrijven. Dit zoude insgelijks het geval zijn, bij eene uitvoerige opgave der maten en gewigten, die meest naar die van *Spanje* zijn ingerigt.

In alle openbare stukken wordt de Spaansche taal gebezigd, in den dagelijkschen omgang spreekt men Biscaysch, dat is een mengfel van Maleisch met de taal der oorspronkelijke inwoners. Deze taal is zeer gemakkelijk te leeren, en wordt algemeen in den *Sooloo-Archipel* verstaan. De *Philippijnsche* eilanden zijn, over het geheel beschouwd, het fraaiste land der wereld, het klimaat is er in den hoogsten graad aangenaam, en het eiland *Panaïj* kan alleen alle voortbrengselen opleveren, welke men in de overige gewesten van *Indië* gaat zoeken.

PANDA. Een sterrebeeld, zie: MAAGD.

PANEMUS. Was volgens den ouden Macedonischen almanak, de negende maand van het jaar, doch dezelve werd naderhand de zesde.

PANGERANG, eigenlijk *Pangeran*; is een adeltitel gelijkstaande met Rijksvorst, die door den Sultan of Radja (vorst) aan dezen en genen rijksgroote verleend wordt, zonder dat deze daartoe van adellijke geboorte behoeft te zijn.

* PANORAMA. De mensch wordt als kind door begoochelingen in slaap gewiegd. Als jongman streelen hem beminnelijke herfenschimmen, in elken leeftijd snelt onze geest buiten de grenzen der zinnen, en zelfs in den ouderdom verschaft dezelve ons herinneringen, die nog genietingen heeten mogen. De schoone kunsten, die enkel schijnen uitgevonden te zijn, om ons door onschuldige logens te bedriegen, zijn de bronwellen van de duurzaamste vermaken. Het portrait of het huisfelijk tooneel, dat ons de beeldtenis onzer vrienden affcherst, verlengt eenigermate hun bestaan, en verzacht het verdriet, dat hun verlies of afwezigheid ons berokkent. Het geschiedkundig tafereel doet de groote daden onzer voorvaderen herleven; het landschap verschaft ons, in het midden des winters, het genot,

van velden , met groen , bloemen of vruchten versierd , te aanschouwen ; in een woord , de kunsten bedriegen ons alleen , om onze ziel te roeren , onzen geest te vermaken , en eindelijk , om de greuzen van het gebied onzer denkbeelden verder uittebreiden .

Mag men de geschiedschrijvers geloof geven , dan werd de schilderkunst bij de Grieken tot een' hoogen graad van volkomenheid opgevoerd en moest derzelver begoocheling volmaakt zijn . Wij zullen ten dezen aanzien de druiven van ZEUXIS niet aanhalen , waarin de vogels kwamen pikken ; noch het gordijn van PARRHASIUS , dat ZEUXIS zelven bedroog , want onze hedendaagsche schilders hebben het ook daarin verre gebragt ; de bloemen van VAN SPAANDONCK hebben de onbescheiden hand van menig kind uitgelokt ; de basreliefs , door SAUVAGE geschilderd , zijn meer dan eenmaal het onderwerp van geschil geweest , en het gevoel alleen kon den indruk der oogen lofstraffen , die het voor marmer of brons volstrekt houden wilden . Wij willen liever van de uitwerking spreken , door eene schilders voortgebragt , een' ten strijd snellende krijgsman verbeeldende , welke de Atheners op de markt ten toon stelden op een oogenblik , dat het vaderland verdedigers noodig had ; de uitdrukking in dit beeld was zoo sterk , de beweging zoo levendig voorgesteld , dat de beschouwing van hetzelfde den krijgsgaest der jonge lieden ontvlammen en hen allen ten wapen snellen deed : men moet er , wel is waar , bijvoegen , dat de schilderkunst zich niet alleen de eer dezer zegepraal kon toeëigenen , en dat de toonkunstenaars , achter het tafereel geplaatst , de lucht door het schaterend geschal der trompetten en oorlogstuigen deden weërgalmen , hetgeen de begoocheling nog een' trap hooger opvoerde .

Om over den prijs te oordeelen , dien de ouden op deze begoocheling in hunne kunstwerken stelden , heeft men slechts te letten op de pracht hunner tooneelvertooningen , op de zorgvuldigheid , waarmede zij de gestalten hunner tooneelspelers verhoogden , en hun aangezicht met een masker bedekten , dat de trekken des gelaats moest versterken , opdat zij van verre levendiger de verbeelding der aanschouwers zouden treffen en beter met het karakter en de gevoelens der personaadjen overeenstemmen ; hunne gewoonte eindelijk , om de marmeren standbeelden , met natuurlijke kleuren , te beschilderen , had niets anders ten oogmerke , dan om te zekerder het gezigt te bedriegen .

Wij verwerpen deze geringe hulpmiddelen met reden , en beoogen meer , om het verstand belang in te boezemen , dan de oogen te verschalken . Men zou echter ongelijk hebben , met alles kwakzalverij te heeten , wat de begoocheling kan vermeerderen , die de schilder- en beeldhouwkunst verschaffen ; want het lijdt geen' twijfel , of de wijze van plaatfing en verlichting dezer voorwerpen , met meer of minder kunst , doet derzelver schoonheid beter uitkomen , of berooft hen geheel van derzelver bevalligheid .

Tot

Tot de uitwerking der voorwerpen van kunst brengt derzelver afzondering het meest toe, die de oogen alleen veroorlooft, op hetzelve zonder eenige verstrooiing zich te vestigen. Een standbeeld, in het diepste van een boschaadje geplaatst en zich uit het digte lommer verheffende, hoe middelmatig het moge wezen, zal niet nalaten daar uitwerking te doen; een schilderstuk, in de werkplaats des schilders in het gunstigst licht, afzonderlijk, ver van elk voorwerp, waarmede men het zou kunnen vergelijken, tentoon gesteld, zal somtijds voor een meesterstuk doorgaan; maar zal het niet dadelijk zijn, dan ten zij het den toets van den vollen dag kan doorstaan; ten zij het, geplaatst aan de zijde van voortbrengfelen der zelfde soort, de beste en zelfs de menigte middelmatige schilderijen, welker nabuurschap hetzelve vooral te vreezen heeft, met voordeel bestrijdt; want de zonderlinge zamenstelling dezer laatste, derzelver schitterende kleuren en de raauwheid der uitwerking, moeten een wel overdacht schilderstuk benadeelen, welks teekening keurig maar niet overdreven is, en welks uitdrukkingen levendig maar natuurlijk zijn, welks koloriet krachtig maar niet hard is.

Om de schilderijen van elkander af te scheiden, heeft men uitgedacht, om dezelve met breede gebeeldhouwde en vergulde lijsten te omgeven; dit middel was onfeilbaar, omdat het schitterende van het goud in geene der tinten van de schilderij kon versmelten; maar juist dat schitterende, dat rammelend licht, hetwelk eene soort van verblindenden straalkrans om de schilderij vormt, benadeelt dat niet derzelver uitwerking? Wat wordt er van de gele tinten, die het goud in schilderijen nabootsen, naast het echte goud, hetwelk de lijst bekleedt? Welke zijn de helderste tinten, waarvan men zich bedient, om het licht uittedrukken, op lichamen voorgesteld, in tegenoverstelling van het licht zelve, door het bruinachtige van het goud teruggekaatst? Het geneesmiddel is erger dan de kwaal, en wij gelooven, dat het beter zou zijn, eene schilderij zonder lijst te zien, op een' donker gekleurden muur, en door deze natuurlijke schaduw als ingelijst, welke den glans der kleuren levendig zou doen uitkomen, en doorschijnendheid aan de halve tinten geven. Ten bewijze hiervan strekke eene reeks landschappen, tot een behangfel dienende, in het rond van een vertrek, dat van boven zijn licht ontvangt, geplaatst, en tusschen de kolommen van een' peristijl geschilderd; de tint dezer kolommen was zacht; bij wederkaatsing verlicht, ontweekelden zij zich krachtig van het landschap, dat geen anderen rand of grens had, dan het schaduwbeeld der bouworde. Dit landschap, volledig van uitvoering, en welks perspectieflijnen in eenen zelfden gezigteinder uitliepen, leverde, door de openingen van den peristijl en achtervolgens, de schoonste gezigten van een uitgestrekt land op. Deze nieuwe en geestig uitgedachte versiering werd in een hertoglijk paleis te *Pisa* te werk gesteld, zij kan ook het eerste denkbeeld van de Panorama's gegeven hebben; eene uitvinding van de-

deze dagen, welke slechts een dertigtal jaren oud is, en waarvan de eer toekomt aan eenen portretschilder ROBERT BARKER, van *Edinburg* geboortig; hij opende te *Londen* het eerste Panorama, dat die hoofdstad van *Engeland* voorstelde. Vervolgens gaf hij ook de gezigten op verscheidene andere steden van dat land, van *Vloten*, *Zeegevechten*, enz. De goedkeuring, welke hij zich aanhoudend verworven heeft, was eene regtmatige belooning aan zijne talenten verschuldigd.

Het eerste Panorama, dat men te *Parijs* zag, was onder het bestuur van ROBERT FULTON, werktuigkundig Ingenieur, door de Fransche schilders FONTAINE, PRÉVOST en BOURGEOIS, bearbeid. Deze kunstenaars vertoonden een gezigt op *Parijs*, genomen van boven het platte dak op het middelpunt van het paleis der *Tuileries*; uit dit oogpunt overziet de aanschouwer een zeer uitgestreken gezigteinder, die niet alleen een gezigt op *Parijs*, maar nog een gedeelte van het naburige platte land in zich besluit; zijn oog loopt en dwaalt over al deze voorwerpen; het volgt de oevers van de *Seine*; hij wandelt onder de boomen der *Tuileries* of loopt over de straten en markten; en op welk punt zich zijne oogen vestigen, zij worden door den rijkdom van dit uitgestrekte vergezigt betooverd, waarvan de bovengenoemde bekwame kunstenaars zoo het geheel als de bijzondere deelen zoo volkomen naar waarheid afgeteekend hadden, dat het onmogelijk scheen, het verder te brengen, en dat de schilderkunst nimmer zulk eene volledige begoocheling had voortgebracht.

Beroemde geleerden en kunstenaars werden belast met de taak, om aan het Instituut wegens den oorsprong, de uitwerkselen en vorderingen dezer belangrijke ontdekking verslag te doen; zij waren van gevoelen, dat de wijze van tentoonstellen van schilderijen, bekend onder den naam van Panorama, zoo voortreffelijk in uitwerking als belangrijk voor de kunsten was, aan welker vorderingen zij dadelijk was verbonden.

Ontleenen wij de eigen woorden uit hun verslag, om onzen lezeren de beginselen te herinneren, volgens welke het Panorama werd daargesteld, dat niets anders is dan eene groote schilderij, regtstandig aan den wand van een groot cirkelvormig gebouw vastgehecht, zoodat het oog der aanschouwers, in het midden van dezen omkring, geplaatst op de hoogte van den schijnbaren gezigteinder, waarvan het achtervolgens al de deelen overziet, overal op dit tafereel stuitende, de volkomenste begoocheling ondervindt.

„Onze zintuigen laten zich gemakkelijk bedriegen, vooral het gezigt; dit teeder werktuig beoordeelt de voorwerpen met onzekerheid; de grootheden en afstanden kunnen door hetzelfde zonder een hulpmiddel niet gemeten worden, en dit middel bestaat in de *vergelijking*; telkens zoodra het dit hulpmiddel mist, is het aan dwaling onderhevig, of liever het dwaak altijd.”

„Door het gezigt dus alle punten van vergelijking te benemen,
ALGEM. AANHANGS. V. 4. D kan

kan men het zoo verre in de begoocheling brengen, dat het twijfelt of het natuur dan kunst zij."

„De schilderijen, hoe groot ook, worden gewoonlijk in eene lijst befloten, die terstond aankondigt, dat zij een werk van kunst zijn; zij worden naast een oneindig aantal aan het onderwerp vreemde voorwerpen geplaatst; het oog, de schilderijen beschouwende, ontvangt onwillekeurig de beelden dezer voorwerpen; en door derzelver behulp, beoordeelt het de grootten, afstanden en zelfs de kleur, en dewijl de natuur altijd boven de kunst gaat, schijnt de navolging zwak, onvolledig; de begoocheling kan zich niet vestigen of be-
zwijkt weder weldra."

„Maar onderstellen zij, dat het oog, op welk punt van den gezigteinder het zich vestige, gedurig door eene reeks beelden is getroffen wordt, alle in hare betrekkelijke evenredigheden, alle met de natuurlijke tinten, en dat het nergens eenig voorwerp van vergelijking kan bekomen, dat hetzelfde behoeft, om daarop zijn oordeel te gronden, dan zal het bedrogen zijn, en gelooven de natuur te zien, dewijl zij daar niet aanwezig is, om het uit den droom te helpen."

Naar deze verstandige en juiste beginselen heeft men de Panorama's, die onder de oogen van het publiek achtervolgens gebragt werden, zamengesteld; men heeft zelfs gepoogd derzelver toepassing te volmaken, en de voordeeligste verandering daarin gemaakt, was het bijna de helft vergrooten van den omtrek des cirkels, bestemd om de schilderij te ontvangen, en men heeft met reden geoordeeld, dat hoe verder de aanschouwer van het doek verwijderd was, hoe minder hij het vermoeden zou.

Wij kunnen de twee galerijen, boven elkander geplaatst, niet denzelfden lof geven; want de hoogte van het gezichtpunt door de horizontale lijn van de schilderij bepaald zijnde, en de aanschouwers op die tweederlei plaatsen niet te gelijk op de hoogte van dezen nagemaakten gezigteinder kunnende zijn, moeten deze of gene niet geheel de begoocheling genieten, die veeleer door de perspectieflijnen dan door de opeenvolgende afnemende kleuren en de nevelachtige tinten van eene uitgestrekte lengte voortgebragt wordt. Daarenboven moeten de aanschouwers op de bovenste galerij geplaatst, beneden en vóór zich personen op de tweede hebbende, onwillekeurig eene vergelijking tuschen dezelve en dadelijk bestaande voorwerpen met de verbeelde maken en dit neemt een deel der begoocheling weg. Deze voorwerpen van vergelijking doen nog meer nadeel aan de groepen beelden, die men in het eerst zeer spaarzaam in de panorama's bragt, maar waarvan men misbruik gemaakt heeft, door dezelve op te dicht bijgelegen vlakken te plaatsen. Ontwikkelen wij onze gedachte.

De begoocheling van het Panorama kan alleen volkomen zijn met betrekking tot onbezielde voorwerpen; en wil men er beelden in plaatsen, dan moet men die zoo veel mogelijk in eenen afstand stellen,

len, of wel op zulk eenen afstand verwijderen, dat hunne bewegingen onmerkbaar worden of aan het gezigt ontsnappen, even als men die in de natuur opmerkt; een loopend mensch, een galopperend paard in eene uitgestrekte vlakte op eenen grooten afstand gezien, schijnen stil te staan, en men kan over derzelver beweging niet oordeelen, ten zij dezelve met onbeweegbare voorwerpen vergelijkende, waarvan zij zich verwijderen of tot welke zij naderen. Het is hiermede gelegen als met den wijzer van eene klok, waarvan men de beweging zoo veel te beter opmerkt, naarmate die langer is, terwijl de beweging van de wijzers van een zakuurwerk niet opgemerkt wordt. Hoe meer een beeld tot de eerste vlakken van de schilderij eens Panorama's nadert, hoe minder uitwerking het hebben zal, vooral indien het zich in eene hevige beweging vertoont, waartoe men de poging wel ziet, maar waarvan men het gevolg of de uitkomst mist.

Men moet hier de onderscheide soorten niet vermengen en verwarren: het Panorama zal nooit de afbeelding eener dramatische daad worden, zonder tegen den smaak te zondigen en alle begoocheling te vernietigen. Men kan zich ook niet vleijen met eene volmaakte begoocheling daar te stellen in het meerendeel der historiestukken, en men moet opmerken, dat eene schilderij van deze soort geene groote en duurzame uitwerking hebben zal, ten zij de schilder een onderwerp kieze, waarvan de beelden in rust zijn, of dat deze het gevolg of de voltooiing van eene daad zij. Nemen wij ten voorbeeld het beroemde stuk, dat MARCUS SEXTUS voorstelt, na eene langdurige ballingschap tot zijn huisgezin terugkeerende; hij vindt zijne vrouw dood, zijne dochter verzonken in de benaauwdheden van diepe wanhoop; hij zelf valt onbewegelijk op het doodbed neder en drukt de verstijfde handen zijner gade in de zijne; op zijn gelaat staan teleurgestelde hoop, toppunt van onheil, voornemen tot wraak, in één woord de naauwst vereenigde gewaarwordingen afgeteekend. Dit stom tooneel kan langer duren, zonder dat een der personen uit den staat van verstijving gerake, welke den aanschouwer treft en hen zelve onbewegelijk doet vertoeven voor dit tafereel zoo vol verschrikkelijke waarheid.

Zoo zou ook het geval van UGOLINO in zijne gevangenis zijn, welken ongelukkigen vader, te midden zijner van honger gestorven of stervende kinderen, DANTE in den mond legt: *Io non piangerò, sì dentro impietrai*. Dit tooneel het penseel des schilders van MARCUS SEXTUS, van PHEDRA en ANDROMACHE waardig, kortom, de onderwerpen, welke men tooneelkoepen noemt, maken op den geest der aanschouweren den sterksten indruk en brengen dikwijls tot den goeden uitflag van pitoreske en dramatische werken toe.

De Ouden, die men onophoudelijk genoodzaakt is aantehalen, hadden dit groot middel, om belang te wekken, wel begrepen; ook hebben zij wel zorg gedragen, ten einde niet tegen de waarheid en

welfstandigheid te zondigen, om aan bijna alle hunne standbeelden eenvoudige bewegingen te geven, die het model gemakkelijk verrijgt, en welke men lang zal beschouwen, zonder den kunstenaar rekenschap te vragen wegens het gevolg eener beweging, die volledig is. Men mag zich dan in de schilderkunst en vooral in de beeldhouwkunst met geene voortdurende begoocheling vleijen, dan door onderwerpen van dien aard te behandelen; en de manier van verlichten der Panorama's, gebezigt bij de schoonste schilderstukken, welker samenstel hevige en oogenblikkelijke daden bevat, zal niemand bedriegen. Bepalen wij bij gevolg het schilderen van Panorama's tot de voorstelling van aanminnige landschappen, of het gezigt van denkstukken der kunst; verspillen wij daaraan de schatten der natuur, de toevallen van het licht; dat men ons in dezelve vertoone, de frische valeijen van *Zwitserland* met hare beken, deszelfs kaashutten en met kudden bevolkte weiden; dat onze oogen aan den gezigteinder alleen bepaald worden door de meer of min verheven vlakken van bergen, welker toppen met eeuwig sneeuw bedekt zijn; of dat men ons de uitgestrekte bouwvallen van *Persopolis* of *Athene* afschets; of eindelijk ons op de oevers van den *Nijl* of die van den *Bosporus* in *Thracie* overbrenge; het schouwspel der natuur en der werkstukken van den mensch bieden ons overal een uitgestrekt veld aan, om nog lang aan de nieuwsgierigheid van het publiek voedsel te verschaffen.

In de laatste tijden waren zoo de beroemdste Panorama's dat van *Algiers*, den *Etna*, den slag van *Navarino* en van de stad *Salzburg*.

PANNEN worden uit dezelfde stof als de metselsteenen vervaardigd, zij worden in alle ovens niet even groot gebakken, doch het verschil is niet aanmerkelijk.

Hare gedaante onderscheidt men in de benaming van regtsche, linksche, gaat- en vorstpannen.

De drie eerst genoemde hebben de gedaante van een liggende f.

De linksche pannen zijn veel duurder, daar dezelve zoo veel niet gebruikt worden, dan de regtsche; alleen daar, waar men een dak aan stormen ligt blootgesteld, beveiligen wil, door de pannen zoo te leggen dat de winden er minder onder kunnen vatten, maar tegen de bolle zijde stuiten.

De gaatpannen zijn van dezelfde vorm als de gewone, alleen hebben zij in het midden een nisvormig gat, of opening, rondom voorzien van een rand of sponning waar binnen een glaasje kan worden gelegd en vastgestopt. Zij dienen om zolders of vlieringen die gene dakvensters hebben eenigzins te verlichten. Met hetzelfde oogmerk worden in sommige ovens ook nog zoogenaamde koppannen gemaakt, welke zeer groot en in het midden van eene nisvormige opening voorzien zijn, boven welke zich een gebogen kapje bevindt, geschikt om een grooter glas te bevatten, dat regt op in hetzelfde te staan komt, en waardoor het geheel veel van een zeer klein dakvenster heeft.

De

De vorstpannen zijn alleen bol gebogen en hebben aan de zijden die wellen niet, waarmede de gewone pannen sluitend over elkander gelegd worden. Ook zijn aan dezelve geene knopjes of neuzen gevormd, zoo als de vorige, waarmede deze aan de latten worden opgehangen. Vorstpannen dienen alleen om de nokken en hoekkepers te bedekken. Men heeft ook nog een veel grooter soort van vorsten, bekend onder den naam van rietvorsten, om dat die alleen tot hetzelfde einde op rietdaken gebruikt worden. Ook worden zij somtijds op de boven-opening van schoorsteenpijpen gebruikt.

Bij het uitnemen der pannen uit den oven worden de geberstene of rammelaars, de scheef getrokkenene en geschondene uitgesloten, en onder den naam van wrakke pannen bestemd, tot het opzetten van slootkanten, om die tegen het uitkabbelen te beveiligen, of tot het optrekken der voeten van turf en andere schuren. (Zie verder PANNEBAKKERIJEN in het Hoofdwerk).

Ook worden er in *België* hier en daar eene soort van platte pannen gebruikt, doch vooral in *Duitschland*, en aldaar onder den naam van *Bieberschwanzen* bekend.

De dakpannen, welke HUGUET voorstelt, zijn plat. Honderd en twintig duimen oppervlakte dezer pannen bedekken tachtig duimen timmerwerk: er wordt dus, bij eene gelijke dikte, de helft in de zwaarte der pan uitgewonnen. Dezelve dragen en rusten overal, gevolgelyk geraken zij niet ligtelyk in wanorde noch van hare plaats. Zij zijn evenwijdig gegroefd, in dier voege, dat het water noodzakelyk den weg moet volgen, die hetzelfde is voorgeschreven: het kan noch regts noch links eenen anderen loop nemen, zoodat, al ware een gedeelte van het houtwerk ingezakt, dat gedeelte daarom echter geenen droppel waters van ter zijde ontvangt.

Het water kan niet terugvloeijen: 1°. wijl de groeven evenwijdig en breed of wijd zijnde, de vreemde lichamen er niet in kunnen blijven hangen; 2°. wijl de groeven, van boven gestopt zijn, en het water, zelfs zoo er eenige vreemde lichamen op de pannen waren blijven liggen, onder dezelve, als onder eene brug door, of ter zijde van dezelve langs loopen zouden, zonder daarom uit zijne bedding te wijken.

Deze pannen zijn geschikt, om op allerlei soort van houtwerk te gebruiken; zelfs is het mogelyk, om de helling der daken te brengen tot op minder dan tien graden, hetgeen nagenoeg komt aan de horizontale rigting, om, in geval van brand, de noodige hulp aan te brengen, wijl niemand zou behoeven te vreezen, om over deze pannen te gaan.

De gezegde voren moeten, wanneer het leem half droog is, door middel van drukking in de pannen gemaakt worden. Deze drukking heeft verscheidene voordeelen ten gevolge: 1°. gelijkheid in grootte der pannen; 2°. meerdere samenpersting en vereeniging van derzelver bestanddeelen; 3°. eene meer gelijke oppervlakte, minder

onderhevig aan werking en scheuring in het vuur. Ook zullen dezelve, zoo het houtwerk welgemaakt is, overal gelijk rusten, en dus veel beter de zwaarte van een mensch kunnen dragen, zonder te breken. (Zie, ten aanzien van de verdere bijzonderheden, *Cahier 130 des Annales des Arts et Manufactures*).

PANSELENE. Wordt door sommige sterrekundigen de *volle maan* genoemd.

PANTHERA. Een sterrebeeld. Zie WOLF.

PANTICA. Een der namen van het sterrebeeld de *Maagd*.

PANTICAPEA. Eene stad gelegen op eene hoogte tegen over den ingang der zeeëngte of het kanaal, hetwelk de *Cimmerische Bosporus* heet, en de *Zwarte zee* met de *Witte* of *Middellandsche zee* vereenigt. Aldaar vestigde zich weleer eene Grieksche volkplanting, en werd zij toen de hoofdplaats van een klein gebied, hetwelk zich langs de kust van het *Taurische Chersonesus* uitstreckte; er regeerde een vorst, LEUCON genaamd, dapper en ondernemend. Toen zijne gunstelingen zijne ware vrienden van hem verwijderden, en hij zulks ontdekte, zeide hij eens tegen eenen van dezelve, welke weder met eene betichting voor den dag kwam: „rampzalige ik zoude u doen sterven, indien de overheerschers zulke schelmen, als gij zijt, niet noodig hadden.”

PANTOGRAAPH of zoogenaamde *Aap* bestaat uit 4 linialen, twee aan twee van gelijke grootte, zoo met scharnieren aan elkander gevoegd, dat zij altijd een parallelogram daarstellen, hoe men dezelve ook bewege. In een dezer linialen wordt eene stift gestoken, waarmede het werktuig aan de tafel of aan een stuk lood wordt vastgemaakt; in een ander steekt men eene potloodbuis, en in een derde een kopiëerstift.

Deze twee stiften en het potlood moeten zoodanig aangebragt worden, dat zij steeds in eene regte lijn vallen, en tuschen de deelen der linialen de vereischte evenredigheid plaats hebben; zoo kan men eene teekening naar verkiezing op dezelfde grootte, of grooter of kleiner overbrengen; door dezelve met de kopiëerstift aan te trekken, wordt de teekening door het potlood op een ten dien einde geplaatst papier daargesteld.

Bij deze inrigtingen zijn de middelstift, waarom het werktuig zich als om een vast steunpunt beweegt (*le pivot*), de kopiëerstift (*le calquoir*) en de potloodbuis (*porte crayon*) veranderlijk, en worden naar mate van de begeerde verkleining of vergrooting in verschillende gaates geschoefd, welke zich in de linialen bevinden en waarbij gewoonlijk de graden van verkleining staan uitgedrukt. Als zulk een werktuig goed zal zijn, dan behooren de stiften en het potlood zich altijd in eene regte lijn te bevinden; terwijl het potlood onbewegelijk in de buis moet steken, en zijne punt in zijne eigen as hebben; ook moeten de gaates in de linialen op hunne behoorlijke plaats geboord wezen.

Men

Men heeft dit werktuig zeer veel vereenvoudigd; door de stiften en het potlood onveranderlijk en daarentegen twee scharnieren veranderlijk te maken, waarbij overigens de zamenstelling op dezelfde theoretische gronden steunt als bij de vorige. Aan dit verbeterde werktuig heeft men eerst naar het Grieksch woord *πρόσωπον* (momaangezicht, gelaat, persoon) den naam van *prosopograaph*, gegeven; waarschijnlijk om dat men zich veel van hetzelfde bediende tot het *silhouetteren*, doch naderhand dien van *micrograaph* naar de Grieksche woorden *μικρός* (klein) en *γράφω* (beschrijven). Het woord *pantograaph* stamt daarentegen af van de Grieksche woorden *πᾶν* (al) en *γράφω* (schrijven).

PANTOMETRIE. Heet bij Vossius de *Geometria Elementaxis*, omdat alles wat uitgemeten kan worden, naar de geometrische regelen en wetten moet onderzocht worden.

PAOPHI. Heet bij de Egyptenaren de tweede maand van het jaar, welke naar de Juliaansche tijdrekening op den 28 van Herfstm. begint.

PAPAVER: (*Papaver somniferum*) is eene alom bekende plant.

De papaverolie is na de olijfolie de beste, dus is deze plant een goed handelgewas.

De Papaver heeft van de insecten niet te lijden; in sommige jaren wel van de muizen.

Dezelve wordt geteeld in kleine hoeveelheden in *Overijsel* en *Gelderland*, en in het zuiden van *Frankrijk* om de opium.

In *Engeland* wil men uit inlandsche Papaver even goede opium als in het zuiden van *Frankrijk*, ja zelfs nog beter dan in *Turkije* bereiden. Op eene acre zou men 10 pond opium kunnen teelen, in *Fransch-Vlaanderen* rekt men voor zaad 6 litres per hectare.

Men zaait in Lentemaand, Grasmaand en Bloeimaand. Nooit vóór den winter, zoo als in het zuiden van *Europa*.

Men heeft ze wel eens over de siceuw gezaaid, welke proef mede goed uit is gevallen.

THAER zegt, dat de planten niet digter dan 6 duim bij elkander moeten staan. 18 hectolitres komen van een hectare in *Fransch-Vlaanderen*.

De kultuur is bij ons tegengehouden, uit vrees dat dezelve vergiftig was. In *Duitschland*, in de *Paltz* vermengt men het zaad met de zoogenoemde *Borsdorfer-appel*. De olie zou daarvan een aangename smaak krijgen.

Bij *Klagenfurth* wordt ze sijn gestampt onder de gewone spijs gemengd.

De papaverolie wordt bij eene gewone koude niet dik, doch is zoo voordeelig niet als het gewone raapzaad.

De kleur der bloemen schijnt onverschillig.

Het zaad is wit of zwart. Het witte wordt algemeen voor het beste gehouden.

Van de planten houdt men voor de beste, wier koppen rijp wordende eene blaauwe kleur krijgen.

Men bouwt op sommige plaatsen koewortelen (geele) onder de Papaver. Men houdt deze plant voor eene Inlandsche.

In ons land is de Papaver nog een nieuwe kultuur, in 1799 maakte de Maatschappij van Landbouw de Nederlanders bijzonder daarop opmerkzaam, te voren teelde men ze alleen bij *Enkhuizen* voor de drogisten.

In *Frankrijk* was ze reeds eene eeuw geteeld, zonder dat wij Nederlanders het wisten.

* PAPEGAAIJEN. Men heeft onder anderen die, welke men Indische raven noemt, die wit of parelkleurig zijn en eene roode kuif op den kop hebben; men noemt hen ook Kakatous, een woord hetwelk zij schreeuwende schijnen uit te spreken. Zij zijn zoo gemeenzaam en tam, dat zij hunne nesten op de daken der huizen in de stad maken. Een ander soort, hetwelk kleiner is, endie om de schoonheid en verscheidenheid hunner kleur hooger geschat worden, maken hunne nesten in de bosschen en hechten dezelve aan de takken der boomen vast, opdat de slangen hunne jongen niet zouden verslinden. Deze vogels rigten groote verwoestingen op de velden aan, vernietigt zij op de granen en vruchten azen, en de Indianen hen uit een grondbeginfel van godsdienst niet durven doden.

PAPEN. Zijn kleine stukken grond, die de aardewerkers in hunne uitgegravene putten laten staan, om daarna naderhand de diepte der putten onder de gewezen oppervlakte der gronden, te kunnen meten.

* PAPHOS. Voormaals de hoofdplaats van het eiland *Cyprus*, hetwelk thans *Nicosia* is. De fabelhistorie zegt dat *Paphos* door eenen PAPHUS, zoon van PYGMALION en van dat bezielde beeld, waarop die beeldhouwer verliefde, gesticht zoude zijn; anderen zeggen dat zij hare bouwing verschuldigd is aan CYNEUS, koning van *Asfyrië* en schoonzoon van PYGMALION. — Dat bezielde beeld zal waarschijnlijk het levend model geweest zijn, waarnaar de kunstenaar zijn beeld maakte.

PAPIUS. Te *Gend* geboren, gaf in 1575, DIONYSIUS ALEXANDRIANUS, *de Situ orbis*, uit, met de uitlegging van PRISCIANUS en MUSEUS.

* PAPIER. Dit heeft men van onderscheidene soorten. Dat der Egyptenaren, de *Papyrus* geheten, was de schors van eene plant, waarop men met stiften schreef. In *Japan* en wel in de omstreken van *Jedo*, heeft men de zoogenaamde Papierboom, uit welker schors men touwen, lemmetten, stoffen voor kleederen en papier maakt; na eene zorgvuldige bewerking, welke nog al veel moeite vereischt, maakt men van de buitenste schors, of wel van de knobbelige en grove deelen van dezelve het grove papier; en van het overige, met loog, afkookfel van rijst en van eenen zekeren wortel, bereid, het fijne papier, hetwelk zeer sterk is en groote witheid heeft

heeft en molliger dan het onze is, ook maakt men er gekleurd papier van in zeer groote bladen, welke men voor zijden stoffen zoude aanzien. — De Chinezen maken het hunne ook van boomfchorsfen, alsmede van katoen, het ruwe spinsel der zijdewormen en van onderscheiden versleten stukken van stoffen en van hennip; de bereiding er van is ook zeer werkzaam. Verscheidene soorten van hun papier kunnen maar aan de eene zijde beschreven worden. Het gebruik van het Papier is reeds zeer oud. Sommige overblijfselen van *Papyrus*, welke men in de pyramiden van *Egypte* heeft gevonden, zijn, zegt men, zoo oud als Mozes. De eer der uitvinding wordt aan de stad *Memphis* toegekend. Alvorens het gebruik van pergament en papier tot de Romeinen overging, gebruikten zij de dunne schil der boomen, welke tusschen het hout en de schors zit. Deze schil noemden zij *liber*, welk woord dan ook naderhand bij hen de betekenis ontving van boek, en waarvan ook het franche *livre* afkomstig is. Oudtijds, in plaats van dit pergament of papier te vouwen, was men gewoon hetzelfde op te rollen, en de latijnsche naam, dien de Romeinen aan deze rollen gaven (*volumen*), wordt ook nog heden in het Fransch en alle Zuid-Europesche talen aan een boekdeel gegeven, hoewel de boeken thans uitsluitend uit gesneden en aan elkander gehechte bladen bestaan. De ouden waren nog prachtiger in het optooijen hunner boeken dan wij. Behalve het purper, waarmede zij hun pergament beschilderden en het vloeibare goud, hetwelk zij als inkt gebruikten, versierden zij hunne boeken ook nog van buiten met de kostbaarste edelgesteenten.

In Winterm. 1833 vertoonde men te *Colton* in *Devonshire* een vel papier, door middel van werktuigen vervaardigd, dat bijna $\frac{3}{4}$ Eng. mijl lang en iets meer dan eene el breed is. Hetzelve weegt bijna 45 Ned. ponden.

Hier te lande is men tegenwoordig bezig met de oprigting van drie fabrieken van zoogenaamd mijl-papier. De ondernemers verdienen dank en aanmoediging, daar zij ons ten dezen opzichte van het Buitenland onafhankelijk maken.

PAQUOT. (JAN NATALIS) Hoogleeraar te *Leuven*, gaf in 1781 uit: *Historiae Flandricae Synopsis, ab anonymo Scriptore circa annum 1162 exhibita, anno 1643 primum edita*; de *Histoire du Comté de Namur* van DE MARNE, vermeerderd en verrijkt met het leven des schrijvers; *Traité de l'Origine des Ducs et du Duché de Brabant*, par DE VADDERE, verrijkt met geschied- en oordeelskundige aantekeningen. Hij gaf ook in 18 deelen zijne *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des XVII provinces des Pays-Bas etc.* uit, in welk werk hij 1200 schrijvers over allerlei onderwerpen behandelt. Men vindt hier een aantal uitmuntende artikelen over vele meer of min belangrijke mannen, vooral geschiedschrijvers. Doch dit werk kan op geene volledigheid aanspraak maken, daar nauwelijks de helft onzer geschiedschrijvers in hetzelfde vermeld wordt, en men vergeefs

zoekt naar de namen van vele belangrijke schrijvers, als b. v.: SIGEBERTUS GEMBLACENSIS, MELIS STOKES, BERA, PROISSARD, HEDA, BOR, HOOFT, AITZEMA en een groot aantal anderen.

PARACELSUS. (THEOPHRASTUS) Een geneeskundige, die omstreeks het midden der 16^e eeuw, bij vele ongerijmde stellingen en verkeerde begrippen, bij eene menigte zinnelooze innemingen van de zoogenoemde geheime wetenschappen, waarmede hij de geneeskunde bezoedelde, toch de verdienste had van de tot hiertoe onbetwiste onfeilbaarheid van het gezag der Ouden te loochenen.

* PARADIJS. (Afbeelding van het Hemelsch) Men vindt hetzelfde in een klooster te *Ferrara* in *Italië*. In hetzelfde vindt men den dichter ARIOSTO, tusschen SINT SEBASTIAAN en SINTE CECILIA geplaatst. ARIOSTO had al boertende tegen den schilder gezegd, „geeft mij eene plaats in uw paradijs; want ik vorder niet sterk op den weg naar het ander.” — Hetgeen schilder en dichter met een spottend oog beschouwden, werd voor monniken een voorwerp van eerbied en godsvrucht. Men vindt meer van die oneigenaardige zamenvoegingen in kunststukken. Wij hebben eens eenen Bijbel in handen gehad, waarin eene plaat was, den zondvloed voorstellende, waarop een drijvend biervat vertoond werd, met het merk van eene der bierbrouwerijen van *Amsterdam*.

* PARADIJSVOGEL. (De) Door de Portugezen *de vogel der zon*, en door de Indianen *de vogel der Goden* genaamd, is zeer gemeen op het eiland *Ternate*. Het is eene oude dwaling te gelooven, dat dit dier enkel van de lucht leeft en geene pooten heeft. Hetzelfde voedt zich met vliegen en andere insecten; en wat zijne pooten betreft, het is de gewoonte der Ternatanen, om deze dieren in de zon te droogen, na hun de pooten afgesneden te hebben; de hitte doet het vel inkrimpen en de plaats der afnijding verdwijnen; het zonderlinge van dezen kleinen vogel is deszelfs schoone kleur en lange staart naar evenredigheid van zijn lichaam.

* PARANYMFEN. Waren bij de Grieken zij, welke de beschikking over de bruiloften hadden en de noodige bevelen tot het feest gaven. Zij bewaakten ook het vertrek, waarin zich het bruidsbed bevond.

PARALLAXIS. Heet in het algemeen de wijde of afstand van twee plaatsen, waar eene zaak uit twee verscheidene standplaatsen gezien wordt; de meeste van dezelve vindt men verklaard in RICCIOLI *Almagestus Novus* en ook bij TYCHO BRAHÉ in zijne *Progymnasmatia*. Men heeft van dezelve verscheidene soorten, als: de *Parallaxis Altitudinis*, zijnde het verschil tusschen de ware en schijnbare standplaatsen van eene ster; de *Parallaxis Assensionis recta*, zijnde het verschil tusschen de regte opklimming van de ware en schijnbare standplaats van eene ster, en meer andere in de sterrekunde.

PARALLEPIPEDISCH GETAL. Is een lichaam-getal welks twee zijden gelijk zijn, doch waarvan de derde of grooter of kleiner is,

is, zoo als onder anderen, het getal 36 omdat deszelfs zijden 3 en 3 alsmede 4 zijn.

* **PARALLELEN.** De loopgraven welke bij het belegeren eener vesting nagenoeg evenwijdig aan het front van attaque gegraven worden, noemde men oudtijds wapenplaatsen, thans noemt men ze meer algemeen Parallellen, om ze met de wapenplaatsen der vesting niet te verwarren; zij dienen om de verschillende loopgraven of zigzags, waarmede men op de kapitalen der bastions en ravelijnen van het aangevallene front nadert, aan elkander te verbinden, en de noodige troepen tot verdediging der werklieden tegen de uitvalers te kunnen plaatsen.

De eerste Parallel wordt doorgaans buiten het bereik van het geweer- en kartetsvuur op 600 el van de kruin des glacis gegraven. Wanneer echter de aard des terreins het digter bij de vesting plaatsen derzelve gedooft, dan moet men zich van dat voordeel bedienen. Hare lengte wordt bepaald door de rigting van gezegde kapitalen; wijl hare uiteinden 100 à 120 el voorbij de verlengde uiterste kapitalen moeten reiken. Ten overvloede laat men deze uiteinden nog tegen eenen hollen weg, eene rivier, een moeras, eene redoute of eene dergelijke hindernis steunen, of met eenen haak van 15 à 20 el graven, ten einde te beter tegen overvallen gedekt te zijn.

De grond dezer Parallellen wordt naar de zijde der vesting en zoo veel mogelijk in de gedaante eener borstwering geworpen, en achter deze een banket daargesteld.

Als de grond te steenachtig of te moerasig is, om eene el diep te graven, dan moet dezelve veel breeder gemaakt worden, dat men gronds genoeg bekomme, om in dezelve gedekt te zijn.

De tweede Parallel wordt op 300 el afstands van de kruin des glacis gegraven. Hare uiteinde behooren de verlengde uiterste kapitalen van het front van attaque 60 à 70 el voorbij te reiken, en insgelijks met eenen hoek gewerkt te zijn, of met eene redoute te eindigen, terwijl haar profiel gelijk is aan dat der eerste.

De borstwering dezer Parallellen wordt aan de binnenzijde uit schanskorven zamengesteld; uit hoofde van het geweervuur uit den bedekten weg is men reeds verplicht deze loopgraaf door middel der sappe daar te stellen. Nadat de schanskorven gevuld en met eene fachine bekroond zijn, wordt de grond over dezelve geworpen en aan zijn natuurlijk talud overgelaten.

De derde parallel wordt aan den teen of op 60 à 80 el van de kruin des glacis gegraven. Hare uiteinden moeten ten minste 20 el voorbij de verlengde uiterste kapitalen reiken. Derzelfer profiel is wederom gelijk aan dat van de vorige. De breedte kan echter iets grooter genomen worden, eensdeels omdat de borstwering, als digter aan de vesting, ook sterker dient te wezen; ten anderen, wijl deze parallel alle troepen en al het tuig moet kunnen bevatten, welke tot den aanval des bedekten wegs bestemd zijn, en ook omdat de mijngangen of putten in dezelve geopend worden. Men

Men plaatst op de schanskorven twee fachineu naast elkanderen, en daarboven zandzakken om een foort van schietgat daar te stellen. Gewoonlijk worden er in deze parallele achter de schanskorven, in de plaats van banketten, trappen gemaakt, ten einde het aan de troepen gemakkelijk te maken, om tot de verovering des bedekten wegs over de borstwering te klimmen.

In sommige gevallen, doch zeldzamer, wordt er nog eene vierde parallele gegraven, alvorens men tot de bekrooning des bedekten wegs overgaat, of denzelven tracht te overrompelen.

Men noemt halve Parallellen eene foort van loopgraven, welke halverwege tuschen de tweede en derde Parallele evenwijdig aan dezelve uit de zigzags worden gegraven, tot aan de verlengde krui-
nen des bedekten wegs, om dezen te kunnen bestrijken uit batte-
rijen, welke men gemeenlijk aan de uiteladen dier halve-Parallellen of wapenplaatfen oprigt.

PARALLEL-LINIEN. worden die genaamd, welke altoos eenerlei wijde van elkander hebben.

PARALLELOGRAMMISCH GETAL. Is een vlakke getal, welks zijde 2 van elkander verschillen, en derhalve is 48 een zoodanig getal omdat beide zijden 6 en 8, 2 met elkander verschillen. Sommigen verstaan daaronder ook het langwerpig getal, b. v. 36 welks zijden uit 9 en 4 bestaan.

PARALLELOGRAMMON. Is een vierkant, welks zijden elkan-
der Parallel zijn. Men heeft van dezelve niet meer dan vier soor-
ten, namelijk, het *quadrant*, het *rectangulum*, de *rhombus* en de *rhomboides*.

PARAMARIBO. Hoofdplaats en eenige stad der Nederlandsche volkplanting *Suriname*, de zetel van den Gouverneur van al de bezittingen der Nederlanders in *West-Indië*, met regte, breede straten, grootendeels met oranje-, tamarinde-, pompelmoes- en andere boomen beplant. De straten zijn niet geplaveid, maar doordien de stad op eene uit schelpen zaamgestelde rots gebouwd is, met eene foort van schelpzand bedekt, dat het water inzuigende, de straten droog en zindelijk houdt. De meeste huizen zijn van hout, behalve het burgerlijk geregtshof en eenige weinige andere gebouwen, die van steen zijn, zoo als de kerken der Hervormden en Lutherschen. Er zijn twee Roomsche kerken, een huis voor de Moravische broeders, eene Portugeesche en eene Hoogduitsche synagoge en ruim 20,000 inwoners, waaronder 7,000 vrije lieden.

In 1821 en 1832 is deze stad door felle branden geteisterd. De laatste had de volgende oproeping in *Nederland* ten gevolge:

„De ondergeteekenden, als door den kerkeraad der Evangelisch-Luthersche Gemeente te *Suriname* verzocht en gemagtigd ter inzame-
ling van Gelden, welke hunne stad- en geloofsgenooten, ter we-
der opbouwing van de geheel *afgebrande kerk* en *pastorij*, aan hen
zullen gelieven ter hand te stellen, vinden zich alzoo verplicht, om
met

met zoo veel ernst en aandrang als het gewigt der zake vordert, de hulp en medewerking van hunne geachte stad- en geloofsgeuootten bij deze op het vriendelijkste in te roepen; niet twijfelende, of een ieder zal beseffen, dat ook deze geledene ramp noodzakelijk eenige bijdrage vordert, ten einde het groote doel, de herbouwing van een nieuw Kerkgebouw, ter openlijke verkondiging van Gods heilig woord, zoo spoedig doenlijk te bereiken.

„Tot meerdere opwekking uwer mededeelzaamheid en ter inlichting van de geledene ramp, laten wij de woorden (bij inleiding) der aanschrijving alhier letterlijk volgen, luidende:

„De nacht van den 3den op den 4den van Herfstmaand 1832 was voor geheel *Paramaribo* een nacht van verschrikking: inzonderheid echter was dezelve rampspoedig voor de Evangelisch-Lutherfche gemeente. Een plotseling uitgebroken brand, die zich snel naar alle zijden uitbreidde, vernietigde in den tijd van zeven uren, niet minder dan zestig gebouwen, en onder deze telt de genoemde Gemeente, benevens twee haar in eigendom toekomende gebouwen, die jaarlijks eene aanzienlijke huur opbragten, niet slechts de Pastorij, maar helaas! ook hare allezins doelmatig ingerigte Kerk. De steenen wanden, en die nog zeer beschadigd zijn, is hetgeen ons van het kerkgebouw eeniglijk rest; van de twee overige woningen en ook de Pastorij is niets anders dan de grondslag over.”

„Op hetzelfde oogenblik dus, dat zij hare kerk betreurt en een aanmerkelijk gedeelte harer jaarlijksche inkomsten mist, ziet zij ook nog haren Leeraar van zijne woning beroofd. Hare droefheid is groot, daar zij maar al te wel beseft, hoe weinig hare eigene krachten toereikende zijn, om deze ramp te herstellen.”

„Reeds den 5den dezer is in onze groote Kerkenraads-vergadering, onder opzien tot God, en in de vaste hoop op eenen milden bijstand, zoo hier als in het Moederland, het besluit genomen, om den herbouw der Kerk, en zoo mogelijk ook de Pastorij, met den meesten spoed te beproeven. — Eene commissie, enz., enz.”

„En nu, in de gegronde hoop en vertrouwen, dat deze onze voordragt aan de verwachting zal beantwoorden, en onder toewensching, dat uwe liefdegaven met Gods beste zegeningen bekroond worden, teekenen wij ons:

Amsterdam, den 30 van Oogstmaand 1833.

J. D. MERCKER, *Keizersgracht, tusfchen de Reguliersgracht en Vijzelstraat, N°. 74.*

J. C. OTTO, *Keizersgracht bij de Vijzelstraat, N°. 698.*

A. F. INSINGER, *Heerengracht bij de Leliegracht, N°. 387.*

H. RIJSNÏDER, *Oude Teertuinen bij de Slijpsteen, N°. 2.”*

Deze uitnoodiging had belangrijke bijdragen ten gevolge, zoodat de kerk weder opgebouwd is.

PARAMETER. Heet de regte lijn van eene onveranderlijke grootte, welke men bij de verklaring der eigenschappen van de kegelfnede

en

en van andere kromme lijnen bezigt. APOLLONIUS noemt dezelve *Latus rectum*. De *Parameter Diametri* wordt die genaamd, welke een kromme lijn ten opzichte van den diameter heeft, en wordt onderscheiden van de *Parameter Axis*, welke men slechts den *Parameter* noemt.

PAREAU. (JEAN HENRI) Stamde af van voorouders, die, door de herroeping des Edicts van *Nantes*, gedrongen werden *Frankrijk* te verlaten en in de *Vereenigde Nederlanden*, een der toevlugtsoorden van de verdrukte Hervormden, zich te vestigen. Hij was de zoon van GUILLAUME HENRI PAREAU, juwelier, en van ANGELIQUE CROQUET; en werd te *Amsterdam* den 13 van Bloeim. 1761 geboren. Reeds in zijn 19e jaar verloor hij zijn vader. Door zijn zwak en ziekelijk ligchaamsgeftel bleef zijne bestemming eerst twijfelachtig; op zijnen 12jarigen ouderdom ging hij naar de latijnsche school, toen zijne gezondheid allengs verbeterde en zijne geestvermogens zich spoedig ontwikkelden, was hij reeds in vier jaren tijds door vlug en vlijtig werken, rijp geworden voor het hooger onderwijs. Hij hield veel van de Grieksche en Latijnsche dichtkunde en hanteerde zelfs de Romeinsche lier, waarin hij door de goedkeuring van PETRUS BURMANNUS SECUNDUS aangemoedigd werd. Vooral ontwikkelde zich, gedurende deze schooljaren, bij hem de aanleg, en de zucht, tot de bediening van het Evangelie, in de Waalsche hervormde kerk.

Ten dien einde werd hij den 28 van Lentem. 1777 student aan het beroemde Amsterdamsche Athenaeum, alwaar hij het onderwijs in de Latijnsche letteren genoot, eerst van genoemden BURMAN, daarna van TOLLIIUS; in de Grieksche Letteren, eerst van WIJTENBACH, daarna van denzelfden TOLLIIUS; in de Oostersche Letteren, van H. A. SCHULTENS, en, daarna van WALRAVEN; in de Wijsbegeerte van WIJTENBACH, toen deze het hoogleeraarsambt in gemeld vak aan het Athenaeum had aanvaard; eindelijk, in de Natuurlijke Godgeleerdheid van CURTENIUS. Hij kweet zich gedurende 3 jaren zeer lofwaardig tot zijne vorming voor den Leeraarstand. Inzonderheid was hij met de Oostersche letteren en de dichtstukken der Oosterlingen ingenomen. Ten bewijze hiervan strekte eene *Declamatie*, door hem; in de gehoorzaal van het Athenæum, onder voorzitting van TOLLIIUS, den 13 van Lentem. 1780, uitgesproken, in welke hij de Grieksche en Latijnsche poëzij, met die der Hebreërs en Arabieren vergeleek. Opmerkelijk is het, dat hij deze Declamatie met een 60tal Latijnsche dichtregelen besloot: en dat hij eenige schoone plaatsen, uit het *Boek van Job*, de *Psalmen van DAVID* en de *Ilias van HOMERUS*, in Latijnsche verzen overgebracht, tot voorbeelden van vergelijking aanhaalde. — Om zich voor zijne bestemming verder te bekwamen, vertrok hij, in 1780 naar de Hoogeschool te *Leiden*, alwaar hij de Latijnsche en Grieksche letteren onder de leiding van RUHNKENIUS en VALCKENAAR verder beoefende. Het onderwijs van
DION.

DION. VAN DE WYNPERSE EN PESTEL, in de Wijsbegeerte en het Natuurregt, maakte hij zich ook ten nutte. Vooral wekte zijn voormalige leermeester SCHULTENS zijne steeds meer en meer toenemende neiging tot de beoefening der Oosterfche Letteren, en de gewijde Dichtstukken der Hebreërs op. — Met de hulp van de toenmalige Hoogleeraren in de Godgeleerdheid, GILBISSEN, HOLLEBEEK, BOERS en RIETVELD, bragt hij de vijf vruchtbaarste jaren voor zijn' volgen-den leeftijd zeer ijverig en nuttig door. Op den 2den van Herfstm. 1785, onderging hij het kerkelijk onderzoek, bij de Walsche Synode, ten gevolge waarvan hij, met geen en geringen lof, onder de Proponenten werd aangenomen. In die betrekking vestigde hij zich te *Amsterdam*; waar hem de gelegenheid schooner dan elders was, om zich in de kerkelijke welsprekendheid te oefenen, en zijne geliefkoosde studiën voort te zetten. Hier genoot hij ook bijzonder het vertrouwen van den Burgemeester W. G. DEDEL, SALZ., die hem het onderwijs van zijnen tweeden zoon in de Fraaije Letteren en Wijsbegeerte, met het beste gevolg, opdroeg. Meermalen werden hem in kleine Gemeenten de vervulling van Predikantsplaatsen aangeboden, die hij telkens van de hand wees. Doch, toen hij den 6 van Sprockelm. 1789, op aanbeveling van zijnen vaderlijken vriend SCHULTENS, te *Deventer* werd beroepen, niet alleen tot Leeraar der Walsche gemeente, maar ook tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Oosterfche talen aan het Athenaeum aldaar, kon hij, hoezeer ook tegen dien dubbelen post zediglijk opziende, eene zoo vereerende keuze, geheel buiten zijn weten op hem uitgebragt, niet afslaan. Ten einde den Predikants-post, naar de toenmalige kerk-orde te kunnen bekleeden, onderging hij het 2° onderzoek, bij de Walsche Synode, den 5 van Zomermaand, en op den 24 van dezelfde maand, werd hij door den Academischen Senaat te *Leiden*, *honoris causa*, tot Theologiae Doctor bevorderd. Nu aanvaarde hij den 2 van Oogstmaand zijne Predikantsbediening, en, den 19 van Slagtmaand zijn Hoogleeraarambr, het laatste met eene *Oratio de conatibus incredulorum, rei Christianae plus emolumenti quam detrimenti afferentibus*. In het volgende jaar gaf hij zijne *Threni Jeremiae philologicae et critice illustrati* (*Lugd. Bat.* 1790,) in het licht. Hij was vroeger te *Leiden* reeds begonnen om deze Klaagliederen te bewerken, zoude dezelve nog meer beschaafd hebben, indien hem de tijd daar toe niet ontbroken had. Om evenwel een bewijs van zijne vorderingen te geven, besloot hij nu tot de onverwijld uitgeave, waardoor hij dan, binnen en buitenslands, bekend werd, als een grondig, getrouw en smaakvol vertaler, uitlegger en verdediger van deze zachte en roerende Klaagzangen.

Zoo werkte PAREAU, op zijn 30ste jaar, met eere, in onderscheidene belangrijke betrekkingen. Het genoegen zijns levens werd niet weinig vermeerderd, toen hij in 1794, een gewenscht huwelijk aanging met HELENA NISINA RIBBIUS, dochter van den Deventerfchen Ge-

Gemeensman **LODEWIJK VAN EIJLT RIBBIUS**. Hij vond in haar eene deugdzaame en getrouwe echtgenoot, die 38 jaren lang vreugde en droefheid met hem deelde, en moeder werd van twee zonen en vier dochters. Hij bedankte voor eene hem aangebodene beroeping naar de Walsche gemeente te *Middelburg* en in 1794 te *Delft*. In het volgende jaar onderging zijn toestand eene groote verandering. De Staatsomwenteling had in 1795, gelijk elders, ook te *Deventer* ten gevolge, dat de ambtenaren, bij de vroegere omwenteling des jaars 1787 van hunne posten ontzet, nu hersteld, en dat zij, die in derzelver plaatsen waren aangesteld, ontslagen werden. Zoo werden nu de voor 7 jaren afgezette Hoogleeraar **RÜCKERSFELDER** en de Walsche Predikant **DE VILLEPOIX** in hunne voormalige betrekking teruggeroepen, en **PAREAU**, die in beider plaats gesteld was, ontving bij Extract Resolutie van den 24 van Lentemaand 1795, kennis, dat zijn dubbeld beroep was ingetrokken en vernietigd. **DE VILLEPOIX**, uit *Frankrijk* teruggekomen aanvaardde weldra zijnen vorigen predikants-post: daarentegen verkoos de hoogbejaarde **RÜCKERSFELDER** te *Bremen* het overige zijner dagen in rust te blijven slijten; en **PAREAU** was edelmoedig genoeg, om zijne lessen, ten nutte der jongelingschap, tot aan het einde van den gewonen jaarkring voort te zetten. Middelerwijl ontstond er over de vervulling van de openstaande hoogleeraarsplaats, een verschil van gevoelen bij de stedelijke Regering. Sommigen wenschten **PAREAU** aan het Athenaeum te verbinden; anderen verlangden hunnen toen nog ambteloozen stadgenoot den geleerden Oosterling **E. J. GREVE**, die bij de omwenteling van 1787 veel geleden had, tot Hoogleeraar aan te stellen. Terwijl deze zaak onbeslist bleef hangen, werd **PAREAU** den 30 van Wijnm. 1796, tot Predikant bij de Walsche gemeente te *Middelburg* beroepen: en nu volgde hij die beroeping volvaardig op. Hij trad den 19 van Sprokkelm. 1797 te *Middelburg* in de Evangeliedienst, aan welke, hier zijn openbaar leven geheel werd toegewijd. Hoewel hij bevreesd was voor den nadeeligen invloed der Zeenwsche lucht op zijne gezondheid, zoo bedankte hij evenwel voor de tweede keer de Walsche gemeente te *Delft*, die hem op den 22 van Hooim. deszelfden jaars weder beriep.

Gewigtige redenen, daarentegen drongen hem in 1799 om *Zeeland* te verlaten. De Regeringsleden van *Deventer* waren het onderling eens geworden, om den oudsten predikant der Nederduitsche Hervormde gemeente, **CORNELIUS FRANSSEN VAN ECK**, als Profesfor te *Franeker* beroepen, aan hunne stad te verbinden, door hem het Hoogleeraarsambt in de Natuurlijke Godgeleerdheid en Zedekunde op te dragen, en om tevens **PAREAU** tot het onderwijzen der Oostersche Letteren te roepen. Daar de leeraar der Walsche gemeente **DE VILLEPOIX** eene burgerlijke betrekking had aanvaard, begeerde men nu ook hartelijk 's Mans predikdienst in die gemeente: zoo liet hij zich dan bewegen, om bij het hem opgedragene Profesforaat, ook op

op zich te nemen, wel niet, gelijk voorheen, de geheele taak aan het Predikambt verbonden, maar het houden van twaalf leerredenen jaarlijks. In de Redevoering *de Literis Orientalibus minime injucundis*, waarmede hij den 27 van Bloemaand zijne loopbaan te *Deventer* ten tweede male intrad, ontveinsde hij zijne blijdschap over deze lotsverwisseling niet, maar drukte dezelve met kieschheid uit, zich onthoudende van alles, waaraan iemand zich zoude hebben kunnen stoeten.

Om behalve voor de studerende jeugd in een' grooteren kring nuttig te zijn, werkte hij veel aan zijne *Commentatio Jobaea*. Nadat de beroemde WILLMET in 1804 de Geldersche hoogeschool verlaten had, werd PAREAU den 21 van Herfstm. van dat jaar beroepen, om hem op te volgen, als Hoogleeraar in de Oosterfche Talen. Hierbij werd hem het onderwijs opgedragen in de Hebreeuwsche Oudheden. Na eenig beraad, nam hij den 26 van Slagtmaand zitting in den Akademischen Senaat; begon zijne lesfen bij den aanvang van 1805, en deed volgens de aldaar plaats hebbende gewoonte, zijne plechtige intrede op den jaardag der Hoogeschool, die feestelijk gevierd werd op den 13 van Zomerm., met eene schoone redevoering *de ingenuo Poeseos Hebraicae studio, nostris temporibus magnopere commendando*. Hij telde den beroemden Utrechtschen Hoogleeraar HERM. BOUMAN en den vroeg gestorven EDUARD KREENEN onder zijne leerlingen. Den 11 van Wijnmaand 1806 leide hij de laatste hand aan een werk, dat, meer dan eenig ander, ten bewijze strekt van zijne bevoegdheid, om, als uitlegger der Bijbelsche dichtstukken, onder de groote mannen van zijnen tijd te kunnen optreden. Het behelst, voor het kleinste gedeelte, eene latijnsche vertaling van een der moeilijkste gedeelten uit *JOB* met uitvoerige aanteekeningen en eene inleiding onder den titel: *Sermo Jobi de sapientia mortuis magis cognita quam vivis, etc.*, voorafgegaan door eene zaakrijke *Commentatio de immortalitatis, etc.* Niet alleen als schrijver en hoogleeraar was PAREAU te *Harderwijk* werkzaam, maar ook als Evangelie-dienaar; daar hij, hoewel het leeraarambt aldaar niet bekleedende, hiertoe verzocht, dikwerf den kansel betrad.

Derdehalf jaar na zijne aankomst te *Harderwijk*, viel hem de eer te beurt, van als Rector Magnificus te staan aan het hoofd van den Akademischen Senaat; na verloop van een jaar droeg hij deze waardigheid op den 21 van Zomerm. 1802 over met eene fraaije redevoering *de amico atque utili Graecarum Latinarumque literarum cum Orientalibus consortio*.

Door het emeritaat van den grijzen en beroemden RAU te *Utrecht*, in 1810, werd PAREAU, als *Professor Theologiae typicae et exegeticae*, in diens plaats aangesteld. Hij aanvaardde zijnen post den 27 van Herfstm. 1810 met eene fraaije redevoering: *de constanti ac non mutabili Orientalium ingenio, sacrarum Literarum cultoribus suos in usus diligenter observando*, die in vele opzigten, zoo bij uitstek schoon was, dat dezelve het eigen jaar in het licht kwam, en spoed-

dig daarna in het Nederduitsch door Mr. A. J. W. VAN DRIELEN vertaald en in het volgende jaar uitgegeven werd onder den titel: *Redevoering over den bestendigen en geenszins veranderlijken aard der Oosterlingen, als welks naauwkeurige opmerking van het grootste belang is voor den Beoefenaar der Gewijde Letteren*. Twee maanden na zijne intrede te Utrecht, ontving PAREAU het aangename berigt van de bekrooning zijner te *Harderwijk* geschrevene *Disputatio de rationum, quae mythicam librorum sacrorum interpretationem suadeant, momento ac pondere*, welke in 1814 te gelijk met de Nederduitsche vertaling van dezelve door TENJLER's godgeleerd genootschap in 't licht werd gegeven. Door het besluit van den Keizer der Franschen, waarbij de Akademie tot eene school van den tweeden rang vernederd werd, kwam hem eene vereerende roeping tot Predikant bij de Walsche gemeente te *Utrecht* niet onaangenaam, daar hem dezelve in de waarneming van zijn Hoogteeraarambt niet hinderlijk was. Na lang wachten van den 22 van Herfstm. 1811 tot den 7 van Grasm. 1812, dat hij eerst berigt van 's Keizers goedkeuring op het beroep ontving, deed hij op den 24 van Bloeim. zijne intrede; in 1826 nam hij door toenemende Akademische bezigheden zijn ontslag, ten gevolge waarvan hij den 7 van Grasm. van dat jaar zijne afscheidsrede van de Gemeente hield. Hij liet haar evenwel eenige schoone denkstukken zijner kerkelijke redevoeringen behouden, in de *Sermons sur quelques textes de l'Ecriture sainte, Utr.* 1814; en in den *Sermon prononcé pour l'ouverture de la réunion des députés des Églises Wallones à Zutphen, le 9ème Sept. 1819*, ten zelfden jare te *Utrecht* uitgegeven.

Bij de invoering der verordening op het hooger onderwijs, door Koning WILLEM I, den 2 van Oogstm. 1815 gemaakt, werd hij in zijne betrekking als gewoon Hoogleeraar in de Oostersche Letteren bevestigd, en behield hij zijne voorregten tot de godgeleerde Faculteit; doch werd het aan zijne keus overgelaten, voor welke der twee Faculteiten, die der Letteren of Godgeleerdheid, hij voortaan zijne plaats zoude nemen in den Akademischen Senaat. Hij koos de eerste, en werd met de waardigheid van *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doctor* vereerd. Na de plechtige inwijding der Hoogeschool op den 6 van Slagtm. hervatte hij met nieuwen lust zijne lessen en oefeningen, niet slechts in de Oostersche en Hebreeuwsche Oudheden, maar ook in de Uitlegkunde der H. Schriften van het O. Verbond. Ten einde met minder tijdverlies en meerder nut zijne lessen in de Hebreeuwsche Oudheden te kunnen houden, gaf hij in 1817 een leerboek uit, waaraan men sedert lang behoefte had, getiteld: *Antiquitas Hebraica breviter descripta*, dat binnen 15 jaren tweemaal herdrukt werd. In 1822 gaf hij zijne *Institutio interpretis Veteris Testamenti*, ten nutte der geleerde wereld uit. Reeds te *Harderwijk* had hij onverpligte lessen over de Oordeelkunde en Uitlegkunde dezer Schriften gegeven; dat zelfde deed hij te *Utrecht*, ook vóórdat de kwe-

kelingen der Godgeleerdheid door koninklijke verordening gehouden waren, zoodanige lessen bij te wonen. Hij droeg de van 1822-1823 eervol door hem waargenomen waardigheid van Rector Magnificus den 20 van Lentem. 1823 over, na het houden eener *Oratio de honoris studio Orientalium*.

Een man, die zich op zoovele wijzen had doen kennen, als een der uitmuntendste Geleerden in *Nederland*, was dan ook ten volle de onderscheiding waardig, met welke hij vereerd werd, door aanzienlijke binnen- en buitenlandsche Maatschappijen van Letteren, Kunsten en Wetenschappen. Hij werd tot Lid gekozen van het Zeeuwsche Genootschap in 1792, van het Utrechtsche in 1807, van de Hollandsche Maatschappij te *Haarlem* en van die der Nederlandsche Letterkunde te *Leiden*, beide in 1814. Voorts tot Correspondent der derde Klasse van het Koninkl. Nederl. Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten in 1809, en tot Lid van dezelve in 1816; — eindelijk, tot Correspondent van de *Société Asiatique* te *Parijs* in 1822, en van de *Royal Asiatic Society* te *Londen* in 1826. Aan het Koninkl. Nederl. Instituut deelde hij in 1818 mede zijne *Commentatio de indole nobilissimi poematis Arabici, Kasida-al-Makfoudra, quod IBN DOREIDUM habet auctorem*, welke in deszelfs Latijnsche werken voorkomt; alsmede las hij in 1827 in de gewone vergadering der klasse, op nieuw eene *Commentatio de AMRALKEISI Moallakah, et de hujus carminis indole ac praestantia*, welke door hem zelven is uitgegeven te *Utrecht* in 1828. Minder is mischien bekend, dat hij in 1827 in de openbare vergadering der klasse, de hem opgedragen taak van Redenaar heeft vervuld, met het houden eener *Oratio de impenso religionis, apud priscas gentes studio, de ejusque indole et causa maxime probabili*. Ten bewijze zijner bedrevenheid in de Oosterfche Talen strekke ook het volgende: Zijn beroemde en wijsgeerige ambtgenoot DE RHOER had onder anderen zeker zeldzaam Oostersch werk geërfd. Vergeefs had hij reeds aan verscheidene Oosterlingen dit stuk vertoond, doch niets bekomen, dan onbepaalde antwoorden, die eigenlijk niets dan dekmantels hunner onkunde waren. PAREAU had naauwelijks het boek in handen en er een oog in geslagen, of hij begon er de geschiedenis van te verhalen; hij wist, hoevele uitgaven er van bestonden, welk verschil tusschen die allen was, en hoe door eene zekere plaats, die in de eene uitgaaf wél en in de andere niet was te vinden, de beste van de minder goede kon onderscheiden worden.

Een mistred of verlies van evenwigt veroorzaakte hem, in 1823, een val op het achterhoofd, dat evenwel geene uitwendige beleediging onderging. Doch van toen af verminderde langzaam zijn vermogen, en ontving hij op zijnen 70jarigen ouderdom het vereerend Emeritaat. Zijn getrouwe Arts en Ambtgenoot DE FREMERIJ hield het voor waarschijnlijk, dat er eene uitstorting van vochten in de hersenen plaats had, die allengskens toenam; en dit vermoeden is

dan ook, bij de opening des schedels, daags na den dood verrigt, hevestigd. In de laatste dagen ontstond er eene aanhoudende koorts, die zijne nog overgeblevene krachten verteerde. Met het uitzigt op den Hemel, verliet zijne ziel den 1. van Sprokkelm. 1833 het gesloopte lichaam, dat vijf dagen daarna in het graf van zijnen ambtgenoot VAN GOUDOEVER, buiten de Tolsteeg werd bijgezet, begeleid door sommige Hoogleeraren en vele leerlingen der Hoogeschool.

PAREJAS. Is een deel der feesten, welke de *Maestranza's* te *Valencia*, *Granada*, *Sevilla* en *Ronda* alle jaren geven, en maakt nog eene schaduw uit van de aloude tournoospelen uit de riddertijden. Het bestaat uit gezelschappen van den Spaanschen adel, welke zich in een Ridderkorps vereenigen, dat zijne eigene officieren en uniform heeft, en noch staatsdiensten verrigt, noch eenige openbare dienst doet. Een luitenant, gewoonlijk een lid der koninklijke familie, heeft het opperbevel, onder den naam van *Hermana Mayor*, en verscheidene officieren, een Fiskaal, twee getuigen, een secretaris, een schatmeester en een aalmoezenier zijn de beambten, die uit het genootschap gekozen worden; in hunne soldij staat eene kanselarij en eene muzikkapel. De *Maestranza* bestaat uit vier escadrons, over elk van welke een Ridder, onder den naam van *Quadrillero*, het bevel heeft. Zij vieren jaarlijks drie feesten, de naamdagen van den Koning en de Koningin en van hunnen Luitenant; de omliggende adel wordt verzocht; op eene ruime plaats worden versierde galeries voor dames opgericht, en een laag hek voor de overige aanbouwers er om heen geplaatst. Onder krijgsmuziek verschijnen de kampregters, en als zij zien, dat alles in orde is, geleiden zij den ridderstoet binnen de renbaan. Het afbeeldsel van dengenen, wien het feest gewijd is, staat onder een prachtig verhemelte, en dit is het voorwerp, aan hetwelk de ridders hunnen eerbied betuigen; de troep verdeelt zich in colonnen, zij scheiden en vereenigen zich weder, stellen zich in slagorde, loopen naar den ring, leveren met schilden gewapend elkander spiegelgevechten, werpen pijlen en kogels van eene zachte aarde op elkander, waarna de luitenant *bal et refresco* geeft, en het feest door een vuurwerk befloten wordt.

* PARELVISSCHERIJ. Een der voornaamste voorwerpen mijner nasporingen, zegt de Heer *Hardy*, bestond in den waren toestand der Parel-oesters onder water te leeren kennen, en ik heb ten dezen mijn oogmerk mogen bereiken. Verkeerdelijk heeft men tot dus verre gemeend, dat zij bedden of beddingen vormen of op hooien zich op één stapelen. Men vindt ze alleen in tegen den wind beschermde zeeboezems of baaien, alwaar de grond met hooge rotspluizen is bezet. Dit maakt het begrijpelijk, waarom de duikerklokken niet met gewenschte vrucht kunnen aangewend worden. Op den bodem komende, ontmoet men onophoudelijk kloven, die zich tot twee, drie of meer vademen dieper uitrusten. In deze openingen heeft de duiker de meeste kans, om deze soort van oesters

te vinden, die zelfs nog in de inwendige holten der rotsen zich verbergen, en dewijl het gezichtsvermogen in de massa der vloeistoffen zwakker wordt, wordt daarom, wanneer de diepte aanzienlijk en de grond met rotshoogten bezet is, de duiker dikwerf verplicht in de holten zijne hand te steken, terwijl hij met de andere hand zich aan de eerste de beste rotpunt vasthoudt, om niet door de kracht des waters opgeligt en naar de oppervlakte terug gedreven te worden.

De waarneming der voorwerpen op deze diepte des waters is insgelijks zeer bedriegelijk. Derzelver gedaante is zoo zeer vergroot, dat dikwerf het kleinste keisteentje van eene zeer groote afmeting schijnt te zijn, en dat de duiker, weder boven komende, door de geringe waarde zijner buik mismoedig wordt. Het is vrij zonderling, dat het gevoel hierbij het gezigt niet te hulp komt.

Het middel, dat de duikers in het werk stellen, om zich tegen de aanvallen der haaien in zekerheid te stellen is zeer merkwaardig. Zij hebben daartoe geen ander wapen dan een' kleinen stok van 9 duim lengte, aan beide de einden aangepunt. De duiker houdt het stokje in het midden vast, en wanneer de haai met opgespalkten muil hem nadert, plaatst hij het regtstandig tusschen de beide vervaarlijk groote kakebeenen; wanneer het zeemonster zijn slagtoffer grijpen wil, sluiten zich de beide kaken over de puntige einden van het stokje en dit doorpriemt dezelve door en door. Op deze wijze gemuilde band kan hij niet meer schaden en zwemt van daar weg, zoo verre zijn pijn hem voert. De duiker begeeft zich onmiddellijk daarop naar boven, om zich van een nieuw verdedigingswapen te voorzien, en aarzelt geen oogenblik, om andermaal tot in de diepte der golven te duiken. Ik zelf heb meermalen naar omlaag gedoken, niettegenstaande de gezigtseinder flonkerde van de weerkaatsing der schelpen van tallooze haaien, die op de oppervlakte des waters zwommen. Ik was niet anders dan op de zoo even omschrevene wijze gewapend, en echter achtte ik mij zelven volkomen tegen alle gevaar beveiligd, offchoon de haaien op slechts eenige vademmen van mij af in het water dartelden.

DON PABLO OCHOA, die sedert lang oppertoeziener over de parelvischerij is geweest, heeft mij van eene zijner zee-avonturen het volgende verhaal medegedeeld. In eene zijner onderzeefche reizen, had hij geene enkele parel-oester kunnen gewaar worden, en hij maakte zich, naar de gewoonte der parelvischers, gereed weder naar boven te stijgen, na zijn gezigt omhoog gewend te hebben, ten einde zich te overtuigen, of de togt naar boven ongehinderd ware. Met den eersten oogopslag ziet hij eenen grooten haai (*tinterero*), die op drie of vier vademmen boven hem post had gevat en waarschijnlijk op hem loerde. Tegen den tinterero is het bovengemelde wapen geheel nutteloos. Deze haai voort heeft eenen zoo wijden muil, dat het dierman en wapen in eens kan opslokken. DON PABLO bekennt, dat zijne zenuwen in sterke beroering geraakten, door op zulk eene wijze

zijnen terugtogt afgesneden te zien. Daar intusschen de tijd te kostbaar was, om die met lang wikken en wegen te verspillen, nam hij oogenblikkelijk het besluit, om in horizontale rigting naar de tegenovergestelde zijde der rots te zwemmen; maar hoe geweldig verschrikte hij, toen hij den hardnekkigen tinterero, als een lammergier boven zijne prooi, onophoudelijk boven over zich zag zweven; het monster had groote en vlammen schietende oogen, en eenen muil, op welks herinnering DON PABLO nog met siddering werd aangedaan. Hij spalkte denzelven wijd open en sloot hem weder bij gedurige afwisseling, alsof het dier in zijne verbeelding den duiker reeds tuschen zijne tanden vermorzelde, of als watertande het reeds naar zijne prooi.

Zoo bevond zich de ongelukkige duiker in den vreeselijken tweestrijd, of te verdrinken, of zich te laten verscheuren. Reeds had hij zich zoo lang onder water bevonden en was hij door het zwemmen zoozeer afgemat, dat het hem niet mogelijk was, twee minuten zijne ademhaling in te houden; reeds was hij op het punt, zich aan eenen onvermijdelijken nooddwang over te geven; maar wat onderneemt de mensch niet, wanneer het er voor hem op aankomt zijn leven te redden. DON PABLO herinnert zich plotseling, dat op eene zijde der rots een diepe zandgrond zich bevond, en met alle de hem mogelijke inspanning en spoed zwemt hij derwaarts, terwijl zijn oplettende vijand hem even snel volgde en alle zijne bewegingen bleef gadeslaan.

Eindelijk ter plaafte aangekomen, en alle zijne kracht inspannende, krabt hij met zijnen puntstok het zand van den grond op, zoodat hij er de fijne deelen van doet losgaan, en daarmede het water derwijze troebel maakt, dat hij in dien waterwolk het monster niet meer ziet, noch er van gezien wordt, en hij door denzelven heen naar boven zwemt, op hetzelfde oogenblik, dat zijne laatste krachten zich uitputteden. Hier werd hij door een' der sloeproeijers van de vischersvaartuigen uit het water gehaald.

De parelen worden in verscheidene soorten van schelpen gevonden, die deels tot de oesters, deels tot andere schelpdieren behooren. Gewoonlijk bevat eene schelp meer dan ééne parel, en somtijds zoo vele, dat het dier daaraan sterft. Maar onder de verschillende parelen, die in eene schelp gevonden worden, is gemeenlijk slechts eene van bijzondere groote en schoonheid, die daarom ook het meest geschat wordt. De parelen worden in alle vleezige deelen des lichaams van het dier gevonden, dat de schelp bewoont.

De parelen zijn bij deze dieren eene ziekte, en ten naastebij zulk eene ziekte, als de steen bij menschen en dieren. (1) De mensch, wiens ijdelheid zich in de zeldzaamste dingen openbaart, is ook op den

(1) Alle natuur-onderzoekers sijn het met den inzonder van bovenstaand stuk niet eens omtrent hetgeen eigenlijk de parel is. Velen houden dezelve met den inzonder voor uitwassen of verhardingen, door ziekte ontstaan, anderen voor de onbevuchte eijeren der mosselen, en wederom anderen voor het verharde sap der schelpen, waarmede het dier jaarlijks zijne huizing vergroot.

den inval gekomen , om op de parel eene bijzondere waarde te zetten en ze tot sieraad aan te wenden.

Men vindt de schelpen , die aan deze ziekte onderworpen zijn , in alle deelen der wereld , zelfs in eenige rivieren van *Sak/en*. De beste schelpen van deze soort , dat is de ziekste en gebrekkelijkste , worden in de zeeën rondom *Azië* gevonden , inzonderheid in den Perzischen zeeboezem , en die parelen , welke men van daar ontvangt , worden Oosterfche parelen genoemd , en het duurst betaald , wijl zij grooter , helderder en schooner zijn dan de andere.

Dewijl de parelschelpen zich diep in zee aan de rotsen onder het water vasthechten , en hare plaats nooit verlaten , zoo is het eene moeilijke en tevens gevaarlijke arbeid , dezelve te vifchen. Hiertoe heeft men zekere lieden , duikers genoemd , die zich van jongs af gewennen eenigen tijd onder water te blijven ; ja , eenigen hebben het zoo verre gebragt , dat zij dit bijkans een half kwartier uurs uithouden kunnen.

In den Perzifchen zeeboezem vifcht men de parelschelpen slechts tweemaal in het jaar , namelijk in het voorjaar en in den herfst , wijl de ziekte dan het hevigst onder de schelpen woedt. Alsdan komen vele honderden vifcherspinken of booten te zamen , in ieder van welke zich een of twee duikers bevinden. De floepen werpen op zulke plaatsen haar anker , waar zich rotsen onder het water bevinden , en waar het water nog vijf vadem diep is. Alsdan hangt de duiker zich een' zwaren fteen om het lijf , en nog eenen aan den voet , opdat hij des te fchielijker op den grond kunne komen , en door het water niet voortgedreven worde. Hij bindt zich bovendien een fterk touw om het lijf , waarvan het andere einde aan de boot vastgemaakt is , en waarmede men hem weder uit het water trekt , wanneer hij ademhalen wil. In deze gefteeldheid laat hij zich op den grond neder , waar hij zijnen tijd zoo nuttig mogelijk befteedt. Hij fcheurt alle parelschelpen , die hij ziet ; want in deze diepte heeft de duiker volkomen zijn gezigt , van de rots of van den grond af , en fteekt ze in een net , dat hij om den hals heeft hangen. Zoodra zijn net vol is , of wanneer hij adem moet halen , geeft hij eenen harden ruk aan het touw , houdt zich met beide handen daaraan vast , en wordt door zijne makkers , die in de boot zijn , opgehaald. Dikwijls brengt hij vijf honderd schelpen , doch fomtijds slechts vijftig en nog minder mede.

Men vifcht de parelschelpen slechts des voormiddags. Wanneer de middag annadert , varen alle boten naar den oever. Hier maken zij eene groote menigte vierkante kuilen , die vier of vijf voet diep zijn. De aarde , die zij uit de kuilen graven , werpen zij aan eene zijde , in de gedaante van kleine heuvels. Op en tegen deze heuvels aan , leggen zij de gevangen parelschelpen naast elkander. Naardien nu het dier alleen gewoon is in het water te leven , moet het hier fterven , en terwijl het fterft , gaat de fchelp van elkander , en blijft o-

pen. Wanneer nu het vleesch van de parel vervuild is, dan valt de parel in den zich daarbij bevindenden kuil, uit welke men ze haalt, en ze van het zand en andere onzuivere stoffen reinigt. Men zoekt ze uit, sorteert ze, en alzoo worden zij verkocht.

De onechte parelen worden in *Europa* van de schubben van blei of witvisch gemaakt, die bijkans denzelfden glans hebben, als de natuurlijke parelen. Men blaast eerst gesmolten glas in bijzondere vormen tot zeer dunne parelen, naderhand laat men eene vloeibare stof die van de schubben van den witvisch vervaardigd wordt, daarin loopen, welke, als ze droog geworden is, door het glas heen schijnt. Eindelijk vult men deze gemaakte parelen met witte was aan. De uitvinder van deze kunst was JANIN.

Hetgeen men doorgaans parelmoer noemt, komt niet van schalen of schelpen der parel, maar van eene andere schelp, welke ook zeeoer genoemd wordt. Zij heeft dien naam daarvan bekomen, dat zij inwendig wit en helder als een parel is, voor het overige echter met allerlei kleuren speelt.

De parelen zijn, zoo als bekend is, het uitwerksel van eene vleeschachtige afscheiding der vochten van de oesters; het grootste getal, de schoonste en dikste, worden voortgebracht door de *meleagrina margaritifera* van LAMARK, welke men op den bodem der zee en op verschillende kusten vindt. Men vindt er ook een aanzienlijk getal bij de *unio margaritifera*, welke verscheidene rivieren van *Europa* bewoont. Zeldzaam genoeg is het, dat, hoewel verschillende soorten van deze geslachten zich in grooten getalle in de rivieren van *Zuid-Amerika* bevinden, dezelve echter geene parelen opleveren.

De parelen bevinden zich of binnen in het ligchaam des oesters, of tusschen het ligchaam en de schelp, somwijlen zelf zijn zij aan de schelp vastgehecht, maar men ziet dezelve niet verschijnen, vóór dat het dier zijn vierde jaar bereikt heeft. Dan eerst vertoonen zij dien gloed, waarin zich de kleuren zoo rijk en zoo verschillend terugkaatsen.

De *Romeinen* waardeerden deze versierfelen zeer, en konden er aanzienlijke sommen voor besteden. Hunne voornaamste vischerijen waren in de *Rode zee*, de *Perzische golf* en den *Indischen Oceaan*. De laatste vooral waren zeer vermaard door hunne grootte en gloed.

Het eiland *Ceylon* levert er nog altijd, even als tijdens de *Romeinen*, eene groote hoeveelheid van op. De onde vischerijen van de *Rode zee* zijn echter thans geheel uitgeput of verlaten; steden, welke te voren zeer vermaard waren, zijn vervallen, ja geheel verdwenen. *Dahalac* was de voornaamste haven voor den parel-handel op de zuidkust van de *Rode zee* en *Suakem* ten noorden. Onder de *PTOLEMEËN* en zelfs lang daarna onder de *CALIFEN*, waren de kooplieden, die deze eilanden bewoonden, rijk en magtig, thans vindt men daar slechts arme vischers. De rivieren van *Groot-Brittannie* hebben parelen opgeleverd, doch in geringe hoeveelheid, en zoo gering in

in waarde, dat de vischerijen niet in stand zijn gebleven. Wel is waar, heeft men somwijlen paarlen van zekere waarde in de *unio margaritifera* aldaar gevonden, maar te weinig, om bij voortdurend de kosten te dekken. Sir RICHARD WYNN VAN GWYDICE, kamerheer van CATHARINA, Echtgenoot van KAREL II, bood Hare Majesteit er eene aan, welke in het district van *Conway* gevonden was, en tot heden nog waardig is geoordeeld, de koninklijke kroon te versieren. In de vorige eeuw vischte men er verscheidene in de rivieren van *Tyrone* en *Dunnegal* in *Ierland*. Een van dezelve, welke 36 karaten woog, werd op 40 ponden sterling begroot. Andere werden tot verschillende prijzen verkocht, als 4, 10, tot 80 ponden toe. In de nabijheid van *Perth* bestond eene vrij aanzienlijke vischerij, welke van 1761 tot 1799 eene som van 10,000 pond opbragt. Deze vischerij is echter ook reeds geheel uitgeput.

Na de ontdekking van *Amerika* ging de parel-handel grootendeels van het Oosten naar de oevers van de Nieuwe Wereld over. De eerste *Spanjaarden*, die te *Tierra-Firma* landden, zagen, dat de inboorlingen zich met parelen versierden, en dat dezelve aldaar, even als in *Mexico* en *Peru*, zeer gezien waren. Men begon de streken op te zoeken, alwaar deze versierfelen werden gevonden, en weldra zag men aldaar prachtige steden, alwaar uitsluitend de parelhandel gedreven werd, oprijzen. De eerste dezer steden was *Nieuw-Kadix* op het kleine eiland *Cubagua*. De schrijvers van dien tijd vermelden den rijkdom van derzelver inwoners, en den luister, welken zij ten toon spreiden; thans echter is er niets meer van deze stad te vinden, en naakte duinen bedekken alleen dit treurig oord. De andere steden ondergingen hetzelfde lot, hetwelk aan verscheidene oorzaken maar voornamelijk aan de gedurige en onbezonnen vernietiging der *meleagrineae* wordt toegeschreven. De banken werden geheel uitgeput, en tegen het einde van de zestiende eeuw was de handel geheel onbeduidend geworden. Men kan echter over deszelfs belangrijkheid in den beginne oordeelen, uit hetgeen men bij HUMBOLDT vindt aangeteekend; deze zegt het volgende:

„ De *quint*, welke de officieren des konings van de parelvischerijen trokken, beliep 's jaarlijks 15,000 dukaten, hetgeen naar de toenmalige waarde der metalen, en den uitgebreiden smokkelhandel, als eene zeer belangrijke som kan worden aangemerkt. Het blijkt, dat tot 1530 de waarde der in *Europa* ingevoerde parelen jaarlijks gemiddeld meer dan 800,000 piasters bedroeg. Om de belangrijkheid van dezen handel van *Sevilla*, *Toledo*, *Antwerpen* en *Genua* na te gaan, moeten wij herinneren, dat al de mijnen van *Amerika* op hetzelfde tijdstip geen twee millioen piasters opbragten, en dat de vloot van *Ovando* van eenen onmetelijken rijkdom scheen te zijn, omdat zij 2,600 mark zilver droeg. De parelen waren des te gezochter, daar de Oostersche weelde door twee geheel tegenovergestelde wegen in *Europa* was doorgedrongen: te *Konstantinopel* en *Grenada* door de

Grickſche keizers en Moorſche koningen. De Oost-indiſche parelen hadden de voorkeur boven de West-Indiſche, zoowel omdat het getal der laaſte zeer aanzienlijk werd, als om derzelver mindere ſchoonheid en gloed."

Thans levert *Spaansh Amerika* geene andere parelen aan den handel, dan die van de golf van *Panama* en van de monding van *Rio de la Hacha*. Al de anderen komen van den *Indiſchen Oceaan*, en vooral van de baai van *Condaichy*, op het eiland *Ceylon*. Zoo men zich verwondert, dat de viſcherij op deze plaats nog zoo vruchtbaar is als te voren, daar overal elders de oesters geheel zijn verdwenen, moet men ſlechts nagaan, dat de viſcherij er geheel anders als elders geſchiedt. De banken, welke eene uitgeſtrektheid van verſcheidene mijlen langs de kusten bezetten, zijn in drie of vier vakken afgedeeld, welke achtereenvolgend worden afgeviſcht. Alzoo geeft men de oesters drie of vier jaren tijd, om zich te vermenigvuldigen, en te groeijen. Buitendien worden de bedden met veel zorg bewaakt, en men onderzoekt den toestand der oesters, alvorens dezelve aan de kooplieden te verpachten, die er ſlechts zes of acht weken viſchen; waanneer men daarvan nu aftrekt de feesten en rustdagen voor de duikers, dan worden de viſchdagen tot op dertig in het jaar verminderd.

De viſchtijd begint in Sprokkel-, en eindigt in de eerſte dagen van Grasmaand. Gedurende dien tijd levert de baai van *Condaichy* een bijzonder belangwekkend ſchouwſpel op. „Dit woest en verlaten oord," zegt een ooggetuige (*PERCIVAL* in zijne *Ceylon travels*) „is dan eensklaps in eene zeer bevolkte ſtad herſchappen. Duizende menſchen van alle kleuren, alle landen en van verſchillende beroepen loopen heen en weder op eene kleine ruimte; de geheele oever is met tenten en zelfs met kleine gebouwen bezet, in het midden waarvan zich de bazar of markt bevindt; eene menigte ſchuiten komen in den achtermiddag van de parel-banken terug; de kooplieden wachten met ongeduld het oogenblik af, waarop zij er zich in kunnen werpen, om zich van hunnen vangst te verzekeren; juweliers, wiſfelaars, kooplieden, allen zijn met de parelen bezig; deze zoeken dezelve uit, gene wegen ze en bepalen er de waarde van, terwijl anderen er gaten in boren en dezelve tot verſchillende einden bewerken. Vermakelijkheden van verſchillenden aard vervangen de werkzaamheden, en vermeerderen nog het gewoel van dit reeds zoolevendig tafereel."

De waarde, welke men later ook nog aan dit voortbrengſel hechtte, werd vooral bewezen door het voorbeeld van den onſterfelijken *LINNEUS*, die een middel hebbende uitgevonden, om de parelen naar willekeur in de rivier-oesters (*unio margaritifera*) te doen ontſtaan; tot den adelland van *Zweden* werd verheven, en daarenboven nog eene belooning van 1800 dollars (ruim f 5000) ontving. Men geloofte, dat deze natuurkenner er in ſlaagde, door kleine gaarjes in den ſchelp

schelp te boren, maar zijn middel was niet zeer bekend, en schijnt overigens weinig belangrijk, daar men er zich later niet mede heeft bezig gehouden.

PARIAHS. Is de benaming van de laagste en ongelukkigste klasse of kaste onder de *Hindoes*. Zij worden door de hogere kasten verafschuwd, moeten aan dezelve groote onderdanigheid bewijzen, en worden tot de laagste diensten in het maatschappelijke leven gebezigd.

* **PARIJS.** Dat deze stad op zich zelve een klein koninkrijk is, kan men uit de volgende opgaven beoordeelen:

De inkomsten van *Parijs* bedragen doorgaans 43,300,000 fr. In 1837 zijn die inkomsten geraamd, en na de dienst van dat jaar te hebben verzekerd, is eene som van 1,200,000 francs in reserve gebleven.

Van 1832 tot 1837 is de schuld der hoofdstad met circa 2 millioen 's jaars verminderd; en dezelve heeft in de schatkist 20 millioen gestort, van welke som de stad de interesfen geniet.

In 1836 zijn in *Parijs* 456 nieuwe huizen gebouwd, welke aan grondlasten 558,000 frs. betalen, en 1,986 patentpligtigen meer, dan in 1835, hebben zich laten inschrijven.

In 1836 zijn 45,350,778 frs. 80 c. besteed voor den aankoop van slagvee. In 1837 is deze som met 1,369,526 frs. vermeerderd.

Eene der nieuwste statistieke opnemings der stad *Parijs* (1829) geeft als resultaat het volgende: Inwoners 813,800 zielen, 446,100 mannen en 367,700 vrouwen; jaarlijksche geboorten 25,150; huwelijken 6,480; sterfgevallen 22,800; haardsteden 224,900; hooge beambten 340; leden van de regterlijke magt 450; leden van het Instituut en de Universiteit 1140; ambtenaren 18,460; studenten 47,000; garnizoen 15,000 man; renteniers en van nijverheid levenden 366,000; ambachtslieden of daglooners 348,000; dienstboden 80,000; behoeftigen 77,200; zieken, gebrekkigen of ouden in de godshuizen 13,700; vondelingen 12,560; grondoppervlakte 34,396,800 vierkante ellen of 344,948 bunders; omvang der boulevards $5\frac{3}{4}$ mijl; grootste lengte, 5500 en breedte 7800 ellen; parochiale kerken 12; succursale dito 27; godsdienstige gemeenten 38; hoofdkerken 2; bibliotheken 15; koninklijke collegiën 5; koninklijke scholen, wetenschappelijke genootschappen 23; kostscholen voor beider kunne 265; schouwburgen 24; openbare tuinen 4; barakken 84; gevangenisfen 10; havens 16; hallen 11; markten 22; waterleidingen 4; door water gedreven wordende machines 3; springbrouwen 210; kerkhoven 5; arrondisfementen of vredegerigten 12; wijken 48; straten 1150; keerweers 120; afsluittingen 13; stegen 130; pleinen 73; grachten of zoogenaamde quais 33; bruggen 16; barrières of hekpoorten 58; boulevards 22; paleizen 8; hôtels met binnenplaatsen en tuinen 360; huizen 27,900; winkels, gelijk vloers, 12,500.

Uit een door den *Moniteur* openbaar gemaakt verslag wegens het gebruik der gelden, door de Franfche regering toegestaan aan de nabestaanden der gesneuvelden in de dagen van Hooim. 1830, alsmede
aan

aan de gekwetsten dier dagen, blijkt het, dat het getal der eersten is 588 (behalve eenige van de meer gegoede klasfe, die geene ondersteuning begeerd hebben) en van de laatsten meer dan 3000.

Volgens daarvan uitgegeven staten, bedroeg de bevolking van *Parijs*, in het jaar 1831, 770,286 zielen, waarvan 68,986 erkende behoeftigen. Het werkelijk getal der behoeftigen moet ruim eens zoo veel bedragen; zoodat $\frac{1}{7}$ der bevolking van die hoofdstad ten laste der liefdadigheid is. Men zal zich van den ongunstigen toestand der mindere klasfen in *Parijs* een denkbeeld kunnen vormen: wanneer men in aanmerking neemt, dat van de 68,986 erkende behoeftigen slechts 494 blinden zijn en 5,102 lieden, die inderdaad buiten staat zijn te werken.

In 1831 zijn er te *Parijs* geboren 15,116 jongens en 14,414 meisjes, te zamen 29,540, van welke 10,376 onechte. Er zijn 6654 huwelijken gesloten, en het getal overledenen heeft 25,996 bedragen.

Volgens een daarvan opgemaakte Staat, (door het bureau van lengten van *Frankrijk*, zijn gedurende het jaar 1818 te *Parijs* gebruikt: 522,891 hectoliters wijn, 40,343 brandewijn en appeldrank, 83,407 bier en 14,211 azijn. Gedurende dienzelfden tijd zijn er gegeten 73,870 osfen, 9,640 koeijen, 77,767 kalveren, 335,616 schapen, 62,406 varkens en wilde zwijnen, 1,151,113 kazen, en eindelijk voor 673,916 frs. aan oesters 456,578 frs. aan rivier-visch, 6,689,318 frs. aan gevogelte, en voor 11,114,000 frs. aan boter en eijeren.

Den 1sten van Lentem. 1835 is te *Parijs* de jaarlijkfche tentoonstelling van voortbrengfelen der fchilder- en beeldhouwkunst geopend. Er werden 3,535 stukken ten toon gefield: daarenboven waren bijna 700 stukken afgewezen: in het vorige jaar waren er 3,314. In het jaar 1765 bedroeg het getal kunstwerken niet meer dan 426, en toen reeds werd hetzelfde voor zeer aanzienlijk gehouden.

Volgens eene naauwkeurige opgave van den beroemden CHARLES DUPIN worden in de zoogenaamde hoofdstad der befchaafde wereld (*Parijs*) jaarlijks van de 25,000 kinderen, welke er geboren worden, 8,000 te vondeling gelegd.

De bevolking bedroeg in 1838 veel meer dan één millioen zielen.

Overzicht der vonnissen, uitgesproken door de Parijfsche regtbanken tegen perfonen in hechtenis, gedurende vijf jaren.

	1825	1826	1827	1828	1829
Veroordeeld:	—	—	—	—	—
ter dood	134	150	109	114	89
„ levenslange dwangarbeid	283	281	317	268	272
„ tijdelijke dwangarbeid	1052	1139	1062	1142	1033
„ opfluiting	1160	1228	1223	1223	1222
„ tepronkstelling	6	5	5	11	1
„ burgerlijke degradatie	2	1	6	—	1
„ ballingschap	1	1	—	1	3
					„ cor-

„ correctionele straffen . . .	1342	1487	1446	1739	1825
Kinderen in correctionele gevangenissen . . .	57	56	68	53	28

Totaal . . . 4037 4348 4236 4551 4474

PARISIS. Groote gouden Fransche munt, geslagen onder de Regering van FILIPS van *Valois* (1327-1350), afgebeeld bij LE BLANC tegen over bladz. 206. Van deze munt gingen er 32¹/₂ in een mark; dezelve was van fijn goud.

Men noemde ze aldus, omdat ze een *livre Paris* of 20 *sols Paris* golden; deze laatste waren van zilver en wogen 4 *deniers*; zoodat de *Paris d'or*, die toenmaals 20 *sols Paris* of 25 *sols Tournois* gold, tegenwoordig, zegt LE BLANC in 1690, 14 livres waardig zoude zijn.

PARISIS D'ARGENT of GROS PARISIS. Zilveren Fransche munt, geslagen onder de regering van FILIPS van *Valois* (1327-1350), afgebeeld bij LE BLANC bladz. 208, No. 1. Dezelve was van fijn zilver en woog 4 penningen. De waarde was een *sol Paris* of 15 *deniers Tournois*. Na FILIPS is deze munt in *Frankrijk* niet meer geslagen geworden.

PARLEMENT. Eigenlijk van *parler*, eene vergadering, daar gesproken wordt. Aldus heet men in *Groot-Brittannie* en deszelfs meeste volkplantingen, als *Jamaica*, *Kanada*, enz. die groote vergadering van afgevaardigden des volks, welke over de hoogste belangen des vaderlands raadpleegt. Deszelfs daarstelling dagteekent reeds van de vroegste tijden, doch de inrigting van het Parlement is door de zoogenaamde Reform-Bill in de laatste jaren zeer gewijzigd geworden. Er waren namelijk groote misbruiken ingeslopen. Vele *vergaane* burgten (*rotten boroughs*) mochten afgevaardigden naar het Parlement zenden, terwijl de aanzienlijke later opgekomenen steden, als: *Manchester*, *Birmingham*, *Leeds*, enz. geen vertegenwoordiger hadden. De zamenstelling van het Parlement van *Groot Brittannie* was vóór de Hervormings-bil als volgt:

40 Graaffschappen zenden in het Parlement . . .	80	afgevaardigden.
25 groote steden	50	„
172 kleine steden en burgten (waarvan 167 twee, en slechts 5 één afgevaardigde kiezen).	339	„
8 havensteden	16	„
2 Hoogeschoolen	4	„
12 Graaffschappen uit het land van <i>Wales</i> . . .	12	„
12 steden uit dat land	12	„
30 Schotsche Graaffschappen	30	„
65 „ steden en burgten	15	„
<i>Ierland</i>	100	„

658 afgevaardigden.

Het

Het Engelsche is sedert 1833 zamengesteld, als volgt:

8 districten van de hoofdstad	18
17 nieuwe burgten ieder met 2 leden	34
20 " " " " 1 lid	20
30 oude burgten , te voren met 2 leden , thans met 1 lid	30
4 " " met 1 lid , zoo als voorheen	4
103 oude steden en burgten , ieder met 2 leden , zoo als te voren	216
2 Hoogescholen , ieder met 2 leden , zoo als vroeger	4
26 Engelsche Graaffschappen , ieder met 4 leden	104
7 " " " " 3 "	21
6 " " " " 2 "	12
1 Engelsch Graaffschap <i>Tork</i> met 6 leden	6
Het land van <i>Wallis</i> met 5 toegevoegde leden	29
<i>Schotland</i> met 8 toegevoegde leden	53
<i>Ierland</i> " 5 " "	105

In het geheel 656

PARLEMENTSVERKIEZINGEN TE LONDEN. De onafzienbare, altijd rustelooze stad is alsdan eensklaps tot eene buitengewone woeling opgewekt, niet ongelijk aan de zee, wier baren bij sterke noordewind heviger geschokt worden en derzelve beweging duizendvoud versnellen. Deze noordewind bestaat dan voor *Londen* in de nieuwe parlementsverkiezingen. Reeds vele dagen te voren zijn de nieuwsbladen opgevuld met de staatkundige geloofsbelijdenissen der kandidaten, vooral van de hervormingspartij; welke documenten, met groote letters gedrukt en van allerlei spreuken voorzien, op de hoeken der straten herhaaldelijk aan het publiek voor oogen gehouden, en ook in klein formaat afzonderlijk rondgezonden worden. Op de trottoirs verdringt zich het volk voor de winkels, waar de vorderingen der verkiezingen van uur tot uur en de lijsten der verschillende kandidaten kenbaar gemaakt worden; anderen stroomen naar de verkiezingsplaatsen, en te midden van de golvende menschen-massa's bewegen zich ruituigen en ruiters, geheel overdekt met vaandels, opschriften, enz. de onder de voetgangers voortwandelende lijstendragers echter zijn eindeloos in getal, hetwelk ook het geval is, met de onderscheidene tot de verkiezingen betrekking hebbende opschriften. Doch alvorens de schouwplaats van den strijd en de verhandelingen zelve te bezoeken, zullen eenige ophelderingen nopens de toedragt der verkiezings wetten niet ongepast wezen. De geheele hoofdstad is, ten behoeve der verkiezingen, verdeeld in zeven kiesdistricten of burgten, namelijk *City* van *Londen*, *Westminster*, *Finsbury*, *Marylebone*, *Lambeth*, *Southwark* en *Tower-Hamlets*; het Graaffschap *Middlesex*, dat insgelijks een keizersdistrikt uitmaakt, behoort niet meer geheel tot *Londen*. Ieder Britsch burger, die de stedelijke vrijheden heeft verkregen, en ieder inboorling, uitgezonderd de *Joden*, die binnen het

het stadsgebied een onroerend eigendom van 10 pond Sterling jaarlijksche rente bezit, geniet het kiezersregt. De eerste titel tot het kiezersregt, dat nog van de oude bijzondere vrijheden der stad *Londen* afstamt, is door de hervormingswet zeer besnoeid; nogtans zijn al degenen, die het regt voor het aannemen der wet bezaten, gedurende hun leven in het bezit deszelven gelaten. Ieder kiezer heeft het regt, om zoovele kandidaten aan te wijzen, als er parlementsleden uit het des betreffende district worden gekozen; deze bedragen 16 voor geheel *Londen*, waarvan 4 uit de *City* en 2 uit elk der overige kiesdistricten. De verkiezingen worden bestuurd door de Sherifs, en tot het geven der stemmen zijn binnen elk district verscheidene kramen opgericht, alwaar de lijsten der kiezers openliggen en hunne stemmen in het register worden opgeteekend. Deze verdeeling der verkiezingswerkzaamheden van ieder distrikt over verscheidene plaatsen is eene zeer doelmatige eerst onlangs getroffene inrigting, waardoor wordt belet dat het volk te talrijk zamen schoolt, en waardoor tevens de werkzaamheden, die uit hoofde van het groot aantal kiezers weken lang zouden kunnen worden gerekt, bespoediging erlangen. Het woelige leven door de kiezerskramen begint gewoonlijk met de optreding van eenen kiezer, die in eene korte aanspraak eenen of meer kandidaten voorlaat, tevens trachtende hunne staatkundige beginselen en den gunstigen invloed op het welzijn des lands zoo goed mogelijk af te schilderen. Deze voorslag ontvangt van eenen of meer kiezers ondersteuning door dergelijke voordragten, en nu treedt veelal de eene kandidaat na den ander zelf op het spreekgestoelte, als wanneer hij al zijne hulpmiddelen van welsprekendheid, vleijerij en zelfverheffing uitput, wordende elk zijner krachtigste gezegden door de het spreekstellaadje omgevende woelige volksmenigte met luidruchtige teekenen van goed- of afkeuring ontvangen. Ten einde de keuze te bespoedigen, is het veroorloofd de stemmen door het opsteken van een zeker aantal handen te kennen te geven; doch naardien deze manier zeer onzeker is, heeft ieder kiezer de bevoegdheid zich daartegen te verzetten en te vorderen dat de stemming schriftelijk geschiede. Dit is het werktuigelijke gedeelte der kiezersverrigtingen, die echter in het wezenlijke zeer bont en levendig zijn gestoffeerd. In dit laatste opzigt waren den 7 van Louwm. 1835 de verkiezingstooneelen in het distrikt *Westminster* bijzonder opmerkenswaardig. Op een tusschen de kerk van *Coventgarden* en de groote groenmarkt van denzelfden naam opgericht spreekstaketsel lieten zich, in den zoo even gemelden vorm, achtereenvolgens drie zeer bekende kandidaten hooren, Sir FRANCIS BURDETT, Kolonel EVANS en Kapitein COCHRANE (neef van den Admiraal). Deze laatste was met buitengemeen groote staatie op de plaats der verkiezingen aangekomen; een lange sleep opene rijtuigen, die met kiezers waren opgevuld, een troep muzikanten te paard voorop, en eene menigte ruiters met vaandels en veelkleurige linten; de rijtuigen, de paarden, de ruiters waren met groote plakkaaten omhan-

gen

gen, alle voorzien met het opschrift van zijnen naam en het devies: *Old England and wooden walls for ever* (leve oud Engeland en de houten bolwerken (de schepen), zijnde waarschijnlijk eene nabootsing van de Grieksche orakelspreuk voor den slag van *Salamis*. Met een juichend gebrul van duizende kelen werden BURDETT en EVANS ontvangen. Eerstgenoemde ving zijne redevoering met deze woorden aan: „Indien immer iets het genoeg verhoogt, hetwelk ik ondervind, bij het verschijnen voor zulk een groot en achtenswaardig aantal burgers, is zulks de eenstemmigheid van gevoelen, waarmede deze onafzienbare vergadering is beziel, enz.” welke woorden, uit hoofde van de groepen gemeen volk, die het spreekstaketsel omgaven, met de scherpste satire kan worden vergeleken. De daarop volgende Kandidaat, kapitein COCHRANE, werd, in weerwil van zijne luisterrijke aankomst en zijne populaire opschriften, door het gepen-pel als Tory aangemerkt en zeer kwalijk ontvangen; niettemin ondernam hij het spreekstaketsel té beklommen en zich tot het verzaamelde volk te wenden, doch het gejam en gehuil nam op eene schrikbarende wijze toe; en toen ook dit hem niet tot den aftogt kon doen besluiten, werd een hagelbui van allerlei afval uit de naburige groentekelders op den kapitein afgezonden, ten gevolge waarvan hij, den hoed zich voor het gezigt houdende, het spreekgestoelte moest verlaten, en bescherming zoeken onder de hoede van een aantal politicienaren. BURDETT en EVANS werden vervolgens door het opsteken der handen tot Parlementsleden gekozen, doch moesten zwichten voor het verlangen der tegenpartij om de stemming bij geschrifte te doen plaats hebben.

Wenden wij ons van dit begin eens verkiezingstoooneels tot het laatste bedrijf deszelfs in het distrikt der *City*, alwaar, uit hoofde van hunne gesteldheid en den rijkdom, den grooten invloed en het gewigt der kiezers op alle landsbelangen, de deelneming van het publiek aan de verkiezingen den hoogsten trap had bereikt. De schouwplaats is niet, als in de overige distrikten, de opene straat, maar het prachtige Londensche stadhuis, de beroemde *Guildhall*, en in dezelve de groote zaal met hare overheerlijke Gothische vensters, glafschilderingen en monumenten, dezelve in welke ten jare 1814 de Lord-Mayor de zegevierende verbonden mogendheden en derzelver veldheeren met eene bekostiging van 25,000 p. st. heeft onthaald. De beslissing der city-verkiezing was op den 8 van Louwmaand bepaald; derhalve zag men reeds van des middags af aan digte volksdrommen daar heen stroomen, en de straten benevens de ruime voorhoven der *Guildhall* met dezelve opgevuld; tusschen het volk zag men lange reeksen van allerlei rijtuigen en ruiters doordringen, doormengd met voerlieden met hunne reusachtige karre-paarden en gemeene arbeiders, het alles overdekt met opschriften nopens den stand der verkiezingen en het getal stemmen der hervormingskandidaten ten tijde van hunnen uittocht, en ieder eene Britsche zeevlag in de hand houdende.

dende, welke nogtans, in vergelijking met haar gewoonlijk aanschouwen op den top van groote oorlogschepen en als beheerscheresse der zee, in dit afzigtelijk gezelschap een droevig contrast vertoonde. De toegang tot de groote zaal der *Guildhall* was open, en deze zelve met latwerk derwijze afgedeeld, dat het volk in de middenruimte plaats vond en langs de wanden tribunes waren opgerigt met vrijen toegang voor de kiezers tot het ontvangen der stemmen. Ten einde de werkzaamheden te vergemakkelijken had ieder klerk, bij wien eene kiezerslijst berustte, eene letter boven zijne zitplaats, onder welke de stem van den kiezer alphabetischgewijze werd opgeteekend. Vele Gothische bogen en tranfen in het binnen gedeelte der zaal waren met rijen lampen verlicht. De verkiezingswerkzaamheden liepen ten einde, terwijl de aandrang van het volk steeds geweldiger werd in de zaal, in wier midden het gewoel tot eene onbeschrijfelijke hoogte was gestegen; het ongeduld om den uitflag te weten nam met elk oogenblik toe. Eindelijk sloeg het vier uren, de klerken verlieten hunne zitplaatsen in de zijtribunes, en ontzettende volksdrommen, die met onweerstaanbaar geweld binnen drongen, vulden de zaal tot stikkens toe, tot op een klein verheven spreekgestoelte na, werwaarts de Sheriff met de overige personen van toezigt zich hadden begeven. De Sheriff verklaarde de verkiezingen gesloten; weinige minuten waren toereikend, om de stemmen van het laatste halve uur op te tellen; hetwelk geschied zijnde de *Alderman Wood*, een koopman in hop van de *City* en een bekende hervormer, te voorschijn trad, ten einde eene aanspraak van dankbetuiging te houden, wegens de op hem gevallen keuze; na hem volgden de overige zes kiezers-kandidaten, onder welke drie, wier poging mislukt was, en die zich in hunne dankzegging dan ook slechts bepaalden tot diegenen, welke hen met hunne stemmen hadden ondersteund. De opschudding der talloze volksmenigte in en buiten de zaal gedurende deze verhandelingen, het afwisfelend gedruisch van toomelloozen bijval of afkeuring, en de pogingen der beide partijen om elkander in hunne verdoovende luidruchtigheid te overtreffen, het gewoel en gewrist der af- en aanstroomende menschen-massa's, dit alles te willen beschrijven, zoude voor geene pen doenlijk zijn; misschien bestaat er geen beter voorbeeld ter beschrijving van dergelijke volkstooneelen, dan dat van de laatste uren des Roomschen karnevals in deszelfs luisterrijkste oogenblikken, welke door GÖTHE's meesterlijke hand zijn geschilderd, hoewel in oorsprong en strekking geheel van elkander afwijkende. In een staatkundig opzigt kon echter noch uit deze voorbeeldeloze opgewektheid der natie, noch uit de *City*-verkiezingen zelve, die gelijk men weet, alle in den geest der hervormers, ja zelfs der radikalen zijn uitgevallen, eenig resultaat worden afgeleid, waarvan men echter door de verkiezings-uitkomsten in de overige gedeelten des Koninkrijks de bevestiging erlangd heeft. Doch wij willen hier niet tot staatkundige redenering over-

staan, maar eeniglijk eene begrijpelijke schets leveren van het bij deze gelegenheid te *Londen* zich vertoonende volksleven, en te dezen aanzien kan een onvooringenomen aanschouwer dezer tooneelen van volksbeweging, hoezeer hij ook alle woeste opwekking en openbaring der gemoederen afkeurt, aan het karakter der Engelsche natie in andere opzigten zijne vereeniging niet onthouden. Ondanks het zamenstroomen van zoo vele duizende personen, had er gedurende de verkiezingsdagen geene de minste eigenlijk gezegde wanorde plaats, alle militairen hadden bevel ontvangen, om voor dien tijd de stad te verlaten, en waren ettelijke ongewapende, slechts door het nummer op hunne jassen kenbare policiedienaren toereikend, om overal, waar zulk's noodig scheen te worden, de orde snel te herstellen; van gevangennemingen gedurende de verkiezingswerkzaamheden heeft men niet gehoord. Mogen derhalve deze verkiezingen bijdragen tot de bevestiging van eendragt tuschen regeerders en geregeerden en van het openbaar vertrouwen in die wettige orde, welke alleen in staat is om dit volk gelukkig te maken en deszelfs naauw verband der overige Staten van *Europa* te doen voortduren, waarop de Engelsche natie met zoo veel regt aanspraak maakt.

* *PARMA* heeft, benevens de kleine aldus genoemde rivier, nog altijd, gelijk oudtijds, dezen naam behouden. Gelijk de meeste Italiaansche steden mag het zich met regt op eene fraaije bouwde be-roemen. De stad bestaat eene aanzienlijke ruimte, hare muren hebben drie tot vier Engelsche mijlen omtreks, en zij bevat eene bevolking van 30,000 tot 35,000 zielen. Lady *MORGAN* heeft, offchoon zij de fraaiheid van bouwde erkent, de straten van *Parma* treurig en akelig genoemd, omzoomd met die soort van bouwvallige huizen, welke de Franschen *maisons* noemen, en met enkele fraaije doch schier waggelende paleizen, waarin de grooten hun verblijf houden. Bijna alle andere gebouwen zijn kerken, maar van deze kerken zijn weinige van buiten volbouwd, hoewel zij van binnen prachtig zijn, iets dat in geheel *Italie* vrij algemeen plaats heeft. De ellendige kleine winkels, de stille straten van *Parma* vertoonen geen spoor meer van haren alouden handel, toen hare markt geheel *Europa* van wol voorzag. Thans vertoont de stad een tafereel van hopelooze traagheid en doodsche werkeloosheid. Een weinig ruwe zijde, en de kaas, die overal buiten het distrikt, waarvan zij haren naam ontleent, zoo veel beter gevonden wordt, maken den geheelen uitvoer van de Staten van *Parma* uit, en de eenige zichtbare teekenen van inlandschen handel zijn festons van macaroni en koperen bekkens boven de deuren der barbierswinkels. De barbier der Italiaansche steden is altijd nog een man van eenig aanzien, en verschilt weinig van het gewigtige personaadje, hetwelk in vroegere tijden helden voor de romans en vertrouwelingen voor het tooneel opleverde. Zijn winkel kan nimmer zonder klanten zijn in een land, waar ieder nu en dan gefchoren moet zijn en waar niemand zich zelve scheert. Terwyl

wijl de barbierswinkel des morgens het emporium van alle nieuwstijdingen en de markt van allen handel is, schijnt het koffijhuis, te *Parma*, na de kerk, de voornaamste plaats te zijn, werwaarts lieden van alle standen zich begeven. Deze koffijhuizen, die naar het Fransche model ingerigt, en zoo prachtig zijn als die in Fransche provincie-steden van den derden rang, zijn nog de vrolijkste plaatsen van *Parma*. De kerken dienen blijkbaar tot de avondbijeenkomsten der fatsoenlijkste lieden; want offchoon wij, zegt een reiziger, in het *Corso* slechts weinige rijtuigen ontwaarden, en den schouwburg ledig vonden, waren de kerken schitterend verlicht, en de bezoekers waren zoo talrijk, dat velen, die binnen den tempel geene plaats konden vinden, onder het uitspreken van den zegen, voor de deuren op de straat nedergekniel lagen. *Parma* is in een' hoogen graad Spaansch, om dat het zoo langen tijd de residentie van een Spaansch hof, en door Spaansch gezag geregeerd is geweest.

In een Attisch vertrek van het paleis *Farnese* wordt den reiziger de prachtige kleedkamer van de gewezen keizerin der Franschen vertoond. Maslve toilet-tafels van *or-moulu*, een keurig gebeeldhouwde spiegel, de bekende wieg van verguld zilver (*vermeil*) van den jongen Koning van *Rome* (1), vazen en kommen van maslief zilver met gouden randen en versierfelen, deze en andere voorwerpen van keizerlijke pracht, de gedenktreenen van vervallen grootheid, benevens het reisledikant van NAPOLEON en onderscheidene andere hem toebehoord hebbende artikelen, worden hier, door de tegenwoordige Vorstin van *Parma*, eenmaal de beheerscheresse van het gedrochtelijke Fransche keizerrijk, uit liefde of uit hoovaardij, zorgvuldig bewaard; eene Keizerin zonder keizerrijk, vindt zij in het bestuur van een' kleinen staat weinig vervrolijking van haren eentoonigen toestand. Zelfs toen haar zoon, de Hertog van *Reichstadt*, nog leefde, was zij eene betreurenswaardige, kinderlooze moeder. Hare Majesteit (want dezen hoogen titel behoudt zij nog) heeft gewoonlijk haar verblijf op hare *villa* of buitenplaats te *Colorno*, tien Engelsche mijlen ten noorden van *Parma*, en bezoekt hare hoofdstad alleenlijk gedurende het Carnaval. Men zegt algemeen, dat zij door hare onderdanen zeer bemind wordt.

* PARMA en PIACENZA werden in 1545 door Paus PAULUS III tot Hertogdommen verheven, ten behoeve van PIETRO LUDOVICO FARNESE die in 1557 werd opgevolgd door zijn' zoon OCTAVIO. Het geslagt FARNESE bleef in het bezit dezer Hertogdommen tot op ANTONIO FRANCESCO, met wien hetzelfde den 20 van Sprokkelm. 1731 uitstierf. In gevolge de bepaling der Quadruple-alliantie den 2 van Oogstm. 1718, den vrede tusssen *Oostenrijk* en *Spanje* den 30 van Grasm. 1725, en het verdrag van *Weenen* den 16 van Lentem. 1731, gin-

(1) Men herinnert zich, dat de stad *Parijs* dit kostbare stuk aan den zoon van MARIA LOUIZA bij zijne geboorte ten geschenke gaf.

gingen deze Hertogdommen over op Don CARLOS, infant van *Spanje*, en kwamen, na diens beklimming van den troon van *Napels*, onder Oostenrijksche heerschappij in 1735; vervolgens werd in 1748 Don PHILIPS, infant van *Spanje*, hertog; en na zijn' dood in 1765, zijn zoon FERDINAND, die dit hertogdom bij den vrede van *Luneville* den 9 van Sprokkelm. 1801 aan *Frankrijk* afstond, waarna hetzelfde in het koninkrijk *Italië* werd ingelijfd, doch na de ontbinding van hetzelfde door den vrede van *Parijs*, den 30 van Bloeim. 1814, werden de Hertogdommen van *Parma*, *Piacenza* en *Guastalla* hersteld en toegewezen aan MARIA LOUISA VAN OOSTENRIJK, gemalin van NAPOLEON; na wier afsterven, ingevolge van een den 17 van Zomerm. 1817 tusschen *Oostenrijk* en *Spanje* gesloten verdrag, deze hertogdommen aan KAREL LODEWIJK, gewezen koning van *Hetrurië*, toen erfprins van *Lucca*, zullen terug komen.

* PARNASSUS. (De) Is eene keten bergen, welke zich noordwaarts uitstrekt en ten zuiden in twee toppen eindigt, onder welke *Delphi* met de kleine uitgestrektheid van 16 stadiën ligt. Dezen berg thans *Licaoura* genaamd, vindt men in *Europisch Turkije*, en wel in *Livadië*, nabij den *Helicon* en de landengte van *Corinthe*.

PAROS. Een eiland in den *Archipel*, eene der *Cycladische eilanden*. BARBAROSSA ontnam hetzelfde aan de *Venetianen*, en sedert dien tijd is het aan de *Turken* onderworpen geweest. De *Rusfen* maakten er zich in 1771 meester van, maar verloren het weldra weder. Het is op dit eiland, dat die schoone marmeren tafelen ontdekt werden, welke de graaf VAN ARUNDEL aan de akademie van *Oxford* vereerde. (Zie op het woord MARMERENTAFELEN.) Ook is hetzelfde nog beroemd door de geboorte van den dichter ARCHILOCHUS, welke de Jambische verzen uitvond.

PARRA. (PETRUS ALBERTUS VAN DER) XXIXe Gouverneur Generaal van *Nederlandsch-Indië*, van 1761 tot 1775, opvolger van MOSSEL, was geboortig van *Columbo* op *Ceylon*. *Europa* nimmer hebbende gezien, werd hij den 15 van Bloeim. 1761 aangesteld tot Gouverneur generaal en den 29 van Herfstm. 1763 als zoodanig bevestigd. Onder zijne regering rigtte de heer MOHR te *Batavia* een fraaije sterreschouwplaats op. Hij had als Gouverneur zijn verblijf te *Wetervreden*, maar woonde aan de weg van *Jacatra*, in een huis later aan zekeren MICHELIS toebehoorende, alwaar hij in Wijnm. 1767 door den Franschen zeevoogd BOUGAINVILLE bezocht werd. Hij overleed aldaar den 23 van Winterm. 1775. Van zijne verrigtingen, niet-regenstaande hij 14 jaren Gouverneur Generaal was, is weinig bekend.

PARS. Een deel van het geheel afgenomen en iets overlatende. Is het geheel, waarvan het deel wordt afgenomen, een regt of even getal, zoo wordt het deel van hetzelfde ook een even deel, *pars pari nominis*, zoo als onder anderen $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{16}$, daar in tegendeel $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{5}$, enz. onevene deelen, *pars impari nominis*, zijn. *Pars ali-quanta* is een deel, hetwelk meer dan eens genomen, meerder dan het

het geheel bedraagt, en dus is 3 een zoodanig deel van 5; de 5 zoodanig een van 9. *Pars aliquota* is een deel, hetwelk, eenige malen genomen, met het geheel gelijk wordt, zoo als 3 van 9, enz.

PARS. (ADRIAAN). Maakte zich in de 17^e eeuw omtrent de oudheden van *Katwijk*, alwaar hij als Predikant stond, niet onverdienstelijk in zijn werk: *De Katten, voorouders der Batavieren, of de twee Katwijken*; te *Leiden* 1617 in 8°. uitgegeven. Ook omtrent de Letterkundige Geschiedenis heeft hij zich in zijnen *Index-Batavicus, of Naamrol van de Batavise en Hollanse Schijvers van JULIUS CAESAR af, Leiden* 1701, bekend gemaakt. Met groote naartigheid heeft hij van de geschriften, ons Vaderland betreffende, welke hij magtig kon worden, de titels opgegeven en meestal uittreksels uit de voordenen geleverd. Doch hierbij bepaalt zich dan ook zijn arbeid, die, hoeveel goeds en min bekends ook hier en daar in zijn werk gevonden worden, echter in geen deele voor een oordeelkundig overzicht kan doorgaan, en zelfs, als bloote naamlijst beschouwd, gebrekkig en onvolledig is.

PARTHEN. Zijn die volkeren welke, nadat SESOSTRIS afgetrokken en *Asyrië* verzwakt was, zich in de omtrekken van de *Caspische zee* nederfloegen.

PARTHENIERS. Toen in den eersten oorlog met *Messene* het leger der Lacedemoniërs tien jaren lang voor *Messene* stond, zond men, om het nadeel van dien oorlog te herstellen, van tijd tot tijd de sterkste en welgemaakste jongelingen naar huis, de meeste maagden werden moeders zonder gehuwd te zijn. Men noemde de kinderen daaruit voortkomende *Partheniërs*. — De Staat dezelve niet willende erkennen, zoo waren zij verplicht de stad te verlaten en te *Tarentum* eene volkplanting aan te leggen. *Tarentum*, thans eene kleine stad in het koninkrijk van *Napels*, in het land van *Otrante*, ligt op eene landtong aan den oever der zee 16 mijlen ten Z. O. van *Bari* en 53 mijlen ten O. van *Napels*; het is naar deze stad, dat men aan die vergiftige spinnekoppen, welke men aldaar vindt, den naam van *Tarentulaas* heeft gegeven.

PARTHENON. Een tempel te *Athene* aan MINERVA gewijd.

PARYSATIS. Weduwe van DARIUS NOTHUS en moeder van ARTAXERXES MNEMON, was eene zeer boosaardige en wreedaardige vrouw: onder anderen liet zij ROXANE, eene prinses van koninklijke familie, in tweeën doorzagen, en de overigen dier familie, welke in hare handen waren overgeleverd, onmenschelijk ombrengen; zij slookte alomme twist en tweedragt; zij liet de gesnedenen van den koning, MEZABATES geheten, verworpen, en hun vel op palen gespannen ten toon stellen; bovendien bragt zij STATIRA, de gemalin des konings, door vergif om het leven, en werd eindelijk gebannen en te *Bylon* opgesloten. Zie ook op STATIRA.

PASCAL. (BLAISE) Werdt te *Clermont* in *Auvergne* in 1623 geboren. Zijn vader, een ambtenaar bij de geldmiddelen en een goed

wiskundige, besloot zijn' zoon zelf op te voeden. Hij leide daarom zijnen post neder en begaf zich naar *Parijs*, alwaar hij tot 1638 bleef. Eerst wilde de vader hem de oude talen en naderhand eerst de wiskunde leeren, doch het genie van den zoon liet zich niet weerhouden. Alleen en zonder boeken kwam hij op zijn 12^e jaar door louter nadenken tot de 32ste leerstelling in *EUCLIDES*, waarvan de verwonderde vader hem eens het bewijs zag afteekenen. Nu bespeurde deze duidelijk, waarheen de geest van den knaap zich uitstrekte. Hij vergunde hem, zich geheel aan die wetenschap toe te wijden, en nu maakte hij zulke snelle vorderingen in dezelve, dat hij vier jaren later eene verhandeling over de *Kegelsneden* in het licht gaf, die door kenners in het vak bewonderd werd. De groote wijsgeer *DESCARTES* wildo niet gelooven, dat deze Verhandeling van een' 16jarigen jongeling was. Nu deed hij nog meer ontdekkingen, gelijk hij in zijn 19^e jaar eene zeer kunstige rekenmachine, en in zijn 23^e de zwaarte der lucht nitvond. Hij schreef over *het evenwigt der vloeistoffen*, en vond eenige werktuigen voor het gemak des handels uit. Doch hoe beroemd ook deze uitvindingen hem maakten, is hij ook bij de nakomelingschap meer bekend als de eerste Fransche Profa-Schrijver der 17^e eeuw, en tevens als de eerste ontdekker van de *gruwelleer der Jezuïten*. *PASCAL* begaf zich namelijk, toen zijne ziekelijke omstandigheden (want sedert zijn 19^e jaar had hij, volgens zijne eigene betuiging, geen' enkelen geheel gezonden dag beleefd,) hem al meer en meer tot ernstige en godsdienstige overdenkingen noopten, in een klooster bij *Parijs* (*Port Royal aux Champs*), alwaar hij met *ARNAUD* en *NICOLE* het beroemde driemanschap uitmaakte, hetwelk de beginselen der naderhand zoogenaamde *Jansenisten* aankleefde en de Christelijke zedekunde tegen de vervalsching en het bederf der Jezuïten verdedigde, die den Biscop van *Yperen*, *JANSENIUS*, bitter en onvermoeid vervolgd hadden.

De *Lettres Provinciales* kwamen in 1656 en 1657 in het licht, en gaven aan de orde der Jezuïten een' onherstelbaren slag, dien zij nimmer geheel zijn te boven gekomen. *PASCAL* tastte hunne slappe en verraderlijke zedeleer aan, die zich; naarmate van de bedoelingen der orde, in allerlei gedaanten vertoont, en zelfs de grootste misdaden en schandelijkheden onder zekere gemakkelijke voorwaarden toelaat. Nu eens bedient hij zich van de wapenen der bespotting en der ironie, dan valt hij hen met de geheele kracht van overtuigende gronden aan, en overal blijft hij overwinnaar. De mannelijke wel-sprekendheid, die in deze brieven heerschte en die toen nog hare weergade niet had, verrukte iedereen, en dwong ook 's mans tegenstanders tot bewondering.

De Jezuïten konden door redenen niets daartegen overstellen; zij namen dus, gelijk ieder die ongelijk heeft, de toevlugt tot den sterken arm en deden de *Lettres Provinciales* door het Parlement en den Paus als een *schimp/schrift* veroordeelen; doch nu werden zij des te ster-

sterker gelezen, en nu ook eerst leerde men de Jezuïten kennen en verachten, zelfs in de Roomsche kerk. Doch behalve deze heilzame uitwerking, hebben deze brieven nog eene andere gehad. Men mag de schepping van het tegenwoordig *Fransche Proza* van dezelfde dagteekening rekenen: want er is slechts een enkel woord, hetwelk in de 180 jaren sedert het opstellen dezer brieven verouderd is, en de ongedwongene stijl kan nog tot model dienen. De beste blijfspeelen van MOLIÈRE hebben geene fijnere scherts, en BOILEAU durfde zelfs in tegenwoordigheid der Jezuïten de *Provinciales* voor het volmaakte werk in de Fransche taal verklaren, ja als het eenige, dat in proza verdiende gelezen te worden. BOSSUET zeide, dat dit het liefste werk was, hetwelk hij in het Fransch zou wenschen gemaakt te hebben; en ook de kanselier d' AGUESSEAU oordeelt er dus over. De titel is eigenlijk: *Les Provinciales ou lettres écrites par LOUIS DE MONTALTE (PASCAL) d'un Provincial de ses amis, avec les notes de GUILLAUME WENDROCH (NICOLE)*, in 1658 en zeer dikwijls naderhand uitgekomen. De ongesteldheid van PASCAL nam intusschen hand over hand toe en dompelde hem eindelijk in diepe zwaarmoedigheid en miltzucht, zoo dat hij zich altijd verbeeldde, eenen afgrond aan zijne linkerzijde te hebben. Dit had invloed ook op zijne godsdienstige denkwijze, die hoe langer hoe strenger en somberder werd. Nogtans is het voor de zaak des Christendoms niet zonder belang dat deze diepe denker, deze groote wiskundige, deze zoo fijne als geestige hekelaar van zulken, die de godsdienst tot den dekmantel hunner boosheden nemen, een overtuigd en zeer goedmoedelijk Christen was. Zulks heeft hij doen zien in zijne nagelaten Gedachten (*Pensées, Paris 1667, Amsterdam 1688, London 1776, Paris 1778*), eigenlijk slechts brokstukken uit een grooter werk ter verdediging van het Christendom tegen de ongelooovigen, hetwelk hij onvoltooid moest laten, daar hij in 1662, eerst 39 jaren oud, overleed. Men verwondert zich over de kracht en de sierlijkheid, welke het proza in dit laatste werk des Schrijvers bekomen heeft. Het is geene ironie meer, zoo als in de *Provinciales*, maar hooge wijsbegeerte en welsprekendheid. De gezamenlijke werken van PASCAL zijn in 1779 te *Parijs* in 8 deelen in 8° uitgegeven.

PASOR. (GEORGE) Hoogleeraar te *Franeker*, deed in 1632 eene middelmatige uitgave van HESIODUS het licht zien, in wier voorrede hij zich over de uitgave van een ongewijden schrijver meende te moeten verontschuldigen. — Hij gaf ook een woordenboek op het Nieuwe Testament uit.

PASPOORTEN. (Soort van) Op *Ceylon*, in het koninkrijk van *Candj*, waren vroeger de wegen en voornamelijk die, welke naar het Hof leidden, afgesloten, en men liet niemand door, zonder dat hij van een paspoort of zegel van eenen der bevelhebbers voorzien was; en dezelve waren onderscheiden naar den rang of stand van den persoon, die dezelve ontving: die van eenen krijgsknecht verbeelde een gewapend man,

die van een' werkman was de gedaante van een man, welke twee zakken aan eenen stok droeg; een Europeaan verkreeg er een met het afbeeldfel van eenen man, welke een degen op zijde en eenen hoed op het hoofd had, enz.

PASPOORT VOOR DE DOODEN. Vóór de bescheving was het, en misschien nog op eenige plaatsen is het in *Rusland* de gewoonte dat, wanneer iemand stierf of sterft, de priester den doode een paspoort of getuigschrift tuschen de vingeren stak, welk geschrift, door den bisschop of priester onderteekend, inhield, dat de overledene een goed Christen was geweest, voor zijne zonden geboet had, de vasten en gebeden wel had waargenomen; dat men hem voor alle zijne misdaden vergiffenis had verleend, en dat hem dit Paspoort was mede gegeven, opdat St. Petrus en de andere Heiligen, hem ongehinderd door de poorten der eeuwige glorie mogten doen ingaan; — deze Paspoorten werden meer of min duur verkocht, naar dat de staat der personen was. — Goede hemel, op welke wijze wisten de priesters niet aan geld te komen: — doch hoe zullen het die rijke geestelijken maken, daar het voor de rijken zoo bezwaarlijk valt om het hemelsch paradijs in te gaan?

PASPOORT. (ZACHARIAS) Heer van *Grijskerk* en *Poppendamme*, Mr. in de Regten, die zich door eenen *Tegenwoordigen Staat van Zeeland*, in 1821 in het licht verschenen, als een ervaren schrijver bij het publiek bekend maakte, en de topographie van zijn Vaderland bevorderde. Hij overleed te *Middelburg* den 29 van Zomerm. 1824 in den ouderdom van 65 jaren.

PASSÉ. (KAREL) Deze uitmuntende Tooneelspeler, wiens schitterende talenten onder het oog en in de school van den grooten CORVER, te 's *Gravenhage*, ontwikkeld waren, betrad te *Amsterdam*, voor de eerste maal na den brand van 1772, den nieuw gebouwden Schouwburg, bij deszelfs opening voor het publiek; vervullende, in het Zinnenspel, tot de schouwburgs inwijding vervaardigd, de rol van *Ijver*, en daarna in het Treurspel *JACOB SIMONSZON DE RIJK* die van *MONDRAGON*. Van brave ouders in den burgerstand te *Amsterdam* geboren, in den jare 1745, werd hij door dezelve voor den Boekhandel bestemd, dien hij slechts weinig tijds beoefende, alzoo de natuur hem tot Tooneelspeler gevormd scheen te hebben. Eene schoone mannelijke, en welgevormde leest; sprekend gelaat, goed geheugen; eene zuivere stem, gepaard aan smaak, door eene goede opvoeding bevorderd, bekroonden reeds zijne eerste stappen op het Tooneel met een gunstig gevolg. Geen wonder dus, dat *Amstels* schouwburg, uit de school van den grooten Meester, in onzen *Passé* een hoogst aangenaam geschenk ontving, waarvan men iets uitnemends verwachten kon. En inderdaad, hoe hoog deze verwachting ook moge zijn gespannen geweest, indien wij alle kundige en waarheidlievende tijdgenooten des grooten kunstenaars mogen en moeten gelooven, dan heeft hij immer deze verwachting overtroffen! Nog

zullen zij met verrukking gewagen van zijnen ARBACES (in ARTAXERXES); van zijnen HERKULES (in HERKULES en DEIANIRA); van zijnen PHILIPS van *Bourgondiën* (in JACOB VAN BEIJEREN) en vele andere rollen in het Treurspel; na welker heerlijke uitvoering hij nog doorgaans de dikwerf zoo weinig beteekenende minnaarsrollen in de Kluchtspeelen van dien tijd vervullen moest, en zich daarvan met geen minder ijver kweet. Zijn GROOTENSTEIN in het Blijspel de *Deugdzaame Armoede* bewees, in hoe verre hij zich den toon der groote wereld had eigen gemaakt, en voegde een nieuw laauwerblad aan zijne onverwelkbare eerekroon. De achting, welke hij zijnen leermeester verschuldigd was, vergat hij nimmer; meer dan eens onderwierp hij zich als met kinderlijke gehoorzaamheid aan CORVER's scherpe berispingen en lesfen, en trachtte door verdubbelde vlijt en hernieuwde studie deszelfs goedkeuring te verwerven. Geacht en vereerd door de dichters en kunstregters van zijnen tijd, ja door elk, welke eenige aanspraak op kunstmin of beschaving durfde maken, had onze Passé zich reeds met roem overladen, eer de naam van BINGLEIJ op den Amsterdamschen schouwburg beroemd was. Deze begon zich echter nauwelijks te verheffen, of een onverwachte dood deed Passé spoedig het tooneel van zijnen roem aan zijnen kunstgenoot overlaten. Niet zonder reden veronderstelde men des tijds, dat dit afterven door eene aanzegging van wegen het Schouwburg's Bestuur aan den sints lang op zijn ziekbed geboeiden kunstenaar merkelyk verhaast werd. Men liet (zoo men verzekert, doch hetgeen bijna ongelooftelyk is) hem stellig weten dat, bijaldien hij niet op eenen bepaalden tijd ten tooneele verscheen, men zijne betaling zoude flaken! Daar de waarheid den levensbeschrijver, even als den geschiedschrijver heilig moet zijn, hebben wij met weerszin van zulk eene daad moeten gewagen; hoogst laakbaar in mannen, die, zoo zij altoos geene kunstbeschermers zijn, er echter zoo gaarne voor willen doorgaan; eene daad, waarvoor wij geene redenen weten te vinden, maar waarvan wij slechts eene aanleidende oorzaak in de gewone Tooneelkabalen meenen te moeten zoeken, en er dus niet verder over uitweiden, maar aan een onpartijdig en regtvaardig nageslacht het vonnis overlaten. Hoe het zij, onze Passé overleed daarop zeer spoedig in het 45ste jaar zijns levens, te midden van zijnen gevestigden roem, in den bloei en kracht zijns aanzijn's, en werd door zijne kunstgenooten plegtig in zijne geboortestad ter aarde besteld; waarvoor zijne dankbare familie aan elk hunner de afbeelding des grooten mans (zoo als die in het karakter van PHILIPS van *Bourgondiën* in druk was uitgekomen) tot een aandenken ten geschenke gaf.

PASSEGEULE. Naam der Schorren tuschen *Hulst* en *Axel*. De bedijking derzelve ware zeer noodzakelyk.

PASSEN. Men is in vele gevallen gewoon zekere lengten in passen uit te drukken; zoo heeft zulks b. v. plaats bij alle bewegingen

der Infanterie, en bij het uittrekken van legerplaatsen; bij de Artillerie, bij het aangeven van schootsverheden, en in meer andere omstandigheden. Intusfchen behoort men te weten, wat er door eene pas verstaan wordt, en hieromtrent is wel eens verschil. De gewone pas van een soldaat is bepaald op 68 duim, doch men plagt de pasfen te rekenen tegen vijf op de Rijnlandsche roede van 3,77 el, en dus ieder op 75 duim, hetwelk op eene lengte van eenig aanbelang een aanmerkelijk verschil maakt.

Als men met zijne eigene pasfen meten wil, moet men zich eenen geruimen tijd oefenen, om dezelve steeds even groot te maken, en derzelver juiste lengte te bepalen. Het eene mensch maakt zijne pasfen grooter, de andere kleiner, dan hier boven opgegeven is.

PASSER. Een der namen van het sterrebeeld *de vliegende visch*.

PASSER. Aan een goeden teekenpasfer moeten de punten van wel gehard staal en zeer scherp zijn. De beide beenen moeten, inden kop, om eene stalen schijf draaijen. Dit scharnier moet zoodanig ingerigt zijn, dat de beide beenen zich zeer zacht en gelijkvormig kunnen bewegen; doch ook niet gemakkelijk den stand verliezen, waarin zij gebragt zijn. Eindelijk moeten de punten des gesloten pasfers zoo naauwkeurig te zamen treffen, dat zij slechts één eenig punt schijnen uit te maken.

Men heeft onderscheidene soorten van pasfers: zoo als die, waarvan men de punten kan uittrekken, en dezelve door potloodbuizen, trekpenen, verlengstukken en dergelijke doen vervangen; de haarpasfer, bij welken men door middel van een schroefje, aan eene der punten eene kleine beweging kan geven; de veerpasfer, welke geheel van gehard staal is vervaardigd, en waarvan de kop zoodanig is omgebogen, dat door deszelfs veerkracht de pasfer zich van zelve zoude openen, zoo hij niet door middel van eene cirkelvormige schroef geopend en gesloten wierde; de orillonspasfer, zijnde een klein pasfertje met eene trekpen, om zeer kleine boogjes te trekken; de pasfer met drie punten; die met vier punten of verdeeling pasfer enz.; de stangpasfer, bestaande uit een vierkant, prismatisch staafje, van eene zekere lengte, van koper, staal, ebben of ander hard hout met twee koperen kokertjes of loopers, welke beiden langs het staafje bewegelijk zijn. Aan het eene kokertje worden, door middel van eene stelschroef, zeer kleine bewegingen medegedeeld, terwijl het andere langs de geheele lengte van het staafje kan schuiven. Op ieder kokertje bevindt zich eene schroef, om hetzelfde vast te zetten, terwijl onder ieder kokertje stalen punten, potloodbuizen of trekpenen in eenen loodregten stand, kunnen worden aangeschroefd, naarmate men die noodig heeft.

Voorts heeft men nog den proportionnaalpasfer, welken men in alle kokers met mathematische teekengereedschappen aantrest, en die voor een uitgestrekt gebruik is ingerigt; hij wordt echter nimmer gebezigd, omdat men van denzelfden geene strikte naauwkeurigheid kan

kan verwachten, weshalve wij er hier geene omstandige beschrijving van geven.

PASSIVE SCHULD. Is de schuld, welke men te betalen, *active schuld*, daarentegen, die, welke men in te vorderen heeft.

PASTO. Belangrijke stad in het gemeenebest *Columbia*, (vroeger *Nieuw Granada*) distrikt van *Popaijan*, zeer aan aardbevingen onderhevig. Ten 7 ure in den morgen van den 20 van Lentem. 1834 onderzond deze stad eenen allerhevigsten schok van zulk eene aardbeving, welke, met uitzondering van een enkel uur, tot $\frac{1}{4}$ uurs vóór 5 ure in den volgende morgen voortduurde, terwijl iedere nieuwe schok den voorafgaanden in hevigheid overtrof. Onderscheidene lijken werden van onder de puinhoopen der huizen gehaald; dezelve beliepen meer dan 50. Een groot aantal menschen werden er gekwetst. Van al de kerken is er slechts eene staande gebleven, deze is niet sterk beschadigd, behalve in den toren van de kapel *Jesus del Rio* en *San Andreas*. Doch al de overigen, de hoofdkerk, de kerken van *St. Francis*, *St. Dominik*, *Gratitude*, *St. Augustus*, met derzelver kloosters, de kerken van *St. Sebastiaan* en *Santiago*, zijn allen ingestort. Met uitzondering van drie of vier huizen, welke slechts gedeeltelijk zijn beschadigd, ondergingen de overige huizen het lot der kerken en kloosters. De ganse bevolking, zich in den staat van volkomen neerslagtigheid bevindende, leed toen vreeselijk van de hitte der zon, welker brandende kracht bijna te voren aldus nooit was onderzonden, even als door de natte luchtsgesteldheid, welke zij des nachts ondervond op de plaatsen alwaar zij vergaderd was, om de genade van God af te smeken, terwijl zij van uur tot uur het vooruitzicht had om door de aarde te worden ingezwolgen. Het groen der landerijen was bijna geheel vernield door deze luchtsgesteldheid, en de buitengewone hitte der zon. De nonnen van de *Conception* bevonden zich op eene plaats, welke aan de geestelijke vereeniging van *St. Philip de Nori* toebehoorde, doch waren verplicht om dezelve te verlaten, wijl er geene ruimte was, om er de lijken in de overblijfselen van de kerken en kloosters te begraven. De kerken in de voorsteden waren ook allen ingestort. De bijzonderheden van deze droevige gebeurtenis, en de gevolgen, welke daaruit voortvloeijen, deden het hart bloeden.

PASTOPHOREN. Egyptische priesters van eenen hoogen rang, aldus genaamd, omdat zij eenen mantel droegen van *VENUS*, welke *Pastos* genaamd was; *VENUS* zelve heette bij hen *PASTOPHOROS*.

PATAGONIERS of **PATAGONS.** Volkstam in het Zuidelijkste deel van *Amerika*, door de Portugezen aldus genaamd om hunne bijzondere kleederdragt, zijnde het vel van een dier, hetwelk het hoofd en de ooren van eenen muilezel, het ligchaam van een kameel en de staart van een paard heeft; en daar de einden van dit vel hun tot schoenen verstrekken zoo schijnen zij beestenpooten te hebben, zij beschilderen hun ligchaam en leven van de jagt.

Voor-

Voorheen hield men dezelve voor de grootste menschen; overdrevene berigten van oude reizigers schijnen hiertoe aanleiding gegeven te hebben; volgens latere berigten gaan zij in grootte de bewoners van ons Vaderland, *Noord-Duitschland*, *Denemarken*, *Zweden*, *Noorwegen* enz. niet te boven. Zij wonen tusfchen de 45 — 50 graad Z.B. en bevatten eene middelbare grootte van 195 Nederl. daimen. De Patagoniërs fchijnen, zoo men wil, wanneer zij te paard zitten (en zóó zag men hen het meest) grooter dan zij werkelijk zijn, omdat zij naar evenredigheid een lang bovenlijf en korte beenen hebben; mannen van 1,884 tot 2,041 Ned. el, of van 6 tot 6½ Rijnl. voet, treft men toch ook niet zelden bij ons aan.

PATARA. Een der namen van het fterrebeeld *de drinkschaal*.

PATER. (LUCAS) Geboren in 1707, overleden in 1781, was een getrouw leerling van FEITAMA, wiens grondftellingen hij in de dichtgenootfchappen ook ijverig voorftond. Hij heeft de *Treurspeelen*: CAJUS GRACCHUS in 1785, GUSTAVUS, ISACO of *de affchaduwing des Heilands* (naar METASTASIO,) *het onbewoonde Eiland*, naar MURPHY, en het zinnebeeldige ftuk, *Leeuwendaal* (op de vrede van *Aken*) uitgegeven. Al deze ftukken zijn thans, behalve bij enkele liefhebbers, vergeten.

PATART. Kleine Franfche munt van biljoen, voor het eerst geflagen onder de regering van LODEWIJK XII (1497 — 1514). Zie LE BLANC, bl. 258, n°. 2.

PATIJTS. Aldus wordt de kortfte zijde der fteen bij metfelwerken genoemd.

* PATMOS, *Pathmos*, thans *Palmofa* genaamd, ligt tusfchen de eilanden *Nicaria* en *Samos*, en heeft omtrent 10 mijlen in den omtrek. Men ziet aldaar eene kerk, aan den Apostel JOANNES gewijd. Er zijn vele parijzen, kwartels, tortelduiven, hazen, enz., doch de tarwe en gerst zijn er fchraal. Dit eiland ligt op de lengte van 44°15' en de breedte van 37°70'.

PATRAS. Eene oude en bloeiende ftad van *Morea*, welke beurtelings in het bezit der Venetianen, Rusfen en Turken is geweest; thans behoort zij tot het vrije koninkrijk *Griekenland*.

PATRAS. (ABRAHAM) XXIVe Gouverneur Generaal van *Nederlandsch Indië*, van 1735 tot 1737, was geboortig van *Grenoble*; in 1690 kwam hij als gering foldaat in 's kompagnie's dienst te *Batavia* aan, en werd in 1696 klerk, in 1698 2de kommies, in 1703 eerfte kommies, en in 1709 hoofdkommies; zijnde in 1713 tot vifitateur generaal benoemd, in 1720 werd hij directeur in *Bengalen*, en in 1732 buitengewoon raad van *Indië*, wordende den 11 van Lentem. 1735 als Gouverneur Generaal aangefield, en overleed te *Batavia* op den 3 Bloeim. 1737.

PATRAS was, bij eene gelijke hoeveelheid ftemmen met VALKENIER, door het lot Gouverneur Generaal geworden. — Hij moet een zeer lang mager mensch geweest zijn, welke met algemeene achting in

's kompagnies dienst grijs geworden was, zoo dat zijn overlijden niet alleen door de Europeanen, maar zelfs door de Javanen en Chinezen hartelijk betreurd werd.

PATRES MINORUM GENTIUM. Aldus heetten honderd nieuwe raadsheeren, door **TARQUINIUS den Ouden** aangesteld, alzoo genaamd, omdat zij allen uit families van het gewone volk genomen waren, waardoor deze koning meende zijn gezag in den raad te kunnen vermeerderen.

PATRIARCHEN en EXARCHEN. Kerkelijke waardigheden. Die van *Exarch* werd in de eerste eeuwen van de kerk gegeven aan de bisschoppen, welke de voorzitting hadden in alle de Provinciën van eene Diocefe, zoo als aan die van *Ephese*, van *Cesarea*, *Cappadocie*, enz. doch er bleven nog Metropolitane of *bisschoppen van Hoofdsteden* over, welke aan geen *Patriarch* of *Exarch* onderworpen waren, de titel van *Patriarch* werd in het vervolg, na te voren aan alle de Exarchen gegeven te zijn aan slechts vijf van dezelve toegekend, en de Paus zelf nam dien niet aan, dan ten tijde van **VALENTINIANUS III.**

PATRONAATREGT, zie: **REGT.**

PAULUS van Middelburg, in de Provincie *Zeeland*, werd in 1445 geboren. Hij begaf zich naar *Italië*, en bloeide aldaar in de gouden Eeuw van dat land, te midden der groote mannen, die de tijden van **LAURENS VAN MEDICIS** versierden. Te *Leuven* had hij zich in de Genees- en Wiskunde geoefend, en in de laatste zulke vorderingen gemaakt, dat **JULIUS CAESAR SCALIGER** (de vader van den grooten **JOSEPHUS JUSTUS**) hem den voornaamsten Wiskundigen zijner eeuw noemt. Doch de geneeskunde leide voornamelijk den grond tot zijne vermaardheid in *Italië*. Hij werd eerst lijfarts van den hertog van **URBINO**, daarna, door gunst van dezen en keizer **MAXIMILIAAN I**, bisschop van *Fosfombrone*, en vervolgens, onder de Pausen **JULIUS V** en **LEO X**, zelfs voorzitter van de *Lateraansche* kerkvergadering. Immers hij was, volgens den genoemden **SCALIGER**, „een man, wien zelfs *Italië*, dat zich op zijne bekwaamheid in het Latijn zoo beroemt, dikwijls met bewondering redevoeringen heeft hooren uitspreken.” Zijn graffchrift roemt, behalve zijne geleerdheid, ook zijne bijzondere en uitstekende vroomheid en bedaardheid van geest. Hij overleed te *Rome* in 1534, in den hoogen ouderdom van 89 jaren. Zijne werken zijn tegenwoordig minder belangrijk: men vindt eene opgave derzelve, benevens eene korte levenschets van den Schrijver bij **DE LA RUE**, *Geletterd Zeeland*, I. D., bl. 72 — 74.

PAUNI. Heet de tiende maand van het Egyptisch jaar, en begint naar den Juliaanschen almanak den 26. van Bloeim.

PAUW. (DE) Was een Utrechtsche Domheer, die zich bekend maakte door de uitgaaf van *Hephaestion* (1727), de *Hieroglyphica* van **HORAPOLLO**, **ANAKREON** (1737), **QUINTUS CALABER** (1734), **THEOPHRASTUS** (1737), de brieven van **ARISTAENETUS** (1737) en de

Treur-

Treurspelen van AESCHYLUS (1745). Hij schreef, kort voor zijnen dood, (1749) nog aantekeningen op PINDARUS. Zijne *kritiek* was zeer stout en gewaagd.

PAUW. (LIEVEN DE) Geboortig van *Hulst*, een vermaard Bouwen en Waterwerkkundige, door den aanleg en voltooiing der kostbare Dokken bij *Antwerpen*, hetwelk onder zijne leiding en toezigt geschiedde, zeer beroemd; terwijl hij zeer gelukkig was met het te boven komen der zwaarigheden, welke deze werken in de uitvoering opleverden. Hij overleed in den ouderdom van 61 jaren te *Antwerpen* in het jaar 1824.

PAUW. (PETRUS) Beroemd kruidkundige, te *Amsterdam* in 1564 geboren. Nadat hij te *Leiden* tot Med. Doct. bevorderd was, werd hij aan BONTIUS toegevoegd, om dien, bij zijne talrijke bezigheden, behulpzaam te zijn, in zijne zorgen voor den Akademischen kruidtuin. In 1589 droeg men hem de waardigheid van Hoogl. in de Geneeskunst op, en werd hij nevens BONTIUS en CLUSTIUS aan het hoofd van den gezegden kruidtuin gesteld, waarvoor de zorg, na den dood van BONTIUS in 1599 en van CLUSTIUS in 1609, aan hem alleen werd opgedragen. In 1601 gaf PAUW den eersten *Catalogus Plantarum Hort. L. B.* uit. De kruidtuin was toen 133 voet lang, 103 voet breed, en bevattede 800 gewassen; dat destijds een groot getal was. PAUW overleed in 1617 en werd door AELIUS EVERARDUS VORSTIUS opgevolgd. (BOERHAAVE, *Index alter Plantarum in Horto Acad. L. B.* P. 1; *Horti Brevis Hist.* p. 24 sqq.)

PAUWELS. Een dichter van *Zinnebeelden*, die ten tijde van VAN DEN SANDEN, DE WOLFF en MOONEN, alle Antwerpenaars of Gentenaars, in de 18^e eeuw leefde.

PAVILLON. Gouden Fransche munt, geslagen onder de regering van FILIPS VAN VALOIS (1327 — 1350), afgebeeld bij LE BLANC tegen over bladz. 206.

Van deze munt gingen er 48 in het Mark. Dezelve was van fijn goud, en ontleende zijnen naam van paviljoen of de tent, waaronder de koning zittende is afgebeeld.

PAX. Een der namen van het sterrebeeld de *Maagd*.

PAX AUGUSTA. Oude benaming der stad *Badajoz*, in *Spanje*.

P. C. Verkorting van *Per cent*; *Per couvert*; *Pour condoler*.

PEGKIUS. (PIETER) Werd in 1529 te *Leuven* geboren, in 1554 aldaar doctor in de Regten en in 1562 tot Hoogleraar benoemd, alwaar hij 40 jaren lang de Regtsgeleerdheid onderwees. In 1586 werd hij raadsheer in den Hoogen Raad te *Mechelen*. Zijne werken, welke bijeenverzameld te *Antwerpen* in 1647 uitgegeven zijn, werden in 1666 en 1679 herdrukt. Zij waren in dien tijd zeer geroemd, en liepen over allerlei regtsgeleerde onderwerpen; een derzelve is door den beroemden A. VINNIUS met aantekeningen uitgegeven. Zie BAYLE op dit woord en LA RUE *Geletterd Zeeland* bl. 190, 191.

PECTUS LEONIS. Een der namen van het sterrebeeld *Leeuwenhart*.

PE.

PEDRO VAN ALCANTARA. (Don) Hertog van *Braganza*, Regent van *Portugal*, namens zijne dochter Donna MARIA DA GLORIA, voormaals keizer van *Brazilië*, geboren te *Lisfabon* den 12 van Wijnm. 1793, was de tweede zoon van JAN VI van *Portugal* en de Infante van *Spanje* CARLOTA JOAQUINA, zuster des konings FERDINAND VII van *Spanje*. Door den dood van zijnen ouden broeder ANTONIO (1802), werd Don PEDRO prins van *Beira*, en na de aanvaarding der regering door zijnen vader den 20 van Lentem. 1816, prins van *Brazilië* en erfgenaam van den troon. Een geestelijke leidde zijne eerste opvoeding, welke meer tot ontwikkeling van zijn lichaamskrachten, dan wel tot ontluijing van zijne geestvermogens diende. Hij was 9 jaren oud toen het koninklijke huis van *Braganza* zich den 25 van Slagtm. 1807 naar *Brazilië* inscheepte en den zetel der regering van *Bahia* den 8 van Lentem. 1808 naar *Rio de Janeiro* verplaatste. De indruk van deze plotselinge verandering van zaken scherpte de geestkracht van den jeugdigen knaap, zijne leergierigheid en werklust konden zich daar bevredigen: doch deze oefeningen waren sedert het overlijden van zijnen tweeden leermeester JOHAN RADEMAK, die door vergif stierf, zonder doel. Niettemin verkreeg hij veel kennis door omgang met geleerde Brazilianen en Portugezen. Hij besteedde alzoo zijnen tijd met het lezen der Romeinsche en Vaderlandsche dichters; vertaalde uit het Engelsch en beproefde zich in de dichtkunst. In de muziek werd hij zoo bekwaam, dat hij niet alleen verscheidene instrumenten bespeelde, maar ook vele stukken voor de Hofkapel te *Rio Janeiro* zette. De handwerktuigkunde was hem ook niet vreemd, hij maakte het model van een oorlogschip, vervaardigde een groot billard enz. Krachtig en behendig wist hij een wagen met vier of meer paarden te leiden. Het lot van *Portugal* maakte hem opmerkzaam op den gang der staatkunde, des oorlogs en der wetgeving. Hij las FILANGIERI's woordrijke werken, maakte zich met de geschriften van BENJAMIN CONSTANT bekend, en bestudeerde de krijgswetenschap. De jagt verharde zijn ligchaam.

Den 13 van Bloeiamaand 1817 werd te *Wenen* zijn huwelijk met de Aarts-Hertogin LEOPOLDINA, dochter des keizers FRANS I van *Oostenrijk*, bij volmagt voltrokken; den 5 van Slagtmaand deszelven jaars, begroette de Prins zijne bruid in de haven van *Rio*, en den volgenden dag bragt hij haar als zijne gemalin naar het slot *Boa Vista*. Daar leefde hij nu afgezonderd, zonder zich in het minste met staatszaken te bemoeijen, tot dat de tijding van de op den 24 van Oogstm. 1820 aan *Portugal* verleende constitutie, ook deze zelfde begeerte in *Brazilië* deed ontstaan. Toen vervoegde zich de Prins bij zijnen vader, en stelde hem met levendigheid voor, dat het eenige middel om de regten van den troon te handhaven was om die, bij de onvermijdelijke hervorming, van den troon te doen uitgaan; hij wedsprak den minister, die *Engelands* hulp wilde inroepen, om den opstand in *Europa* te onderdrukken. Don PEDRO's ijver voor de zaak der vrijheid en zijn af.

afkeer tegen maatregelen van geweld, wonnen hem de gunst des volks, en de Portugesche troepen in *Brazilië* waagden het, zich voor de zaak der Cortes van *Lisfabon* te verklaren. De Koning aarzelde tusfchen zijnen Staatsraad, waarin men reeds van de vervoering des Prinzen naar *Gibraltar* fprak, en de groot hartige uitzigten van zijnen zoon. Eindelijk beloofde een door den minister PALMELLA bewerkt decreet van den 22 van Sprockelm. de zamenroeping van afgevaardigden, die de staatkundige veranderingen zouden voorftaan. Doch deze vertraging verwekte argwaan, de Portugesche troepen liepen te wapen, en het volk van *Rio* stormde door de ftraten. Don PEDRO had nog in den nacht van den 25 van Sprockelm. de rust door zijne tegenwoordigheid bewaard; toen echter de opftand den 26ften algemeen fcheen te worden, ftelde hij den Koning de grootheid van het gevaar zoo levendig voor oogen, dat hij volmagt verkreeg, het volk alles in te willigen. Nu volgde daarop de op het plein *do Rocio* gedane afkondiging van het constitutionneel ftelfel, de eeds-aflegging op de constitutie, en de benoeming van een nieuw ministerie. Don PEDRO was nu de afgod des Braziliaanfchen volks. Nadat hij de nieuwe orde van zaken had helpen daarftellen, trok hij zich in het burgerleven terug. Kort daarop echter, beftoot de Koning, naar het verlangen der Cortes van *Lisfabon*, zijnen zetel naar het moederland terug te brengen. Een dof gemompel werd toen in de ftraten van *Rio* gehoord, en alles kondigde eenen naderenden storm aan, toen de portugesche troepen met geweld de volkshoopen uiteendreven en de koning den 26 van Grasm. met zijn huisgezin ongehinderd naar *Europa* ftevende. Don PEDRO bleef terug als Regent, daartoe benoemd bij decreet van den 22 van Grasm. 1821.

Gedurende het tijdvak van den 26 van Grasm. 1821, dat Don PEDRO zijn regentschap aanvaardde, tot den 7 van Grasm. 1831, dat hij van zijn Keizerschap afstand deed, kan men zeggen, dat *Brazilië* eene geheele wedergeboorte heeft ondergaan. Het is buiten twiifel, dat hij alle partijen aldaar heeft zoeken te bevredigen, de te groote magten heeft gefnuikt en de flavernij heeft willen affchaffen. Doch deze onderneming was niet het werk van eenige jaren, en in alle geval voor zijne krachten te groot. *Brazilië* was voor het constitutionele leven nog niet voorbereid; dat volk, geen natuur-volk zijnde, maar aangestoken door het gift van weelde en bijgeloof, was moeilijker dan enig ander tot gezonde begrippen te brengen. Om door te tasten ontbrak het Don *Pedro* niet alleen aan den vasten wil, maar ook aan de onbeperkte magt van eenen Hervormer, zoo als FREDERIK DE GROOTE en anderen. Even zoo min vond hij bij zijne ministers, raadslieden en andere vertrouwden de noodige ondersteuning. Hij zelf beging door zijne driftigheid vele misslagen, en werd eindelijk door den loop der zaken voortgeleept, het flagtoffer zijner eigene fchepping. Don PEDRO fchafte de geefeling, de ketting-arbeid en het brandmerken af, doch de regtspleging bleef steeds

steeds een chaos van verwarring. In zijne uitgaven gaf Don PEDRO als Prins-Regent het voorbeeld van orde en spaarzaamheid; maar de provinciën hielden hunne betalingen terug, de bank werd slecht bestaard, en later vorderden de keizerlijke hofhouding, de oorlog tegen *Buenos-Ayres* en de Portugesche troonsopvolging groote uitgaven; de Kamers, die de Regering doelmatig moesten helpen, verloren door eene nietswaardige partijzucht hunne verplichting uit het oog, en dat rijke land bleef eene arme met schulden en eene massa van kopergeld belaste Staat. Don PEDRO hield zich ook al spoedig bezig met het onderwijs der mindere klassen. Hij liet de in eene kazerne veranderde *St. Joachims school* weder tot hare vorige bestemming terugkeeren, stichtte nog verscheidene andere volkscholen, en bezocht deze en andere instellingen, (de hospitals, het vondelingshuis, enz.), om dezelve in alles gade te slaan, hij stichtte eene militaire-, eene zee-, eene kunst-akademie en een observatorium; doch de slaven bleven in hunnen onbeschaafden toestand, en de geestelijkheid, op enkele uitzonderingen na, zocht meer het bijgeloof dan de verlichting te bevorderen. De ineensmelting der Portugezen en Brazilianen mislukte geheel door de aanmatigheden der Cortes te *Lisfabon*, welke voortdurend *Brazilië* als eene veroverde Provincie behandelden, en door den hoogmoed der Portugesche officieren en soldaten in *Brazilië*, die meer dan eens het voorbeeld tot oproer gaven. Ja de Cortes vorderden zelfs van de provinciale stedehouders, zich van *Rio* af te scheiden en regstreeks met *Lisfabon* in gemeenschap te komen. Daardoor verloor het regentschap den toevlucht uit *Bahia*, *Maranhao* en andere Provincien. Nu dacht het volk te *Rio* en voornamelijk te *Fernambucq* op eene scheiding van *Portugal*; doch de Prins deed (Wijnm. 1821) de onrustige bewegingen dergenen, die hem toen reeds ten troon wilden verheffen, ophouden. Toen echter de beide decreten der Cortes van den 29 van Herfstm. 1821, waarbij zij Provinciale stadhouderschappen in *Brazilië* oprichtten en de terugkeer des Prinzen naar *Lisfabon* bevelen, den 10 van Winterm. te *Rio* bekend werden, en Don PEDRO toebereidselen begon te maken, om naar *Europa* onder zeil te gaan, dreigde een algemeene opstand te zullen uitbarsten, *Brazilië* van *Portugal* los te zullen rukken, en eene bloedige regeringloosheid kon daar het gevolg van zijn. De Brazilianen verklaarden den Prins den 15 van Wijnm.: „Zoo gij afreist, verklaren wij ons onafhankelijk; blijft gij, zoo blijven wij ook met *Portugal* verbonden.” De Prins was gedwongen de uitvoering der decreten uit te stellen. Het volk jubelde, maar de Portugesche officieren wilden den Prins noodzaken aan de decreten te voldoen; zij werden echter ontwapend en ingescheept. Hierop verlangde het volk, door den op den 2 van Zomermaand 1822 verzamelden raad van Generaal-Procuradores, eigene Cortes te hebben en de Prins ondersteunde dit verzoek bij zijnen vader. Nu beriep de Prins eene door volkskeuze benoemde algeme-

meene wetgevende vergadering. Eene menigte eeden werden aldaar gezworen; dat deze eeden weldra werden verbroken, is alleen toe te schrijven aan de kortzigtige staatkunde der Cortes. Het Lisabonsche decreet van den 9 van Louwm. 1822 sprak de scheiding uit, door de Braziliaansche schuld voor geene nationale schuld te erkennen, haar door Stedehouders te willen besturen en den Prins terug te willen roepen.

Fernambucq had hem den 1 van Zomerm. tot Regent zonder eenige beperking in zijne magt benoemd; weldra volgde geheel *Brazilië*. Nu vaardigde Don PEDRO als Prins-regent het manifest van den 1 van Oogstm. 1822 uit, waarin hij (na volmagt van zijnen vader te hebben ontvangen, om alles te doen wat de omstandigheden zouden gebieden), de natie van de gehoorzaamheid aan de Cortes ontsloeg. De stem des volks verhief zich toen om hem de Keizerskroon aan te bieden. De stedelijke Raad van *Rio* moest zulks namens het volk doen, en — Don PEDRO nam de kroon aan. Den 12 van Wijnm. 1822 op zijne geboortedag, werd hij tot Keizer van *Brazilië* uitgeroepen, en den 1 van Winterm. daaraanvolgende gekroond. Kort daarop hinderde een ongeval Don PEDRO in zijne plannen. Hij brak bij een val van zijn paard eene rib, en de vijanden van den eersten Minister ANDRADA noodzaakten hem zijn ontslag te nemen. Van dezen tijd af aan schijnt Don PEDRO, door de verschillende partijen heen en weder geflingerd, zijnen ongelukkigen genius te hebben gevolgd. Nadat het afzonderlijk bestaan van het Keizerrijk *Brazilië* door JAN VI was erkend, nam deze den 15 van Slagtm. 1825 een besluit, waarbij hij zijnen zoon tot Prins van *Portugal* en zijnen erfgenaam tot den Portugeschen troon erkende. Terwijl nu Don PEDRO den ongelukkigen oorlog tegen *Buenos-Ayros* voerde, stierf JAN VI den 10 van Lentem. 1826. Het berigt kwam te *Rio* den 16 van Grasm., en Don PEDRO beijverde zich als erfgenaam van de Portugesche kroon zich te gedragen; hij gaf *Portugal* eene vrije aan *Brazilië* gelijke Constitutie (*Carta de Lei* van den 19 van Grasm. 1826) bevestigde den 26 van Grasm. het door JAN VI ingesteld Regentschap, en beval dat er nieuwe Cortes zouden worden benoemd, welke onmiddelijk te zamen moesten komen. Daar echter de vereeniging der beide rijken voor onmogelijk werd gehouden, en bij de kamers en het volk veel tegenkanting vond, deed Don PEDRO bij acte van den 2 van Bloeim. 1826 afstand van den Portugeschen troon, ten behoeve van zijne dochter Donna MARIA DA GLORIA.

Don PEDRO trok dadelijk weder naar de grenzen tegen den vijand op, van waar hij niet dan den 15 van Zomerm. 1827 terug kwam; inmiddels was zijne gemalin LEOPOLDINE den 11 van Winterm. 1826 overleden.

Allengskens scheen nu de band, die Don PEDRO aan *Brazilië* hechtte, te verzwakken, tot dat hij eindelijk zich in de noodzakelijkheid bevond de Keizerlijke waardigheid ten behoeve van zijnen zoon Don PEDRO D'ALCANTARA af te staan, hetwelk geschiedde den 7 van Grasm.

Grasm. 1831. Den 13den derzelfde maand, verliet hij met zijne tweede gemalin AMALIA VON LEUCHTENBERG, met welke hij reeds den 17 van Wijnm. 1829 in de echt was vereenigd, op de Engelsche korvet *Volage* voor altijd *Brazilië*, terwijl Donna MARIA zijne dochter zich te gelijker tijd naar *Frankrijk* inscheepte.

Bij den dood zijns doorluchtigen Vaders, was Don PEDRO, gelijk wij gezien hebben, hem in de regering van *Portugal* opgevolgd, maar had afstand er van gedaan ten voordeele van Donna MARIA II, terwijl hij aan *Portugal* tevens zijne oude vrijheden had terug gegeven. Het Charter-gouvernement kon de aanslagen der Absolutisten niet weêrstaan; de overheersching stelde zich in en met haar de emigratie en alle derzelve rampen. De Portugesche patriotten hadden bijna alle hoop opgegeven, toen de groote gebeurtenis der abdicatie, den grootmoedigen Hertog van *Braganza* in *Europa* terugvoerde.

Vergeefs poogde de kabaal der kuiperij den Prins van het edele doel om zijn land te redden, af te leiden; de hinderpalen waren minder groot dan zijne heldhaftige volharding. De bevrijdings-expeditie landt op *Portugal's* kusten, en de twaalf onsterfelijke maanden van het beleg van *Oporto* — het roemrijkste der nieuwere tijden — de reeks van verwonderlijke gebeurtenissen, die er op volgde, en eindelijk de nederlaag van den overweldiger, Don MIGUEL, deden het hoofd van *Portugal's* bevrijder met eene nog meer schitterende kroon pralen dan die, welke hij op het hoofd zijner dochter plaatste.

De talrijke wisselingen van dat werkzame en onrustige leven, de vermoijenissen, de kwellingen, de bezwaren eener verbitterde worsteling, welligt ook de ondankbaarheid van eenige ontaarde Portugezen verkortten de dagen des Keizers in een oogenblik, waarop *Portugal*, in twee partijen verdeeld, de hulp van zijnen magtigen arm inriep, om het nieuwe stelsel in werking te brengen, en den invloed zijner magtige stem, om de partijen het zwijgen op te leggen. De Portugezen hebben meer verplichting aan het korté tijdvak van zijn Regentschap, dan aan de lange regeringen der vijf-en twintig monarchen, zijne voorgangers.

Nabij de stad, het onsterfelijke tooneel van zijnen roem, verheft zich een berg, gedenkteeken van vaderlandsliefde en moed; dáár wordt het hart van den Vorst bewaard: zijn hart, dat, zoo lang het geklopt heeft, slechts door gevoelens van vaderlandsliefde, grootheid en vrijheid is bewogen geworden. Alle edelmoedige harten zullen den tol van eerbied en bewondering aan zijn graf betalen, en *Portugal's* kinderen zullen er komen leeren, de tirannen te verfoejen en de vrijheid te beminnen.

Don PEDRO is in de armen eener echtgenoot, zijner waardig en een voorbeeld van huwelijksliefde en standvastigheid gestorven. Dochter en weduwe van twee groote mannen, welke door staatsorpanen zijn geflingerd geweest, beweeude zij haren Gemaal in het paleis der Koningen van *Portugal*, aan de zijde van de doorlucht-

tige Koningin, die zij als hare dochter bemint en met al de deugden, waardoor zij zelve uitblinkt, versierd heeft.

Den 27 van Herfstm. 1834 is het stoffelijk overschot van *Portugals* bevrijder naar het oude klooster van *St. Vincent* overgebracht en nevens dat van zijnen doorluchtigen Vader bijgezet.

Groot bij zijn leven, grooter nog in de ure van zijn dood, dien hij als Christen verbeidde, heeft Don PEDRO verlangd, dat zijne lijkstaafte niet die van een Vorst zou wezen, maar die van een soldaat, van den eersten soldaat der bevrijdings-armee.

De *Times* deelde eens de volgende karakterfchets van Don PEDRO mede: „Don PEDRO heeft een karakter, waarvan men de uitdrukkingen duidelijk op zijn gezicht kan lezen. Hij bezit verscheidene goede hoedanigheden, maar zij worden, helaas! door andere slechte verduisterd. Hij is openhartig, welgemaakt en door de natuur tegen gevaarlijke ondernemingen gehard. Hij is waarheidlievend en trouw in het houden van zijn woord, ook is hij vaardig en vast in zijne ondernemingen, hetwelk hij bij *Oporto* bewezen heeft. Hij leest weinig, en hetgeen hij weet heeft hij door de zamenleving geleerd. Zijne uitnemende bevattelijkheid bewijst, dat hij alles wat hij weet, slechts door den omgang met hovelingen geleerd heeft. In zijne jeugd had hij reeds een zeer schrander voorkomen.

Hij laat zich ligt van zijne sterke driften beheerichen, en zegt bij zulke gelegenheden dingen, die slechts zijne vrienden en hovelingen kwetsen kunnen. Dit heeft ook dikwijls laauwheid in de dienst of het verlaten van dezelve ten gevolge gehad; evenwel moet men zeggen, dat hij edelmoedig en schrander is.”

Pegasus. Is een noordelijk sterrebeeld, nabij den *Dierkreits*, onder de *Zwaan*, tot hetwelk in het gemeen 25 sterren worden gerekend, als 3 van de tweede en derde grootte, 8 van de vierde en 13 van de vijfde en zesde grootte. Eenige oude Dichters geven voor, dat *MEDUSA*, toen zij door *NEPTUNUS* in den tempel van *MINERVA* was verkracht geworden, dezen *Pegasus* of gevleugeld paard, ter wereld heeft gebragt, anderen daarentegen vertellen, dat hetzelfde uit haar bloed was ontsprongen, toen *PERSEUS* haar doodde. *SCHILLER* maakt er den aartsengel *GABRIEL* uit. *HANS DORFFER*, daarentegen, de paarden van den koning van *Babel*, waarvan bij *JEREMIA IV. vs. 13* gesproken wordt. *WEIGEL* verbeeldt daardoor het *Brunswijksche en Lunenburgsche paard*. Ook wordt dit sterrebeeld *Alpherat*, *Bellerophon*, *Bellerophontes Caballus*, *Equus Aereus*, *Dimidiatus*, *Gorgoneus Major*, *Meduseus*, *Sagmarius*, *Secundus*, *Volans*, *Menalippe* of *Melaripe* genaamd.

PEGEL, PEKEL, PEIL. Is eene ijzeren bout of ander merkteken, waarop, vooral op de kleine onbevaarbare rivieren, de door het water rondgedreven wordende Fabriek-molens, het water boven dezelven mogen opzetten, de hoogte van een Pegel is meestal bepaald naar de laagste boven de molens gelegene landerijen.

PE-

PEGU. In dit land vindt men bijzonder het edelgesteente *Robijn* of *Spinel*, meestal karmozijnrood, doch tot vuile kleuren overgaande.

PEIL. Bij het aanleggen van alle werken wordt eerst een Peil aangewezen, waarnaar de hoogten van al de deelen dezer werken bepaald worden, onder het woord Peil verstaat men een vast kenmerk, waardoor men zich een waterpasvlak voorsteld, hetwelk tot vergelijking van alle hoogten dienen moet.

Zulk een vlak van vergelijking wordt in *Frankrijk* gewoonlijk op eene zekere hoogte boven het hoogst vergeleken punt verbeeld. In *Nederland* is het gebruikelijker, zich het vlak van vergelijking als door een lager punt gaande, voor te stellen, en in dat geval geven ook de grootste loodlijnen de grootste hoogten te kennen.

In het algemeen kiest men tot het aannemen van zulk een vast kenmerk of Peil, zulke voorwerpen waarvan men zeker is, dat zij met geene mogelijkheid, door vorst, stormen, overstromingen of andere oorzaken eenige veranderingen kunnen ondergaan, en brengt die dus gewoonlijk aan op zware muurwerken of fondamenten.

PEILSCHAAL. Zijn planken alzoo genaamd, die men bij alle sluizen, op onderscheidene plaatsen in de groote rivieren, bij watermolens, enz. aantreft om onderscheidene waterstanden daarna te regelen. De Peilschaal is gemerkt in ellen, duimen en strepen, en het nulpunt is het begin der telling naar onder en naar boven.

PEKING. Eene groote en beroemde stad van *Azië* de hoofdstad van *China*, en de gewone residentieplaats der keizers. Dezelve wordt in tweeën verdeeld; de oude of de *Tartaarsche stad* en de *Chineesche stad*, welke met elkander een vierkant van zes mijlen uitmaken: de huizen hebben er slechts ééne verdieping en de straten zijn er zeer breed, ook zijn er de paleizen en groote gebouwen niet talrijk bewoond, men is het omtrent de bevolking niet eens, dezen geven er een getal van vier tot zes millioenen aan, anderen slechts twee millioenen en anderen nog veel minder. Zij ligt op de lengte van $134^{\circ} 16'$ en op de breedte van $39^{\circ} 54'$.

PELAGIUS. Een Goth, bloedverwant van *Rodrigo*, werd koning van *Asturië* en *Leon*, leefde in gedurigen oorlog met de Mooren van *Spanje*, behield den scepter negentien jaren; zijn zoon *FLAVILLA* werd tot zijnen opvolger verkozen. De Spanjaarden houden hem voor den stichter hunner alleenheerschik en zijne nagedachtenis is hun dierbaar. *FLAVILLA* regeerde slechts twee jaren, en werd op de jagt zijnde door eenen beer gedood.

* **PELIKANEN.** Men vindt er in *Perzië*, welke een groot lichaam, ongeveer als dat van een schaap hebben, met witte vederen bedekt, eenen kleinen kop en langen bek. Zij hebben den naam van *waterdragers*, om dat zij onder aan den bek eenen grooten zak hebben, welke bijna een emmer water kan bevatten; zij dragen eene bijzondere zorg voor hunne jongen, en het is om die reden dat

men vertelt, dat zij zich de borst openen om de jongen met hun bloed te voeden.

PELKWIK. (JAN TER) Werd den 26 van Oogstm. 1769 te *Heino*, in de provincie *Overijsel*, geboren. Hij was de zoon van ABRAHAM TER PELKWIK, predikant bij de Hervormde Gemeente aldaar, en CATHARINA MALECOTIUS; de eerste een braaf, kundig en verlicht man, — de laatste eene brave huismoeder.

Daar hij een eenig kind was, belastte zijn vader zich geheel met het eerste onderwijs, en slaagde daarin zoo wel dat hij de Fransche school te *Barneveld* op zijn 7^e jaar bezocht en aldaar 4 jaren bleef. Op zijn 11^e jaar verwisselde hij de Barneveldsche Fransche school met het Zwolsche Gymnasium, om na vijf jaren tot het Deventersch Athenæum over te gaan waar hij zich met ijver op de wetenschappen en bijzonder op de Wiskunde toeleigde, onder den Hoogleraar CHERNAC. Later bezocht hij de Harderwijksche Hoogeschool, studeerde daar bepaaldelijk in de Regten, zoodat hij, op 21jarigen ouderdom, den 3 van Oogstm. 1790, aldaar promoveerde tot *Artium liberalium Magister, Juris utriusque et Philosophie Doctor*, onder de Hoogleraren PAGENSTECHER, NIEUHOFF en ROSCAM. Na de voltrekking zijner studiën verbleef hij 5 jaren in het ouderlijk huis te *Heino*, alwaar hij zich geheel aan de Wetenschappen en Kunsten toewijdde. Hij bewees vele diensten aan de Gemeente van *Heino*, bij de inlevering der Franschen aldaar in 1795. Deze diensten werden zoo op prijs gesteld, dat hij kort daarna van wege de Gemeente tot vertegenwoordiger op de Provinciale Landschaps-vergadering, te *Deventer* bijeengeroepen, werd benoemd, en alzoo zijn' Staatskundigen loopbaan intrad. Na de invoering van het intermediair administratief bestuur van *Overijsel*, wanneer DUMBAR, een vriend van TER PELKWIK, van zijn' post ontslagen werd, als Griffier der Staten van *Overijsel*, werd aan TER PELKWIK het Secretariaat opgedragen, dat hij van 1798 tot 1800 getrouw waarnam. Hij was Lid van de Provinciale Rekenkamer, en den Raad van Financiën. In die betrekking was hij, onder den Raadpensionaris SCHIMMELPENNINCK, behulpzaam bij de invoering van het algemeen stelsel van belastingen in *Overijsel*. In 1807 onder koning LODEWIK, tot Assessor van den Landdrost in die Provincie aangesteld en tot buitengewoon Lid van diens Staatsraad geroepen, nam hij te 's *Gravenhage* deel aan de deliberatiën, toen bij het Gouvernement over finantiële wetten, bijzonder de Verponding, aanhangig.

Bij de vernietiging van ons volksbestaan in 1810, werd hij tot Lid van den Raad van Prefecture benoemd. Zijn grootste genoegen was steeds om het hooge hem verleende gezag, ten nutte van zijn' evenmensch aan te wenden en de harde maatregelen zoo veel te verzachten, als bestaanbaar was met de wetten en zijnen plicht. Hier van gaf hij in het bijzonder toen hij den post van Prefect *ad interim* waarnam, in 1813 een doorslaand blijk, toen hij de pijnlijke zaak van

van de designatie der zoogenaamde eerewachten voor dit Departement zoo naauwgezet voor zijn geweten volbragt, als hij dezelve, eenmaal gedaan zijnde, onverwikt meende te mogen handhaven.

Na de heilrijke omwending van zaken, in het laatst van 1813, werd TER PELKWIJK van wege de stad Zwol tot Lid der Provinciale staten gekozen en voorts door dezelve tot Lid van het Collegie van Gedeputeerde staten benoemd, en in die betrekking is hij, door telkens op nieuw verkozen te worden, tot aan zijn' dood gebleven, zijnde hij in 1834 kort voor zijn overlijden weder als zoodanig ingekozen. De 15jarige vrede gaf hem gelegenheid, om met de getrouwe waarneming van zijn post tevens meer ten dienste van het onderwijs werkzaam te zijn. Getuige zijn schoolboekje, bestaande in eene Handleiding tot het herleiden der oude Overijfelfche maten en gewigten tot metriek Nederlandsch en omgekeerd, waardoor hij in 1816 in zijne Provincie de invoering van het metriek stelsel bevorderde. Door zijne beschrijving van den noodlottigen watervloed in 1825, bezorgde hij f2400 aan de ongelukkigen, die deze ramp in zijne Provincie trof. Hij toonde zijne ijverige medewerking tot de invoering van de verordeningen der Wet van 3 van Grasm. 1806 in *Overijfsef*, toen den 15 van Louwm. 1807 het *Huishoudelijk Reglement*, waarin hij voornamelijk de hand had, zulke doelmatige schikkingen bevatte, dat, op een aantal van 180,000 zielen in *Overijfsef*, nagenoeg 30,000 kinderen ter schole gingen. Behalve het onderwijs in de Wiskunde, Cijferkunst, Geschiedenis, Tijdrekenkunde, Aardrijkskunde, Natuurkunde, enz. oefende hij zich van 1800 — 1814 nog veel in de Godgeleerdheid, waarvan resultaten in onderscheidene Verhandelingen zijn opgenomen, die hem doen rangschikken onder de ijverigste niet alleen, maar ook de bekwaamste verdedigers der Openbaring. In 1815 gaf hij zijne *Verhandeling over de Israëlitien uit Egypte* in het licht; en als ten vervolge daarvan zijn nog vijf andere voorhanden: *Israël in de Arabische woestijn*, *Verovering en verdeeling van Kanaän, door en onder de Israëlieten*; *Over de Geschiedenis van Esther*; *Aanmerkingen over de boeken der Chronijken*; en het *Babylonisch Rijk*. In 1816 en 1818 werden door hem uitgegeven: *Tijdrekenkundige Tafel voor de geschiedenis der Israëlitische en Aziatische volken, vergeleken met die der Grieken en Romeinen*, opgehelderd door een *tijdrekenkundige Verhandeling*; een vijftiental niet doordendruk gemeen gemaakte Verhandelingen voor den vriendenkring, waarvan sommige zijn voorgedragen, getuigden van 's mans kunde en ijver. Later hadden zijne geschriften meer eene bepaalde strekking ter bevordering van het openbaar onderwijs, waartoe hij, na de gelukkige omwenteling in 1813, en de daarop voor hetzelfde gevolgde heilrijke besluiten van Z. M., in betrekking geraakte, door het Curatorfchap der Latijnsche scholen te Zwol en het lidmaatschap der stedelijke school-commissie aldaar. In beide hoedanigheden was hij onvermoeid werkzaam, en in de laatste door mondelinge lessen, zoowel als door uitgegeven geschriften, waaronder

men telt zijn: *Tijdrekenkundig Schoolboek en Altoosdurende Almanak voor de Juliaansche en Gregoriaansche of oude en nieuwe tijlen*, in 1818, en zijne: *Handleiding tot het herkeiden der oude maten en gewigten* enz., in 1822; om niet van een aantal andere opstellen voor onderwijzers te spreken. Door het openen van eenen Cursus met onderwijzers en kweekelingen, bepaaldelijk over de theoretische en praktische Meetkunde, en het regtlignig teeken, verwezenlijkte hij het oogmerk, om aan die inrigting eene school te verbinden voor de praktikale meetkunde op handwerken toegepast, en voorzag hij in de daarbij ontbrekende leerboeken; maar tevens rekende hij het ook niet beneden zich, om, ten einde eene kleine kinderschool daarbij te voegen, die meer als bewaarschool wezen moest en ten model verstreken van de zoogenaamde Matresfen-schooltjes, daartoe de onderwijzeressen zelve te vormen. Hij mogt de goedkeuring hieromtrent van alle weldenkenden en ook van Z. M. erlangen, welke laatste hem de orde van den Nederlandschen Leeuw schonk.

Ook was hij dienstbaar tot het verspreiden van nuttige kundigheden onder de hoogere klassen der maatschappij, door het houden van eenen wetenschappelijken cursus, welke liep over Natuur- en Aardrijkskunde, Algemeene en Bijbelsche Geschiedenis, en tusschen beide over de geschiedenis van *Overijsel*. Een blijk van dankbaarheid gaven hem zijne hoorders, door hem op zijn 61ste verjaardag (1830) een feestmaal te geven, en daar het hem meermalen gebleken was, hoe veel belang het bestuur der stads- Armenschool in zijne schriften stelde, gaf hij op dien dag hun het kopijregt van alle zijne onuitgegevene hand-schriften; die van dezelve dan ook een erkentelijk gebruik maakten. Na, in 1834, 40 jaren in onderscheidene betrekkingen getrouw werkzaam geweest te zijn, overleed hij den 18 van Slagtm. na slechts 5 dagen ziek geweest te zijn.

Algemeene welwillendheid en menschenliefde behoorden tot de grondtrekken van zijn karakter; daaraan paarden zich nederigheid en eenvoudigheid, maar de sprekendste trek in dat karakter was liefde jegens kinderen.

Geen wonder is het dus dat zijne ter aarde bestelling op den 22 van Slagtm. met veel plegtigheid geschiedde, en dat een groot gedeelte der schooljeugd een treurzang aanhief tot afwisseling der treffende aanspraak van den Heer Mr. J. A. SANDBERG. De Raad der stad Zwol erkende zijne verdiensten door het oprigten van een gepast gedenkteeken op zijn graf. Het opschrift daarvan is alleenlijk: *De stad Zwol le aan Mr. J. TER PELKWIJK*.

PELLETIER. (KASPER) Was Geneesheer, Schepen en Raad der stad Middelburg, waar hij eene *Walchersche Flora* uitgaf, welke thans zeer zeldzaam is. Dezelve is getiteld: *Plantarum tum patriarum, tum exoticarum, in Walachria Zelandiae Insula nascentium, synonyma*, Middelb. 1610, 8°. Hij overleed in 1659.

* PELOPIDAS. Een burger van Thebe van een der eerste geslachten,

ten, in overvloed opgevoed, besteedde zijne rijkdommen om de behoeftigen te helpen; hij bekleedde met zijnen vriend EPAMINONDAS de eerste ambten van den Staat, waarin zij zich zeer loflijk gedroegen. Toen de verrader LEONTIDAS het kasteel van *Thebe* aan den vijand overleverde, trok hij met 400 burgers de stad uit en week naar *Athene*, verzamelde daar alle de bannelingen bij elkander, sprak hun moed in, trok naar *Thebe*, en maakte zich met de zijnen meester van de dwingelanden, welke er toen regeerden. Hij hield met EPAMINONDAS eenigen tijd zijne zaak staande, doch zij werden bij hunne terugkomst van eenen veldtocht voor het gerecht gedagvaard, maar vrijgesproken. PELOPIDAS werd als afgevaardigde naar het hof van *Perzië* gezonden, alwaar hij met eer werd ontvangen. Hij deed daarna eenen togt naar *Thesalië*, stilde er de oproeren, ging van daar naar *Macedonië*, alwaar hij alle geschillen vereffende, de bannelingen herriep en de vorsten noodzaakte om in goede verstandhouding met elkander te leven. De Thebanen zonden hem later in gezantschap naar ALEXANDER VAN PHERAE, die als een dwingeland regeerde, deze deed hem in de gevangenis werpen, alwaar hij door THEBE, de gemalin des konings werd bezocht, welke hem beklaagde. EPAMINONDAS kwam hem verlossen. Later begon de tijran ALEXANDER op nieuw de steden van *Thesalië* te verwoesten; deze verzochten hulp van *Thebe*; PELOPIDAS trok tegen den dwingeland op, zocht hem alomme doch sneuvelde, alvorens hij zijnen vijand kon bereiken. Hij werd door allen betreurd; om zijnen dood te wreken zond men benden tegen ALEXANDER, welke overwonnen werd, bijna tot een vasal van *Thebe* gemaakt en eindelijk op aanrading van zijne gemalin door hare broeders omgebragt. Zijn lijk werd met voeten getreden en voor de honden geworpen.

PELS. (ANDRIES) Was een Amsterdamsch dichter, de tijd zijner geboorte is onzeker. In 1668 gaf hij het Treurspel *Dido's Dood* in 3 bedrijven uit. Later werd hij opzigtcr van het kunstgenootschap: *Nil volentibus arduum*, en veroordeelde toen dit stuk, als strijdig met de Tooneelwetten van ARISTOTELES en HORATIUS, die hij ten strengste gevolgd wilde hebben. In 1677 vertaalde of liever bewerkte hij den brief van HORATIUS aan de *Piso's* (*de Ars Poëtica*) naar de zeden en begrippen van dien tijd, en gaf in 1681, zijn sterfsjaar, het *Gebruik en misbruik des Tooneels* uit. Hij bewonderde vooral den Franschen dichttrant, als het naast bij zijne geliefkoosde regelen komende, en veroordeelde dus uit, den aard der zake, den verhevenen, doch min regelmatigcn VONDEL.

PELTASTEN. Lightgewapend voetvolk bij de Grieken; zij droegen eene speer en een klein schild *Pelta* genaamd.

PENDERAKLIA. Is de tegenwoordige benaming van het oude *Heraclea Pontica*.

PENNINGKABINET. Noemt men in het algemeen eene verzameling van oude, middeleeuwsche en hedendaagsche gouden, platina,

zilveren, koperen, ijzeren, tinnen, looden, papieren en andere munten en gedenkpenningen. Reeds vindt men blijken dat er ten tijde van het verval des Romeinschen Rijks in het Westen Penning- of eigenlijk Muntkabinetten bestonden. In den nieuweren tijd was het HENDRIK IV, die in *Parijs* een Penningkabinet daarstelde, dat zijne opvolgers telkens vermeerderden en verrijkten. Behalve het Parijsche, zijn de kabinetten van *Wenen*, *Londen*, *Berlijn* en *Petersburg* de beroemdste in *Europa*. In *Duitschland*, *Rusland*, *Zweden* en *Noorwegen* heeft iedere Hoogeschool haar Penning- en Muntkabinet. In *Nederland* zijn de eenige openbare verzamelingen van dien aard het Koninklijk Penningkabinet en dat der Leidsche Hoogeschool. Van bijzondere personen worden er alleen in *Nederland*, wel een honderdtal aangetroffen. Men kan dus nagaan, hoevele er over den geheelen beschaafden aardbol gevonden worden.

In Wijnm. 1827 is, te *Amsterdam*, in het openbaar verkocht de verzameling van Gedenkpenningen en Munten, nagelaten door wijlen den heer A. VAN BIJNKERSHOEK VAN HOOGSTATEN. Deze verzameling was eene der rijkste in Nederlandsche penningen, welke door eenig' bijzonder' perfoon in dit Koninkrijk immer bezeten werd. Dezelve bevatte tevens vele oude en hoogstzeldzame Italiaansche, Fransche, Engelsche, Nederlandsche en andere munten. Het koninklijk kabinet van penningen heeft een aanzienlijk gedeelte van die verzameling gekocht, door welken aankoop het vak der Nederlandsche penningen, hetwelk reeds aldaar zeer rijk was, aanmerkelijk is verbeterd, en de verzameling van munten insgelijks zeer is verfraaid. Onder de gekochte Nederlandsche penningen zijn er vele, welke door schoone bewaring, door geschiedkundig belang en door zeldzaamheid uitmunten, en onder de gekochte munten merkt men er een groot getal op, hetwelk, door oudheid en zeldzaamheid, de aandacht van deskundigen verdient. Eene verzameling van Pauselijke munten, beginnende met de negende eeuw, mag, onder anderen, genoemd worden, gelijk ook onderscheidene Fransche en Engelsche, en vooral Nederlandsche munten. Onder deze laatste komt een volledig stel proeven van munten voor, ontworpen voor de Bataafsche republiek, waarvan geen tweede bestaat; eenige hoogstzeldzame munten van LODEWIJK BONAPARTE, als Koning van *Holland*, enz.

Het Munt- en Penningkabinet der Leidsche Hoogeschool, onder toezigt van eenen bijzonderen Hoogleeraar geplaatst, is in de laatste jaren aanmerkelijk vermeerderd door een legaat van wijlen den Hoogleeraar REUVEN, bestaande uit diens geheele verzameling.

PENNINGKUNDE. De oude penningkunde heeft tot onderwerp de munten, welke door de oude volken, en wel grootendeels door de Grieken en Romeinen, geslagen zijn geworden, en die van tijd tot tijd van onder de oppervlakte der aarde, door opgravingen, enz., te voorschijn zijn gekomen. Zij geraakten daarin of door eenig toeval, hoedanigen men zich ligtelijk verschillende kan uidenken, of door bij-

bijgeloof, daar men mede muntstukken in de graven of aschkruiken plaatste, of met voordacht, ten einde de vergaderde schatten voor vreemde hebzucht te verbergen. Aan deze laatste oorzaak heeft men het grootste deel der ontdekkingen te danken. Omstreeks het jaar 1760 werden bij *Brest* in *Bretagne*, in aarde potten ongeveer 30,000, op een' ander' keer in het graaffchap *Foix* 60,000 Romeinsche keizerlijke munten, in een' ouden pot besloten, gevonden. *Laz*, een waarheidlievend geschiedschrijver van *Weenen*, verhaalt, dat men in zijnen tijd, dat is onder de regering van Keizer *Ferdinand I*, in *Zevenberg* meer dan 40,000 goudstukken, waarvan de meeste den Griekschcn naam van den Thracischen Koning *Lysimachus* droegen, in eene rivier begraven, ontdekt heeft. Dewijl door gemelde gevallen eene zoo verbazende menigte van oude munten tot ons gekomen is, die echter een niet noemenswaardig deel van den voormaligen geldvoorraad uitmaakten, terwijl men gemakkelijker 100 munten van *Augustus* of *Nero*, of van *Dyrrhachium*, eene vroeger niet zeer aanzienlijke stad in *Illyrie*, kan verkrijgen, dan slechts eene van *Karel den groote*, *Otto*, *Hendrik* of andere Duitsche Keizers der middel-eeuwen; zoo blijkt het van zelve, niet alleen hoe veelomvattend de omvang der oude penningkunde is, maar ook, hoeveel dezelve nog in de toekomst zal kunnen aanwinnen, daar ons de aarde bijkans dagelijks uit haren schoot munten van nog onbekenden stempel aanbiedt. (1).

Iedere handel werd oorspronkelijk bij wijze van ruiling gedreven, daar men, bij zijne behoefte, zijnen eigen overvloed van welk eenen aard die ook ware, tegen den overvloed van een' ander' inruilde. Nadien deze ruiling met vele moeilijkheden gepaard ging, zoo peinsde men op iets, dat door middel van willekeurige, door de overheid bepaalde, teekens (2), zoude strekken om iedere soort van koopmanschappen in te koopen. Tot dit doel scheen het metaal het best te zullen dienen, dewijl hetzelfde, behalve door zijne erkende innerlijke waarde, door zijne hardheid in lengte van tijd blijft bestaan, door gieten en stempelen alle gedaanten aanneemt, en wegens zijne deelbaarheid, zich in alle grootten, tot zelfs in de kleinste stukken, laat verdeelen. Dit was de oorsprong van het gemunte metaal. Het nut, dat hieruit ontstond, scheen te zeer in het ooglopend; dan dat het menschelijk verstand op dezen inval zoude hebben kunnen komen, en men droeg daarom de eer dezer uitvinding over op *Saturnus*, *Janus* of eenige andere godheid naar verkiezing. Intusschen kan men den eigenlijken tijd van het invoeren des geldgebruiks even zoo min als dien van andere nuttige inrigtingen bepalen. Het is zeker, dat men in de tijden van *Homerus* nog de gewoonte van ruilen had,

(1) Ook ons vaderland ziet bijna jaarlijks uit zijnen grond Romeinsche munten te voorschijn komen.

(2) Niet alleen door de overheid, want vroeger deden de kooplieden zulks reeds. Men zie *Genesis XXIII. vs. 16*, waar wij lezen: 400 sikkelen silver, door den koopman gemerkt. Deze wijze van handelen is heden ten dage nog in *China* in gebruik, waar men geen door de Regering gemunt silver kent.

had, daar namelijk waren tegen waren ingewisseld werden. Naar de-
zen zelfden maatstaf had men ook den prijs der kunstwerken bepaald.
Zoo gold bij HOMERUS b. v. een groote koperen drievoet 12 osfen,
en eene slavin, welke vele nuttige huiswerken verstond, werd op de
waarde van 4 osfen gerekend.

De oudste munten, welke hoogen ouderdom men met zekerheid
kan opgeven, zijn die van eenige koningen in *Macedonië*, van wel-
ke ALEXANDER I. en ARCHELAUS I. tot de vijfde eeuw voor CHRIS-
TUS geboorte opklimmen. Intusschen zijn er een groot aantal stede-
munten, voornamelijk van *Groot-Griekenland* en *Sicilië*, uit welke
wijze van stempeling en opschrift men onloochenbare sporen eener
nog veel vroegere vervaardiging opmaakt. Daartoe behoort b. v. eene
munt, op welke eene zijde een os *verheven* voorkomt, die aan den
anderen kant *ingedrukt* is; welke wijze van munt te slaan in de oud-
ste tijden in *Groot-Griekenland* aangenomen was. Het opschrift VM
toont den tijd aan, waarin men M in plaats van Σ, en V in plaats
van T schreef, en nog de overoude, uit het Oosten ingevoerde wij-
ze om van de regter naar de linkerzijde te schrijven, in zwang geble-
ven was. Want VM beteekent zoo veel als ΣΤ, door welke eerste
letters de in *Groot Griekenland* bekende stad Συβαρις (*Sybaris*) aan-
geduid werd. Buiten dit kan men echter van deze soort van munten
niets meer bepaalds opgeven, dewijl zij overigens geene rijdreken-
kundige daadzaken bevatten, waardoor men derzelver oudheid naauw-
keuriger zoude kunnen bepalen. Men ziet hieruit, dat de oude Pen-
ningkunde, tot de vroegste tijden opklimmende, geene bepaalde
grenzen heeft.

Naar onzen tijd toe heeft de algemeene Munt- en Penningkunde
dezelfde grenzen als de algemeene Geschiedenis. Want de oude Pen-
ningkunde strekt zich uit tot aan het verval van het Westersche
Keizerrijk, hetwelk in het jaar 476 met den laatste Keizer ROMU-
LUS onderging. Met KAREL den Groote begint de Penningkunde der
middel-eeuwen en met Keizer MAXIMILIAAN I, die der nieuwere
tijden (1).

Zoo veel van de grenzen der Penningkunde, ten opzichte van hare
verschillende ouderdomstrappen. Van de aardrijkskundige grenzen zal
nader gehandeld worden.

De stof der oude Munten was, gelijk nog heden ten dage, goud;
zilver en koper. Volgens de wetgeving van LYCURGUS zoude er bij
de Spartanen ijzeren munt ingevoerd geworden zijn, en dit zelfde
verhaalt men ook van *Byzantium*. Maar de ondervinding heeft deze
narigten niet bevestigd, en, wanneer ze ook gegrond waren, zoo zou-
den ijzeren munten niet ligtelijk tot op onzen tijd hebben kunnen
komen, daar het ijzer het roest niet gemakkelijk wederstaat. Wat
wij alzoo van de oude munten overig hebben, bestaat uit de bo-
vengemelde drierlei metalen, en dit bevestigen een aantal munten

(1) Anderen nemen deze twee laatste verdelingen anders.

van den Keizer AUGUSTUS, op welker ruggezijde de Driemannen, welke het opzigt over de munt hadden, gewoon waren zich te noemen III VIR. A. A. A. F. F. d. i.: *Auro Argentio Aere Flando Ferriundo* (Driemannen om goud, zilver en koper te smelten of te gie-ten, en te slaan).

Goud en zilver waren bij de Grieken en Romeinen van het beste gehalte. Echter hebben er bij de Romeinen met het zilver gewigtige veranderingen plaats gehad. Want deszelfs innerlijke deugd nam in dezelve verhouding af, als de innerlijke krachten des Rijks. Van Keizer SEVERUS af was de toevoeging van onedele metalen reeds op-merkelijk. Van ALEXANDER SEVERUS en verder was er in de munt meer koper dan zilver. Men noemt ze daarom *numi aerei* of *incoc-tilis*, uit hoofde van het in dezelve ingesmolten of ingekookte ko-per; van CLAUDIUS GOTHICUS tot op DIOCLETIANUS, vindt men bijna geene zilveren munten, maar gaf men aan de koperen het ui-terlijk aanzien van zilver.

De koperen munten bestaan deels uit echt, deels uit met vreemd toevoegfel vermengd koper, waardoor, dien ten gevolge, de verza-melingen van deze soort een bont aanzien bekomen. Men heeft zich langen tijd met munten uit zoogenaamd *Korinthisch metaal* bezig ge-houden. Volgens het getuigenis van PLINIUS en FLORUS ontstond dit door een ongeluk, wanneer het in den brand van *Korinthe* gesmolten goud, zilver en koper te zamenvloot, en zich in eene massa ver-bond, waaruit naderhand de schoonste standbeelden en vazen zijn vervaardigd geworden. Dewijl men echter bij de in het werktelling van een scheikundig onderzoek van munten, die men meende uit Korinthisch metaal geslagen te zijn, geen spoor van goud aantrof, zoo gaf men dit vooroordeel op.

Daar de roest zich niet op het goud kan hechten, zoo zijn de munten uit dit metaal over het algemeen goed onderhouden. Voor het zilver is dezelve reeds tamelijk gevaarlijk, en voor het koper heeft ze geene verschooning. Eene enkele omstandigheid heeft dik-werf de koperen munten begunstigd, wanneer zij onder eene aard-soort lagen, die om dezelve een zoo dun omkleedfel vormde, dat ook bij de kleinste stukken de teederste vlecht der haren, de fijnste trekken der letters, volkomen onbeschadigd bleven. Deze door de natuur gemaakte en door kunst onnavolgbare bekleeding is in kleur zeer onderscheiden, en is of donkerbruin of van het helderste groen, of weder violetkleurig of geel. Daar deze nu ook een' glans verwekt, die volkomen op vernis gelijkt, zoo heeft men aan dit omkleedfel den naam van vernis (*patina*) gegeven. Door deze begunstiging der na-tuur verkrijgen zulke stukken eene uittekkende waarde.

Uit het meerder of minder groote aantal gouden tot ons gekomene munten, of uit derzelve geheel ontbreken, kan men tot den voormaligen rijkdom van eenen Staat besluiten. Van de nog arme Koningen in *Macedonië* kan men niet een enkel goudstuk aantoonen, terwijl er van derzelve opvolgers

PHI-

PHILIPPUS II, die het eerst *Macedonië* tot eene ontzaggelijke grootheid verheef, en van deszelfs zoon ALEXANDER, eene ongeloofelijke menigte voorhanden is, en zoo ook van den magtigen Thracifchen Koning LYSIMACHUS. Ook deze aanmerkelijke voorraad getuigt van den rijkdom der Griekfche fteden *Syracufe*, *Tarentum* en *Cyrene*. Echter ondergaat deze regel in onderfcheidene gevallen uitzondering.

Van de Koningen in *Syrië*, wier grootheid bekend en erkend is, bezitten wij zeer weinige gouden munten, en van *Athene*, den magtigften Staat in *Griekenland*, kunnen wij geene enkele met zekerheid aanwijzen. Van het overgroote *Rome* vindt men tot op de Keizers bijna geene gouden munt, welke echter daarna ongemeen talrijk werd. Overal maakte zilver en goud het grootfte getal uit. Het is in het oog loopend dat de Griekfche fteden in het munten met goud en zilver een begin maakten, en eerst lang daarna tot het ftaan van kopergeld overgingen. In de hooge oudheid duldde men zelfs niet eens koperen munten, en als een volksleider (demagoog) dezelve in *Athene*, gedurende den Peloponnefifchen oorlog, invoerde, werden ze kort daarop weder buiten gebruik geteld. Daarentegen begon men in *Rome* met koper en ging men langzamerhand tot zilver en goud over. De eigenlijke oorzaak zal men vermoedelijk daarin moeten zoeken, dat de Griekfche fteden eerst toen begonnen munt te ftaan, toen zij in eenen bloeienden toefland waren, en eindelijk bij hun verval noodwendig tot dat, wat flechter was, moesten overgaan. Maar *Rome* begon ten tijde zijner armoede, onder SERVIVS TULLIVS, geld te ftaan, en deed dat geld in waarde toenemen, toen deszelfs innerlijke krachten zich al meer en meer ontwikkelden.

Eerst zullen wij van de Romeinfche, daarna van de Griekfche munten fpreken.

Volgens het getuigenis van PLINIUS is men te *Rome* eerst onder den Koning SERVIVS TULLIVS begonnen munt te ftaan en wel aanvankelijk alleen uit koper. Deze koperen munt der Romeinen was even zoo ingedeeld als hun gewigt. Het gewigt beftond uit een pond, in het Latijn *as*, *libra*, hetwelk in 12 oncen, *unciae*, onderverdeeld werd. Het halve pond heette *semis*. Het teeken van een pond was op de munt eene regte lijn, zoo als een I; dat van een half pond S, als zijnde de eerfte letter van *semis*; dat van een *once* een klein kogeltje. Bevatte het fluk 1, 2, 3, 4 of 5 oncen, zoo werden even zoo vele kogeltjes daarop geplaatst. Bij de eerfte inrigting en nog lang daarna was de *as*, hetzij als pond, of als munt befchouwd, van gelijk gewigt, doch van tijd tot tijd is de *as*, als munt, in gewigt zeer fterk verminderd geworden. De *as* had op de voorzijde tot stempel het dubbele hoofd van JANUS; op de andere een fchip, om aan te toonen dat JANUS als vreemdeling op een fchip in *Latium* was aangekomen.

Weinige jaren voor den eerften oorlog met *Karthago* begon men te *Rome* zilveren munt te ftaan. Dezelve beftond uit den *Denarius*,
Qui-

Quinarius en *Sestertius*. De Denarius werd alzoo genoemd, omdat dezelve *denos asfes* of 10 ponden koper gold, en aldus gold de *Quinarius*, als de helft, 5 ponden, en de helft daarvan, de *Sestertius*, $2\frac{1}{2}$ pond, juist volgens de Latijnsche beteekenis van dit woord, zijnde *twee en een half*. Het teeken van den Denarius was X, van den Quinarius V, van Sestertius IIS, om aan te toonen het getal der *asfes*, welke ieder stuk op zich zelve gold.

In de oudste tijden hadden al de drie soorten dezelfde afbeeldingen, namelijk op de voorzijde een gevleugeld Pallashoofd, op de keerzijde de rijdende *Dioskuren* of CASTOR en POLLUX. Later heeft men de afbeeldingen naar goedvinden gekozen, gelijk wij zulks op de munten der verschillende Romeinsche geslachten of familiën zien zullen. Op de Quinariën werd voor het meerendeel eene *godin der overwinning* geplaatst, uit welken hoofde zij ook *Victoriati* genoemd werden.

De Romeinen hebben al hunne geldsommen naar *Sestertiën* berekend, maar de wijze om zich uit te drukken was eenigzins duister, waarom men, tot begrip der oude Schrijvers, dezelve uit een moet zetten; iets wat in de volgende regels gedaan wordt:

1°. Staat het woord *Sestertius* in het mannelijk geslacht, b. v. *trecenti sestertii*, zoo wordt daaronder verstaan *numi*, en dan worden er zoovele Sestertiën mede bedoeld als het getal uitdrukt, gelijk in het tegenwoordig geval 300.

2°. Is het woord *Sestertius* in het onzijdige getal in het meervoud, b. v. *trecenta sestertia*, zoo moet men, om het daaronder verstaan wordende getal te krijgen, het daarnevenstaande telwoord met 1000 vermenigvuldigen. Dien ten gevolge maken *trecenta sestertia* 300,000 Sestertiën.

3°. Is het woord *Sestertius* in het onzijdig geslacht en enkelvoudig, en is het daarnevenstaande getal als een woord in *ies* gevormd, b. v. *decies sestertium*, zoo moet het telwoord met 100,000 vermenigvuldigd worden. Alzoo maakt dan *decies sestertium* een millioen uit.

In geschriften werden deze getallen aldus geplaatst: IIS *trecenti*, of IIS *trecenta* of IIS *decies*. Wanneer echter het telwoord alleen met getalmerken uitgedrukt is, wordt het dikwerf moeilijk het getal te raden. Staat er b. v. geschreven IIS. CCC, zoo kan men het op drie wijzen lezen: *sestertii trecenti*, *sestertia trecenta*, *sestertium trecenties*; en op deze dubbelzinnigheid grondde zich het bedrog, waardoor Keizer TIBERIUS aan GALBA eene rijke erfenis afhandig maakte. LIVIA, de gemalin van AUGUSTUS, had in haren uitersten wil geschreven, GALBA zoude IIS. D. ontvangen, dat is, volgens hare bedoeling, IIS *quingenties*, maar haar zoon en erfgenaam TIBERIUS geliefde uit zuinigheid zulks te lezen: *sestertia quingena*. Overigens werd de ware lezing, voor het meerendeel althans, door de omstandigheden bepaald.

Wat de voormalige waarde van een' Sestertius betreft, de bepaling daar-

daarvan is heden ten dage des te ondoenlijker, daar wij eerst moesten weten, in welke verhouding toenmaals het koper tot het zilver, en dit tot het goud gestaan hebbe, welke verhoudingen altijd klimmen of dalen. Ons blijft derhalve alleen nog maar overig, dezelve, volgens de heden ten dage bestaande innerlijke waarde van het zilver, te schatten. Alzoo bepalende, dat het in een' *Denarius* bevatte zilver ten minste 30 cents waarde heeft, zoo bedraagt dat van den *Sestertius*, als zijnde het vierde deel van den *Denarius*, ten minste $7\frac{1}{2}$ cents, en volgens deze waardering, kunnen wij ons een voldoende denkbeeld van verschillende sommen vormen, welke wij hier en daar bij oude Schrijvers opgeteekend vinden; b. v. GELLIUS verhaalt dat *Bucephalus*, het beroemde paard van ALEXANDER den Groote, *sestertia trecenta duodecim* gekost heeft. SUETONIUS zegt van JULIUS CAESAR, dat hij een parel gekocht heeft voor *sexagies sestertium*. TACITUS zegt van NERO, dat hij *bis et vicies millies sestertium* aan geschenken verkwist heeft. Volgens het getuigenis van VELLEJUS PATERCULUS bedroeg de buit uit het door Æ. PAULLUS veroverde *Macedonië*, aan goud en zilver, *IIS bis millies centies*, dat is eene verbazend groote som (*vijftien* millioenen Nederlandsche guldens). Op eene fraaije munt van Keizer HADRIANUS wordt een gerechtsdienaar (*Lictor*) voorgesteld, die in de linkerhand een' bundel staven met eene bijl en in de rechterhand eene fakkel houdt, waarmede hij een' hoop schuldbrieven verbrandt; in de rondte bevindt zich het opschrift: *RELIQUA VETERA IIS NOVIES MILLIES ABOLITA*, d. i. HADRIANUS heeft de achterstallige schuld des volks, *IIS novies millies* bedragende, vernietigd.

Om de waarde der Sestertiën, naar ons geld, te herleiden, moeten men, nademaal 13 sestertiën ongeveer een' gulden bedragen, de som slechts door 13 deelen, wanneer men tamelijk voldoende het bedrag in guldens bekomt.

De zilveren munt der Grieken was de *drachma*, en van hier kwamen de *numi didrachmi*, *tridrachmi*, *tetradrachmi*, wanneer zij 2, 3 of 4 drachmen zwaar waren. Eene drachma werd doorgaans in de rekeningen op dezelfde waarde gerekend als de Romeinsche *Denarius*, hoewel zij iets zwaarder dan deze was. De kleinere zilveren munt was de *obolus*, van hier kwamen de *diobolus*, *triobolus*, 2 of 3 obolen, de *hemiobolus*, een halve obolus.

De Grieken rekenden in groote sommen met *Talenten* en *Mina's*. Een talent bevattede 60 mina's, eene mina 100 drachmen, dien ten gevolge een talent 6000 drachmen. Nu werd, gelijk gezegd is, de drachme der Grieken voor gelijkwaardig met den *Denarius* der Romeinen gehouden. Dien ten gevolge bevattede een talent 6000 denariën of 24,000 sestertiën, dat is ongeveer 1800 guldens.

Dit wordt volkomen door een voorbeeld van GELLIUS bevestigd. Hij zegt van *Bucephalus* (B. V. H. 1, 2): *emptum CHARES scriptis talentis XIII; aeris nostri summa est IIS. CCCXII.*

Nu maken 13 talenten 18,000 drachmen of 312,000 vierde drachmen uit: en IIS *tercenta duodecim* maken ook even zoo 312,000 sester tien uit.

De *sikkel* der Joden bevattede 4 drachmen.

In het 62^e jaar na het invoeren der zilveren munt begon men te Rome gouden munten te slaan. Derzelver aantal was ten tijde der Republiek zeer weinig beduidend, maar des te aanzienlijker werd hetzelfde van JULIUS CAESAR af tot op het einde der Monarchie, en getuigt van de grootheid van Rome. Een goudstuk, *aureus* genaamd, weegt iets meer dan twee Oostenrijksche of zoogenaamde keizerdukaten; de waarde was 25 denarien of 100 sester tien, d. i. genoegzaam zeven en een halve Nederlandsche gulden. Van de innerlijke inrigting der Grieksche gouden munt laat zich tot dus verre nog niet veel bepaalds zeggen (*).

Volgens hunne grootte worden de kopere munten in het algemeen in 3 klasfen verdeeld, namelijk van de 1^e, 2^e en 3^e grootte. Zij worden in het Latijn genoemd *numi* I, II, III *formae* of *moduli*. Die, welke de eerste grootte aanmerkelijk overtreffen, heeten medaillons, *numi maxinae formae* of *moduli*. Ook in zilver en goud pleegt men dergelijke verdeelingen te maken. Daar zulks echter slechts werktuigelijke opmerkingen zijn, zoo kunnen wij ons thans met dit onderwerp hier niet verder inlaten.

De Romeinen noemden een geldstuk *numus* of *numisma*, afkomstig van het Grieksche woord *νόμος* dat *wet* beteekent, dewijl deszelfs waarde door de wet bepaald werd. Een tweede naam was *moneta*, even eens van *monere*, dewijl het door den stempel, de grootte, of andere bijkomende teekenen, zijne waarde te kennen gaf. Een derde, *pecunia*, van *pecus* vee, dewijl, volgens de opmerking van PLINIUS, de oudste munten een' os of *schaap* tot stempel hadden.

Reeds gaven de Ouden aan verschillende muntsoorten, uit hoofde van bijzondere omstandigheden, verschillende benamingen, waarvan ons JULIUS POLLUX er vele bewaard heeft; wij zullen van dezelve alleen diegene aanvoeren, welker waarheid wij, door de munten zelve, kunnen bevestigen. Men gaf dezelve namen:

1.) *Naar de beelden*. Zoo noemde men de munten der Atheners *nachtuilen*, dewijl dit dier gewoonlijk op de keerzijde derzelver munten voorkomt. Hieruit ontstond het spreekwoord, over het heimelijk onder dak verborgene geld: *multae noctuae sub ceramico* (i. e. *tegulis*) *cubant*, „er houden zich vele uilen onder het dak op.” Uit deze zelfde oorzaak had eene muntsoort, in den *Peloponnesus*, den naam van *schildpad*. Hierover schertste het spreekwoord: *virtutem et sapientiam vincunt testudines*, „de schildpadden gaan dapperheid

(*) De beroemde geleerde LETRONNE, te *Parijs*, heeft ons daaromtrent mededeelingen toegezegd in zijne belangrijke *Considerations générales sur l'évaluation des monnaies Grecques et Romaines*. Paris 1817, 4°.

heid en wijsheid te boven." De Perzen hadden een' *boogschutter* op hunne munten. Als nu AGESILAUS, Koning van *Sparta*, de Perzen in *Azie* zeer in het naauw bragt, hebben deze, door in het geheim overgezonden geld, de Grieksche steden tot den oorlog tegen de Spartanen opgehitst. Dewijl nu AGESILAUS deswegens moest terugkeeren, zoo klaagde hij dat 30,000 *boogschutters hem dwongen Azie te verlaten*. In *Klein-Azie* had eene zilvermunt den naam van *kistdrager*, *cistophorus*, dewijl dezelve met de geheimzinnige kist van BACCHUS voorzien was. Bij de Romeinen waren de *victoriati*, wegens het beeld der *victoria*, of godin der overwinning; de *ratiti* wegens het schip; de *bigati* of *quadrigati* wegens de twee- of vierspannige wagens.

2.) *Van den eersten daarsteller eener muntklasse.* PHILIPPUS II, Koning van *Macedonie*, voerde gouden munten in, en DARIUS, Koning van *Perzie*, liet de bovenvermelde *boogschutters* in het goud en zilver slaan. Naar hen heetten ze *Philippici* en *Darici*, munten die dikwijls bij de klasieke schrijvers voorkomen.

3.) *Van eene bijzonderheid.* Zoo hadden de Romeinen hunne *zaagmunten* (*numi ferrati*); zij waren van zilver en aldus genoemd, dewijl zij in den rand, even als eene *zaag*, ingesneden waren. Men geloofte dat de Romeinen deze kunstgreep ingevoerd hadden, om de booze voornemens der valsche munters te verijdelen, die met veel bekwaamheid koper onder de zilveren munt wisten te verbergen, daar zich het bedrog door de insnede van zelfs zoude ontdekken. Intusschen kan het ook wezen, dat deze wijze van handelen, te *Rome* een' tijd lang niet anders dan mode geweest zij, want men heeft ook in *Syrie* eenige tijd koperen *zaagmunten* vervaardigd, waarbij dus voorzeker het plan niet bestond om bedrog voor te komen. *Holle munten*, *numi incusi*. Daaronder begrijpt men die, welke op beide zijden hetzelfde beeld hebben, doch zoo, dat het aan de eene zijde verheven, aan de andere zijde holgewerkt voorkomt. Dierzelfer soort is tweeledig. Zij zijn of hol met voordacht, want vele steden in *Groot-Griekenland*, hadden zich in de oudste tijden deze manier eigen gemaakt, gelijk wij boven aan eene munt van *Sybaris* gezien hebben of zij zijn alzoo door eene vergissing des munters: terwijl hij het blaadje metaal, bestemd om gemunt te worden, op eene reeds geslagen munt leide, welker verheven stempel aan hetzelfde, dien ten gevolge; van anderen eene holle beeldtenis indrukte.

Contorniaten. Deze zijn medaillenvormige koperen stukken, aldus genoemd naar het Italiaansche *contorno*, omtrek, dewijl er om derzelfer rand eene verdiepte lijn loopt. Zij zijn allen van koper, groot, van zeer vlakken arbeid, en wat maak en kunst betreft, niet zeer aanbevelingswaardig. Zij werden allen te *Rome* in later tijd vervaardigd, en toch hebben zij dikwerf, in plaats van de hoofden der Keizers, de beeldtenis van buitenlandse Koningen, b. v. van ALEXANDER den Groote, of van aanzienlijke mannen der oudheid, b. v. van HOMERUS, HORATIUS en SALLUSTIUS. De

keer.

keerzijde heeft verschillende voorstellingen, meest dezulke, welke op de renbaan zinspelen. Op een' vindt men op de voorzijde het hoofd en het opschrift van ALEXANDER; op de keerzijde ziet men hoe de SCYLLA, naar het verhaal van HOMERUS, eenige der medgezellen van ULYSSES bij de haren grijpt en uit het schip trekt. Over de eigenlijke bestemming dezer zich zoo bijzonder onderscheidende koperen stukken, is men het nog niet volkomen eens. Vermoedelijk dienden zij, op welk eene wijze ook, slechts voor de spelen van de renbaan, dewijl deze de meeste afbeeldingen tot dezelve leverden.

De inhoud der oude munten bestaat uit *beeldtenissen* en *opschriften*, die op derzelver vóór- en keerzijden voorkomen. Het is zelden het geval dat de keerzijde geheel ledig is. Dikwijls komt er op dezelve eene onregelmatige verdieping voor, gelijk b. v. op eene munt van den *Peloponnesus*, waarvan wij boven, onder den naam van *schildpad*, spraken, en dit is geheel en al een teeken van den hoogen ouderdom, daar men de kunst nog niet verstond om de munten aan beide zijden te stempelen, gelijk men ook in de kindsheid der boekdrukkunst slecht op eene zijde van het blad drukte.

De voorzijde bevattede meestentijds een' hoofd, hetzij van eene Godheid of van eenen Koning, Keizer, enz.

De keerzijde vertoonden de aangenaamste verscheidenheid van afwisselende tooneelen; zij zijn alzoo verre van die drooge eentonigheid verwijderd, die ons doorgaans op de in omloop zijnde munten der middel-eeuwen en van den nieuweren tijd verveelt, hoewel ook reeds in vroegere eeuwen verscheidene Steden en Koningen op bepaalde beeldtenissen gesteld waren, zoo als *Athene* op haren *Pallas* en *uil*, *Apollonia* en *Dyrrachium* op haar zuigend kulf, *Sybaris* op haren achterwaart zienden os, ALEXANDER op de staande *Godin der overwinning* of op den zittenden JUPITER; LYSIMACHUS, Koning van *Thracie*, op de zittende *Pallas*; de PTOLEMEUSSEN in *Egypte* op hunnen *arend*. Hiertoë behooren ook zekere nationale beeldtenissen. Zoo kwamen de Siciliaansche steden dikwerf voor den dag met hunne drie aan elkander gehechte menschenbeenen, waardoor zij de drie voorgebergten van hun eiland, *Pelorum*, *Pachynum* en *Lilybeum*, te kennen gaven, de Boeotiers met hun ingesiedden *schild*; de Macedoniërs met hun, in een krans bevatte, eivormig *schild*. Andere volken stelden de voortbrengselen hunner landen op de munten, zoo als *Egypte* den *Krokodil*; *Phenicie* den *palmboom*; *Cyrene* de kostbare plant *laserpicum*. Ook hadden de Grieken er wel eens genoeg in om afbeeldingen uit te kiezen, zinspelende op den naam der stad. Zoo koos *Kardia* in *Thracie* een *hart*, omdat *καρδία* hart heet; *Side* in *Pamphylie* een' *granaatappel*, van *σίδη* dat dezelfde beteekenis heeft, het eiland *Rhodus* een *roos*, die *ῥόδον* heet. Dikwijls is, in dit geval, niet eenmaal de naam der stad er bij geschreven, dewijl reeds de beeldtenis voor zich zelve sprak. Daarom noemt men zulke munten *sprekende*, gelijk men ook in de wapenkunde *sprekende wapens*

heeft. Ook aan de Romeinen beviel deze schertsende beeldspraak: zoo heeft PUBLICIUS MALLEOLUS op zijne munten een' *hamer*; VALERIUS ACISCULUS eene soort van *beitel*, waarmede men steen van een split, die in het Latijn *acisculus* genoemd wordt; AQUILIUS FLORUS eene *bloem*; FURIUS PURPUREO eene *zee-slak*, waaruit de purperverw bereid werd; FURIUS CRASSIPES een *dikke menschenvoet*; LUCRETIVS TRIO het *zevengefernte* aan de Noordpool, dat *septem triones* heet; POMPONIVS MUSA de negen *Zanggodinnen*, enz.

De lievelings-onderwerpen der Grieken op de munten waren, gelijk op derzelver andere kunstwerken, hunne Godheden, en, in het algemeen, alles wat tot de godsdienst betrekking had. Onder de godsdienstige oefeningen behoorden ook de feestelijke spelen, waarop zij tot dweepens toe gezet waren. Zij werden op de munten dikwijls door een *vat* aangeduid, waaruit een *palmtak*, als de den overwinnaar toegedachte prijs, vooruitsteekt; daarbij staat altijd de soort der spelen aangewezen, als b. v.: ΟΛΥΜΠΙΑ, ΠΥΘΙΑ, ΑΚΤΙΑ, „de Olympische, Pythische, Aktische spelen,” en andere dergelijke. Daarvan geeft ons eene munt van *Perinthus* in *Thracie* onder anderen een voorbeeld.

Daarentegen was er bij de Romeinen meer geschiedkundigs, en meer dat door zinnebeeldige teekens (symbolisch) afgebeeld werd. Hun door teekenen afgebeelde bestond daarin, dat zij alle deugden en alles wat het menschelijk geluk bevordert, als personen, en door daar bijgevoegde teekenen juist bepaald, voorstelden, waardoor de verzameling van Romeinsche munten ongemeen beeldrijk voorkomt. Zoo werd b. v. FORTUNA, *het geluk*, als eene vrouw voorgesteld, die in de rechterhand een scheepstoei, in de linker een' horen des overvloeds houdt; ANNONA, *de mandvoorraad*, als een zittende vrouw, aan welker voeten eene maat met daaruit voor den dag komende korenaren en eene scheepstoei staan; SECURITAS *de zekerheid*, als eene in een leuningstoel zittende vrouw, die zorgeloos haar hoofd met de hand ondersteunt; AETERNITAS, *de eeuwigheid* als eene vrouw die in hare handen de zon en de maan, of de fenix, als zinnebeelden der eeuwigheid, draagt, of dergelijke.

Als men, voor 300 jaren, er zich aan gelegen liet leggen om kunsten en wetenschappen weder op te wakkeren, begon men ook op de oude munten opmerkzaam te worden. Het nut, dat men zich uit dezelve beloofde, was in het oog loopend. Tijdsrekenkunde, Geschiedenis, Aardrijkskunde, Fabelkunde, de kennis der oude Talen, Zeden en Gebruiken werden door dezelve bevestigd, verbeterd en verrijkt. Haar getuigenis wordt aan alle de getuigenissen, ook der beste oude schrijvers, voorgetrokken, en hare uitspraak is beslissend: want de bewijzen der oude munten zijn van den tijd zelfven, en zij betreffen niet datgene, wat den ouden schrijvers wedervaren is, als wier werken door de afschrijvers in de hoogste mate misvormd werden; zij zijn tevens de stem van het geheele volk, op welks bevel

ge-

geflagen; zij een openlijk en algemeen toegestemd aanzien verkregen. De Ikonologie, of de leer om de oude beeldtenissen te herkennen, is geheel het werk der Penningkunde; want bijkans alleen de oude munten geven namen aan de beelden (1). Ook trekken de schoone kunsten uit dezelve een ongemeen voordèel, door de juiste teekening en de schoonheid des stempels, uit hoofde van welke de oude, en in het bijzonder de Grieksche muntstukken, algemeen geacht worden.

Eindelijk geven ons de oude munten de zekerste narigten, omtrent den trap, waarop de beeldende kunsten in verschillende tijden en landen gestaan hebben, en zij zijn sprekende getuigen van datgene, wat wij anders voor het grootste gedeelte slechts uit de overlevering van oude schrijvers weten. Voor PHIDIAS, zoo zegt ons de geschiedenis, waren in de werken der kunst houding en beweging gedwongen en overdreven, de beenderen en spieren te scherp aangeduid, dien ten gevolge de omtrekken puntig en hoekig; en hoewel tevens de teekening over het geheel juist was, zoo verried zij toch alles behalve blijken van groot talent of van vurige verbeeldingskracht. PHIDIAS en zijne tijdgenooten naderden meer de natuur, maar hunne werken waren nog immer te stijf en zonder bevalligheid, tot dat eindelijk PRAXITELES, APELLES en LYSIPPUS, door aanwending van de natuur op haar schoonst, in hunne werken den hoogsten graad van volkomenheid bragten. Dit was eigenlijk de gouden tijd der kunst, die ongeveer met PHILIPPUS II, Koning van *Macedonie*, begon, onder zijnen zoon ALEXANDER den Groote voortduurde, en nog eenen geruimen tijd onder zijne navolgers aanhield.

Alles nu, wat de geschiedenis daarvan leert, dat geven ons de munten te aanschouwen, en wel niet alleen in een geheel, maar men ziet ook den trapsgewijzen overgang van den eenen stijl tot den anderen op munten van de Koninkrijken en Republieken ieder op zich zelve, dewijl ons onderscheidene derzelve eene onafgebrokene rij van geflagen geld van de hoogste oudheid af tot op derzelver ondergang geleverd hebben. Nog meer: de geschiedenis zegt van den toestand der kunst in vele belangrijke staten, b. v. in *Groot-Griekenland*, *Sicilië* en andere niet veel bepaalds, en schijnt veeléer aan menigen Staat, b. v. aan *Boeotie*, *Bithynie* enz., den waren smaak voor kunst niet toe te kennen. Maar de muntkunde bewijst uit bestaande gedenkteekenen, dat de kunsten in *Groot-Griekeland* en *Sicilië* in eenen hoogen graad gebloeid moeten hebben, daar toch hunne tot dagelijksch en het meest algemeen gebruik bestemde munten (van gedenkpenningen wisten zij niets) van eene uitstekende schoonheid zijn. Zij bewijst verder, dat *Boeotie*, *Bithynie* enz. even

en

(1) Deze uitdrukking vereischt eenige opheldering; men versta ze aldus: Toen men oude Standbeelden, Borstbeelden enz., niet voorzien van namen, uit den schoot der antieke opdoof, gaven de overeenkomstige afbeeldingen op de munten, welke voorzien waren van de namen der afgebeelde personen, aanleiding tot herkenning en waren dus van een uitstekend groot nut.

zoo goed, als andere hooggeroemde deelen van *Griekenland*, op gevoel voor het schoone aanspraak konden maken. Zij bewijst, dat de smaak voor het schoone niet alleen in de groote steden van *Griekenland* heerfchte, waar de weelde haar konde begunftigen, maar dat dezelve op alles, wat slechts Grieksch was, rustte, en zich over de meest geringe gemeenten, waarvan slechts alleen de namen bekend waren, uitftrekte. Hoe onbeduidend is niet in de gefchiedenis *Sybritia*, eene der geringfte steden op *Creta*? en toch wedijveren hare munten met de fchoonfte in *Griekenland*. Zij bewijst eindelijk, dat de Grieken overal Grieken waren; dat zich derzelver zucht voor het fchoone onder elke hemelftreek, midden onder barbaarfche volken, ftande hield, en zich op de late nakomelingen overplantede. In zeer vroege tijden trok een deel der inwoners van *Phocaea* in *Ionie* naar *Gallie*, bouwde de ftad *Masfilia*, het hedendaagfche *Marseille*, en vestigde zich daar midden onder de Barbaren; en zij floegen nog eenige eeuwen daarna munten, geheel in den Griekfchen smaak. De Cyreneërs in *Afrika*, oorfpronkelijke Lacedemoniers, floegen in een land, waar overigens de kunften geen' opgang maakten, na vele eeuwen hunner overplanting, munten in den verhevenften ftijl. ALEXANDER de Groote liet in *Baktriane*, na deszelfs verovering, eene Macedonifche kolonie achter. Wie zoude het gelooven, dat na zoo jaren van hun ontfiaan in een land, dat onmiddellijk aan *Indië* grenfde, en dat van de gemeenfchap met de overige Grieken afgefndeden was, de Griekfche kunst nog bleef ftand houden, gelijk derzelver fchoone munten aanwijzen.

Daar de Romeinen *Griekenland*, en allengkens alles, wat den Griekfchen naam voerde, onder hun geweld bragten, deszelfs landfchappen uitzogen, alle fchatten naar *Rome* voerden, en de Griekfche kunstenaars toen onder hunnen hemel geene begunftiging en geen voedsel meer vonden, zoo verviel *Griekenland* zigbaar tot de betreurenswaardigfte barbaarfcheit. Hiervan geeft ons de penningkunde weder de zekerfte bewijzen. Men zoude, uit hoofde van den ellendigen ftempel, nauwelijks kunnen gelooven, dat de Griekfche munten, die in de tijden der Romeinfche Keizers geflagen werden, een werk van die vroeger zoo gelukkige steden waren, waarin smaak en gevoel voor het fchoone hunnen zetel gehad hadden. De Griekfche kunstenaars trokken naar *Rome*, waar rijkdom en overvloed was, en de kunst hechte zich daar vast. zoo lang *Rome* bloeide en zijne innerlijke krachten behield, zoo lang waren ook zijne munten voor het grootfte gedeelte uitftekend fchoon. Dit tijdvak duurde, te beginnen van de laafte tijden der Republiek, tot op den Keizer COMMODUS. Na dezen begon de overmagt van *Rome* bijzonder te zinken, tot dat eindelijk het geheel uitgeputte Rijk door de barbaren ganschelijk werd veroverd. Naarmate zulks allengkens gefchiedde, raakte ook langzamerhand de kunst op de munten verloren, wier ftempels eindelijk onder de laafte Keizers, bijzonder onder de Byzantijnfche, onverdragelijk barbaarfch zijn. Men ftefle
zich

zich b. v. eene munt van LEO III (met den bijnaam van *den Isaurier*) voor den geest, op welks keerzijde zijne twee zonen KONSTANTINUS en LEO gezien worden. Wij zouden ons zeer vergisfen, indien er in de teekening meer geest te vinden is, als de kinderen toonen, wanneer zij met houtskool op den muur teekenen. Maar wat zoude men zich ook beter uit eene eeuw kunnen voorstellen, waarin de *Bulgaren*, *Saracenen* en andere buitenlandsche vijanden, tot in het hart der Monarchie ingedrongen, aan dezelve alle voedingsappen benamen, terwijl zich de bloode Keizers door vrome processien tegen de barbaren beschutteden, zich theologische haarkloverijen tot eerste bezigheid stelden, en in den ijver des Heeren elkander de oogen uitslaken.

Men ziet hiervan, dat de bloeiende stand der wetenschappen en kunsten geheel en al met den bloeienden stand eens rijks gelijken tred houdt (1).

De geheele oude penningkunde wordt in twee hoofddeelen verdeeld: 1° in de munten welke te *Rome* of ergens anders, maar echter altijd naar het voorschrift der Romeinen; en 2° in de munten, welke buiten *Rome*, volgens het voorschrift van buitenlandsche volken, zijn gellagen geworden.

De 1ste klasse, die der Romeinsche munten, wordt onderverdeeld: 1°. in de *Consulaire munten*, d. i. die ten tijde der Republiek, onder de Romeinsche Consuls, voor dat het Keizerrijk ontstond, zijn gellagen geworden. Men plagt ze ook *familie munten* te noemen, dewijl het grootste deel der consulaire munten den naam eener Romeinsche familie draagt. 2°. in de *Keizerlijke munten*, d. i. die, welke de beeldtenis of den naam eens Keizers, eener Keizerin of van een lid der Keizerlijke familie bevatten.

De 2^e klasse bevat de munten der buitenlandsche volken, steden of republieken, koloniën, koningen, of van andere vorsten onder verschillende benamingen.

Wij vinden de navolgende indeeling, welke van de oudste tijden af begint, beër:

1° de munten der vrije Staten en Volken.

2° die der Koningen.

(pij.

3° " " Staten ten tijde der Koningen en der Romeinsche heerschappij.

4° " " Romeinsche Republiek.

5° " van het Romeinsche Keizerrijk.

PENSIOENEN. Deze bedroegen in *Groot-Brittanje* (van de zogenaaemde civile lijst) ten tijde van de troonsbeklimming van GEORGE IV, 203,058 p. st. Dezelve zijn bij de komst van WILLEM IV tot den troon op 180,944 gesteld, en waren in 1834 met 12,149 p. st. ver-

(1) Uit het hier verhandelde blijkt, dat, behalve de grootere of kleinere overblijfselen der *Bouwkunst*, niets ons de oudheid meer doet kennen dan de *Penningkunde*. Dewijl deze alleen alle landen en alle tijden omvat, en ons in het verklaren van andere gedenkteekenen als het ware den draad van *Ariadne* aanreikt.

verminderd. Eene mededeeling der pensioenlijst, welke steeds geheim gehouden wordt, werd in laatstgemeld jaar in het Parlement met 190 tegen 182 stemmen afgestemd.

In voldoening van de aanvragen der afdeelingen van de Tweede Kamer van de Staten-Generaal in *Nederland*, zijn, van Gouvernementswege, bij de antwoorden op de gemaakte bedenkingen wegens de begrootingswetten overgelegd twee staten, als: 1°. Een staat der, op den 1 van Wijnm. 1833, zich in leven bevindende gepensionneerden, ingeschreven in het grootboek der gewone pensioenen. Het resultaat van dien staat was, dat het aantal dier gepensionneerden 2730 beliep, welke gezamenlijk f811,071 aan pensioenen genieten; de drie oudsten dier gepensionneerden waren in 1738 geboren en bijgevolg 95 jaar oud.

Ten 2°. Een staat der, op den 1 van Wijnm. 1833, zich in leven bevindende gepensionneerden, ingeschreven in het Grootboek der voormalige getierceerde kerkelijke en der buitengewone pensioenen, mitsgaders in het bijboek der buitengewone pensioenen; waarvan het resultaat was, dat 9 personen nog de voormalige getierceerde kerkelijke pensioenen genoten, gezamenlijk ten beloope van f2,493, de oudste dier gepensionneerden was in 1752 geboren en dus 81 jaren oud; dat 3,957 personen buitengewone pensioenen, ten beloope van f1,031,684 genoten, en dat het aantal der personen, die op het bijboek der buitengewone pensioenen waren ingeschreven 273 bedroeg, die gezamenlijk f113,708 genoten; de oudste dier gepensionneerden had den ouderdom van 87 jaren bereikt, en was dus in 1746 geboren.

PENTAGONAAL GETAL. Noemt men een *Polygonaal getal*, hetwelk uit de som van twee getallen bestaat, welke in eene arithmetische progressie voortgaan en waarin het verschil van de leden 3 is. b. v. als de arithmetische progressie, 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19 enz. is, zoo zijn de pentagonaal getallen 1, 5, 12, 22, 35, 51, 70. Want $1 + 4 = 5$. $1 + 4 + 7 = 12$. $1 + 4 + 7 + 10 = 22$ en $22 + 13 = 35$. $35 + 16 = 51$ en $51 + 19 = 70$.

PENTAPOLIS. Zie: CYRENAICA.

PENTASTYLON. Dezen naam, afstammende van het Grieksche πέντε (vijf) en στύλον (kolom), geeft men aan een gebouw, hetwelk vijf rijen kolommen aan deszelfs voorgevel heeft.

* **PEPER.** (De) De beste van geheel *Indië* is, na die van *Cockin*, die van het eiland *Sumatra*. Dit eiland levert jaarlijks bijna 20 scheepsladingen van dit gewas op. De plant, welke dezelve voortbrengt, heeft, gelijk de klimop, een steunfel noodig om op te rusten, en hecht zich gemeenlijk aan eenen boom of muur. Wanneer zij bloeit, komt er een' knop voort, welke uit kleine beziën bestaat, die naar de aalbeziën gelijken; dezelve zijn eerst groen, worden vervolgens hoog rood en eindelijk, wanneer zij geplukt en aan de zon bloot gesteld worden, rimpelen zij en nemen die gedaante aan, in welke wij dezelve bekomen. Dezelfde peper kan wit of zwart zijn naar de wijze waarop men dezelve bereidt: zij zal zwart zijn, indien men

men haar laat zoo als zij natuurlijk groeit; doch zoo men haar onder het droogen dorscht, om ze van het vlies te ontdoen, wordt zij wit. Men heeft planten, welke tot zeven ponden geven, doch deze overvloed vermindert van jaar tot jaar, en vijftien jaren oud zijnde geeft dezelve geene vruchten meer: men plant alsdan jonge scheuten in de plaats, doch welke niet voor het derde jaar vrucht geven, alsdan zijn zij in hunne grootste kracht, en brengen tot het zesde jaar overvloedig voort, doch moeten zorgvuldig worden aangekweekt; want indien men ze maar eenigzins verwaarloost, zoo bekomt men er bijna geene vruchten van. De voornaamste zorg is om alle kruiden welke om de plant wasfen uit te roeijen, en dit vereischt in een land, waar de grond vochtig is, eenen gestadigen arbeid: ook moet men de takken der boomen weg kappen, tegen welke deze plant opgroeit, om aan dezelve de zon te doen toekomen, welke zij niet kan ontbeeren; men moet de trosfen uitbreiden om het breken te vermijden. In één woord de aankweeking vereischt eene gestadige oplettendheid en arbeid, zoo wel na als voor de inzameling: want na de inoogsting, en na dat men haar te droogen heeft gelegd, moet men ze ook dikwijls omroeren en des nachts bedekken, dorschen, zuiveren enz. Men onderscheidt twee foorten van Peper, de groote en de kleine: de laatste, welke voor de beste wordt gehouden, blijft voor het grootste gedeelte in *Azië*, alwaar zij door de Mahomedaren gebruikt wordt; die, welke wij in *Europa* krijgen, is gemeenlijk de grove Peper van de kust van *Malabar*.

PEPIJN VAN HERSTAL. Na den dood van GRIMOALD, *Major-domus* of eerste officier van het paleis in *Frankrijk* geworden zijnde, wist zijne staatzuchtige oogmerken listig te ontveinzen, en den adel en de geestelijkheid zoo te vieren en zich bemind te maken, dat de *Austrasiërs* hem, na den dood van DAGOBERT II. verkozen om hen te regeren. *Neufrie*, vervolgens bijstand geboden hebbende, vereenigde hij de waardigheid van *Major-domus* van dat Gebied met dat van *Austrasie* en maakte zich van al het gezag meester. Hij vertoonde eene schijnbare gematigdheid, hield de Franschen met Buitenlandsche oorlogen bezig, en wist zich hoe langs hoe meer roem en gezag te verwerven; hij voegde nieuwe veroveringen bij het Fransch gebied, en deed elk jaar van zijne regering door nieuwe overwinningen onderscheiden. De voornaamste Mogendheden van *Europa* stonden naar verbindtenissen met hem. Hij stierf in 714, na *Austrasie* in hoedanigheid van Hertog den tijd van 34, en de Rijken van *Neufrie* en *Bourgondie* als *Major-domus* 24 jaren bestuurd te hebben. Zijn kleinzoon THEOBALD volgde hem in het bestuur op, doch het Rijk geraakte op nieuw in verwar- ring, tot dat PEPIJN, bijgenaamd *de Korte*, en eenigen tijd na hem KAREL *de Groote* den troon beklommen.

* PERA. Is eene wijk of voorstad van *Konstantinopel*, welke uitsluitend wordt bewoond door Franken, of Europeanen, die, ten gevolge van hunnen rang of hun fortuin, behooren tot of in betrek-

king staan met de aristocratische volksklasse. De kooplieden hebben hunne kantoren te *Galata*, eene andere voorstad. Sedert de laatste helft der 16de eeuw bezitten de Christelijke gezanten paleizen te *Pera*, en verscheidene hunner hebben zich door de Porte privilegien doen verleenen; welke hun, in oogenblikken van oproer, van groot nut zijn geweest, in de eerste plaats tot het redden hunner eigene personen, en vervolgens tot het vrijwaren der door hen vertegenwoordigde kroon tegen de beleedigingen van woeste, dweepzieke volkshoopen.

Het is eene daadzaak, welke, hoe stellig ook, de *Turken* nimmer zullen bekennen, dat namelijk, te midden van ernstige volksbewegingen, de Sultans dikwerf in vreemd gewaad het serral zijn ontvlugt en eene schuilplaats zijn komen zoeken bij de Ambassadeurs der Christelijke volken, die alsdan door een vereerenswaardig gedrag het vertrouwen regvaardigden, dat alzoo in hen werd gesteld.

De *Turken* noemen *Pera*: *Begjoli*, dat wil zeggen: *straat der Vorsten*, welke benaming het noodwendige gevolg is van de wijze, waarop te *Konstantinopel* de Europeanen gerangschikt worden. Iedereen, die vele bedienden en het voorkomen van rijkdom heeft, wordt een *begsade*, of vorstenzoon genaamd; en daaruit is de Turksche naam van *Pera* ontstaan. De geestelijken, wetsbeoefenaars, enz. heeten *hekim*, of geleerden, de militairen: *kapoudan* en de kooplieden *basirgan*. Welken rang men bekleede, welk beroep men uitoefene, men moet onder deze rangschikking worden geplaatst; en zoo er de minste twijfel bestaat, of slechts gelegenheid daartoe wordt gevonden, verklaart men des betreffenden oogenblikkelijk te zijn *begsade*, want de Oosterfche hoogmoed ziet zich door dien bedriegelijken titel gestreeld.

Pera ligt op den top eens heuvels, waarvan de naar de haven afhellende zijde is bedekt door de voorsteden *Galata* en *Tophana*. Eigenlijk gezegd, is het niets anders dan ééne naauwe, bogtige straat. De paleizen der ambassadeurs, waarin deze trouwens alleenlijk des winters wonen, zijn gelegen achter de reeks huizen, die de groote straat van *Pera* uitmaken; men nadert dezelve langs smalle gangen, en naauwe stegen, doch weldra bevindt men zich te midden van tuinen en binnenplaatsen, die volmaakt de weerklank zijn van den diplomatieken luister. *Pera* wordt ten Noorden begrensd door de wijk *Tatawla*.

Het is moeilijk eene topografische beschrijving van de hoofdstad des Ottomanischen rijks te leveren, en ieder reiziger, die zijnen naam van juiste beschrijver niet wenscht te verliezen, moet elke zoodanige onderneming laten varen; want ten opzichte van eene stad, alwaar de meeste woonhuizen, zelfs de paleizen, uit hout zijn tezamen gesteld, en waar de vlam zoo menigmaal alles afbrandt, is het matérieele voorkomen schier even afwisselend, en even moeilijk te beschrijven, als de zonderlinge schildering-gedaanten, welke het toeval en de wind-veranderingen aan de wolken te weeg brengen.

De brand van 1831 heeft gansch *Pera* vernield; drie maanden daarna

was

was *Pera* van nieuws af aan opgebouwd. Ik heb echter zegt een reiziger alleenlijk de oude stad gezien, en kan dus niets zeggen van de nieuwe, hoewel het de gewoonte is, om alles zooveel mogelijk in den vorigen toestand te herstellen. Wel kan ik verzekeren, dat deze of geene straat in wezen is, doch durf zulks niet beweerden ten aanzien van dit of dat gebouw.

Intusschen wil ik toch een paar woorden zeggen van het klooster *Mewlewi*: dit gebouw behoort niet tot *Pera*, maar grenst daaraan, en het daarachter liggende kerkhof schijnt met de woonplaats der Franken in verband te staan. Daar bevindt zich onder anderen het graf van eenen Franschman den graaf DE BONNEVAL; na vóór zijn land gestreden te hebben, vocht hij later tegen hetzelfde, en, door zijnen avontuurlijken aard medegesleept, begaf hij zich naar *Turkije*, werd Muzelman, en stierf als chef van het korps kanonniërs. Overigens worden in het klooster zelf elken Dingsdag en Vrijdag door de monniken zeer zonderlinge godsdienstige oefeningen gehouden.

Ten opzichte van de tegenwoordige paleizen der Ambassadeurs kan ik nog niet veel zeggen, want sommige derzelven zijn nog niet geheel herbouwd; ik kan nogtans de standplaats aanwijzen welke zij bekleedden, naardien de vlam geene verandering heeft gemaakt in de afdeeling van den grond. Op het hoogste gedeelte van *Pera* wappert de Nederlandsche vlag; het gezigt dat men van daar geniet is verwonderlijk schoon; men ziet de haven, het serail, de zee van *Marmora*, enz. Niets verrukkelijker is er, dan van dat verheven punt de wandelingen des Sultans, of de evolutien der Keizerlijke vloot te aanschouwen. Het paleis van den Franschen Ambassadeur is niet zoo gunstig gelegen, namelijk in de helling van den heuvel. Nog lager, en zonder eenig uitzigt, bevindt zich het Oostenrijksche hotel; het was daar, dat zich het trotsche *Venetie*, ten tijde van deszelfs bloei, deed vertegenwoordigen met eene waarlijk Oostersche praal; ook was dat paleis het prachtigste van geheel *Pera*, maar ach! het bestond uit hout, en weinige uren waren dus toereikend om hetzelfde in asche te verkeeren. Het paleis van den Britschen gezant was insgelijks een luisterrijk gebouw, het werk van lord ELGIN, dien vriend der kunsten; goud- en marmer-versieringen waren daaraan in overvloed te koste gelegd; maar ook dit zonk tevens, met de hetzelfde omringende ligte gebouwen in den algemeenen vuurgloed weg.

Te *Pera*, en *Galata* wemelt het van monniken; men vindt daar Franciscanen, Trinitarissen, Capucijners, Minoriten, enz., men zou. de zeggen dat alle uit *Frankrijk* verdreven monniken zich in de straten van *Konstantinopel* hadden verzameld; het levert een zonderling contrast den tulbant naast de monniks-kap te ontwaren. Deze monniken bedienen de vier kerken van *Pera*, die onder bescherming staan van *Frankrijk* en *Oostenrijk*, ieder van welke Mogendheden er twee onder hunne hoede hebben: namelijk *Frankrijk*, St. LOUWYK en St. ANTONIUS van *Padua* of de parochie; en *Oostenrijk*, *Santa MARIA* en de *episcopale kerk*.

Ga-

Galatâ-Seraî, hetwelk schier in het midden van *Pera* is opgerigt, is een kollegie alwaar de jongelieden, die tot pages van het sérail worden opgeleid, hunne eerste opvoeding erlangen. Het is een gesticht uit den tijd van *SOLIMAN de-Groote*, die daaraan twee vrijzonderling gekozen soorten van dienstdoende personen toevoegde, te weten: onderwijzers en koks, naardien hij wilde, dat aan zijne pages evenveel zorg werd besteed, wat de vulling van den maag betrof als de veredeling van den geest.

De straten te *Konstantinopel*, die eng en kronkelend zijn, en door rijtuigen ter naauwernood kunnen worden bereden, worden naauwer, naar mate zich de huizen verheffen, en zulks zoo wel ten gevolge der balkons, als doordien elke verdieping verder uitspringt dan de benedenste; dit is zelfs zoodanig, dat men van weerszijden der straat elkander uit de vensters de hand kan toereiken.

Vermits geen inwoner zich van het bezit eens balkons wil verstooken zien, en ieder tracht het zijne verder te doen vooruitspringen dan dat zijns buurmans; zoo is het gevolg van deze wederkeeringe wedijvering om elkander in nieuwsgierigheid en ijdelheid te overtreffen, dat de voorbijganger niets ontwaart dan eene wanstaltige vertooning van groote en kleine balkons, uitspringende verdiepingen en andere uitbouwingen, waardoor elk woonhuis een afzigtelijk voorkomen verkrijgt. Deze balkons, welke men *schahnischin* noemt, dat is, zitplaats der vorsten, zijn, eigenlijk gezegd, voorposten van nieuwsgierigheid en bespieding; mannen zoowel als vrouwen kan men daar gausche dagen, in eene liggende houding, aantreffen. Een huis zonder *schahnischin* is, in de oogen eens rijken Turks, verstooken van alle bekoorlijkheid; en hoedanig deszelfs inwendige verdeeling voor het overige ook moge zijn, zoude hij zich hoogst ongelukkig achten hetzelfde te moeten bewonen. Ook de belvedères (zitplaatsen op de platte daken der huizen) zijn genoegelijkheden, waaraan men bijzonder hecht.

De oorspronkelijke bevolking van *Pera* stamt van de *Genuëzen* en *Grieken*, die, hetzij door verovering, ten tijde der *Byzantiërs*, hetzij door verdraagzaamheid, nadat de *Turken* het laad overheerden, *Pera* tot hun verblijf kozen. Een twaalfstal, uit vele leden bestaande en onderling verbonden families maken de aristocratie, dezer kolonie uit; ondanks hare onbeduidendheid geloofst deze aristocratie sinds verscheiden eeuwen, eene van de gewigtigste hefboomen der Europeesche diplomatie te *Konstantinopel* te zijn. De ambassadeurs, die in vroegere tijden deze Turksche families bezigden als tolken of geheime agenten, wijzen tegenwoordig hunne nuttelooze diensten van de hand; deze echter willen zich nog als altijd een voorkomen van gewigt geven, en wenden alle middelen aan, om zich als ingewijden in staatsgeheimen te doen aanmerken. Velen hunner gelukt het dan ook van de gezanten, hetzij titels zonder functie, hetzij geringe ambten te verwerven, waardoor zij alzoo hunne zucht naar staatkundige be-

bemoeijng op eene hunne eigenliefde streelende wijze zien vervuld.

PERCIJ. Een Geheesheer die zich door zijne kundigheden en bijzondere verdiensten omtrent het Geneeskundig krijgswezen bekend maakte, heeft in deze laatste betrekking aan de wetenschappen en de menschheid groote diensten bewezen, bij de zijnen geacht en bij de buitenlanders beroemd wordende. Ten tijde van NAPOLEON was hij een der Inspecteurs Generaal van de Geneeskundige dienst, en werd door dezen met eer en aanzien begiftigd. Na diens val was het, of zelfs de wetenschappen zekere staatkundige ongenade niet ontgaan konden; maar PERCIJ's verdiensten bleven toch bij alle weldenkende in eene welverdiende geheugenis; terwijl die hem verdrongen, al aanstonds met hunnen dood vergeten werden. Hij overleed den 18 van Lentem. 1825.

PERIDROMOS. De Grieken noemden aldus in de bouwkunde de ruimte tuschen de wanden eens tempels en de kolommen, welke dezen omringden. Van deze ruimte maakte men gebruik om te wandelen. Het woord stamt af van de Grieksche woorden *περι* (rondom, om heen) en *δρομος* (loop, loopbaan).

PÉRIER. (CASIMIR) Eerste Minister van *Frankrijk* van Lentem. 1831 tot Bloeim. 1832, was geboren te *Grenoble* op den 12 van Wijnm. 1777, uit CLAUDE PÉRIER, koopman en eigenaar van het landgoed *Vezille*, nabij *Grenoble*. Hij volbragt zijne studien, met zeer veel lof, in het collegie de *l'Oratoire* te *Lyon*. Nog zeer jong zijnde, trad hij de militaire loopbaan in, en maakte met onderscheiding de veldtogten in *Italië* van 1799 en 1800 (7de en 8ste jaar der Republiek) mede. Hij was geplaatst bij den Generalen Staf der militaire genie, toen hij, om zijnen vader te gehoorzamen, zich aan den handelstand toewijdde.

In 1802 vestigde hij, met zijnen broeder SCRIPTO, een bankiershuis, hetwelk hij in de voortgangen der nijverheid wist te doen deelen, door een groot gedeelte zijner kapitalen tot commercieele ondernemingen aan te leggen, welke hij door zijne handelskennis en door zijn geld ondersteunde.

In *Frankrijk* bekend staande als een eerlijk bankier, als een der schranderste Industrieelen, moest CASIMIR PÉRIER lid der nationale vertegenwoordiging worden, zonder dat daartoe kuiperijen of bemoeijngen noodig waren, want hij was populair. In 1817 werd hij lid der vertegenwoordigende kamer, en van nu af aan wijdde hij alle zijne vermogens aan het welzijn des lands. Aan eene onwankelbare onafhankelijkheid paarde hij eene wegsleepende en overmeesterende welsprekendheid.

In Sprokkelm. 1821, behoorende tot de zwakke maar moedige oppositie van die dagen, door den groot-zegelbewaarder DE SERRE aangeklaagd, droeg zijn edel en groothartig antwoord den stempel der echte parlementaire redeneerkunde.

Als moedig lid der in 1824 en 1825 zoo zeer geknotte oppositie, wendde hij met verdubbelden ijver zijne begaafdheden en krachten in.

inspanningen aan: zijne redevoering tegen het *milliard* van *indemnité* mag gehouden worden voor een meesterstuk van redekunst en kiesche betamelijkheid (die zoo zelden in onze dagen in *Frankrijk* gepaard gaan); zijne aanvallen tegen DE VILLÈLE en deszelfs 3 pCt. leening hebben menigwerf dien scherpzinnigen en begaafden Minister zeer in de engte gedreven; want PÉRIER offerde niet, zoo als deze of gene zijner ambtgenooten, de belangen zijns lands aan die van zijne bijzondere nijverheid of kunstvlucht op. De 3 pCt. leening voor de kapitalisten gunstig, maar voor het land schadelijk achtende, aarzelde hij geenszins dezelve te bestrijden.

De revolutie van Hooim. 1830 verscheen, en vond CASIMIR PÉRIER altijd denzelfden. Gedurende tien achtereenvolgende jaren de Wetten tot verdediger hebbende gestrekt, verzaakte hij deze edele roeping niet; had hij, tegen de steeds toenemende inbreuken van het absolutismus, de borstwering zijner begaafdheden opgetrokken; met gelijken moed verzette hij zich tegen de aanmatigheden van het volksgezag. Met warmte het constitutioneel gouvernement toegedaan, en hetzelfde volkomen bevattende, verdedigde hij het met steeds gelijke toewijding.

Na de revolutie van 1830 tot President van de Kamer der gedeputeerden benoemd, volvoerde hij deze roeping met regtvaardigheid en vastberadenheid.

In Lentem. 1831, onder haghelijke omstandigheden tot het ministerie geroepen, greep hij met vaste en moedige hand de teugels van het Staatswiel aan, en herstelde hij weldra de mislagen zijner voorgangers. Overtuigd, dat geen ministerie zonder verzekerde meerderheid eenigen werkzamen gang kan houden; was zijn eerste stap een beroep deswegens op de natie door eene nieuwe Kamer zich te doen vestigen. Het land beantwoordde aan dat gemoedelijk beroep; de meerderheid der Kamer onderschraagde het door CASIMIR PÉRIER ontwikkelde stelsel.

Nimmer stond enig Ministerie ten doel aan zoo hevige aanval'en, voortkomende van die het staatsstelsel steeds ontwrichtende partijen, welke de braven in *Frankrijk* op derzelver juiste waarde wisten te schatten; die aanvallen waren schier altijd eene gelegenheid tot zegenpraal voor CASIMIR PÉRIER. Door dezen nimmer gestaakten worstelstrijd uitgeput, is hij eindelijk op den 16 van Bloeim. 1832 aan de Cholera, die toen hevige *Parijs* heerichte, bezweken, na gedurende zijne laatste levensdagen de Christelijke troostredenen van den Bisschop van *Meux* met de grootste aandacht en onderwerping aan den wil des Almagtigen te hebben angehooard.

Frankrijk verloor in hem eenen bekwapen en gemoedelijken Minister, en een man van genie; de Koning eenen getrouwen dienaar; het Parlementaire spreekgestoelte eenen welbegaafden redenaar.

TALLEYRAND zeide regt aardig en waar, tegen hen, die in het begin van 1832 zoo hevig het bestuur van CASIMIR PÉRIER laakten: *Mesieurs, sans CASIMIR nous serions Sans-culottes.* Hec

Het prachtige graf-gedenkteeken, hetwelk door eene nationale inschrijving op het kerkhof van *Père-LACHAISE* voor het stoffelijk overblijffel van dezen voormaligen eersten Minister van *Frankrijk* is opgerigt, is in 1837 voltooid. Hetzelve bestaat uit een standbeeld van brons van iets meer dan natuurlijke grootte op een zeer hoog voetstuk van steen, tot welks versiering de beeldhouwkunst van alle hare schatten heeft gebruik gemaakt. De deur van het monument is aan de noordzijde, aan de overige drie zijden ziet men in verheven werk, omringd door drie rijke ornamenten, drie fraaie en smaakvol gedrapeerde vrouwelijke gestalten, de welsprekendheid, de geregtigheid en de standvastigheid. Op het voetstuk van het standbeeld zelve leest men het volgende opschrift: „CASIMIR PÉRIER, geboren te *Grenoble* ten jare 1777, gestorven te *Parijs* in het jaar 1832.” Op de noordelijke zijde van het voetstuk leest men het volgende: „De openbare dankbaarheid heeft dit gedenkteeken onder het bestuur van den bouwmeester *ACHILLES LECLERC* en van den beeldhouwer *LECLERC* en door de zorg der Commisfarissen opgerigt MDCCCXXXVII.”

Aan de zuidzijde staat op het fries: „CASIMIR PÉRIER, zevenmalen Afgevaardigde, President van den Minister-Raad; hij verdedigde met welsprekendheid en moed de orde en de vrijheid binnen, den vrede en de waardigheid buiten 's lands.” En lager beneden het half verheven werk leest men: „De stad *Parijs* heeft, om het aandenken van eenen algemeenen rouw te heiligen, voor eeuwig den grond geschonken, waar een groot burger rust.”

Te *Parijs* zag in 1838 eene verzameling het licht van al de redevoeringen, door wijlen den heer *CASIMIR PÉRIER* in de Franfche kamer gehouden, eerst als der lid oppositie, daarna als eersten minister. Ieder die met 's mans schitterende welsprekendheid eenigermate bekend is, en tevens met den grooten invloed, dien hij langen tijd op de beraadslagingen der Franfche kamer uitgeoefend heeft, was deze verzameling welkom. Dezelve wordt voorafgegaan door een uitmuntend geschreven levensberigt over den beroemden staatsman, uit de pen van den heer *DE RÉMUSAT*.

PERIOECI. Worden in de Geographie de menschen genaamd, welke in eenen parallelcirkel en onder dezelfde middagcirkel wonen.

PERIODISCHE MAAND. Heet de tijd, binnen welke de maan den dierskring of zodiak doorloopt. Deszelfs grootte bedraagt 27 dagen, 7 uren, 43 minuten en 8 seconden. Deze maand wordt verdeeld in *Mensis peritodicus Medius* en *Verus*, namelijk naardat men op de middelbare of ware beweging der maan acht staat.

PERIODUS. Wordt in de chronologie of tijdrekenkunde een begrip of rei van vele achtereenvolgende jaren genaamd. Zoo als de *Periodus Calippica*, welke uit 76 jaren of 27,759 dagen bestaat: de *Periodus Constantinopolitana*, een tijdvak van 7980 jaren: de *Periodus Dionysiana*, eene rei van 532 jaren: de *Periodus Hipparchi*, welke 304 zonnejaren heeft: de *Periodus Juliana*, eene rei van 7980 jaren hebbende: de *Periodus Metonis*, een tijdvak van 19 jaren. PE.

PERIPHERIE. Aldus wordt de *cirkellinie*, de *omtrek* of *kring* van de *cirkel* genaamd.

PERIPTERON. De Grieken gaven dezen naam aan eenen tempel, die met vier rijen vrij staande kolommen verfiert was. Dit woord is zamengesteld uit de woorden περι (rondom) en πτερον (vleugel).

PERISCII. Noemt men die volken, rondom welke hunne schaduw binnen de 24 uren geheel en al omloopt. Zij wonen in de *Zonae frigidae* of koude luchtstreken, alwaar op een zeker jaargetijde de zon nooit ondergaat, maar zich binnen den tijd van 24 uren rondom die luchtstreken beweegt, en daarom worden zij ook *van rondom beschaduwde volkeren* genoemd.

PERITIUS. Was in den ouden Macedonischen Almanak de vierde maand van het jaar, waarvan zij naderhand de eerste maand maakten.

PERIZONIUS. (JACOB) Uit een Bentheimsch geslacht, dat vroeger den naam van VOORBROEK droeg, werd geboren te *Appingadam*: zijn vader overleed in 1672 als Hoogleeraar te *Deventer*. Hij werd aldaar eerst gevormd door den Hoogleeraar GYSBERT KUIPER, een groot liefhebber der Oudheid- en Penningkunde; de bijzondere smaak die PERIZONIUS voor de Penningkunde liet blijken, werd waarschijnlijk toen gevormd. Van *Deventer* begaf hij zich naar *Utrecht*, en genoot het onderwijs van GRAEVIUS. De oorlog van 1672 riep hem naar *Deventer* terug; na den dood zijns vaders, gaf hij de studie der Godgeleerdheid op, en leide zich op de kennis der fraaije letteren toe, waarom hij nog een tijd lang te *Leiden* ging studeren. In 1681 werd hij Conrector te *Delft*, in 1682 Hoogleeraar der Geschiedenis en wetsprekendheid te *Franeker*, en in 1693 te *Leiden*. Hij was een man van ongemeene kunde, geleerdheid, naauwkeurigheid en scherpzinnigheid, die opregtelijk de waarheid zocht, doch die zich door overdreven gevoel van eigenwaarde maar al te dikwijls in hevigen twist liet weglepen, en wel met de voortreffelijkste geleerden van zijnen tijd, eenen HUBER, FRANCIS, KUSTER en LE CLERC. Bijzonderen lof verdient PERIZONIUS daardoor, dat hij in de drooge *Woordenkritiek* (door zoo velen voor het hoogste in de oude Letterkunde gehouden) geenszins alleen heil zocht, maar wel voornamelijk in de kennis van zaken, en van den geest des schrijvers. Zijne lesfen, vooral omtrent de Algemeene Geschiedenis, waren altijd sterk bezocht, en hij poogde zijnen leerlingen een diep gevoel van de waarde der geschiedenis, ook op zich zelve, niet enkel als hulpmiddel voor andere kundigheden, in te boezemen: hij bezat niet de onder de Geleerden (vooral van die eeuw) zoo algemeene eenzijdigheid voor Oude Geschiedenis, ten koste van die der middelleeuwen en der nieuwere. Kortom, PERIZONIUS bezat alle eigenschappen van den *pragmatishen* Geschiedschrijver gelijk men dien thans noemt; en zijne geschriften over enkele deelen, dier wetenschap, toonen wat hij over het geheel vermogt, en staven het boven gezegde. (In de zeer moeilijke *oudste Geschiedenisfen* van *Babylon* en *Egypte* en in die van *Rome* heeft hij

on-

ongemeene proeven van fcherpzinnigheid gegeven, die echter geenszins tot verwerping van al het gezag der oude fchrijvers misbruikt wordt. Uit de nieuwere Gefchiedenis heeft PERIZONIUS het belangrijkste tijdperk tufchen het begin der 16de eeuw en den dood van KAREL V. behandeld; in de manier van DE THOU. Het is merkwaardig, dat hij het gebruik van *aanhalingen* afkeurt, en eifcht dat men een eerlijk man op zijn woord moet gelooven, en ftechts in twijfelachtige gevallen bewijs vragen, daar toch met de aanhalingen zelve zoo ligtelijk bedrog kan worden gepleegd.

PERMESSUS. (De) Eene rivier van *Livadië*, thans *Achuik*, genoemd van den berg *Helicon* afkomende en zich in een Meer ontlastende.

PERRENOT. (ABRAHAM) uit *Zwitferland*, heeft geleefd van 1726 tot 1784. Hij was Raadsheer des Prinzen van *Oranje* en maakte zich verdienstelijk door eene Akademifche Verhandeling over het *verbieden der begrafenissen binnen de fteden en kerken*. Naderhand fchreef hij nog over de *Vaderlijke magt bij de Romeinen* (1775) en, in het Fransch, over de studie der Regtsgeleerdheid (*Confidérations sur l'Étude de la Jurisprudence Utr.* 1776). Ook wordt hij gehouden voor den Schrijver van een ftukje genaamd: *Bedenking omtrent het ftraffen van zekere fchandelijke misdand*, *Utr.* 1779. Hij fchreef ook in het *Stolpiaanfche Legaat*: over de volmaakte zedekunde der *Openbaring*.

PERS. (DIRK PIETERSZ.) Wij weten van het leven dezès mans niet veel meer, dan dat hij te *Emden* geboren is, en tufchen de jaren 1620 en 1650 Boekverkooper te *Amfterdam* was. Hij heeft zich als dichter eenigen naam verworven, en ook drie hiftorifche werken in het licht gegeven, te weten: *De Romeinfche Adelaar, ofte Kort verhaal van ADAM af tot de Romeinfche Monarchie; waer de loflijke en lafterlijke daden van de Romeijnfche Koningen en Keijfers, tot op dezen tijd toe, beknopt en levendigh worden verthoont. Waerbij gevoeght is 't Leven der Turcxfche Keijferen en hare opkomst. Waerdigh om voor alle hooge en lage Staetsperfoonen gelezen te worden*, *Amft.* 1634. Volgens PAQUOT is dit werk eene onbeduidende compilatie. *d'Onftele Leeuw of Springader der Nederlandfche beroerten, van den jare 1560 tot het einde van 't jaar 1581. Amft.* 1641. Naderhand heeft hij dit werkje uitgebreid onder den titel van: *De verwarde Adelaar en onftele Leeuw, of Springader der Nederlandfche beroerten, onder Keijzer KAREL V. en zijn zoone PHILIPPUS, en onder de Vereenigde Staten, tot den dood des Prinzen WILHEM van Oragnien. Uit de geloofwaardigfte Schrijvers opgezocht en vermeerderd door D. P. PERS, Amft.* 1647. Dit werk wilde hij als eene Inleiding tot REIJN's *Nederlandfche Oorlogen* befchouwd hebben.

PERSANS. Aldus noemen de *Franchen* de ftandbeelden van mansperfonen welke men in plaats van pilaren gebruikt.

PERSEUS. Een wanftaltig fterrebeeld in het noorder gedeelte van den hemel, tot hetwelk in het gemeen 46 fterren geteld worden, waaronder 2 van de tweede, 4 van de derde, 11 van de vierde, en 29

van de vijfde en zesde grootte zich bevinden. Wat er de dichters van maken, vindt men onder het woord *Ceupheus* vermeld. SCHICKARD maakt er den koning DAVID, SCHILLER den Apostel PAULUS, en WEIGEL de *Rijksappel* van. Ook wordt dit sterrebeeld *Canis*, *Caput Agol S. Aléve*, *Cacolaemonis*, *Medusa*, *Gorgonis*, *Inachides*, *Chelah*, *Cyleneius*, *Deferens Catenam* genaamd.

PERSIAANSCH-JAAR. (HET) Was in de oude tijden een wandelbaar zonnejaar van 365 dagen, en naderhand met het Juliaansche eenvormig gemaakt, het eerstgemelde wordt ook het *Ijtsdegirdische*, en het tweede het *Gelaleÿsche* genaamd; waarvan onder die woorden ook melding is gemaakt.

PERSIEKEN. De Grieken zeer genegen zijnde, om hunne roemruchtige daden te vereeuwigen en de schande der door hen overwonnen volken in geheugen te doen blijven, boezemde dit hun de gedachte in, om de tropheën hunner overwinningen met de gedenkteeken, die zij ter gedachtenis derzelver oprigteden, te vereenigen. Zij veranderden de kolommen hunner gebouwen in menschelijke gestalten, met slaafsche houdingen gebukt onder den zwaren last, welken zij schenen te torschen. De mannelijke figuren verbeeldden de te *Plateae*, te *Salamine* en in de bergengte der *Thermopylae* overwonnene Perfen en worden daarom nog Persiken genoemd. De vrouwelijke figuren moesten daarentegen de vrouwen van *Caria* voorstellen, waarvan de mannelijke inwoners, de zijde der Perfen gekozen hebbende, na de nederlaag dezer laatste, allen over de kling werden gejaagd, terwijl hunne vrouwen gevankelijk werden medegevoerd. De laatste werden daarom *Cariatyden* genoemd.

PERU. Heeft zich in Bloem. 1836 in twee Staten verdeeld, die met *Bolivia* eene groote confederatie zouden aangaan, waarvan de grondslagen zouden gelegd moeten worden in een Congres van Plenipotentiarissen der drie Staten. De provincien van *Arequipa*, *Ayacucho*, *Purco* en *Puno*, hebben zich den 17 van Lentem. 1836 tot eenen vrijen en onafhankelijken Staat verklaard, onder de benaming van *Zuid Peruviaanschen Staat* en den Generaal SANTA-CRUZ, president van *Bolivia*, met de oppermagt belast, hem den titel gevende van Opperbeschermheer.

Omtrent de inwoners en derzelver zeden kunnen wij het volgende mededeelen.

Over het algemeen, zijn de Peruaansche vrouwen schoon en welgemaakt, zoo als de meeste vrouwen der warme landen. Haar liefkoosd toofel is de mantel en het kleed genaamd *srija*. De *srija* is een zijden japon, die bijzonder geschikt is om een welgemaakt ligchaam te doen uitkomen; eenige dragen die zelfs zoo naauw, dat zij met moeite daarmede kunnen gaan. De mantel omvat den romp, de armen, en het hoofd, en laat alleen het oog zien. Er is niettemin iets aanlokkelijks in het dragen van dezen sluifer, zoo zelfs dat de Spaansche regering er het gebruik van had verboden, op straf-

fe van verbeurd verklaring en eene boete van tien duizend maravedis. De nationale smaak heeft echter de bovenhand behouden, het verbod is ingetrokken, en men ontmoet thans in *Lima* op de wandelingen alle vrouwen zoodanig opgeschikt. Te huis zijn de Peruaansche dames naar de Spaansche of Fransche wijze gekleed; hare haren zijn met bloemen omvlochten; zij rooken soms, en zelfs in den schouwburg, kleine welriekende figaren, die zij dan met den waaijer verbergen; zoo zij zeggen, is het minder tijdverdrijf, dan voorzorg tegen de schadelijke dampen die in *Lima* heerschen. Verscheidene malen daags gebruiken zij koude baden. De rijke lieden staan des ochtens vroeg op; men ontbijt met chocolade en vruchten; ten twee ure gebruikt men het middagmaal, dat uit zwaar met specerijen toebereid vleesch, of uit heerlijke visch is zamengesteld; men drinkt de fijnste wijnen, en daarna gaat men ter rust tot 6 ure. Dan beginnen de wandelingen. Ten 7 ure gebruikt men chocolade. In vele huizen zijn 's avonds partijen, alwaar men weinig danst, uit hoofde van de warmte; maar met het spel, de muziek en het gesprek den tijd doorbrengt, terwijl daarbij eene groote hoeveelheid punch wordt gebruikt.

PERUM of de *God der Vlammen*. Een afgod bij de vroegere bewoners van *Novogorod* in *Rusland*, voor welke zij een gestadig vuur onderhielden. De priesters, die zulks lieten uitgaan, werden met den dood getraft. Op de puinhoopen van deszelfs tempel is een monniken-klooster gebouwd, welks bewoners vele dwaasheden verhalen.

PERZIANEN. Volgens eene oude overlevering, welke door de meeste historieschrijvers bevestigd wordt, zouden de Perzianen van een zoon van SEM afstammen. De fabelhistorie zegt, dat zij hunnen oorsprong aan PERSEUS, den zoon van JUPITER en van DANAÉ verschuldigd zijn. — ACHEMENES de vader van CAMBYSES was de eerste Vorst van dat volk. CYRUS, zoon van CAMBYSES, breidde zijn rijk door de overweldiging van *Babylon*, *Asfyrie* en *Medie* uit, en *Perzie*, tot dien tijd weinig bekend, werd de koningin der volkeren. De opvolgers van CYRUS voegden er nieuwe Wingewesten bij en *Griekenland* zag een deel van deszelfs landschappen door de Persiaansche Vorsten verwoesten. ALEXANDER besloot dit land te overweldigen en DARIUS CODOMANNUS, welke er toen heerschte, werd geslagen. Na den dood van ALEXANDER werd *Persie* door inwendige beroerten verscheurd, tot dat ARSACES, koning der Parthen zich van hetzelfde meester maakte; zijne opvolgers ARSACIDEN genaamd, bezaten dit rijk gedurende 600 jaren. Toen schudde een Persiaan ARTAXERXES genaamd het juk der Parthen af, en COSROËS de *Groote*, een van zijne opvolgers, maak e zijn Rijk wederom gevreesd. Een opperhoofd der Arabieren, OMAR genaamd, ontroonde de nakomelingen van COSROËS. Verscheidene eeuwen daarna maakte TAMERLAN zich meester van hetzelfde, doch USSUM-CASSAN, landvoogd van *Armenie*, ontroonde de zonen van TAMERLAN en noodzaakte hen naar *Indië*.

die te wijken, hetwelk thans *Hindostan* genaamd wordt, en waarvan zij de vorsten werden. Zekere ISMAËL of SAFI, anders CHAH SAFI genaamd, uit het geslacht van USSUM CASSAN, stelde zich aan het hoofd van eenen aanhang door zijne dweeperij aangeworven; hij beroemde zich uit het geslacht van ALI, schoonzoon van MAHOMED, afkomstig te zijn, en door dit bedrog maakte hij zich meester van de kroon, welke 200 jaren in zijn geslacht bleef. Hij zat nog op den troon in het begin der 18^e eeuw toen THOMAS KOULIKHAN, zoon van den landvoogd van *Kielat*, in het landschap *Chorasán*, den koning CHAH TAMAS noodzaakte om de kroon neder te leggen; sedert dien tijd heeft dit land nog een aantal omwentelingen ondergaan. Van de oude Perfen is nog een volk overbleven, hetwelk *Gauren* of *Guebren* genaamd wordt, en door *Assie* verspreid is; zij zijn aanbidders van het vuur; de landbouw is bij hen in hooge waarde en eerbied; zij beschouwen denzelve, als aan God het behagelijkst zijnde; zij houden ZOROASTER voor hunnen grondlegger en wetgever, gelooven aan twee grondoorzaken, het goede en het kwade; hunne zeden zijn zacht en eenvoudig, zij zijn sterk, werkzaam doch leven ellendig en worden door Nieuwe-Perzianen en Mahomedanen gedurig vervolgd, zij leven onder het bestuur van hunne Oudsten en Priesters, beschouwen MAHOMED als een bedrieger en spreken er nimmer dan met afgrijzen van. — *Perzie* ligt onder de gematigde luchtstreek, het gebergte *Tauris* loopt er in de lengte doorheen, over het algemeen is het land zandachtig, droog en dor, door gemis aan rivieren en andere wateren, doch de schranderheid der Perzianen weet deze gebreken te verhelpen. Zij hebben er allerlei soorten van vruchten, zeer goede wijngaarden en eene menigte moerbezieboomen, welke een groot aantal zijdewormen voeden. Men vindt er ook mijnen van kostbaar gesteente en onderscheidene metalen en een aantal dieren van velerlei soort; de voornaamste handel bestaat in ruwe en in bewerkte zijde, in schoone tapijten, katoene lijnwaden en paarden.

* PERZIE. Is een oude naam in de geschiedenis. Het heeft zijnen fabel en heldentijd als *Griekenland*; het heeft zijne helden en wetgevers, zijne dichters en wijsgeeren, zijne godsdienst en zijn mysticismus, allen op eenen anderen en veel grooteren schaal, dan het westen. De door ALEXANDER vernietigde Perzische monarchie had 208 jaren bestaan. Van toen af (331 jaren voor CHR.) werd dit schoone land beurtelings door verschillende vreemde volken veroverd.

Eerst heerschten de *Parthen*, toen, sedert het jaar 637, de *Arabieren*. De geest van het Islamismus voerde met dweepachtige woede over de puinhoopen van altaar en troon; de kiem van alle wetenschappelijke kennis verdween. Ook het Kalifaat viel, en *Perzie* werd door Stadhouders bestuurd, die zoo vele slachthuizen daarstelden. Onder deze (de Samaniden, Seldschukiden, Gasneviden) begonnen de schoone kunsten en voornamelijk de dichtkunst weder te bloeijen, waarvan de namen van *Firdusi*, *Sadi*, *Hafiz*, getuigen. — De *Mongolische*

sche stroom stortte zich ook over *Perzie* uit. GENOIS-KHAN en zijne opvolgers werden door TIMUR verdrongen. Daarna kwamen de wilde Turkomannen, die van 1468 af gedurende honderd jaren in *Perzie* het gezag voerden. Hierop volgde de stam der SOPHIS tot in 1722, toen SCHAH HUSSEIN ontroond werd. De AFGHANEN kwamen aan de heerschappij, en na hen de dwingeland SCHAH NADIR, die, na onnoemelijke wreedheden gepleegd te hebben, door zijne stamgenooten werd vermoord. Deze Vorst was het, die in 1738 *Hindostan*-doortrok, *Delhi* veroverde, en 100,000 menschen op eenen dag liet ombrengen. Terwijl hij daar was, kwam een Derwisch den overwinnaar tegemoet, en sprak hem aldus aan: „Onoverwinnelijke SCHAH, zijt gij een God, wees dan zoo goedertieren als God; zijt gij een Propheet, toon ons den weg des heils; zijt gij een Koning, zoo laat ons in vrede; regeer en maak ons gelukkig.” En NADIR antwoordde: „Een God ben ik niet, dat ik vergeven zoude, noch een Propheet, dat ik leeren zoude, en nu Koning ben ik ook niet; hij, die door God in zijne gramschap gezonden wordt om de volken der aarde te straffen, die ben ik!”

Na den dood van SCHAH NADIR kwam tweedragt, burger-oorlog, en alle ongelukken *Perzie* teisteren. Het oostelijke deel des Rijks, *Afghanistan* (Candahar) scheidde zich in 1749 van *Perzie*; *west-Perzie* (Iran) kwam eerst in 1796 tot eenige rust. BABA-KHAN, een gelukkig Veldheer, werd als Koning uitgeroepen; hij nam den naam van FETH-ALI aan, en koos THERAN tot residentie. FETH-ALI heeft tweemaal oorlog met *Rusland* gevoerd, 1809 tot 1813 en 1828. Beide malen moest hij den vrede door aanzienlijke offers koopen. *West-Perzie* zal volgens de jongste opgaven nog 22,000 vierkante mijlen groot zijn en 18 miljoen inwoners bevatten.

Perzie, de veelhonderdjarige schouwplaats van steeds zich hernieuwende onlusten en gruweldaden, was door de natuur tot het gelukkigste land bestemd. In deszelfs midden is het ware paradijs met water en schaduw, met de zuiverste lucht en de weligste groei-kracht. De zuidelijke provincien hebben geenen winter, de noordelijken slechts eenen halven zomer. ZOROASTERS leer, dat het in het oog der Godheid een verdienstelijk werk is, een veld te ontginnen, herschiep het geheele land in een lusthof, waarin de natuur in al haren luister te voorschijn kwam. Thans echter is *Perzie* in eenen grooten puinhoop herschapen, vol overblijffelen van voormalige grootheid, en de woonplaats van ontaalde menschen. Van den wetenschappelijken roem hunner voorvaderen is slechts de herinnering overgebleven. *Chosru* en *Schirin*, *Jussuff* en *Suleicha*, deze idealen der dichtkunst, door geene der dichters van het westen geëvenaard, worden thans hooger geschat en beter verstaan te *London* en *Parijs*, te *Weenen* en *Berlijn*, dan in de paleizen van *Teheran* en bij de ruïnen van *Persepolis*.

FETH ALI SCHAH, die den 20 Wijmaand 1834 gestorven is, werd in 1768, (dus een jaar vóór NAPOLEON), geboren, en was voor zijne troonsbestijging BABA KHAN genaamd. Hij kwam in 1796 tot

den troon, en heeft alzoo 38 jaren geregeerd, een voor *Perzie*, alwaar de omwentelingen aan de order van dag zijn, buitengewoon lange tijd. Van zijne 60 zonen en 200 dochters zijn de meeste onbekend. De meest bekende onder de Prinsfen van het Koninklijk Huis was **ABBAS MIRZA**, **FETH ALI**'s derde zoon, welke met toestemming van *Rusland* tot troonopvolger was verklaard, en in Wintermaand 1833 kwam te overlijden. Zijn regt ging over op den oudsten zijner zonen, **MOHAMED MIRZA**, tegenwoordigen Schah van *Perzie*, die echter zes broeders en zestig ooms tot mededingers had.

Weinige dagen na den dood van **FETH ALI SCHACH**, besloot **MOHAMED SCHACH**, die zich toen reeds te *Tabris* en in geheel *Aderbidshan* als regtmatigen troonopvolger van zijnen grootvader had laten erkennen, om met eene afdeeling krijgslieden tegen **TEHERAN** op te rukken, alwaar een zijner ooms, **ZILLI SULTAN**, zich genesteld had, en hem den troon scheen te willen betwisten. Deze met snelheid uitgevoerde beweging verijdelde de ontwerpen van de tegenstanders des jongen Konings. Onder de krijgshaftige volksstammen en onder de aanzienlijkste ingezetenen volgde de eene afval op den anderen, zoodat de magt van **MOHAMED SCHACH** spoedig zeer aangroeide en zijn voornaamste mededinger zich van de middelen beroofd zag, om zijne aanmatigingen te doen gelden. Deze laatste zag zich dienvolgens genoodzakt, om zich te onderwerpen, en de genade des nieuwen Konings in roepen. Den 16 van Wintermaand, toen de Koning nog te *Kasbin* was, ontving hij eene bezending van **ZILLI SULTAN**, door welke deze om vergiffenis liet smeeken, en verzocht, om met het bestuur eener provincie belast te worden. De Koning toonde zich gezind, om dit verzoek toe te staan, toen hij den 18^{den} des morgens een berigt van den **KAD-SCHAR MOHAMED BAGIR CHAN**, broeder van **ASSIFU DEWLET**, ontving, waarin deze meldde, dat hij, op de ontvangene tijding van de gelukkige aankomst des Konings te *Kasbin*, de onder zijne bevelen staande krijgsbenden bijeenverzameld, en besloten had, om den Sultan **ZILLI**, te gelijk met acht of negen der aanzienlijkste Prinsfen gevangen te nemen: dat reeds werkelijk de *Vizier* en de meest vertrouwde dienaren der Prinsfen zich in hechtenis bevonden; en dat hij zich daarna beijverd had, om de rust der stad (*Teheran*) te verzekeren, alwaar dan ook niet de geringste volksbeweging had plaats gehad; maar de ingezetenen integendeel de aankomst Zijner Majesteit met ongeduld te gemoet zagen. Het ontvangen dezer gunstige tijding deed den aantogt van het leger verhaasten. Den 20sten van Winterm. des morgens begaf de Koning zich naar het leger der voorhoede, dat op eenigen afstand van *Teheran* post had gevat. Hij hield een wapenschouwing over deze krijgsbenden, en dankte de soldaten voor den ijver en moed, waarmede zij de vermoeienissen van den togt hadden verdragen. Overal werd Zijne Majesteit met de levendigste vreugde en met blijken eener onveranderlij-

lijke gehechtheid ontvangen en begroet. Den 21sten verliet MOHAMED SCHACH de legerplaats, om zich naar het buiten de stad gelegen paleis *Nigaristan* te begeven, en daar zijn verblijf te vestigen. Zijne Majesteit steeg op het door de sterrewigchelaars bepaalde uur te paard. Nadat een salvo van het geschut de afreis des Konings had aangekondigd, zette de stoet zich in de volgende orde in beweging: vooraan trok een bende inlandsche muzikanten, een detachement ruitery met congrevische vuurpijlen, en een ander detachement ruiters, dat tot geleide der standaarden strekte. Daarop volgden de schairs of hofloopers in groot gala, en eenige vertrouwde beambten. Het voetvolk en de artillerie had zich reeds vroeger op weg begeven en stond voor het paleis in slagorde geschaard. De Koning reed op een fraai paard, welks tuig met kostbare edelgesteenten bezet was. De gezanten van *Rusland* en *Engeland* volgden met hunne onderhoorige beambten dadelijk op Zijne Majesteit. De vizier, de Schach ZADEH's en eene onafzienbare drom ruiters sloten den stoet. Gedurende den geheelen weg hadden zich op korte tusschenruimte andere Schach ZADEHS, edele Kadscharen en andere aanzienlijke personen geplaatst. De stedelijke overheden wachten van oord tot oord Zijne Majesteit af, om gedurende het voorbijtrekken kameelen, runderen, schapen en suikergebak te offeren, en fleschen, die met welriekende wateren gevuld en kunstig met bloemen versierd waren te laten springen. In het paleis aangekomen, plaatste de Schach zich op een met kostbare steenen versierden troon, en hield een plegtig gehoor, bij hetwelk de Prinsen en grooten des Koninkrijks, alsmede de gezanten van *Rusland* en *Engeland*, toegelaten werden, om aan Zijne Majesteit hunne gelukwensen aan te bieden. Een Mollah las het gebed voor, riep Schach MOHAMED als PADISCHAH van geheel *Perzie* uit, en smeekte den zegen des Hemels voor hem af. Telken male, als de naam des Schachs genoemd werd, maakten alle de aanwezigen eene diepe buiging. Zoodra het gebed geëindigd was, verwijderden de Prinsen zich, en werd het gehoor opgeheven.

Zoo eindigde deze gedenkwaardige dag, die aan *Perzie* het behoud zijner rust verzekerde, welke reeds door alle de ijsfelikheden van den burger-oorlog bedreigd werd. De onderwerping van ZILLI SULTAN, den magtigsten van MOHAMED Schach's mededingers, geeft de hoop, dat het gezag van dezen Vorst nu ook weldra in geheel het overige gedeelte des Rijks zal worden erkend. De gezanten van *Rusland* en *Engeland* omringden, bij den togt van den Schach van TABRIS naar *Teheran*, steeds zijnen persoon. Beide gezanten waren in hunne bemoeijensissen geheel eensgezind, en hebben niet opgehouden, om aan den jongen Koning den krachtigen bijstand te verleen, en daardoor aan de *Perzische* natie een vast onderpand van de overeenstemmende staatkunde der beide hoven aan te bieden, welke staatkunde geen ander doel heeft, dan de inwendige rust van

Perale, onder den ſcepter des vorſten, wien de overledene Schach tot zijnen troonopvolger had uitgekozen, en wien *Rusland* en *England* plegtig als zoodanig hebben erkend. —

Onder de edele geſteenten, die in *Perzië* gevonden worden, behoort de ſoort van Schorl of Scirl, dikwerf kool-zwart, op vele plaatſen ondoorſchijnend, hierbij de Ayrit of Rubellit en de Siberit, waarſchijnlijk ook (de Ilvait; verder de Epidot, Kalamit, Anthophillit of Bronzit, en Axinit, alsmede de Turkis, appelgroen van kleur; verder het bergkriſtal, behoorende tot de viool blaauwe Amethijſt. Tot de eigenlijke kwartzkiezel, behoort de Lazuurſteen (*Lapis Lazuli*) die eigenlijk zuiver hemelsblaauw, doch hier met eenige veranderingen is, zoo als ook in *Tibet*, vooral bij het meer *Baikal*, is dienſtig voor bladen van tafels, horologiekaſten, meſſenhechten enz.; tot poeder levert hij de fraaije ukramarijnverf. De *Hennip* (*Cannabis Sativa*) groeit hier in het wild.

PESTALOZZI. Op een tijdstip, wanneer het onderwijs overal, en vooral hier te lande, zulke ſnelle vorderingen maakt, en zich tot de laagſte klaſſen van het volk uitſtrekt, meenen wij ons niet te kunnen onthouden, hulde te bewijzen aan den wijsgeer, die daaraan buiten 's lands zoo veel heeft bijgedragen, aan den deugdzamen man, wiens naam door de zegeningen der armen is vereeuwigd geworden.

De armen zijn onze broeders; die leer van het Evangelie, welke meestal eene doode letter in het boek des levens is, was diep in de ziel van PESTALOZZI geprent. Hij zag met droefheid den ondoordringbaren muur, welke de armen van de meer gegoeden ſcheidt, en voornamelijk in het gebrek van opvoeding beſtaat, en beſloot dien muur te ondermijnen. Hij bragt zijn leven door met de toepaſſing van die leer, dat het ongeoorloofd is eenig menſchelijk wezen zonder onderwijs te laten, hoe laag ook de ſtand zij, waarin de natuur hem geplaatſt heeft, en hoe zwaar ook de werkzaamheden mogten zijn, welke hij verrigten moet, en dat de vermaken, welke de ſtudie ons geeft, in eene meerdere of mindere mate, door alle menſchen kunnen worden geſmaakt. Om de vorderingen van den grooten man in deze waarlijk moeilijke taak te doen kennen, moeten wij hem reeds in het begin zijner loopbaan volgen, en zullen hiertoe uit het werk van Doctor MAYO, betreffende de leerwijze van PESTALOZZI, eenige bijzonderheden overnemen.

PESTALOZZI werd te *Zurich* in 1746 geboren. Zijne voorouders waren Protestanten van Italiaanſchen oorsprong, die, gedurende de vervolgingen ten tijde der Hervorming, uit het Milaneſche de wijk in die ſtad waren komen nemen. Zijn geſlacht was een der voornaamſte van het land geworden; de vader van PESTALOZZI had echter niet van het vermogen zijner voorouders geërfd, zijn ſpoedige dood liet zijne weduwe zonder ſteun. Hij beval zijne kinderen aan de zorgen van eene oude gouvernante, genaamd BARBARA, aan. De liefde en trouw, waarmede zij dezen pligt vervulde, prenten in de
ziel

ziel van PESTALOZZI, nog kind zijnde, een innig geloof aan dengenden bij de laagste klassen van het volk, en die gehechtheid aan de armen, waarvan zijn karakter den indruk bleef behouden, hetgeen eenen magtigen invloed op zijn toekomstig leven uitoefende. BARBARA deelde in den trots van het huisgezin, en PESTALOZZI verhaalde later dikwerf lagchende de geestige middelen, welke zij bezigde, om hare armoede te verbergen. Zij trachtte vooral aan haren jongen meester eene volmaakte onafhankelijkheid in te boezemen. „Nooit,” zeide zij hem, „heeft een PESTALOZZI genade-brood gegeten. Onderwerp u liever aan alle soorten van ontberingen, vóór dat gij uw geslacht zoudt onteeren.”

Het is aan den invloed van die goede vrouw, dat onze wijsgeer den hartstogt toeschrijft, welke over zijn leven beschikte, den vurigen wensch om aan de armen eene degelijke onafhankelijkheid te verzekeren, en hen uit hunne vernedering te redden door hen te leeren zich aan het onherstelbaar kwaad te onderwerpen, door hunnen geest te ontwikkelen, ten einde hunne hulpbronnen te vermeerderen en door hun de lust tot orde en de haat van spijlucht in te boezemen. Hij begon zijne menschievende loopbaan met de oprigting van eene fabriek, waarbij hij een school voegde, ten einde de kinderen onder hunne bezigheden te kunnen leeren. Hij hield voor stelregel, dat de studie tot verpoozing van het werk moet dienen. Geldgebrek hinderde hem hierin meer dan eens, maar zijn ongeluk tartende, deelde hij zijn brood met zijne leerlingen, en leefde zelf als een bedelaar, ten einde bedelaars te leeren als menschen te leven. Na verscheidene jaren moeite en ontberingen, zag hij zich genoodzaakt zijne onderneming te laten varen, maar nimmer was hij meer van de geschiktheid zijner plannen overtuigd, dan toen hij dezelve moest vaarwel zeggen. Het was op dit tijdstip, dat hij het verhaal schreef, getiteld: *Leonard en Geertruida*, hetwelk in *Zwitserland* een volksboek is geworden, en inderdaad ook de beste raadgevingen voor de mindere klasfen inhoudt.

Wij zullen PESTALOZZI, in het afzonderlijke leven, dat hij gedurende eenige jaren na de eerste proeven van zijn leerstelsel leidde, niet volgen. Die tijd werd voor de zoo belangrijke zaak van het volksonderwijs niet verloren. In 1798 noodigde hem het Bestuur van het kanton *Unterwalden* uit, om eene school in het dorp *Stanz* op te rigten, waarin hij toestende, hoewel hij geene toelage van de Regering kreeg, en zelf geene middelen genoeg bezat, om in de daartoe vereischte kosten te voorzien. De kinderen kwamen in menigte, doch in de grootste armoede, en bedorven door de ondeugden, welke haar vergezellen; de beste onder hen waren nog altoos vreemd aan alle edele gevoelens.

PESTALOZZI beschrijft in een zijner brieven zijne handelwijze met deze kinderen, waaronder sommige met schijnbaar ongeneeselijke zedelijke kwalen behebt waren. „Mijne eerste zorg zegt hij, was het

vertrouwen mijner leerlingen te verkrijgen, en dezelve aan mij te hechten. Dit doel bereikt zijnde, scheen alles mij gemakkelijk, mijne armoede bevorderde zelfs mijn doel. Van de wereld afgezonderd zijnde, waren alle mijne zorgen aan deze kinderen toegewijd, was al mijn streven voor hun heil: ik deelde lief en leed met hen, gedurig aan hunne zijde, wanneer zij welvarende waren, of anders aan hun ziekbed. Wij genoten hetzelfde voedsel, wij sliepen in dezelfde kamer, en van uit mijn bed, gaf ik hun nog onderrigt of bad met hen."

"In 1799," zegt PESTALOZZI verder, "had ik tachtig leerlingen, van welke de meeste eenen goeden aanleg hadden en sommige ware talenten. De studie had eerst voor hen het aantlokkende eener nieuwigheid, en hun ijver wakkerde in evenredigheid van hunne vooreringen aan. Kinderen, die nimmer een boek in de handen had gehad, studeerden den geheelen dag door, en wanneer ik hun na het avondeten zeide: wilt gij naar bed gaan of nog werken? zeiden zij allen, „het is beter dat wij werken." Deze gevoelens eens bij hen ingeprent zijnde, ontwikkelde zich hun geest met eene snelheid, welke mijne verwachting overtrof. In weinigen tijd zag men zeventig leerlingen, die allen in den ellendigsten toestand waren opgenomen geworden, vreedzaam met elkander omgaan, en elkander met eene minzaamheid behandelen, welke men zeiden bij broeders aantreft, vooral in tatrijke huisgezinnen. Zonder hen hiertoe te noodzaken, vergenoegde ik mij, wanneer zij stil om mij heen zaten, hun te zeggen: „Wanneer gij u zoo gedraagt, zijt gij dan niet redelijker dan wanneer gij twist?" Wanneer zij mij kwamen omhelzen en mij hunnen vader noemden, zeide ik hun soms: „Gij geeft mij dien naam, waarop ik vermeen aanspraak te hebben, en toch doet gij in mijne afwezigheid dingen, welke mij bedroeven. Is dat wel gedaan?" Ik trachtte zoo veel mogelijk de zucht tot weldoen bij hen aan te wakkeren. Toen *Altorf* was afgebrand, verzamelde ik hen om mij heen, en zeide hun: „*Altorf* is vernietigd, en mogelijk dwalen meer dan honderd kinderen, naakt, zonder woning en zonder brood, in deszelfs puinhopen rond; willen wij vragen om er een twintigtal onder ons te nemen? — Voorzeker riepen zij met vervoering uit. — Denk wel aan hetgeen waartoe gij u verbindt; wij hebben zeer weinig fondsen, en het is te betwijfelen of de Regering ons eene grootere toelage zal willen geven; mogelijk zult gij dus, om in de kosten van uw onderhoud en uw onderwijs te voorzien, meer moeten werken dan gij tot hiertoe gedaan hebt. Mogelijk zult gij met deze vreemdelingen uw voedsel en uwe kleederen moeten deelen; zegt dus niet, dat gij dezelve op zult nemen, zoo gij niet zeker zijt u alle ontberingen te kunnen getroosten, welke deze goede daad noodzakelijk zal maken." Ik zette aan deze mijne redenen de meest mogelijke kracht bij, ik herhaalde al hetgeen ik hun reeds gezegd had, om zeker te zijn dat zij mij wel begrepen; zij volhardden niettemin bij hun-

hun gevoelen: „Laat hen komen, zeiden zij, laat hen komen en wij zullen alles met hen deelen.”

Het was te *Stanz*, alwaar de ondervinding zijne denkbeelden tot rijpheid bragt, en de gebreken zijner eerste proeven verbeterde, dat PESTALOZZI de uitmuntende leerwijze van wederkeerig onderwijs schiep, welke later door Dr. BELL te *Madras*, en JOSEPH LANCASTER in *Engeland*, zijn beoefend geworden, zonder dat een hunner de oudere ontdekking des wijsgeers van *Zurich* kende. Maar PESTALOZZI stichtte, op het voorbeeld van het voorvaderlijk Gouvernement, een systema, dat door deszelfs eenvoudigheid eene betere uitwerking dan dat van BELL of LANCASTER moest hebben. De ongelukken dier tijden en tegenkantingen van allen aard vernietigden zijne inrigting, toen de nuttigheid er van bewezen was. Zich te *Burgdorff* in het kanton *Bern* nedergezet hebbende, kwamen eene menigte verlichte mannen bij hem om zijne leerwijze te bestuderen. Zij leerden onder zijne oogen om den geest des leerlings te verrijken, na denzelven te hebben bestudeerd. De geestvervoering des meesters ging weldra op zijne mede-arbeiders over; men opende eene school, die zich met leerlingen vulde uit alle klasfen der maatschappij genomen. De Regering voegde zich bij een aantal aanzienlijke personen om deze inrigting te begunstigen, en men twijfelde niet aan den bloei van dezelve, ten zij staatkundige stormen dezelve weder deden te niet gaan.

PESTALOZZI liet echter den moed niet zakken, hij stichtte eene armenschool, op vijf mijlen afstands van *Bern*, nabij het dorp *Hofweil*. Hij vond in den heer FELLEBERG een waardigen steun, en het weiflagen dezer onderneming, welke op eene groote schaal was aangevangen, toonde dat zijne begaafdheden voor het onderwijs en de zedelijke volmaking der menschen, even als zijne weldadigheid, geene perken kende. Na deze inrigting aan de zorgen van den heer FELLEBERG te hebben toevertrouwd, ging hij zich vestigen te *Tier-dun*, alwaar hij eene groote school stichtte voor het onderwijs der kinderen van hoogere klasfen.

Zijne leerwijze werd vermaard in *Zwitserland* en *Duitsch'and*, en jonge lieden van alle landen wedijverden, om de gunst van zich bij hem als ondermeester te mogen vestigen. De leerlingen kwamen in menigte uit de meest verwijderde landen van *Europa*, om aan zijne vaderlijke zorgen deel te nemen. De school werd in verschillende klasfen verdeeld, welke ieder eenen leermeester hadden, die met zijne leerlingen leefde, aan hunne spelen deel nam, en zoo doende hun vertrouwen en hunne liefde bezat.

De deugden van PESTALOZZI waren de gemeene band der leermeesters en van hunne leerlingen; zijne eenvoudige en ware godsvrucht leerde hun den Almagtige als eenen Vader te beschouwen, onder wiens oog zij gedurig leefden, en wiens goedheid hen voor de toekomst moest geruststellen. Hierbij bepaalde zich zijn godsdienstige invloed op zijne leerlingen, hij liet aan de leeraren van elke godsdienst over, om hen ieder in hun geloof te onderwijzen. De

De school van *Yverdun* heeft er vele andere gelijksoortige doen geboren worden. In de eene volgt men stipt de leerwijze van PESTALOZZI, in de andere is dezelve gewijzigd, of op zekere takken van het onderwijs toegepast geworden. Maar de moeder-school leed door de onvoorzigtige edelmoedigheid en de mangel aan orde van den stichter. Het schijnt, dat er tweedragt onder zijne medearbeiders heerschte, dat men zijn vertrouwen misbruikte, en dat de fondsen van de school slecht werden beheerd. Na vele onaangenaamheden werd hij genoodzaakt zich te verwijderen, en de wolken, die zijne jonge jaren hadden beneveld, en die zijne bekwaamheden en zijne geestkracht hadden doen verdwijnen, kwamen weder zijne laatste dagen verdonkeren.

Hoewel men aan de leerwijze van PESTALOZZI kan verwijten, dat dezelve te veel zonder boeken werkt, is het onbetwistbaar, dat zij de geestvermogens zeer scherpt. Dezelve bestaat voornamelijk in de beschouwing der zaken, in de mededeeling welke de leerlingen elkander onderling van deze beschouwing geven, en in de vergelijking en toepassing dezer verschillende redeneringen door den meester. De oplossing van den meester is altijd eenvoudig en duidelijk, het is de kennis der zaken en niet der woorden, welke hij leert. Zoo bedient zich PESTALOZZI, in navolging der Ouden, van de meetkunst om de rekenkunde te leeren, en bij hem hebben de strepen, driehoeken en cirkels, lichamen. In zijne school prent zich al, wat men een kind leert, diep in deszelfs geheugen. Geen meester heeft in de latere tijden meer de noodzakelijkheid gevoeld om de oefeningen des lichaams bij die des geestes te voegen. De gymnastiek is dus een der hoofdpunten van zijne leer.

Deze vermaarde man is in *Zwitserland* overleden, in Sprokkelma 1827, den ouderdom van 81 jaren bereikt hebbende. Zijn uiterlijk had op den eersten aanblik niets voorkomends; zijne trekken waren ruw, maar zijn gelaat werd bevalliger, naar mate het door die zucht tot weldoen werd bezielde, welke in zijne daden doorstraalde. In de zamenpraak was zijne taal eene zamenstelling van Fransch en Duitsch, bedorven door eene gebrekkige uitspraak, welke in de laatste jaren onverstaanbaar was geworden.

Het is aan zijnen medearbeider VON FELLEMBERG, dat men de verdere van het systema te danken heeft. Hij heeft het verbeterd, van eenige belangrijke fouten gezuiverd, met andere leerwijzen vermengd, en heeft er, op eene grootere schaal, de gelukkigste toepassing van gemaakt. De schoolmeesters van de dorpen, schreef MEVR. DE STRAËL in 1810, worden door den heer FELLEMBERG in de leerwijze van PESTALOZZI gewijd, op dat zij op hunne beurt de kinderen daarnaar onderwijzen zouden; de werklieden, die zijn land bebouwen, leeren muzijk; in een woord, de heer FELLEMBERG zoekt door alle mogelijke middelen tusschen de mindere en hoogere klasfen eenen band daar te stellen, welke tot nu toe niet bestond.

Voor

Voor eenige jaren, zegt de heer Mayo, bezocht een Ier van aanzien, die *Tverdun* doortrok, de instelling van PESTALOZZI, hoewel hij in de eerste klassen, welke hij bezocht, de taal der leerlingen niet verstond, was hij over hunne bevattelijkheid, en vooral over hunne vlugheid in het rekenen verwonderd. De belangstelling, waarmede zij hun werk verrigten, toonde dat de eerbiedwaardige bestuurder van het instituut de beste leerwijze had gevonden. Het bezoek van den vreemdeling, dat slechts twee uren moest duren, duurde drie maanden. Hij bepaalde zich niet tot de kennis van het systema, maar hij bragt hetzelfde in *Ierland* over.

De beginselen van PESTALOZZI hebben hunne vruchten in *Frankrijk*, *Duitschland* en vooral in *Engeland* gedragen; zij zijn in dit laatste land met zulk een goed gevolg bekroond geworden, dat de verlichteste mannen de noodzakelijkheid gevoeld hebben, zich hiermede niet tot het lager onderwijs te bepalen, maar alle takken van menschelijke kennis voor het algemeen begrijpelijk te maken. Eene vereeniging kwam te dien einde te *Londen* in 1825 tot stand, onder den naam van: *Maatschappij tot voortplanting der nuttige wetenschappen*, aan welks hoofd zich de namen van BROUGHAM, JOHN RUSSEL, den Hertog van BEDFORD, enz. bevonden. Het oorspronkelijk denkbeeld van deze maatschappij vind men in de volgende zinsneden van eene verhandeling des heeren BROUGHAM weder, welke in 1825 werd uitgegeven en reeds voor lang hare twintigste uitgave heeft bereikt!

„Gebrek aan tijd veroorlooft de werkzame klasse niet een opvoedings-systema in alle zijne deelen te volgen; dezelve moet een eenvoudiger en spoediger onderwijs hebben. Het klein getal, dat hoogere kennis wil verkrijgen, kan de ingewikkelde verhandelingen, welke over de verschillende vakken van wetenschap bestaan, bestuderen, maar de menigte moet boeken hebben, welke zij begrijpt. Het is dus eene groote dienst aan de maatschappij bewijzen, zich aan de vervaardiging van bevattelijke werkjes te wijden, welke over de verschillende wetenschappen handelen. Men zal daardoor aan de meerderheid der leerlingen slechts de eerste beginselen der wetenschappen doen kennen; maar voorzien van dit eerste onderrigt, zullen zij, die den wensch en den moed hebben verder te gaan, meer middelen hebben om hun doel te bereiken. Men kan in een woord niet genoeg aandringen op de verspreiding der nuttige kennis; deze verspreiding is de zekerste waarborg van den openbaren vrede en van de hechtheid des troons.”

Verscheidene wederwaardigheden beletteden de maatschappij hare werkzaamheden dadelijk voort te zetten; toen dezelve echter eenmaal daartoe in staat was, verscheen er eene reeks van werken, welke werd voorafgegaan door een vertoog over de vermaken en voordeelen der wetenschap, een der merkwaardigste voortbrengselen van den heer BROUGHAM, waaruit wij het volgende overnemen:

„Ziet hoe zij, die de eerste gronden der wetenschappen niet kennen,
eene

eene verkeerde keuze in het lezen der verschillende werken doen. De een verfindt eene verzameling van anecdoten, die eenen roman, de andere een tooverheksen-verhaal, zonder ander doel dan om eenige oogenblikken op eene aangename wijze door te brengen. De verbeeldingskracht vindt behagen in die lektuur, en verkiest die uitspanning boven de ligchaamsoefeningen en genietingen der zinnen. Wij lezen de dagbladen zonder te denken om de voordeelen, welke wij er uit kunnen trekken; de nieuwsgierigheid alleen geeft ons smaak voor nieuws, dat noch de nationale voorspoed noch de vorderingen van den menschelijken geest aangaat.

„ Kennen en gevoelen, zijn de dringendste behoeften van onze natuur. De bewegelijkheid is het wezen onzer ziel; zij schept behagen in de schokken, welke haar door de bewondering, de verbazing, de vrees enz. gegeven worden, daardoor vindt de menigte behagen in de spookgeschiedenissen, de verhalen van bloedige gebeurtenissen, stormen of schipbreuken. Het minste gebrek van deze dagelijksche lektuur, is, dat dezelve eenen kostbaren tijd doet verliezen; zoo zij den geest al niet verstompt, zoo als de wijn, het spel enz., bederft zij het hart en vervalscht het verstand. Ach! hoeveel zuiverder zijn de genietingen, welke de studie der wetenschappen ons verschaft. Hoevele wonderbare ontdekkingen zijn wij aan dezelve verschuldigd.

„ De Ouden noemden de studie der wetenschappen, wijsbegeerte; maar het is noodig, er alle zijne oogenblikken aan te besteden, om den naam van waren wijsgeer waardig te zijn, die, in welken rang hem het toeval geplaatst heeft, den dag aan zijne beroeps-bezigheden toewijdt, en den avond aan de volmaking van zijn verstand besteedt; en alzoo de genietingen van het onderwijs boven die der zinnen verkiest.”

PESTH. De aanzienlijkste stad van *Hongarije*, aan den linkeroever van den *Donau*, tegen over de oude Hoofdstad *Ofen* of *Buda* gelegen, met welke zij gemeenschap heeft. Zij is zonder muren en poorten, maar heeft vier voorsteden en breede welgebouwde straten; een aantal Roomsche eene Lutherische, eene Hervormde en eene Grieksche kerk, een collegie, klooster, weeshuis, drie hospitalen, een groot invalidenhuis, prachtige kazernen, de Hoogeschool van *Hongarije*, doorgaans met 30 Hoogleraren en 800 studenten, eene boekery van 80,000 boekdeelen, anatomie, inrigting voor kraamvrouwen, kabinetten van kunst, naturalien en oudheden, eenen kruidtuin en eene sterrewacht te *Ofen*. Verder eene veeartsenijsschool, een goed seminarium, nationaal Museum, Roomsche gymnasium en verscheidene andere inrigtingen tot onderwijs, een genootschap voor de paarden-fokkerij, algemeen gasthuis; eenen fraaijen schouwburg en in 1838 90,000 inw.. die boekdrukkerijen, fabrieken van tabak, stijffel, handchoenen, enz. hebben. Er wordt in den omtrek veel wijn geperst. *Pesth* is het middelpunt van den Hongaarschen handel die zeer aanzienlijk is. Voor deze stad ziet men het *Rakosche veld*,
waar

waar voorheen de Hongaarsche rijksdag (thans te *Presburg* vergaderende) gehouden werd.

Omtrent de verschrikkelijke ramp, die de steden *Ofen* en *Pesth* in Lentem. 1838 bij het losgaan van den *Donau* getroffen heeft, werden, in brieven uit laatstgenoemde stad van den 17^{den} dier maand, onder anderen de volgende bijzonderheden gemeld: *Pesth* is een vierde eener eeuw achter-uitgegaan. Het water is tot in den nacht van den 16^{den} aanhoudend gewasfen, en bereikte eene hoogte, die te voren nooit beleefd was. De geheele stad en hare omstreken stonden onder water, slechts op eenige weinige punten der stad staken de daken boven den waterspiegel uit, en de halve bevolking snelde derwaarts, om eene schuilplaats tegen het woedende element te zoeken. Nog vreeselijker dan de overstroming, was het instorten der huizen. De slecht gebouwde huizen der voorsteden stortten bij honderden in; zelfs eenige der grootere gebouwen in de stad trof dit lot. Bezwaarlijk zou men in de geheele stad een enkel huis vinden, 't welk niet meer of minder beschadigd is. Vele personen willen ook eene aardbeving bespeurd hebben. In geen eenig huis was men veilig. Het ontbrak aan vaartuigen; om de hulpbehoevenden, die op de daken hunner instortende huizen zaten, te redden. De ellende is onbeschrijfelijk. Hoe vele menschen er zijn omgekomen, kan nog niet worden berekend. (1) Het bronwater was in de geheele stad bijna ondrinkbaar. Eenige bakkerswinkels zijn geplunderd. In het groote invaaiden-huis en in de nog grootere kazerne der artillerie werden duizende ongelukkigen opgenomen. Ook op de groote marktplaats, die van 't water bevrijd bleef, vonden ettelijke inwoners eene schuilplaats. — Den 16^{den} begon het water eindelijk te vallen, en heden is de stad van hetzelfde bevrijd. — De schade welke de stad *Pesth* heeft geleden, zal wel vele millioenen bedragen, en de geheele monarchie zal dezen schok gevoelen. — Van het platte land ontbreekt het nog aan berigten; doch ook daar moet het schrikkelijk geweest zijn."

Te *Weenen* had men den 20sten brieven uit *Pesth* van den 18den, waarin voorkwam, dat men toen weder te voet door de straten kon gaan, maar dat bijna niemand dit nog waagde, uit vrees voor instorting van de vele beschadigde huizen. De volkrijke hoofdstad had het aanzien eener uitgestorvene plaats. Intuschen werden van alle kanten levensmiddelen in overvloed aangevoerd.

Te *Weenen* en in onderscheidene ander plaatsen van *Oostenrijk* werden giften ingezameld ten behoeve van de noodlijdende. H. M. de Keizerin, en de aarts-hertogen en hertoginnen hebben terstond ieder sommen van 5000, 4000 en 3000 guldens geschonken.

PETERSBURG. (St.) De hoofdstad des Russischen rijks is, zoö al niet de schoonste, dan toch de regelmatigst gebouwde stad van

Eu-

(1) Nader bleek het dat het getal derzelve 120 bedroeg, behalve die in den omtrek omgekomen waren.

Europa. Deszelfs lange, lijnregt aangelegde straten, de tot eene gelijke hoogte opgetrokken huizen, geven aan het geheel eene vreemdefoortige gelijkvormigheid, het zichtbare kenteeken, dat de stad als het ware met éénen worp is daargesteld, en dat hetzelfde willekeurige en vrijmagtige denkbeeld, dezelfde vaste en magtige hand, den aanleg der Keizerlijke residentieplaats heeft bestuurd.

Even als *Londen*, biedt *Petersburg* al de genoegens eener hoofdstad, al de geriefelijkheden van het uitwendige leven aan. Al de straten hebben gemakkelijke zijpaden (*trottoirs*) voor de voetgangers; overal langs dezelve ziet men fraaije paaltjes, die, op twee voet van elkander geplaatst, de wandelaars voor het gevaar der rijtuigen behoeden.

De schoonste straat, men zoude eigenlijk kunnen zeggen de schoonste toegang tot *Petersburg*, is de *Perspectieve*, die zich uitstrekt van de *Admiraliteit* tot aan den brug *Anitschkoff*. Zij heeft de breedte van de *place Vendôme*, en is aan weerszijden met boomen beplant. Men merkt daar op de Grieksche kerk van *Kazan*, die naar het model van het *Partheon* is aangelegd, het voormalige paleis van *NIKOLAAS*, de groote winkel-magazijnen, eene ware verzameling van den kleinhandel, de Katholieke kerk, de bibliotheek en aan het eind de *admiraliteit*, een ontzaggelijk groot gebouw, waarin de bureaux van het zeewezen zich bevinden, een belangrijk zeevaartkundig museum en eene timmerwerf voor de oorlogschepen. Zijwaarts van de *admiraliteit*, op het groote Keizerlijke plein, verheft zich het oude winter-paleis, (in Winterm 1837 door een geweldigen brand vernield, doch thans schooner herbouwd wordende) waaraan, door middel eener gaanderij, de vermaarde hermitage van *KATHARINA II.* is verbonden. De overige opmerkenswaardige stads-gebouwen zijn: het door *KATHARINA* aan eenen harer gunstelingen geschonken paleis, het roode paleis, waarin *PAUL I.* van het leven werd beroofd, de groote Russische schouwburg, de *Izaäks kerk* en eindelijk de *forteres*.

De *Forteres* is van de schoone gedeelten der stad afgescheiden door de *Neva*; het is daar, dat de staatsgevangenen bewaard worden. Behalve de kerker helen, bevat de *Forteres* ook verscheidene kazernen, de Keizerlijke munt, een tuighuis en eene kerk. De invalide, die belast is met aan de vreemdelingen al het opmerkelijke te laten bezigtigen, verzuimt nimmer hen binnen deze kerk te voeren, alwaar de maarschalksstaaf van *DAVOUST* en eenige Fransche vaaudeis bewaard worden, welke de Russen in 1812 hebben buit gemaakt.

Om van de *Forteres* naar de beurs te komen, behoeft men slechts eenen arm der *Neva* te pasferen; dit gebouw heeft veel gelijkenis met de beurs van *Parijs*, doch de *Petersburgsche* is oneindig schilderachtiger en voordeeliger gelegen, want haar voorste gedeelte grenst aan eene fraaije haven, die schepen tot de grootte van 300 tonnen kan bevatten, en welke al de koopvaarders der Noordelijke zeeën jaarlijks tot verzamelpaats schijnen verkozen te hebben. Men gevoelt

lig.

tigteijk, hoe zeer deze nabijheid van koopwaar en kooper, deze aaneengrenzing der plaatfen, waar men handelt en waar men aflevert, voor den handel gunftig is. De fcheepskapitein behoeft slechts weinige fchreden te doen, om eene uitvracht aan boord te nemen, en even zoo de koopman, om de aangevoerde lading te onderzoeken, welke men hem veil biedt. De openbare zedelijkheid moet door zulk eenen ftat van zaken niet dan winnen; ook zijn de beursoperatien te *Petersburg* meer materieel dan fictief; in fondfen wordt weinig gefpeeld, naardien op de eigenlijke koopwaren al de aandacht gevestigd is.

Een weinig zijwaarts van de beurs, de *Neva* afgaande, ftat een groot gebouw, waarin het kabinet van natuurlijke historie zich bevindt. Het is daar, dat de Ruffen, onder andere voorwerpen, het met ftroo opgezette rijpaard van PETER I, en diens geliefkoosden hond bewaren.

Aan den oever der rivier ontmoet men voorts de houten ftulp en het bootje, welke PETER, bij zijne aankomst, met eigen hand vervaardigde, dit laatfe om te midden van het moeras de hem meest gefchikt voorkomende plaats tot den aanleg der ftad uit te vorfchen, en de andere om de vorderingen zijner fchepping van nabij na te gaan. Welk grootsch verfchil tuffchen die houten hut en de kolofale gebouwen, welke zich thans verre boven haar verheffen, tuffchen dat brooze fchuitje en de trotsche zee-kasteelen, die den breedten waterspiegel der *Neva* met volle zeilen op en afvaren. Hierover nadenkende, beft men eerst te regt het alvermogen van des menfchen vindingrijken geest, die uit het niet zooveel fchoons heeft weten in aanzijn te roepen.

Het geheele voorkomen van *Petersburg* wint zeer veel door de nabijheid van de *Neva*, die breedte, diepe en prachtige rivier, welke de ftad in twee deelen fcheidt en hare grachten of kanalen onophoudelijk van verfch water voorziet. Des zomers zijn zoowel de *Neva* als de kanalen met duizende gemakkelijke gondels overdekt. Des winters daarentegen levert derzelver bevrozene oppervlakte den wandelaars een ruim veld op, over hetwelk veelvuldige fleden heen en weder vliegen. In Louwm. houdt de Keizer op de *Neva* menigmaal wapenfchouw over 50,000 man, en gedurende de Paascheften is het ijs overdekt met een geheel dorp van tenten, kramen en loodfen, die alsdan het beeld van landelijke bedrijvigheid en kermisvreugd vertoonen. Men zoude zeggen: het gevaar grenst hier al zeer nabij aan het genoegen; maar de dikte van dezen ijs-vloer ftelt zelfs de meest vreesachtigen gerust. Hier ziet men de boeren nationale danfen uitvoeren, wat verder eenen goochelaar te midden der aanschouwers zijne kunften voordragen, met evenveel gerustheid, als of hij zich op het land bevond. Ginds ontwaart men de, door het landvolk opgerigte, zoo zeer geliefkoosde Ruffifche glijdbergen, langs welke de door bekwame handen bestuurde fleden pijfnel naar bene-

den sluiven; doch weinige schreden van daar zijn dikwerf afschuifels opgerigt, die eene vierkante ruimte afbakenen en den voetganger waarschuwen niet verder te gaan, vermits het daaruit getrokken en ten dienste der rijken bestemde ijs openingen heeft gelaten, in welke men eenen onvermijdelijken dood zoude vinden. De wijze, waarop deze doorschijnende kristallen ijsblokken van verscheidene voeten dikte uit de *Newa* worden gehaald, is zeer doelmatig. Door herhaaldelijk met koevoeten op eene en dezelfde plaats het ijs te trefsen, verschaffen zich de werklieden eenige openingen, waar zij vervolgens eene zaag doorsteken en alzoo het ijsblok in het vierkant uitsnijden; dit geschied zijnde, wordt onder hetzelfde eene, aan het eind van weerhaken voorziene slede geschoven; deze haken of punten vatten diep in het ijsblok, dat alsdan door verscheiden paarden uit de opening getrokken en naar de bestemde plaats gesleept wordt.

De ijsgang, die gewoonlijk tegen het laatst van Lentem. plaats heeft, kondigt zich aan door een donderend gekraak der geheele rivier; weldra ontstaat er, onder een vervaarlijk gedruisch, beweging in den ijsvloer, die losbrekende, en bij gansche velden onder en over elkander heenkruipende, zich eindelijk in de *Finsche* golf uitslort en wegsmeelt. Zoodra de ijsgang voorbij is, verbindt men de beide oevers der *Newa* weder door middel van de ieders bewondering trekkende schipbrug. Eene op paalwerk of bogen rustende brug zoude op de *Newa* niet kunnen bestaan.

De omstreken van *Petersburg* zijn niet zeer behagelijk. Aan het boveneind der *Newa* zijn de *Finsche* dorpen en de Duitse volksplantingen gelegen, welke de moeder des tegenwoordigen Keizers naar *Rusland* heeft gelokt. Doch de gedurende den zomer meest bezocht wordende wandeldreven en plaatsen van verlustiging, zijn eenige gedeelten van de kust tusschen den *Finschen* zeeboezem en de stad, die door de menigvuldige armen der rivier in houtrijke en moerasfige eilandjes zijn verdeeld, doch welke het menschelijke vernuft met liefelijke landhuizen en tuinen naar Engelschen smaak heeft overdekt. De plaats, werwaarts des Zondags de aanzienlijken van *Petersburg* zich bij voorkeur begeven, is het eiland *Ctrestowski*, alwaar koffijhuizen, verlustigings plaatsen voor muziek en dans enz., worden aangetroffen. *Chrestowski* is bij *Petersburg*, wat *Montmorency* bij *Parijs* is. In dezen omtrek bevinden zich ook de Keizerlijke zomer-verblijven van *Jelagin* en *Kamenõ Ostrow*, te midden der eilanden van dezen naam.

Op eenige mijlen afstands in het gezigt van *Petersburg* verheft zich op een groot rots-eiland, midden in de *Finsche* golf, de versterkte stad *Kroonstad*, met eene ruime haven voor koopvaardij- en oorlogschepen; het is eene hooge en onoverwinlijke positie, die de beide oevers der zee en de invaart tot de *Newa* beheerscht. *Kroonstad* in de voorpost van *Petersburg*, welke de voorziende geest van *Peter I*, daar heeft aangelegd, om zijne geliefde stad tegen allen aanval van den zeekant te beschermen.

Wat

Wat ligging, voorkomen en zeden betreft, kan *Petersburg* evenmin eene Russische stad worden genaamd als *Mittau* of *Riga*: het eenige verschil tusschen de hoofdstad en de beide steden van *Lijfland* en *Koerland* is, dat zij, in plaats van in haar midden slechts een Russischen gouverneur en lieuietroepen te bezitten, het blijvend genot heeft van de tegenwoordigheid des Keizers zelve en zijne geliefkoosde regimenten. Dat ontzagwekkende korps der Keizerlijke garde schijnt door *PETER I.* met voordacht geplaatst te zijn aan de uiterste grenzen des rijks, op pas veroverden vreemden bodem, als het ware om, of *Zweden* uit te tarten, welke uittarting sedert door het volkomen bezit van *Finland* is gevolgd geworden, of om eene schrede westwaarts te doen, welke zich dan ook reeds tot het uiteinde van *Koerland* heeft verlengd, of eindelijk om blijk te geven van deszelfs bestaan bij de noordelijke zeeën en daar eene magt te grondvesten, welke de toekomst zoude moeten erkennen. Deze geheel uitsluitende ligging eener, om zoo te spreken, buiten den staat verbannen hoofdstad, aan de spits van welke zij zich ziet geplaatst, oefent natuurlijkerwijze invloed uit op hare bevolking, welke geheel bestaat uit onzamenhangende deelen, en aan den uithoek van een, door verscheidene natien bewoond land, eene vereenigingsplaats schijnt te wezen van alle Europeesche standen, gebruiken en gewoonten.

De meerderheid van de eigenlijke heeren des lands bevindt zich te *Petersburg*. *Rusland* wordt daar slechts vertegenwoordigd door eenen meestal nieuwen adel, welke aan het hof is verknocht, terwijl de voorouderlijke Bojaards zich steeds binnen *Moskow*, de eigenlijke hoofdstad des rijks, ophouden: voegt men hierbij de slaven of mougieks, welke deze adel tot eigen lijfdienst derwaarts heeft overgeplaatst, voorts de ondergeschikte ambtenaren der administratie en de twee derde gedeelten van de soldaten der garde, alsdan verkrijgt men het juiste bedrag van *Petersburg's Russische* bevolking. De Duitse volksplanting is daar zeer talrijk, maar niet bijzonder gegoed, bestaande uit kleedermakers, laarzenmakers, juweliers, boekhandelaars en dergelijken, kortom uit beroepsoefenaars, die, om eenen trap van volmaaktheid te bereiken, eene zekere veredeling van zeden en omgang met de beschaafde wereld behoeven. De Engelsche kolonie, die insgelijks vrij talrijk is, en uit rijke leden bestaat, is eeniglijk zamengesteld uit kooplieden. De Fransche kolonie bestaat bijkans geheel uit kunstbeoefenaars, muzikanten, zangmeesters, schilders, modehandelaars, letterkundigen, enz. De huisonderwijzers behooren over het algemeen tot de Zwitsersche natie. Ook merkt men te *Petersburg* eenige honderden *Perzianen* en *Georgiërs* op, die den handel in cachemire stoffen drijven. De inboorlingen, eindelijk, de ware en eerste bewoners van het land, de *Finlanders* namelijk, hebben de wijk genomen naar de tot op twee of drie mijlen van de hoofdstad verwijderde *Finsche* dorpen, en daar spreken zij hunne

eigene taal en volgen zij hunne nationale gewoonten, zonder zich in het minst met de nieuw-gekomenen te bemoeijen of zich met hen te vermengen. De omstreken van *Petersburg* naar den kant van *Wologda* en *Novogorod*, dat is, naar de zijde van *Rusland*, zijn bebouwd met Duitsche en Russische gehuchten, welke daar sedert de verovering zijn aangelegd.

Het eerste, wat den reiziger bij zijne komst te *Petersburg* treft, is het zonderlinge verschil van kleederdragt. Vreemdelingen, burgerlijke ambtenaren, Russische kooplieden, zijn alle naar de Fransche mode gekleed, hoewel altijd naar evenredigheid van hunnen meerderen of minderen rijkdom. De tot de garde behoorende jonge edelen ontdoen zich nimmer van hunne groenkleurige uniform en hunnen driekantigen met hanevederen versierden hoed. De kooplieden, die den kleinhandel drijven, dragen eenen langen jas van blaauw laken, welken hen tot op de hielen nederdaalt, en houden het hoofd naar lands gebruik gekapt, dat is, zij laten het haar lang en digt groeijen, en houden het rondom het hoofd op eene gelijke lengte.

De *mougieks*, of Russische slaven, zijn de eenige, die de nationale kleederdragt behouden hebben; een caftan of tunica van ligte lakensche stof, met een' rooden, blaauwen of groenen gordel rondom het lijf gefnoerd, daalt een eind weegs neder over eenengestreepten linnen pantalon, over welken laatste tot aan de knieën reikende, en aan het boven-eind rondgefneden zachte, buigzame laarzen worden aange-trokken. Een gekleurd hemd zonder kraag, en dat ter zijde met koperen knopen wordt zamengehecht, bevindt zich onmiddelijk onder den caftan. Eene muts van pelterij of een ronde hoed met breede randen, al naar gelang van het jaargetijde, bedekt hen het hoofd. Des winters trekken zij over den caftan eene naar hetzelfde model gefatsoeneerde ruw bewerkte schapenvacht aan. Zoowel des winters als des zomers hebben zij den hals altijd bloot; doch de hen ter hoogte van de borst afdalende digt gewasfen baard beschermt dat gedeelte des ligchaams vrij goed tegen koude. Het ontbreekt dus de kleeding der *mougieks* noch aan achtebaarheid, noch aan oorspronkelijkheid. De *Perzianen*, *Georgiërs* en *Tartaren* zijn genoegzaam op dezelfde wijze gekleed, uitgenomen dat hun caftan langer en van fijner stof is.

De jonge Russische boeren inzonderheid, hebben een' grooten afkeer van den krijgdsdienst, hetwelk voornamelijk moet worden toegeschreven aan het daaruit volgend afleggen der nationale kleederdragt, waaraan zij van kindsbeen af zijn gewend. Zij ondergaan dan ook eene volmaakte gedaante- verwisfeling, het bevallig golvend lange hoofdhaar wordt kort afgefneden, zij krijgen kousen, de wijde linnen pantalon maakt plaats voor eenen naauw om de leden fluitenden, de ruime caftan voor den engen militairen rok, de aangename met zacht bont gevoerde muts voor de zware, het hoofd drukkende chako, kortom men moet maar wel zeggen aan al de gewoonten zijner jeugd, aan al de

de herinneringen van den geboorte-grond; men moet een ander mensch worden, men moet zich een nieuw leven scheppen. Het is dan ook geene zeldzame gebeurtenis, tot den militairen stand bestemde boeren, ter onttrekking daaraan, zich eenen vinger te zien afhouden, of wel hen, eenige maanden nadat zij bij hun korps zijn ingelijfd, van weemoed te zien wegwijnen en sterven.

In *Rusland* worden de recruten voor de contingenten der onderscheidene gemeenten niet aangewezen door de loting, maar door de willekeur van de agenten des gouvernements. Elk voorjaar doet een keizerlijke kommissaris eene rondreis door al de districten van zijn ressort: bij zijne komst in elk dorp doet hij de in de termen vallende landlieden op eene rij scharen, waarna hij uit ieder honderdtal, naar gelang der benoodigdheid, twee, drie of vier van de grootste, sterkste en schoonste mannen uickiest. Men gevoelt, hoe zeer zulk eene wijze van recruterings, offchoon het leger bevoordeelt, nadeelig is voor den akkerbouw.

De landheeren houden op hunne bezittingen slechts zoo vele lijfeigenen als noodig zijn ter bebouwing van de akkers. De overigen zenden zij naar de steden, ter beoefening van de hun geleerde ambachten; van de aldus gewonnen daghuren doen zij zich een gedeelte uitkeeren. Zoodra de slaven eene zekere som gelds hebben weten over te sparen, koopen zij hunne vrijheid van de landheeren, die dezelve zoo duur mogelijk verleen, en zetten van dat oogenblik af aan hun beroep voor eigene rekening voort.

Ten platten lande en in kleine plaatsen geschiedt deze vrijkoop zelden, maar des te menigvuldiger in grootere steden, vooral te *Petersburg*, en zulks uit hoofde van het aanhoudende geldsgebrek der aan het hof levende heeren. Hoe zoude dit ook anders kunnen wezen; daar dezelve zich aan de meest toemeloze uitpatting overgeven; men telt er naauwelijks vier, die niet in gestadige geldsmoeijelijkheid verkeer. Het spel is de hoofdoorzaak van hunnen ondergang. De Rusfen zijn hartstogtelijke beminnaars van hetzelfde, gansche nachten slijten zij soms aan de *écarté*- of *whist*-tafel. Men heeft er gezien, die, na hunne beurs en hunne portefeuille uitgeput te hebben, hunne landgoederen, hunne slaven, hunne stadswoningen, ja zelfs het rijtuig, dat hen gebragt had, met koetsier en knecht er bij aan de speeltafel verloren. Zoo is het gebeurd, dat een Russisch koetsier zijnen heer naar eene assemblée heeft gebragt, en met eenen anderen meester naar huis is terug gekeerd.

Na deze soort van spelen, is het Fransche tooneel de eerstvolgende plaats van verlustiging des hoogen Russischen adels. De Fransche tooneellisten geven drie of vier vertooningen in de week, en altijd is de schouwburg met een talrijk en luisterrijk publiek gevuld. Het repertoire van de meeste Parijsche schouwburgen wordt daar opgevoerd; doch de vaudevilles behagen den Rusfen het meest, en zij verstaan die ook het best, hoewel daartoe, uit hoofde van de daarin

voorkomende gemeenzame gezegden en dubbelzinnige kwinkslagen, eene groote bedrevenheid in de Fransche taal en gebruiken vereischt wordt. Te *Petersburg* echter is deze tongval die van den satoenlijken stand; aan het hof, in hooge gezelschapskringen, enz., spreekt men niets dan Fransch, en zulks met juistheid, sierlijkheid en gemak; het Fransch kortom maakt het voltooiende gedeelte uit der opvoeding van alle de tot gegoede families behoorende jongelieden. De Russische taal wordt bijna alleen gebezigd door de mindere volksstanden, als ook bij het kommanderen der troepen en het toespreken der slaven.

Den 14 van Louwmaand 1834 werd de nieuwe Hervormde Kerk ingewijd, benevens het nieuwe heerlijke orgel: het was tevens de eerste leerrede, die de waardige Ds. TAMLING, na zijne ziekte, welke met den 1sten van Bloemaand 1833 was begonnen, uitsprak. Bij deze plegtigheid waren tegenwoordig Z. K. H. de Kroonprins der Nederlanden, met Hoogstdezelfs oudsten Zoon, voorts de adjudant van Z. K. H. de graaf VAN STYRUM, de heer DE KLERCK, gouverneur van den jongen prins, drie adjudanten van Z. M. den Keizer, de Nederlandsche minister met den secretaris van legatie en den Nederlandschen consul, de admiraal graaf VAN HEYDEN, alsmede de gouverneur van *Petersburg* graaf ESSEN, de president van het algemeen consistorie, graaf TOSSENHAUSEN, en de geestelijke vice-president van het Petersburgsche consistorie, de staatsraad VAN PESOROWES, en andere leden van hetzelfde, benevens de predikanten en kerkeraadsleden der Hervormde en Engelsche gemeenten, enz.

Het kerkgebouw is allerprachtigst, eene koepelkerk, waarvan het dak op twaalf marmeren zuilen rust, terwijl eene bronzen kroon voor zeven duizend roebels vervaardigd en in het midden hangende, de kerk verlichten zal, zoodra het noodig zal zijn. De predikstoel is van fraai noteboomenhout en vergulde banken van gepolijst eschenhout, de vloer met zeildoek belegd, voor den kanzel een groot groen tapijt, gelijk ook in den middelsten doorgang en op den trap. Het orgel is wit verguld met twee geheel vergulde engelen daarop, een wezenlijk pronkstuk en als instrument zeer uitstekend, men schat het op twaalf duizend guldens Nederlandsch. De kosten van de kerk en pastoriehuizen zullen, rekent men, bij de geheele voltooiing viermaal honderd duizend roebels bedragen. —

Bij gelegenheid der ontblooting van de prachtige, 154 voet hooge zuil, ter nagedachtenis van wijlen keizer ALEXANDER op den 11 van Herfstm. 1834 ingewijd, en waarop de voornaamste gebeurtenissen uit het leven van gemelden keizer gebeeldhouwd zijn, is er een op die plegtigheid geslagen gedenkpenning verkrijgbaar gesteld geworden.

In 1831 bevatte *Petersburg* 448,368 inwoners, waarvan 294,461 mannelijke en 153,907 vrouwelijke.

Er

Er waren in dat jaar geboren 5,193 zoons en 4,969 meksjes.

De bevolking van *Petersburg* beliep in 1836, met inbegrip der bezetting, 451,974 zielen, waarvan 330,564 tot het mannelijke en 121,410 tot het vrouwelijke geslacht behoorden. Het getal der huizen beliep 8641, waarvan 3024 van steen, en 5617 van hout. De aanwezige militairen bedroegen, generaals en officieren van allerlei rangen, in activen dienst 5806, buiten activiteit 3956, onderofficieren en soldaten 74,928.

In 1837 bestond de bevolking van deze hoofdstad uit 468,625 zielen, waaronder 328,719 van het mannelijke en slechts 139,906 van het vrouwelijke geslacht.

In Winterm. 1836 is er te *St. Petersburg* eene tentoonstelling van kunstvoortbrengfelen, meerendeels door Russische schilders, beeldhouwers, plaatgraveurs, medailleurs enz. vervaardigd. Het getal der medailleurs of stempelsnijders, van welke kunstwerken gezien werden, was 5. Daarbij wordt niet gemeld, of dit allen geboren Russen waren; noch het getal en den aard der tentoongestelde medailles opgegeven.

Bij het bouwen van de keizerlijke sterrewacht (observatorium) te *St. Petersburg*, werd er onder den eersten of grondsteen; buiten verscheidene andere zaken, eenen van Platina vervaardigten gedenkpenning gelegd; de voorzijde met het welgetroffen beeld van keizer NIKOLAAS als grondvester van dit gebouw, op de andere zijde, de afbeelding van den sterretoren, zoo als hij voltooid zijn zal, omgeven met de teekenen van den dierenriem.

In 1836 is te *St. Petersburg* in het Russisch uitgegeven door den heer G. PAUCKER een uitgebreid werk over de gewigten, maten en munten van het Russische rijk en deszelfs Duitse provinciën aan de *Baltische zee*.

Men onderstelt dat het verbruik van deze hoofdstad en derzelver omstreken, jaarlijks, nagenoeg vereischt 500,000 kuhls roggemeel van 8 à 7 puds; 250 à 300,000 zakken tarwemeel à 5 puds; 600,000 schetwerws haver à 9 puds.

In 1835 zijn te *Petersburg* 86 Nederl. schepen aangekomen; terwijl er in 1834, 134 zijn binnen gezeild. Dit aanmerkelijk verschil heeft echter geene evenredige vermindering in den uitvoer der voornaamste Russische voortbrengfelen te weeg gebracht.

De uitvoer uit *Petersburg* naar *Nederland* heeft bestaan in 18,200 pud koper (een pud is 16,359 Ned. ff). 7,400 pud ijzer; 9,912 pud hennep 1° kwaliteit, 10,762 pud hennep 2° kwaliteit, 20,854 pud hennep 3° kwaliteit, 57,424 pud potasch, 4,474 pud hennep olie, 8,910 pud talk, 1,696 pud varkenshaar, 4,666 pud bedvedederen, 9,265 pud matten, 2,859 pud stukken zeildoek, 914 pud vlaamsch linnen; 275,772 pud kalaminken, 69,443 pud lijnzad.

De invoer uit *Nederland*, te *Petersburg* biedt eene vermeerdering in het voornaamste artikel aan, de meekrap, waarvan men 2400 vaten,

of omtrent 80,000 pud heeft ontvangen (zijnde 14,000 pud meer dan in 1834). Behalve de meekrap, haring, kaas en andere artikelen van minder belang, is er iets anders, hetwelk uit *Nederland* over land derwaarts komt, bestaande in diamanten en andere kostbare steenen, waarvan de aanvoer jaarlijks vorderingen maakt. Deze voorwerpen geen inkomend Regt betalende is het moeilijk de juiste waarde te schatten, doch men verzekert, dat dezelve in 1835, 3 à 4 millioen roebels bedragen heeft.

Van *Petersburg* naar *Zarskoje Selo* en *Pawlowsk* (een afstand van 4 werksen $\frac{1}{4}$ mijl) loopt een ijzeren spoorweg, waarop den 18 van Slagtm. 1836 de eerste togten in 12 minuten afgelegd zijn, met de aldaar uit *Engeland* aangekomene stoomwagens.

Onder de 104 pilaren van graniet, die de in aanbouw zijnde IZAAKS-kerk te *Petersburg*, moeten onderschragen, bevinden er zich 24 uit een' enkelen steen gehouwen, waarvan elke 160,000 ponden weegt, en 42 voet hoog is. Het geheele gewigt der 104 pilaren die deels een zuilengang om den domkoepel vormen, deels de 4 klokketorens van het gebouw zullen omringen, bedraagt meer dan 11 millioen ponden. Om zich een denkbeeld van den wonderbaren omvang dezer kerk te kunnen vormen, moet men weten, dat de kapiteelen der bovenste pilaren de hoogte van den grootsten toren der *Lievevrouwen-kerk* te *Parijs*, en dus van 204 voeten bereiken. Boven dat punt echter verheft zich nog de koepel der kerk met zijne spit en het daarop geplaatste kruis 125 voeten in de lucht, zoodat het geheel 329 Engelsche voeten (omstreeks 100 Nederlandsche ellen) hoog zal zijn.

PETIT. (JEAN FRANÇOIS LE) Van dezen mans levensbijzonderheden is weinig bekend, alleen weet men dat hij in 1577 griffier was van *Bethune* in *Artois*, en veel deel had in het afwerpen van het kasteel, hetwelk die plaats in toom hield. Kort daarop begaf hij zich, in den *domestiken dienst* van den Prins van Oranje. Tusschen 1595 en 1598 was hij Notaris te *Middelburg*, doch hierin geen genoegzaam bestaan vindende, trachtte hij door het uitgeven van geschiedkundige geschriften zijnen toestand te verbeteren. Hij nam de *Hollandsche, Zeelandsche, Vrieslandsche* ende *Utrechtsche Chronica* op zich, waarbij hij eene *Geldersche* en *Zutphensche Kronijk* voegde, vervolgens in het Fransch vertaalde, en voorts tot op zijnen tijd vervolgde. Daar het drukken hiervan hem te kostbaar was, wendde hij zich bij rekwest tot de Staten van *Holland, Zeeland, Vriesland* en *Gelderland*, om die kosten op zich te nemen, hetgeen hem toegeestaan schijnt te zijn, want het kwam in het licht onder den titel: *La grande Chronique ancienne et moderne de Hollande, Zeelande, Westfrise, Utrecht, Frise, Overijsel et Groningue, jusque à la fin de 1600, recueillie tant des histoires des dites Provinces, que de divers autres auteurs par JEAN FRANÇOIS LE PETIT. Dordrecht 1601, 2 vol. folio.* Het is naderhand tweemaal in *Frankrijk* herdrukt, en ook in het Engelsch vertaald.

Bui-

Buiten deze kronijk heeft men van LE PETIT nog een werk hetwelk bij zijn' zoon is uitgegeven ten titel voerende: *Nederlandsch Gheenebesten, bestaande in staeten, zoo algemeene als bijzondere van 't Hertogdom Ghelre enz. in 't breede beschreven met alle haere steden, stercken, vestingen ende aanmerkelijkste plaatsen, vergeleken met die van de Switsersche Cantons, inhoudende de oorsaken ende redenen, die beide beweeght hebben het jock van 't Huis van Oostenrijck te verwerpen, ende van haeren hals afgeschudden enz. Arnhem 1615.*

PETIT-MAITRES. Deze naam is herkomstig van die genen welke ten tijde van LODEWIJK XIV. de partij van den Prins van CONDÉ aankleefden om hen van de Hofpartij te onderscheiden.

PETRI. (SJOERD) In 1527 te Dokkum geboren, was een geleerde, die boekbewaarder en geheim schrijver van den kardinaal GRANVELLE werd, en in 1574 te Leuven tot Doctor in de Regten bevorderd, aldaar de Grieksche taal leerde, doch in 1577 als Hoogleeaar naar Keulen beroepen werd, waar hij in den ouderdom van 60 jaren overleed. Hij gaf de Latijnsche Vertaling van eenige zedekundige Verhandelingen van PLUTARCHUS uit, begon eene uitgave van CICERO, waarvan hij echter slechts de *Officia*, den *Cato*, den *Laelius* en de *Paradoxa* afwerkte. Ook gaf hij eene Geschiedenis van Friesland, zijn vaderland uit; omdat hij zeer ligtgeloovig was, is dezelve met verdichtfels opgevuld.

PETSAI. Een uitmuntend tuingewas in het landschap Chantong in China, in blad veel gelijkheid met de roomsche latuw hebbende, doch dezelve oneindig in smaak overtreffende. De hoeveelheid welke er van gezaaid wordt is ongeloofelijk; een ieder eet er van; men legt het in azijn, en mengt het onder de rijst; de eerste rijp maakt hetzelfde malsch, en in Wijn- en Slagtmaand ziet men aan de poorten der groote steden een aantal wagens en karren, welke dit voedsel komen aanbrengen.

PETSCHORA, PETURORA of PECSORA. Russische rivier, die in het Gouvernement Wologda, aan de westzijde van het noordelijk Ural gebergte haren oorsprong heeft, niet verre van haren aanvang bevaarbaar wordt, en met eenen geringen val in de noordelijke Ijszee zich ontlast. Hare lengte wordt op 150 mijlen en haar gebied op 3050 vierk. mijlen begroot. Zij vloeit door groote moerasfen, neemt in het gouvernement Archangel, de *Lialsa* en *Elima* op, en omvat vele waarden (eilanden) daar zij zich tevens bij haren breeden mond, in welken vele eilanden liggen, in verscheidene armen verdeelt. Het grootste gedeelte van het jaar is zij niet alleen met ijs bezet, maar zelfs somtijds geheel toegevrozen.

PFEIFFER, Jr. (FRANÇOIS JOSEPH) Lid van de koninklijke Akademie van beeldende kunsten te Amsterdam, zijne geboorteplaats, alwaar hij tooneelschilder en decorateur was, overleed den 4 van Oogstn. 1835 te Ter Borgh, in den ouderdom van 57 jaren.

Zijne zoo veelvuldige als uitmuntende tooneelen, met welke hij den schouwburg heeft verrijkt, getuigen meer dan alle woorden, die men tot zijnen lof zou kunnen bezigen, van zijne zeldzame begaafdheden, scheppende vindingskracht en zoo kloek als smaakvol penfeel.

Hij was gewoon deze zijne kunstgewrochten vooraf in kleinere voorbeelden te vervaardigen, zoo dat hij hierdoor zoo wel, als door een aantal keurige teekeningen eene verzameling bijeengebragt heeft, overwaardig dat de beoefenaars en voorstanders der schoone kunsten zich in derzelver bezit met regt mogen verheugen.

Hij was bij zijne stadgenooten over het algemeen bemind en geacht.

PFLUG. (ANDREAS GODHART FREDERIK) In leven Profesfor in de Medicijnen en eerste Officier van Gezondheid bij de armee, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw en gedecoreerd met de Orde van Verdiensten eerste klasfe, van Z. M. den Koning van *Pruisfen*, overleed den 22 van Zomer. 1824 te *Leiden*. Hij heeft zich vooral in het jaar 1815, na den slag van *Waterloo*, zeer verdienstelijk gemaakt, bij de talrijke gekwetsten.

PHALANX. (Macedonifche) Door PHILIPPUS VAN MACEDONIË in het begin van zijne regering opgerigt, bestond uit een ligchaam krijgsvolk van 16,000 man, hetwelk daarna zeer beroemd werd. Behalve den degen, hadden de foldaten voor wapenen een fchild en eene piek van 14 ellebogen lang, bij de Grieken *Sarisfa* genaamd; deze masfa was onoverwinnelijk op eenen grond, gefchikt tot derzelver ontwikkeling, en zoo lang als dezelve gefloten bleef of de foldaten hunne gelederen bewaarden. Zij bestond gemeenlijk uit 10 benden, ieder van 1600 man, 100 naast elkander en 16 diep; de ruimte voor elk foldaat was vier ellebogen of 6 voeten en de gelederen ook 6 voeten van elkander verwijderd. Wanneer men de Phalanx tegen den vijand aanvoerde, befloeg elk man drie voeten en de gelederen naderden elkander naar evenredigheid. Eindelijk, wanneer het te doen was om den vijand te ontvangen en te wederftaan, floot zich de Phalanx nog meer en elk foldaat befloeg slechts $1\frac{1}{2}$ voet ruimte.

PHALARIS. Een der wreedfte van de *Agrigentijnsche* dwingelanden, had onder andere ftrafoefeningen eenen koperen ftier waarin men den veroordeelden plaatfte, en de ftier alsdan gloeiend maakte, waardoor het gekerm dat hij, die er zich in bevond, liet hooren, het geloei van het dier nabootfte. PERILLUS, welke dit fchandstuk had gemaakt, en er eene groote belooning voor verwachtte, werd er op bevel van den dwingeland het eerst ingeworpen, om, zoo als deze zeide, hem de proef van zijn kunstwerk te laten nemen. De burgers, de wreedheden van hunnen Vorst moede wordende, lieten PHALARIS mede in den ftier omkomen. Verdienden zij alle, welke voor het menschedom vernielende werktuigen uitvonden, niet even zoo behandeld te worden?

PHALLUS. (De) Was een afbeeldfel van het mannelijk teellid. De Grieken en de Egyptenaren droegen hetzelfde in plegtige optogten.

ten om, en bewezen er bijna eene goddelijke eer aan. Het was een zinnebeeld der vruchtbaarheid.

PHARAMOND, PHARAMUNDUS of FARAMOND, welke de Celten of oude Franken die zich in *Frankenland* hadden nedergezet, in *Gallië* voerde, en er de Romeinen uit verdreef, werd door hen tot hunnen koning verheven. Dit gebeurde volgens sommige schrijvers in het jaar 420 voor onze jaartelling. Zij noemden het door hen overwonnen land *Francia*, en zich zelven Franken. De heerschappij van PHARAMOND strekte zich toen uit door een deel van *Italië*, *Gallië* en de landen aan den *Rijn*.

PHARUS. (De Groote en Kleine) Waren twee kasteelen in den mond van de rivier van *Egypte* te *Alexandrië*, dienende om den ingang dier rivier te verdedigen; op een van dezelve stond eene zeer kunstige lantaren, om tot eene baak voor de schepen te dienen.

PHASUS. (De) Eene rivier in *Klein-Azië*, welke het landschap *Imiretie* en *Guria* van *Mingrelie* scheidt, uit het gebergte *Caucasus* ontspringt en zich in de *Zwarte Zee* werpt; zij wordt door sommigen voor de *Pison*, eene der vier groote rivieren van het *Paradijs* gehouden.

PHAULKON. (CONSTANTYN) Een Griek van *Cephalonie* geboortig, een gelukzoeker, die van scheepsjongen eerste staatsdienaar van den koning van *Siam* werd. In den ouderdom van twaalf jaren had hij zijn vaderland verlaten en was op een schip naar *Engeland* gegaan; wanhopende van aldaar zijn fortuin te kunnen maken, begaf hij zich naar *Oost-Indië*, en werd, bij trappen opklimmende, scheepskapitein. Hij ging naar *China* en naar *Japan*, en dreef er handel voor rekening van eenige kooplieden. Op de kusten van *Siam* schipbreuk lijdende, begaf hij zich in dienst van den onderopzigter der Finantiën, toonde daarin zoo vele bekwaamheden dat hij het vertrouwen van den Staatsdienaar en de gunst van den Vorst verwierf, volgde na den dood van zijnen beschermmer denzelven in alle zijne waardigheden op, en werd korten tijd daarna grootmeester van het paleis en eerste staatsdienaar. Men beschuldigt hem van zelfs naar de kroon getracht te hebben. Hij spoorde zijnen vorst aan, om met *Lodewijk XIV.* eene verbindtenis aan te gaan, en men zond een gezantschap naar *Frankrijk*, waarop de koning van *Frankrijk* ook den Ridder *de Chaumont* als Afgezant naar *Siam* zond, welke er met pracht ontvangen en op eene onderscheidende wijze behandeld werd. Dit een en ander bragt bij eenige Siammers naijver te weeg, en men zocht PHAULKON bij den koning verdacht te maken, doch deze ging voort met hem zijn vertrouwen te blijven schenken; één eenige Siammer deelde met hem in de gunst des konings; deze was *Pitracha* genaamd, zijne moeder was de voedster van den koning en zijne zuster deszelfs bijzit geweest; hij bragt de grooten, de priesters en het gemeen in zijne belangen en vormde eenen aanhang tegen den Staatsdienaar. PHAULKON, welke alomme zijne spionnen had, werd

werd hiervan spoedig onderrigt; en PITRACHA, vreezende dat zijne plannen ontdekt mogten worden, verhaastte er de uitvoering van, verzamelde alle zijne vrienden, en deed het paleis met gewapend volk omringen; de Opperpriester bevond zich aan hun hoofd en spoorde hen op allerlei wijze aan. PHAULKON dit vernemende schoot er op toe, doch buiten het paleis komende werd hij gegrepen en in de gevangenis geworpen, waarin hij eenige dagen daarna door beulshanden werd omgebragt en zijn ligchaam voor de honden geworpen. De muiteling PITRACHA nam den titel van *Bestuurder van het Koninkrijk* aan, en begon als vorst te handelen. De koning CHAOU-NARAI leide toen een verdrietig leven en stierf in Hooim. 1688. PITRACHA, die alle de prinsen van den bloede had doen ombrengen, begaf zich na tien dagen rouw te hebben gedragen, met de teekenen der koninklijke waardigheid versierd, naar de groote Pagode, en deed zich vervolgens in de hoofdstad kroonen. —

PHEFFEL. Een Duitsch dichter, buiten de grenzen des tegenwoordigen *Duitschen* Rijks geboren, was echter in alle zijne opstellen geheel en al Duitscher, en onderscheidde zich niet enkel door de gaven van zijnen geest, maar ook door zijn voortreffelijk hart, en zijn voorbeeldig geduld in het zwaarste lijden. Hij zag in 1736 te Colmar, de hoofdstad van den *Opper-Elzas*, en dus in het gebied van *Frankrijk*, het licht. Toen echter was aldaar (gelijk ten deele nog) de Duitse taal in algemeen gebruik. Hij verloor reeds in zijn tweede jaar zijnen vader; zijne moeder, eene zeer beschaafde vrouw, en een bloedverwant droegen zorg voor zijne opvoeding. Met zijn 14^e jaar ging hij naar *Halle*, om de Regtsgeleerdheid te beoefenen, maar eene hevige ontsteking in de oogen belette hem alle werkzaamheid uitte oefenen, en in 1757, eerst 21 jaren oud, werd volkomene blindheid zijn lot. Doch toen bedaarden ook de helsche folteringen, die hij aan de oogen moest uitstaan; en allengs gewende hij zoodanig aan zijne treurige blindheid, dat hij betuigde, indien hem de herkrijging van het zintuig des gezichts of de bevrijding van zijne onlijdelijke jichtpijnen in de keuze gegeven werd, liever tot het laatste te zullen overgaan. Eindelijk gewende hij zich zelfs aan dit gemis, was vrolijk, opgeruimd, en huwde, twee jaren nadat hij volkomen blind geworden was, met een meisje, hetwelk hij reeds lang bemind en bezongen had, en die hem van ganscher harte beminde, en het leven veraangenaamde. Hij bleef ook niet onwerkzaam, maar stichtte in 1773, met bewilliging van den Koning van *Frankrijk*, eene krijgsschool voor protestantsche jongelingen (*Elzasers*), werd na de omwenteling beëdigd Translateur bij de Regtbank, en in 1803 voorzitter van het Lutherse Consistorie te Colmar. Zijne tusschen uren wijdde hij aan de poëzij, welke tot aan zijnen dood in 1809 hem het leven verzoette, en hem den ingang tot verscheidene geleerde genootschappen verschaft. Onder zijne dichtstukken munten uit voortreffelijke Fabelen, voorts ook liederen en puntgedichten. —

In 1838 is er eene intekening geopend om voor dezen beroemden dichter te *Colmar* een gedenkteekeu op te rigten.

* PHILADELPHIA. Beroemde stad in de *Vereenigde Staten*. Op eenen kleinen afstand van dezelve is eene werf voor linieschepen. Van buiten afgezien is zij veel minder fraai dan *Baltimore* en ofschoon zij veel grooter is, vertoont zij zich op verre na niet zoo gunstig, de reden is dat zij geene koepeldaken en kolommen bevat. Evenwel is het eene schoone stad en bijzonder net. De straten zijn goed geplaveid, en het voetpad, gelijk in alle andere steden van *Amerika*, is van tighelsteen; het is bijna geheel tegen de zon beschut door de zeildoeken luifels, welke in al de hoofdstraten, voor de ramen der winkels uitgespannen zijn, en zich over de geheele breedte der voetpaden uitstrekken. *Philadelphia* is gebouwd met eene regelmatigheid, die bijna vermoeijend is. De straten, welke van het Noorden naar het Zuiden loopen, worden door nummers onderscheiden van één tot Zij worden regthoekig doorsneden door andere straten, die naar verschillende boomen genoemd worden, zoo als: *Moerbezie*, *Kastanje*-, *Noteboom*-straat enz. Zij zijn alle 300 voet van elkander. De bank der *Vereenigde Staten*, alsmede (hetgeen natuurlijk is) die van *Philadelphia* zijn hier. Beide zijn zeer schoon, van wit marmer en in den Griekschcn stijl gebouwd, vooral des avonds bij half licht doen deze kolommen eene heerlijke uitwerking. (Zij zijn van de Dorische en Korinthische orde.) Men vindt er vele fraaije huizen, doch geen een dat eigenlijk prachtig kan heeten. Over het algemeen zijn zij van baksteen gebouwd; de fraaiste hebben trappen van wit marmer; deze steensoort is echter in *Baltimore* meer in gebruik. De Amerikanen houden haar voor de schoonste der vereenigde staten. De waterleidkundige werktuigen van *Philadelphia* zijn mischien niet zoo algemeen vermaard, als die van *Marly* bij *Parijs*, doch verdienen het niet minder te zijn. Op eene schoone plek aan den *Schuylkill* wordt het water dezer rivier naar boven gewerkt tot in eenen overgrootten bak of kom, welke genoeg bevatten kan en hoog genoeg gelegen is, om de geheele stad van water te voorzien. Dit geschiedt door eene machinerie, welke wel groot, maar toch eenvoudig is. Tegen over *Schuylkill* ligt eene groote fluis, welke geraas en geklater aan eenen waterval doet denken. — Het uitwendige van het gebouw, waar de staatsvergadering gehouden wordt, heeft niets opmerkelijks, nogtans is het vertrek, waar de onafhankelijkheidsverklaring geteekend en *LAFAYETTE* ontvangen werd, eene halve eeuw, nadat hij zijn bloed voor de verkrijging dier onafhankelijkheid gestort had, eene belangrijke plaats. Aan het einde dezer zaal staat een houten standbeeld van *WASHINGTON* op welks voetstuk men leest.

De eerste in den vrede.

De eerste in den oorlog.

De eerste in het hart zijner medeburgers.

De

De beeldengalerij te *Philadelphia* bevat ongeveer vijftig standbeelden, voor het grootste gedeelte kopijen naar antieken.

Philadelphia heeft drie Schouwburgen.

Het grootste onderscheid tusschen deze stad en de steden van *Europa* wordt men eerst des avonds na zonsondergang gewaar. Dan hoort men er naauwelijks een enkel geluid; geene stem, noch het rollen van eenen wagen breekt de algemeene stilte af. Op de straten is alles donker, en eene lamp aan de deur van sommige logementen of andere dergelijke huizen is het eenige licht dat men ziet. Alle winkels zijn gesloten, uitgenomen die der Apothekers en van enkele tafelhouders. Ter naauwernood hoort men nu en dan den stap van eenen voorbijganger. Het Museum bevat eene aanzienlijke verzameling van voorwerpen der Natuurlijke Historie en eenige belangrijke stukken van Indiaansche oudheden. Hier en te *Cincinnati* zijn deze laatste verzamelingen het aanmerkelijsst.

De winkels, welker aantal buitengewoon groot is, zijn zeer fraai en meestal met eenen Europeeschen zwier en smaak opgeschildt. Ook vindt men er eene groote menigte loterij-kantoren; eene soort van spel, waarop men zeer verzot is.

Philadelphia bevat verscheidene kerken en kapellen, doch weinige, welke in *Europa*, noch naar het uiterlijke, noch naar het inwendige, schoon zouden kunnen genoemd worden. De godsdienstige gestrengheid en naauwgezetheid der bewoners van deze stad vertoonen zich nergens op eene zoo merkwaardige wijze, als door de menigte van hinderpalen, als kettingen, stoelen, banken enz. welke men des Zondags op de straten brengt, om aan de paarden en rijtuigen den doortocht te beletten. De Kwakers maken nog altijd een aanzienlijk gedeelte van de bevolking dezer stad uit; doch onder hen bestaat hetzelfde verschil van godsdienstige gevoelens als in de overige gedeelten der Vereenigde staten, en de leeraars oefenen er in de meeste kringen eenen onbeprekten invloed uit.

De markt te *Philadelphia* is doorgaans buitengewoon wel voorzien.

In de gezelschappen aldaar heerscht eene bedaardheid en stemmigheid, doch tevens ongedwongenheid, welke aan den stichter der stad WILLIAM PENN herinneren.

PHILIP, Landgraaf van *Hessen*, geb. den 13 van Bloeim. 1504 volgde reeds in 1509 zijn vader WILLEM op, aanvaarde de regering in 1518 en stierf den 31 van Bloeim. 1567. Eene veete met FRANS VON SICKINGEN was het begin van zijne militaire loopbaan. Den 17 van Grasm. 1521 was hij tegenwoordig op den rijksdag te Worms; hij huwde den 11 van Winterm. 1523 met eene dochter van GEORGE, Hertog van *Hessen* en omhelsde de Lutherische leer in 1524.

PHILIPPIJNSCHE EILANDEN. Voormaals de *Manilische eilanden* genaamd in de *Indische Zee*, aan gene zijde van den *Ganges* onder de verzengde luchtstreek liggende, werden door MAGELLAAN ontdekt, welke er in 1521 door den koning van het eiland *Sebu* in het

het midden van dezen archipel liggende, vermoord werd. Zij hebben hunnen naam verkregen naar PHILIPPUS II koning van Spanje, onder wiens regering de Spanjaarden er zich in het jaar 1564 vestigden. Zij zijn in grooten getale; de voornaamste zijn die van *Mindanao*, *Mancella* of *Lucon Leijte*, *Habao*, *Paraqua*, *Mindoro*, *Sebu*, *Panajij*, het eiland der Zwartten en *Bool*. Het klimaat is er heet en vochtig, hetwelk het ongezond maakt; men heeft er ook vele aardbevingen; desniettegenstaande zijn dezelve vruchtbaar in granen, vruchten, moeskruiden, kokosboomen enz. en men vindt er het geheele jaar door rijpe vruchten; de landen zijn er vol buffels en de bosschen vol wild; ook vindt men er eene menigte apen, waarvan sommige vrij groot zijn. De paarden, de *ambre de gris*, het katoen, de suiker, doch voornamelijk het goud maken den grootsten rijkdom van deze eilanden uit; zij worden door onderscheidene soorten van Inboorlingen en Spanjaarden bewoond, en liggen op de lengte van 132, — 145, en op de breedte van 1—23 graden — De *Nieuwe Philippijnse eilanden*, of de eilanden van *Palao*s of *Peleu*, ook in de *Indische-zee* tusfschen de *Moluksche*, de *oude Philippijnse* en *Marianesche eilanden*, zijn 87 in getal en besloten tusfschen de *linie* en de *keerkring van den kreeft*: deze zijn meer bekend door de schipbreuk, welke kapitein WILSON er in Oogstm. 1783 leed, en waarvan hij eene beschrijving heeft gegeven.

* PHILIPPUS VAN MACEDONIE. Vader van ALEXANDER DEN GROOTEN, was de zoon van AMYNTAS den II, 16^e koning van *Macedonie*, sedert CARANUS, welke dit rijk voor 430 jaren gesticht had. Hij kwam na den dood van zijne broeders ALEXANDER en PERDICCAS, in het jaar 1644 na de schepping, tot de regering, 24 jaren oud zijnde, en begon met zijne mededingers te verwijderen en de binnenlandsche verdeeldheden te bevredigen. Hij trachtte door allerlei middelen zijn rijk uittebreiden: want de goede trouw of woordhouding waren zijne deugden niet; hij belegerde *Amphipolis*, maakte zich meester van *Pydna*, van *Potidea* en van *Crenides* hetwelk hij *Philippi* deed noemen, vond goudmijnen, en maakte van zijn geld een staatkundig gebruik; te midden zijner voorspoeden werd hem zijn zoon ALEXANDER geboren; hij voerde de *Macedonische Phalanx* in, wikkeld zich in den zoogenaamden heiligen oorlog tegen de *Phoccers*, werd bij de belegering eener stad door den boogschutter ASTER een oog uitgeschoten, en trok naar de *Thermopylen* om zich meester van de bergengte te maken, ten einde *Griekenland* aan zich te onderwerpen. De redenaar DEMOSTHENES verzette zich met kracht tegen zijne ondernemingen en wist zulks eenen tijd lang staande te houden; doch PHILIPPUS wist zich daarentegen den bondgenoot der *Atheners* te maken, overwon de *Phoccers*, kreeg zitting in den raad der *Amphiktyonen* en het bestier over de *Pythische spelen*; de *Atheners* begonnen hem te vrezen, PHILIPPUS ging voort met zijne staatzuchtige ontwerpen, terwijl DEMOSTHENES tegen hem ijverde. Hij

werd

werd door de Thebanen, de Mesfeniers en Argiven aangezocht om hen te helpen; er kwamen verscheidene woelingen, en hij werd door PHOCION geslagen. PHILIPPUS deed nieuwe pogingen om zijn gezag uittebreiden, belegerde *Perinthus* en *Byzantium*, doch PHOCION verijdelde zijn voornemen; hij trok tegen de Scythen op, overwon dezelve; de Triballiers betwisteden hem den doortogt door hun land; men kwam tot een gevecht, hij werd gekwetst doch door zijnen zoon ALEXANDER behouden. — Hij wist zich door middel van omkoopng door de Atheners tot legerhoofd tegen de Amphisfiërs te doen verkiezen en maakte zich van *Elatea* meester, hetwelk te *Athene* vrees verwekte. DEMOSTHENES verwierf door zijne welsprekendheid bondgenooten tegen PHILIPPUS, hetwelk dezen bevreesd maakte, doch hij trok de bondgenooten tegen en bleef overwinnaar; waarop hij zich in eene uitbundige vreugde uitliet en door den redenaar DEMADES daar over berispt werd. Hij maakte een nieuw verbond met de Atheners en Thebanen, en werd door de Grieken tot opperbevelhebber tegen de Perfen verkozen, verstiet zijne gemalin OLYMPIA, en huwde met CLEOPATRA, eene nicht van ATTALUS. Hij ging de godspraak raadplegen omtrent de verovering van *Asia*, welke hij in het oog had; de Pythifche priesteres antwoordde: „de stier is gekroond, zijn einde nadert, hij is op het punt van geofferd te zullen worden”. Hij verstond dit dubbelzinnig orakel verkeerd, deed plechtige offerhanden aan de goden, bereidde zich om te *Ega*, eene stad van *Macedonie*, de bruiloft van zijne dochter te gaan vieren; waarop hij met pracht verscheen, en wel zonder lijfswacht, en werd op dezelve door PAUSANIAS, een jong heer van *Macedonie*, welken hij geweigerd had regt te verleenen, gedood. Hij stierf 336 jaar voor CHRISTUS geboorte, in het 47^e jaar zijns ouderdoms, na 24 jaren geregeerd te hebben, en werd door zijnen zoon ALEXANDER opgevolgd.

PHILIPPUS. (Romeinsch Keizer) Een Arabier van afkomst, van eene geringe familie, een eerloos en staatzuchtig man, door allerlei listten het vertrouwen van Keizer GORDIANUS hebbende weten te verkrijgen, deed hij zijn weldoener ombrengen, en werd in het jaar 243 na CHRISTUS door het leger, en daarna ook door den senaat, tot Keizer van *Rome* verkozen. Hij was omtrent 40 jaren oud, toen hij den troon beklom; hij de zoon van eenen man, die in *Arabië* als het hoofd van eene bende struikroovers had rondgezworven, en nam na zijne verheffing zijnen zoon een kind van zes jaren tot deelgenoot in het rijk aan. Hij maakte vrede met de Perzen, en trok met zijn leger naar *Rome*. Op zijnen terugtogt ging hij naar *Arabië*, en bouwde er eene stad, welke hij *Philippopolis* noemde. Te *Rome* komende deed hij eeuwfeesten vieren; en men verhaalt dat hij en zijn zoon bij die gelegenheid de Christelijke godsdienst omhelsden, doch wat hier van zij, deze bekeering deed het Christendom weinig voordeel. Gedurende zijne regering, waarvan in de geschiedenis weinig melding wordt gemaakt, deden de Gothen eenige invallen in
het

het rijk, en het leger benoemde zekeren MARINUS tot keizer, doch wien het korten tijd daarna weder afzette en ter dood bragt. PHILIPPUS droeg het bevel over het leger, in de plaats van den vermoorden MARINUS, aan zekeren DECIUS op; deze was een listig man, wist zich door de soldaten tot keizer te laten benoemen en den vorst diets te maken, dat zulks zijns ondanks geschiedde. PHILIPPUS verzamelde eenige benden en trok tegen het oproerig leger op, hij leide zijn volk naar de grenzen van *Italië*; doch naauwelijks te *Venora* gekomen zijnde, stond hetzelfde ook tegen hem op, verklaarde zich voor DECIUS; men viel den keizer op het lijf en sloeg hem het hoofd af. Aldus stierf deze verrader in het 45^e jaar zijns ouderdoms, na omtrent vijf jaren geregeerd te hebben, en werd in het jaar 248 door eenen anderen verrader, voornoemden DECIUS opgevolgd. De eenigste goede daad, welke hij als keizer verricht had, was, dat hij de zonde tegen de natuur verbood, welke te dier tijde te *Rome* zoo algemeen was, dat men eene zekere somme gelds aan de schatkist betaalde, om deze gruweldaad ongehinderd te mogen plegen.

PHILIPPUS DE I. Oudste zoon van HUGO CAPET, koning van *Frankrijk*, reeds bij zijns vaders leven gekroond, volgde in het jaar 1065, zeven jaren oud zijnde, zijnen vader op den troon, onder het regentschap van BOUDEWIJN, graaf van *Vlaanderen*, welke met de zuster van HUGO gehuwd was. Na een regentschap van zeven jaren stierf BOUDEWIJN, en PHILIPPUS nam het roer van den staat in handen, doch aan zijne vermaken te zeer gehecht, liet hij zijne vassalen onder elkander twisten, en bemoeide zich met de zaken, welke *Europa* toen verontrustten; hij ondersteunde echter den Hertog van *Bretagne* welke tegen dien van *Normandije* was opgestaan, doch deze twist duurde niet lang. PHILIPPUS zijne gemalin en nicht BERTHA moede zijnde, nam een nieuw ontworpen wet van *Rome*, welke de huwelijken tuschen bloedverwanten in den zevenden graad verbood, te baat om haar te verzenden, en huwde plegtig en openlijk met BERTRADA, welke van haren man FOULQUES, Graaf van *Anjou*, scheide, omdat hij, zoo zij zeide, nog twee vrouwen in leven had, welke hij had verstooten. Zij waren alle drie schuldig, de koning, BERTRADA en FOULQUES; echter liep de laatste vrij van de blikfems van het Vatikaan, doch de koning werd bij het Concilie van *Autun*, hetwelk URBANUS II deed houden, in den ban gedaan. In 1095 hield de Paus, in *Frankrijk* gekomen zijnde, een ander Concilie te *Clermont*, en bevestigde den ban, ofschoon BERTHA, 's konings eerste gemalin, inmiddels gestorven was. De Paus verbood de Franschen om aan PHILIPPUS te gehoorzamen, of aan hem den titel van koning te geven; deze ban werd opgeheven, toen PHILIPPUS beloofde niet langer met BERTRADA te zullen leven, doch geen woord houdende werd hij ten derde male in den ban gedaan. PHILIPPUS er de uitwerkselen van vreezende, deed zijn zoon LODEWIJK, bij BERTHA verwekt, tot koning huldigen. Die prins, toen 20 jaren oud, smoorde de oproerige-

den en bragt het rijk in rust. PHILIPPUS stierf na 48 jaren geregeerd te hebben, en het geslacht van HUGO CAPET zag zich op den troon bevestigd.

PHILISTER. Dit woord is in lateren tijd in Duitschland uit de studententaal in de gewone verkeerling overgegaan, en beteekent meestal in de Romans, waar het dikwijls voorkomt, zoodanige menschen, die zich bij het alledaagsche wel bevinden, en dien niets onaangenaamer is, dan al wat daarbuiten omloopt en hunne rust verstoort.

Over den oorsprong van hetzelfde verhaalt men het volgende: op de Hoogeschool te Praag, heerschte in de vroegste tijden de gewoonte, dat de Boheemsche Studenten zich als het volk Gods aanduiden, en hunne tegenpartijen, de Duitschers, als Moabiters, Ammoniten en Philistijnen. Dit werd later op andere Hoogescholen in andere betrekkingen nagevolgd. ADELUNG vermeldt van dit alles niets, maar berigt alleen, dat men te Weenen de Stadsfoldaten Philister of Philistijnen noemt, en dat dit woord van het middeleeuwsche latijnsche *balistarii* ontaard was, waarmede men vroeger de Stadsfoldaten en de gemeene burgers bestempelde, omdat zij met *baliste* (werptuigen) schoten. In Hongarij werden in de middeleeuwen de *Balistarii*, dadelijk *Philistaei* genoemd. —

PHILEMODES. De eerste naam aan VENUS gegeven, dezelve beteekent liefhebber van de voortteeling.

PHILOSOPH. Van het Grieksch φιλόσοφος, beteekent iemand die de wijsheid bemint (*wijsgeer*). PYTHAGORAS was de eerste, die voor zich en zijne leerlingen dezen naam verkoos, naardien hij dien van *wijzen* te verwaand oordeelde.

PHLEBOTOMIE. Grieksch — Latijnsch *Phlebotomia*, beteekent Aderlating.

PHYLARCHEN. Opperhoofd van de ruitery bij de *Grieken*.

PHYSICA. Latijnsch *Physica*, van het Grieksche φύσις, natuur, is natuurkunde, of liever kennis aan de krachten en werking der natuur, en eene zeer uitgebreide wetenschap, wier beoefening in onderscheidene takken verdeeld wordt.

PIASTER. Spaansch woord, beteekende *plat* of *pleister*, gegeven aan de over de geheele wereld bekende munt, ook genoemd *dollar*, *pezo*, *pezo duro*, *pezzo d'otto*, *patacon*, *matte* of *mat*, *real*. Het is de grootste zilveren munt der Spaansche monarchie, eerst in de 16^e eeuw geslagen, en aanvankelijk onregelmatig vierkant; zij geldt 8 realen de vellon, of f 2,50. In navolging van de Spanjaarden hebben ook de Turken, Tunetanen, Tripolitanen en Egyptenaars, en ook in onze eeuw de zich van Spanje afgescheiden hebbende Noord- en Zuid Amerikanen piasters geslagen.

Die der Turken zijn zeer ongelijk in waarde, al naar dat de Sultans meer of minder geldgebrek hadden. Het muntstuk is gewoonlijk van tamelijke grootte, doch bevat weinig zuiver zilver, veelal slechts voor 40 à 45 cents.

De waarde van den Egyptischen piaster is mede meestal ongelijk. Te Tripoli gaan er 8 piasters op den Spaanschen; te Tunis 5. De

De plasters van *Mexico*, (zoo van het keizerrijk als van het gemeenebest), die van *Chili*, *Venezuela*, *Rio de la Plata* en *Peru* zijn doorgaans f2,50 waardig en dragen de zinnebeelden der landen, waar zij vervaardigd zijn. De opschriften zijn, behalve op die der Keizerlijke Mexikaansche, welke in het Latijn gesteld zijn, Spaansch. Die der Turken, Egyptenaren, enz. zijn Arabisch.

In Wijnm. 1833 schreef men uit *Konstantinopel*:

„In de munt alhier is men bezig met het slaan van nieuwe goudmunten van 20 en van 10 piasters, die zoowel hier, als in de provinciën groote ontevredenheid verwekt.”

PIAZZI, (JOSEPH.) Een beroemd sterrekundige, was Hoofdbestuurder der sterretoren te *Napels* en *Palermo*, Lid der Academie van *Napels*, *Turijn*, *Göttingen*, *Berlijn* en *Petersburg*, correspondent van het Fransche Instituut, van de koninklijke Maatschappij der Wetenschappen te *Londen* en van de Academie te *Milaan*. Hij werd den 16 van Hooim. 1746 te *Ponte* geboren, trad in het ANTONIE klooster te *Milaan* in de orde der *Theatijnen*, en studeerde te *Milaan*, *Turijn* en *Rome*. Te *Genua* leerde hij de wijsbegeerte, en geraakte daardoor in twist met de Dominikanen aldaar, doch werd weldra daarop tot een profesoraat aan de pas opgerigte Universiteit op *Maltha* geroepen. Toen de grootmeester XIMENES deze Hoogeschool weder ophief, ging PIAZZI naar *Rome*, en van daar naar *Ravenna*, werd bestuurder van het Adelijk-Collegie, spoedig daarna prediker te *Cremona*, en eindelijk Hoogleeraar in de dogmatiek bij de inrigting *San Andrea della valle* te *Rome*, waar hij pater CHIARAMONTE (later Paus Pius VII) tot ambtgenoot had, die hem vriendelijk toegedaan is gebleven. In 1780 nam PIAZZI het Hoogleeraarsambt in de hooge Wiskunde bij de Universiteit te *Palermo* aan. Hij wist den onderkoning Prins CARAMANICO tot het aanleggen van een sterretoren over te halen, en verkreeg verlof, om, ter uitrusting der nieuwe inrigting, eene reis naar *Frankrijk* en *Engeland* te ondernemen. In 1788 was hij bij HERSCHEL te *Greenwich*. De eerste uitkomsten zijner waarnemingen op den nieuwen sterretoren (de zuidelijkst gelegene, nadat die op *Maltha* in 1799 was afgebrand) gaf hij in 1792 uit. Spoedig daarop ondernam hij het werk, dat zijn naam onsterfelijk zal maken, de lijst der sterren. Het Instituut te *Parijs* bekroonde den eersten Catalogus, 4748 sterren bevattende. Op den eersten van Louwm. 1801 ontdekte PIAZZI de planeet *Ceres*. De koning van *Napels* wilde PIAZZI ter eere eene gouden medaille laten slaan, maar de nederige man gaf den wensch te kennen, dat men voor dat geld liever een aan den sterretoren ontbrekend werktuig mogt aanschaffen. In 1814 voltooide hij zijne tweede sterrelijst, 7646 sterren tellende. Te midden dezer wetenschappelijke werkzaamheden hield hij zich ook onledig met de maten en gewigten van *Sticilia*. In het jaar 1817 riep hem de regering naar *Napels*, om het plan tot een nieuw Observatorium te beproeven. Sedert eenige jaren had zijn

voortreffelijke kweekeling CACCIATORE het onmiddellijk bestuur des sterretorens aldaar in handen en PIAZZI wijdde zijne ledige uren aan den arbeid bij eene commissie tot verbetering van het openbaar onderwijs op *Sicilie*. Hij heeft het eerst de breedte van *Palermo* (38° 6' 45" op den sterretoren) naauwkeurig berekend. Men telt van hem meer dan 25 gedrukte werken.

PICARD, (LOUIS BENOIT) In leven lid van de Fransche Academie en van het legioen van eer, werd in 1769 te *Parijs* geboren. Zijn vader was Procureur bij het Parlement, en zijn oom, de beroemde Geneesheer GASTELIER, die over zijne opvoeding naauw toezigt hield. Hij volbragt het eerste deel zijner studiën in het collegie van HARCOURT, en voltooide ze in dat van LODEWIJK den grooten. Zonder daar bijzonder roem te behalen, onderscheidde hij zich van zijne medemakkers door opgeruimdheid en levendigheid van geest. Zijn vader bestemde hem voor de balie, zijn oom voor de geneeskunst, hij zelf zich innerlijk voor het tooneel; de natuur riep hem derwaarts en hij was die roeping getrouw. Zijn eerste stuk, dat hij aan ANDRIEUX vertoonde, dezen om raad en ondersteuning bij de Tooneelspelers vragende, was *le Badinage dangereux*. Hij slaagde er in; maar strenger dan het publiek, oordeelde PICARD later het niet waardig om opgenomen te worden, in de fraaije uitgave van zijn *Theatre*, dat met zijn 2° blijspel, getiteld: *Encor de Menechmes* begint. Daarop volgde de komieke Opera de *Visitandines*, een der stukken, die het meest zoo te *Parijs*, als in de Departementen vertoond zijn, en dat men tegenwoordig nog speelt onder den titel van *Personnat des jeunes demoiselles*, eene niet gelukkige gedaante wisseling zonder toestemming des schrijvers daargesteld. Tot hier toe was PICARD enkel schrijver; hij wilde ook Toneelspeler zijn; en men was er zeer over verwonderd, hem op te merken, bij eene plegtigheid, waarbij al de Acteurs van het Fransche Tooneel zich vertoonden, zonder dat hij echter meer deed dan tegenwoordig te zijn. Zijne eerste optrede was dus eenvoudig en niet overdreven. Des anderen daags werd zijn naam op het biljet geplaatst en, men wist nu, dat de schrijver der *Visitandines* als lid der Comedie was aangenomen, en dat hij den knechtsrol had opgevat. Zijne figuur, het vuur in zijne oogen, en zijne schranderheid beloofden hem wel te slagen in deze nieuwe loopbaan. Hij werd, bij het toenemen van den lust voor tooneelvermaak bij alle klassen en rangen, tot Directeur van het *Theatre Louvois* benoemd, van waar hij met eene troep, door hem zelven gevormd, naar dat van het *Odeon* overging. Directeur, Schrijver, en Tooneelspeler te gelijk zijnde, behoorden er PICARD's ijver en gemakkelijheid van werken toe, om dezen driedubbelen post zoo goed waar te nemen. Dit was het schitterendst tijdperk van zijn leven.

In geen ander bragt hij zoo vele stukken aan het licht, nooit bloeide de toestand des Gezelschaps zoo als toen, en nooit werden zij-

zijne stukken, die den grondslag van het *répertoire* uitmaakten, met zulk een goed geheel vertoond. Dit is een punt van gelijkenis tusschen PICARD en MOLIERE, dat men te eer moet opmerken, daar onbehendige vrienden er meer poogden te vinden, welke PICARD trouwens als de blijken van overdrevene bewondering opvatte. In 1807, zes jaren na zijne optrede als Tooneelspeler, wijdde hij zich bij uitsluiting aan het behalen van letterkundigen roem toe; de Fransche Akademie riep hem in haar midden; vervolgens werd hij bestuurder van de *Opera*, en vertraagde in het vervaardigen van stukken.

In 1816 gaf men hem een' opvolger aan de *Opera*, en hij nam het bestuur van het *Odeon* weder op zich. Deze schouwburg voor de tweedemaal verbrand zijnde, ging hij met zijne troep naar de *Salle Favart* over; eenigen tijd daarna bedankte hij daarvoor, en leefde op nieuw enkel voor de letteren. Het *Theatre* van PICARD bestaat uit 8 deelen in 8°, en werd in 1821 uitgegeven. Sinds dien tijd, hadden verscheidene schouwburgen een groot aantal stukken aan hem te danken, die hij of alléén zamenstelde, of gezamenlijk met jonge letterminnaars, die hij gaarne als zijne kweekelingen beschouwde en waaronder hij zijne erfenamen meende op te merken. Deze zullen twee nieuwe deelen vormen, die de vroegere niet tot oneer zullen verstreken. Van de Blijspelen van PICARD zijn eenige in dichtmaat, gene in prosa geschreven; de vrije en onbeklemd gang van het prosa is beter dan zijne poëzij.

Les Amis de Collège, *Mediocre et rampant* en *l'Entrée du monde*, hebben zeker hunne verdiensten, maar zoo wel in deze, als de overige berijmde stukken van PICARD, gevoeld men dat hij niet zegt wat hij eigenlijk zeggen wilde, of ten minste, dat hij het niet goed zegt.

Algemeen bekend zijn zijne *M. Musard*, *Les Ricochets*, *La petite Ville*, en vooral *les Marionnettes*; het vermakelijkste van alle zijne Blijspelen welligt, gelijk dat, *Duhautcours* getiteld, met CHERON gezamenlijk bearbeid, het leerzaamste en zedelijkste is.

PICARD; in zijne laatste levensjaren te zeer in de vlugt van zijn comisch vernuft gekortwiekt, bezigde zijn talent van gisping en gawe van waarneming in Romans. Hij overleed in 1828, werd te *Pere LA CHAISE* begraven, werwaarts eene stoet van leden der Academie, alle eerste kunstnaren in alle vakken te *Parijs* aanwezig, en in weerwil van het ongunstige weder, vele hoogachters van PICARD's talent waren zamengekomen. De Heeren VILLEMMAIN, CASIMIR DELAVIGNE, MAZÈRES en CARTIGNY, deden ter dezer plegtige gelegenheid, doeltreffende, vereerende en aandoenlijke aanspraken, over het stofelijk overblijfsel van een' man, die de algemeene hoogachting zijner kunstgenooten en medeburgers in het graf voerde.

PICTET, (MARO AUGUSTE.) Werdt in 1752 geboren, en behoorde tot een der oudste geslachten van het gemeenebest *Geneve*. Een kweekeling van den heroenden SAUSSURE zijnde, en deszelfs opvolger in den leerstoel der wijsbegeerte geworden, sedert 1786,

verwierf hij vroegtijdig een' grooten roem in het wetenschappelijke. Na de vereeniging van *Geneve* met *Frankrijk*, werd hij in 1802 tot het Tribunaat geroepen, en een jaar later een der Secretarissen van dit ligchaam, in hetwelk hij zich bestendig onderscheidde door gematigde grondbeginselen en de wijsheid aan een' vreedzamen geest eigen. Na de ontbinding van het Tribunaal, werd hij in 1807 tot een der Inspecteur-Generaals der Universiteiten benoemd. De gebeurtenissen van 1814 gaven PICTET aan zijn vaderland terug, welks sie-raad en roem hij uitmaakte; en sedert zag men hem uitsluitend zich overgeven aan de wetenschappen, welker grondgebied hij had uitgebreid. PICTET is zijn' broeder PICTET DE ROCHEMONT slechts na weinige weken in 't graf gevolgd, met welken hij in 1796 de uitgave van een periodiek geschrift, aan wetenschappen en letteren gewijd, had ondernomen, in *Europa* bekend onder den naam van *Bibliothèque Britannique*, later vervangen door de *Bibliothèque Universelle*. Zijn verlies is door alle deelen van *Europa* gevoeld geworden; daar er geen land is, waar hij geene vrienden en bewonderaars telde. Hij overleed aan de gevolgen eener borstziekte in 1825.

PIÈCE DE IV FRANCS. Zilveren Fransche munt, geslagen onder de regering van LODEWYK XIV (1643 — 1702), afgebeeld bij LE BLANC bladz. 304 N° 1.

PIÈCE DE IV SOLS en PIÈCE DE II SOLS. Fransche zilveren munt geslagen onder de regering van LODEWYK XIV (1643 — 1702) afgebeeld bij LE BLANC bl. 304 N° 1, onder LODEWYK XV.

PIEK VAN ADAM (DE) De dus genoemde berg ligt twintig mijlen ten oosten van de stad *Colombo* op het eiland *Ceylon*, en is de hoogste berg van dat eiland. Men vindt nabij een meer in deszelfs omtrek eenen steen, waarop zich het indrukfel van eenen menschen voet vertoont, welken de bewoners zeggen dien van ADAM te zijn, welken zij gelooven, dat op dezen berg geboren en begraven is. Zij vertellen ook, dat een aldaar liggend meer gevormd is door de tranen, welke EVA om den dood van ABEL stortte. Om tot den top van den berg te komen, moet men zich van ijzeren ketenen bedienen en op dezelve heeft men eene ronde vlakke van 200 schreden middel lijns, hij legt op de lengte van 98° 25' en op de breedte van 5° 55'.

PIESSIJ. (DE) Een dier, hetwelk men ten noorden van *Ijenseiskoi* en *Siberië* vindt, dat ten naasten bij de gedaante van eenen vos heeft, doch een korte staart, welke zeer dik met haar bezet is. Zij zijn graauw of wit, en hun bont is zeer digt, zacht, luchtig en warm: er wordt met de *Chinesen* sterken handel in gedreven, welke er kussens van maken, om op te zitten.

PIETERSBERG (St.) Een groote en hooge berg in de Provincie *Limburg*, vlak achter de stad en vesting *Maastricht* naar den kant van *Luik* gelegen, waarop eene citadel gebouwd is, die de genoemde stad bestrijkt, en gebruikt wordt om voor te komen, dat er aldaar geen vijand zich nestelt. Zij werd in 1701 van een klooster

(Sla

(*Slavante* genaamd) in eene schans, en daarna in een fort herfchapen, zoo als het zich dan ook thans nu nog voordoet. Eene menigte onderaardsche wegen en gangen heeft men in den berg uitgedolven, die grootsch van aanzien, maar donker en akelig zijn. Men klimt langs eenen wenteltrap van meer dan 150 treden naar beneden; deze loopt rondom eene diepe put; tot dat men wederom in het daglicht geraakt, en een klooster aanschouwt, dat aan de orde der *Recollektanten* gewijd is: dit is een fraai gebouw, en vooral merkwaardig door eene gaanderij en eenige tuinen, die door trapswijze muren worden onderfchraagt. Uit dezen berg, wiens binnenste door onuitputtelijke steengroeven, en andere holep naar alle rigtingen doorkruist wordt, graaft men zekeren zachten en zwavelachtigen steen, welke grootendeels tot fondamenten van huizen, en andere bouwstoffen voor de gebouwen van *Maastricht* gebruikt wordt. Dezelve levert vele natuurlijke zeldzaamheden op, die door onzen beroemden *CAMPER* naar waarde beschreven zijn. De daarin gevondene verfteeningen, onder anderen van geheel onbekende dieren, herinneren ons aan eene vroegere, later door de golven bedekte wereld. Uit vele dier Schelpdieren wordt kalk gebrand. Ook vindt men in den berg nog pijp-aarde voor porcelein, en zeepaarde. De gangen in dezelve zijn zoo diep, dat het daglicht nergens meer kan doordringen, zoodat men zich gewoonlijk van eenen gids, met toortsen of slambouwen voorzien bedient: hierbij behoort men eene groote mate van behoedzaamheid in acht te nemen, daar, bij een onverhoopt uitgaan derzelven, de ondergang van gids en Reiziger genoegzaam onvermijdelijk is.

Onder de opschriften langs de wanden van vele gaanderijen der bergholte merkt men de naamteekeningen op van den prins van *Parma*, den Hertog van *Alba*, *LODEWIJK XIV*, *FREDERIK HENDRIK*, *VOLTAIRE*, *J. B. ROUSSEAU*, den Maarschalk van *Saksen*, en van eene menigte andere aanzienlijke personen van de drie of vier laatste eeuwen, en van alle andere natiën. Men vermeent er zelfs die van eenige in *CÆSARS Commentarien* vermelde Galliërs te ontcijferen, als ook de naamteekening van *CÆSAR* zelven en die van vele voornamen *Romeinen*, doormengd met de vermaarde Latijnsche letters *S. P. Q. R.* (de senaat en het Romeinsche volk). Bij vele namen staat de dag aangeteekend, en duidelijk leest men de jaren 750, 894, 950, 1050, 1274, enz. De bewoners der landstreek verhalen onderscheidene ongelukken, welke den nieuwigierigen zijn overkomen, die in deze onderaardsche gangen zijn verdood geraakt. Onder andere voorbeelden vermeldt men dat van eenen inwoner van *Maastricht*, wiens lijk, meer dan zestig jaren na het hem getroffen hebbende ongeluk, in 1794 onvergaan werd terug gevonden; voorts van eenen monnik des naburigen kloosters, die den uitgang niet kon wedervinden, hoewel hij zich van eene verbazend groote kluis bindgaren tot dat einde had bediend, en die van wanhoop en honger den geest af, alsmede

van eenen man, die in 1814, uit vrees voor de Kozakken, daar zijnen schat was komen verbergen, en den uitgang niet weder kon ontdekken; en onderscheidene voorbeelden meer. De dagelijks tot zeer diep in de gangen arbeidende werklieden geven zich weinig moeite om zich de verschillende wegen tot aan den uitgang in het hoofd te prenten, betrouwende zij in deze eeniglijk op de schrandtheid hunner paarden, welken het genoeg is, bij het binnentreden der mijngangen, eenen lantaarn aan den hals te binden, waarna zij, zonder zich immer te bedriegen, van zelve weder den uitgang vinden.

Somtijds is er in deze sleen-gaanderijen slag geleverd, wanneer namelijk detachementen der belegerde bezetting van *Maastricht* vijandelijke korpsen in dezelve ontmoetteden. De beide partijen ver-rasten elkander daar beurtelings, en voerden alsdan ernstige gevechten, die bij het fakkellicht een dubbel akelig schouwspel opleverden.

De temperatuur in het *St. Pietershol*, op een grooten afstand van de ingangen, is omtrent acht graden boven nul bij wintertijd, en hoogst genomen twaalf graden des zomers, dit is twee graden minder dan in de gewone groeven en in het observatorium van *Parijs*. Men verzekert dat in de mijngangen geene infekten hoegenaamd bestaan, en dat lijken daar tot verdrooging, maar nimmer tot verrotting overgaan. Aangezien de uitgravingen onder dezen berg meer dan ooit ijverig worden voortgezet, zoo is er geen twijfel of deze gaanderijen zullen zich, binnen twee duizend jaren, tot eenen afstand van twintig mijlen naar alle inrigtingen uitstrekken.

PIGH I U S. (ALBERT) Geboren in het jaar 1500 te *Kampen*, studeerde te *Leuven* en *Keulen*, en deed eenige kundigheden op in de Mathesis en Theologie. Hij was een doldriftige tegenstander van LUTHER, CALVYN, BUCERUS en allen die niet Roomsch waren. Eerst was hij prediker te *Kampen*, daarna kanunnik ter Hoofdkerk, voorts Domproost en Aartsdeken te *Utrecht*. Opmerkelijk is het, dat hij, gelijk zelfs Roomsche schrijvers toegeven, te midden van zijn tegenschrijven, is een der voornaamste leerstukken, *de regtvaardigheid door het geloof*, bijna Gereformeerd geworden is.

PIKTEN. Zie *Schotten*.

PILAU. Het gewoon geregt der *Turken*, *Perzen* en *Bedouinen*; hetzelfde bestaat uit rijst, welke een weinig in water of in vleeschnat gekookt heeft, met safran, rozijnen, erwten en ajuin, tot dat die half gaar is, wordt opgestoofd en daarna bij het vuur geplaatst, om dezelve te doen zwellen; hierna doet men er boter met peper bruin gebraden en ook wel suiker bij; de *Rusfen*, welke dezelve gebruiken, doen er, wanneer de pilau opgedist is, nog geraspte oude kaas over. Men weet bij ondervinding dat dit mengsel zeer goed smaakt en voedzaam is.

PILLAU. Pruisische stad, in 1772 nieuw gebouwd, regerings-district *Koningsbergen*, hoofdplaats van den *Fischhauserschen* kreits, op eene landtong, tuschen de *Oost-zee* en het *Frischehaft*, door eene
ves-

vesting verdedigd, waarin de Lutherfche en Hervormde kerk, eene voorname burgerschool, tuighuis, magazijn, enz. gevonden worden. Zij heeft met de vesting ruim 4,000 inwoners en eene haven, waarin schepen van 200 lasten kunnen binnen loopen; verder verzendingshandel, scheepvaart, vischerij, branderijen, scheepstimmerwerven en het *Paradijs*, zijnde een beukenbosch.

Overzicht der gedurende het jaar 1829 in *Pillau* binnengekomene en uitgezeilde schepen.

Binnengekomen.		Uitgezeild.	
Pruissische	242	662 Schepen, waarvan 16 met bal-	
Engelsche	81	last, de overigen met granen, Za-	
Hanoversche	44	den, Vlas, Hennip, Peulvruchten.	
Nederlandsche	226	enz.	
Deensche	117		Normaal last.
Zweedfche	7	naar <i>Engeland</i> . . .	12810.
Noordsche	30	" <i>Frankrijk</i> . . .	1288.
Oldenburgfche	11	" <i>de Nederlanden</i> . .	17909.
Hamburgfche	4	" <i>Hanover</i>	104.
Russische	3	" <i>Bremen</i>	429.
Lubecker	3	" <i>Hamburg</i>	526.
Bremer	2	" <i>Lubeck</i>	196.
Amerikaansche	2	" <i>Denemarken, Noor-</i>	
		<i>wegen en Zweden</i> .	4000.
	772	" <i>Stettin</i>	1339.
		" <i>Amerika</i>	225.
		Totaal	38826.

Opgaaf der voornaamste goederen, die in 1829 uit *Pillau* naar zee gevoerd zijn.

Tarwe circa	8260 last.	Lijnzaad circa	4078 last.
Rogge -	8384 "	Hennepzaad . . . -	13 "
Garst -	2783 "	Hennep -	46773 steen.
Haver -	3952 "	Was -	389 "
Erwten -	518 "	Borstels -	4660 "
Boonen -	410 "	Talk -	587 "
Wikken -	184 "	Asch -	28934 "

Te *Pillau* zijn in 1833 de navolgende schepen ingekomen en uitgezeild:

Ingekomen: Onder Pruisfche vlag 118, Nederlandsche 68, Noordsche 66, Deensche 35, Hanoversche 25, Engelsche 25, Zweedfche 12, Hamburger 7, Oldenburger 6, Russische 4, Kniphuizer 4, Lubecker 3, Rostocker 2, en Amerikaansche 2; te zamen 377 schepen, voerende 24,849½ last.

Van deze ingekomen schepen waren geladen: 89 met ballast, uitmakende 6918½ last; 110 met wijn, stukgoederen, suiker en stroop, 5989 last; 24 met zout, 4754 last (bovendien hebben nog 11 schepen met zoutladingen het grootste gedeelte daarvan op de reede gelost);

lost); 106 met haring, traan en visch, 4385 last; 11 met steenkolen, slijpsteenen en kalk, 993 last; 17 met ijzer, teer, pik, koper, aluin en ijzeren werktuig-toestellen, 971 last; 10 met dakpannen en grof aardewerk, 433 last; 7 met granen, olie, potasch, hennip wol, vruchten en aardappelen, 354 last; en 3 met glaswerk, fleschen, enz., uitmakende 52 last, waarvan 280 schepen, te zamen 13,935 last naar *Koningsbergen*, en 6 van 190 last naar *Elbing* vertrokken zijn.

Uitgezeild: Pruisische 120, Nederlandsche 68, Noordsche 67, Deensche 36, Hanoversche 25, Engelsche 24, Zweedsche 12, Hamburger 7, Oldenburger 6, Russische 4, Kniphuizer 4, Lubecker 4, Rostocker 2 en Amerikaansche 2, gezamenlijk 381 schepen, voerende 24,864¹/₂ last.

Daarvan waren geladen 176 met 9946 last granen; 81 met 6122 last hennip, vlas, wol, lijnwaad, enz.; 78 met 5873 last ballast en ledig vaatwerk; 19 met 1649 last hout en houtwaren; 16 met 931 last lijn- en raapkoeken, potasch, huiden, varkenshaar, enz.; 5 met 207 last beenzwart; en 6 met 136¹/₂ last olie, talk en stukgoederen.

PIMENT. Is eene kleine, ronde vrucht van de *Myrtus Pimenta*, groeiende voornamelijk op het eiland *Jamaica* en anderen deelen van *West-Indien*. De inwoners aldaar en ook de Europeanen bezigen dezelve ter toebereiding van spijzen, even als men de peper, notemuskaat, enz. gebruikt.

PINDARIES OF PINDHAREZEN eigenlijk **PINDARRIES**. Zijn een zonderling menschen geslacht; zonderling in hun maaksel, hebbelijkheden, natuurlijke hoedanigheden, zedelijke eigenschappen en in hun maatschappelijk stelsel. Het toeval heeft hen tot één volk gemaakt: plunderzucht en rooverij maken den band hunner vereeniging uit, listigheid en moed zijn hunne adeldomsbrieven; en eene hooge begaafdheid tot krijgslisten en wapenfeiten, de eenige titel tot het bevelhebberschap.

De naam van **PINDARIJ** komt reeds in het begin van de 18e eeuw in de *Indische* jaarboeken voor, **FERISHTA** maakt melding van onderscheidene benden dezer vrijbuiters, als hebbende de *Mahratten* in hunne eerste oorlogen in *Hindostan* gevolgd, en tegen **ZOOLFEKKAR KHAN**, en de andere veldheeren van **AURENGZEB** gestreden. Een hunner opperhoofden, **HOOL SEWAR**, voerde het bevel over 15,000 ruiters in den slag van *Paniput*, die onder denzelven eene meer regelmatige zamenstelling aannamen. Zij werden verdeeld in **Dhurrahs** of stammen onder het bevel van **SIRDENS**; inboorlingen van allerlei oorden door elkander werden in hunne gemeenschap opgeschreven; en hij, die bij een stoutmoedig hart een paard bezat, om hem voort te voeren, en een zwaard om schattingen te heffen, was welkom, als een waardig medeburger. Zij zijn nogthans alle aan het *Islamsche* geloof toegedaan, en de andere *Casten*, die zij tot hunne gemeenschap toelaten, worden onderscheiden met den naam van **OGINNANS** of vreemden, terwijl zij elkander begroeten met den naam van **SORA-CU** (broeder). — In den beginne waren zij, waar-

schijn-

schijnlijk, minder nationaal; maar nadat zij in de Mahratsche oorlogen rijkdom en vermaardheid hadden bekomen, drong de ijdelheid, den mensch eigen, zelfs deze bandieten, om zich te verheffen op hetgeen zij waren, en te dien einde eene lijn van onderscheiding tusschen hen zelve te trekken, als plundersaars van afkomst, gedurende de verscheidene geslachten, of als aanhangelingen, die zich alleen konden beroemen op een toevallig lot, en niet op voorouders, om op de eer der struikrooverij aanspraak te maken. In hunne geschiedenis vinden wij de namen van HEENO en BUURRAN gemeld, als opmerkelijke voorgangers, mitsgaders DOST MAHUMUD en RYAN-KHAN, de zoons van den eerstgemelden. Hunne waardigheden zijn over het algemeen kortstondig, en vernuft en onderneming verheffen dikwijls binnen zeer weinige jaren iemand uit een' geheel onbekenden staat tot het hoogste aanzien. In de snelheid hunner bewegingen, in het doorstaan van vermoedissen, in verkleefdheid aan hunne paarden, in gebrek aan krijgstuicht, en in hunne rovende manier van oorlogen, gelijken de Pindaries zeer veel naar de minst beschaafde kozakken. Hun getal wordt geschat tusschen de 30 en 40,000 zielen te bedragen: maar in eene gemeenschap, aan zoo vele wisselvalligheden, onderhevig, is het niet gemakkelijk eenig naauwkeurig denkbeeld van hunne wezenlijke sterkte te vormen. Een jaar van overvloed brengt een aantal hunner tot vredelievende gezindheden terug; een seizoen van schaarsheid, integendeel, vermenigvuldigt de horde dezer vrijbuiters tot verre boven hun gewoon getal. Maar, hoedanig ook hunne sterkte zij, zij bewonen voornamelijk het land ten Noorden van *Nerbudda*, rondom *Nimbawar*, *Kamptapore*, *Goonass*, *Beresha*, en een gedeelte van het grondgebied van *Bilfa* en *Bopaul*. Behalve wanneer zij zich vereenigen tot het doen van eenigen inval, wonen zij gezamenlijk in maatschappijen van één of twee honderd, welke, gelijk in onregelmatige vereenigingen doorgaans het geval is, geregeerd worden door hem, die den grootsten persoonlijken invloed bezit. Deze opperhoofden worden genoemd Mhorladar of Thokdar, van Mhorla of Thok, den naam der partij, en wanneer onderscheidene hoofden vereenigd zijn, wordt het gezamenlijk ligchaam Toll genoemd.

De *Lubbreka* (hun hoofdbevelhebber) heeft geen erfelijk regt op den voorrang, maar is zijnen rang geheel aan de volksmeening verschuldigd; krijgsgedaafdheid is de eenigste titel tot dien stand, Ondanks zijne verheffing, kan hij niet veel staat maken op de gehoorzaamheid van den onderdaan. Woeste en onafhankelijke menschen kunnen niet betengeld worden door den band van vrijwillige onderwerping; en daar het opperhoofd noch ongehoorzaamheid straffen, noch verschuldigten eerbied voor zijn gezag gebieden kan; wordt hij dikwijls getart, en bestaat inderdaad nauwelijks dan in naam, uitgezonderd in een uur van gevaar in het oorlogsveld. Staatkunde en behendigheit worden er derhalve vereischt, om de wettelooze en
op-

oproerige menigte te regeren; en een geest van bevrediging, zoo wel als loosheid zijn onvermijdelijke hoedanigheden in eenen Lubbreka. De hoop op plundering is het eenige aanloksel om hem te volgen, en zoo lang hij den weg tot buit kan banen, worden zijne voorschriften gewillig aangehoord, zijne bevelen stipt achtervolgd. Hoe verder hij in een vijandelijk land indringt, des te meer wordt zijne regering bevestigd. Zijne volgers gevoelen hunne afhankelijkheid van hem tot onmiddelijk zelf behoud en, welligt ook, tot eenen mogelijken terugtogt naar hun eigen land. Zoo het gevaar mogt aangroeijen, wordt de Lubbreka met eene *diktatoriale* magt bekleed, en de blindste onderwerping vervangt dan de slechts in naam bestaande ondergeschiktheid; maar, is die tijd van beproeving over, dan keert de Pindarrees weldra tot een ondeelig bestaan terug, en houdt bijna op een lid van de gemeenschap te zijn.

De landstreek, tot welke de Pindarries voornamelijk bepaald zijn, is woest en dor, en men zal gemakkelijk begrijpen, dat zulk een volk, tot hetwelk vlugtelingen, zwervers, vogelvrij verklaarden van andere landen worden aangeworven, niet ligtelijk door beschaving verbeterd zal worden. Gebrek is het natuurlijk gevolg van dezen staat van zaken, en dit, gevoegd bij hunne lang gevestigde geneigtheid, dwingt hen dikwerf, in radeloos zaamgeschoolde benden, op roof uit te gaan. Wanneer een ondernemend aanvoerder besloten heeft, eenen plundertogt te aanvaarden, zendt hij boodschappen aan de naburige Thokdars, om dezelve in zijne belangen over te halen, en voor den oogenblik alle veete, die onder hen bestaan mogt, bij te leggen. Heeft hij zijne verbindtenis getroffen, dan bepaalt hij tijd en plaats tot eene bijeenkomst. Hier ontwikkelt hij zijne voornemens, en geeft de oorden op, waar hij zijnen inval meent te doen. Zij, die het ontwerp goedkeuren, voegen zich bij het verbond, terwijl zij, die niet instemmen, of die aan het goed gevolg twifelen, vrij zijn, om terug te trekken, of hunne eigene neiging te raadplegen, hetzij om in rust te blijven of om eene andere gelegenheid te baat te nemen, ter uitoefening hunner geliefkoosde bezigheid.

Doorgaans regelen zij hunne marschen op de volgende wijze. Wanneer de Lubbreka gereed is, om zich in beweging te stellen, zet hij zich te paard, zonder iemand van zijn voornemen te verwittigen: en na tot op zekeren afstand voortgereden te zijn, laat hij zijne trompet blazen. Op dien oogenblik verlaat ieder zijne bezigheid, welke die ook zijn moge, en bereidt zich, om hem met den meest mogelijken spoed te volgen. De *Lubbreka* stelt zich aan de spitse, verzeld van zijnen standaard en trompetters. Hij wacht naar niemand, maar staat zijn volk toe, hem te volgen, zoo goed zij kunnen, en op deze wijze houdt hij zijne bende steeds marschvaardig. Hiertoe zijn de Pindarries te beter in staat, omdat het klimaat, en hunne gehardheid, tenten of bagaadje onnoodig maken. Elke persoon neemt

slechts

Slechts eigen voorraad, voor eenige weinige dagen mede, benevens voeder voor zijn paard. Zoo reizen zij weken lang, en leggen 30 of 40 mijlen daags af, langs wegen en door landstreken, die voor eene geregelde krijgsmagt volstrekt onbruikbaar zouden zijn. Gewoonlijk beginnen zij hunnen marsch omtrent een half uur na het aanbreken van den dag, en blijven in beweging tot op den middag, wanneer zij voor 2 of 3 uren rust nemen: dan breken zij weder op, en houden tegen zons ondergang halte, om zich te ververschen: tegen 9 uren des avonds veranderen zij van grond, en zoo ook weder om tegen middernacht, telkens zich drie *coss* afstand verplaatsende. Elke stilstand wordt een *tull* genoemd, en wanneer zij eene buitengewone behoedzaamheid noodig oordeelen, veranderen zij hunne stelling, in den nacht, somtijds ten derde male.

Deze gedurige verandering van stelling verbijstert hunne vervolgers; en de onverwachtheid hunner verschijning op eene plaats, lijnregt gelegen tegen over die, waar zij het laatst gezien waren, en in eene strekking, welke tegen hunne oogenschijnlijke marschroute strijdig is, geeft een' tooverachtigen schijn aan hunne bewegingen, of doet gelooven zal zij talrijker en in verscheidene afzonderlijke korpsen verdeeld zijn, ofschoon zij inderdaad slechts ééne bende uitmaken. Echter zijn hunne gewone marschen van omtrent 5 of 6 *coss* daags, en de langste gaan zelden 15 of 16 te boven. Uit hoofde van de uitgebreide wijze hunner optogten, beslaan zij een onmeetelijk terrein; hunne linie is dikwijls meer dan een *coss* in de breedte, en bijna even lang, zoo dat hunne menigte onberekenbaar en altijd aan te groeijen schijnt, naardien zij uit de dorpen, aan hunnen weg gelegen, jonge manschappen medevoeren, hen dwingende, om in de oppassing van het vee behulpzaam te zijn. Op deze wijze verzamelen zij eenen grooten buit van onderscheiden aard, ofschoon de voorname voorwerpen hunner begeerlijkheid paarden zijn; deze vermeesteren zij, waar zij dezelve vinden, en niet alleen zetten zij hunner oppassers te paard, en laden hunne vracht op, maar zelfs hebben zij somtijds 2 of 3 handpaarden voor ieder man in het veld.

Men verhaalt in *Indië* veel van hunne behendigheid in het stelen van deze dieren, en het is gebeurd, dat de best bewaakte ruiters-piketten, die hen vervolgden, des morgens verscheidene paarden misten, welke de Pindarries in den nacht middel hadden gevonden weg te voeren, op weinige schreden afstands van de schildwachten. Ter uitvoering van dit waagstuk, hetwelk hun bij hunne makkers veel aanzien geeft, kruipen zij op hunnen buik als slangen, zich stilhoudende, zoo vaak het oog van den schildwacht op hen gericht is, en wederom voortkruipende, zoodra hij zich heeft omgekeerd; wanneer zij het paard bereikt hebben, snijden zij de touwen los, waaraan het is vastgemaakt, en hunne zwarte gestalte in zoodanige rigting hebbende geplaatst, dat zij niet van hetzelfde te onderscheiden zijn, voeren zij het tot op zekeren afstand met zich, wachten de bekwame gelegenheid

heid af om op te zitten, en rijden dan snellig tusschen het geboomte weg, langs paden, die hun bekend zijn, de kans wagende der schoten, welke de verbaasde soldaat hun in het wilde nazendt.

Hun nachtleger levert eene zonderlinge tegenstrijdigheid op met de stilte van een krijgstuchtig leger, en deszelfs regelmatige afbrekingen: wanneer het, uit hoofde van de donkerheid, moeilijk is bij een te blijven, roepen zij elkanderen gedurig bij name toe, en door het op die wijze gemaakt gerucht wordt de algemeene rigting van den marsch gemakkelijk gaande gehouden. Wanneer de Lubbreka zijnen weg verandert, steekt hij zijne trompet, en het woord gaat mondelijk van den één tot den anderen; zoodat, ofschoon er ook eenige verwarring volge, zij nooit zoo volkomen verstrooid geraken, of zij kunnen zich in korten tijd weder vereenigen. Mogten zij in zoodanig oogenblik worden aangevallen, dan is het: *Sauve qui peut!* zij vlugten op eenen vollen ren in alle rigtingen, en verlaten zich op de kans, om zich te verzamelen. Nogtans heerscht er bij al deze schijnbaar groote wanorde, een zekere graad van regelmatigheid onder hen, en zij rigten hun gedrag in naar zekere algemeene beginselen. Elke thok heeft deszelfs onderscheiden *lugger* of standaard, en gaat in zulk een geregelden staat voort, als de omstandigheden slechts toelaten; en schoon een thok zich somtijds afzondert, zoo verlaten de bijzondere personen dien zelden. De *burzaks*, of bijzondere afdeelingen, door een of ander man van moed en eerezucht geleid, verdeelen zich in rotten van 10 of 12 mannen, en loopen het land af in eene uitgestrektheid van 6 of 7 coss, hetzij voorwaarts of ter zijde van het hoofdkorps. Wanneer zij aangevallen worden, pogen zij onveranderlijk hunne vijanden in eene hinderlaag te lokken, of trekken, onverhoeds, naar het hoofdkorps af, naardien zij nooit gewoon zijn anders dan met groot voordeel te vechten. Vlugten wordt bij hen voor geene schande gerekend, maar wanneer de achterhoede sterk vervolgd wordt, schieten de moedigsten en best opgezetenen vrijwillig ter verdediging toe. Indien de toll, door nederlaag of anderzins, verstrooid wordt, wordt de trompet van den Lubbreka geblazen, om de vlugtelingen bij een te zamelen; en daar het kan gebeuren, dat dit sein door de verst af zijnde partijen niet wordt gehoord, zoo steekt hij tevens een hoop stroo of struiken in brand, ten teeken van de plaats, waar hij gelegerd is, dienende dit tot een punt van hereeniging voor zijne manschappen. Het gebeurt somwijlen dat enkele manschappen, gedurende verscheidene dagen, de toll misgaan; maar door langdurige gewoonte zijn zij zoo opmerkzaam, dat zij ligtelijk het spoor hunner partij wedervinden, terwijl anderen, met hunne gebruiken onbekend, zich in dit geval niet zouden weten te redden.

Wanneer de Lubbreka ter plaatse aankomt, waar hij zijn kwartier meent te vestigen, plant hij zijnen standaard in den grond, en stijgt af. Zij, die achter hem zijn, beginnen terstond voeder te verza-

me.

melen, als het sein voor eene algemeene halte.— Alles defileert voorbij den aanvoerder, die zich dus eindelijk achter de geheele bende bevindt. De manschappen van elken thok houden zich zoo dicht bij één, als mogelijk is, en gelijken te dien opzichte naar de Hooglanders in *Schotland*, dat zij alle nabestaanden, vrienden, of afhangelingen van den Thokdar zijn. In hun kamp wordt geenerlei andere soort van orde waargenomen; — geene wachten worden uitgezet, geene patrouilles uitgezonden; men vertrouwt, dat de Lubbreka voor de veiligheid van allen waken zal; en daar hij dit niet door eigene waarneming kan doen, neemt hij toevlugt tot de menigvuldige tulls of plaatsveranderingen. Deze ontoetijkende voorzorg stelt hen vaak aan veraspingen bloot, en de ondervinding, heeft in den oorlog tuschen de Engelschen en hen, geleerd, dat zij, zoo wel bij hunne middaghalte als in hunne nachtlegers, zeer blootstaan, om onverhoeds overvallen te worden. Bij hunne voorwaartsche marschen, echter, en wanneer zij zonder vrees zijn, verspreiden zij zich wijd en zijd over het land. Bij hunne terugtogten sluiten zij zich digter in één, en als zij vervolgd worden, leggen zij buitengewoon lange marschen af. Daar het hunne bedoeling niet is te vechten, maar te plunderen, heeft men zelden gezien, dat zij den aanval, zelfs van een minder talrijken vijand, wederstand bieden; en, wanneer zij achterhaald worden, verspreiden zij zich uit een, en verzamelen zich weder op eenige vooraf bestemde plaatsen, of wanneer zij in hun eigen land vervolgd worden, trekken zij met wenden en keeren, door eindelooze legerings-verplaatsingen, zich naar hunne woonplaatsen terug. Zij vinden bescherming, hetzij in de *Vindhij* gebergten, in hun toebehoorende kasteelen, of bij die Mahratsche magten, met welke zij openlijk of heimlijk in verstandhouding staan. Van dezen zijn SKINDIAH en HOLKAR de opperhoofden. Aan den eersten is de magtigste stam der Pindarries verbonden, en deze maakt niet zelden eenen invloed op deszelfs bestuur, gelijk aan dien der Romeinsche krijgsmagt, of der Strelitzen en Janitzaren van de nieuwere tijden.

Bij hunne togten berijden de meeste Pindarries eene kleine, sterke en buitengemeen vlugge soort van paarden, voor welke zij de meest mogelijke zorg dragen, in het bijzonder wat derzelve voedsel aangaat, gevende hun het beste van alle granen, die zij kunnen bekomen, ofschoon deze dieren, in tijd van gebrek, geleerd worden zich even zeer te behelpen, als derzelve meesters. Het is een gewoon denkbeeld, dat de Pindarries aan hunne paarden groote hoeveelheden opium in geven, om dezelve in staat te stellen, om de vermoeijensissen door te staan, aan welke zij gedurig blootgesteld zijn, maar volgens onze beste berigten is dit eene dwaling. De gevangenen verzekeren algemeen, dat dit hunne gewoonte niet is. Na eenen zeer moeilijken marsch, en wanneer hun vee zeer afgemat is, geven zij, die er de middelen toe hebben, hetzelfde eene kleine hoe-

hoeveelheid (omtrent eene halve tola), tot een bal gemaakt, met wat meel en een weinig gember, of eenig ander prikkelend kruid in. Dit is de eenige gelegenheid, bij welke er opium wordt toegediend, tenzij is geval van ziekte. Granen worden zelden gevoederd, dewijl zij denken, dat hun kleine vee het niet verdragen kan, tenzij gekookt.

Hun gewone pas is tusfchen den fap en den draf; maar zelden galopperen zij. Gelijk de Arabieren, verkrijgen zij, door gedurig hebbelijkheid, eene volkomene manier van opzitten; maar zij leggen zich niet op het paardrijden als eene wetenfchap toe. Bij dag nemen zij hunne zadels af, maar 's nachts ontzadelen zij nimmer, integendeel, zij fapen altijd gereed om te vechten, of liever om te vlugten, naardien zij, bij het minfte alarm, op hunne paarden fpringen, en in een' oogenblik buiten het gezigt zijn. Het verdient opmerking, dat zij zelven weinig paarden aanfokken, maar dezelve of bij hunne invallen bekomen, of daarvan voorzien worden door de Mahratten, uit de groote ftoeterijen in *Maliva*. Men kan over den ftaat dezer paardenftoeterij oordeelen, door het berigt, dat bij de partij, onder bevel van Buxsoo, welke in het jaar 1816 een' inval in *Dékan* deed, en die tusfchen de 2,000 en 2,500 manfchappen bedroeg, er niet meer dan 1,000 van de beste foort van paarden waren, terwijl het overige uit eene foort van fterke hitten beftond. Voor een Pindarrie is de vlugheid van zijn paard het grootfte veiligheidsmiddel; zoo lang hij dat dier bezit, vreest hij geen gevaar, en het is daarom ook het éénigfte voorwerp van zijne achting; niets bewijft grooter onachtzaamheid, niets baart meer fchande, dan het verlies van zijn paard, hetwelk hij geacht wordt levenslang te moeten berijden; geen goede uitflag kan naderhand deze fchande weder uitwifchen.

De wapenen van den Pindarrie zijn eene lans, of eene fpeer en een zwaard, welke hij met verwonderlijke behendigheid zwaait, fchoon hij in deze kunst niet geoefend is. Zij gevoelen evenwel het groote voordeel, dat men van het gebruik van vuurwapens trekken kan, maar zeer weinigen van hen dragen fnapfauen, uit hoofde van het ongemak, dat uit derzelver gewigt beftaat. Zij gevoelen hunne ongelijkheid met den *Europeër* in dit opzigt, en wegens hunne vrees voor het klein geweer, vallen zij zelden eene plaats aan, die daar-door verdedigd wordt.

*PINDARUS. De Atheners hebben dezen Thebaanfchen dichter een ftabbeeld opgerigt voor den tempel van MARS, naast de ftabbeelden van HARMODIUS en ARISTOGITON, die beroemde bevrijders des volks, van de heersfchappij van PISISTRATUS. Zijne grafstede was te *Thebe*, buiten de poort *Proëtidés* aan het begin van de renbaan: dezelve was in eenen eenvoudigen fmaak gebouwd, befchaduw door vier cypresfenboomen, aan de vier hoeken van de tombe geplaatst. Twee kleine grafnaalden vond men aldaar aan de buitenzijden.

Op

Op de eene was in half verheven beeldwerk een lier gebijteld, gekroond met eenen laurierkrans; op de andere zag men PINDARUS nog een kind zijnde, slapende, en op zijne lippen bijen, welke zich op dezelve nedervleiden, terwijl anderen rondom zijn hoofd vlogen, welk laatste hem een kind zijnde gebeurd was. Men zegt dat hij het verzen maken van eene vrouw, MYRTHIS genaamd, geleerd had.

PINEL, (PHILIPPE) Overleden te *Parijs* in den ouderdom van 81 jaren, den 26. van Wijnm. 1826; was lid van de Academie der wetenschappen en van het legioen van eer, eerste geneesheer van de *Salpêtrière*, honorair professor bij de geneeskundige faculteit aldaar, en lid van bijna alle geleerde maatschappijen in *Frankrijk*.

Eene uitgave van BAGLIVI, en eene vertaling van CULLEN deden hem reeds vroeg als een' ijverig arbeider ter bevordering der wetenschappen kennen; maar weldra leverde hij, in het vak der dier- en vergelijkende ontleedkunde, de vruchten van eigen nasporingen, door het uitgeven zijner: *Recherches sur une nouvelle classification des quadrupèdes, fondée sur la structure mécanique des parties osseuses, qui servent à l'articulation de la mâchoire inférieure; — observations sur la conformation et la structure de la tête de l'Elephant*, en eene *Mémoire sur la rétractilité des ongles dans les Carnassiers*, welke zulk een goed gevoelen nopens zijne kundigheden inboezemden, dat zij, bij de vervulling van den leerstoel voor de vergelijkende ontleedkunde bij den plantentuin, tegen de aanspraak schenen op te wegen, die toen de Hr. CUVIER op denzelven maakte, welke destijds nog dezelve niet kon aandringen door latere talrijke en gewigtige werken; waardoor alle vergelijking is verdwenen. Het bezoek van de krankzinnigen in de *Bicêtre* ontwikkelde in PINEL zijn genie voor de geneeskunst, die tot hier toe op dezelve niet toegepast werd, en legde den grondslag tot zijnen roem, ook in dit vak. Een geschrift namelijk over dit onderwerp werd bij de koninklijke Maatschappij der geneeskunst, bekroond en bewerkte zijne benoeming tot geneesheer bij de *Bicêtre*, waaruit hij later in de *Salpêtrière* overging. Twintig jaren na dit prijschrift eindigde hij zijne geneeskundige loopbaan met een groot werk over de krankzinnigen, (*Traité de l'aliénation mentale*,) dat enkel eene ontwikkeling van het vorige mogt heeten, maar alleen zijnen naam onsterfelijk maakte. Zijne aanstelling tot leeraar bij de *École de santé*, om, gezamenlijk met den geleerden HALLÉ, de geneeskundige natuurkunde, vervolgens de inwendige Pathologie te onderwijzen, leidde hem tot de uitgave van zijne zoo dikwijls herdrukte *Nosographie* (eenmaal ook aangenomen onder de tienjarige prijzen in het vak der geneeskunst), van zijne *Médecine Chinique*, en om in BICHAT de vonken te ontfangen, die later voor de ontleedkunde zoo helder en weldadig schitterden. Deze werken deden hem ook de eer van het lidmaatschap des Instituts verwerven en die achting genieten, waarop hij aanspraak

had. De omkeering der geneeskundige Facultet te *Parijs*, ten gevolge van smartelijke gebeurtenissen, deed hem de grief der uitsluiting ondervinden, hem, die eene harer sieraden uitmaakte, maar eene beroerte, die hem vroeger getroffen had, scheen hem voor dezelve minder gevoelig te maken. Hij was een Christen, stierf als zoodanig (1), en werd, betreurd door eene weduwe en twee zonen, die aan het ziekbed en in de pleitzaal den naam, dien zij dragen, waardig zijn. Hij werd begeleid door talrijke kweekelingen, vrienden en armen van de *Salpêtrière*, op het kerkhof van *P. LA CHAISE* ter aarde besteld. —

PINI, (ERMENEGILDO) Was in zijn leven ridder van de ijzeren kroon, lid van het Italiaansche Instituut en schrijver van verscheidene werken. Hij beoefende vooral de natuurlijke historie en poogde onder zijne landgenooten derzelver studie te bevorderen. Door zijn gouvernement met reizen door *Italië*, *Frankrijk*, *Zwitserland* en *Duitschland* belast, keerde hij huiswaarts, na vele nieuwe kundigheden opgedaan, en met groote kosten voortbrengfelen der natuur verzameld te hebben. Hij stichtte het museum van *St. ALEXANDER*, en gaf al het kostbaarste aan hetzelfde, dat hij bijeengebragt had. Onder verscheidene werken, die hij in het licht gaf, onderscheidt men zijne verhandeling *de venarum metallicarum coctione*, eene proeve over eene nieuwe theorie wegens den aardbol, eene andere over de omwentelingen op denzelfden door de werking des waters veroorzaakt, en de vertaling van de grondbeginsels der natuurlijke historie van *LASSCHE*, welke hij met vele aanteekeningen verrijkte. De zede- en bovenna-tuurkunde vonden ook een' getrouw beoefenaar in PINI; blijken daarvan zijn een geschrift over het geluk, over de Cosmologische drieëenheid, en over de burgerlijke en krijgskundige bouwkunst. Dwaalde hij al hierbij eens van het regte spoor, zijne wezenlijke diensten aan zijne Regering en vaderland bewezen, zullen zijne vruchteloze of vermetele pogingen omtrent onderwerpen doen vergeten, welke boven het bereik des menschelijken verstands verheven schijnen. Hij overleed in *Italië* in het jaar 1825.

PINT. Eene voormalige Nederl. vechtmaat, houdende 4 mutsjes.

PIRAEUS. (de haven) Eene der drie havens van *Athene*, en wel de voornaamste; de oude haven van dien naam was met muren omringd welke zich tot aan de stad uitstrekten; derzelver lengte was van 40 en de hoogte van 40 Cubiten (60 voeten), en zoo breed dat twee wagens op dezelve elkander konden voorbij rijden.

PI-

(1) Zijn groot werk over de krankzinnigen had aanleiding gegeven, om hem van materialistische gevoelens te verdenken. Hoe onregmatig die vermoedens waren, kan men uit een deswege medegedeelde Anecdote door den beroemden *DUPUYTREN* afleiden. De te beruchte schrijver van een vervolg der *Dictionnaires des Athées*, op zekeren dag PINI ontmoetende, groette hem, zeggende: Ik heb u eene plaats in mijn Woordenboek der Godverzakkers gegeven, en u een fraai artikel toegewijd: „En ik” hernam spoedig PINI, „Ik zal eenen nieuwen druk van mijne behandeling der krankzinnigen in het licht geven, en beloof u daarin ook een fraai artikel.” De geleerde man dacht dus, dat het slechts krankzinnigen konden zijn, die Gods bestaan ontkenen.

PISA. (De Republiek.) Onder de Italiaansche ~~vroestaten~~, die zoo vele lichtende punten zijn in de duisterheid der middeleeuwen, en welker geschiedenis zoo naauw met die onzer beschaving zamenhangt, is deze Republiek de gene aan welke, althans aan deze zijde van de *Alpen*, gemeenlijk de minste belangstelling ten deele valt. Hoewel velen zich met de uitvoerige boekdeelen van SISMONDI bekend gemaakt, en eenigen zelfs uit de rijke mijnen gedolven hebben, die MURATORI's vlijt ons meer ontgonnen dan bearbeid heeft, zijn echter de roemrijke namen van *Genua* en *Venetie*, door de tragische kunst van SCHILLER en SHAKESPEARE vereeuwigd, in de aangelegenheden der nieuwere staten op velerhande wijs ingewikkeld en als ingevlochten, meer gemeenzame namen. De oorzaak is natuurlijk. *Genua* en *Venetie* behooren mede tot de nieuwere geschiedenis; zij hebben tot op onze dagen haar kwijnend bestaan gerekt. *Pisa* daar en tegen is geheel het e'gendom der middeleeuwen; en zoo deelt hare geschiedenis in de ongunst, welke dat geheele tijdvak aan de gemeenzame beoefening onttrokken heeft. Ondertuschen behoeft deze kleine republiek in geen opzigt van geschiedkundig belang voor hare beroemde mededingsters achter te staan. In de geschiedenis van handel en zeevaart, in die, van de uitbreiding des Christendoms, in die van het regt, van wetenschappen en kunsten, kortom bij alle de groote oorzaken der volkenbeschaving staat de naam van *Pisa* boven aan. Zelfs heeft de dichtkunst het hare toegebracht om aan dien naam eene droevige beroemdheid bij te zetten. En dit alles is niet slechts in geschiedboeken: het is in overblijffelen, in gedenkteeken, in kunstwerken, in steen, koper, in opschriften voorhanden. *Pisa* is niet meer wat het was: Zij is het treurig overblijffel van eenen magtigen zeestaat, voor vier eeuwen uit de rei der volken uitgewischt, en in plaats dat „de zeeman door hare gezonken steden vaart”, om de woorden eener dichterlijke voorspelling te gebruiken, is het de landman die zijn akker ploegt, daar waar eens de Pifaansche galeijen voor hare ankers lagen (1). En echter in weerwil dezer omkeering is de plaats zelve als het ware eene aaneengeschakelde geschiedenis.

In oudheid kan zich de stad *Pisa* met *Rome* vergelijken. Wat de overlevering hier omtrent berigt, dient vooral kort gezegd te worden, dewijl het slechts eene overlevering is. Na de verwoesting van *Troje* ging het met de Grieksche heervoerders eenigermate zoo als het met het Fransche leger na de inneming van de Russische keizerstad gegaan is; dat is, zij kwamen niet te regt. Ulysses dolingen hebben stoffe voor 24 heldenzangen opgeleverd, en de volgelingen van den grijzen NESTOR, in stede van in eene haven van *Morea* binnen te loopen, waar zij te huis behoorden, kwamen aan de kust van *Toskane* te land. Daar voeren zij de *Arno* op, en aan het punt waartoe die

(1) Eene gelijke natuurverandering wordt ook te *Ravenna* waargenomen. *Yac (Abbon) History*. V. p. 202: „the port of Augustus into pleasant orchards.

rivier met de *Serchio* zamen vloeide (men weet niet, sedert wanneer dat anders is) stichtten zij eene stad, die naar den naam hunner stamgenoten, de *Pisaten*, *Pisa* kwam te heten. Zoo luidt het verhaal: een verhaal waar STRABO geloof aan sloeg, en waar van de oudheid- en aardrijkskundige MANNERT de aannemelijkheid verdedigt. Wat er van zij, *Pisa* kan zich voor hare afkomst uit de Trojaansche tijden ten minste op haren naam beroepen; het geen *Rome* niet kan. En het blijft opmerkelijk dat deze stad te midden van *Hettrurie* gelegen, even als *Caere*, niet voor Etrurisch gold:

. . . . *Alpheae ab origine Pisae:*

Urbs Etrusca solo.

heet het bij VIRGILIUS. Lang voor STRABO, die onder AUGUSTUS en TIBERIUS leefde, bloeide hare scheepsbouw; in zijnen tijd minder, doch vermeldt hij haar, als eene welvarende stad, die veel timmerhout en marmer naar *Rome* zond; en toen SEXTUS POMPEJUS, die zich de zoon van NEPTUNUS noemde, de middellandsche zee gesloten hield, liet OCTAVIANUS op de werven van *Pisa* schepen bouwen. Honderd tachtig jaren voor CHRISTUS werd zij, volgens LIVIUS, Latijnsche kolonie, en hield zich sedert getrouw aan de zijde harer oppermagtige bondgenoot. Onder AUGUSTUS heette zij *Colonia Julia*, hetzij omdat de JULIUSSEN hare beschermheeren waren, het zij dat, volgens het gevoelen van den kardinaal NORIS, AUGUSTUS haar tot eene militaire kolonie gemaakt had. Zij bezat toen reeds tempels en badgebouwen; onder de Antonijnen komt weder een gilde van Tcheepsbouwmeesters voor, en aan PIUS had zij het herstel der vervallen *Via Aemilia*, die over *Pisa* liep, te danken. Al dien tijd moet zij grootelijks gebloeid hebben: want onder HONORIUS, nadat ALARIC *Italië* verwoest had, roemt haar RUTILIUS (in het reistogtje in verfen, dat hij ons heeft nagelaten) als eene rijke handelstad.

Zoo verre hare geschiedenis in de zoogenaamde klasfische tijden.

Met voorbijgang van de vele Etrurische voorwerpen, welke ook hier gevonden, en meestal naar de gallerij van *Florence* gezonden zijn moeten wij in de eerste plaats onder *Pisa's* gedenkstukken van de voorreffelijke basreliefs gewagen, op Sarcofagen en Urnen voorhanden, die de beste tijden der Grieksche kunst waardig zijn. Zij staan alle in de gangen van het nader te vermelden *Campo-Santo* gerangschikt. Onder de vele voorwerpen van dien aard munt een wit marmeren basrelief van grooten omvang uit, dat volgens sommigen de bekende jagt van MELEAGER, doch naar eene meer aannemelijke verklaring door MORRONA (in zijn *Pisa illustrata*) gevolgd, twee tooneelen uit de fabelgeschiedenis van PHAEDRA en HIPPOLYTUS schijnt voor te stellen.

Andere Sarcofagen zijn versierd met de jagt van het Calydonisch zwijn, en met de fabel van AMOR en PSYCHE, beide menigvuldig op lijkbussen. Een van Parisch marmer prijkt met BACCHUS en ARIADNE, tusfchen tijgers en door Centauren getrokken, met een Latijnsch

tijdsch. opschrift den naam des verstorvenen behelzende. Op eene Urn ziet men dansende Bacchanten, met wijnranken verfiert; wederom op eene Sarcophaag de bekende fabel van JUPITER en EUROPA. Alzoo louter bevallige beelden op de bewaarplaatfen van stof en asch, de vreugde des levens op de gedenkteekenen der menschelijke broosheid. Wij zullen dra zien, hoe vroeg in een ander tijdvak geheel andere voorstellingen van den dood zijn opgekomen.

Deze overblijfselen der oude kunst zijn wel is waar mythologisch, niet historisch; zij pasfen in zoo verre niet volkomen bij de geschiedenis van *Pisa*, evenwel zij getuigen van den bloei der beeldende kunsten, zij behooren tot het klasfieke tijdvak, en van eenigen is het zeker, van de meesten waarfchijnlijk, dat zij te *Pisa* gevonden werden, en in deze stad t' huis behoorden. Voor het overige aan eigenlijk gefchiedkundige gedenkstukken uit den klasfiekeen tijd ontbreekt het in geen en deele. Hier toe behooren onder anderen de bekende twee opschriften, welke NORIS onder den naam van *Cenotaphia Pisana* beschreven heeft. *Cenotaphia*, ledige praalgraven, zijn het juist niet, maar veeleer Cippen, of marmerplaten thans in het *Campo Santo* voorhanden, waarop besluiten van de Pifaansche stedelijke regering te lezen zijn, zoo merkwaardig als eenig overblijfsel van dien aard, en wel uit den tijd van AUGUSTUS. Men weet hoe ongelukkig die meester der Romeinsche wereld in zijne familie was. Onder anderen had hij het verdriet zijne beide aangenomene zonen, voortreffelijke jongelingen, die zich in het staatsbestuur en in den krijgsdienst onderscheiden hadden, door den dood te verliezen. Minder nog op het voorbeeld van *Rome*, dan wel als cliënten der JULIUSSEN, besloot de regering van *Pisa* eenen plegtigen jaarlijkschen lijkdiens op Stads' kosten in te stellen, onverminderd alle andere plegtigheden welke de raad van *Rome* bevelen zoude, en behoudens de magtiging welke men tot uitvoering der genoemde, met eene commissie uit *Rome* halen moest.

Hoe die lijkdiens geschieden, en waarin zij bestaan zoude, wat de overheid daarbij zoude moeten, en wat particulieren zouden mogen verrigten, is met eene duideljkheid en naauwkeurigheid voorgefchreven, waar aan andere wetgevers in gewigtiger dingen een voorbeeld zouden kunnen nemen. Onder anderen is gezegd dat het besluit zelf op eenen Cippus uitgehouwen, naast het op te rigten altaar zal te lezen staan. Dit is de inhoud van het eene der beide gedenkschriften, den eerst verstorvenen CAESAR betreffende. Het andere, zijnen broeder rakende, is uitvoeriger, voor de oudheidkunde gewigtiger en leerzamer. In de inleiding wordt gezegd, dat de stad, uit hoofde van de woelingen der Candidaten, op dat tijdstip zonder Overheid was. De Stadsraad is in het oude Staatsregt geene Overheid. Deze was intusfchen, op de droeve tijdning dat ook de andere CAESAR gestorven was, bijeengekomen, en besloot gezamentlijk met de burgerij, dat een algemeene rouw zoude worden

aangenomen, dat gedurende den tijd tusfchen het berigt en de begrafenis alle tempels, badhuizen, en winkels gesloten, en alle gezelschappen verboden zouden wezen, als mede dat voortaan de dag van het overlijden van C. CAESAR als een ongeluksdag zoude gekenmerkt blijven, waarop geene godsdienstoefening, bruiloften, gastmalen, tooneelfpelen noch andere vermakelijkheden, maar alleen de lijkdiens: ter gedachtenis van den verstorvene zoude mogen plaats hebben. Verder dat een eereboog op het meest bezochte plein van de stad *Pisa*, met zegeteekenen van overwonnen of in onderwerping aangenomen natiën versierd, en op denzelfen de beeldtenis van den jongen CAESAR te voet in triumsale kleeding, benevens twee vergulde beelden van de beide CAESARS te paard, zoude worden opgericht.

Het is overbodig te doen opmerken, hoe belangrijk zulke openlijke bescheiden zijn voor hen, die eenen blik verlangen te werpen in het inwendige van het Romeinsche Regeringswezen. Uit het zoo even vermelde zien wij, dat ook de colonie *Pisa* hare eigene Overheden koos, en over hare inwendige aangelegenheden beschikte; en in zoo verre bevestigden zij de geschiedkundige waarheid, met welk eene zijne staatkunde de Romeinen de vrijheid der afhankelijke Staten met hun oppergebied wisten te vereenigen. Te regt legt de Mantuaansche dichter zijnen ANCHISES in de Aeneïs de voorspelling in den mond:

Tu populos imperio regere, Romane, memento. Hae tibi erunt artes.

In beide de bestuiten heeten de CAESARS patronen en beschermheeren van de colonie, en in het eerste is de titel, welken zich *Pisa* geeft: Juliënsche volkplantelingen van de volkplanting *Obsequens Julia Pisana*. Hier uit, meent men, moet dan ook de inhoud, niet uit een georganiseerd Napoleontisch vleijerij-systeem, verklaard worden, hoedanig zich in het Romeinsche rijk toen ter tijd nog niet ontwikkeld had. De *Clientela* was bij de Romeinen eene zedelijke betrekking, waar aan men groote waarde hechtte. (1)

Naast aan deze twee Cippen zijn in het *Campo-Santo* geplaatst twee mijlpalen van de *via Aemilia*, waarvan de eene de reeds aangeduide hernieuwing van ANTONINUS PIUS, de andere de namen van GRATIANUS en VALENTINIANUS behelst, benevens, hetgeen op eene mijlpaal de hoofdzaak is, opgave van afstanden. De eerste is in 1704 te *Rimarzano*, eene plaats aan de *Via Aemilia* zelve gelegen, gevonden. Deze straat, ruim honderd jaren voor CHRISTUS door den Cenfor M. AEMILIUS SCAURUS aangelegd, liep langs de kust van *Toskane*, waar men nu naar *Piombino* gaat, over *Pisa* en *Luni* naar *Portona*. De opgegeven afstand is 188 mijlen. De andere mijlsteen

ver-

(1) Ter gedachtenis van de hier genoemde twee CAESARS zoude ook de tempel te *Nîmes*, onder den naam van *Maison Carrée* bekend, zijn opgericht: volgens de verklaring van SERRIER, aan de sporen van een opschrift er aan voorhanden, gegeven. SERRIER, *Reise durch das südl. Frankreich und d. Italien*, II. Th. 2, 169 Erlangen, 1807.

vermijdt alleen de namen der Kelzers, en daar onder de woorden *Civitas Pisana*, nevens een' afstand van 4 mijlen. Deze werd gevonden in de oude kerk van *S. Pietro* in *Grado* op den weg van *Livorno* naar *Pisa*. Dit zijn intuschen niet de eenige gedenkstukken hier voorhanden uit den keizertijd. In het *Campo-Santo* is verder een marmersteen met een opschrift het gilde der scheepsbouwmeesters vermeldende, met de woorden: *Collegium fabrorum navalium Pisanæ stationis vetustissimæ piissimæ*. In de buitenmuren van de Domkerk zijn marmersteen en ingemetseld, de namen van *TRAJANUS*, *HADBRIANUS* en *ANTONINUS* vermeldende, en bij de Stadspoort, die naar *Lucca* leidt, zijn overblijffelen van eene Romeinsche badstroom, of liever van het *laconicum* (de zweetkamer) eener zoodanige, gemeenlijk, doch zonder grond, *de baden van NERO* genoemd. Aanzienlijker dan deze zijn de waterleidingen van *Caldaccoli* (*Calidae aquulae*) buiten de stad; zij bestaan uit zeven bogen en de pilaren van zes anderen, en men heeft ze tot aan de poort toe, waar een Reservoir moet geweest zijn, nagespoord. Deze overblijffelen, en ontelbare andere, want wij hebben slechts de voornaamste uitgekozen, bewijzen derhalve den bloei en rijkdom der stad *Pisa* in het geheele Romeinsche tijdvak, en welligt vroeger; in allen gevalle gedurende de vier eeuwen tusschen *STRABO* en *RUTILIUS*. Doch verlaten wij het klasieke tijdperk om de verdere lotgevallen van *Pisa* na te gaan, en de gedenkwaardigheden te beschouwen, welke aan hare middeleeuwsche geschiedenis licht bijzetten.

Natuurlijk viel zij sedert de vijfde eeuw, met de overige stukken en brokken van den Romeinschen kolosus, in handen van de barbaren. Zij werd Ostrogothisch onder den wijzen *THEODORIK*, en toen de onwijze *JUSTINIANUS* door zijne weifelende handelwijze, *Italië* even spoedig verloren als herwonnen had, Longobardisch. Als zoodanig komt zij voor in de brieven van *GREGORIUS den Grootten*, en wel, het geen in die tijden van algemeene ontbinding, bij een zeevaardend volk begrijpelijk is, met een sterk bewijs van onafhankelijkheid. Gezegde Paus wilde namelijk den vrede bewerken tusschen den Byzantijnschen keizer *MAURITIUS* en den Lombardenkoning, benevens de Hertogen die onder denzelfden *Italië* regeerden. „Wij hebben een bekwaam persoon naar *Pisa* gezonden, (schrijft hij aan den Exarch van *Ravenna*) om die Pisanen ten minste tot eenen stilland van wapenen te bewegen, maar wij hebben niets bij hen kunnen uitwerken. Zij hebben hunne Dromonen (oorlogschepen) gereed om uit te loopen, en de onderdanen des keizers te gaan plunderen.” (1)

Toen het rijk der Longobarden viel, werd *Italië*, en dus ook *Pisa* in het groote *Frankenrijk* ingelijfd. In 828 komt de eerste Saracenen togt voor, waaraan zij deel nam, onder aanvoering van den graaf

(1) S. GREGORIUS M. Epist. 35.

graaf BONIFACIUS. Men landde tusſchen *Carthago* en *Usica*. Om trent de uitkomst wordt verſchillend berigt.

Onder de zwakke opvolgers van KAREL den Grooten moest ook *Piſa* ſpoedig onafhankelijk worden. In 925 heet hare ſtad, bij den Lombardijer LUITPRAND (wiens gezantschapsbeſchrijving naar *Conſtanſtinopel* zoo leerrijk is), hoofdſtad van *Etrurie*. In 1004 behaalt zij eene overwinning op die van *Lucca*. In 1005 plunderde de Piſaanſche zeemagt *Reggio* tegen over *Mesſina*, toen in handen van de Saracenen; waarbij zij echter het ongeluk hadden, dat hunne eigen ſtad, inmiddels weerloos gelaten, door die Barbaren overvallen en in brand geſtoken werd. Tot dit ongeval heeft het ſprookje van CHINSICA betrekking, waarvan SISMONDI eene zoo wonderlijke uitlegging geeft. In de muur van een huis in de *S. Maartenſtraat* is een vrouwenbeeldje te zien, waarvan een paar Italiaanſche ſchrijvers zeggen, dat daarmede zekere heldhaftige dame, met name CHINSICA SISMONDI verbeeld wordt, die *brand* geroepen, en zoo doende de ſtad gered, zoude hebben. Anderen echter willen dat het Stads-kwartier, hetwelk naderhand *Chinſica* heette, de wijk was, waar de Arabieren woonden, en dien naam droeg van het geroep dier Arabieren zelve, om dat het Ooſterſche woord *kinzig* (of zoo iets) *brand* beteekent.

Vermeldenswaardig is echter de gebeurtenis, omdat zeker ſpiegelgevecht, *Guico del Ponte* genaamd, dat jaarlijks ſedert onheugelijke tijden op de groote Arnobrug te *Piſa* pleeg plaats te hebben, als eene ſoort van *ludi ſaculares* ter gedachtenis van het terugſlaan der Saracenen zoude zijn ingeſteld.

Hetzelve viel voor ten tijde van den Saracenenvorst MUSATTO, met wien de Piſanen voor de vaart in die wateren, en vooral over het bezit van *Sardinië*, langen tijd met afwiſſelend geluk geſtreiden hebben. In 1016 werd zijne vloot door hen in de baai van *Luni* (waar nu *Sarzana* ligt) ingeſloten en vernield. MUSATTO herſtelde zich wel weder naderhand, met hulp van de Spaanſche Mooren, doch eindelijk moest hij, zoowel *Sardinië* ontruimen, als zijne eigene vrijheid er bij inſchieten. Door deze belangrijke verovering werd *Piſa* al dadelijk een magtige zeeſtaat, doch geraakte tevens daardoor in beſtendige geſchillen met hare natuurlijke mededingſter *Genua*, en deze wedſtrijd, twee eeuwen volgehouden, heeft haar eindelijk den ondergang berokkend. Dit tijdvak is de eigenlijke heldenperiode der Piſanen. In 1030 gingen zij *Carthago*, en in 1035 *Bona* plunderen: van alle welke togten, van 1005 af, een aantal middeleeuwsche opſchriften op marmerenplaten in de muren van de Domkerk te lezen ſtaan; en van den togt naar *Carthago* is in het *Campo Santo* een fraaije marmeren HERCULES te zien, dien men wil dat tot den medegebragten buit behoorde. Overigens maakten zulke zeetogten natuurlijk geen einde aan den oorlog. De Saracenen, die inmiddels ook met de Noormannen van *Calabrië* te doen gekregen hadden, begrepen

pen dat zij, het koste wat het wilde, *Sardinië* herwinnen moesten, en het gelukte hen werkelijk in 1050, om er, op weinige torten na, de Pisanen uit te drijven. Dit maakte te *Pisa* zulk een grooten indruk, dat de geheele mannelijke bevolking, boeren, burgers, en edellieden, opstonden als een eenig man. Alles liep naar de vloot en te wapen. Tot aanvoerder van den togt koos men een lakenkooper, een man ook gewoon het harnas aan te trekken, en in staat om een schip te besturen, en eene vloot te bevelen. Het gevolg was, dat de ongelooovigen geslagen werden, en voor altijd van *Sardinië* moesten afzien. De vlootvoogd hield met zijne krijgsbenden, naar de wijze der triumferende Consuls bij de Romeinen, eenen zegepralenden intogt, door de zoogenaamde *Guldenpoort*, dus geheten omdat het de *Zee-poort* was, van welke zijde toen reeds het goud naar *Pisa* stroomde. Men weet thans nog de plaats, waar zij gestaan heeft, aan te wijzen. De beide Consuls, aan het hoofd van zes honderd burgers, gingen hem te gemoet, alle in slepende roode mantels gekleed. Voor hem uit, wagens met buit beladen, goud, zilver, en andere kostbaarheden. De gevangene Saracenen volgden in paren, de handen op den rug gebonden, en hunne omgekeerde vanen veegden den grond. Ten laatste volgde onder trompet geschal, van eene juichende menigte begeleid, de lakenkooper, als een andere JULIUS CAESAR, op zijne triumpskoets gezeten. Deze zegerijke togt was intuschen noch de laatste noch de belangrijkste van de Pisaansche Saracennentogten. In 1063, toen ROGERIUS de Noorman, broeder van ROBERT GUISCARD, aan de Mooren *Sicilië* ontveldigde, verscheen *Pisa* mede op dat tooneel. In hare monumentengeschiedenis is dit de merkwaardigste onderneming. Na het verlies van *Messina*, *Agrigentum*, en andere vaste plaatsen, hadden de Mooren hunne magt en hunnen rijkdom in *Palermo* bij een gebragt. Deze groote, wel bezette, en versterkte stad, was voor ROGERIUS te magtig, maar niet voor de Pisanen, die er eer en voordeel bij hadden om hem bij te staan. De haven was met een' zwaren ijzeren keten afgesloten, doch de Pisaansche vloot ging er met volle zeilen op los: de keten sprong, de haven werd ingenomen, en een rijkgeladen vloot met de kosbaarste goederen, gewerkt goud, zijdenstoffen, en kruidenrijen, viel den overwinnaars in handen. Na de schepen verbrand te hebben, zetteden deze hun krijgsvolk aan land; leverden nog eenen bloedigen slag aan het Moorenleger, en vertrokken, verder het werk aan ROGERIUS overlatende. De veroverde schatten werden besteed tot het aanleggen van een der prachtigste tempels uit de geheele Christenheid, en een wijdloopig opschrift in marmer, een ware historiesteen, vermeldt alle de bijzonderheden dezer luisterrijke onderneming.

Alvorens van dit gebouw en de andere gedenkwaardigheden van dien aard eene kleine schets te geven, moeten wij, om den draad der geschiedenis niet af te breken, eerst nog van eene andere onderneming, vijftig jaren later, gewagen, welke voor *Pisa* niet minder

roem, en meer blijvende voordeelen opleverde, t. w. de verovering van de *Balearische eilanden* in 1115. Deze togt was eene eigenlijk gezegde kruistogt. Offchoon *Pisa* meester van *Sardinië* en *Elba* was, en met *Genoa* over het bezit van *Corfica* twistede, was zij echter nog geen meester van de *Middellandsche zee* ten westen van *Italië*, zoo lang de Saracenen de *Balearische eilanden* inhielden. Deze hadden daarvan eenen voormuur van *Spanje* gemaakt, en als zoodanig *Ivica* en *Majorca* in sterken staat van verdediging gehouden. Behalve de afgelegenheid, was dus de onderneming ook uit dien hoofde bedenkelijk. Doch de moedige Pisanen, van godsdienstijver en winzucht tevens beziel, aangevuurd door den eerzuchtigen **HILDEBRAND**, en door zijne getrouwe bondgenoot de beruchte **Gravin MATHILDE**, van welke *Pisa* in zekeren zin onderdaan was, vonden die onderneming niet te groot. Hunne maatregelen waren aan dezelve evenredig. De *Mughellino* en de *Apenijnen*, toen nog boschrijk, moesten masten en scheepshout, *Elba* ijzer, *Sardinië* pik, hennip en andere benodigheden leveren; aan manschappen konde het, bij eene bevolking van 150,000 zielen in de hoofdstad alleen, niet ontbreken. Men schatte het leger voor de velddienst op 30,000 man; zeevolk naar evenredigheid. Schepen van allerlei soort en grootte staan bij de oude kronijkschrijvers genqemd, waarvan wij de namen niet meer verstaan. Kortom het was eene uitrusting hoedanige de *Middellandsche Zee* sedert den worstelstrijd van *Rome* en *Carthago* niet gedragen had, en die nog vermeerderd werd met smaldeelen en hulpbenden uit *Catalonië*, *Provence*, en van de kleinere Italiaansche Staten. Deze oorlog duurde twee jaren; de Pisanen ontmoeteden eenen hardnekkigen tegenstand; zij hadden wederwaardigheden van allerlei aard, stormen op zee, pest in het leger, afval van hunne bondgenooten, en somtijds zware slagen van hunne vijanden, te verduren, doch eindelijk bereikten zij hun doel. De eilanden werden veroverd, de sterke steden stormenderhand ingenomen. Buit en gevangenen waren onmetelijk. Onder de laatste bevonden zich de koningin van *Majorca* en haar zoon, die beide Christenen werden. Een opschrift op Parisch marmer aan de voorzijde van den Dom wijst hare grafplaats aan. De jonge Prins studeerde, werd Kanunnik van den Dom, en naderhand, zonderling spel van het lot! als Gouverneur naar *Majorca* gezonden, om in naam der Republiek dat land te regeren. Ook van den buit weet de geschiedenis eene bijzonderheid te verhalen. Om de stad niet weder weerloos te laten, had men hare bewaring aan de toen nog bevriende Florentijnen opgedragen, die zich van dezen plicht kweten met trouw en bescheidenheid, en het depositum eerlijk terug gaven. Ter belooning gaven hun de Pisanen uit twee zaken van de medegebragte kostelikheden de keus: twee fraai gewerkte metalen-deuren (naderhand verloren gegaan) en twee porfyren kolommen. Nu hadden deze Pisanen, (die **DANTE** *looze vosfen* noemt) de kolommen met sijn rood la-

ken

ken bekleed, om er meer schijn aan te geven, en zoo kozen de onbedachte Florentijnen het slechste. Misschien is het een sprookje: maar de kolommen zijn nog te *Florence* aan de *St. Janskerk* te zien, en hebben weinig te beduiden. Eene andere bijzonderheid, welke verdient vermeld te worden, is, dat het Pisaansche leger bij het verlaten van *Majorca*, zorgvuldig zijne eigene doden, die men met zout tegen bederf bewaarde, medenam, en dat die te *Marseille* in de *Abdij* van S. VICTOR begraven liggen, waarvan een opschrift, aldaar voorhanden; het aandenken bewaart.

Een opschrift ter gedachtenis van den togt zelven wordt boven den ingang van een kerkje gevonden, ter plaatse waar de Guldenpoort plagt te wezen.

Deze togt was in magt van toerusting, in afwisseling van avonturen, en in gewigt van uitkomsten, van alle Pisaansche ondernemingen de voornaamste. Niet zonder reden betreuren het de Toskaansche schrijvers, dat hem geen TASSO in edele Italiaansche stanzen, maar slechts een PETRUS VERNENSIS in Latijnsche kreupelverzen bezongen heeft. De daden der GHERARDESCHI, der GUALANDI, der VISCONTI zouden anders, nevens die van GODFRIED, in aller monden leven, waar nu de nacht der vergetelheid op ligt.

Het gewigtigste gevolg voor *Pisa* was, dat de *Middellandsche Zee* nu vrij werd, en dat zich haar handel veilig naar afgelegene oorden, zelfs naar de Franche en Vlaamsche kusten aan den eenen, naar *Azië* en de *Zwarte-Zee* aan den anderen kant, uitbreiden konde. Wij vinden dan ook hare kantoren en factorijen in *Egypte*, aan de *Syrische kust*, te *Constantinopel*, en langs de geheelen oever van de *Zwarte-Zee*; ja de oude bronnen der handelsgeschiedenis noemen een *Porto Pisano* aan de zee van *Azof*, met de *Wolga* en de *Caspische Zee* in gemeenschap; en men denke niet, dat dit slechts overleveringen zijn: de echte bescheiden van verdragen, en zendingen zijn in de Archiven en boekerijen voorhanden, en staan ten deele bij LEIBNITZ, en bij FLAMINIO DAL BORGO afgedrukt.

Met het einde der Saracenenogten vangt een nieuw tijdperk aan in *Pisa's* geschiedenis. Zij neemt nu deel in de twisten die Italië beroeren; begint den strijd met *Genua*, daarna met *Florence*, valt deze ten buit, en wordt met haar het erfdeel der MEDICIS. Het is dus de plaats om tot de gedenkteeken overtegaan, welke de aangeduide groote ondernemingen vereeuwigen; vooraf echter moeten wij aan de kruistogten herinneren, die in 1096 eenen aanvang namen, omdat ook deze met de geschiedenis van *Pisa's* praalgebouwen in verband staan. Dat de medewerking der Italiaansche zee Staten, daar bij spoedig onontbeerlijk werd, is bekend; ook dat *Pisa* er grootelijks deel aan nam; minder evenwel, dat de Pisaansche Aartsbischof LANFRANCHI in 1183 mede naar *Jerusalem* trok, en daar gelegenheid had, om van den berg *Calvarië* (*Golgotha*) eene hoeveelheid heilige aarde mede te nemen, die hij in het vaderland teruggekeerd op

op het plein van den Dom liet overbrengen, om daar tot eene begraafplaats te dienen. Dit was het begin van het *Campo Santo*, het merkwaardigste doodenverblijf van geheel *Italië*, hoedanig er *Europa* geen tweede aanwijzen kan.

Het reeds genoemde plein ligt aan het einde van de stad; op hetzelfde loopen verscheidene hoofdstraten uit. Op deze nog immer aanzienlijke open plaats heeft men voor ons: 1°. de prachtige hoofdkerk. 2°. De St. Janskerk of het Doophuis, waarbij men vooral niet aan iets kleins, maar aan eene groote Rotonde denken moet, in den smaak van het Pantheon te *Rome*. 3°. Daar achter, doch tusschen beide zichtbaar, de prachtige doodengallerij zoo even genoemd; en ten 4°. de beroemde marmeren klokkentoren.

De drie eerstgenoemde gebouwen zijn geheel historisch; het laatste is slechts als bouwkundig gewrocht merkwaardig, en in de geschiedenis der wetenschap daardoor, dat op hetzelfde de onsterfelijke GALILEI proefnemingen deed.

De dom is een tempelgebouw in den Griekschcn stijl met eenige middeleeuwsche versieringen: *Grecobarbaro*. Het is van wit en blaauw marmer, op een breed en verhoogd marmeren grondvlak, lang ongeveer drie honderd Rijnlandsche voeten, in het kruis 240; hoog in het midden 110, onder den koepel 160. Het is aan alle zijden met zuilen omgeven, waarvan er in den voorgevel alleen 53, meest van wit marmer, geteld worden. In dezen gevel zijn de opschriften geplaatst, bestemd om het aandenken van de Pisaausche zeetogten te bewaren, van 1006 tot 1063, alsmede het grafschrift der koningin van *Majorca*, benevens eenige ter eere van den Bouwmeester BUSKETT, een' Griek, dien de *Pisanen* uit *Konstantinopel* ontboden hadden.

In de zijmuren staan de reeds vermelde Romeinsche opschriften.

Drie metalen deuren, vol heilige geschiedenissen, worden voor wonderen van de kunst om in brons te gieten gehouden. Zij zijn het werk van den beroemden JOHANNES VAN BOLOGNA, en van zijnen leerling FRANCAVILLE, beide geboren Nederlanders. Deze zijn derhalve van een' lateren tijd: de oude historische van Oosterschen arbeid zijn, zoo als gezegd is, verloren gegaan.

Van binnen beantwoordt de pracht van den Tempel aan de buitenzijde. Zeldzame marmerfoorten, beeldhouw- en schilderkunst zijn het, die bij eene grootsche bouwkunst daar toe medewerken. Men telt er tot 208 zuilen, waarvan 70 de arkaden van het gebouw ondersteunen. Van deze 70, zijn er 56 van graniet, 14 van marmer: de langste hebben eene hoogte van meer dan 30 voeten. Alle zijn zij eerwaardige bewijzen van de magt der Republiek. Behalve 24, die het eiland *Elba* leveren moest, zijn er verscheidene van Afrikaansch marmer, en zelfs twee van Oostersch porfyr, van de Balearische verovering afkomstig. Het is de indruk van een woud, dien men ontwaart, wanneer men zich tusschen deze zuilen bevindt, en in het

half-

halfdonker van de tempel langs de flanke schachten naar den hooge kapitelen opziet.

De schilderwerken stellen of Pifaansche historie, of Bijbelgeschiedenissen, of Legendes voor.

Onder vele stukken van FRA BARTOLOMMEO, SOGLIANI, en andere niet onberoemde meesters, waarbij wij niet zullen verwijlen, is het pronkstuk, dat voor allen gezocht wordt, de H. AGNESE van ANDREAS DEL SARTO, van wien nog vijf andere stukken hier voorhanden zijn. Van zijne AGNESE zegt een Italiaansch kunstbeoordeelaar, dat geen ander stuk van ANDREAS haar evenaart. De beroemde MENGES hield het voor een werk van RAPHAËL.

Het beeldhouwwerk in den Dom heeft geene stukken van zoo groote waarde aan te wijzen; maar daar en tegen eenige die historisch zijn: b. v. eene sarcofaag, waarop drie H. Martelaren, in basrelief, is een geschenk van GODFRIED van BOUILLON, en uit *Jerusalem* me-degebragt.

De opschriften behooren meest tot de geschiedenis der Pausen. Behalve een van 1119, de plegtige inwijding van het gebouw vermeldende, door Paus GELASIUS, die door keizer HENDRIK III. benaauwd, te Pisa eene wijkplaats vond, moeten er twee genoemd worden, waar van het eene den dood van GREGORIUS VIII, het andere de verkiezing van CLEMENS III, beide hier voorgevallen, in aandenken houdt. Het oogmerk hunner komst was om de Pisanen en Genuezen te verzoenen, en hen tegen den gemeenen vijand te vereenigen.

Van vele andere sieraden, is voor de geschiedenis der kunst merkwaardig een reusachtige zaligmaker in *Mozaijk*, van ouds de *Majesteit* genoemd, met wijde oogen (een bewijs van Griekschen arbeid): waar aan, blijkens de oude Registers, CIMABUE gewerkt heeft. CIMABUE was de oudvader der Florentijnsche school, van wien DANTE zegt: dat hij lang de eerste was.

Weinige stappen verder bevindt zich het *Battisterio*. Een doophuis achte men bij de Christenkerken in *Italië* een noodwendig ahangfel. Men vindt ze te Rome bij S. JAN in *Lateraan*, te *Ravenna*, te *Bologna*, en bij uitnemenheid te *Florence*. Dat van Pisa kan dus eenigermate als een bijvoegfel tot den Dom, en als een gevolg van dezelfde historische oorzaak worden aangemerkt. Evenwel er kwam bij dat ROGERIUS van *Sicilië* den Pisanen in dank voor hunnen bijstand groote geschenken deed, en toen deze voor de kosten van dit prachtgebouw niet roereikende waren, besloot de burgerij tot eene vrijwillige bijdrage van een *soldo d'ore* van ieder belastbaar huisgezin, hoedanige er in de stad en voorsteden te zamen 34,000 geteld werden.

Deze ronde tempel vertoont een zoo klasfischen bouwtrant, dat de reiziger ARCHENHOLTZ, in de kunst niet onervaren, haar voor een werk der Oudheid aanzag. De omvang is 460 voeten, de middellijn

140, de hoogte 180 voet, het beeld van den H. JOHANNES op den top niet mede gerekend.

De geschiedenis van hare bouwing is nog daardoor merkwaardig, dat te gelijker tijd (de bouw in 1153, Pisaansche jaarrekening,) de stad van steenen muren werd voorzien, en wel omdat men aan den eenen kant de barbarenbenden van FREDERIK BARBAROSSA in *Italië* verwachtte, en aan den anderen kant voor WILLEM DEN EERSTE, anders *de slechte* genaamd, die met FREDERIK in oorlog was, te vreezen had.

De buitenzijde is mede van wit en blaauw marmer, met drie zuilen. reien op een, en een spits toeloopend koepeldak. Beneden telt men twintig groote zuilen van Corinthische bouworde. Het inwendige, zeer akoustisch gebouwd, bestaat uit twaalf groote half-cirkelvormige bogen, geschraagd door 8 vrijstaande zware Corinthische zuilen van graniet, en 4 pilasters van wit marmer. Een opschrift vermeldt, dat van de eerste in het jaar 1155 drie uit het eiland *Elba* en twee uit *Sardinië* zijn overgebracht.— Boven deze is eene tweede rei van zuilen en pilasters.

Het doopvont, dat hier de hoofdzaak is, is van roodachtig marmer op een wit voerstuk, achthoekig van gedaante; heeft 12 voeten middellijn, en 4 voeten diepte. De buitenzijde is met rosetten en ander beeldwerk versierd; in den rand leest men een monnikkenvers. Het spreekt van zelf dat men toen nog dompelde.

Belangrijker nog als kunststuk is de kansel, een wit marmeren zeshoek van 27 voeten omtrek, op 9 marmeren zuilen rustende, welke zuilen wederom door drie marmeren leeuwen gedragen worden, en steunende is op den rug van eene gebukte grillige menschelijke figuur: naast beiden zijn weder allerlei zonderlinge gedierten geplaatst. De 5 zijstukken (de zesde opengelaten voor den marmeren trap) zijn door pilasters afgescheiden, en bevatten basreliefs van de eerste grootte, allerlei christelijke historiën, en onder anderen het laatste oordeel voorstellende; waarbij een heidensche CERBERUS is ingeslopen. Behalve de kunst voor dien tijd ongemeen, bewondert men aan denzelfden de onvergelykelijke en nog niet verklaarde heldanigheid van het fraaije doorschijnende wit marmer. Eenigen hebben het voor antiek Oostersch albast, anderen voor parisch marmer, weder anderen voor fijn beedhouwers marmer uit de groeven van *Luni* gehouden (1). Een Latijnsch opschrift vermeldt, dat dit uitstekend werk in 1230 door NICOLA PISANO vervaardigd werd.

Achter de beide beschrevene kerkgebouwen, doch tuschen beide zichtbaar, is het *Campo Santo*, het doodenverblijf, van welks historischen oorsprong reeds gesproken is. Wat *Westminster-Abbeij* voor *Engeland* is, en *Santa Croce* voor *Florence*, is het *Campo Santo*

VOOR

(1) *Luni* of *Luna*, eene beroemde zeehaven van de ondiepte door de Saracenen verwoest, nabij de *Magraglag*, aan den noordelijken grens van *Toskanen*, waar nu *Sarzanana*, en niet ver van *Carara*, waarvan men de witte marmergroeven langs de kust varende in het oog krijgt.

voor *Pisa*. Doch het is meer: het is tevens kunstgallerij, en verzamelpplaats voor de gedenkstukken der landsgeschiedenis. Wij zullen eerst de buitenzijde beschouwen. Men heeft een langwerpig vierkant voor zich, van ééne verdieping, waar van de zijden zoo vele gallerijen besluiten. De voorste is met 44 pilasters voorzien, waarboven 43 half cirkelvormige bogen. Deze geheele zijde bestaat uit witte marmerblokken, uit de Pifaansche gebergten gehouwen, en getuigende van den rijkdom des Lands en van den goeden smaak des bouwmeesters. Niet ver van den hoofdingang leest men, nevens het jaartal 1278, 's mans naam, JOHANNES VAN PISA.

De lengte van het geheele gebouw is 396, de breedte 136, de hoogte 43 Rijnlandsche voet.

De portico's of bogengangen, waar uit het gebouw van binnen bestaat, hebben eene breedte van 32 voet, en laten dus eene aanzienlijke ongedekte ruimte in het midden, welke de Jerusalemsche heilige aarde bevat.

Aan de eene zijde zijn die gangen open, aan de andere, de wandzijde, zijn zij met fraai blaauw en wit marmer bekleed, waar tusschen deels groote vakken *al fresco* geschilderd, deels de marmeren gedenkteekenen ter eere van de beroemde mannen des vaderlands opgericht zijn. Op den marmeren vloer langs den wand staande merkwaardigheden van oudheid en kunst, waarvan bij de klasfische geschiedenis van *Pisa* melding gemaakt is. De Sarcofagen alleen zijn 72 in getal. Tot deze moeten wij nog even terugkeeren.

Het is bij de beoefenaars der Archaeologie geen onbekende zaak, dat in de middeleeuwen zoodanige Sarcofagen en lijkbusen, waarin de asch van beroemde Romeinen was weggelegd, tot hetzelfde einde voor andere personen gebezigd werden, die men toen voor uitstekend hield. Een bekend voorbeeld van dien aard is de porfyren lijkbus van AGRIPPA, waarin nu de asch van CLEMENS XII. bewaard wordt. Op gelijke wijs moest de Sarcofaag met het fraaije basrelief van HIPPOLYTUS en PHAEDRA, met het stof van de vrome BEATRIX ontheiligd worden: zoo dat men nu onder die bevallige fabel het navolgend opschrift te lezen krijgt:

*Quamvis peccatrix sum domina vocata Beatrix
In tumultu misa iaceoque Comitissa.*

Deze *domina peccatrix* was de moeder der reeds genoemde MATHILDE, die onder anderen aan onzen GOVERT met den bult is gehuwd geweest, en die altijd bij den Paus, nimmer bij hare mannen, te vinden was. De monnik DONNIZONE, die de levensgeschiedenis van laatstgenoemde in verzen bragt, bejammert nog wel, dat der godzalige BEATRIX geene betere rustplaats ten deele viel, dan in het onheilige *Pisa*, waar men Turken, Arabieren, Chaldeërs en Zee-monsters ziet, zegt hij; en hij noemt het jaartal 1076. Zoo vroeg bloeide derhalve te *Pisa* de Oostersche handel!

Een tweede voorbeeld hier aanwezig is zichtbaar op het gebeeldhouwd

houwd dekfel van zekere klasfische vaas, met de jagt van MELEAGER versierd. Men heeft daarin eenen Doctor in de Regten gelegd, met name FAZEOLI, die voor 1286 te *Pisa* de Regten leerde. Op den dekfel ziet men den Doctor op zijnen leerstoel gezeten, in het midden van zijne toehoorders. (1)

Historisch is verder in den hoogsten graad het graf van keizer HENDRIK den VII, uit den Dom hier overgebracht. Deze belegerde in 1313 *Florence*, en stierf te *Buonconvento* aan eene dubbele anderdaagfche koorts, die hij in de Romeinfe landen gedurende de zomerhitte had opgedaan. Men geloofde echter vrij algemeen, dat hem de Florentijnen met de hostie vergeven hadden, en het gepeupel te *Pisa* sloeg in dat geloof eenige Dominicanen dood. Waar is het, dat de burgers van die stad, 3000 in getal, den rouw aannamen, en het lijk te gemoet gingen, want *Pisa* was de bondgenoot der Keizers. Twee jaren later werd hem in den Dom een prachtig gedenkteeken gesticht, met zijne beeldtenis in liggende gestalte, naar de wijze van dien tijd. Ook PAUS ALEXANDER III. in 1147 overleden ligt alhier.

De Frescoschilderijen, welke de wanden versieren, zijn bijdragen voor de geschiedenis der schilderkunst, gedurende 1½ eeuw, t. w. van 1300 — 1450. De meesten hebben geleden, eenigen zijn onkenbaar geworden; allen gaan haren rasfen ondergang te gemoet. De voorwerpen zijn:

1º, De geschiedenis van den H. RANIERI, door Meester SIMON van *Siena*, wiens naam in twee Sonetten van PETRARCHA leeft. Hij had den dichter en zijne Madonna LAURA geschilderd.

De H. RANIERI (de bekeerder van *Sardinië*) is de Patroon van *Pisa*, en het illuminatiefeest (*la Luminara*) ter zijner eere wordt voor eene der fraaifte vertooningen in *Italië* gehouden.

2º. De Historie van JOB, door GIOTTO een tijdgenoot van DANTE, die CINABUE verdonkerde. „Rond als de O van GIOTTO” was lang een spreekwoord bij de Italianen.

3º. Alle de geschiedenissen van het O. Testament, door den snaakfchen BUFFALMACCO, in de vertellingen van BOCCACCIO genoemd.

4º. De triumf van den dood door OCCAGNA. De dood is hier, in stede van een rif, een grimmig oud wijf, met nachtvogelvlerken, en eene lange zeis. Zij vliegt over een veld, waar op hare slachtoffers van alle jaren en kunne verslagen liggen. De duivelen met lange haken bearbeiten de verdoemelingen, en zwaveldampen in het verschiet duiden het verblijf der eeuwige rampzaligheid aan.

5º. Dezelfde OCCAGNA heeft hier ook het laatste oordeel geschilderd, en de hel naar DANTE, vol gruwelijke figuren.

Eigenheden zijn de namaakfelen van vele historische personen in de-

(1) De beroemde BURGUNDIO, in *S. Paolo in ripa d' Arno*, heeft eene gelijke eer genoten; zijne asch ligt in eene antieke lijkbuis of kasse: zie MONTANA III. blz. 300, alwaar zijne grafschriften voorkomen. Zie over denzelfden SAVIGNY, *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*, III. bl. 334.

deze stukken opgenomen, en het misfelijk gebruik, der kunst onwaardig, om den menschen spreuken in den mond te schilderen.

De nieuwere gedenkteeken te beschrijven, of ook maar op te noemen, voor de geschiedenis der wetenschappen, letteren, kunsten, regering; het krijgswezen en wat dies meer zij belangrijk, ligt buiten ons bestek. Om maar eenige bij ons bekende namen te vermelden, die hier aan de vergetelheid onttogen zijn, willen wij van de regtsgeleerden **CHRISTUS**, **PAGANINUS GAUDENTIUS** (*Guadagni*.) en **LAMPREDI**, van de letterkundigen **FABBRONI**, uit de Natuur- en Wiskunde **BRANCHI** en **ALGAROTTI**, voor de geschiedenis **PIGNOTTI** genoemd hebben. Niet slechts de gedenkteeken zijn als kunstgewrochten, en om het fraaije materiaal bezienswaardig, maar ook onder de opschriften is veel opmerkelijks. Aan de meesten hebben het vaderland, of hunne vrienden, leerlingen, of bloedverwanten een eereteken gesticht; anderen hebben het slechts aan zich zelven te danken. b. v. Zekere Regtsgeleerde **PHILIPPUS DECIUS** verklaart: „dat hij het op de nakomelingschap niet wil laten aankomen.” (1) Van eenen anderen Regtsgeleerden **CASCINA** leest men: dat hij het staal des doods en des sneefijders niet konde ontgaan.”

Her praalgraf van **ALGAROTTI** is van het fijnste wit marmer; de baar en windselen van geel *Siena*. Zijn afbeeldsel prijkt tuschen twee genien; en op de voorzijde staat:

ALGAROTTI OVIDII aemulo
NEWTONII discipulo
FRIDERICUS MAGNUS.

Ter zijde: **ALGAROTTUS non omnis. 1764.**

De oprichters waren de Executeuren des boedels. De groote **FREDERIK** heeft er niets toe gegeven dan zijnen naam.

Hier mede het *Campo Santo* verlatende, waarvan wij slechts een overzicht genomen hebben; is het naaste, zeker in de bouwkunde eenige, voorwerp: de overhangende toren. Doch deze van geene historische beteekenis zijnde, en daar en boven zelfs aan de genen niet onbekend, die zich verder om *Pisa* nimmer bekommerden, vatten wij liever den draad der geschiedenis weder op, om van de Genuësche oorlogen, de noodlottige slag der *Meloria*, en van **HUGOLINO** te spreken, waarmede de opkomst en bloei der Republiek en *Pisa* een einde neemt.

De zes hevige oorlogen, tuschen *Pisa* en *Genua* gevoerd, van het begin der twaalfde eeuw af gedurende eenen tijd van honderd zeventig jaren, bevatte de stof voor eene nitvoerige, onderhoudende, en leerrijke geschiedenis. Wij bepalen ons bij de oorzaken, bij eenige kenmerkende bijzonderheden, en bij den tragischen afloop derzelve.

De oorzaken waren ten deele natuurlijk. Is het niet, als wij ze-

ke-

(1) » *Hoc sepulcrum sibi fabricari curavit, ne posteris suis crederet.*”

kere volken gadeslaan, als of de natuur zelve hen tot vijanden geschapen had? In het tegenwoordige geval, wanneer wij op de afslamming zien, ontmoeten wij eene strijdigheid, niet ongelijk aan die welke in deze dagen in de letteren zooveel pleegt genoemd te worden, van klassicismus en romantismus.

De Liguriërs, waartoe *Genua* behoorde, waren Celten; de Pisanen, gelijk wij gezien hebben, hadden Grieksch, Hebreeuwsch en Romeinsch bloed in hunne aderen: zij behoorden derhalve tot die volken, door welke de Liguriërs *Barbaren* genoemd werden.

Doch van meer belang is de landsgelegenheid. Het Genuesche gebied bestaat uit twee bergachtige oeverstreken, gemeenlijk rivieren genaamd, die als *Alpen* en *Apennijnen* in elkander loopen: rotfen, waar op slechts de Olijfboom voortkomt. Aan den zoom van dat gebergte ligt de aanzienlijke stad, met hare voortreffelijke diepe haven. Van de *Magra* af tot voorbij *Piombino* behoort de voortzetting van het strand aan *Pisa*: eerst rots, vervolgens *Maremma* (laagmoeraslig zeeland); achter zich heeft het de vruchtbare valeijen van de *Arno*, en van de *Elfa*, die haar echter of niet of maar ten deele toehoorde. Beide volkstammen moesten en wilden dus van de zee leven, en wel zoo 'tscheen als naburen van dezelfde zee. De Liguriërs waren als de armsten de krijgshaftigste. Is het niet opmerkelijk dat dezelfde volkstam, welke bijna twee eeuwen met *Pisa* worstelde, en haar eindelijk vallen deed, van de oudste tijden af als haar vijand voorkomt. Twee honderd jaren voor CHRISTUS, zien wij bij LIVIUS, dat de Liguriërs de Pisaansche landerijen kwamen verwoesten, zoodanig dat zij ze onbouwbaar lieten, (*ut coli non posset*); en STRABO beschrijft de Pisanen juist daarom als de strijdbaarste Etruriërs, dat de Pisanen bestendig van de Liguriërs bestookt werden. Daar beide volken verder geen rijken bodem hadden, en zeevarend waren, zoo behoefden zij de eilanden, in de eerste plaats *Corfica* en *Sardinie*. De strijd daarover vult een groot deel van beider staatkundige geschiedenis. Bij deze materiele oorzaak mag nog eene zedelijke genoemd worden. Het doet zeker der menschelijke natuur geene eer aan, maar het is toch eene dagelijksche waarneming, dat bureu, ook alle tegenstrijdig belang daar gelaten, dikwijls onvrienden zijn. Wij zouden dat uit de Nederlandsche geschiedenis, met provincien, steden, en burgers kunnen aantoonen. In die van de Genuezen en Pizanen vinden wij dat zij elkander niet slechts afbreuk, maar ook verdriet en smaad zochten aan te doen, ten bewijze dat er een blijvende volkshaat tusschen hen bestond. En het is geene echte filosofie, die dezen volkshaat *alleen* uit stoflijk belang zoude willen verklaren, zonder daarbij het menschelijk gemoed, dat nog door andere oorzaken bewogen wordt, en zonder de zwakheden der gemeene menschenatuur, in aanmerking te nemen. Hoe dit zij, zeker is het dat daarmede de historische oorzaken ten naauwste te zamenhangen.

Voor-

Vooreerst komt hier in aanmerking de strijd over *Corfica* en *Sardinie*. Wie van de beide volken daar het eerst bezit van genomen heeft, is niet wel uit te maken. (Toskaansche schrijvers beweren het van *Pisa*, Genuefche van *Genua*.) Zooveel kan men zeggen, dat doorgaande geene van beide die geheel alleen heeft ingenomen, dat *Pisa* den langften tijd en meestendeels van *Sardinie*, *Genua* van *Corfica* meester bleef. Doch wanneer Genuefche fchrijvers dat laafte eiland door hunne landslieden het eerst laten veroveren, zoo heeft de Pifaansche Hoogleeraar FLAMINIO DAL BORGO, die eene reeks van oordeelkundige verhandelingen over de gefchiedenis van ziju vaderland heeft uitgegeven, (1) getoond, dat dit op geene gronden steunt. Erkend is het althans dat de *Saracenen* daar herhaalde malen weder in kwamen, en dat het in 1050 de *Pifanen*, niet de *Genuezen* waren, die er hen voor altijd uitdreven. Het waren insgelijks de *Pifanen*, die bij dezelfde onderneming de Mooren voor 't laafst *Sardinië* deden ruimen, en de Legendengefchiedenis noemt eenen Pifaansche heiligen als bekeerder van dat land. Tevens komt hierbij in aanmerking, dat naar het volkenregt van dien tijd het niet genoeg was een land te nemen om er eigenaar van te wezen, maar dat men, naar eenen beteren titel omziende, zich van den Paus het veroverde land fchenken liet. Zoo was het geval met *Pisa* en *Corfica*. In eene Bulle van 1091 (bij DAL BORGO voorkomende) fchenkt Paus URBAAN II, krachtens de bekende Aprocryphe donatie van CONSTANTIJN, aan de kerk van *Pisa* het eiland *Corfica*, op den laafst eener jaarlijkfche uitkering van 50 Liren aan het Paleis van *Lateraan*, en een jaar daarna maakt hij den biffchop van *Pisa* tot Aartsbiffchop van dat eiland. Men denke niet dat dit flechts geestelijke regten betrof. In den regtftoefland van die tijden liep het geestelijk en wereldlijk gebied in elkander, en de Aartsbiffchop van *Pisa* was ook in burgerlijke zaken de hoogfte overheid. Om daar een paar bewijzen van te geven. De Paleizen in *Italië* waren, en zijn het nog, ware vestingen. Dit weet ieder, die b. v. de paleizen der STROZZI en der MEDICÉ *Florence*, of zoo vele andere te *Milaan*, of te *Napels* heeft aanschouwd. Nu zochten te *Pisa* de magtige heeren hunne mogendheid aan den dag te leggen, door hoge torens, en wel zoo zeer dat er ongemak en oneenigheid uit geboren werd. Wat deed de Aartsbiffchop? Hij liet een mandement uitgaan, dat alle die torens, die volgens de vergrootende Kronijkfchrijvers duizende in getal waren, en toch wel eenige honderd mogen bedragen hebben, tot op eene gelijke hoogte moesten worden afgebroken; 't geen zonder tegenspraak van iemand gefchiede. Een ander bewijs is hier in gelegen, dat bij de tractaten, welke *Pisa* met andere mogendheden floot, b. v. met de Prinzen van *Afië* en *Afrika*, in de Inleidingsformule de Aartsbiffchop veelal aan het

hoofd

(1) *Dissertazioni sopra D Istoria Pisana*. Drie deelen in 4°. *Pisa* 1761. Het derde deel bevat de *Diplomata*.

hoofd van de regering genoemd staat. Zoo begint b. v. een traktaat met SALADIJN meest voor handelszaken loopende: *de Aartsbischof, Consuls en Oudsten van Pisa*. En het zoude een overbrengen van onze denkbeelden wezen in eenen anderen tijd, wanneer wij dat alles voor louter aanmatiging wilden verklaren. Het was dan ook deze verheffing welke te *Genua*, volgens het getuigenis zelfs van Genuesche schrijvers een' diepen wrok zette. Dat konden de Genuezen niet verdragen dat de Aartsbischof van *Pisa* in *Corfica* hunne geestelijken kwam wijden. Het was een strijd, waar bij men aan dien tusfchen de Pausen en Keizers over de Investituur herinnerd wordt. Wat evenwel de zaak nog erger maakte, was het onverftandig gedrag der volgende Pausen, die het aartsbischoffelijk voorregt den Pisanen dan eens ontnamen, dan weder terug gaven, en wel, zoo zij zeiden, tot behoud van de eendragtigheid. Zoo doende was onder anderen CALIXTUS II. in 1121, terwijl hij den vrede wilde bewerken omdat de Saracenen het hoofd opstaken, oorzaak van het heviger ontbranden van den oorlog. Hij liet namelijk voor deze zaak in het paleis van *Lateraan* Synode houden, en het was bij die gelegenheid dat de Aartsbischof van *Pisa* den Paus ring en mijter voor de voeten wierp: zeggende: „ik begeer, noch uw bischof noch uw aartsbischof te wezen.” „Broeder, antwoordde CALIXTUS, terwijl hij den mijter met den voet fchopte, gij doet daar kwalijk aan, en het zal u berouwen.” Het decreet tegen *Pisa* volgde, en daar mede de tweede oorlog tusfchen de beide staten. Van den eerften, en tevens, van de oorzaak zoo even genoemd, is een gedenksteen in wezen. In eene ftraat te *Pisa*, op eene plaats *de Reuzenhoek* genaamd, waar oudtijds de *Porta d'oro* plag te wezen, ftond een colofus, ter gedachtenis van dien eerften vijfjarigen oorlog, en digt bij dat beeld een opschrift, in hetwelk van *Genua* gefproken wordt, en van de Pisanen *nimum archipraefule claris*, bogende op hunnen aartsbischof.

Intusfchen waren het niet alleen de Pausen, maar ook wel de Keizers, die zich verkeerdelijk in het gefchil mengende, het kwaad verergden. Dit geldt namelijk van FREDERIK I. Deze, nadat hem bij een advies van de Regtsdoctoren uit *Bologna*, op den Rijksdag van RONCAGLIA de oppermagt over *Italië* was toegekend, wilde in 1163 de ftrijdende partijen, zoo als groote mogendheden fomtijds doen, tot eenen wapenftilftand noodzaken, waarvan het gevolg was, dat zij elkander dadelijk weder in *Sardinië* op eene andere wijze afbreuk deden. Het was toen, dat een conful van *Pisa* den keizer, die *Sardinië* voor geld aan eenen muitenden vafal der Republiek, door *Genua* opgefloodt, in leen gaf, deze ftoute taal deed hooren: „hoe kunt gij ons *Sardinië* ontnemen, om voor klein geld weg te geven, wat u niet toebehoort.” Kort daarop grepen de verongelijkte Pisanen naar de wapenen.

Eenige jaren later, nadat de aartsbischof van *Menta* door Keizer

FRE.

FREDERIK als vredemaker naar *Toscane* gezonden was, die zich daar bij zoo geschikt gedroeg als te voren de Pausen, kwam FREDERIK zelf met eene magt hongerige Duitschers de *Alpen* over. Te *Pavia* hield hij volkengerigt, deelde *Sardinië* tusschen *Pisa* en *Genua*, en liet aan de kust van *Toscane* *Viareggio* slechten, hetwelk de Lucchesen hadden aangelegd. Dat was wederom eene uitspraak van gemeenen stempel, waar mede niemand genoeg nam; en de oorlog, die toen woedde, bleef voortduren.

Eene tweede geschiedkundige omstandigheid was, dat in den grooten strijd, welke zoo lang *Italië* en *Europa* beroerde, *Pisa* Ghibbellinisch, *Genua* daarentegen Guelfisch werd. Hoe zeer menige paus te *Pisa* eene schuilplaats gevonden had, en daar ook wel eens dankbaar voor was, waren toch de Pisanen onder FREDERIK II Keizersgezind, en bleven het; waarschijnlijk wel, omdat zij daar als handelstaat hunne rekening bij vonden. Intusschen had dit ten gevolge dat zij al spoedig de geheele Guelfische partij tegen zich kregen, en van *Florence* en *Lucca*, met *Genua* verbonden, ook te land met afwisselend geluk beoorloofd werden.

Eindelijk is het bekend, hoe zeer twee natiën, die dezelfde zeeën bevaren, en met dezelfde landen handel drijven, in allerlei vijandige betrekking komen. Met *Genua* en *Pisa* was dit zoodanig het geval, dat niet slechts de beide volken ter zee en te land elkander onophoudelijk nadeel toebagten; maar ook in de vreemde havens, waar Genuezen en Pisanen gezeten waren, de kooplieden en matrozen, zelfs in vredestijd, gedurig aan elkander geraakten. Te *Konstantinopel* liep dit, in 1162, zoo hoog, dat de Grieksche Keizer de Pisanen uit de stad verbande, om dat zij de Genuezen mishandeld en geplunderd hadden. En te *St. Jean d'Acre* gebeurde het, dat zij het geheele Genuezenkwartier in den brand staken. Hierbij hebben wij intusschen gelegenheid tot de niet onbelangrijke opmerking, dat, in weerwil van de woestheid der tijden, de kooplieden der Italiaansche zeellaten, in de middeleeuwen, zich overal heen begaven en nederzetterden, waar handel te drijven en winst te bejagen was. Zoo lezen wij dat, als de Pisanen *Tunis* of *Carthago* of *Bona* als vijanden kwamen bestoken, zij daar hunne landslieden gevestigd vonden, die er hunne magazijnen hadden, en dat te midden van de Saraceensche oorlogen Moorsche, Turksche, en Arabische kooplieden even zeer *Porto Pisano* bezochten en te *Pisa* woonachtig waren.

Laten wij van de oorzaken tot de gevolgen overgaan, en van de oorlogen zelve iets in het midden brengen. In den eersten derzelve, met 1118 beginnende, kwamen de Genuezen met een leger van 22,000 man, waaronder veel ruitery en zwaar gewapenden, bij *Porto Pisano* landen, waar zij het kasteel van *Liborna*, eene sterkte van die havenstad, verwoesteden. Vervolgens gingen zij naar *Pisa* zelve, en drongen ook wel in de stad, doch werden met barricades, en met straat-

steenen, die van de daken en torens op hen regenden, tegengehouden.

In den tweeden oorlog, sedert 1126, verbrandden de Pisanen *Lerici* en *Porto Venere*, digt aan hunne grenzen, en de Genuezen *Piombino*, verder viel er weinig voor ons belangrijks voor. Maar het was gedurende den vrede, welke in 1129 de heroemde St. BERNARD van *Clairvaux*, behendiger dan Pauzen en Keizers, wist tot stand te brengen, dat de Pisanen als bondgenoten van INNOCENTIUS en LOTHARIUS twee togten naar *Amalfi* deden, in den tweeden waarvan zij ten jare 1137, of 1138 van de Pisaansche jaartelling het onschatbaar handschrift der Pandekten magtig werden. De regtsgeleerden weten welk eene reeks van strijdschriften over die geschiedenis vooral in *Italië*, gewisfeld is. Nog in onze dagen is derzelver aannemelijkheid door SAVIGNY bestreden, niet zoo nogtans dat het geschil voor afgedaan kan gehouden worden.

In den derden oorlog, had in 1166 de zonderlinge omstandigheid plaats, dar de twee oorlogende natien elkander op vreemd grondgebied gingen slag leveren, zonder eenige interventie van den Heer des Lands. De Pisanen waren de *Rhone* opgezeild tot *St. Gille*, waar eene groote jaarmarkt gehouden werd; de Genuezen hier van verwittigd, kwamen hen met eene vloot, vijftig zeilen sterk, op die rivier insluiten. Eene zeeslag konde hier geen plaats hebben, maar de bemanning van beide vloeten ging aan land, en er viel een bloedig gevecht voor, dat de nacht eerst scheidde en dat ten nadeele der Genuezen uitliep. Ook in *Toskane* viel een slag ten hunnen nadeele voor, nabij het zeestrand, in 1172, waarbij *Pisa* 2,000 gepanserde ruiters, en 12,000 zoo ligt als zwaar gewapende voetknechten in het veld bragt. Over het geheel was deze oorlog voor *Pisa* niet ongunstig, doch de nood, en Paus CLEMENS III leidden haar in 1188, het begin van den vierden kruistogt, den vrede op.

Inmiddels viel er omstreeks het jaar 1175 in de handelsbetrekkingen van *Pisa* iets voor, dat hare magt, rijkdom en aanzien te zeer in het licht stelt om er geene melding van te maken. Te weten de Pisanen kregen verschil met den wijzen SALADIJN over eene lading aluin, die zij weggenomen hadden; daar over werd eene lange onderhandeling gevoerd, waarvan de stukken in de *Biblioteca Riccardiana* te *Florence* voorhanden zijn. Ter slotte bewilligt hun SALADIJN alle hunne oude voorregten, onder anderen hunne eigen kerk, zoo wel te *Kairo* als te *Alexandrie*, en vrije godsdienstoefening, zoo als de acte zegt, *volgens de geboden van hunne wet*. Zij hadden er verder hun eigen koophuis en waag, hunne badhuizen; en het vrij gebruik van de werven zonder eenige betaling: maar wat nu het belangrijkste is, het tolkantoor, wordt in den brief gezegd, moet hen alles vrij laten volgen, *wanneer zij naar Indië gaan*. Hij beveelt ook, dat zij voor de dienst hunner kerk zullen hebben, eene kruik goede zuivere balsam van *Gilead*. De aartsbisdommen van *Pisa* gebruikten dien voor de heilige olie, en voor de zalving, misschien ook wel om

om verwonderen mede te doen, want de balfem was bijzonder genez-
zend.

Gedurende den vierden oorlog, beginnende met 1206, waarin hard-
nekkig om het bezit van *Syracuse* gestreden, en de koopvaart van
beide zijden met veel levendigheid gevoerd werd, zonden de Pisanen
een gezantschap naar den sultan van *Bagdad*, die niet meer of minder
was dan de bekende wereld veroveraar GENGIS-KAN. Het Credentiaal
is van den 4 van Grasm. 1221, en berust in het Archief te *Florence*.

De vijfde oorlog valt met den geheelen strijd tusschen keizer
FREDERIK II en Paus GREGORIUS te zamen, en in dezen komt de
merkwaardigste overwinning voor, welke *Pisa* ooit op hare mede-
dingster behaald heeft. In 1240 belegde de Paus een groot Concilie
in het meermaals genoemde Paleis van *Lateraan*, tegen het volgende
jaar, om den weerspannigen keizer, die niet naar *Palestina* had
willen trekken, nog eens in den ban te doen, en van zijn rijk te
laten ontzetten. FREDERIK, die dat liever voorkomen wilde, liet de
pasfen bezetten, door welke de weg der bischoppen liep, en het
gelukte hem er een goed deel van op te vangen. Evenwel een
grootter aantal geraakte over *Frankrijk* behouden naar *Genua*. Toen
zonden de Pisanen afgevaardigden derwaarts, om te verlangen, dat men die
bischoppen niet afzenden zoude. Doch het fiera antwoord der Ge-
nuezen was: „onze stad is de arm van *Rome*, en wij zullen ze
brengen.” Nu gold het doorkomen of niet. De Pisanen bragten
eene vloot van 40 galeijen in zee, onder bevel van den dapperen
(ook door opschriften in aandenken gehouden:) BUONACCORSO
DA PALUDE, aan welke zich 27 keizerlijke galeijen uit *Sicilie*, on-
der den zoon des keizers, aansloten. De Genuezen liepen op hunne
beurt met 30 groote galeijen uit, en met eene menigte lichtere vaar-
tuigen, waarop een heer van bischoppen, abten en prelaten, met
al hunnen omslag en gevolg was ingescheept. De Genuesche admi-
raal JACOB MALOCELLI was een hoofdig, eigenwijze, VARRO. In
stede van op den raad zijner officieren achter *Corfica* om te varen,
hield hij links langs de Ligurische kust, en liep te *Porto Venere*,
aan den westelijken landtong der Spezzische golf, binnen, van waar
hij aan de regering van *Genua* om onderstand vroeg, die hem ook
nog tien galeijen achter na zond. Dan zijn ongeduld wachtte ze
niet af. Hij ging weder in zee, en de Pisanen met ijlboden en
seinen langs de kust verwittigd, konden hunne maatregelen nemen.
Zij gingen hem niet te gemoet, maar, om het zeker te nemen,
voorbij *Elba* tusschen *Corfica* en *Toskane* kruisen, met dat gevolg
dat de beide vloeten, den 3 van Bloeim. 1241, tusschen de eilanden
Giglio en *Montecristo*, aan elkander kwamen.

Hier viel de slag voor, en niet, zoo als SISMONDI heeft, tusschen
Giglio en de *Meloria*: want dat luidt als of iemand het rooneel van
onzen vierdaagchen zeeslag, om het naauwkeurig te zeggen, tusschen
Texel en *Noord-Voorland* wilde plaatfen.

Eerst verloren de Pisanen 3 galeijen, die afgesneden en omsingeld werden, want men vocht uit grooter drift van wederzijde zonder slag-orde. Doch BUONACCORSO hierdoor gewaarschuwd, verzamelde zijne magt, en *Pisa* behield, na eenen hardnekkigen strijd, voor welks hevigheid de oude schrijvers geene woorden weten te vinden, de overhand. De 10 galeijen, uit *Genua* nagezonden, vonden de hoofdmagt verslagen en verstrooid, en moesten in het zelfde lot deelen. Een deel ligte vaartuigen ontkwam, doch 22 galeijen bleven in handen van de overwinnaars, die over het verlies van hunne eigen 3 schepen verwoed, drie vijandelijke reeds genomene met man en muis lieten zinken. Verder zeggen de geschiedboeken der Pisanen, dat zij 3 Pauselijke legaten, en alle soorten van Prelaten, geestelijken, boodschappers, gezanten, in onnoemelijke menigte in handen kregen, die zij met 4,000 Genuesche gevangenen naar *Pisa* bragten, om aan den keizer te worden overgeleverd. De kardinalen werden met zilveren ketenen gebonden. Zoo verhalen de Pisanen. Maar geheel anders luiden de berigten van de zijde van *Genua*. In een officieel schrijven van de Regering aan den Paus, wordt niets minder gezegd, dan dat men de Concilie-gangers deels dood geslagen, deels overboord geworpen had. Gelukkig evenwel voor de eer der menschheid, hebben wij in een boek, waar men het niet zoeken zoude, in het *Corpus Juris Canonici*, een afdoend getuigenis voor het tegendeel. Te weten in Cap. II. *de sententia et re judicata* in 6°. verklaart INNOCENTIUS IV, alzoo reeds eenige jaren na den slag, in tegenwoordigheid van het Concilie, dat hij van den keizer de uitlevering verlangd heeft van de geestelijke en wereldlijke personen, *op de galeijen gevangen gemaakt*, en deze worden afzonderlijk genoemd, behalve de Prelaten, die te land opgevangen waren.

In 1244, drie jaren na de groote overwinning, deed dezelfde Admiraal BUONACCORSO DA PALUDE, met 105 galeijen eenen vruchteloozen togt naar *Porto Venere* en naar *Genua*. Tot dezen heeft een belangrijk opschrift betrekking in het *Campo Santo* bewaard, vermeldende dat *Porto Venere* niet genomen was, uit hoofde van het verraad van den Graaf PANDOLO, en dat de onderneming tegen *Genua* door storm mislukte. De grootste merkwaardigheid van dat opschrift bestaat daarin dat het, uitgenomen het slot en de dagteekening aan het hoofd, in de Italiaansche taal vervat is, en als zoodanig, even als de gedichten van FREDERIK II, tot de oudste lettervoortbrengfelen dier taal gerekend wordt. Nog een komt er te *Pisa* voor met het jaartal 1103, maar dat bestaat uit weinige woorden.

Den 13 van Winterm. 1250 stierf de keizer, en dit was voor *Pisa* te meer een harde slag, omdat INNOCENTIUS IV, die langer regeerde dan de meeste Pausen doen, een Genues, en alzoo haar gezworen vijand was. Het leed dan ook niet lang, of de geheele Ghibellijnen partij geraakte er onder, en *Pisa* vond zich genoodzaakt om

om het eerst van vrede te spreken. „Geef *Lerici* terug, was het antwoord van de Genuezen, en het zal vrede zijn;” — „Liever *Kinscha* dan *Lerici*” was het wederwoord. *Lerici* ligt aan de *Ma-gra*, en *Kinscha*, hebben wij gezien, was, eene wijk van *Pisa*. Het gevolg van dezen ontijdigen trots was, dat de republiek de verbonden magt van *Genua*, *Lucca*, en *Florence* tegen zich kreeg, en later op minder gunstige voorwaarden vrede maakte. Deze overmoed, bij den ernst en de bezadigdheid der Genuezen zoo zeer afstekende, schijnt een karaktertrek van de oude Pisanen. Behalve een smaadschrift, honend voor de drie naburige staten, dat zij boven de poort van het evengenoemde *Lerici* geplaatst hadden; vermeldt de geschiedenis ook nog, dat zij meermalen met eene magtige vloot in de haven van *Genua*, voor de onbezette stad verschenen, met uitdagingen en woest geschreeuw, en dan onverrigter zake naar huis keerden. Eenmaal schoten zij met zilver beslagene pijlen in de stad, en slingerden steenen met rood laken bekleed. Geens dusdanige handeling komt aan de zijde van *Genua* voor.

Nog eens heeft na die gebeurtenissen de fortuin *Pisa* toegelachen. In 1258 werden de Venerianen hare bondgenooten, en in 1260 scheen de slag van *Monte-aperto*, anders die van de *Arbia* genaamd, der geheele Guelfenpartij den doodsteek te geven; doch de kans verkeerde al ras, toen in 1266 KAREL VAN ANJOU in *Italië* kwam, tegen wien de Pisanen zich slechts korten tijd konden vrijwaren, door hem den jeugdigen KONRADIJN tegen te stellen. De snoode ANJOU verwoestte hun land en hunne havenstad, en wat nog erger was, hij stookte tweedragt te gelijk te *Pisa* en te *Genua*; ja het leed niet lang of geheel *Italië* ondervond, dat de Paus ter kwader uur de Franschen had in het land gehaald. Voor *Pisa* eindigde de oorlog met eene droevige nederlaag te *Asciano* in 1275. Het was INNOCENTIUS V, die haar den vrede bezorgde. Deze vrede was in tusschen van korten duur. Na dat Anjou vernederd was, en eenen magtigen vijand op den hals gekregen had, ontwaakte de oude ijverzucht tusschen de beide naburige staten. De ijverzuchtige was ditmaal *Pisa*. *Genua* was allengskens te *Konstantinopel*, *Smyrna*, en in de *Zwarte Zee* magtiger geworden, dan zij geweest was. Op *Corfika* waren deze plaatsen Genueesch, gene Pisaansch. De Genuezen kregen twist met eenen vasal van *Pisa*, die hunne handelaars beroofde, en verdreven hem uit zijn gebied: *Pisa* weigerde den vlugteling uit te leveren, en dit was de vonk, waaruit de laatste en zesde oorlog ontvlamde. In 1282 kwamen de Pisanen wederom *Porto Venere* verwoesten; doch zij verloren 23 schepen door storm, en in 1283, na eerst in de haven van *Falesia* op de kust van *Piombino* te zijn geblokkeerd geweest, nog 15 schepen aan de Genuezen.

Zoo verscheen eindelijk het beslissende jaar 1284. De hulpmiddelen der Republiek waren reeds zeer uitgeput. Haar handel en hare handelsbetrekkingen hadden oneindig geleden. Nu ver-

loor zij in eenen hevigen strijd, die den geheelen dag duurde, wederom 13 schepen. Na alle die verliezen moest het aan bevaaren zeevolk ontbreken. Evenwel de oude moed was nog niet verloren. Het geheele strand werd eene werf, men deed eene ligting van manschappen van 20 tot 60 jaren en zoo doende kwam er al weder eene vloot van honderd schepen, van de eerste en tweede grootte in zee. Het is hier de plaats om een woord over den scheepsbouw van dien tijd in het midden te brengen. Men denke niet, dat deze in vergelijking van onze hedendaagsche schepen gansch kleine vaartuigen waren. Naauwkeurige opgaven hebben wij dien aangaande wel niet, maar toch de zoodanige, waaruit het tegendeel blijkbaar wordt. Bij den togt van den *Heil.* Lodewijk naar *Africa* komen transportschepen voor 140 paarden voor, en de Pisaansche galeijen waren tweedekkers, met honderd riemen, bemand met drie tot vier honderd gewapenden. Het getal der gevangenen beliep na eenen beslissenden zeeslag eenige duizenden. Ook hebben wij reeds vermeld dat in 1118 eene Genuesche vloot 22,000 gewapende manschappen aan land zette. Het ging dus niet op eene zoo kleine schaal, en wat handel en zeevaart uit eene kleine natie maken kunnen, is aan ons Nederlanders genoegzaam bekend. De magtige vloot zoo even genoemd, zeilde regelregt naar *Genua*, terwijl de Genuezen in de wateren van *Sardinië* kruisten, en bedreven daar de dwaze snorkerijen te voren aangeroord, om vervolgens, zonder iets wezenlijks verrigt te hebben, naar *Porto Pisano*, terug te keeren. Niet zoo deden de Genuezen. Deze zonden dadelijk snelzeilers uit naar hunnen admiraal, en verzamelden verder hunne gansche magt tot 120 groote schepen, waarvan het bevel aan den dapperen *Oberto Doria* werd opgedragen. Alras verscheen deze vloot voor *Pisa's* havenstad, en de Pisanen geraakten mede in beweging. Al wat weerbaar was liep naar boord, en al wat vaarbaar was, werd bemand en uitgerust.

Hier begint het moeilijkste gedeelte van de geheele Pisaansche geschiedenis. De oude kronijken loopen in de bijzonderheden wijd uit een, en de beoordeelingen van nieuweren tijd niet minder.

Het is b. v. eene gangbare anecdote, door velen verhaald en geloofd, doch door *Dal Borgo* bestreden, dat ter dezer gelegenheid een onheilspellend voorteeken plaats had. De Aartsbisshop had de onderneming plegtig gezegend, en op het admiraalschip prijkte, behalve de standaard der republiek, een groot Christusbeeld. Nu viel dit beeld ongelukkig naar beneden, en terwijl zulks door sommige voor noodlottig gehouden werd, hadden anderen de roekeloosheid van te zeggen: „Laat *CHRISTUS* maar voor *Genua* wezen mits de wind voor ons zij!” Daar door haalden zij, naar het geloof van dien tijd, zich en hun land een groot ongeluk op den hals.

Eene tweede omstandigheid die niet door allen verhaald wordt, is dat een Genuesch smaldeel onder *Zaccheria* zich gedurende den slag achter de rots hield, om de Pisanen, die daar van niet wisten, te ge-

gelegener tijd op het lijf te vallen, en zoo doende het overwigt te krijgen. Hoe dit zij, den 6 van Oogstm. 1284 vroeg in den morgen begon de slag van de *Meloria*. De *Meloria*, is niet, zoo als SISMONDI heeft, een eiland, maar slechts eene rots met eenen vuurtoren er op drie mijlen in zee, na genoeg tegenover *Livorno*, en ter hoogte, waar de havenstad, *Porto Pisano*, moet gelegen hebben. De strijd, die tot in den avond duurde, was zoo hevig als ooit. De Pisanen vochten (zoo als zelfs hunne vijanden getuigen) met vertwijfeling, doch het is begrijpelijk dat zij de nederlaag leden. Want vooreerst waren het de Genuezen, die den slag gezocht, en er te voren hunne maatregelen naar genomen hadden. Ten tweede hadden deze, behalve eenige meerderheid van schepen, meer geoefend en bevaren volk aan boord. Daarenboven hadden de Pisanen, zoo als het vervolg heeft doen zien, geenen admiraal, die zich met DORIA konde vergelijken, en er was minder eenheid onder hunne vlootvoogden. Maar of verder de graaf UGOLINO, die zich met drie galeijen bergde, zijnen pligt niet gedaan, zelfs wel opzettelijk nagelaten hebbe, is wederom eene van de moeilijken vragen in deze geschiedenis, waarover de Toskaansche Critici het nog niet eens zijn geworden. Zeker is het dat de Pisanen dien slag nooit te boven gekomen zijn. Niet meer dan 36 schepen kwamen teregt; de overigen werden genomen of vernield. Het getal der gevangenen, word tot 11,000, dat der dooden tot 5,000 opgegeven, en deze opgave is de minste. Onder die gevangenen waren de edelsten des lands. Daar en boven waren er te *Genua* nog 5,000 uit vroegere zeeflagen, zoo dat men te dier tijd pleeg te zeggen: wie *Pisa* wil zien, moet naar *Genua* gaan. Van die gevangenen zijn, eerst na 15 jaren tijds, slechts weinige weergekeerd. Want de wreede staatkunde der hardvochtige *Liguriers* wilde van geen losgeld weten: aan de bevolking hunner vijanden moest een doodelijke slag worden toegebracht. Men leest zelfs, dat aanzienlijke vrouwen naar *Genua* reisden, om hare mannen en vaders te zien, en de wreede overwinnaars te verbidden, doch dat zij ten antwoord kregen: „heden zijn er dertig gestorven, gisteren veertig; die werpen wij in zee, en zoo doen wij met de Pisanen.” In dit verhaal, het moge waar of onecht wezen, maakt zich de volkshaat kenbaar.

Gedenkteekenen van dit ongeluk heeft men natuurlijk niet opgericht: de *Meloria*, en geheel *Pisa* zijn daar om het te bevestigen. Maar een droevig aandenken blijft nog te vermelden, dat in de Dichtkunst leeft, de *Hongertoren*. Van het groote Plein, waar onze beschouwing eindigde, heeft men weinige schreden te doen, naar het zoogenaamde Ridderplein, (*piazza dei Cavalieri*). Daar staat het paleis van de voormalige Ridders van SAN STEFANO, en naast hetzelfde een daar toe behorend kleiner gebouw met een uurwerk in den gevel, welks muren eertijds die van twee torens waren, nu door een gewelf vereenigd; die aan de rechterhand als men onder de poort doorgaat, is de *Hongertoren*, waar in de ongelukkige HUGOLINO,

no, hij moge al of niet misdadig geacht worden, zoo jammerlijk aan zijn einde kwam. De geschiedenis is kortelijk deze. UGO-LINO DEI GHERARDESCHI Graaf van *Donoratico* was Guelfsgesind, en toen die partij onderlag, verbannen geweest. Naderhand bij verandering van zaken (wie kent zulke gebeurtenissen niet!) terug geroepen, geraakte hij spoedig aan het hoofd van het bestuur. Hij was Vafal van de Republiek in *Sardinië*, en het geslacht der GHERARDESCHI behoorde tot de eersten van het land. Het was hij, die, als Admiraal in 1282 den onnutten togt naar *Genua* deed, en twee jaren later den slag der *Meloria* hielp verliezen. Toen de oude MOROSINI daarbij gevangen geraakte, werd hij Potesta (Regent) en Kapitein generaal voor tien jaren gekozen, namelijk door zijne partij, die zich het volk noemde. Als de Republiek zich vervolgens in eenen benaauwendenden oorlog met *Florence* gewikkeld zag, werd HUGOLINO, die daar veel gold, gebruikt om den vrede te sluiten, hetgeen hij deed, doch met opoffering van vele kastelen, waar in dien tijd de sterkte van het land in bestond. Dit is het eenige wat hem bij DANTE wordt te last gelegd. De overige bezwaren, die hem tot eenen tiran, en eenen landverrader maken, zijn met veel scherpzinnigheid door DAL BORGO bijeen gebragt, met wiens oordeel zich SISMONDI vereenigt, doch zeer goed wederlegd door den historicus van *Toskane* PIGNOTTI. De waarheid is, dat wij hier zulk eenen factiestrijd voor ons hebben, als waarvan de Italiaansche historici, en helaas! ook wel andere vol zijn. Met HUGOLINO regeerde een tijd lang de Guelfenpartij. In *Pisa* was dat onnatuurlijk. De Ghibellijnen, onder de leiding van den sluwen aartsbischof RUGGIERI, kwamen er spoedig weder boven op. HUGOLINO werd na een hardnekkig gevecht overweldigd, en nevens twee zijner zonen, en twee kleinzonen, tot gevangenen gemaakt. Was het wonder dat nu de bovendrijvende partij het bestaande regt tegen hem gebruikte, even als hij in den naam van het regt zijne tegenstanders vervolgd en verbannen had. Men leide hem eené geldboete van 20,000 liren op; de vierde termijn werd niet betaald, en het was een bekend dwangmiddel, ook wel elders en in beschaafdere tijden voorkomende, dat men hem zóó lang geen eten noch drinken gaf, waardoor zijn dood volgde en die van zijne medegevangenen. Van deze laatste moet men weten, dat zelfs de kleinzonen gehuwd, alzoó volwasfene menschen waren, die ook wel mede gehandeld en mede gevochten hadden. Het is derhalve poëzij en geene historie, wanneer DANTE *Pisa* daarom vloekt (het geen men op zich zelf eenen dichter wel toestaan mag), dat toch die onnozelen geene schuld hadden. „Dat zich GORGONA en CAPRAJA uit de zee opheffen, is zijn uitroep, en dat de verstopte ARNO in zijne teruggedrevene wateren al wat in *Pisa* adem heeft doe onkomen.” Deze verwenfching is niet vervuld; maar had de dichter een geschiedkundig oog geslagen op de gebeurtenissen, hij had zich met den val van *Pisa* ligt kunnen troosten. De worstelstrijd met *Genua* had

had hare krachten verteerd, en wat haar overbleef vernietigden, die pest aller Republieken, de burgertwisten. Honderd jaren na DANTE ging de stad van *Pisa* bij verdrag aan *Florence* over, en daar mede hield de staat op te bestaan.

Nog eens honderd jaren later sprak een Fransche koning het woord *vrijheid* uit, en de Pisanen dachten met Franschen hulp vrij te worden. Eene kortstondige dwaling. Onder LODEWIJK XII. kwamen haar de Franschen zelve belegeren; daar na herhaaldelijk de Florentijnen. In 1509 dwong haar de honger tot de overgave, en dit was het einde harer zelfstandigheid.

PISCINA-MIRABILE. gelegen in het koninkrijk *Napels* tusschen het meer van *Mare-Porte* en de oever van de zee, schijnt eene groote vijver te zijn geweest, welke men zegt dat AGRIPPA deedt vervaardigen om zoet water aan de romeinsche vloot te verschaffen, welke zich tusschen de *kaap van Misena* en *Baja* bevond.

PITE. Allerkleinste oude Fransche munt van biljoen. Zie op *POUGEOISE*.

PITHO. De Godin der overreding, welke de schoonheid met de bevalligheid paarde.

PIUS VII. (GREGORIO BARNABA CHIARAMONTI) Paus, geb. te *Cesena*, den 14 van Oogstm. 1741, kardinaal den 14 van Sprockelm. 1785, paus, den 14 van Lentem. 1800, gest. in 1829, heeft zich steeds standvastig in zijne verschillende lotwisselingen gedragen. Een tijd lang gevangene van NAPOLEON, daar hij zich niet naar diens wil geliefde te schikken, bragt hij een aantal jaren op het kasteel van *Vincennes* door, terwijl *Rome*, de Hoofdstad van den kerkelijken staat, de tweede stad van het kolosfale Fransche rijk was, gelijk *Amsterdam* de derde.

PIUS VIII. (FRANCISCUS XAVERIUS CASTIGLIONE) opvolger van PIUS VII, geb. te *Cangoli* den 20 van Slagtm. 1761, verkozen den 31 van Lentem. 1829, gest. den 30 van Slagtm. 1830, had nog het genoegen van de door de geestelijkheid onder zijnen voorganger grootendeels voorbereide Belgische omwenteling tot stand te zien komen.

PJAETAK. Russische naam van het koperen vijfkoepelstuk.

PLAAT. Aldus wordt dikwerf eene zandbank in onze Nederlandsche rivieren genoemd.

PLAAT, (ANDREAS HENDRIK JOHAN VAN DER) werd op den 11 van Sprockelm. 1761 binnen de stad *Grave*, in de Provincie *Noord-Brabant*, geboren. Hij was één der vijf kinderen en de tweede zoon van JOHAN VAN DER PLAAT, Substituut-Scholts, Regter en Dijkgraaf der stad *Grave* en des Lands van *Cuik*, en vrouwe JOHANNA CHARLOTTA ARDESCH, beide van bekende Nederlandsche geslachten.

Zijne ouders reeds vroeg verloren hebbende, werd v. d. P. door zijne voogden geplaatst op de Artillerie-school van den Kapitein

GUR.

GUICHENOU DE CHATILLON te 's *Hertogenbosch*, op welke school hij, voornamelijk door de zorg van zijnen verdienstelijken leermeester, den Heer HUGUENIN, (Zie Aanhangsel op dit woord) de eerste gronden voor zijne militaire opvoeding legde.

In het jaar 1774 trad v. d. P. als Kader bij de Artillerie in dienst van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. In 1778 werd hij benoemd tot extra-ordinair Ingenieur, en in 1784 aangesteld tot Luitenant van de Genie, bij welk korps hij bleef dienen tot in 1787. In dit jaar verliet hij als Kapitein de Nederlandsche dienst, en ging in dien van *Rusland* over met den rang van Majoor bij de genie.

In dit rijk nam de roemvolle loopbaan van v. d. P. eenen aanvang, met den veldtogt tegen de Zweden. Op den 15 van Zomerm. 1788 werd hij met eene brigade Mineurs en Sappeurs, tot de divisie van den Generaal BAUR behoorende, op den *St. Peter* van 74 stukken, een der schepen van de vloot van *Kroonstadt*, onder het kommando van den Admiraal GREIGH, ingescheept; woonde op den 6 van Hooim. daaraanvolgenden, den zwaren zeeflag nabij *Hoogland* bij, en landde vervolgens met zijn korps en de overige Infanterie in de omstreken van *Hangouth* in *Finland*. Van dit zeegevecht wilde v. d. P. geen bloot aanschouwer zijn; hij verzocht en verkreeg van den Kapitein ELPHINSTONE gedurende hetzelfde het kommando eener scheepsbatterij op den *St. Peter*.

In 1789, 1790 en 1791 deed v. d. P. de veldtogten tegen de Turken, onder de bevelen van den Veldmaarschalk Prins POTEMKIN. In dien van 1789 was hij bij het veroveren der vestingen *Bender*, *Akkerman*, *Palanka* en *Kilia*, gelijk ook bij het leveren van onderscheiden kleine gevechten tegenwoordig. In dat zelfde jaar werd hij wegens betoonde dapperheid bevorderd tot Luitenant Kolonel en tevens benoemd tot Chef van een Bataillon Grenadiers.

In den veldtogt van 1790 werd v. d. P. met zijn bataillon en de overige infanterie, onder de bevelen van den Admiraal DE RIBAS, te *Odzakoff* ingescheept, en had hij een goed aandeel in de bemagtiging der sterkte *Sunia* aan de monden van den *Donau*, en in die der forten *Toulchin* en *Isachi*, gelijk mede in het vernielen der Turksche vloot op genoemde rivier. Hij was de eerste, die op de oevers van den *Donau* landde, aan het hoofd van een regiment grenadiers-mariniërs, sterk 4,000 man (1); en hij bragt met dit korps niet weinig toe tot de bemagtiging der sterke vesting *Ismael*, welke, zoo als bekend is, op den 11 (22) van Winterm. 1790 stormenderhand, door den onversaagden generaal SUWAROFF, onder eene vreeselijke slagting, op de Turken veroverd werd. Bij deze gelegenheid kwam v. d. P. drie wonden.

In den veldtogt van 1791 werd v. d. P. op zijn verzoek als vrij-
wil-

(1) Het grenadier-bataillon, door v. d. P. in 1789 gekommandeerd geweest, werd in 1790 met het regiment Jaroslaf vereenigd en tot een regiment Grenadiers-Mariniërs van 4000 man gevormd, waarvan het kommando aan hem verbleef, tot dat hij wederom bij de genie overging.

williger geplaatst bij de afdeeling van den Lt. Generaal Prins GALITZIN, behoorende tot het leger van den Prins REPNIN. Met deze trok hij, in Lentem. van dat jaar, den *Donau* bij *Galatz* over en had hij op eene zeer onderscheidende wijze deel aan den bekenden slag van *Matchin* in *Bulgarije* tegen den groot visier JUSOUF Pacha, waarin deze geheel geflagen werd. Zijn heldhaftig gedrag, in dezen veldslag gehouden, werd beloond met het ordeteeken van *St. Wladimir*, 4 klasse, hetwelk hem door de Keizerin KATHARINA bij een zeer vleijend rescript uit *St. Petersburg* werd toegezonden. (1)

De vesting *Barbada* vervolgens hebbende helpen innemen, werd v. d. P. op de flottille, die tegen *Breilow* bestemd was, ingefcheept. Op dat tijdstip (Oogstm. 1791) werden de vredes-onderhandelingen geopend, en bekleedde hij, gedurende dezelve, onderscheiden zendingen bij den grootvisier.

Na den vrede, welke in 1792 gesloten werd, ontving v. d. P. voor zijn uitstekend gedrag, bij den storm van *Ismael* gehouden; uit de eigen handen van CATHARINA II, binnen *St. Petersburg* een' gouden degen met het opschrift in de Russische taal *Za grabrost*, dat is voor dapperheid.

Op den 24. van Lentem. 1792 bevorderde Hare Rus. Keizerlijke Majesteit onzen held bovendien tot kolonel van de infanterie.

In Zomerm. van dat zelfde jaar ging v. d. P. in gelijken rang weder over bij het korps ingenieurs, en werd hij vervolgens met zijn' vriend, den kundigen generaal de WOLLAND (mede van de genie en die met hem in Nederlandsche dienst geweest was) belast met de ontwerpen ter verdediging der Zuidelijke grenzen van *Rusland* en voor de haven van *Odesfa*. Bij deze gelegenheid bestuurde hij en Chef den opbouw van de groote en geheel nieuwe vesting *Tiraspol* op den *Dniester*, welke in 1796 voltooid was, gelijk ook van eenige militaire werken in *Chersones* en *Tauris*.

Als een' blijk van welwillendheid had de Keizerin de oplettendheid, om de hoofdkerk binnen deze nieuwe vesting naar dezen held

te
(1) Het rescript was van den 18 van Lentemaand 1792. Dit stuk, uit het Russisch in het Fransch vertaald zijnde, is van den navolgenden inhoud:

Le zèle et la conduite vaillants, que vous avez déployés dans la bataille de Matchin, lors de la défaite par nos troupes, sous les ordres du Prince REPNIN, de la nombreuse armée Turque, commandée par le grand Vizir JUSOUF PACHA, où servant en qualité de volontaire dans la division du Lieutenant Général Prince GALITZIN, vous vous êtes exposé à de nombreux périls, et avez fait voir par tout une bravoure signalée; vous attirent notre attention et notre bienveillance. Et pour vous les témoigner nous vous avons créé Chevalier de l'ordre de St. Wladimir de la 4e classe, dont nous envoyons les marques ci-près, et vous ordonnons de vous en décorer et de les porter à la boutonnière avec une rosette de la manière usitée. Nous sommes persuadés au reste que cette marque de distinction de notre part, vous encouragera à continuer votre zèle pour notre service et à mériter par la davantage notre bienveillance impériale.

Donné à St. Petersbourg ce 18 Mars 1792.

(signé) CATHERINE,

par S. M. P. Impératrice

(signé) J. SCHOUVALOFF.

te laten noemen. (1) Bovendien begiftigde Haar Rus-Keizerlijke Majesteit hem met de ridderorde van *St. Wladimir* 3de klasse, ter belooning van zijnen ijver en trouw in hare dienst. (2)

In hetzelfde jaar 1796 werd v. d. P. tevens benoemd tot Directeur van het departement der genie over *Lijfland* en *Esthland*, in welke betrekking hij te *Riga* resideerde, van welke vesting hij naderhand ook tot bevelhebber benoemd werd.

Op den 19 van Slagtm. 1797 bevorderde PAUL I. onzen held tot generaal majoor. Het verlangen, om nog eenmaal zijn vaderland, bloedverwanten en vrienden weder te zien, had hem echter reeds in het begin van dat jaar eenen togt naar *Nederland* doen ondernemen, bij welke gelegenheid hij kennis maakte met zijne nicht Jonkvrouwe GEERTRUIDA JOANNA ARDESCH, eene dochter van wijlen den Burge-
H. J. ARDESCH, één der broeders zijner moeder. Zijn aanstaande huwelijk met deze zijne nicht, gepaard met de zucht, om zoo mogelijk zijn geboorteland van dienst te mogen zijn, deden hem zijn ontlag vragen bij het Russisch gouvernement, hetwelk dan ook op den 15 van Louwm. 1798, op eene eervolle wijze werd verleend.

In het laatst van Winterm. 1797, in den echt getreden, zette v. d. P. zich in het eerst te *Vugt* bij 's *Hertogenbosch* neder, en deelde vervolgens met zijne echtgenoot, op het schoonouderlijk buitengoed, in de nabijheid der stad *Harderwijk* in *Gelderland*, buiten eenige krijgsof burgerlijke betrekkingen, de genoegens van een stil leven tot in 1807, in welk jaar hij, op den 21 van Louwm. door den toenmaligen Koning van *Holland* benoemd werd tot Inspecteur bij het departement van den Waterstaat. (3)

Vroeger had Koning LODEWYK hem den post van Generaal majoor van de infanterie in zijn leger aangeboden, waarvoor v. d. P. echter om bijzondere redenen bedankte.

In

(1) De kerk werd gedoopt met den naam van *St. Andries kerk*; volgens de Russische gewoonte werd v. d. P. altijd genoemd ANDRE IWANITSKY, dat is: ANDRIES, de zoon van JAN.

(2) Het rescript deswegens was van den 28 van Zomerm. 1796 en, volgens de vertaling uit het Russisch in het Fransch, van den navolgenden inhoud:

A Notre lieutenant colonel du genie VAN DER FLAAT.

Votre zèle connu pour notre service et les travaux particuliers, que vous avez employés, dans la construction de la forteresse de Tiraspol, laquelle par votre activité et assiduité, vient d'être terminée vous ont mérité notre attention et bienveillance.

Et pour vous les témoigner, nous vous avons nommé Chevalier de l'Ordre de St. Vladimir de la 3de classe, dont les marques nous envoyons ci-près, et vous ordonnons de vous en décorer, et de la porter de la manière usitée. Nous sommes persuadés d'ailleurs, que cette marque d'encouragement, augmentera en vous le désir de nous servir toujours avec le même zèle, et de mériter par la davantage notre bienveillance impériale.

Donné à Sarsko-Selo ce 28 Juillet 1796

(signé) CATHERINE

par S. M. l'Impératrice

Le Comte A. BERNORDKO.

(3) In deze betrekking heeft v. d. P., onder de regering van LODEWYK, den straatweg van *de Bilt* naar het koninklijk paleis *het Loo* aangelegd; onder die van NAPOLEON den straatweg van *Amsterdam* naar *de Lek*.

In 1810 werd hem het lidmaatschap der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te *Haarlem* opgedragen.

Na de inlijving van *Nederland* in *Frankrijk*, door *NAPOLÉON* bij den Waterstaat bevestigd onder den titel van ingenieur en chef in het departement der Zuider-zee, bleef hij in deze betrekking te *Amsterdam* werkzaam tot aan de gelukkige omwenteling in den jare 1813.

Weinige dagen, nadat de Nederlandsche natie begonnen had zich van het Fransche juk te bevrijden, en wel op den 23. van Slagtm. van dat jaar, aanvaardde v. d. P. met de meeste bereidvaardigheid eene lastgeving naar de geëllieerde legers, door Commisfarissen Generaal van de in 's *Hage* gevestigde Regering, de heeren *FANNIUS SCHOLTEN* en *KEMPER*, aan hem opgedragen, ten einde den aanmarsch der vereenigde Russische en Pruisische leger* langs de meest geschikte wegen tot hulp van *Nederland* te bespoedigen en gemakkelijk te maken.

Van daar teruggekomen zijnde, behaagde het Zijner Majesteit, den Koning, toen Souverein Vorst der Vereenigde Nederlanden, v. d. P. op den 15. van Winterm. 1813 te benoemen tot Generaal-Majoor in Hoogstdezelfs dienst en tevens tot Gouverneur der vesting *Breda*.

Met geene meerdere geestdrift of sterker zucht voor de goede zaak kon dergelijk een belangrijke post worden aanvaard, dan dit door onzen held geschiedde, hoezeer het bekend was, dat genoemde vesting van geschut en allen krijgsvoorraad ten eenenmale onvoorzien was. In dezelve bevonden zich, wel is waar, eenige Russische troepen onder de bevelen van den dapperen Generaal *BENKENDORFF* (1) met eenige veldstukken. Ook was 'er een bataillon nieuw opgerigte Nederlandsche soldaten onder het kommando van den kolonel *PHAFF* binnengerukt. Doch dit alles maakte het aannemen van het bevel over deze vesting eene zaak van eenen bedenkelijken en teederen aard, en zij werd dit te meer, toen de Fransen de stad *Breda* met een sterk legerkorps onder de bevelen van de generaals *ROGUER* en *LE FEBVRE DESNOUETTES*, op den 20 van Winterm. 1813 berenden en tot den 24. daaraanvolgende hevig beschoten, op welken dag de aanvallers, nadat v. d. P. als door een wonder, in den nacht van den 23. op den 24. van Winterm., versterking van geschut en ammunitie uit de *Willemstad* ontvangen en daarmede het vuur des vijands op de krachtdadigste wijze beantwoord had, des morgens afstrokken.

Het manmoedig gedrag, door v. d. P. in deze zorgelijke dagen gehouden, is een ieder en in het bijzonder aan de dappere burgerij van *Breda*, welke hem zoo blijmoedig ondersteunde, bekend. Het is onnoodig daarvan meer te zeggen, dan dit, dat alle gewone en buitengewone middelen bij de hand genomen werden, om de Fransen

(1) Deze was de zoon van den Generaal *BENKENDORFF*, die te *Riga* Gouverneur was in den tijd, dat v. d. P. aldaar kommandant was. Hem werd door onzen koning, wegens zijn heldhaftig gedrag in *Breda*, eene gouden *Eeresabel* geschenken.

fchen, die buiten de *Antwerpsche* poort met het klein geweer de wallen konden bereiken en het over dezelve van musketkogels deden regenen, buiten de stad te houden. En geen wonder, daar men met allen grond mag stellen, dat, bijaldien de vesting zich had moeten overgeven, alle de Nederlanders, welke men met de Vaderlandsche uniform op het lijf zoude hebben gevonden, als oproerlingen zouden zijn behandeld en doodgeschoten geworden.

Het gehonden gedrag der Opper-officiëren, die binnen deze stad gediend hadden, werd dan ook door de hooge goedkeuring van den koning en hoogst-deszelfs genliceerden achtervolgd.

Behalve dat het Zijner Majesteit behaagde aan v. d. P., bij een zeer vleijend en eigenhändig rescript van den 27. van Winterm. 1813 uit s' *Hage*, deszelfs volkomene tevredenheid over den ijver en het goed beleid, bij deze eerste gelegenheid aan den dag gelegd, te kennen, te geven, en hem in het jaar 1814 aanstellen tot provinciaal commandant van *Brabant* (1), drukte hoogstdezelve bovendien zijn zegel van goedkeuring op het verledene, door hem te benoemen tot commandeur der militaire *Willems-orde*, zoodra deze binnen de Nederlanden was ingesteld, als ook door hem op den 21. van Grasm. 1815 te bevorderen tot luitenant-generaal. Keizer ALEXANDER had reeds op den 1. van Hooim. 1814 v. d. P. benoemd tot ridder groot-kruis der orde van *St. Anna* van de eerste klasse wegens zijn dapper gedrag, in het verdedigen van *Breda* betoond, en hem daarvan bij een' zeer vleijenden brief, door den prins WOLKONSKY, toen Aide de camp generaal en majoor-generaal der Russische legers, op 's keizers last uit *Rotterdam* geschreven, het rescript doen toekomen.

Ook de regering van *Breda* bleef niet in gebreke hare dankbaarheid aan onzen generaal te betuigen. Dezelve schonk hem eene gouden snuifdoos met deze inscriptie: „de stad *Breda* aan den heere VAN DER PLAAT, Generaal Majoor, Gouverneur en verdediger der vesting. December 1813.”

Het was onder de vergunning van den Souverein, dat VAN DER PLAAT zulk een aangenaam blijk van erkentenis en dankbaarheid mogt aannemen van de Regering eener stad, in welke hij, zoowel in vroegere tijden, als gedurende en na de berenning, zoovele bewijzen van vriendschap ontvangen had.

De landing van BUONAPARTE in *Frankrijk* weldra onderscheiden maatregelen van veiligheid in de Nederlanden vereischende, vertrouwde de koning aan VAN DER PLAAT de verdediging van de vesting *Antwerpen* toe, door hem, bij besluit van den 25. van Grasm. 1815 tot Gouverneur van dezelve te benoemen.

Op den 1. van Zomerm. daaraanvolgende werd hem bovendien het kommando van het eerste militair Arrondisfement opgedragen.

Het is onnoodig te zeggen, welke moeilijke dagen VAN DER PLAAT in deze nieuwe betrekking vóór den afloop van den roemrijken

(1) Thans *Noord-Brabant*.

ken veldslag bij *Waterloo*, binnen *Antwerpen* doorbragt. Velen hebben het onaangename van zijn toenmalig standpunt nooit gekend; het zij genoeg er dit van te zeggen, dat VAN DER PLAAT ook bij deze gelegenheid bewijzen van trouw aan zijn Vaderland en van vlekeldheid aan den Koning en de verdere leden van het doorluchtige huis van ORANJE heeft kunnen geven, zonder in het minst te kwetsen de gevoelens der Engelsche regering of die van den dapperen WELLINGTON, onder wiens meer bijzondere bevelen hij toen op 's Konings bevel werkzaam was.

Op den 16. van Lentem. 1816 werd VAN DER PLAAT, ten gevolge van de nieuwe militaire verdeeling benoemd tot kommandant van het 4. Generaal kommando, bevattende de Provinciën *Antwerpen*, *Noord- en Zuid- Brabant*.

Gedurende dit kommandement kreeg hij onder andere verschillende werkzaamheden met het korps Zwitzers onder kommando van Generaal AUF- DER MAUR VON SCHWANAU, door zijne Majesteit van de Kantons *Schweitz* en *Tessino* in dienst van dit land genomen. De regering dezer kantons betoonden hem deswegens in den jare 1818 hunne dankbaarheid door de toezending der Decoratiën van hunne kantonnale orden van verdiensten. (1)

De bewijzen van zooveel achting en toegenegenheid, door buitenslandsche mogendheden hem betoond, wilde noch konde VAN DER PLAAT dragen, zonder de goedkeuring van zijnen Souverein. Hij verzocht dezelve nimmer; zijne gezondheid, die door de vermoeijensissen van vroegere dagen veel geleden had, was reeds sedert het jaar 1816 begonnen af te nemen en in 1818 zoo sterk achteruitgegaan, dat hij de werkzaamheden, aan zijnen post verknocht, met moeite waarnam.

Van daar dan ook, dat hij zich nimmer met zijne nieuw verkregen ordeteekens versierde, en men dezelve ook na zijn overlijden nooit heeft gevoegd gezien bij de eervolle titels, welke hem te voren reeds, zoowel binnen als buiten 's lands waren opgedragen.

Tot in den nazomer van 1819 bleef VAN DER PLAAT in persoon werkzaam; van toen af begon hij meer en meer te lijden en zoo zeer af te nemen, dat men in het laatst van Slagtmáand van dat jaar reeds voor eene spoedige ontbinding vreesde en dezelve sedert dien tijd dagelijks te gemoet zag. Met het begin van Sprokkelm. 1819 verminderden zijne lichaamskrachten hand over hand. Eene flauwe hoop tot verlenging van zijn leven ontstond er echter uit de meerdere rust, welke zijn lichaam scheen te genieten, en uit de sterke tegenwoordigheid van geest, die men in hem bespeurde; doch ook die hoop verdween voor altijd, toen hij op den 15. van laatstgemelde maand, binnen *Antwerpen* zeer zacht den adem

tuit-

(1) Die van *Schweitz* heeft tot motto: *Eer en verdiensten*. Die van *Tessino*: *Deugd, eer en verdiensten*.

uitblies in het bijzijn van zijne echtgenoot, bloedverwanten en vrienden.

Hij werd op den 19. daaraanvolgende met Militaire eerbewijzen plegtmatig ter aarde besteld in een grafkelder binnen de kapel op het kasteel van *Antwerpen*.

PLAAT, (ENGELBERT GEORGE VAN DER) werd geboren, op den 1. van Slagtm. 1756 binnen de stad *Grave*, in de Provincie *Noord-Brabant*. Hij was de oudste Zoon van Mr. JOHAN VAN DER PLAAT regerend Scholtus, Regter en Dijkgraaf der Stad *Grave* en des lands van *Kuik*, en van JOHANNA CHARLOTTA ARDESCH.

Even als zijn jongere broeder A. H. J. VAN DER PLAAT, Luitenant-Generaal, (zie het voorgaande Art.) genoot hij zijne opvoeding op de Artillerie-School van den Kapitein GUICHENON DE CHATILLON; terwijl zijne ouders lang voor zijne meerderjarigheid overleden waren.

ENG. GEORGE. v. D. P. werd in 1766 Kadet der artillerie, om drie jaren later als Kadet onder-officier, zijne militaire loopbaan te openen in het Artillerie-kamp bij *Brèda*.

Zijne geestvermogens ontwikkelden zich reeds vroeg; nog geen 15 jaren oud, den 15 van Oogstm. 1771 werd hij benoemd tot Luitenant. Van dat oogenblik was zijn leven het Vaderland gewijd, en was hij onvermoeid werkzaam; zijnde tot 1778 geëmploljeerd aan verschillende buitengewone werken in het voormalig *Staats-Vlaanderen*. Van dien tijd tot in 1784 was hij meer in de gelegenheid, om zijne kunde in het waterbouwkundige vak ten toon te kunnen spreiden, en wel voornamelijk bij gelegenheid van de bedijking van den Polder genaamd *de Hoofdplaat*.

Reeds in 1783 en 1784 fungeerde hij als Directeur, door ongesteldheid van den toenmaligen Directeur, in de bedijking van *Nieuw-Kieldrecht*, om van 1786 tot 1794 als mede-Directeur het bestuur te voeren over de belangrijke bedijkingen der schorren tusschen *Hulst*, *Axel*, en *Sas van Gend*, met derzelver Schutten Inundatie-Sluizen en verder daartoe behoorende werken.

Deze werkzaamheden, waarbij zijne Doorl. Hoogheid de Prins van *Oranje* betrokken was, werden door Z. D. H. van dat belang gerekend, dat v. d. P. van wege Hem een *aandenken* verkreeg, bestaande in werktuigen, y betrekkelijk zijn *metier*, voor de door hem overgeleverde kaarten, enz. blijkens extract uit het register der Notulen van die van den Rade en Rekeningen van Z. D. H. den Prins van *Oranje* enz. in dato 30. van Oogstm. 1784.

Opgemelde uitvoerige kaarten, op eene bijzondere groote schaal, en eene dergelijke van lateren datum van het frontier van *Staats-Vlaanderen*, met al de veranderingen door gemelde bedijkingen in 1784 tot op den inval der Fransche troepen in 1794, en alzo voornamelijk ingerigt, om de aaneenschakeling der verdediging door middel van inundatie en versterkte posten te doen opmerken,

ken , waarop nog alle destijds nieuw aangelegde fortificatie-werken zijn gebragt met afzonderlijke opmerkingen en authentique stukken door hem geformeerd , zijn nog aanwezig,

Deze werkzaamheden deden hem dan ook den graad van Kapitein in 1790 verwerven , eene bevordering , die de toenmalige Chef van het Corps der Genie , de algemeen om zijne kunde hoog geachte Luitenant-Generaal en Directeur der Genie Du MOULIN , reeds twee jaren te voren voor hem gevraagd had , blijkens eenen brief van hem in dato 4 van Lentem. 1778 , waarbij hij zich beklagde daarin niet te zijn geslaagd.

Hoe deze hoogst verdienstelijke Chef over zijne bekwaamheden dacht , blijkt genoegzaam uit een nader schrijven van hem in dato 18 van Bloeim. 1792 , waarin hij onder anderen zegt : „ UEd. zult hier te lande lang wachten om uwe verdiensten erkend en beloond te zien.”

Eenige maanden vroeger en wel in eenen brief van 28 van Louwm. van datzelfde jaar , bedankte hij hem voor het toezenden van plans enz. in dezer voege : „ Ik betuig u ten volle voldaan te zijn van uwe projecten ; dezelve versterken mij in het denkbeeld , dat ik reeds lang mij heb gemaakt gehad van uwe talenten , en mij te levendiger doet gevoelen , hoezeer 's lands dienst in het vervolg hier en daar zal moeten lijden , dat ik niet meer met zulke menschen als UEd. 's lands dienst naar mijne wenschen eenen goeden voortgang kan bezorgen.”

In 1793 werd hij belast met den aanleg der fortificatie-werken tegen de accesfen van den vijand , in het gedeelte van de *Schelde* af tot den *Braakman* , in staat van verdediging te stellen. Zijn gehouden gedrag in dezen , bleek op nieuw uit eenen anderen brief van meergemelden zijnen opper-Chef , den Directeur Du MOULIN , wanneer hij hem de ontvangst meldde van eenige stukken , daar bijvoegende : „ Deze stukken leveren al wederom een bewijs uit van uwe bekwaamheid en onvergelykelijke vigilantie.”

In Wijnm. 1794 maakten de tijdsomftandigheden de ontruiming van *Staats-Vlaanderen* noodzakelijk en moest hij dezelve helpen bevorderen. Hij verkreeg *Bergen op Zoom* tot residentie , verblijvende aldaar tothet in bezit nemen van het Vaderland door de Franschen.

Den 9 van Hooim. 1795 werd hij benoemd tot Luitenant-Kolonel Ingenieur , en bekwam vervolgens de directie der Fortificatien in het Departement der *Waal en Zuiderzee* , in welke hoedanigheid hij in 1799 aanzienlijke verbeteringen heeft gemaakt aan de *Grebbelinie*.

Zijne wijdloopige „Memorie wegens het nut en de noodzakelijkheid om het frontier van de zoogenaamde *Grebbelinie* of *Geldersche vallei* , benevens de prolongatie van dezelve door de *Neder-Betuwe* , in goeden staat van defenfie te houden.” Zijne „Memorie wegens de ten jare 1799 gelegde nieuwe werken door de *Ba-*

twe, dieneade tot prolongatie van de *Grebbe*linie, alsmede van die aan de *Grebbe-Sluis*, het oogmerk, waartoe dezelve zijn gelegd, alsmede over de gebreken, die zich voor de defensie aan dezelve opdoen, mitsgaders over de inundatie." bewijzen genoegzaam zijne werkzaamheid in die betrekking.

Terwijl eene menigte andere stukken zouden kunnen bijgebracht worden, om zijnen onvermoeiden werklust en kunde te bewijzen, willen wij alleen melding maken van:

„Zijne Memorie betreffende de limiet-scheiding van een gedeelte van *Staats-Vlaanderen*, met eene uitvoerige kaart op eene groote schaal door hem gemaakt, en in 1787 aan den Generaal Directeur Du MOULIN overgegeven, en waarop de verkeerde vorderingen van het Oostenrijksche Gouvernement worden aangetoond en door daadzaken wederlegd."

Van „zijne Memorie wegens het in staat van defensie stellen van vestingen en posten, dewelke zich bevinden in het Departement van de *Waal* tot aan de *Zuiderzee*."

Van „zijne Bedenkingen in dato Louwm. 1807 op het rapport van den Kolonel Directeur CROISSET nopens het frontier van de *Grebbe*linie en prolongatie door de *Betuwe* van den 4. van Winternaand 1806."

Van „zijne Aanmerkingen in dato Winterm. 1815 op de Memorie van het groot Comité Centraal der Genie en Artillerie, geformeerd in het najaar van 1808 en voorjaar van 1809 betreffende het frontier van *Brabant*."

Van „zijne Projecten tot verbetering der vesting *Grave* door hem in 1816 geformeerd." en meer andere, opdat niet ons gezegde geheel op zich zelve zoude staan. Reeds voor zijne verplaatting van *Bergen op Zoom* had er eenig misverstand plaats gegrepen tusschen hem en den aan den Directeur Generaal Du MOULIN opgevolgden Directeur Generaal. Deze geschillen namen toe en hadden ten gevolge het nemen van zijn ontslag, dat hij, niet dan op aanhoudend verzoek, eervol ontving den 22 van Lentem. 1800.

Dat dit ontslag als eene ramp voor 'slands dienst beschouwd werd, blijkt genoegzaam uit eenen brief van den Agent van Oorlog in dato 27. van Bloeim. 1800 waarin hij zegt."

„Ik saaisfeer teffens deze gelegenheid U mijn leedwezen over het verlies, hetgeen 'slands dienst door eenen officier van uwe kunde geleden heeft, te betuigen. Niets zoude mij aangenamer geweest zijn, bijaldien ik tijdig genoeg van de redenen, die U tot het nemen uwer demissie gepermoveerd hebben, ware geïnformeerd geweest, dezelve zoo veel mogelijk uit den weg te ruimen en daardoor een officier van mérite in een vak, in hetwelk wij zoo veel goede sujetten noodig hebben, voor den lande te conferveren."

Tot

Tot in 1803 leefde hij afgezonderd in den schoot zijner familie op een buitenverblijf bij 's Hertogenbosch, alwaar hij het smartelijk verlies zijner echtgenoot moest ondergaan. Deze slag trof hem zwaar, daar zijne kinderen allen nog jong waren, en de moederlijke zorg zeer behoeften; en deed hem meer en meer al het onaangename van een werkeloos leven ondervinden. De oorsprong zijner ontslagneming was intuschen ook uit den weg gernimd, door het op pensioen stellen van den toenmaligen Directeur-Generaal, waarvan de werkzaamheden gevoegd werden bij het Ministerie van Oorlog, even als zulks in *Frankrijk* plaats had.

Aan het hoofd derzelve werd hij nu geplaatst als Commissaris voor de Genie, den 9^{en} van Oogstm. 1803 om in het jaar 1808 als fungerend Chef van divisie met den Minister te werken.

Twee jaren vroeger was hij lid der Commissie, op last van den Koning van *Holland* benoemd, tot het inleveren van een bereedeerd verslag, van den staat der vestingen en magazijnen, met bijvoeging van zoodanige consideratien, als met betrekking tot het daarstellen van bezuinigingen in die vakken zouden kunnen dienen. Welke Commissie nader belast werd, met het formeren eener Memorie in zich bevattende eene beschrijving van den staat van het defensie-wezen uit een militair oogpunt beschouwd, en van de middelen, welke moeten gebezigd worden om het Rijk te verdedigen; wordende aan hem tevens het voeren der pen bij die gelegenheid opgedragen.

De vereeniging van het Koninkrijk *Holland*, met het Fransche Keizerrijk, maakte de ontbinding van het Ministerie van Oorlog noodzakelijk. Hetzelve had op den 31. van Winterm. 1810 plaats, en hij verkreeg als toen, op zijn verzoek, zijn ontslag in de laatst door hem bekleedde militaire waardigheid, namelijk als Luitenant-Kolonel, vestigende zijne woonplaats te *Nijmegen*, alwaar hij verbleef tot in 1814, als wanneer hij dadelijk, nadat de *Franschen* die vesting verlaten hadden, zich naar 's Hage spoedde, om zijne diensten den Souvereinen Vorst en het Vaderland aan te bieden. Dadelijk werd hij werkzaam bij het Ministerie van Oorlog in den *Haag*, tot dat het Z. K. H. behaagde hem bij besluit van den 16. van Lentem. 1814 aan te stellen tot Kolonel Directeur der vierde directie van Fortificatien, in welke hoedanigheid hij in 1815 de vestingen *Grave*, 's Hertogenbosch, *Breda* en *Bergen op Zoom* in staat van verdediging stelde.

Den 24. van Slagtm. 1816 werd hij bevorderd tot Generaal-Majoor en Directeur der Fortificatien.

Sedert de vereeniging van *Belgie* met *Nederland*, was hij onvermoeid werkzaam ter bevestiging van het nieuwe gedeelte des Koninkrijks, en wel bijzonder met het maken van aanmerkelijke verbeteringen aan de vestingwerken van *Antwerpen*, en omliggende Forten, en het ontwerpen van nieuwe Porten, ter meerdere uit-

breiding en volmaking dier belangrijke en hoogst gewigtige vesting. Ook de Forten *Lillo* en *Liefkenshoek* werden bij die gelegenheid verbeterd.

Deze werkzaamheden droegen dan ook zoo zeer de goedkeuring van Z. M. den Koning weg, dat hem Hoogstdezelve bij besluit van den 1. van Wijnm. 1818, benoemde tot Ridder van den Nederlandfchen Leeuw, en in 1823 tot Ridder van de Militaire Willemsorde, derde Klasse, met dezen allezins vleijenden confiderans: dat dezelve strekte tot „een blijk van Z. M. tevredenheid over de door Zijn Hoog Ed. Gestr. verrigte werkzaamheden voor de bevestiging van het zuidelijke frontier, onlangs door Hoogstdezelve in oogenschouw genomen.” Bij welke in oogenschouwing, die den 12. van Bloeim. 1823 plaats had, het Z. M. behaagd had, hem mondeling de vleijendste lofsuitingen toe te zwaaijen.

Waren er geene genoegzame bewijzen van het vertrouwen, dat Z. M. in zijne kunde, ijver en regtvaardigheid stelde, de verschildende Commissien, als die wegens de rampen van *Charleroi*, van *Bergen in Henegouwen*, en van *Ath*, waarin hij gesteld werd, met betrekking tot de ongelukken, die er achtereenvolgens voorviel, bij gelegenheid van het bevestigen van het zuidelijk frontier van het Koninkrijk, zouden dit voldoende bewijzen.

Eene dispositie van den Minister van Oorlog in dato den 3. van Hooim. 1824, betrekkelijk *Ath*, om van de andere geen gewag te maken, zullen wij slechts aanhalen om de wijze aan te toonen, op welke hij zich van die hoogst gewigtige en zeer kiefche taak kweet. Dezelve was vervat in deze bewoordingen:

„Zijne Majesteit mij bij dispositie van den 25. der vorige maand gemagtigd hebbende aan U. Edele Gestrengen Hoogstderzelver tevredenheid te betuigen, wegens het door U. Edele Gestrengte verrigte tot de moeilijke ontknooping der zaken van de bevestiging der stad *Ath*, en het weder te regt brengen derzelve, en alzoo wegens de weluitgevoerde Commissie, welke door Z. M. aan U. Hoog Edele Gestrengen opgedragen is geweest, heb ik het genoeg, bij dezen, aan opgemelden last, te voldoen.”

In Herfstm. 1827 werd hij door Z. M. benoemd, tot Directeur der 3° directie van Fortificatien, Hoofdplaats *Gend*; eene directie, waarin zoo vele misbruiken hadden plaats gegrepen. Was deze benoeming vereerend, als leverende een bewijs van het vertrouwen, dat Z. M. in zijn' persoon en kunde stelde, zoo als Z. K. H. Prins FREDERIK hem deed opmerken; dezelve was niet minder bezwarend voor hem. De hoogst bedroevende omstandigheden, die in dat gedeelte van het Koninkrijk, met betrekking tot de bevestiging van eenige steden plaats gegrepen hadden, maakten het voor hem van het uiterste belang, en dus was het niet dan schoorvoetende, dat hij voorstellen van dien aard, hoe vleijend en vereerend ook voorgedragen, aannam.

Hoe-

Hoewel nog genoegzame veerkracht bezittende, om op zijn 71 jaar den lande te dienen, vreesde hij echter niet geheel aan zijne verplichting te zullen kunnen voldoen, wanneer hij de dienst der 3^e Directie aanvaardde, zijnde hij geheel onbekend met de gewigtige Vestingen, welke in die Directie nog in het midden harer constructie waren, en nog door meer anderen stonden gevolgd te worden. Het bleek naderhand, dat hij zich niet geheel vergist had; tot op het einde van 1829 volbragt hij de hem opgelegde moeilijke taak, als wanneer hij, op zijn aanhoudend verzoek, den 28. van Oogstm. 1829, zijn eervol ontslag uit gemelde betrekking ontving, met toelagging van een pensioen, gegevenredigd aan zijne langdurige diensten. Hij had echter daarvan slechts kort genot; verwisfelende het tijdelijke met het eeuwige den 15. van Slagtm. 1831 te *Grave*, zijne geboorteplaats, en alwaar hij op den 17 daaraanvolgende in het Familie-graf werd bijgezet; wordende zijn lijk alleen gevolgd door de Leden van het Corps der Genie en eenige personen, die volstrekt aangehouden hadden, om hem de laatste eer te mogen bewijzen, als een blijk hunner hoogachting; terwijl de overledene uitdrukkelijk verlangd had, alle mogelijk Militaire eerbewijzen af te wijzen.

Een aanval van beroerte maakte een einde aan zijn nuttig en voor zijne betrekkingen en bekenden dierbaar leven. De stad, die hem het licht gaf, mogt ook toevallig zijnen laatste ademtocht ontvangen; daar hij op zijne terugreis van *Nijmegen* naar 's *Hertogenbosch*, de plaats van zijn verblijf, te *Grave* ongesteld werd, en ten huize van zijnen vriend, den Majoor SCHULLER, het leven verliet.

Het deel, dat de Koninklijke Familie nam in het verlies van dezen zijn Vaderland en Koning oprecht liefhebbenden man, en die slechts gewenscht had, den goeden uitslag van de ongelukkige omstandigheden, waarin het Vaderland bij zijn afsterven verkeerde, nog te mogen beleven, blijkt ten duidelijkste uit de brieven dier Hooge personaadjes, aan de familie geschreven. Die van Z. K. H. den Prins van *Oranje* mag in zekere opzichten als eene apologie van zijn leven beschouwd worden; en hoewel de overige mede in dergelijke bewoordingen vervat waren, zullen wij alleen het slot van de zijne, als erfgenaam van den troon, overnemen, waarbij hij even hartelijk als ongekunsteld zijn leed betuigt over deszelfs afsterven; zeggende verder, dat het troostrijk is, zich te *mogen herinneren aan de voortreffelijke hoedanigheden en groote verdiensten van den waardigen man, die zoo lange jaren den Lande altijd met vernieuwden ijver diende.*

PLACENTIUS. (JOHANNES) OF JEAN LE PLAISANT. Was geboren te *St. Truijen*, omhelsde te *Maastricht* den geestelijken stand, en overleed aldaar, zoo men denkt, in 1548. Behalve eenige dichtstukken, waaronder de *Pugna Pacorum per Placentium Porcium Poëtam*,

een gedicht van ongeveer 350 Hexameters, waarvan elk woord met eene P begint, (aan monnikengeduld ontrak het hem dus niet), schreef hij eene levensbeschrijving der bisschoppen van *Tongeren*, *Maastricht* en *Luik*, in het Latijn. Dit werk is eerst afzonderlijk en naderhand door BOXHORN in zijne *Respublica Leodienis* gedrukt. In de voorrede zegt PLACENTIUS, gedagteekend 14 Herfstm. 1529, dat hij bijna alle de boekerijen der omstreken doorzocht had, om bouwstoffen voor dit werk op te zamelen, en verzekert, dat hij ter goeder trouw mededeelt, hetgeen hij in de Luiksche kronijken gevonden heeft. Hij was een groot voorstander der sterrewigchelarij; ook heeft hij onbezorgd de fabelachtige overleveringen medegedeeld in zijn werk; hetzelfde eindigt met het jaar 1506, of met de verkiezing van ERARD VAN DER MARK tot bisschop van *Luik*.

PLANCIUS. (PETRUS) Predikant te *Amsterdam*, in het laatste der 16de en het begin der 17de eeuw, was een man, bij uitslek ervaren in het vak der Aardrijks- en Sterrekunde. Hij vervaardigde eene tafel van de afwijking der Magneetnaald. Hij maakte zich bij het vaderland en de wetenschap ten hoogste verdienstelijk door zijne onderwijzingen in de sterre-zeevaart- en aardrijkskunde, waardoor hij niet weinig toebragt tot de vorming van die voortreffelijke zeelieden, welke den roem van *Nederland's* Gemeenebest met deszelfs welvaart verhoogden en voor langen tijd verzekerden. Men kent de waarnemingen, gedaan door twee onzer eerste zeelieden, FREDERIK HOUTMAN en PIETER DIRKSZ., die den stand bepaalden van vele der zuidelijke sterren, en aan wie men de vorming van verscheidene zuidelijke sterbeelden verschuldigd is. Welligt heeft PLANCIUS beiden en zeker den laatsten op deze waarnemingen opmerkzaam gemaakt, en de wijze geleerd, hoe zij moeten gedaan worden.

PLANCK. (JACOB GOTTLIEB) Te *Nürtingen*, in het koninkrijk *Wurtemberg*, den 15 van Slagtm. 1751 geboren, was een zoon van den Stads- en ambtssecretaris G. J. PLANCK aldaar. Zijne opvoeding genoot hij in de klooster-inrigtingen *Blaubeiern* en *Bebenhausen*. In de eerste school leidde hem de hoogleeraar KÜBLER tot de beoefening der Oude Letterkunde met den weldadigsten en vaderlijken aandrang op, totdat de smaak daarvoor in zijn' eigen' geest opgewekt was.

In het jaar 1769 kwam hij te *Tübingen* aan het Stipendium, en na zijne wijsgeerige en godgeleerde studiën aan de Hoogeschool aldaar te hebben voltooid, werd hij in 1771 *Magister*, en de eerste van die er promoveerden; maar in het volgend jaar Repetitor bij het Theologisch Stift te *Tübingen*. Deze post veroorloofde hem het grootste gedeelte van zijn' tijd te besteden aan eene vrije rondzwerving op het groote veld der geleerdheid. In 1781 werd hij tot Hoogleeraar en Predikant aangesteld bij de hooge Karels-school te *Stuttgart*, en in 1784, in plaats van wijlen WALCH, tot gewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid naar *Göttingen* beroepen. Hier verwierf hij in 1787
bij

bij het 50jarig jubilé der Universteit van de Faculteit te *Tubingen*, zeer onverwacht de waardigheid van *Theologiae Doctor*. In 1791 werd hij Profesfor primarius en Consistoriaal-raad. Ook, sedert 1798 kreeg hij zitting en stem in het Consistorie te *Hanover*, en in 1815 werd hij Generaal-Superintendent in het Vorstendom *Göttingen*. Gedurende de Westphaalsche Regering, was hij Voorzitter van het Consistorie te *Göttingen*, en ontving na de herstelling der zaken, in 1817 de Guelphen-orde, in 1828 de ambtswaardigheid te *Bunsfeld*, in 1830 die van Opperconsistoriaal-raad, en op den 15 van Grasm. 1831 mogt hij in stilte zijn 50jarig jubilé als Hoogleeraar vieren. Hij werd onderscheidene malen afgebeeld; men vindt zijne portraiten in *BAYER's Magaz. für Pred.*; in de *Neue Allg. Deutsche Bibliothek*; in de *Leipz. Litt. Zeit.*, en in den *Almanach der Universität, Göttingen*. In PUTZER's *Academ. Gesch. von Göttingen*, (11 Thl. f. 121) en in SAALFELD's *Fortsetz*; (f 283) is eene lijst zijner geschriften, waaraan echter nog enkelen ontbreken.

In de *Allgem. Kirchen-Zeitung* wordt naar waarheid van hem gezegd: „Hetgeen hij in het tijdvak van eene halve eeuw (zijn hoofdwerk *de Geschichte der Entstehung und Ausbildung des Protestantischen Lehrbegriffs*, verscheen in 1781; zijn laatste de: *Geschichte der Protestantische Theologi von der Konkordienformel bis in die Mitte des achtzehnten Jahrhunderts*, kwam in 1831 in het licht) voor de wetenschappen gedaan en geleverd heeft, wordt met eene zeldzame eenstemmigheid niet alleen in *Deutschland*, maar ook door de geheele beschaafde wereld erkend. ”

Toen hij den 31. van Oogstm. 1833 te *Göttingen* overleed, had hij de waardigheden van Senior der Godgeleerde Faculteit aldaar, Opper-Consistoriaalraad, Superintendent-Generaal en Abt van *Bursfelde*, Commandeur van de Guelphen- en Ridder van de Wurtembergische Burgerlijke verdiensten-orde tot op zijnen 82jarigen levensloop verkregen, van welke hij de 49 laatste aan de dienst der Göttingfche Hoogeschool toewijdde. Na een kort ziekbed eindigde hij zijn leven, door een verval van krachten, even rustig en zacht, als hetzelfde door de eenvoudigheid van zijn huisfelijk leven, en de liefderijke waardigheid, waarmede hij zich onder de zijnen gedroeg, voortdurend geweest was. De Hoogeschool te *Göttingen* verloor in hem een der beroemdste en werkzaamste meesters; de wetenschap een' van hare ijverigste bevorderaars, de kerk een' godgeleerde, wiens voorwerp van vereering niet alleen die zijner geloofsgenooten was. Bij zijne ter aarde bestelling, op den 3den van Herfstm. sprak Dr. RUPERTI eenige eenvoudige, maar hartelijke en krachtige woorden, die, uit een' als met hem verwanten geest gevloeid, geheel den grooten man waardig waren. „Hij had,” zoo als de redenaar zeide, „nooit een' vijand gehad, en kon er geen' hebben. ”

PLANTENKUNDE. De plantenkunde der oude volken bepaalde zich voornamelijk tot de planten van hun vaderland, en wel bij.

zon-

zonder tot diegene, welke den mensch tot spijsze, geneesmiddelen, of op andere wijzen van dienst waren. De Grieken en Romeinen kenden slechts 1,500 soorten van planten.

Eerst later, voornamelijk sedert vier eeuwen, ontwaakte in *Europa* den geest der wetenschappen, welke zoo veel mogelijk alle voorwerpen der schepping, ook zonder eenige berekening van het nut, hetwelk dezelve den mensch aanbrenge, alleen om der voorwerpen wille zelve, wilde leeren kennen, zoo wel doode steen als ertsen, goede kruiden zoo wel als onkruiden, huisdieren zoo wel als ongedierte enz.

Natuurlijk moest bij deze wetenschappelijke nasporing der natuur, eene menigte van plantensoorten beschouwd, beschreven en gekend worden, die voorheen in het geheel niet in aanmerking kwamen.

Bijzonder nam het getal der bekende planten, sedert de ontdekking van *Amerika*, en door menigvuldige wetenschappelijke reizen, aanmerkelijk toe.

De plantkundigen vonden bij het verdeelen der planten, twee wijzen, namelijk eene kunstmatige en eene natuurlijke verdeeling.

Bij de kunstmatige verdeeling, koos men een of ander bepaald deel der plant, b. v. de bloesem of de vruchten enz. en bragt de planten in eene klasze, die met betrekking tot dit deel met elkander overeen kwamen. Verdeelt men dezelve, b. v. naar de bloesem, dan komen de erwten en de boonen met den acaciaboom in dezelfde klasze, dewijl derzelver bloesems met elkander overeenkomen. Verdeelt men ze naar derzelver geslacht, of zoogenoemde voortteelings-werktuigen, dan komt de aardbezie met de pruimen- en appelboomen in dezelfde klasze. —

Bij de natuurlijke verdeeling let men niet zoo zeer op de overeenstemming der planten in zekere bepaalde deelen, maar neem als het ware de planten in hun geheel in aanmerking, en verdeelt ze daarna in soorten, en brengt dan de boomen allen in ééne klasze, zoo ook de struiken, de grassoorten enz. welke men dan weder in bijzondere soorten verdeelt.

Sedert de tweede helft van de 17e eeuw, bijzonder echter sedert LINNEUS, wiens *systema* vele aanhangers kreeg, en die in 1778 overleed, werden de plantkundige reizen menigvuldiger, en hierdoor de kennis der over de geheele aarde verspreide planten meer uitgebreid. Terwijl Grieken en Romeinen slechts 1,500 soorten kenden, en TOURNEFORT, in 1708 overleden, er 4,000 telde, klom het getal der bekende soorten in onzen tijd tot 56,000. Nu ook eerst kon men aan eene Geographie der planten, die zich tot de geheele aarde bepaalde, denken.

Onder de plantkundige reizigers, verdienen vooral genoemd te worden, TOURNEFORT, die bijzonder het oosten bezocht. Hij was de eerste, die de waarneming deed, dat bij den *Ararat*, de voortbrengselen uit het plantenrijk, naar de hoogte, boven de oppervlakte der zee

zee, veranderden. — Aan den voet van dezen berg vond hij de planten van *Klein-Azië*, op het midden die van *Frankrijk*, en boven op die van *Lapland* groeijen. LINNEUS en HALLER (in zijne *Historia Stirpium Helvetiae*) breidden de ondervinding van TOURNEFORT nog verder uit. HUMBOLDT en BONPLAND bragten 3880 nieuwe soorten van planten uit *Amerika*. In 1807 schreef HUMBOLDT zijne *proeve over de Geographie der planten*; in 1815 zijne *verhandeling over de Geographische verdeeling der planten*, werken voor de Geographie der planten van het hoogste belang. WAHLENBERG's *Flora Lapponica*, zijn *Tentamen de Vegetatione et Climate in Helvetia Septentrionali* (1813) en zijne *Flora Carpathorum principalium* (1814), deden deze wetenschap veel nut. VON BUCH, ENGELHARDT en PARVOT leverden bijdragen; in 1814 verschenen BROWN's belangrijke *algemeene waarnemingen over de plantenkenntnis van Australië*. Hij telde meer dan 4000 Australische soorten, en in 1823 ontvingen wij de grondtrekken eener algemeene Geographie der planten van SHOUW.

De Geographie der planten leert de tegenwoordige betrekking der planten tot de oppervlakte van den aardbol kennen, terwijl daarentegen de geschiedenis der planten, over derzelver oorsprong en later ondergane veranderingen handelt.

De bijzondere voorwerpen van de Geographie der planten zijn:

1°. De *standplaats (statio)* der planten. Hiertoe behoort of zij land- water- of tweeflachtige planten zijn, of zij op eenen kiezel kalk- of zoutachtigen grond of op graniet schiefer enz., op eenen bebouwd of onbebouwd grond groeijen, of zij beter vrij in het licht, of in de schaduw der bosschen voortkomen enz.

2°. De verbreidingskring (*extensio*) eener plant, d. i. het deel der oppervlakte der aarde, waarop de plant wordt gevonden. De uitgestrektheid van den verbreidingskring met betrekking tot de geographische breedte, is de *breedtestreek* of *zone*, welke eene noordelijke en zuidelijke grens heeft; diezelfde uitgestrektheid met betrekking tot de geographische lengte is de *lengtestreek* of *zone*, welke eene oostelijke en westelijke grenspaal heeft; deze beide streken of *zonen* vormen de *horizontale uitgestrektheid* eener plant.

3°. De *verticale uitgestrektheid* eener plant, *hoogtestreek (region)* genoemd, is de verbreidingskring eener plant op eene bepaalde breedte van het minimum der hoogte boven de oppervlakte der zee, alwaar zij groeit — de laagste plaats waar zij voorkomt — tot het maximum, de hoogste plaats waar men haar vindt. — Zoo strekt de hoogte streek der dennen in *Noorwegen* van 0 tot 2,400 voeten boven de oppervlakte der zee. De oever der zee is de onderste, de hoogte van 2,400 voeten de bovenste grens. (1)

Naar

(1) Temperatuursfeer is de door de meeste en minste warmte, welke tot den groei der planten noodig is, bepaalde uitgestrektheid. Eene plant kan eene groote temperatuursfeer bij eenen kleinen verbreidingskring hebben, wanneer zij b. v. in de Zwitsersche *Alpen* van 5,000 tot 5,000 voeten hoog groeit, terwijl eene plant bij eene zeer kleine temperatuursfeer zich van den noorder tot den zuiderkeerkring uitstrekt.

Naar het verschil der breedte zijn ook de grenzen der hoogtestreken van sommige planten zeer onderscheiden. De graansoorten b. v. beginnen in de gebergten van *Amerika* op dezelfde hoogte, op welke zij in de Zwitsersche bergen ophouden te groeijen, de grens der boomen is in *Lapland* 1800, in *Zwitserland* 5500 en in de *Andes* 10,800 voet boven de oppervlakte der zee.

In het noordelijke halfrond schijnt eene breedte van 10 tot 15° de gewoonlijkste voor hooge planten te zijn, terwijl *zonen* of streken van 5 tot 30° tot de zeldzamen behooren. In de zuidelijke gematigde luchstreek wil men dat de verbreidingskringen kleiner zijn.

a. *Lapland* en *Noord-Afrika* hebben op eenen afstand van 28 tot 30° breedte slechts 61 gemeenschappelijke soorten van planten, terwijl daarentegende *Karpathen* en *Denemarken*, bij een verschil van 5 á 6° breedte, 761 gemeenschappelijke soorten hebben.

b. De mensch heeft deze streken dikwerf door kunst verbreed. De natuurlijke poolgrens der oranje-appelen komt mogelijk niet boven den 30°, doch door kunst komen zij tot op 44° voort.

c. Planten van het zuidelijke halfrond komen gedeeltelijk op het noordelijke voort, b. v. van de 446 soorten van *Zuid-Afrika* groeijen er 300 in de noordelijke gematigde luchstreek. BROWN geeft 165 Europeesche planten op, die in *Nieuw Holland*; THUNBERG 118, die in *Zuid-Afrika* groeijen.

De lengtestreken zijn gewoonlijk grooter dan de breedtestreken. In de Noord-poollanden is een groot aantal planten aan de drie werelddeelen gemeen. Hoe meer men echter de evenachtstlijn nadert, en hoe grooter de streek wordt, hoe zeldzamer men planten kan vinden, welker verbreidingskring eenen volkomen rand om de aarde vormt.

Groenland en *Lapland* hebben $\frac{1}{6}$ der soorten gemeen; de meeste der door ROSS en PARRY in het noorden van *Amerika* gevondene planten groeijen ook in *Lapland*. De helft der in *Kamtschatka* gevondene planten zijn Europeesche, andere zijn Noord-Amerikaansche, $\frac{1}{7}$ der Noord-Amerikaansche planten zijn Europeesche. Van 1,113 soorten in *Siberie* zijn bijna de helft Europeesche, terwijl daarentegen HUMBOLDT en BONPLAND tuschen de keerkringen in *Amerika* slechts 24 soorten vonden, die deze streken met *Europa* gemeen hebben.

In *Lapland*, waar de sneeuwlinie tot op 3,300 voet hoog is, groeijen dikwerf planten van den oever der zee af, tot op deze hoogte, hetwelk in het Zuidelijk Europeesch gebergte slechts met weinige, in de *Andes* alleen met lage planten het geval is: 1,200 tot 1,800 voet kan de gewone uitgestrektheid naar de hoogte zijn, 12,000 voet is eene zeldzaamheid. Planten van eene groote breedtestreek hebben gewoonlijk ook eene groote hoogtestreek (*region*). De gewone heideplant, welke in de vlakte van 68° 40' tot 40° N. B. groeit, heeft in *Zuid-Europa* eene hoogtestreek van 9,000 voet.

a. WAHLENBERG, SHOUW, HUMBOLDT en anderen hebben hoogtestreken

van

van bepaalde gebergten opgemaakt. Volgens WAHLENBERG en SHOUW volgen b. v. in het noorden van *Zwitserland* van 46° tot 48° de hoogtestreken, van onder af, zich dus op.

1. De vlakte.
2. Het gebied van den walnoten boom, wiens bovenste grenscheiding op 2500 voet is.
3. Het gebied van den beuken-boom, dat zich tot 4,000 voet uitstrekt.
4. Het gebied van de dennenboomen tot 5,500 voet.
5. Het Neder-Alpen gebied tot aan de grenzen der struikgewasfen, b. v. de Alpenroos tot 7,000 voet.
6. Het Opper-Alpengebied of het sneeuwgebied.

Voor de *Appenijnen* van 42° tot 43° N. B. geeft SHOUW de volgende gebieden op :

1. Het altijd groen gebied, waar boomen en struikgewasfen derzelver bladen niet verliezen, van de oppervlakte tot 1,200 voet hoogte.
2. Het gebied der eiken- en kastanjeboomen. Eikeboomen met afvallende bladeren en kastanjeboomen, de voornaamste bestanddeelen der boschen; altijd groene boomen verdwijnen; de kruiden worden meer gelijk aan de Noord-Europesche, 1,200—3,000 voet hoog.
3. Gebied der beukenboomen 3,000—5,000 voeten; de beukenboom is de voornaamste, de roode den (*Pinus picea*) en de gemeene den (*Pinus sylvestris*) zijn zeldzaam.
4. Onder-Alpengebied 5,000—6,000 voeten, benken en gemeene dennen, slechts als struikgewas, hier en daar Alpenplanten.
5. Beneden-Alpengebied 6,000—7,500. Boschbesfen (*Vaccinium Myrtillus*) en alle Alpenplanten. —
6. Het-boven Alpengebied 7,500—8,900 voeten.

HAMILTON verdeelt *Nepaul* op ongeveer 26° N. B. in drie gebieden :

1. De vlakte met Indische voortbrengfelen.
2. Het berg gebied met boschen van eiken-dennen-kastanjenooten en andere boomen en kruiden van Europesche soort.
3. Het Alpengebied met eene soort van roode dennen rhododendrons (1) berkenboomen.

In de *Andes*, tusfchen de keerkringen, strekt, volgens HUMBOLDT, het geheele gebied der palmen zich van 0—1,200 voet uit, de boomen hebben altijd bladen, de graszoden op den grond ontbreken. In het gematigd gebied van 1,200—6,600 voet zijn de naar boomen gelijkende varenkruiden de voornaamste; in het koude gebied van 6,600—14,700 voet groeijen eikenboomen enz. doch

van

(1) Aan de boven *Sedledje* niet ver van de bronnen van den *Ganges* komen de mbrikoozen, tot op 10,000 voeten hoog, zeer goed voort, koren tot op 11,200; jalt 12,500; eerst op eene hoogte van 14,500 voeten begint de sneeuwlinio. Zie RITTER in *Berliner Taschenbuch* van 1829, seite 171.

van 11,400 tot 14,760 slechts grassoorten en schurftmos. In *Peru* echter strekt zich de landbouw tot boven 12,000 voet hoogte uit. Op deze hoogte groeijen aan het meer *Tchcaca* rogge, aardappelen, turksch koren en zelfs tarwe zeer goed.—

De gegevene voorbeelden bevestigen de te voren opgegevene waarnemingen van *TOURNEFORT* aan den *Ararat*, die *HALLER* herhaalt, wanneer hij zegt, dat in het Canton *Wallis*, indien men het gebergte *Sion* beklimt, na 7 uren opklimmens, planten gevonden worden, die van 40° tot 80° N. B. groeijen. Men kan het noordelijk halfrond der aarde, even als het zuidelijke als eenen berg aanmerken, welker top de Noordpool en wiens voet de evennachtslijn is. Wanneer op de *Andes* tusschen de keerkringen een condor, in weinige minuten uit het sneeuwgebied van den *Chimborazo*, door de gebieden waar slechts mosfen en grassoorten groeijen, lager door die der eikenboomen, boomachtige varenkruiden, tot in het laagste heete gebied der palmen aan de groote *Zuidzee* kan afdalen, zal hij, ook bij de snelste regt naar het noorden gerigte vlugt, langen tijd noodig hebben om van het gebied der palmen, tusschen de keerkringen, in de poolstreken te komen, waar slechts grassoorten en mosfen groeijen.—

Het schijnt echter dat zoowel op de hoogste bergen als in de uiterst bekende poolstreken de sneeuw aan alle voortkomen van planten eenen grenspaal zet; waar deze ontbreekt, vertoonen zich ook planten. Zoo vonden *PHILIPPS* en *SCORESBY* nog tusschen 77° en 80° N. B., kapitein *SABINE* tusschen 70° en 76°, niet alleen schurft- en anderé mossoorten, maar ook hoogere planten.— Zoo zag ook *RAMOND*, in de *Pyreneën*, hooge planten op eene hoogte van 9,000, *SAUSSURE* op den *Mont Blanc* op 10,700, *HUMBOLDT* in de *Andes* op 17,100 voet hoogte meer of min boven de sneeuwlinie. Mosfen vond *SAUSSURE* op den *Mont Blanc* op 14,400 voet, dicht bij den top.

De verzengde luchtstreek heeft meer boomen en struiken dan de gematigde; binnen den poolcirkel groeijen, even als op de hoogste streken der bergen, slechts struiken geene boomen.—

De palmboomen worden 150 voet hoog; de waspalmen (*Ceroxylon andicola*) tot 180 voet; deze groeijen in eene gematigde streek der verzengde luchtstreek. De boabab (*Adansonia digitata*), een boom tusschen de keerkringen, welks stam tot 77 voet diameter heeft. Een drakenboom, bij den piek van *Teneriffa*, die 45 voet in den omtrek; de *Etna* heeft kastanjeboomen van 64 tot 70 voet in den omtrek; de grootste en beroemdste heeft 180 voet aan den wortel.— *Noord-Amerika* is rijk aan zeer groote boomen.

De grootte der bladeren neemt van de pool af, waar het naaldhout gevonden wordt, tot aan den *Equator* toe, waar men de palmbladeren vindt, even zoo de bloemen. De bloemen van den Zuid-Ame-

Amerikaansche *Aristolachia* dragen mutsen als klunderen, de bloemen van de Javaansche *Rafflesia* hebben 3 Engelsche voeten in doorsnede.

Het afvallen van het loof in de gematigde en koude luchtstrekken heeft iets eigenaardigs; terwijl boomen en struiken der verzengde luchtstreek hun loof het geheele jaar door behouden, hergeen ook reeds in de lage streken van *Zuid-Europa*, b. v. in de altijd groene streken der *Appenijnen* het geval is.

Het aantal der soorten van planten neemt in *Europa* van het noorden naar het zuiden toe. Zoo heeft *Lapland* 1100, *Denemarken* 3034, *Frankrijk* 5000, enz. Daarentegen schijnt de gematigde luchtstreek van het Zuidelijk halfrond rijker aan soorten te zijn dan de verzengde. *BROWN* bragt uit *Nieuw-Holland* en van *Diemensland* 4000 planten mede, waarvan de helft tusschen 33° en 35° Z. B. gevonden werden. *THUNBERG* verzamelde aan de zuidpunt van *Afrika* 3842 planten; thans kent men er daar wel reeds 5000.

SHOUW geeft voorbeelden van de verspreiding der klasfen, geslachten en soorten, waarvan wij eenigen der voornaamften willen opgeven.

1. De wijnstok.

In *West-Frankrijk* bij *Nantes* komt hij tot 47° 20' voort; in *Champagne* tot 50° aan den *Rijn* tot 51° bij *Meisen* over 51° bij *Grunberg* in *Silefen* dicht bij 52° en bij *Potsdam* daar over, in *Hongarije* tot 49°. Men teelt denzelven bij *Astrakan*, aan den *Kaukasus* en in *Perzië*. In *Japan* wordt de druif niet rijp; in *China* wordt zij niet geplant. Het zuidelijkst groeit de wijnstok op *Ferro* (27° 48') en het eiland *Bahrein*, weinig in *Egypte*.—

2. De dennen.

Deze zijn een saprijk, altijd groen, meestal hartschtig naaldhout, tot dezelve behooren de zilverdennen, roodedennen en de lorkenboom; de gemeene den- pijn- en ook cederboom behooren hier toe. Deze boomen zijn van veel belang voor huis- en scheepsbouw, den bergbouw, als brandstof enz.

In *Noorwegen* gaat de den; hoewel slechts als kreupelhout, tot 70°, de lorkenboom in *Rusland* en *Siberië* tot 68°. Dit naaldhout vindt men in *West-Frankrijk*, *Schotland*; *Noorwegen*; *Zweden*, het noorden van *Duitschland*, ons vaderland en in *Rusland* van de *Oostzee* tot *Kamschatka* en verder over *Japan* heen tot in de groote boschen van naaldhout van *Noord-Amerika*.—

Zuidelijker zijn de dennen, de voornaamste boomen op bergen, op de *Alpen*, de *Appenijnen*, den *Kaukasus*, de hooge landen van *Mexico* en *Indië*; in de vlakten worden zij niet lager dan 30° gevonden. Op het zuidelijk halfrond kent men geene dennen.—

In *Lapland* groeijen de dennen tot op eene hoogte van 1200 voeten, in de *Karpathen* (als kreupelhout) tot op 6100 in *Zwitserland* tot op 6350, op den *Kaukasus* (namelijk van 42° tot 43°) tot op

5500 voeten, op de *Appenijnen* mede onder deze breedte tot op 6000, en in het hooge land van *Mexico* tot op 12,120 voeten hoog.

De gemeene den vindt men van *Schotland* tot aan de *Lena*, van *Lapland* tot aan *Sicilië*.

3°. De graanfoorten.

Binnen den poolcirkel heeft men slechts op weinige plaatsen landbouw. In *Siberië* tot 60°, in *Kamschatka* nog niet tot 51°, in *Noord-West-Amerika* (in de Russische bezittingen) groeijen slechts gerst en rogge tot op 58°. Op de Oostkust van *Amerika* naauwelijks boven 52°. In *Lapland* gaat de grens tot 70°.

Gerst en haver, de noordelijkste graanfoorten in *Europa*, maken in het noorden van *Noorwegen*, *Zweden* en *Schotland*, en een deel van *Siberië* het voornaamste voedsel uit.

Op de gerst en haver volgt ten zuiden de rogge. Zij is het voornaamste voedsel in het zuiden van *Zweden* en *Noorwegen*, in *Denemarken*, *Schotland*, de landen van de *Oost-Zee* en in een deel van *Siberië*, gerst wordt in deze landen voornamelijk voor bier, haver voor de paarden gebouwd.

Zuidelijker wordt het brood voornamelijk van tarwe vervaardigd, zoo als in *Engeland*, *Frankrijk*, een deel van *Duitschland* en *Hongarijen*, aan den *Kaukasus*, en de landen van *Middel-Azië*. De wijnstok verdringt gedeeltelijk in deze oorden de garstteeld, ten zuiden van de landen, alwaar de tarwe het voornaamste voedsel is, worden rijst en turkschkoren (maïs) met de tarwe verbouwd, zoo als in *Portugal*, *Spanje*, de oorden van *Frankrijk* aan de *Middellandsche-Zee*, *Italië*, *Griekenland*, *Klein-Azië*, *Perzië*, *Indië*, *Arabië*, *Egypte*, *Nubië*, de *Barbarijfche-Statens* en op de *Canarische eilanden*. De rogge komt nog in aanmerkelijke hoeveelheid voort, de haver verdwijnt eindelijk, de gerst dient alleen tot voeder van paarden en muil dieren.

In *China*, *Japan* en *Indië* is rijst het voornaamste graan. *Noord-Amerika* heeft tarwe en rogge. Onder de verzengde luchtstreek is in *Amerika* (1) het turksch koren, in *Azië* de rijst, in *Afrika* beide gelijk, waarfchijnlijk omdat de maïs uit *Amerika* en de rijst uit *Azië* oorspronkelijk is. In de landen tusschen de keerkringen heeft men ook nog belangrijke planten tot voedsel, zoo als de palmboomen waarvan de verschillende foorten, dadelen, kokosnoten en sago (de meelachtige kern van den stam) opleveren (2). Op de eilanden van de *Zuid-Zee* geeft de broodboom het voornaamste voedsel.

In

(1) In *Amerika* bouwde men voorheen geene granen, gelijk er ook geen melkdier gehouden werd. Een Neger slaaf van *Cortes* zaaide het eerst drie tarwekorrels in *Mexico*. De Franciskaner *Rixi* uit *Gené* zaaide dezelve het eerst in *Quito*.

HUMBOLDT'S *Ansichten*.

(2) Van 112 soorten van palmboomen komen er slechts 12 buiten de keerkringen voort. En echter loopen derzelver grenzen in *Nieuw-Holland* en *Afrika* slechts tot 55°, in *Nieuw-Zeeland* tot 38° Z. B. op het Noordelijk halfroond in *Noord-Amerika* tot 36° bij *Nissa* tot 44° N. B. Volgens *LINNAEUS* zijn de palmen de vorsten der plantewereld.

In de gematigde luchtfreek aan het zuidelijk halfrond heeft de landbouw veel overeenkomst met die van het Noordelijk halfrond. In *Zuid-Brazilië*, *Buenos-Aires*, *Chili*, aan de *Kaap de Goede Hoop* en in de gematigde luchtfreek van *Nieuw Holland*, is de tarwe het voornaamste graan. Gerst en rogge vindt men in de zuidelijkste deelen der genoemde landen en in *van Diemensland*. — Naar de hoogte is de maïs het voornaamste graan van 3,000 — 6,000 voeten, lager staat de *Pisang* met haar gelijk. Van 6,000 — 9240 voeten zijn de Europeische graansoorten de voornaamste, in de laagste streken de tarwe, en hooger op gerst en haver, van 9240 tot 12,300 voeten hoogte worden slechts aardappelen geteeld.

4°. Aardappelen en peulvruchten.

Aardappelen, omstreeks het jaar 1623 uit *Peru* en *Chili* naar *Europa* gebragt, groeijen tot op 60° N. B., en in *Finnmarken* zelfs tot 66°. Erwtten bouwt men in *Europa* tot 62°. Ja zelfs agurken in *Archanghel* tot 65° N. B. (1)

5°. Vruchtboomen.

Kerfen en pruimen groeijen het beste van 55° tot 40°. Appelen en peren komen in *Zweden* tot aan *Stokholm*, hoewel klein voort, in *Rusland* tot 55°. De walnoot, in het zuiden van *Duitschland*, dikwerf zoo menigvuldig, is in *Jutland* maar zeldzaam. Echte kastanjes komen tot nabij *Meissen* voort; sterk vruchtdragende kastanjeboomen bij *Wernigerode* aan de noordzijde van het *Hartzgebergte*.

Amandelen teelt men b. v. in de *Palts* tot 50° N. B. De olijfboom is voornamelijk in *Z. Duitschland* te huis.

Onder anderen behooren vooral de volgende planten, alleen tot de verzengde luchtfreek:

Palm-, koffij-, brood-, papierboomen, cacao, indigo, ananasfen, lemmetjes, kampher, casava, suikerriet, pisang, ijamswortel, kruidnagelen, bamboesfoorten, cypresen en ander kostbaar meubel- en verwhout.

Het warmere gedeelte der gematigde luchtfreek brengt voort:

Laurier, veldkool, chinaasappelen, olijven, citroenen, dadelen, maanzaad, manna, thee, tamarinde, aloë, saffraan, zoethout, fennebladeren, boonen, linzen, hartstong, leliën, angelieren, vijgenboomen, geraniums, myrthen, peulvruchten, gras, bedwelmende kruiden, klokjesbloemen, haver, hyacinthen.

In het koudere gedeelte der gematigde luchtfreek heeft men nog: aardzwam, rietgewassen; en grasfoorten.

In de bevrozene luchtfreek heeft men:

Gen.

(1) De tabak is sedert 1560 in *Europa* verspreid en wordt tot 63° N. B. in *Finland*, verbouwd. De koffij kwam in 1615 naar *Venetië*, 1652 naar *Engeland*, 1658 naar *Frankrijk*; in *Duitschland* is dezelve na den zevenjarigen oorlog algemeen; de beste groeit in *Zuid-Arabië*; de thee is in *China* en *Japan* te huis. In 1826 werd in *Engeland* voor ongeveer 30 millioenen L. St. aan thee uit *China* ingevoerd.

Gentiaan of bitterwortel, mos, schurftmos, korrelig steenbreek, loog- en vogelkruiden.

PLANTIJN, Een vermaard Boekdrukker en beoefenaar der Nederlandsche taal. Hoewel een Franschman van geboorte, begreep hij echter, dat een man, die zich in Nederland vestigde, (na het bezoeken van vele drukkerijen in Nederland zette hij zich te *Antwerpen* neder) ook de Nederlandsche taal behoorde te kennen. Doch hij liet het bij geene oppervlakkige kennis berusten, maar sloeg zelfs handen aan het werk ter vervaardiging van een Nederlandsch woordenboek dat op zijne drukkerij, destijds een der eerste van *Europa*, in 1573 het licht zag, onder den titel: *Thesaurus Teutonice Linguae*. Het is echter verre weg beneden het werk van den corrector zijner drukkerij, den beroemden CORNELIS KILIAAN.—

PLARIABRIGA, oude benaming van BILBAO, in *Spanje*.

PLATANON of AHORNWOUD, te *Sparta*, was de plaats alwaar men de bloemen ging plukken voor de kransen waarmede de schoone HELENA op haar bruiloftsfeest versierd werd. Het *Platanistus* of het *Ahornplein* was te *Sparta* eene vlakte aan de oevers van de *Eurotas*, beschaduwed door statige Ahornboomen en door de rivier omringd. Men vond er de standbeelden van HERCULES of der heldenkracht welke alles beheerscht, en dat van LYCURGUS of der wet, welke de menschen te zamen verbindt.

* PLATINA. Men weet dat sedert eenige jaren in de Russische bergwerken aan de Aziatische zijde van den *Ural* zeer veel Platina gevonden is, zoo zelfs, dat de opbrengst van dit metaal in die bergwerken die der Amerikaansche Platina-mijnen overtreft. Ten einde daarvan grooter nut te trekken, heeft de Russische regering in 1828 bevolen, om eene nieuwe munt van Platina te slaan, en in omloop te brengen, ter waarde van 3 zilveren roebels, hetwelk echter slechts als proefneming moest beschouwd worden, daar tevens bepaald werd, dat niemand genoodzaakt zoude zijn, deze munt aantenemen.

Hoe vreemd zulks ook klinken moge, hebben sommige lieden, die *Europa* gedurig waarschuwen om tegen de toenemende magt van *Rusland* op zijne hoede te zijn, daartoe ook wederom eene drangreden gevonden in het uitgeven dezer nieuwe munt, vermits, zoo redeneerden zij, de overvloed van dit kostelijk metaal den Russischen rijkdom oneindig vermeederen, en alzoo ook het overwigt van *Rusland* over de andere staten op nieuw verzekeren moest.

In een Duitsch dagblad is een vertoog van een deskundige verschenen, waarin het dwaze en ongegronde dezer vrees aangetoond, en tevens bewezen wordt, dat de Platina munt, wel verre van aan *Rusland* eene bron van groote rijkdommen op te leveren bezwaartijk ooit algemeen gangbaar zal kunnen worden. Volgens dezen schrijver mist de Platina eenige der voorname hoedanigheden welke in een metaal vereischt worden, waaruit men eene gangbare munt wil slaan.

Het

Het is waar, dat zij bijna voor geene vermindering van hoedanigheid vatbaar is, en in kleine hoeveelheden eene groote waarde vertegenwoordigt: maar zij is zoo moeilijk te bewerken, dat de kosten van het munt in evenredigheid bij de Platina oneindig hooger staan, dan bij het goud en zilver, terwijl de waarde van dit metaal vijfmaal minder bedraagt, dan die van het goud. De kosten van het slaan der drieroebelstukken in *Rusland* hebben 37 ten honderd van de waarde der munt bedragen. Dit alleen zoude reeds eene genoegzame reden tegen het gebruik der Platina voor geldmunten zijn; maar daarenboven mist de Platina een ander hoofdvereischte; zij is namelijk geene algemeen gewilde waar. „Het schoon blinkende goud en zilver,” zegt de schrijver, „blijft altijd eene behoefte voor lieden, die zich zelve gaarne opsmukken en op schitterend huisraad gesteld zijn; maar Platina kan dit nooit worden. In *Amerika* heeft men degengevesten en hechten van messen, in *Londen* en *Parijs* horologiekettingen en andere sieraden uit Platina vervaardigd, maar geene liefhebbers daarvoor gevonden.

De vale en dofte kleur der Platina wordt door vele gemeene metalen overtroffen; zij is slechts tot het verglazen van aardewerk en voor scheikundige werktuigen bruikbaar, en kan dus nooit eene algemeene waarde verkrijgen, ten zij men welligt middelen wist uitte vinden, om dezelve op eene goedkoope wijze tot voorwerpen van algemeene behoefte te verwerken; het is derhalve moeilijk te befeffen, hoe de rijkdom en de magt van *Rusland* door deszelfs vruchtbare Platina-mijnen zoo schrikbarend zoude kunnen toeneemen, als sommigen beweerd hebben.” — Doch het zal wel overal nooit aan lieden ontbreken, die de eigenlijke magt en rijkdom der staten op de verkeerde plaats zoeken.

Uit *Petersburg* schreef men den 20 van Herfstm. 1833: De opgravingen van goud, Platina en zilver in *Rusland* leveren steeds veel voordeel aan het rijk op. De Platina-mijnen, waarin dat kostbaar metaal gevonden wordt, liggen meer op de oostelijke zijde van het *Ural-gebergte*, in overstromde landen, en wel ter diepte van drie ellen. Men heeft verschillende stukken van 18 tot 21 ponden gevonden. Goud komt meer voor op de Europeische of westelijke zijde van den *Ural*; de stukken gedegen goud zijn minder zwaar dan van het Platina; echter vindt men ook stukken van eenige ponden zwaarte. De zwaarste klomp goud is te *Bogoslofsk* in het gouvernement *Perm* gevonden; dezelve weegt 27 pond. Men kan rekenen, dat in dit jaar *Siberië* aan edele metalen heeft opgeleverd 1000 pud (een pud is ongeveer 40 pond) zilver, 200 tot 240 pud goud en 110 tot 130 pud platina. Als men weet, dat alle bijzondere opdelvingen van edele metalen 15 pct. bruto aan de keizerlijke schatkist moeten opbrengen, en dat vele gewigtige mijnen eigendom van de kroon zijn, dan kan men nagaan hoe vele voordeelen deze metalen aan *Rusland* opleveren.

Blijkens een door den Russischen berg-ingenieur, overste SOBOLOWSKI, uitgegeven verslag, hebben de verschillende platina-bergwerken in den *Ural*, van 1824 tot het einde van 1833, ruim 476 pud of omstreeks 190 centenaars zuivere platina opgebracht.

Daarvan zijn 400 pud vermunt geworden, hetwelk de som van 8,186,620 roebels opgebracht heeft. De opbrengst der mijnen had gemakkelijk nog verhoogd kunnen worden, indien het niet aan de noodige bergwerkers ontbroken had.

De Russische Platina-munten bestaan thans uit stukken van 12, 6 en 3 roebels. Eenigen tijd geleden werden door eenen handelaar in speciën, aan den scheikundigen I. S. LASSAIGNE te *Parijs* verscheidene dubbele Louis d'or ter hand gesteld, ten einde het gehalte van dezelve te onderzoeken omdat zij zwaarder waren dan gewoonlijk het geval is. Deze stukken wogen namelijk 15,45 grammen terwijl zij gewoonlijk slechts 15,25 wegen; ook derzelver specifiek gewigt kwam niet met het gewone overeen, daar dit 20,135 bedraagt en deze stukken maar 19,45 wogen. Zij bestonden van binnen uit een plati-afschijfje, hetwelk 11,20 grammen woog, en om hetwelk een plaatje goud van 4,05 gelegd was; het goud was daarenboven nog met 0,20 gr. zilver vermengd hetwelk waarschijnlijk gediend had tot het foldeeren van het goud op het platina. Op al deze munten stond het jaartal 1788.

Ten einde de bestanddeelen te onderzoeken, brak LASSAIGNE deze dubbele Louis d'or in vier stukken, en begoot dezelve met een mengsel, zamengesteld uit één deel salpeterzuur en drie deelen zoutzuur, hetwelk verdund was met eene hoeveelheid water gelijk aan een vierde gedeelte van deszelfs gewigt. In tien minuten loste zich al het goud op; de vloeistof was oranjegeel, de stukken platina waren zuiver wit en toonden nog den verheven muntslag van het stuk. Met water verdund zijnde, zonk het chloorzilver op den bodem van de oplossing. Het opgeloste goud werd op de bekende wijze door zwavelzuur-ijzeroxyde gescheiden en te zamen gesmolten. De geringe hoeveelheid platina, welke zich tegelijk met het goud opgelost had, werd met ammoniak afgescheiden en door hitte tot den vorm van metaal terug gebracht, dezelve bedroeg 0,56 grammen.

Deze stukken bestonden dus uit 11,20 platina, 4,05 goud en 0,20 zilver; te zamen 15,45.

De schrijver van dit bericht heeft bij eenen goudsmid eene Hanoversche pistool gezien, welke ook bestond uit platina, hetwelk met goud belegd was. Dezelve was doorgesneden geworden men kon op de snede, door de groote rekbaarheid van het goud, het binnenste niet van het buitenste onderscheiden. Bij het doorbreken konde men evenwel de twee metalen zeer gemakkelijk zien. Deze daadzaken bewijzen, hoe voorzigtig men in het aannemen van gouden stukken moet zijn.

PLE-

PLEBEJI. Dit was de naam welke men aan de *gemeene lieden* of *vrije burgers* van Rome gaf, om hen van de *Patricii* of *edelen* en van de *Liberti* of *vrijelingen* te onderscheiden.

PLEIJEL. (IGNATIUS) Een groot componist, die in 1757 in Oostenrijk geboren werd, en een leerling van den grooten HAYDN was. In 1778 werd hij kapelmeester bij de Domkerk te Straatsburg en bleef daar tot in 1786, wanneer hij eene reis naar Italië ondernam. Later liet hij dit ambt varen en zette zich te Parijs neder, waar hij een groot handelshuis in muziek en instrumenten oprigtte en staande hield. Hij mogt den ouderdom van 74 jaren bereiken en overleed op den 15^e van Slagtm. 1832. — Ten bewijze hoezeer nog tegenwoordig zijne muziek gezocht wordt, dient dat, op een in 1830 gehouden examen van de kweekelingen der koninklijke muzikkschool te s'Gravenhage, eene symphonie van hem werd uitgevoerd. Doorgaans is zijne compositie in de uitvoering niet zeer zwaar, en wordt om die reden veel door leerlingen en liefhebbers beoefend, terwijl de meesters in de kunst doorgaans de muziek van latere componisten verkiezen.

PLUIMGRAAF. Zie **GRAAF.**

PLUIJMER. (JOAN) was een vriend en kunstgenoot van ANTONIDES hij leefde dus in de 17^e eeuw. Zijn treurspel: *de gekroonde na haar dood* (de geschiedenis van INES DE CASTRO) werd langen tijd op het Amsterdamsche tooneel vertoond; hij was medepachter van dien schouwburg, en streed met ANTONIDES sterk tegen de school van PELS, en het kunstgenootschap, *Nil volentibus arduum*. Hij was ook nog dichter van: *de Vrek*, *'t School voor de jaloerschen*, *Krispijn starrekijker*, blijspelen; *Pyramus en Thisbé*, treurspel. Zie WAGENAAR, *Amsterdam* III D. fol. bladz. 251.

***PLUTARCHUS.** Deze heroemde man was zoo ervaren in de philosophie dat hij met ieder Atheensch wijsgeer konde vergeleken worden. Zijne ouders zijn onbekend. Van zijne opvoeding is mede niets zeker, doch uit zijne werken kunnen wij genoeg opmaken, dat dezelve uitstekend is geweest; hij leefde voor en onder de regering van keizer TRAJANUS, *qui eum*, zegt een levensbeschrijver, *consularibus honoribus ornavit* en die aan alle Praefecten van *Ilyrië* beval, om niets zonder last van PLUTARCHUS te doen. De keizer hield hem dus; zoo als blijkt, in groote eere.

PLUTARCHUS maakt in de levens van ANTONIUS, PERICLES en op andere plaatsen melding van NERO en DOMITIANUS, onder wier tijden hij dus ook nog geleefd heeft.

Sossia SENECIO, van wien veel melding in PLUTARCHUS werken gemaakt wordt, was vier malen Consul onder TRAJANUS.

Hij zegt in het boekje: *an seni gerenda respublica*, dat hij een priester van den Pythischen APOLLO is geweest.

Het is waarschijnlijk dat PLUTARCHUS zijne *Levens van beroemde*

de mannen reeds bejaard zijnde heeft geschreven, en wel na zijne overige werken; ook maakt hij in de levens van ROMULUS en CAMILLUS melding van zijne (dus vroeger geschrevene) *Questiones Romanae*.

Met zooveel oordeel heeft PLUTARCHUS de Grieken en Romeinen, welke hij stuk voor stuk wilde vergelijken, met zooveel trouw, bevalligheid en welsprekendheid derzelve leven, daden en dood verhaald; met zooveel juistheid doorgaans hetgeen in hen overeenkwam en hetgeen verschildte vergeleken, en ter beoordeeling voorgesteld, dat wij genoodzaakt worden onze toestemming aan AGATHIAS te geven, een schrijver die onder JUSTINIANUS leefde, en zegt, dat er niemand te vinden is, wiens lof als schrijver dien van PLUTARCHUS evenaart of slechts eenigzins op zijde kan komen.

Schoon is ook het gezegde van THEODORUS GAZA, een zeer geleerd man, en het oude *Griekenland* waardig, die door zijne vrienden gevraagd, welken schrijver hij, indien allen op één na vergaan moesten, uit zoude willen kiezen, antwoordde: „PLUTARCHUS” gevoelende dat door niemand meer, meer verschillende en meer nuttige werken, die tevens tot uitspanning van den geest dienen, immer waren uitgegeven.

PLUVIER, (I. E.) een anders weinig bekend Nederlandsch schrijver bestudeerde in 1776 de vraag over den tijd van het grootste volksgeluk in *Nederland* sedert de tijden der Franken tot op KAREL V, ten voordeele der regering van FILIPS den Schoone.

PNYX, (de) was te *Athene* de plaats, waar het volk vergaderde, om over de algemeene belangen te raadplegen, dezelve was voorzien van zitplaatsen. Rondom den regterstoel in het midden der plaats opgerigt, was eene kleine uitgetrektheid gronds, door een gespannen touw afgeperkt, om te beletten dat de drom van het volk den regters geen overlast aandeed. Ter zijde lag een groote steen, waarop de roeper klom om stilte te gebieden; wat verder op zag men eenen zonnwijzer, en aan het einde van de PNYX stond een tempel aan de Zanggodinnen toegewijd.

PO. (de) Door de oude dichters vermaard geworden, onder den naam van de *Eridanus*, is de voornaamste rivier van *Italië*, heeft zijnen oorsprong in *Piëmont* in het gebergte van *Viso*, en stort zich, na het noorden van *Italië* doorstroomd en onderscheidene andere rivieren in zich opgenomen te hebben, in de *Golf van Venetië*.

POECILE of GALERIJ van SCHILDERSTUKKEN te *Athene*, aldus genaamd omdat men er zoo vele verschillende schilderstukken van MYKON en POLYNOTUS aantrof, welke de eerste geweest zijn, die met vier kleuren gearbeid hebben.

POEL, (EGBERT VAN DER) te *Rotterdam* geboren, in 1691 overleden, wordt door G. VAN SPAAN, den geschiedschrijver dier stad, als de bes-

beste brandschilder van gansch *Nederland* genoemd. De schilderijen, die in een ruim aantal van hem voorhanden zijn, bestaan in boeren-binnenhuizen, keukenstukken van allerlei groenten en eetwaren voorzien, strandgezigten bij dag en maanlicht, binnenwaters, en dorpsgezigten, door de ondergaande zon verlicht, en in vreugdevuren en brandblusfchingen, die door hem op eene vaardige en gemakkelijke wijze behandeld zijn, op tafereelen van geen' grooten omtrek. Zijne ordonnantiën, zelfs van geringe voorwerpen, zijn rijk en grootsch; de schikking der beelden en bijwerken, als ook die van licht en schaduw, doelmatig en natuurlijk en de kleuren warm en krachtig, maar de teekening is somtijds onnauwkeurig en de uitvoering onachtzaam, waardoor zijne werken van zeer ongelijke waarde zijn. Het meest is hij om zijne vuur en brandlichten beroemd. De schrikbarende voorstellingen van *Delft* en deszelfs deerlijken toestand bij en even na het springen van het kruidmagazijn in 1654; van huizen, molens, dorpsbuurten of stads-gedeelten in vollen brand, waarbij de nacht, door vuur en vonken verlicht, een akelig tooneel oplevert van den angst en verwarring der menschen, die trachten te bluschen, te vlugten of goederen te bergen; dit waren de onderwerpen, waarin hij uitmuntte door de krachtige uitdrukking van het vuur en deszelfs verlichting der voorwerpen, nog door niemand, uit de *Nederlandsche school* daarin te dien tijde overtroffen.

In de aanzienlijkste kunstverzamelingen vond men zijne werken, als in de Galerij van von LICHTENSTEIN te *Wenen*, in het kabinet van WINKLER te *Dresden*, en in dat van DE BURTIN te *Brussel*. Laatstgenoemde schreef eene uitvoerige verhandeling over de kennis der schilderijen, en bepaalde daarin den hoogsten prijs, die er in het openbaar voor een der schilderijen van VAN DER POEL betaald is, op 2400 francs, dat dan zeker een der uitmuntendste stukken van zijne schilderwerken zal geweest zijn.

Op de verkooping van wijlen den Heer VAN DER POT te *Rotterdam* in 1808 werd er 115 gl. voor een brandgezicht van VAN DER POEL als hoogste prijs van zijne werken besteed.

POELENBURG, (CORNELIS) wiens uitmuntende knnstgewrochten naar verdiensten tot hoogen prijs gestegen zijn, was zoo geacht in zijne geboortestad, dat de steeg, waarin hij te *Utrecht* gewoond heeft, sedert zijn overlijden, den naam van Poelenburgsteeg behouden heeft. HOUBRAKE teekent in het levensberigt van hem aan, dat hij in 't jaar 1660 stierf, dat eene vergissing moet wezen, naardien hij in 1664 met JOHAN VAN DER MEER nog Deken van het *Utrechtsch Schilders-Collegie* geweest is, en men de jaarlijksche toelage voor zijne leerlingen over de jaren 1664, 1665 en 1666 in de rekening van het gemelde Collegie verantwoord vindt.

POHONDJATI, (*Tectoria Grandis*) is de kostbaarste boom

van *Java*, door de sterkte en duurzaamheid van zijn hout, hetwelk even dienstig voor de timmering van huizen als voor den scheepsbouw is. Er bestaat geen hout in *Europa*, dat met het djati (of jati) te vergelijken is. Het wordt ook op het vaste land van *Azië* gevonden.

Een schip hiervan gebouwd kan wel 18 á 20 togten van *Ben-galen* naar *China* maken voor het buiten gebruik behoeft gesteld te worden.

De djati groeit snel en tot eene aanzienlijke hoogte, zijne bladeren zijn breed en zeer groot. De boom tiert beter in het oostelijk dan in het westelijk gedeelte van *Java*, waar hij zeldzamer voorkomt. De Gouverneur Generaal Baron VAN DER CAPELLEN, had eene groote menigte djatiboomen in het park en de omstreken van Buitenzorg doen planten. Men vindt intusschen de fraaiste bosschen in de residentien *Rembang*, *Japara*, *Samarang* en *Cheribon*. In de landen van *Tjaskin* en *Pamanoekan*, in de provincie *Krawang* vindt men ook nog wel djatiboomen, maar zij hebben aldaar reeds eenen minderen groei en zijn kleiner van gedaante.

POIRTERS, (ADRIAAN) uit *Oostenrijk*, was een Jezuit die achtervolgens de fraaie letteren te *Mechelen*, *Maastricht* en *Leuven* onderwees, en in eerstgemelde stad ten jare 1674, 68 jaren oud, overleed. Hij was volkomen de Brabandsche volksdichter, omdat hij den trant van CATS volgde. Zijn *Masker van de wereld*, meer dan 25 maal herdrukt, zijn *heilig Hof van den Keizer THEODOSIUS* (*Type-ten* 1696) een werk vol zinnebeelden zijn benevens vele andere genoegzaam bekend, waaronder *den allerheiligsten naem I. H. S. voor een nieuwjaarsgift*, *Antw.* 1647. *Het duifken in de steenrots*. *Het leven van St. ROSALIE* enz. Nog gedichten op het eerste eenwgetij der Jezuiten (1640), op de overwinning van den Kardinaal-Infant (in eene schermutseling bij *Kalloo* in 1638) enz. In denzelfden smaak is de zedepoëzij, genoemd *des werelds proeffsteen*, van Pater GESCHIER, van *Brugge*, eene vrije navolging uit het Latijn, meermalen bij HUYDECOPER aangehaald.

POITEVINE. Allerkleinste oude Fransche munt van biljoen. Zie op *POUGEOISE*.

POL (CHRISTIAAN VAN) werd te *Heemstede*, bij *Haarlem* den 14 van Lentem. 1752 geboren. In zijne jeugd is hij ondermeester aldaar op de school van I. DER KINDEREN, geweest waar hij reeds eene ongemeene zucht tot schilderen aan den dag legde, en door dezen schoolonderwijzer daartoe werd aangefpoord; dat hij ten gevolge daarvan als knecht bij den schilder BOMBAARS te *Haarlem* ging werken, en daarmede tot diens overlijden aanhield, wanneer hij naar *Antwerpen* vertrok, om zich meer en meer in die kunst te volmaken. Hij was de oudste zoon van een talrijk huisgezin.

VAN POL leerde te *Antwerpen* het geraadschilderen. De beide van
SPAEN-

SPAENDONCKS, VAN DAEL en MALEINE traden hunne loopbaan in de kunsten ook in, met in dit vak te *Antwerpen* te leeren schilderen, waarin toen voornamelijk bloemen schenen gebezigd te worden. *Antwerpen* kan zich dus beroemen de eerste kiem van het talent onzer vermaardste bloemschilders ontwikkeld te hebben, die deze stad als hun tweede Vaderland mogen beschouwen.

VAN POL kwam te *Parijs* in 1782, waar hij spoedig een' grooten naam maakte met arabesken te schilderen, een aanlokkelijk vak wel is waar, maar dat zeer ligt gevaarlijk voor den goeden smaak wordt, doch waaraan hij, door er bloemen, vruchten en vogels onder te mengen, nog meer aangenaamheid wist bijtezetten. Hij bearbeidde vele arabesken, bijzonder te *Bellevue*, te *Chantilly* en te *St. Cloud*. Altijd was hem zijn vriend VAN DAEL hierbij behulpzaam, een vriend, met wien hij tot aan zijnen dood in de naauwste betrekking leefde. Vervolgens maakte deze kunstenaar grooten opgang met het maken van snuifdoosdekfels met bloemen, een vak, waarin hij zeer wel slaagde. Men vindt er, onder het groot aantal, van zijne hand aanwezig, eenige van een' buitengemeen fijnen smaak, welke, bij het bevallige der zamensstelling gevoegd, er eenmaal den prijs van zal doen stijgen.

Er zijn er zulke fraaie, onder welke men vooral één telt, dat hij weinig tijds voor zijn' dood verkocht, dat men, indien toevallig, zijn naam er niet op stond, men ligt zou verleid worden hetzelfde aan namen van meer beroemdheid, dan de zijne, toetekennen. Al wat in de schilderkunst ons van de natuur verwijderd, verwijderd ons tevens van de volmaaktheid. Zonder deze dekfels zou mischien VAN POL veel verder gekomen zijn in zijne kunst; dan had hij tijd gevonden, om een grooter aantal studiën te vervaardigen, het eenig middel, om zijn talent meer en meer te volmaken. De natuur alleen behoudt zich het regt voor, om aan de verbeelding de juiste grenzen voorteschrijven.

Deze schilder schilderde in olieverw verscheiden fraaie bloemen fruitstukken; hij ordonneerde wel en zijne details zijn goed; mischien vergat hij somtijds, dat de uitwerking dikwijls kleine opofferingen vordert.

Het fraaiste en grootste stuk van VAN POL werd bij de Tentoonstelling van 1809 (1) vertoond; hoewel ongunstig geplaatst genoot het algemeen bijval. Men ziet in hetzelfde in eene groote vaas eene menigte bloemen van verschillende soorten, zeer gelukkig gerangschikt. Een blaauwe hyacint is uitstekend schoon, gelijk ook een papaver, bij welken het oog vooral, om den waren toon in de bladeren vertoeft, en verscheiden tulpen, zijne geliefkoosde bloemen. Buiten de vaas bewondert men ook de waarheid en de dunheid, waarmede eenige klokjes daar als ter neêrge-

(1) Reeds veel vroeger gaf hij proeven zijner kunstbekwaamheid op de tentoonstelling te *Parys*, onder anderen bevond zich ook een bloemstuk op die van het jaar 12. (1804)

geworpen zijn. Een ananas van de eerste schoonheid versiert den voorgrond. Bij eenige kleine opofferingen aan de uitwerking en geringe veranderingen, zou deze fraaije schilderij nog veel gewonnen hebben. Hieromtrent zou onze kunstenaar zonder twijfel gemakkelijk den raad van zijnen vriend VAN DAEL, dien hij altijd, schoon veel jonger dan hij zelf, als zijn vader beschouwde, gevolgd hebben; maar de tentoonstelling werd geopend, en het stuk moest er dus op verschijnen, zoo als het was, en niet zoo als VAN POL het zelf gaarne gezien had. Het ontbrak hem een weinig te veel aan eierzucht; hij zeide dalkwijls: „Dit is inderdaad mijn beste stuk, maar het is er daarom ver af, dat ik het goed zal noemen.” Hij schilderde zeer goed vruchten, vooral perziken en druiven, gelijk ook vogelen en andere dieren.

Het weinige, dat hij in dit laatste vak deed, bewijst wat hij er in had kunnen doen, indien hij hetzelfde gezet en ijverig beoefend had. Deze kunstenaar vervaardigde verscheide ordonnantiën voor de *Gobelins*, waarin de bloemen als hoofdsieraad gebruikt worden. Hij werkte goed in waterverwen en nog beter in gouache. Er bestaat van hem, onder andere fraaije teekeningen, eene witte roos met waterverw, waarbij hij van het witte papier handig heeft weten gebruik te maken.

De Provincieroois, de koningin der bloemen, was altijd een voorwerp, aan welks voorstelling de bloemschilders wanhoopten; hoewel al de bladen slechts ééne kleur schijnen te hebben, verschilden de schakeringen zoo in het oneindige, dat men nauwelijks op het palet genoeg kleuren tot derzelver afbeelding vindt. VAN POL schilderde in zijne jeugd deze bloem vrij wel; in meer gevorderde jaren slaagde hij daarin minder. „Ik zoek altijd” zeide hij tegen VAN DAEL „mijne rozen beter en beter te maken; maar al zoekende, zie ik maar al te duidelijk, dat de uwe de natuur oneindig nader bij komen, dan de mijne. Het is iedereen niet gegeven om volmaakt te zijn.” Zijne geschilderde studiën dragen veel blijken van waarheid. De laatste jaren zijns levens werden besteed, om aan lieden van aanzien lessen te geven.

VAN POL overleed den 21. van Bloeim. 1813, in den ouderdom van 61 jaren, na eene kortstondige ziekte van eenige dagen. Hij leed weinig en had nooit anderen doen lijden. Allen, die een zachtvaardig en braaf karakter beminnen, zullen hem lang betreuren. Van hem sprekende, noemde men hem altijd *den goeden* VAN POL.

Een oneigenbatig en regtvaardig karakter en onbesproken zeden maakten hem bij elk een bemind. Hij sprak eer kwaad van zich zelve dan van anderen. Alle zijne vrienden, en daar onder kan men bijna allen tellen, die hem kenden, lieten hem dit regt wervaren. Nooit kwam er ten nadeele, van wien ook, een woord over zijne lippen; integendeel sprak hij altijd gunstig over zijne kunstbroeders, en liet niet na hun, die in het zelfde vak, als hij, schilderden, regt te doen.

Bij

Bij de verkooping zijner schilderijen, werd zijn grootste en fraaiste stuk, aan de Hr. DAGOTJ, porseleinfabrikeur, verkocht, voor een veel lager prijs, dan de kunstenaar 'er dikwijls bij zijn leven voor weigerde aan te nemen.

Hij had deze fraaije ordonnantie in het klein, zoowel in olie-verw als in gouache, nageschilderd. Dit laatste, een der aangenaamste stukken van dezen schilder, werd door den Hr. LA TOUR DU PIN gekocht, wiens echtgenoot eene leerlinge des overledenen was. Verscheidene kleine schilderijen en studiën schafte zich Mej. DE L' EPINE aan, welke de kunsten met zoo goeden uitslag beoefent. Deze dame gevoelde, als eene ware liefhebster, spijt van geen grooter aantal gekocht te hebben. De studiën werden vrij wel verkocht; men vindt dezelve in den handel niet weder, eene rede te meer, om niet te zeggen, dat men dezelve te duur betaalde, en dat de bezitters zich mogen gelukwenschen, van zich dezelve te hebben aangeschaft.

POLA, (HENDRIK) historieschilder, is door G. HOET op de lijst der door van MANDER en HOUBRAKEN overgeflagene kunst-schilders geplaatst; hij was waarschijnlijk een stad en kunstgenoot van PIETER VAN CUJCK, die in de 17de eeuw leefde en te s' Gravenhage geboren werd, alwaar kamers waren, die door hem met historische en zinnebeeldige onderwerpen, door levensgrootte beelden voorgesteld, beschilderd waren; doch die wat behangfel of tapijachtig gewerkt zijn.

POLEN, als staat, is nog slechts zamengesteld uit dat kleine gedeelte der voormalige monarchale Republiek, dat men sedert het jaar 1814 het Koninkrijk *Polen* noemt. Dit Koninkrijk maakt echter, zoowel ten opzigte der uitgestrektheid, als der bevolking, nauwelijks het zesde gedeelte uit van het vroegere *Polen*, voor deszelfs verdeeling in 1772. Dit laatste, hetwelk bijna uitsluitend door de Poolse natie wordt bewoond, die door geene der veelvuldige verbrokkelingen van haar land ontnationaliseerd heeft kunnen worden, en die thans, zoo zij onafhankelijk ware, de vijfde Europeesche staat in rang zou wezen, had in 1823 eene grondoppervlakte van 14,752 vierkante Duitsche mijlen, met 21,683,869 inwoners, terwijl het hedendaagsche koninkrijk *Polen*, in datzelfde jaar slechts 2270 vierk. mijlen en 3,475,742 inwoners telde.

Zie hier een naauwkeurig overzicht van de afzonderlijke gedeelten dezes belangrijken lands, volgens de telling van het jaar 1823

Onafhankelijk *Polen* of Republiek *Krakau*; heeft 21 vierk. m., 107,934 inw., 761,532 franks jaarlijksche inkomsten, 330 soldaten, 4872 scholieren en studenten.

Oostenrijksch *Polen*, of *Galicië* (zonder de *Bukowina*.) (1) 1,528

V.

(1) De *Bukowina* werd door de Turken aan JOZEF II afgestaan. De bevolking is niet Slavonisch, maar Moldavisch. Voormaals behoorde dit gewest insgelijks tot *Polen* als veroverd land; wij rekenen het echter niet tot het eigenlijke *Polen*. Thans is het met *Galicië* vereenigd.

v. m. 4,227,969 inw., 43,500,000 fr. inkomsten 58,760 soldaten, 51,010 scholieren en studenten.

Pruissisch *Polen*, bestaande uit de provinciën aan de *Weichsel* en het Groot-Hertogdom *Posen*, 1664 v. m. 2,584,124 inw., 25,054,057 fr. inkomsten, 51,564 soldaten, 49,875 scholieren en studenten.

Russisch *Polen*, heeft 11,539 v. m., 14,764,842 inw., 133,075,000 fr. inkomsten, 187,072 soldaten, 77,320 scholieren en studenten.

Russisch *Polen* wordt verdeeld in :

a. Het nieuwe Koninkrijk *Polen*, met 2270 v. m., 3,475,742 inw., 34,231,225 fr. inkomsten, 55,000 soldaten, 34,523 scholieren en studenten ; en

b. Het eigenlijk Russisch *Polen*, bestaande uit de 10 gouvernementen *Wilna* ; *Grodno* , *Bialystok* , *Minsk* , *Mohilew* , *Witepsk* , *Kiew* , *Volhynië* , *Podolië* en *Koerland* (1). met 9269 v. m., 11,289,100 inwon., 99,743,795 fr. inkomsten, 132,072 soldaten, 42,797 scholieren en studenten.

Het voormalige geheele *Polen*, telde 14,752 v. m., 21,683,869 inw. 203,290,609 fr. inkomsten, 287,708 soldaten, 183,077 scholieren en studenten.

Het Russische Koninkrijk *Polen* werd, ingevolge de Weener Congres-acte van den 8. van Zomerm. 1815, uit het voormalige Hertogdom *Warschau* zamengesteld. Bij den vrede van *Tilsit* den 9 van Hooim. 1807, was uit het grootste gedeelte der Pruisisch-Poolse provinciën, als uit geheel *Zuid-Pruisen*, geheel nieuw *Oost-Pruisen* en het zuidelijk gedeelte van *West-Pruisen*, het Hertogdom *Warschau* voor *FREDRIK AUGUSTUS*, Koning van *Saksen*, zamengesteld geworden, met uitzondering der tusschen de *Lossecna*, de *Bobra* en de *Bug* gelegen districten *Bialystok*, *Bielsk* en *Drohyczin*, welke bij voorz. vrede aan *Rusland* kwamen. Behalve deze districten behoorde alzoo toenmaals, van het voormalig Koninkrijk *Polen*, sedert 1772 tot *Rusland* het oude *Lithauwen*, *Samogitië*, *Wit-Rusland*, *Volhynië*, *Podolië* en de Poolse *Ukraine*, onder de namen der gouvernementen *Wilna*, *Grodno*, *Witepsk*, *Mohilew*, *Minsk*, *Volhynië* en *Podolië*. Dierzelf algemeene benaming is *West Rusland* eene landstreek (*Bialystok* medegerekend) van 7537 v.m. met 8,488,900 inw., of volgens anderen 7600 v. m. en 8,800,000 inw. Van deze provinciën kwamen aan *Rusland* door verdragen : 1.) in 1772 de gouvernementen *Witepsk*, *Mohilew*, *Minsk* ; 2.) in 1794 en 1795 de gouvernementen *Mitau*, *Wilna*, *Grodno*, *Volhynië* en *Kamienetz-Podolskie*, anders *Podolië* genoemd ; 3.) in 1807 het gouvernement *Bialystok*.

Aan *Oostenrijk* kwamen 1.) in 1772 van het Koninkrijk *Polen* het Graaffschap *Zips*, de helft der Waiwoodschap *Krakau*, een gedeelte van het Palatinaat *Sandomir*, het Palatinaat *Rothkreusen*, het grootste gedeelte van *Belz*, *Pokutië* en een gedeelte van *Podolië* ; 2.) in 1796

al

(1) Dit laatste behoorde oorspronkelijk niet tot het eigenlijke *Polen*, maar werd altijd als integreerend gedeelte van dat land aangemerkt.

in het land, dat oostwaarts van *Pilica*, *Blala* en *Brynica* lag; 3.) in 1815 het op den regter oever der *Weichsel* liggende district om de stad *Krakau*, en de bij den Weener vrede in 1809 aan *Rusland* afgeftane *Tarnopoler Kreits*. Deze landen maken thans het erfkoninkrijk *Gallicie* en *Lodomer* uit, 1526 v. m. met 4 millioenen inwoners.

De bepalingen der bovengemelde Weener Congres-acte (in art. 2 en 23) waren voorafgegaan door een tractaat tusfchen *Rusland* en *Pruisfen* van den 3. van Bloeim. 1815, bij hetwelk de Michelowfche en Culmfche *Kreits*, de fteden *Dantzig* en *Thorn*, benevens derzelver gebied, met *West-Pruisfen* vereenigd werden. Uit het departement *Pofen*, met uitzondering van een gedeelte van den Powitzifchen en Peyfernfchen *Kreits*, en een gedeelte van het departement *Kalifch*, met uitsluiting van de stad en den kreits *Kalifch*, tot aan de *Prozna*, werd het Groothertogdom *Pofen* opgericht, 595 v. m. met 920,300 inwoners. Tot fadhouder van hetzelfde werd Prins ANTON RADZIVILL benoemd, die federt den 17. van Lentem. 1796 met de Pruisfifche Prinfe FREDERIKA DOROTHEA LOUISE PHILIPPINE, dochter van Prins AUGUST FERDINAND, jongften broeder van FREDRIK II, gehuwd was.

In deze provinciën waren de pogingen der regering inzonderheid op de vestiging van een' vrijen zelfftandigen boerenftand gerigt, en hadden een voldoende gevolg; want federt de in 1814 begonnen regeling der landbouwersbetrekkingen, werden tot het einde van 1828 de eigendoms verleeningen op 385 plaatfen geeindigd, en er zijn hierdoor 3653 boeren eigenaars van hunne hoeven geworden. In 1829 is het getal derzelve met 1742 boeren vermeerderd. Zulk eene buitengewone voorzorg tot welzijn van eene tot 1815 zeer gedrukte volksklaffe is in later tijden ook niet zonder erkenenis van de zijde dezer klaffe gebleven. Voor de opvoeding en befchaving is ook hier, gelijk in alle Pruisfifche landen, zeer veel gedaan. Drie Gymnafien, vier hoogeschoolen, 800 burger- en volksfcholen, armen- en zondagsfcholen, zijn federt 1815 opgericht geworden.

Het Rufifche Koninkrijk *Polen* (2220 v. m. met 2,800,000 inw.) bevat op den linkeroever der *Weichfel* de waiwoodfchappen *Krakau* (met de hoofdfad *Kielce*, want de fad *Krakau* met haar gebied is eene vrije fad,) *Sandomir*, *Mafovie* met de hoofdfad *Warschau*, op den regteroever *Lublin*, *Podlachie*, *Plotzk*, aan de *Bug* het waiwoodfchap *Augustow*, aan de *Warthe* het waiwoodfchap *Kalifch*.

Ingevolge der op den 27. van Slagtm. 1815 door Keizer ALEXANDER I. bekrachtigde ftaatsregeling was de uitvoerende magt en regering in den perfoon van den Regent vereenigd, die dezelve aan een' ftaatsraad in *Warschau* overdroeg, in welken de Koninklijke Stadhouder voorzat. De eerfte Stadhouder was de Prins ZAJONEZSK; hij had als Keizerlijken Kommiffaris nevens zich den Heer NOWOSILZOFF. Onder het beftuur van bijzondere minifters beftonden er vijf kommiffien: die van godsdienst en onderwijs, van binnenlandfche zaken en poli-

cie;

cie, van oorlog, der geldmiddelen en van de schatkist. De minister-staatssecretaris bevond zich steeds bij den persoon des Konings, en dienvolgens was ook de vaderlijke nadrukkelijke proclamatie van Keizer NICOLAAS van den 17. van Winterm. 1830 door den Minister graaf GRABOWSKY gecontrafigneerd. Alle godsdienstgezindheden hebben volkomen en openbare uitoefening van eeredienst. Twee kamers vormden wijders de nationale vertegenwoordiging, van welke de eene die der Senatoren, en de andere die der Landboden (des adels) en der afgevaardigden der gemeenten was. De Koning benoemde de Senatoren uit twee, hem door den Senaat voorgestelde kandidaten; de leden der tweede kamer werden vrij gekozen. Wetten en belastingen hingen van de toestemming der tweede kamer af. De ministers konden door de Landboden en Afgevaardigden in staat van beschuldiging gesteld worden, waaromtrent de kamer der Senateurs uitspraak deed. Den landlieden werd hunne persoonlijke vrijheid en het regt om grondeigendom te verwerven gewaarborgd, mitsgaders vaste bescherming en goedkoope regtspleging. Der Joodsche natie werden de volgens de vroegere wetten haar toegekende regten gelaten. De taal eindelijk bij alle openlijke verhandelingen der regtbanken en besturen was de Poolfche. Het leger was 50,000 man sterk; de opperbevelhebber van hetzelfde was de grootvorst *Cesarewitz* CONSTANTIJN.

Zulk eene liberale staatsregeling gaf ALEXANDER den Polen. De grondtrekken daartoe bevinden zich reeds in KOSCIUSKO's brief aan den Keizer van den 9. van Grasm. 1814. Onder ALEXANDER's zachten scepter en de regtvaardige, menschlievende regering van zijn verheven opvolger, had *Polen* eene gansch andere gedaante gekregen. De invloed van heersch- en hebzuchtige grooten was verminderd, de regtsoefening en het finantiewezen waren verbeterd, en de middelstand beurde zich meer en meer op, sedert tot welzijn des lands het getal der Joden beperkt geworden was. Zeer merkbaar waren daarom de vorderingen der nijverheid. In 1815 bezat *Polen* naauwelijks 100 weefgetouwen voor gemeen laken, in 1830 had het er meer dan 6000, die meer dan 7 millioenen ellen goed laken van alle kleuren en hoedanigheden leverden. Er waren ook katoen- en vlasspinnerijen op verscheidene plaatsen aangelegd geworden, en voornamelijk in de hoofdstad *Warschau*, wier bevolking in 1830, de bezetting daaronder gerekend, iets over de 150,000 zielen bedroeg, vertoonde zich eene prijsfelijke zucht tot fabriekmatige ondernemingen in het groot. Ook in den handel was een aanmerkelijke aanwas zichtbaar; voor de grootere uitbreiding des binnenlandschen handels was ondertusfchen nog het gebrek aan goede wegen nadeelig, offchoon ook in dit opzigt van de zijde der regering veel gedaan was. De verstandige beschaving, eindelijk, werd door gymnasiën, lyceën, vrij- en armenscholen bevorderd. De stad *Warschau* was het middelpunt der wetenschappelijke oefeningen; er waren aldaar 20 boekdrukkerijen; het getal der studenten aan de Hoogeschool aldaar werd in 1829 op 800 gerekend. De invloed der

der rust en des vredes op geestvoortbrengfelen is insgelijks zeer zichtbaar, gelijk menig voortreffelijk werk over de geschiedenis of in eenig vak der fraaije letteren uit de laatste jaren bewezen heeft.

Eene reeks van 15 zulke vreedzame jaren, die slechts zelden door eenen geest van wederfpanningheid beroerd werden, kan de Poolfche geschiedenis nog in geen tijdvak aanwijzen, want elf millioenen menschen, die in *Oud-Polen*, onder ontelbare kleine meesters leefden, verstonden nooit de regte vrijheid hunner republiek, noch het genot van burgerlijke welvaart en rust voor een langen tijd.

Bij het uitbarften van den Poolfchen opftand in Slagtm. 1830 fchreef men het volgende over den handels-toeftand van dat land:

Sedert verscheiden jaren zijn aan den Poolfchen handel velerlei voordeelen toegeftaan, als zijnde dit land uit een handelskundig oogpunt befchouwd, steeds door de Rusfifche regering aangemerkt, als werkelijk een gedeelte van *Rusland* zelf uit te maken. Terwijl de vorften, welke die voordeelen en gunften aan *Polen* verleenden, daardoor het onwederlegbaarste bewijs gaven, hoe zeer zij het geluk van dit koninkrijk ter harte namen; en het is dan ook voor een groot gedeelte daaraan toe te fchrijven, dat hetzelfde zijnen tegenwoordigen bloei en welvaart heeft verkregen; zoo als uit het navolgende zal kunnen blijken:

De lakens, wollenstoffen en andere Poolfche fabrijkaten betalen bij hunnen invoer in *Rusland* niet meer dan 1 pCt. inkomende regten, wanneer zij uit oorspronkelijke grondstoffen zijn vervaardigd, en 3 pCt. wanneer men ook vreemde grondstoffen tot de vervaardiging heeft gebezigd; en hierbij komt dan nog, dat de regten worden berekend naar de waarde van het fabriikaat, zoo als die door den fabrijkant zelven wordt opgegeven, hetwelk, zoo als men ligt begrijpt, almede geen gering voordeel voor denzelven oplevert. Daarentegen zijn de Rusfifche wollen fabrijkaten, bij derzelver invoer in *Polen*, aan een inkomend regt, van 17 pCt. onderworpen.

De uitvoer van *Rusland* naar *Polen* is van onderscheiden aard, doch in het algemeen van weinig belang. De voornaamfte bestaat in allerlei vee, waarvan in het jaar 1829 voor eene waarde van 1,700,000 R. in Afignaten is uitgevoerd; in wollen stoffen en granen, waarvan in hetzelfde tijdvak de uitvoer heeft bedragen, als, van het eerste artikel voor eene waarde van 896,162 R. en het laatste voor ongeveer 600,000 R. Afignaten.

In het genoemde jaar heeft *Polen* naar *Rusland* uitgevoerd, de zeer aanzienlijke hoeveelheid van 2,566,280 ponden lakens, geschat op eene waarde van 8,418,955 Roeb. Welke hoeveelheid, uit een vreemd land ingevoerd zijnde, volgens het algemeene tarif zouden hebben moeten betalen niet minder dan 13,857,912 R. aan regten, hetwelk de gewone foorten niet zouden hebben kunnen opbrengen.

De algemeene uitvoer van *Rusland* naar *Polen*, bedroeg in het jaar 1829, de som van 7,813,288 Roebels in Bankafignaten, terwijl die

van *Polen* naar *Rusland* in hetzelfde jaar 9,886,831 R. bedroeg; zoodat de balans dus eene som van 2,071,543 R. in het voordeel van *Polen* heeft opgeleverd. En, wanneer men' hierbij in aanmerking neemt, dat de prijzen van de Poolfche lakens, zoo als hier boven reeds gezegd is, bij derzelver invoer in *Rusland*, zeer laag zijn gewaardeerd, kan men daaruit afleiden dat de balans voor het genoemde rijk nog ongelijk veel naadeeliger uitkomst oplevert. Hierbij komen nu nog de aanzienlijke geldfommen, welke jaarlijks uit *Rusland* naar *Polen* worden gezonden, zoo tot betaling der troepen, als van de Russifche burgerlijke ambtenaren; welke fommen almede in het koninkrijk *Polen* worden verteerd, en alzoo ook van die zijde tot de welvaart van hetzelfde bijdragen.

Eindelijk is het eene dwaling, die door fommigen gekoesterd wordt, dat *Rusland* namelijk iets gemeens heeft met het Poolfche toltfelfel. Dat felfel is eeniglijk en bij uitsluiting ten behoeve van *Polen* aangenomen, en geenszins om de Russifche fabrijken te begunstigen; en dit blijkt genoegzaam, vermits voor elk land een volstrekt afgefcheiden Douanen-bestuur bestaat.

Het zoude alzoo uit aanmerking van al deze bijzonderheden, welke uit de beste bronnen geput zijn, wenschelijk moeten geacht worden dat de *Polen*, alvorens den ongelijken en bloedigen strijd te wagen, door kundige mannen waren opmerkzaam gemaakt op de voordeelen, welke voor hen uit de aansluiting of vereeniging met *Rusland* zonder tegenfpraak moesten voortvloeijen, en die nu welligt geheel voor hen zullen verloren gaan.

Het is immers voor eenen staat, alwaar de nijverheid zich zoo voordeelig begint te ontwikkelen, en welke zoo krachtdadig door beschermende en aanmoedigende wetten gerugfteund wordt, van het hoogste belang, zich eenen uitweg voor deszelfs voortbrengfelen verzekerd te zien, in een rijk van zoo groote uitgestrektheid als het Russifche, waarvan de behoeften dagelijks vermeerderen, naarmate dat het handelsverkeer tusfchen de onderscheiden gedeelten van het bijna onmetelijke keizerrijk meer en meer toeneemt.

De lakens en andere voortbrengfelen van de Poolfche kunstvljijt vindt men sedert een aantal jaren op de markten van *Moskow*, *Nisnei* en *Novogorod*, en worden van deze stapelplaatsen van den Aziatifchen handel, tot zelfs in de verst afgelegen streken van het Oosten heengevoerd. Maar wat is het handelsbelang, de voordeelen van een beschermend toltfelfel, belangrijke uitvoer der voortbrengfelen van het land, en eindelijk een aanzienlijke doorvoer, in vergelijking van de fchitterende, hoezeer bedriegelijke, uitzigten en beloften, waarmede listige volksmenners eene misleide en ligtgeloovige menigte, als het ware weten te bedwelmen?

De bevolking van *Polen* op het tijdstip van den opftand was als volgt:

Het koningsrijk *Polen* bevat 211 fteden der kroon en 242 zelfftandi-

dige steden, met eene gezamenlijke bevolking van . . . 915,873
 5,455 kroondorpen en 17,152 bijzondere dorpen, zamen 2,221,661
 Het leger 36,840

Af vrouwen 4,174,374
 2,071,189

Blijft mannen 2,103,285

Trekt men van dit getal de reeds gewapende troepen af,
 namelijk 36,840

dan bedraagt de mannelijke bevolking:

tusschen de 20 en 30 jaren, 225,486 }
 boven „ 30 jaren . . 896,056 } 2,066,445
 onder „ 20 „ . . 944,803 }

Van de weerbare manschap zijn twee derden conscripts. . 150,250
 van de conscriptie vrij 99,562
 onder de jaren 47,245

Weerbare manschap 297,057
 Hiervan kunnen te veld trekken 250,000
 In reserve blijven ten minste 46,000
 Hierbij de troepen onder de wapenen 36,000

Gezamenlijke gewapende magt 332,000

Over den Poolischen opstand behelsde de *Frankforter Ober Post-Amts Zeitung* van 24 van Wijnm. 1831 den volgenden brief uit *Berlijn*, van den 16. van Wijnm., die als ingezonden medegedeeld wordt, en wiens inhoud allezins opmerkelijk voorkomt, aangaande de Poolische zaken. „Gij ontvangt hierbij (dus luidt de brief) een wel wat oud schrijven uit *Warschau*; het is van den 29. van Oogstm. 1831, doch hetwelk eene menigte belangrijke wenken en inlichtingen geeft: welke vooral ook daarom belangrijk zijn, wijl men in geheel *Europa* doorgaans slechts eenzijdige berigten over deze aangelegenheden bekomen heeft. Verlang van mij geen taferoel der afgrijselijke gruwel-tooneelen, welke wij beleefden, en waarvan de herinnering mijne ziel met den regtmatigsten afschuw tegen de zaak vervult, die in hare ware beweegredenen zoo wel, als ook in hare trapswijze ontwikkeling, de deelueming geenzins waardig is, welke zij verworven heeft. De saturnalia der Fransche bloed-*époque* leveren weinig voorbeelden, dat de heiligste regten der menschheid met zulke versijnde wreedheid geschonden werden, en alleen de duivelsche schimp, met welke onze bladen die schanddaden zochten te vergoelijken, kan aan dezelve waardig ter zijde gesteld worden; grijsaards, kinderen, vrouwen, meisjes, in den bloei des levens, werden onder duizend fulteringen weggemoord, nadat...., mijne pen weigert om het neder te schrijven, denk vrij aan het allergruwzaamste, en dan hebt gij nog slechts een slaauw begrip van hetgene er geschied is! Het is onmogelijk om het getal slagtoffers

op te geven; onze bladen noemen eenige namen, en voegen met een heilsch taconismus daarbij, en zeer vele anderen. En waartoe geschieden deze gruwelen! om het volk reddeloos te compromitteren, en om het zoo doende met de gedachte aan eene bij de overwinning der Rusfen onmisbare wraak te verschrikken. „Moge God ons weldra redding zenden van het ijzeren juk, hetwelk ons drukt, en hetwelk aan het misleide buitenland slechts weinig bekend moet zijn, daar zich eene zoo algemeene sympathie voor onze, met alle slechts denkbare buitensporigheden bevelte revolutie, doet bespeuren. Het stelsel van leugen, hetwelk onze Jakobijnen sedert den aanvang van dezen vloekwaardigen opstand huldigen, en waarregen over niemand den spiegel der waarheid houden durft, wijl wij onder het schrikkelijkste terrorismus gekromd liggen, en elke vrije uitslating, onder de zoogenaamde regering der vrijheid, als misdaad gekenmerkt wordt; de onbeschaamde snoeverijen over *quasi* behaalde overwinningen, en de in de bontste kleuren ontworpen schildering der vele, zoo als men voorgeeft onder de vorige regering geledene onderdrukkingen, konden alleen voor de Poolse omwenteling deze waarlijk onverdiende deelneming verwerven; maar zeker zouden de meesten onzer vereerders, voor zoo verre zij zich niet geheel aan de dienst van den duivel der anarchie verbonden hebben, van hunnen waan genezen, wanneer zij zich met de waarheid nader bekend maken konden, wanneer zij uit eigen oogen en niet in de kleurstralen van het prisma, dat hun voorgehouden wordt, den tegenwoordigen toestand van *Polen* in staat waren te onderzoeken. Nimmer, zoo lang er geheugenis van dit land bestaat, was hetzelfde gelukkiger dan onder de vorige regering; handel, nijverheid en landbouw waren in den bloeiendsten toestand, en alles in toenemenden welstand; het zou mij veel te ver buiten de grenzen eens eenvoudigen briefs brengen, wanneer ik door de menigvuldige bescheiden, die ik ter mijner beschikking heb, mijne gaarne herhaalde bewering, dat *Polen* nimmer gelukkiger was, wilde bekrachtigen.

Wij zijn nu gemeenzaam bekend geworden met de veel geprezen weldaden eener *liberale* administratie; er is eene waarlijk afkeerwekkende ironie in deze benaming van het schandelijkst despotismus gelegen; en gij kunt mij gelooven, wanneer ik u verzeker, dat, behalve de tot ons overgewaaid vreemde fortuinzoekers, onze uit het slijk opgegroeide dagbladschrijvers, voorts eenige aan weder opgewakkerde eerezucht ziekelijke aristokraten, de laagste heffe des volks, eene door den drang om daden te willen verrigten verzeerde jeugd, en die misdadigers, die deels uit den ondergang van hun land hun eigen voordeel hoopten te bejagen, deels door moord, beroving der alhier achtergebleven Russische kassen en andere schandelijkheden meer, zich eene welverdiende galgenstraf op den hals gehaald hebben: gij kunt mij gelooven, dat, behalve dezen en behalve het leger, hetwelk zich door verkeerd begrepen gevoel van eer aan eene

eene zaak gebonden gelooft, aan welke hetzelfde zich blindelings ten offer bragt, men slechts weinige menschen vinden zal, die niet met smartelijke weeklagen over hetgene gebeurd is, zich naar het verloren geluk van het verledene met bejammering terug wenschen, en bepaaldelijk is dit het geval met al diegenen, die niet van het zweet hunner medeburgers leven."

Nadat de opstand in stroomen bloed gesmoord was, verlieten duizende oproerlingen het land en vlugten naar *Duitschland, Frankrijk, Engeland* enz. Zie hier eenige berigten nopens de handelwijze van de meesten hunner. In Slagtm. 1834 schreef men:

Het stuk in de *Pruissische Staats-Zeitung*, nopens de handelwijze der Poolische uitgeweken, luidt als volgt:

Het lot der *Polen*, die zoolang, tegen onzen en hunnen eigenen wil, onze gasten geweest zijn, en eenigen tijd geleden op hun eigen verzoek naar *Amerika* ingescheept werden, is eindelijk op eene zonderlinge wijze beslist. Door de hevige stormen der vorige maand genoodzaakt, om te *Havre* en *Harwich* binnen te loopen, hebben zij bij verzoekschriften aan de Kamer van Afgevaardigden te *Parijs*, verlof gevraagd, om zich naar *Algiers* te mogen begeven. Alvorens echter hieromtrent beslist kon worden, zijn zij te *Havre* eigenmagtig aan wal gekomen. Door eenige Franschen ondersteund, en in openen strijd met hunne hier te lande afgelegde geregtelijke verklaringen, hebben zij zoowel over het bij ons genoten onthaal, als over hunne inscheeping zelve de onbeschaamte leugens verspreid, die de kolommen van alle de oppositie-bladen vullen. De wijze, waarop deze zaak in de Kamer van Afgevaardigden behandeld is, en waarbij een deel dier lasterlijke aantijgingen reeds wederlegd is geworden, maakt het overbodig dit onderwerp andermaal in het breede toe te lichten; wij bepalen ons dus tot het volgende.

Zes honderd en dertig *Polen* — het overschot van een leger van omstreeks 26,000 man met 2,600 officieren, hetwelk bij ons maanden lang een gastvrij onthaal had genoten — aan welke ten gevolge van de woelingen hunner landgenooten niet alleen het verblijf in vreemde landen, maar zelfs de doortocht door dezelve verboden was, en aan welke ook bij ons, om gewigtige redenen, geene vrije keuze van verblijfplaats kon gelaten worden; waren te *Dantzic* in eenige aan de regering toebehoorende gebouwen gehuisvest, goed gekleed, en even als het Pruisische leger verpleegd geworden, terwijl men hun behoorlijke bezigheid verschafte.

Hoe weinig benijdenswaardig dit lot ook mogt toeschijnen aan eenen hoop soldaten, die eenen tijd lang in de grootste losbandigheid geleefd had, zoo was hetzelfde toch zoo overeenkomstig met hunne omstandigheden, dat zelfs de onder velerlei gedaanten in *Dantzic* aangekomen zendelingen der *Polenvrienden* niets daarop vonden aan te merken. Alleen de Opper beschermheer der Poolische omwenteling volhardde bij zijne ongerijnde beschouwing, en sprak nog nu en

dan van *göller*, *galerien*, *cachot*, enz., hetgeen evenwel bij allen, die de zaak slechts oppervlakkig kenden, weinig ingang vond.

Nadat deze 630 *Polen* eenen tijd lang in *Dantzic* geweest waren, openbaarde zich onder hen allengs eene sterke neiging om naar *Amerika* te verhuizen, welke men eensdeels aan herinneringen uit de tijden van *Kosciusko* en *Pulawski*, anderendeels aan de in onze dagen zoo algemeene zucht tot landverhuizing toefschreef. Ook gaven de overheden in den beginne geen acht daarop, meenende dat het welligt een spoedig voorbijgaande wensch zoude wezen. Toen intusschen deze wensch later bij herhaling en luidе uitgesproken werd, meenden ook de overheden daaraan te moeten toegeven. Het werd aan de *Polen* vergund een verzoek aan de Hooge Regering in te zenden, strekkende niet alleen om naar *Amerika* te mogen worden overgevoerd, maar ook om, bij hun volslagen onvermogen, van de noodige middelen tot landverhuizing voorzien te worden. Van wege den Koning werd hierop verordend, dat elk der onderteekenaars van het verzoek vooraf afzonderlijk moest worden uitgenoodigd om schriftelijk te verklaren, dat hij uit vrije beweging en zonder eenigen dwang besloten had naar *Amerika* te vertrekken; en dat daarop niet alleen zijn verzoek toegestaan, maar hem ook bij de aankomst in *Amerika* de noodige ondersteuning verleend zou worden. De Regering liet het niet daarbij. Zij wilde ook het bestaan der uitgewekenen voor de toekomst verzekeren. Zij deed te *New-York* inlichtingen inwinnen nopens de uitzigten, die zich voor de *Polen* opdeden. Het antwoord was, dat in den tijd van één jaar 70,000 vreemdelingen in *Noord-Amerika* waren aangekomen, en dat geen derzelve, zoo hij slechts wilde werken en orde op zijne zaken stellen, gebrek had behoeven te lijden. Bovendien werd verzekerd, dat men voornemens was om, ter beveiliging van de grenzen tegen de strooptogten der Indianen, een korps grensjagers te paard te vormen, waarbij een goed soldaat hoogst welkom zoude wezen.

De regering meende dus den wensch der *Polen* te moeten vervullen, en het bevel tot hunne inscheping werd gegeven. Vooraf echter werden de manschappen, en de toebereidselen voor hunne reize, door den bevelvoerenden Generaal van het eerste legerkorps in oogenschouw genomen. De eerstgenoemden werden bij die gelegenheid nogmaals, en wel in bijzijn van eenen afgevaardigde van het koninklijk gerechtshof te *Marienwerder*, van eenen Auditeur-militair, van eenen beëdigden tolk, en van den Noord-Amerikaanschen Consularen agent te *Dantzic*, ondervraagd, of zij uit vrije beweging handelden, wordende van elk hunner de onderteekening der door hem afgelegde verklaring gevorderd. Verscheiden hunner, die tegen de lange zeereis opzagen, gaven nu te kennen, dat zij achter wilden blijven, daarentegen voegden anderen, die vroeger zwarigheden tegen de reis hadden, zich nu bij hunne vertrekkende landgenooten. Eene opzettelijk benoemde commissie van deskundigen onderzocht de deugzaamheid der sche-

schepen, derzelver uitrusting en provlandering, enz., en de genade des konings verzekerde aan elk der vlugtelingen bij de aankomst in *Amerika* een geschenk van 30 tot 60 daalders, naar mate van hun gedrag op de reize. Zoo gingen de Polen den 24 van Slagtm. 1833, onder luid vreugdegejuich, en met driemaal herhaald Hurah! ter eere van onzen Koning, onder zeil.

En welke berigten ontvangen wij nu na twee maanden omtrent de-
ze uitgewekenen? Wij vinden de Fransche dagbladen opgevuld met protestaties der Polen tegen hunne inschepping, met klagten over het hun aangedane geweld en de slechte behandeling, die zij ondervonden zouden hebben, en eindelijk met smaadedenen tegen hunne wel-
doeners; wij zien zelfs, dat een hunner voorvechters het vermoeden oppert, als of men opzettelijk het stormachtige jaargetijde en een slecht schip (*de Elisabeth*) voor hunnen overtocht gekozen had, om hen te doen vergaan. Wij zullen op dit alles slechts met de aanmerking antwoorden, dat de goede trouw en opregtheid, welke sedert eeuwen den hoofdtrek van het karakter der Pruisische Regering uitmaakt, zich in geene omstandigheid onbetuigd heeft gelaten, en even weinig door het geschreeuw dezer Polen, als door de aanrandingen van woedende demagogen en omwentelaars bezwákt kan worden. Indien verveling, gevaar, het ongewone eener zeereis, de Polen ten deele konden bewegen, om hun oorspronkelijk besluit te laten varen, dan zou daarin niets vreemds gelegen zijn: maar de wijze, waarop zij de veranderingen hunner bestemming willen bewerken, draagt den stempel van datzelfde arglistige egoïsmus, waarvan zij gedurende hun verblijf in *Pruisen* zoo vele blijken gegeven hebben, en waarvan men ook in de geschiedenis van hun land vele voorbeelden aantreft. In alles naar de indrukken van het oogenblik handelende, is wispelturigheid hunne hoofdeigenschap; zij zijn, om geene ongunstiger vergelijking te maken, als kinderen, die slechts voor het oogenblik zorgen, en de zorg voor de toekomst aan anderen overlaten. Wanneer zij eenmaal tot inkeer komen, dan zullen zij aan de Regering, die hen met vaderlijke zachtheid behandelde, volle regt laten wedervaren.

Een ander berigt luidt als volgt:

Parijs den 15. van Louwm. 1834. Men verhaalt dat eender schepen, uit eene Pruisische haven met Polen vertrokken, om dezelve naar *Amerika* over te brengen, *Marianne* geheten, verplicht is geweest om in de Engelsche haven *Deal* binnen te loopen. Dadelijk hebben 164 Polen, welke aan boord waren, een van hun naar *Parijs* afgevaardigd, ten einde het poolse comité aldaar de toestemming mogt verkrijgen, dat zij zich in *Frankrijk* konden nederzetten. De generaal DWERNIZKI, president van het comité, heeft zich aan het gouvernement gewend, het verzoek hernieuwende, hetwelk voor korten tijd de Prins CZARTORYSKI gedaan had; namelijk, dat het den uit *Duitschland* komende Polen geoorloofd zou zijn in *Frankrijk* hunne woonplaats te vestigen, of ten minste eene toevlugt in de Afrikaan-

sche kolonie te zoeken. De maarschalk SOULT moet hun hebben toegestaan om naar *Algiers* te vertrekken. Indien de Polen het aannemen, zullen zij er zich regstreeks over *Deal* naar toe begeven. De maarschalk moet gezegd hebben, dat deze manier om te vertrekken de minst moeilijke was, want dat hij anders vreesde, dat zij, eenmaal in *Frankrijk* toegelaten, doen zouden als de Polen te *Aix*, die weigerden om naar *Algiers* te gaan.

In *Hvre* is een schip, onder Pruisische vlag, ter zake van zeeschade, binnengeloopen, aan boord hebbende 160 uitgewekene *Polen*, denkelijk uit eene der Pruisische havens vertrokken, en bestemd naar *Amerika*. Men heeft dit vaartuig onder quarantaine gelegd, ten einde het aan land komen der ingescheepte *Polen* te verhoeden, maar een aantal jongelieden heeft de wachters verjagd en een groot deel der *Polen*, met behulp van sloepen aan wal gebragt. De militaire magt is tusschenbeide gekomen en heeft de meesten der ontscheepte *Polen* opgevangen, doch men meende, dat het grootste gedeelte der bevolking niet zoude gedoogen, dat zij op nieuw aan boord zouden worden gebragt.

In een bijzonderen brief uit *New-York* van 15. van Herfstm. 1834 las men:

„De *Polen*, welke hier eene toevlugt gezocht hebben, ontvangen van het Congres, gelijk gij reeds uit de dagbladen zult gezien hebben, veel ondersteuning; aan ieder persoon worden 100 acres land toegestaan tegen een zeer lagen prijs, dien zij eerst na tien jaren behoeven te betalen. Gij weet, dat ik zeer voor de Poolse natie ben ingenomen; maar ik moet bekennen, dat het gedrag van de meesten dergenen die hier gekomen zijn, mij hoogst laakbaar voorkomt. Zij verklaren luid, dat boomen te vellen en het land te bebouwen voor hen geen werk is; veel liever teren zij op kosten van eenige *Polenvrienden*, en leiden een schandelijk buitensporig leven. Er zijn intusschen ook zeer geschikte lieden onder hen, die zich door vlijt en orde een fatsoenlijk, hoewel schraal onderhoud weten te verschaffen.”

De heer MACKENZIE, secretaris der Poolse Asfociatie in *Engeland* heeft in Slagtmaand 1834 eene oproeping ten behoeve der uitgewekene *Polen* in sommige dagbladen doen plaatsen. Er bleek uit, dat de 10,000 P. St., door het Gouvernement ter hunner tegemoetkoming toegestaan, niet voldoende waren bevonden om hen langer te onderhouden, daar hun getal ongeveer vijf honderd, grootendeels officieren, beliep. —

Volgens statistieke tabellen bedroeg de bevolking van *Polen* in 1832 3,914,666 zielen, namelijk 1,933,390 van het mannelijke en 1,981,276 van het vrouwelijke geslacht. — De bevolking van *Warschau* was 121,868 zielen, zijnde 6713 minder dan in 1827. In het godsdienstige verdeelt zich de bevolking van *Polen* als volgt: 3,236,513 katholijken, 106,936 grieken, 177,806 lutherschen, 3815 hervormden,

384,077 joden en 5568 van verschillende andere geloofs-belijdenissen.

De bevolking van *Polen*, die in 1829, het jaar vóór den opstand, 4,137,624 zielen bedroeg, doch ten gevolge van den oorlog en overheerscht hebbende ziekten sedert aanmerkelijk was afgenomen, was in 1834 reeds weder tot 4,103,196 zielen aangegroeid. *Warschau* telde 126,062 inwoners.

Toen *Polen* in het jaar 1815, volgens besluit van het *Weener* Congres weder zijnen ouden naam terug ontving, en niet meer Groot-Hertogdom *Warschau* genoemd werd, kregen ook de munten eenen anderen stempel en in plaats van het wapen des laatstgenoemden Groot-Hertogdoms dat half Saksisch, half Poolsch was, zag men het beeld, van den koning van *Polen* op de grootere stukken en op de kleinere alleen den Poolischen arend verschijnen. Zoo was het tot den dood van ALEXANDER. NIKOLAAS aan de regering gekomen zijnde beval, dat de Poolische munt de beeldtenis van wijlen zijnen geliefden broeder, als de hersteller van het koninkrijk *Polen* zoude blijven dragen, en zulks had ook plaats tot aan den opstand van Slagtm aand 1830, wanneer men op de gedurende de revolutie geslagene munten de vereenigde wapens van *Polen* en *Lijfland* plaatste.

Na de demping des opstands in 1831 werd al dit geld, waar de Rusfen het slechts vinden konden ingewisseld en versmolten, en daar de Polen thans zoo goed als Rusfen geworden waren, werd er geene nieuwe Poolische munt geslagen.

In Lentem. 1834 heeft de Keizer van *Rusland* bepaald, dat, ter bevordering van de handelsbetrekkingen tusschen *Rusland* en *Polen*, behalve de reeds bestaande munten van dien aard, nog andere geslagen zouden worden met een Russisch en een Poolsch omschrift, hieronder behoorde ook een stuk van drie roebels, genaamd Keizerlijke drie-roebel of Russische dukaat.

Omtrent de handelsbetrekkingen tusschen *Polen* en *Rusland* wordt het volgende medegedeeld. Van 1824 tot 1829 werd in *Polen* jaarlijks voor 555,000 thal. meer naar *Duitschland* uitgevoerd, dan van daar ingevoerd. In 1824 beliep de uitvoer naar *Rusland* 2,915,000. In 1829 bedroeg de uitvoer uit *Polen* 9,886,000, de invoer 7,815,008 roebels. Aan dezen gunstigen staat van zaken maakte de revolutie een einde; daar al het sgtvee door de oorlogvoerende legers verbruikt was, moesten zelfs runderen uit *Rusland* naar *Polen* gevoerd worden, en tevens werd de uitvoer van goederen uit *Polen* naar *Rusland* met een regt van 15 pCt. bezwaard. In 1831 zonk dan ook de Poolische uitvoer tot 5,180,000 roebels, terwijl de invoer uit *Rusland* 9,413,000 roebels beliep. In 1832 was de uitvoer 6,239,000 roebels; de invoer 16,232,000. In de volgende jaren daalde de invoer uit *Rusland* weder tot 6,870,000 roebels, terwijl de Poolische uitvoer 5,250,000 roebels bleef.

POLEN DER AARDE. De Zuidelijke en Noordelijke uitersten van den aardbol, waarin alle meridianen zamenloopen; het zijn dus de

uiteinden der as (Zie dat Art.), en zij worden daarom ook *Aspunten* genoemd. *Polen des Hemels* zijn de punten, die regt in het *Zenith* van de Polen der aarde staan.

POLICIE. (eigenlijk behoorde men te schrijven *Politie*, als oorspronkelijk *Πολιτεία* van *πόλις*, stad). Dezen naam geeft men gewoonlijk aan het toezigt, dat de algemeene of plaatselijke Regering houdt over alles wat strekken kan tot behoud van den bestaanden regeringsvorm in eenig land, tot de veiligheid en gezondheid der ingezetenen enz. enz. Zoo heeft men eene staatkundige, eene geneeskundige politie enz.

POLO. (Reizen van MARCO) Het is eene zeldzaamheid eenig wetenschappelijk werk uit *Italië* te ontvangen; de meeste in dat land door den druk gemeen gemaakte geschriften bepalen zich tot het gebied der beeldende kunsten. Te meer opmerkenswaardig is het derhalve, een belangrijk, uitvoerig, leerrijk en kostbaar boekwerk aldaar te zien in het licht verschijnen, dat zich door rijkdom van wetenschappelijken inhoud, door belangwekkende voordragt, door nuttige strekking en door den schoonsten uiterlijken vorm op het krachtigst aanbeveelt aan allen, die goeden smaak en wetenschap op prijs weten te stellen. Te *Florence* is in 1827 een werk van de pers gekomen, onder den titel: *Viaggi di Marco Polo illustrati e commentati dal conte Giovanni Battista Baldelli Boni, preceduti dalla Storia della relazione vicendevoli dell' Europa e dall' Asia, della decadenza di Roma fino alla distruzione del Califato*. Voll. quatro, con un Atlante di due gran carte geografiche. „ d.i. „ *Reis van MARCUS POLUS, met ophelderende aantekeningen van den Graaf JAN BAPTISTUS BALDELLI BONI, voorafgegaan door eene Geschiedenis der wederzijdsche betrekkingen van Europa en Azië, te rekenen van den val van Rome tot op den tijd der vernietiging van het Kalifaat.* „ Een werk, dat reeds op zich zelve een belangvol verschijnsel in de geschiedenis der letterkunde oplevert. Het zijn ook eigenlijk twee onderscheidene werken, elk van twee deelen, maar die in een onmiddelijk verband tot elkander staan. De Graaf BALDELLI had het besluit genomen, met den geheelen daartoe vereischten toefsel, en de noodwendige toelichtingen, eene beoordeelende uitgave te bezorgen der beroemde reisbeschrijving van den Venetiaan MARCO POLO door *Azië*, uit de helft der 13^e eeuw. Maar, dit werk wilde hij door een ander werk tot inleiding laten voorafgaan, hetwelk de Geschiedenis der betrekkingen van *Azië* en *Europa* zoude behelzen, tot op de tijden van dier reiziger, namelijk tot op den ondergang van het Kalifaat in *Bagdad* (ten jare 1258) ten gevolge van deszelfs verovering door de Mongolen. Zoo bevatten dus de twee eerste deelen of boeken deze geschiedenis, (want de naam Inleiding is te bescheiden, en ook te beperkt) terwijl de beide overige deelen het werk van MARCO POLO bevatten.

Reeds

Reeds de uitgebreidheid van dit letterkundig voortbrengfel moet verwondering baren, en meer nog verdient de uitvoering bewonderd en toegejuicht te worden. Tot de uitvoering werden voorbereidende studiën, en een zoodanig aanhoudende geestinspanning vereischt, dat daaraan een aanzienlijk gedeelte van des aanteekenaars leven moet zijn toegewijd geweest, en bovendien eene offering van geld, welke niet dan een zeer vermogend man in staat is te bestrijden; (1) vooral dewijl het werk nagenoeg geen debiet heeft; althans deszelfs verspreiding aan geen verkoop heeft te danken; zijnde er, naar luid der opgave op den titel, niet meer dan 682 exemplaren gedrukt, van welke 2 op perkament en 84 op velin papier. Voorzeker zal men niet anders dan met een gevoel van hoogachtende erkentelijkheid den naam eens mans kunnen noemen, die een groot gedeelte zijns levens, en een niet minder aanzienlijk deel zijns rijkdoms, hoe groot die ook wezen moge, aan eene onderneming van dezen aard ten offer bragt.

De aard van dit werk brengt mede, dat de beschouwing van hetzelfde in twee hoofddeelen gesplitst worde, welker eerste de beide eerste deelen of boeken, de geschiedenis behelzende, en het andere de bewerking en uitgave der reis zelve ten onderwerp moet hebben.

De twee eerste boekdeelen voeren ook den bijzonderen titel: *Storia delle relazioni vicendevoli dell' Europa e dell' Asia*, of *Geschiedenis der wederzijdsche betrekkingen enz.* gedurende het boven vermelde tijdvak. Het is een denkbeeld even grootsch als nieuw, de betrekkingen van twee wereldeelen, eene lange reeks van eeuwen door, te ontwikkelen; en deze verhevene taak is niet maar zoo wat zoogenaamd beredenerender wijze, in zoogenaamd bespiegeland betoog, hetwelk men dikwerf met den naam van gebeuzel kan bestempelen; neen de aanteekenaar heeft zijne taak in den echt historischen zin volbragt. Zijn werk kan eigenlijk aangemerkt worden als de uitgewerkte geschiedenis ber beide wereldeelen, inzonderheid van *Asie*, doch steeds met een gedurig acht geven op beider wederkeerigen invloed tot elkander. Het geheel is, om alle verwarring te vermijden, in groote zamenvattingen of hoofdvakken gehouden, aan welke de bijzondere afdeelingen of boeken gewijd zijn. In allen ontwaart men de onmiskenbare blijken van eene getrouwe beoefening en oordeelkundig partijtrekken van de echte en beste bronnen, zoo wel opzigtelijk het Oosten als ten aanzien van het Westen; grootendeels zijn de werken der nieuwere geleerden geraadpleegd; van de Duitsehe schrijvers schijnt graaf BALDELLI BONI minder werk gemaakt te hebben.

Of-

(1) Het werk heeft geen en boekverkooper tot uitgever; althans alleen de drukker wordt op den titel vermeld. Betaling voor letterarbeid [honorarium] is in *Italië* niet bekend.

Offchoon de schrijver, naar luid des titels, met den ondergang des Romeinschen rijks zijn werk doet aanvangen, zoo klimt hij, echter, in het eerste boek nog hooger, namelijk tot op den Persisch-Griekschen tijd op. Eerst handelt hij over de kennis van *Azie voor*, en vervolgens onmiddellijk daarop, over die van dat werelddeel *in en na* den tijd van ALEXANDER den Grooten. Welken invloed het rijk der Parthen en dat der Bactriërs op hetzelfde hebben uitgeoefend; wat door de Alexandrijnen, ERATOSTHENES, HIPPARCHUS en anderen volbragt of tot stand gebragt is. Vervolgens komt hij op de Romeinen, en op de uitbreiding van de kennis der wereld door hen en door hunne weede. De aardrijkskundige berigten van POMPONIUS MELA, PLINIUS, SCYLAX of wie de schrijver moge zijn van den *Periplus*, (of scheepstogt rondom de roode zee); en, wijders, de stelsels van MARINUS van TYRUS en van PTOLOMEUS, en de grenzen van diens laatste kennis der wereld en der aardrijkskundige ontdekkingen van zijnen tijd worden bepaaldelijk beschreven; hetwelk dan als van zelve tot de beschouwing en naauwkeurige omschrijving van den toenmaligen wereldhandel leidt. Het tweede boek is aan het onderzoek van den invloed der toenmalige godsdiensten en wijsbegeerte gewijd. De schrijver begint met eene verdediging van het Christendom en wederlegging der aan hetzelfde door GIBBON te last gelegde beschuldigingen; vervolgens handelt hij over den invloed van de wijsgeerige sekten der *Epicureërs*, *Stoicynen* en *Neo-Platonici*, welk alles met een bestendig in het oog houden van den wederkeerigen invloed van beide werelddeelen en met eene zaakkennis en geleerdheid is bearbeid, die bewondering moeten verwekken. Wanneer de schrijver te dezer gelegenheid als roomschgezinde spreekt, zal dit niemand bevreemden, want het was geenszins zijn oogmerk de waarheid of dwaling in de leerstukken, maar eeniglijk derzelver invloed te bepalen. Hij zet zijn onderzoek voort tot op de tijden van keizer CONSTANTIJN den Grooten, en hetzelfde wordt in het volgende derde boek tot op den ondergang van het Westersche rijk vervolgd. Het vierde boek behandelt het Oostersche rijk in *Azië*; den val van het rijk der Parthen, en de oorzaken van dien val; het ontstaan des Persischen rijks onder de Sasaniden, de betrekking met het Oost-Romeinsche tot op het einde der regering van JUSTINIANUS, de uitbreiding en den invloed van de sekten der *Nestorianen*, *Eutychianen* en van meer anderen, de gevolgen en den invloed der Eclectische en Neo Platonische wijsbegeerte; de aardrijkskunde en handelskennis; invoer van zijde in het Westen; eerste berigten over *China* van de COSMAS INDICOPLEUSTES. In het vijfde boek treden de Bulgaren, Awaren en Turken op het wereldtooneel. In het Westen wordt de toestand en het lijden van *Italië* onder de Longobarden; in het Oosten de sekte der *Monophysiten* en *Monotheliten*, tot op den

den dood van COSROËS en HERACLIUS, en de geheele worsteling met COSROËS II beschreven. Met het zesde boek opent zich een nieuw tooneel; hier ziet men achtereenvolgens *Arabië* met de daar uitgaande staatsomwenteling door MOHAMMED, inzonderheid met betrekking tot godsdienstige sekten; MOHAMMED en zijne geschiedenis; de koran; de geschiedenis der veroveringen onder hem en zijne opvolgers, tot op het einde der *Omniaden*. De schrijver is, wel is waar, zelf geen Orientalist, maar hij heeft doorgaans de beste vertalingen en de nieuwere bewerkingen met oordeelkunde tot zijn voordeel aangewend. Hij neemt gewoonlijk de aangenomen verhalen in den tekst op, maar geeft in onmiddelijk daar onder geplaatste aantekeningen de bedenkingen aan, welke eene verlichte oordeelkunde daar tegen op te werpen heeft. Zoo is onder velen, bijv., het verhaal betreffende de gewaande aanleiding tot der *Arabieren* inval in *Spanje*, de roof der dochter van den stadhouder RODRIGO, hetwelk men het eerst bij eenen schrijver der XIIe eeuw aantreft, in dit opmerkelijke werk behandeld. Het zevende boek voert den lezer wederom naar het Westen, en is grootendeels gewijd aan de geschiedenis van het rijk der Franken tot op den dood van KAREL den Grooten. Deze nasporingen en onderzoekingen worden in het achtste boek voortgezet tot op het einde der Carolingers of Vorsten uit het stamhuis van KAREL den Grooten; en handelt hetzelfde, wijders, over de wetgeving der Duitschers, den oorsprong en de ontwikkeling van het leenroerig stelsel, en eindelijk, over het Ridderwezen en de uitwerkelen daarvan bij tijdgenoot en nakomeling. In het negende boek keert de schrijver andermaal tot *Azië* terug. Dit boek bevat de nauwkeurige beschrijving van den toestand der Arabische wereld onder de *Abbasiden*; niet slechts de staatkundige, maar ook de wetenschappelijke en letterkundige geschiedenis derzelve, als ook ten slotte, eene breedvoerige uiteenzetting van den staat des wereldhandels in dat gedenkwaardig tijdvak. Deze onderzoekingen zijn geschreven op eene zoodanige wijze, dat ieder niet geheel gewoellooze lezer daardoor geboeid moet worden. Van de Arabische bronnen, tot welke de schrijver toegang kon verkrijgen, is hem slechts het fragment, dat door KOSEGARTEN uit de reis van *Ibn Batuta* bekend gemaakt is, maar geenszins des reizigers naam noch het gewigt van diens werk ontgaan. In het tiende boek, (eerste helft), vinden wij de geschiedenis van het Byzantijnsche Rijk in de negende eeuw, het onderzoek van den staat der letterkunde aldaar, en den daarop door het Hof uitgeoefenden invloed behandeld.

De eerste aanraking der Russen geleidt nu (in de tweede helft van dit boek) tot den oorsprong van het Russische Rijk en des Russischen volks; meest naar KARAMIN. Hierbij had van SCHLÖZER's geleerden arbeid, die echter den schrijver onbekend schijnt te zijn

zijn gebleven, veel partij kunnen getrokken worden; ware dit niet zoo, dan zoude hij welligt eenigzins anders over NESTORIÛS geoordeeld hebben. Het elfde boek, met hetwelk het eerste deel eindigt, is wederom geheel aan de zaken van het Westen besteed. Het bevat de geschiedenis der Saksische en daarop onmiddelijk die der Frankische keizers. De oneenigheden tusschen HENDRIK IV en GREGORIUS VII, die geheel ten gunste van den laatstgemelden beschreven zijn. De schrijver houdt staande dat die kerkvoogd niet naar eene algemeene heerschappij getracht heeft. Maar, was de grondstelling om de geestelijke magt boven de wereldlijke te verheffen wel iets anders? Hier is ook, hetzelfde tijdvak omvattende, de geschiedenis van *Amalfi*, *Venetijë*, *Pisa* en *Florence*, en die van den handel dier plaatsen ingevlochten. Het tweede deel des werks is in vijf boeken vervat, het tijdvak der kruistogten, of het tijdverloop tot op het midden der 13^e eeuw behandelende. Het twaalfde boek, echter, geeft alvorens eene uitvoerige schildering van het Byzantijnsche rijk, in de onmiddelijk voorafgegane eeuw, met betrekking tot letterkunde, handel, kunsten en staatkunde; en gaat vervolgens over tot de geschiedenis der *Seldschuken*, en der vestiging hunner heerschappij in *Klein-Azië*. Het dertiende boek verhaalt daarop het ontstaan der kruistogten, en behelst de geschiedenis van den eersten togt, en van de eerste tijden van het koninkrijk van *Jeruzalem*. Dit voert, in het volgende, of veertiende boek, den schrijver tot eene ontwikkeling van de gevolgen en uitwerkselen der kruistogten, en tot de geschiedenis van den tweeden togt. Naar het Westen terugkeerende, wordt de toestand in *Italië* en inzonderheid van *Lombardijë* beschreven, van onmiddelijk vóór den vrijheidskrijg der steden tegen FREDERIK I, tot op den vrede van *Constans*, welk tractaat in de meeste uitgaven van het *Corpus Juris* gevonden wordt. Beide onderwerpen worden in het vijftiende boek voortgezet; en in het zestiende of laatste de lotgevallen van *Azië* onder de Mongoolsche wereldveroveraars tot op den ondergang van het Kalifaat in *Bagdad*, en dus tot de eeuw in welke MARCO POLO leefde, medegedeeld.

Het groote vraagstuk, welks oplossing de schrijver zich bij dit vergelijkend geschiedverhaal voorstelde, was, dat men het ééne werelddeel niet om het andere uit het oog verliezen moet. De behandeling is niet enkel schitterende, zij is meer dan dit, zij is eenvoudig en duidelijk. De beide laatste deelen des werks, de reis van MARCO POLO bevattende, zijn als een op zich zelf staand werk te beschouwen. Die reis, reeds dikwerf gedrukt, wordt hier door zeer schatbare aantekeningen vermeerderd en daardoor in derzelver bijzonder groote belangrijkheid toegelicht.

POLYCRATES. Vorst van *Samos*, bevreesd wordende wegens zijnen onafgebroken voorspoed, wilde zich vrijwillig eenig ongeluk ver-

veroorzaken, en wierp daarom een van zijne kostbaarste ringen, waarin een smaragd van hooge waarde zat, in de zee; hij kreeg dezelve echter weldra in eenen hem aangebragten visch terug. Hij moest echter ongelukkig worden. Zes maanden daarna werd hij door ORESTES, een der satrapen van CAMBYSES, die te Sardes het bevel voerde en zich van Samos wilde meester maken, door list overgehaald om tot hem te komen; de vorst liet zich misleiden, ging en eindigde zijn vroeger zoo voorbeeldig gelukkig leven aan een kruis. — Was dit een onbepaald noodlot, en hangt ons geluk of ongeluk in geenen deele van ons af, waartoe dienen dan alle geneugten en zorgen, en zoo ons lot zoo hier als hier namaals niet grootendeels van ons doen en laten afhangt, waartoe hadden wij dan die lessen en die waarschuwingen noodig, welke ons zoo duidelijk zijn voorgescreven geworden: „Van dezen boom zult gij niet eten! doch ik heb bestaen dat gij er van eten moet. Gij zult niet doodslaan, maar een bepaald onveranderlijk noodlot waaraan gij geene verandering kunt toebrengen, noodzaakt u om een moordenaar te moeten worden. Komt dit een en ander niet zeer wel met elkander overeen. — De leer aan een bepaald noodlot doet den grootsten booswicht allerlei misdrijven zonder wroeging begaan, want niet hij, maar de bestuurder van zijn noodlot, is de daadoorzaak er van. — Heeft JEZUS CHRISTUS dit geleerd?

POLYGNOTUS. Een beroemd Grieksch schilder. Men had van hem onder anderen een tafereel in de Galerij *Lefche* te *Delphi*, voorstellende de gevolgen van den ondergang van *Troje*. Dit stuk is zeer fraai bewerkt, als ook de nederdaling van *Ulyses* in de onderaardsche gewesten mede in die gallerij voorhanden; het eerste bevat meer dan honderd, en het laatste meer dan tachtig beelden.

POLYSYNDETON. Is het tegendeel van *Afyndeton*.

POMP. Bekend natuurlkundig werktuig, waarvan men onderscheidene soorten heeft, als zuig-, druk-, schuif- of sleeppompen, enz.

POMPE. (W.) Een kunstig boetscheerder en waarschijnlijk ook beeldhouwer, dien men alleen kent door de fraaije werken, in de voornaamste kunstverzamelingen, waaronder die van wijlen den Heer PLOOS VAN AMSTEL, en bij andere liefhebbers gevonden. De geslachtsnaam doet zijne Nederlandsche afkomst vermoeden, hoewel er niets naders van hem bekend is.

POMPEJOPOLIS, Oude benaming van *Pampeluna*, hoofdstad van *Navarre*.

PONDICHERIJ of PONTIGERIJ. Was voormaals eene groote, schoone en sterke stad van de Oost-Indiën op de kust van *Coromandel* aan deze zijde van de *Ganges*. Dezelve was niet meer dan een klein vlek, toen de Franschen er zich omstreeks het jaar 1674 vestigden; de Nederlanders maakten er zich in 1693 meester van, doch gaven haar bij de vrede van *Rijswijk* in 1704 weder terug. Zij bevatte daarna omtrent 70,000 inwoners, meestal Indianen, toen de Engelsche dezelve den 15. van Louwm. 1761 innamen en geheel en

en al vernielden. Bij den vrede van *Versailles* in 1763 kreeg *Frankrijk* haar terug, en sedert het jaar 1765 begon de Fransche maatschappij met de herbouwing van dezelve, en weinig tijds daarna zag men reeds 2000 huizen op de puinhoopen der voormalige gesticht en de stad met 35,000 zielen bevolkt, doch dit getal is sedert de vernietiging der Fransche maatschappij merkelyk verminderd. De Engelschen maakten er zich in 1778 op nieuw meester van, als mede van de distrikten *Valanour* en *Babour*, gelijk ook van alle de grondstichtingen der Franschen op de kust van *Coromandel*, doch gaven die bij den vrede van *Versailles* in het jaar 1783 (20 van Louwm.) terug, en eindelijk gingen zij weder den 23 van Ougstm. 1793 aan de Engelschen over. *Pondicherij* ligt 20 mijlen ten noorden van *Karikal* en 44 mijlen ten zuiden van *Madras* op de lengte van $97^{\circ} 31'$ en de breedte van $11^{\circ} 55'$.

PONIATOWSKI. (STANISLAUS) Werd in 1754 te *Warschau* geboren. Hij was de zoon van CASIMIR, broeder van STANISLAUS AUGUSTUS, den laatste koning van *Polen*. Een groot beschermder der Letteren en kunsten zijnde, die hij zelf beoefende, was hij naar *Florence* heen geweken, na met veerkrachtige welsprekendheid de belangen zijns vaderlands op de Poolse Rijksdagen te hebben verdedigd. Hij had het eerst het voorbeeld eener nuttige en roemrijke hervorming gegeven, door de lijfeigenen van zijne talrijke domeinen vrij te maken. Hij overleed in den ouderdom van 79 jaren te *Florence* in 1833.

PONS. (J. L.) Een beroemd sterrekundige, vroeger opzichter bij het observatorium te *Marseille*, later belast met het toezigt over het Groot-Hertogelyk natuurkundig kabinet te *Florence*. Behalve door andere sterrekundige waarnemingen, was hij gelukkig in het ontdekken en berekenen van kometen, waarvoor hij tweemaal eene aanmoedigings-medaille bij de Marfeillaansche Académie verwierf, en in 1819 bij de Parijsche Académie der wetenschappen de medaille van LALANDE behaalde. Hij overleed te *Florence* den 14. van Wijnm. 1831.

PONS TRAJANI. Oude benaming der stad *Alcantara* in *Spanje*, of liever der brug, die aldaar over de *Taag* ligt, en door keizer TRAJANUS gebouwd is. De stad heet eigenlijk in het Latijn *Nerva Caesarea*, *Norba* of *Norbenfis Colonia*.

PONTANISCHE MOERASSEN, in *Italië*, welker uitwaseming en dampen zoo sterk zijn, dat zij de reizigers, welke in hunne rijtuigen in slaap gevallen waren, deden sterven; bleke, loodverwige aangezichten, kropzweeren, koortsen, lendenweën, verstoppingen enz. voortbragten. Deze moerassen beslaan eene ruimte langs de zee in de lengte van acht mijlen; dezelve liggen in de nabijheid van *Pelletri* en *Sezzi*, omtrent 14 mijlen van *Rome*. Offchoon men de droogmaking langen tijd voor onmogelyk hield, zoo heeft men er echter naderhand aan beginnen te werken, en wel met ijver onder

Paus

paus PIUS VI, welke er zoo veel belang in stelde, dat hij in de lente van 1780 zelf ging zien, hoe ver men met het werk gevorderd was. Een groot gedeelte er van is tot bebouwbaar land gemaakt. Een werk, een kerkhoofd waardig en nuttiger dan het prediken van kruistogten.

PONTANUS. Een Latijnsch dichter, die hoewel sedert zijn derde jaar blind, goede vorderingen in de letteren maakte en te *Parijs* deugdzaam leefde: hij vond zijn bestaan in het onderwijs. Onder meer andere gedichten heeft hij een vers tot lof van St. GENOVEVA geschreven, in 1512.

PONTANUS ROVERUS, een Carmelieter monnik, die te *Brusfel* geboren was en aldaar in den jare 1567 overleed. Hij gaf een geschiedkundig werk in het licht, onder den titel van: *Rerum memorabilium, jam inde ab anno Domini MD ad annum fere LX, in Republicâ Christiana gestarum etc. Coloniae apud CASPAREM GENNEPÆUM* 1559. Voor dit werk vindt men twee opdragten, de eene aan VIGLIUS van PONTANUS zelven, de andere van den drukker CASPAR VAN GENNEP, als den eigenlijken schrijver van dit werk. PONTANUS was dus slechts de vertaler. Deze geschiedenis is in den smaak eener kronijk geschreven, en met vele aantekeningen voorzien, welke grootendeels tegen SLEIDANUS gerigt zijn, wien hij beschuldigt van ter kwader trouw al, wat in het voordeel der roomschgezinden was, weggelaten, hun daarbij vele valsche betigtigingen opgelegd, en hunne onschuldigte daden als misdaden voorgedragen te hebben; terwijl hij aan den anderen kant de zaak der hervormden op het schoonste voorstelt en hunne gruwelen ontveinst. Men ziet hieruit dat dit werk naar deszelfs geheelen aanleg een twistchrift is, waarin geene onpartijdigheid verwacht zal worden.

PONTE. (OCTAVIO DEL) Verrijkte het *St. Hiobs* gasthuis te *Utrecht* met eene schilderij van zijn maaksel in 1628, waarop dood gevogelte was afgebeeld. Hij werd mede Regent van dat gesticht in 1639, en bekleedde dien post tot aan zijn overlijden, den 9. van Oogstm. 1645.

Waarschijnlijk was zijn naam OTTO VERBRUGGE, VAN DER BRUGGE, of dergelijke; doch, in *Italië* zijnde, zal die in de taal van dat land overgebracht zijn geworden, gelijk toen meer gebruikelijk was: of hij was een Nederlander van Italiaansche afkomst. Een Italiaan zou toch, gedurende ettelijke jaren, geen Regent van een Gasthuis te *Utrecht* geweest zijn.

PONTECOULANT. (Burggraaf de) Zoon van eenen gewezen Franschen prefekt van het departement der *Dijle*, kwam, tijdens den Belgischen verraderlijken opstand van 1830, met eenige Fransche leedgloopers uit *Parijs* aangetogen om den Belgen het affchudden van het Hollandsche juk (!) gemakkelijk te maken. Hij deed eenen inval in *Staats-Vlaanderen*, waar de zijnen als dieven roofden en plunderden, doch gelukkig door de burgers en eenige weinige sol-

daten verjaagd werden. Daarop zonk PONTECOULANT in zijn niet terug.

PONTIFEX-MAXIMUS of Opperpriester, bij de oude Romeinen; dit ambt was in de eerste tijden aan de koninklijke waardigheid verbonden.

PONTIFICES of priesters bij de oude Romeinen, wier post het was, om over alle zaken de godsdienst betreffende, te oordeelen; het leven en de zeden der mindere priesteren te onderzoeken, hen te straffen, de feesten te regelen, enz.

POOL, (C.) Komt voor als Nederlandsch stempelsnijder of muntgraveerder, die in 1653 een gedenkpenning vervaardigde op den dood van den admiraal M. H. TROMP, en een op de geboorte van wijlen zijne Doorluchtige Hoogheid WILLEM III Prins van *Oranje* en stadhouder der *Nederlanden*, naderhand Koning van *Engeland*. Den eersten vindt men in het werk van VAN LOON, en den anderen bij CHEVALLIER afgebeeld en beschreven. Of hij vader van, of anderzins vermaagschapt was aan JURRIAAN POOL, door HOUBRAKEN beschreven, of aan MATHIAS POOL (zie denzelven) blijkt niet.

POOL. (MATHIAS) Was een bekend kunstgraveerder, die zich door vele aanzienlijke werken beroemd heeft gemaakt. Hij werd te *Amsterdam* in de zeventiende eeuw geboren; het is onbekend of hij vermaagschapt was aan JURRIAAN POOL, de echtgenoot van RACHEL RUIJSCH. POOL leerde de graveerkunst in *Frankrijk*, volgens BASAN, en vestigde zich vervolgens te *Amsterdam*, zijne geboorteplaats; alwaar hij de dochter van den kunstschilder BAREND GRAAT huwde. Onder de voornaamste plaatwerken worden gerekend, de drie afbeeldingen van de *Roomsche Schilderbend* naar de teekeningen van D. WYNEN anders *Askaan*, twaalf stuks fraai gevolgde schetsen naar REMBRANDT, verscheidene prenten, naar de schilderijen van zijnen be. huwd vader, en naar de teekeningen van dezen, de beeldwerken van F. BOSSUIT, de liefde naar GUERCHINO, een bachanaal naar Poussijn, en eenige water- en landgezigten aan den *Amstelsroom*, waarin de blijken van zijne bekwaamheid in de behandeling van het graveerijzer en de etsnaald duidelijk te zien zijn. Ook teekende en graveerde hij de titelplaat voor het *beeldsnijders kunstkabinet* van BOSSUIT, mitsgaders deszelfs portret en dat van B. GRAAT, beide naar schilderijen van dezen zijnen schoonvader; hij plaatste die portretten voor dat werk en droeg hetzelfde op aan den heer TONNEMANS.

In 1720 leefde hij nog te *Amsterdam*; zijn sterfjaar is niet bekend.

POOLSCHE PANDBRIEVEN. (Iets over de geschiedenis van de) *Polen*, dat sinds onheugelijke tijden door invasie oorlogen was verwoest en door binnenlandse oneenigheden was verscheurd geworden, bezat in het jaar 1815 niets dan met schulden bezwaarde domeinen en eigenaars, die zich in de onmogelijkheid bevonden, om aan hunne verplichtingen te voldoen. De schuldeischers dreven mitsdien de onteigeningen met kracht door. De bezittingen wistelden van eigenaars, zonder daarom verbeteringen te ondergaan. De nijverheid lag

lag zieltogende, de bronnen der openbare schatkist droogden uit, het bankroet van den staat en van alle bijzondere personen vertoonde zich dreigend. Zoodanig was de hopelooze gesteldheid van dat land, toen de Voorzienigheid hetzelfde plaatsde onder den sceptor van Z. M. keizer ALEXANDER.

Deze edelmoedige en wijze vorst onderzocht de wonden, waaraan het koninkrijk leed, dacht redmiddelen uit en ontwierp de instellingen, van wier verwezenlijking aan zijnen doorluchtigen opvolger de roem toekomt, want deze is degene, die den moed en de veerkracht betoonde om die instellingen ten spijt van den weêrstand, met welke onbekwaamheid, vooroordeel en vadzigheid zich tegen zulke nieuwigheden verzetteden in het leven te roepen.

Van alle instellingen, welke *Polen* aan keizer NICOLAAS heeft te danken, is die welke, behalve de Poolsche bank, aller nijverheid, het meest heeft doen herleven, en het maatschappelijk verband heeft hersteld, ontwijfelbaar de oprigting der gewestelijke krediets-vereeniging voor grondbezittingen.

Dit hedendaagsch stelsel was *Europa* aan FREDERIK den Grooten verschuldigd, die hetzelfde op *Silezië* toepaste, en diens nazaat schonk dit aan het Hertogdom *Posen*, echter daarbij voegende het denkbeeld van amortisatie, eene vrucht der 19^e eeuw.

Van deze bekende grondslagen uitgaande, leide het gouvernement van het koninkrijk *Polen* deszelfs stelsel van gewestelijke krediets-vereeniging tot eenen trap van volmaaktheid op, welke naar de uitkomst te oordeelen alle van deze soort van instellingen verwachte gevolgen schijnt te hebben doen verkrijgen.

Overeenkomstig de te dezen opzigte in Zomerm. 1825 aangenomene wet, bestaat de vereeniging uit iederen inwoner die ten minste 100 Poolsche guldens aan belasting draagt, en zijne grondbezittingen aan de bepalingen der vereeniging onderwerpt, die ten doel hebben om solidair te waarborgen de leeningen, aan de eigenaars van grondbezittingen in pandbrieven te verstrekken, en zulks tegen een bij het reglement vastgesteld bedrag.

De geldleener is verplicht om in de kas der vereeniging jaarlijks 6 per cent te storten, bestemd om aan de eigenaars van pandbrieven 4 per cent interest uit te betalen, en de twee overige tot amortisatie van de hoofdsom aan te wenden. De vereeniging leent aan hare deelgenooten tot $\frac{1}{2}$ van de waarde hunner eigendommen, en gedraagt zich daarbij naar de volgende grondslagen:

De grondbelasting, zoodanig als dezelve is vastgesteld na de in 1788 door de eigenaars gedane verklaring van hetgeen hunne bezittingen opleveren, is aangenomen als het $\frac{1}{2}$ der zuivere ontvangst. Die ontvangst heeft men met 20 guldens vermenigvuldigd, ten einde de waarde, der tot deelhebbing aan de vereeniging toe te laten gronden, te bepalen. In dezer voege heeft de belastingsschuldige van 1000 Poolsche guldens, ten gevolge dezer verwaarborging, een eigendoms-

waarde geleverd van 100,000 Poolſche guldens. Op welke aan hem of zijne krediteuren een krediet is verſtrekt van $\frac{3}{4}$ of 60,000 gulden. De pandbrieven zijn effecten aan toonder.

Te *Warschau* is den 29. van Lentem. 1833 de onderſtaande bekendmaking uitgegeven:

„De Poolſche Bank brengt ter algemeene kennis, dat zij door den raad van Beſtuur des Koninkrijks is gemagtigd geworden, om de bereids in het jaar 1828 voorgenomen uitgifte van certificaten, tegen in de kas der bank te deponeren pandbrieven, van de gewestelijke krediets-vereeniging, thans onder de navolgende voorwaarden ten uitvoer te brengen.

1. Ieder, die witte of geele pandbrieven van de crediets-vereeniging aan de bank ter diſpoſitie aflevert, ontvangt op zijn verlangen, certificaten, in welke de nummers der gedeponeerde pandbrieven, benevens derzelver nominale waarde, ſtaan uitgedrukt.

2. Voor elken gedeponeerden, pandbrief, ontvangt de bezitter een afzonderlijk certificaat, in den vorm van een kwarto vel van dun papier, met 18 op hetzelfde vel zich bevindende coupons, vereiſcht ter ontvangst van de halfjarige intereſten, gedurende 9 jaren, benevens een Talon, tegen welke inlevering ter gepaſter tijd aan den houder de verdere coupons tot op de algemeene amortiſatie der pandbrieven, dat is namelijk tot den jare 1854, zullen worden ter hand geſteld.

3. Den belegger wordt de bevoegdheid gelaten, om de certificaten, hetzij op eenen te bepalen naam hetzij aan toonder luidende, aan zich te doen afleveren: het regt van eigendom des eerstgenoemden kan ſlechts in diervoege verder worden overgedragen, wanneer de certificaten op veranderde namen bij de bank worden overgeſchreven: de laaſte daarentegen kunnen zonder de minſte formaliteiten uit de eene in de andere hand overgaan. Wat de coupons en den talon betreft, deze zijn van beider ſoorten certificaten aan toonder luidende en kunnen mitsdien eveneens zonder de minſte moeite van bezitter verwisſelen.

4. Wanneer iemand een op zijn naam geſteld certificaat verliest, en aan de bank doet blijken, dat hij de wezenlijke eigenaar van hetzelfde is, alſdan vervaardigt zij hem een duplicaat, en verklaart door middel der dagbladen, dat het verloren certificaat geene waarde meer heeft. Voor verloren certificaten aan toonder luidende of coupons en talons worden in geen geval duplicaten afgeleverd.

5. Op de termijnen, welke bij de wet op de gewestelijke krediets-vereeniging zijn vaſtgeſteld, betaalt de bank de vervallen intereſten tegen inlevering der aan de certificaten, toegevoegde coupons, en desgelijks bij de teruggave der certificaten waarvan de nummers zijn uitgeloot, de daarop uitgedrukte hoofdsommen; geſchiedende deze betalingen, zonder de daartoe benoodigde gelden van de algemeene directie der krediets-vereeniging af te wachten. Op de bank ruſt de verplichting, aangemerkt zij de eigenaars vertegenwoordigt, om de ver-

re zeventjarige coupons te leveren, de pandbrieven ter uittoting aan te geven, wanneer zij beneden de nominale waarde staan van de krediets-vereeniging, de vervallen interesten der pandbrieven te innen, en eindelijk de kapitalen der uitgeloten pandbrieven te incasseren.

6. De aldus te ontvangen gelden blijven ten allen tijde in de bankkas voor de eigenaars der certificaten beschikbaar liggen. Mogten de eigenaars zich niet binnen den behoorlijken tijd ter ontvangst vertoonen, en de bedoelde gelden langer dan 3 maanden, gerekend van den dag op welken zij van de algemeene directie der krediets-vereeniging betaalbaar worden, onafgehaald blijven; alsdan zullen de sommen ten bedrage van 100 Poolische guldens en daarenboven, hetzelfde afkomstig zijn van uitgeloten pandbrieven of van vervallen coupons, voor den eigenaar 4 ten honderd interest in het jaar opleveren tot aanden dag der incassatie-neming; welke interest nogtans slechts zal beginnen te loopen van den dag, nadat de 3 eerste maanden zullen zijr verstreken.

7. Er zullen maatregelen worden getroffen, ten einde de eigenaars van certificaten de vervallen coupons, benevens de kapitalen der certificaten door tusschenkomst der woiwoodschappen en districts-betalekassen, zonder de minste onkosten kunnen ontvangen. Wat aangaat de ontvangst dezer gelden buitenslands, zal de bank bij elken termijn bekend maken, waar en tot welken koers de betalingen zullen kunnen geschieden.

8. De eigenaar van een op bepaalden naam of van een aan toonder gesteld certificaat kan, tegen inlevering deszelfs, ten allen tijde van de bankkas den pandbrief, indien die tot op dat tijdstip niet is uitgeloot, bekomen. De tot den pandbrief behoorende nog niet vervallen coupons worden ter zelfder tijd terug gegeven, wanneer namelijk de daaraan gelijk zijnde, zich aan de certificaten bevinden. Bij ontvangst der pandbrieven regstreeks aan de bank te *Warschau* heeft de belanghebbende geene onkosten te dragen; begeert hij echter dat de pandbrieven in natura naar eene aangewezen plaats binnen of buitenlandsche plaats worden verzonden, zoo komen de onkosten der verzending ten zijnen laste.

9. Voor de verwisseling der pandbrieven tegen certificaten, hetzelfde geschiedt binnenlands, of op zulke plaatsen buitenlands, waar tot dat einde aangestelde agenten zich bevinden, voldoen de belanghebbenden aan de bank, als vergoeding voor de door het vertegenwoordigen des eigenaars aanvaarde verplichtingen, benevens voor de onkosten van conversie, een half percent commissie. Eene dergelijke vergoeding betalen de belanghebbenden bij de ontvangst van die kapitalen, welke wegens certificaten van uitgeloten pandbrieven door tusschenkomst der bank zijn geïnd; daarentegen hebben zij geene afzonderlijke commissiegelden te voldoen, wanneer zij aan de bank den last opdragen, om voor zulke gelden andere pandbrieven in te koop.

POOLSHOOGTE, is de verheffing van de pool boven den hori-

zon naar evenredigheid van den afstand, op welken men zich van den equator bevindt. Poolshoogte en geogr. breedte zijn derhalve in zeker opzigt hetzelfde. Zie SOMMER, *Tafer. van het Heelal*, I. p. 71.

POPELIJNEN, POPPELICANEN of PUBLICANEN, de benaming in de 12^e eeuw aan zeker soort van menschen in *Frankrijk* gegeven, die het in de meeste stukken met de Albigenen hielden, en eenige bijzondere gevoelens hadden, welke niet met die der Roomsche kerk overeenkwamen. De oorsprong van deze benaming is daaruit ontstaan, dat men bijna niemand van aanzien onder hen vond, daar zij uit gemeen volk bestonden. Nadat men hen afgezonderd had van de Roomsche kerk, vereenigden zij zich te *Gasconje*, en bezetteden verscheiden sloten. Wanneer de pauselijke legaat, bisschop van *Abbij*, in 1181 eene tamelijk groote magt bijeenbragt, hielden zij zich, als of zij de gevoelens, waarmede men hen betichtte, afzwoeren; doch zoodra het gevaar over was leefden zij als vroeger, en breidden hunne leer in verscheidene Provinciën ter wederzijde van de *Loire* uit. TERTIC of TETRIC, een van hunne voornaamste Apostelen, zich een' geruimen tijd in eene grot te *Corbignij* in het bisdom van *Nevers* verborgen gehouden hebbende, werd eindelijk gevangen en verbrand. Velen anderen ging het op dezelfde wijze, inzonderheid twee oude vrouwen te *Troyes*, van welke de eene zich, zoo als men zeide, den naam van de H. MARIA, en de andere den naam van de H. kerk gegeven zoude hebben, om bij het gerechtelijk onderzoek te kunnen zweren bij de H. MARIA, dat zij niets anders geloofden dan hetgeen de Roomsche kerk begeerde. Het Concilie, dat in het jaar 1198 te *Sens* gehouden werd, heeft inzonderheid de Popelicanen veroordeeld.

POPMA. (TITUS) Onderscheidde zich met zijne drie broeders SIXTUS, CYPRIANUS en AUSONIUS POPMA allen te *IJlst* in *Friesland* geboren, door geleerdheid. De oudste SIXTUS, gaf CELSUS *de arte medendi* uit te *Keulen* 1569; de tweede, TITUS, VELLEJUS PATERCULUS, welke uitgave BURMAN *vrij geleerd* noemt, wat de aantekeningen betreft; de derde, CYPRIANUS, de werken van SALLUSTIUS 1572. Allen verkregen zij te *Keulen* de hoogste waardigheid in de Wijsbegeerte, en leiden zich te *Leuven* op de Regtsgeleerdheid toe. De oudste begaf zich naar *Dôle* in *Frankrijk*, waar hij het docorschap in de regten verkreeg. TITUS POPMA gaf in 1569 zijne beginselen der *sterrekunde* en *tafelen over de Globe* uit, met veel vlijt, maar op verre na niet in den geest zijner tijdgenooten COPERNICUS of zelfs TYCHO BRAHÉ.

PORPHYROGENETUS was de bijnaam van CONSTANTIJN VII en VIII, Grieksche keizers. Het woord beteekent in *eene porphyren kamer geboren*. Dergelijke zonderlinge bijnamen droegen ook andere keizers van het Oostersch Romeinsche of Byzantijnsche rijk.

PORSELEIN. Een aardewerk, hetwelk men zegt aan de Chinezen

zen verschuldigd te zijn, en door de Portugezen het eerst in *Europa* overgebracht. Zij noemden hetzelfde *porcellana*, hetwelk in hunne taal *kopje en schoteltje* beteekend. De kunst om hetzelfde te maken is in *China* zeer oud, en men kent er den uitvinder niet van. In vergelijking van het porselein van *King-Te-Ching*; is dat van *Fo-Kien* en *Canton* niet hooger geschat dan het aardewerk van *Europa*; men kan zich in beide soorten niet vergisfen, om dat derzelver kleur onderscheiden is. Dat van *Fo-kien* is wit en men ziet er geene schakering van kleuren in. Men heeft te *Peking* door allerlei middelen te vergeefs beproefd om dat schoone porselein van *King-Te-Ching* na te maken, en daartoe zelfs dezelfde werklieden en dezelfde stoffen gebezigd; het is aan het water, dat men deze goede hoedanigheid toeschrijft. Het is iets zonderlings, dat de aarde, waaruit dit porselein vervaardigd wordt in den omtrek van *King-Te-Ching* niet wordt gevonden; maar dat men dezelve meer dan 30 mijlen van daar moet gaan halen. Men staat aan de vreemdelingen niet toe om op de plaatsen te komen, alwaar het gemaakt wordt, doch op de grenzen van *Kihangifi* en *Kiang-Nan* of *Nanking* is een dorp, alwaar ook fraai porselein wordt vervaardigd en men zoo schroomvallig niet is om vreemdelingen in de werkplaatsen toetelaten. De stof waaruit het porselein aldaar wordt vervaardigd, is eene zeer fijne witte aarde en eene andere, die met zilvere stippen doorzaaid is. Na dat men de klompen wel heeft afgewassen, wanneer zij uit de groef komen, om er het zand en de gemeene aarde van af te scheiden, wrijft men dezelve zoo lang, tot dat zij een fijn stof zijn geworden, vermengt hetzelfde vervolgens met water en maakt er eene soort van deeg van, hetwelk men bij herbaling kneedt en besproeit, en vervolgens in de vormen doet: wanneer de aarde den vorm heeft verkregen, welken men er aan wil geven, laat men dezelve in de zon droogen, doch beschut ze voor de middaghitte; wanneer zij droog zijn legt men er de kleuren en het verglaas op, hetgeen eene soort van lijm is, dat uit de stof van het porselein bereid wordt. Na alle deze bewerkingen bakt men hetzelfde in ovens, door middel van een weérslagtig vuur, en neemt het er niet uit, dan nadat hetzelfde bij trappen verkoeld is. Deze bewerking is langwijlig en moeilijk, en er worden vele werklieden toe vereischt, omdat elk stuk meer dan zestig malen door de handen moet gaan. Men maakt van porselein onderscheidene voorwerpen, waaronder, welke zeer groot zijn en uit onderscheidene stukken bestaan, zoodanig te zamen gevoegd, dat de zamenvoeging bijna onmerkbaar is. Daar de Chinezen liefhebbers zijn om koddige afbeeldfels te maken, zoo moet men uit de beelden, welke men op hun porselein ziet, niet afleiden, dat zij er zoodanig uitzien; en die vreemde figuren, welke men er onder vindt, zijn afgod-beeldjes van deze of gene sekte der Chinezen, welke van de leer van CONFUCIUS zijn afgeweken. De Japanners maken ook porselein; doch zulks is niet zoo fraai als het Chinesche. Men zie ook op het woord MAATSUBOS.

PORSELEINEN TOREN te *Nanking* in *China*. Dit wonderbaar gebouw bestaat uit negen verdiepingen, welke uitwendig door zoo vele kroonlijsten verdeeld worden, welke zeer volmaakt bearbeid zijn; men moet bijna 800 trappen opklimmen om tot den top te komen; elke verdieping heeft vier vensters, welke tegen de vier hoofdwinden staan, elk met eene balkon of gallerij versierd, welke met schilderwerk en beelden van goden vervuld is. De gedaante van dezen toren is achtkant, heeft omtrent 40 voeten in den omtrek, dat is te zeggen dat elke zijde vijf voeten breed is. Uit en inwendig is hij met gebakken steenen van verschillende kleuren bezet, welke het porselein zeer wel nabootsen, en alles is met zoo veel kunst te zamen gevoegd dat het geheele werk maar één stuk schijnt te zijn. Aan de hoeken van elke gallerij hangen eene menigte klokjes, welke door den wind bewogen, een zeer aangenaam geluid geven. De knop van dezen toren is, bijaldien men de Chinezen gelooven kan, een pijnappel van louter goud. Al het beeldwerk van dit gebouw is verguld, en het geheele werk schijnt van marmer en gebeeldhouwden steen te zijn. Deze toren is bijna vier honderd jaren oud, maakt een gedeelte van eenen beroemden tempel uit, welke men *de tempel der erkenenis* noemt; een Chineesch keizer deed hem voor eenen van zijne rijksgrooten bouwen, welke, na dat hij zijnen vorst bij deszelfs legers gediend had, zich van de wereld afzonderde, en op de wijze den Bonzen liet scheeren.

PORTENGEN. (LUMEN) Een Nederlandsch schilder die in het jaar 1638 in het schilders-kollegie kwam, gaf aan het *St. Hiobs* gasthuis te *Utrecht* een geschenk in 1637, bestaande in een tafereel, waarop eene slapende *VENUS* gezien werd.

PORTENGEN. (PIETER) Een schilder die in 1624 als leerling van *PAULUS MOREELZ* was ingeschreven, voldeed aan de wet of gewoonte, door in het *St. Hiobs* gasthuis te *Utrecht* eene schilderij te plaatsen, waarop hij een' *Devotaris*, die een doodshoofd heeft bij zich liggen, verbeelde. Dit geschiedde in het jaar 1638, zijnde hetzelfde jaar, waarin hij lid van het schilders-kollegie geworden is.

* **PORTUGAL.** Hier groeit de kurkeik of kurkboom (*Quercus Suber*) bijzonder. Dezelve heeft eene dikke en zachte schors, welke men, gelijk bekend is, kurk noemt. Het zoogenaamde *Tafelland*, waaruit dit land en *Spanje* bestaat, en gezamenlijk het westelijke schiereiland van *Europa* vormt, kan als het hoogste gedeelte van *Europa* worden aangemerkt, daar hetzelfde gerekend wordt meer dan 2000 voeten boven de zee verheven te zijn. De westelijkste punt van *Portugal* is kaap *de la Roca* ten W. van *Lisfabon*, en tevens van het Europeesche vaste land; de zuidelijkste punt van hetzelfde is de kaap *Santa Maria*.

De handel van *Portugal* dagteekent reeds van een zeer vroeg tijdstip. Ten tijde dat de Romeinen in het bezit van die landstreek waren, was de uitvoer in koor, wijn en olie niet onbelangrijk,

rijk: doch, ons onderzoek bepalende tot een later tijdperk, zoo zullen wij beginnen met den Portugeschen handel van het jaar 1092, toen de regering van het eerste geslacht der koningen een aanvang nam. Van dat tijdstip af tot den huidigen dag heeft de handel van *Portugal* eene sterke afwisseling van voorspoed en verval ondergaan. Er was een tijd, dat de roemrijke daden en belangrijke ontdekkingen der Portugesche zeemagt, alsmede de ondernemende geest der bevolking, den handel tot eene benijdenswaardige hoogte van voorspoed en bloei deed stijgen, van welke hoogte de handel weder is gevallen door de nalatigheid van het bestuur, de gevolgen des oorlogs, en de inkruiptingen van magtige mededingers. De geheimzinnigheid, welke de bespottelijke ijverzucht van het oude stelsel van het bestuur op ieder onderwerp toepaste, hetwelk met de administratie van het koninkrijk in verband stond, was inderdaad oorzaak, dat de ware staat des handels zoowel voor den inboorling als voor den vreemdeling verborgen bleef; en het is daarom niet te verwonderen, dat verkeerde inlichtingen, en de gevolgtrekkingen, welke daaruit dikwijls werden gemaakt, aanleiding gaven tot onderscheidene valsche beschouwingen van dit onderwerp. Zoo is dan deze staat van zaken, die zelfs nog voortduurde tot weinige jaren vóór het vertrek der koninklijke familie naar *Brazilië*, het onderwerp geweest van zeer uiteen loopende berigten. Volgens sommige schrijvers was de handel toen zeer nietsbeduidend, terwijl de heer BALBI, die het voorregt had om officiële documenten te kunnen nazien, en die alzoo regt heeft op het meeste vertrouwen, verklaarde, dat de handel zulk eene hoogte van voorspoed had verkregen, dat dezelve, in aanmerking genomen die hinderpalen die hij te overwinnen had, het gemis van allen inlandschen handel, de kleine uitgestrektheid van het koninkrijk, en de geringe bevolking, den handel van iederen anderen staat, *Engeland* en *Hamburg* uitgezonderd, niet alleen evenaart, maar te boven gaat. Hij berigt ook, dat meer dan vijf zesde gedeelte des Portugeschen handels door inlandsche huizen wordt gedreven, waarvan sommigen een aanzienlijk kapitaal bezitten, en hij noemt een koopman, die door zijne handelszaken een vermogen heeft opgegaard van 18,000,000 cruzados (1). De bloeiendste tijd van den Portugeschen handel begon in 1500, en duurde voort tot 1595. Gedurende dat tijdperk gaven de rijkdommen, door de Portugezen verkregen, aan de natiën, met welke zij handel dreven, een grootsch denkbeeld van hun aanzien; en een oude Persiaansche aardrijkskundige, in het denkbeeld verkeerende, dat geene andere magt op hetzelfde gedeelte der aarde kon bestaan met

zulk

(1) De gouden cruzado staat gelijk met f 1,35 en de millerei (duizend rees) in goud berekend, staat gelijk met f 3,37½. Uit de, ten jare 1812, door de Londensche munt bewerkstelligde keur op nieuwe silveren cruzados blijkt echter, dat de gemiddeld berekende waarde der millerei in silver kan begroot worden op 60 p. of 5 sh. sterling.

zulk een magtig volk, sprak van *Portugal* als van de hoofdstad van *Europa*. Men moet zich echter niet verbeelden, dat de handel van *Portugal* alleen door de innerlijke hulpbronnen van die landstreek werd gaande gehouden. Gezegend met eenen vruchtbaren grond, in staat om eene groote verscheidenheid van artikelen van uitvoer voort te brengen, zoo heeft *Portugal* echter doorgaande slechts weinig voordeel getrokken van de voordeelen, welke de natuur aan hetzelfde schonk; en het gebrek aan goede communicatiën door middel van wegen, kanalen of bevaarbare rivieren, heeft de innerlijke nijverheid van het land benadeeld. Indien wij ons dan, bij de beschouwing van den Portugeischen handel, bepalen tot dat gedeelte, hetwelk afhangt van den uitvoer der voortbrengselen van *Portugal*, dan levert de balans alles behalve eene gunstige uitkomst op: doch de zaak verkrijgt een ander aanzien, wanneer wij in aanmerking nemen den handel, welken dat land te voren dreef met behulp van deszelfs koloniën. De artikelen, welke hij aanvoerde uit zijne stapelplaatsen in *Zuid-Amerika*, *Azia* en *Afrika*, maakten den grondslag uit van eenen zeer voordeeligen handel, en de afhankelijkheid van *Brazilië* was van bijzonder veel waarde voor het Portugeesche volk. *Portugal* het eenige entrepôt zijnde, door middel van hetwelk de voortbrengselen van *Brazilië* in het overige gedeelte van *Europa* mogten toegelaten worden, zoo bezat hetzelfde in die landstreek eene bron van onwaardeerbare rijkdommen. Doch de openstelling der havens van *Brazilië* aan de schepen van alle natiën, welke plaats had toen het bestuur naar *Rio Janeiro* was overgeplaatst, de invoer van vreemde wijnen, het in bezit nemen van *Lisfabon* door de Franschen, en, zoo als de heer BATBI er bijvoegt, de toelating der Britsche manufakturen in het moederland zoo wel als in de kolonie, tegen betaling van de helft der regten, welke de goederen van andere natiën moesten betalen, deden veel nadeel aan den handel van *Portugal*, daar het monopolie, hetwelk de Portugezen tot hiertoe uitsluitend hadden genoten om in de behoeften van dat uitgestrekt en rijk gedeelte der wereld te voorzien, nu geopend was voor de kooplieden van andere landen. De voornaamste artikelen, die uit *Brazilië* in *Portugal* werden ingevoerd, waren suiker, katoen, huiden en vellen, tabak, koffij, rijst, cacao, kina, indigo, goud, sassaaparille, ipecacuanha, Braziliaansch hout, timmerhout, diamanten en andere kostbare steenen, brandewijn, was, koper, kaneel, walvischtraan en ballelijnen, gember, copaiva balsam. Het Braziliaansch hout, de tabak en diamanten, zijn koninklijke monopolieën; doch door de verkeerde wijze, waarop het hout door de gouvernementsagenten gehakt werd, vindt men hetzelfde nu zelden, dan op onderscheidene mijnen van de kust verwijderd. De hoeveelheid van hout uit *Brazilië* in *Engeland* ingevoerd is slechts onbeduidend. De handel in zout en de walvischvangst behoorden ook tot de kroon, en zijn eerst vóór weinige jaren opengesteld. In de plaats van deze artikelen voert *Por-*

tugal uit naar *Brazilië*, wijn, boter, gedroogde visch, olle, brandewijn, zout, Hollandsche kaas, azijn, spek, bescduit, meel, ijzer (bewerkt en in slaven), artikelen in koper, tin, lood en andere metalen, medicijnen, verwstoffen, acida, geestrijke vochten, pik, teer, papier, boeken, parasols, huisraad en kerkversierfelen, spiegels, vensterglazen, brillen, wollen kleederen, Duitsch linnen, katoenen kleederen, kamerdoek, enz. Het groote gewigt van den Braziliaanschen handel voor *Portugal* is bewezen door de daadzaak, dat dezelve veel uitgebreider is, dan die op alle andere bezittingen van het Rijk te zamen.

In het overzicht van den Portugefschen handel met andere natiën, bekleed *Engeland* eene belangrijke plaats. Het is wel bekend, dat de betrekkingen tusschen de twee landen van zeer vroeg dagteekenen, en men vindt in 1353 reeds aangeteekend, dat EDUARD III, bij een traktaat, aan de Portugezen het regt schonk om te vischen op de kust en in de havens van *Engeland*, voor den tijd van 5 jaren. Het tijdstip, dat de handel het meest voordeelig was voor *Engeland*, was van 1722 tot 1738, gedurende welken tijd de balans in het voordeel van dat land meer dan 1,000,000 P. St. jaarlijks beliep; — van 1797 af, twee jaren nadat de Portugezen de voorregten, die te voren alleen door de Engelschen waren genoten, ook tot andere natiën hadden uitgestrekt, tot 1811, was de balans voortdurend in het voordeel van *Portugal*, met uitzondering van de twee jaren 1800 en 1808. In 1811 verloor *Portugal*, door deszelfs overeenkomsten met *Engeland* 43,090,000 cruzados; in 1812, 26,601,000 cruzados; en in 1813, 29,550,000 cruzados. Twee derden van den invoer van *Engeland* worden door *Lisfabon* ontvangen, hetwelk slechts voor een derde in den uitvoer deelt. *Oporto* wint veel door den uitvoer naar *Engeland*. De voornaamste artikelen, welke in dezen streek worden ingevoerd, zijn wollen kleederen en stoffen, boter, gezouten visch, kaas, gezouten vleesch, koper, lood, ijzer, tin, speelgoed en andere kleinigheden, stalen en ijzeren werktuigen, steenkolen, enz. De artikelen, die daarentegen door *Portugal* worden uitgevoerd, zijn katoen, wijn, oranje-appelen, citroenen, indigo, olie, ipecacuanha, zout, gedroogde vruchten, enz. De volgende staten zullen den omloop van den handel tusschen *Engeland* en *Portugal* doen zien in de drie jaren welke wij te voren hebben opgegeven, — namelijk: 1796, 1806 en 1819.

Invoer van Engeland. Waarde in Rees.

1796, - 4,951,737,334. 1806, - 6,587,150,292. 1819, - 7,466,156,836.

Uitvoer naar Engeland. Waarde in Rees.

1796, - 4,887,076,129. 1806, - 8,201,116,990. 1819, - 4,209,087,096.

De invoer van *Engeland* naar *Portugal* gaat dien van iedere andere natie te boven. Eene opgaaf van den tegenwoordigen staat van den Portugefschen handel, zoude overbodig zijn. Er kan moeijelijk iemand gevonden worden, die niet inziet dat een staat van regeringloosheid

heid niet gepaard kan gaan met vorderingen in vredelievende bezigheden, en kapitalen, die de nijverheid in werking moeten brengen, en levendigheid aan den handel moeten geven, zullen niet lang in eene landstreek verblijven, waar geen eigendom zeker is. De onverdraagzaamheid en het despotismus van het laatste Bestuur, heeft, zoo als zich verwachten liet, den handel verlamd, en de geestkracht van het volk vernietigd; doch het oog wendt zich vrolijk af van de droevige schildery van het verledene, naar het gelukkige uitzigt, hetwelk de toekomst schijnt te zullen opleveren.

De Portugezen, die het goud en zilver in verafgelegene gewesten zijn gaan zoeken, zouden met weinig moeite, en zonder zich, met betrekking tot andere belangen, den minsten hinder toe te brengen, deze metalen en nog vele andere in hun gelukkig vaderland kunnen vinden.

De goud- en zilvermijnen zijn er talrijk. Gedurende vijf eeuwen werden de zilvermijnen van *Sierra de Santa Justa* door de Romeinen ontgonnen: deze trokken er onnoemelijke voordeelen van. Nog in 1628 waren er voortgelijke mijnen nabij *Braganza* en *Monforte* in volle opbrengst. Gedurende de middeleeuwen bedienden de toenmalige Koningen zich van deze hulpbronnen, om in de oorlogskosten te voorzien. De goudmijn van *Adisfa*, aan den mond van den *Taag*, genoot van *Dionysius* zeer vele aanmoediging. Zij werd nog zeer onlangs bewerkt, doch met weinig voordeel, bij gebrek aan een goed beheer. Er zouden weinig kosten vereischt worden om deze natuurlijke rijkdommen weder te doen herleven. De galerijen, en de putten, zoo voor het uitdelven, als voor de luchtverversching, afkomstig van de tijden der Romeinen, zijn nog altijd in eenen staat van bruikbaarheid, die de hervatting van het werk gemakkelijk zouden veroorloven en de delfstof zelve is verre van uitgeput te zijn. Met betrekking tot het wasch-goud, valt op te merken, dat de rivieren hier en daar kleine hoeveelheden er van opleveren, en dat de landbewoners van de *Comarca de Coïmbra* zich met de verzameling van hetzelfde bezig houden. Wij vermelden dit voortbrengsel slechts *pro memorie*, wijl het geene groote voordeelen oplevert. In de *Sierra de Gevez*, nabij *Bellas*, in de omstreken van *Lisfabon* en in de *Sierra de l'Estrella*, vindt men onderscheiden foorten van edelgesteenten en van bergkristal.

De ijzermijnen zijn zeer rijk. Het distrikt van *Castello-Branco* rust op eene uitgestrekte bank van dit metaal. Men vindt er insgelijks te *Machuca*, *Coïmbra*, *Costa de Cao*, *Busfaco*, *Carvalho*, *Pornes*, *Cintra*, enz. Deze rijke mijnen zijn geheel verlaten. De smeltoven van *Foz d'Alge* is de eenige, die aan den gang gehouden wordt. Deze alléén zoude kunnen voorzien in de behoeften van het land en die der kolonien. Vijftig anderen waren in werking te *Moncorvo* en *Ova*, tijdens de Regering van *SEBASTIAAN*; doch zijn onder het Spaansche beheer in verval geraakt.

En

Er wordt ook weinig voordeel getrokken van de in verschillende streken verspreide loodmijnen, kopermijnen en antimonium-mijnen. De loodmijn te *Ventozello* is slechts van 1818 op 1819 ontgonnen geworden.

Vele andere voortbrengfelen uit het mineraal-rijk zouden met goed gevolg en voordeel kunnen worden opgedolven, zoo de kapitalisten meer aangemoedigd ook meer ondernemend werden. In den tegenwoordigen stand van zaken wordt er reeds met voordeel veel kei-steen gedolven, die men tot vuursteen (voor het geweer) hakt, en waarvan, in die gedaante, een groot gedeelte naar *Spanje* wordt uitgevoerd.

Een der natuurlijke voortbrengfelen van *Portugal*, gewis het belangrijkste en meest geschikte ter uitbreiding der nijverheid van dat land, zijn de steenkolen. Het was in het begin der regering van *Joseph I.*, dat de rijke mijn van *Buarcos*, nabij *Figuerra*, door eenen Engelschman ontdekt werd. Deze mijn, welker ontginning belangrijke werken eischte en langen tijd door het water afgebroken werd, hield tot in 1821 dertig tot veertig werklieden bezig en leverde kolen van gemengde hoedanigheid. In dat jaar werd het werk gestaakt, uit hoofde de ongelukkige tijdsomstandigheden den verkoop der kolen onmogelijk maakte.

In 1802 werd te *San-Petro de Cova*, niet ver van *Oporto*, eene veel overvloediger mijn geopend, waarvan de kolen van eene uitstekende hoedanigheid waren. De ligging derzelve in eene der rijkste mineralogische districten van het land, en niet ver van de zee, is van eene onberekenbare waarde voor de toekomst van *Portugal*, in een industrieel zoo wel als commercieel opzicht. Ondanks de stilstand van allen handel en het gemis van alle aanmoediging, hebben deze beide ontginningen *Portugal* behoed tegen eenen aanzienlijken invoer van Engelsche steenkolen, en in twee jaren (1818—1820) eene zuivere winst opgeleverd van 738,000 rees, (23,000 guldens) in het jaar. Het is overbodig te zeggen, dat zij sedert dat tijdstip tot eenen staat van kwijning vervallen zijn.

Alle fabrijk-voortbrengfelen van eenig belang, zijn in *Lisfabon* en *Oporto* vereenigd. De opfomming derzelve zoude voor de vrienden der Portugesche natie een weinig bemoedigend tafereel opleveren. De weinige inlandsche fabrieken leveren slechts voortbrengfelen van geringe hoedanigheid, onvoldoende voor de binnenlandsche consumtie en meestal op eene ruwe wijze naar de modellen der Fransche en Engelsche fabrikaten gevolgd.

Allereerst moet men den landbouw doen herleven, door denzelven van de noodige handen te voorzien, door het openen van uitwegen en het aanleggen van wegen, en door eene volstreckte afschaffing van den vreemden alleenhandel. Om dit doel te bereiken, moet men de staande armee verminderen, het krijgsvolk aan de bearbeiding van den grond zetten, en hetzelfde vervangen door eene welbegrepene inrigting

ting van schutterijen of nationale gardes, aan bevriende natien geene andere dan wederkeerige en gelijkelijk voordeelige gunsten toekennen; dezelve onderling doen wedijveren; den omloop van kluikende munt bevorderen, door een goed openbaar finantieel stelsel en door eene verdeeling der grondeigendommen, bij wege van eene voor het minst gedeeltelijke uitgifte van onbebouwde gronden, die aan gemeenten, aan de kroon en aan de geestelijkheid toebehooren; den de onbeschaafdheid bevorderenden invloed der monniken op het landvolk verminderen, door de monniken-orden onder zekere voorwaarden te seculariseren; eindelijk, met overleg van de hooge geestelijkheid en den heiligen stoel, de feestdagen, waarop niet mag gearbeid worden; en die dus voor den arbeid verloren zijn, mitsgaders de vastendagen afschaffen, ten einde de consumtie derzelver gewonen loop te doen hernemen.

Al deze verbeteringen zullen niet worden bewerkstelligd, zonder op de nijverheid terug te werken. De fabrieken, aangemoedigd door het vertrouwen der kapitalisten, door de meer algemeene welvaart, door de zekerheid van hare voortbrengselen te kunnen slijten, in plaats van dezelve door vreemde te zien verdringen, zullen al de levendigheid hernemen, waarin een groot gedeelte, in sommige tijdperken, zich heeft mogen verheugen; en de voortgangen derzelve zullen des te merkbaarder zijn, omdat de verbeteringen en de wijze van fabriekdij daar spoedig zullen veld winnen, ten gevolge van de natuurlijke zucht tot navolging, die aan allen nationalen handel eigen is.

Maar zoo het gemakkelijk is zoo vele nuttige en wenschelijke verbeteringen aan te wijzen, oneindig moeilijker is het voorzeker om dezelve in werking te brengen. Daarom zal men aan deze taak herkennen; of het nieuwe Gouvernement deszelfs hooge roeping inderdaad waardig is. De eerste behoefte van het land bestaat daarin, dat het verlost worde van een heirleger van fiscale beambten en burgerlijke ambtenaren, die de standvastige bevordersaars zijn van omkooping en bedrog, en wier volslagene zedeloosheid steeds de strekking heeft om het volk slecht te maken, hetwelk zij verachten en uitmergelen. Een regelmatig beheer daar te stellen, is van de bevoegdheid der uitvoerende magt; hetzelve kan dadelijk gevestigd worden, zelfs vóór dat de volksvertegenwoordiging derzelver sanctie daaraan geve.

Overigens moet men hopen, dat het goed inzicht der burgers en derzelver welbegrepen belang zullen samenwerken tot de keus van bekwame afgevaardigden, en het zal de taak der laatstgenoemden zijn, om, met omzigtigheid en met inachtneming van de lesfen der ondervinding, de hervormingen voort te zetten, welke door hunne voorgangers dikwijls met te veel overhaasting en met eene strengheid zijn begonnen, waardoor ongelukkiglijk veler met de misbruiken ineengeweven bestaan is geschokt, en zelfs dezulken zijn afgeschrikt en vervreemd geworden, op welke die misbruiken het sterkst drukten.

De

De landmagt in *Portugal* is altijd in drie hoofd-afdeelingen onderscheiden geweest. 1°. De staande armee. 2°. De miliciens. 3°. De *ordenança* of gewapende landlieden.

Na den vrede van *Utrecht* tot in 1762 bedroeg de staande armee van 8 tot 10 duizend man, die slecht gewapend en slecht uitgerust waren. In 1816 werd zij, bij het beruchte bestuur van den maarschalk BERESFORD, gebragt op 62 duizend man, een getal buiten alle verhouding tot de bevolking van het land.

Vóór 1796 bestond het Portugefche leger uit 24 regementen infanterie, ieder van een bataljon; 12 regementen kavallerie, ieder van 4 eskadrons van 36 rotten; 4 regementen artillerie.

Tijdens de omwenteling van 1821 werd het geheele zamenstel verdubbeld, en gebragt op 24 regementen infanterie, ieder van 2 bataljons; 12 bataljons jagers; 12 regementen kavallerie, ieder van 4 eskadrons van 48 rotten; 4 regementen artillerie; 1 bataljon mineurs, fapeurs, enz.; 1 korps trein-foldaten; 1 korps veteranen; voorts de politie-garde en de brigade der marine; 72 ingenieurs, in alles 49,000 man.

Door het Congres van dien tijd werd het leger, voor den voet van vrede, slechts verminderd, wat de infanterie betreft, met één bataljon voor ieder der 24 regementen infanterie, en de 12 regementen kavallerie ieder met één eskadrón. Derhalve zoude het effectief niet meer bedragen dan 29,600 man, de verschillende staven 100 officieren, in plaats van 220, en het korps der genie 64, in plaats van 72. Intuschen is, ten gevolge der sedert 1821 plaats gehad hebbende omwentelingen, de staande armee op eenen meer of min gewijzigden voet van oorlog gebleven. Had men de grondslagen van het Engelsche systema gevolgd, dan zoude dezelve tot op 15,600 man hebben moeten verminderd worden:

Ten einde tot eenen steun voor de staande armee te verstrekken, heeft men sedert den oorlog met *Spanje* een welgeoefend korps van miliciens opgericht. Hetzelve bestaat uit alle gezeten burgers van 18 tot 40 jaren. Deze miliciens worden slechts bezoldigd, ingeval zij werkelijk dienst doen. Zij worden maandelijks bijeengeroepen en met veel zorg en gestrengheid geoefend.

De officieren van dit korps worden uit de rijkste klassen gekozen. De majoor en de adjudant echter worden uit de officieren der staande armee genomen, als meer van nabij bekend met de regelen der tactiek en der krijgstucht. Een generaal, geholpen door twee adjuntten, voert het bevel over alle miliciens van het koninkrijk.

Het korps is altijd verdeeld geweest in 48 regementen, van gelijke sterkte als die der linietroepen. Daarenboven waren er zes afzonderlijke korpfen voor de stad *Lisfabon*; te zamen in effectief 49,000 man; volgens de door BERESFORD ontworpen organisatie 52,000 man.

Onder den naam van *ordenanças* begrijpt men de geheele mannelijke bevolking van het Rijk, tusfchen de 16 en 60 jaren. Al wat na het voltallig maken van de kaders der staande armee en der miliciens,

ciens, nog van het mannelijke geslacht, in den opgegeven ouderdom, overblijft, behoort van regtswege tot de Ordenanças. In *Frankrijk* heet dit *levée en masse*; in *Spanje*, *Guerillas*; in *Nederland* en *Duitschland*, *landstorm*.

Volgens het decreet van 1804 is *Portugal* verdeeld, voor zoover de Ordenanças betreft, in 441 kapiteinschappen, of cohorten, die in kompagnien ondergedeeld zijn en door een kapitein en chef, een sergeant-majoor en eenen adjudant gekommandeerd worden. Aan het hoofd van iedere kompagnie staat een kapitein, en een tweede luitenant.

De Ordenanças, met bijstelling van de staande armee en de milicie, leveren eene magt op van 4 tot 5 maal honderd duizend man.

In 1793 bevond de Portugesche zeemagt zich in eenen bloeijenden staat; zij telde 34 oorlogschepen, voorzien van 1556 vuurmonden. Door aanhoudende nalatigheid, velerlei misbruiken en verkeerde maatregelen, zoo als ook ten gevolge van ongenoegzaamheid der openbare geldmiddelen, mitsgaders de verhuizing van de Regering naar *Brazilië*, bij gelegenheid waarvan een groot gedeelte der vloot door dezelve werd medegevoerd, en waarvan slechts weinig terug gekomen is, werd de Portugesche zeemagt zoo zeer verminderd, dat zij den handel op de koloniën niet meer tegen de zeerovers beschermen konde. Zij bestond later uit vier schepen van linie en 24 verschillende vaartuigen, te zamen 28 schepen, voerende van 900 tot 1000 kanonnen, gedeeltelijk onbekwaam voor de dienst. Men heeft gezien, hoe het eskader in handen van den admiraal NAPIER gevallen is.

De marine was ten prooi aan duizende misbruiken. Onder dezelve bekleedde de kostbaarheid van den staf eene eerste plaats. Het getal officieren bedroeg 585 voor 28 schepen: in 1793 waren 143 voldoende voor de dienst van 34 schepen. De troepen der zeemagt bestonden uit de koninklijke brigade der marine, die, in gewone tijden, 5200 man telde, doch tegenwoordig veel verminderd is.

Den 2. van Sprokkelm. 1835 heeft de minister van marine in *Portugal* den volgenden staat overgelegd van de zeemagt, welke der Regering voornemens was in stand te houden, namelijk: 2 linieschepen, 4 fregatten, 4 oorlogsfloepen, 6 brikken, 8 korvetten en kotters, 8 kanonneerbooten, 8 transportschepen en pakketbooten en 2 stoomvaartuigen; in het geheel 50 schepen met het noodige getal matrozen en zeelieden.

De meest invloed hebbende partij in *Portugal*, is ongetwijfeld die der geestelijkheid. Met behulp van eene menigte wonderbaarlijke sprookjes en zoogenaamde mirakelen, was men er in geslaagd, al de regten van het volk over te dragen op eenen Vorst, welke eene onbepaalde, doch aan het toezigt der geestelijkheid ondergeschikte magt uitoefent. De schrijvers in *Portugal*, welke grootendeels geestelijken waren of met het vuur der inquisitie voor oogen schreven, verzekeren stoutelijk dat hunne landgenooten het godvruchtigste volk op

naarde zijn, en dat zij sedert TUBAL, kleinzoon van NOACH, die *Setubal* of *St. Ubes* stichtte, niet hebben opgehouden zulks te zijn. De bewijzen, welke zij voor deze hunne verwaande aanmatiging bijbrengen, getuigen tevens van de uitgestrektheid en den aard van hunne vroomheid. Zij bewijzen b. v. dat de Portugezen van oudsher de ijverigste vervolgers der ongeloovigen zijn geweest; dat zij de eerste aan de maagd MARIA gewijde kerk hebben gebouwd, en steeds de sterkste voorstanders van hare onbevleete ontvangenis waren; dat op hunnen grond vier stichters van geestelijke orden het eerste levenslicht ontvingen; dat hunne Koningen de rijkste kloosters hebben gesticht; dat men in *Portugal* de meeste reliquiën vindt, en dat daar de meeste heiligen zijn geboren en de meeste mirakelen zijn gedaan. Daar nu de Portugezen eeuwen lang tegen de Mooren hebbengestreden, en elke overwinning nog bijzonder gekenmerkt werd door de eene of andere daad van uitstekende bijgeloovigheid, of door de vergrooting der privilegien der geestelijkheid, zoo kan men ligtelijk begrijpen, dat ook met elke vergrooting van het grondgebied des Koninkrijks, de magt van de kerk zich heeft uitgebreid.

Het uiterlijk aanzien van het land en het volk van *Portugal* stemt volkomen overeen met de schildering die er hunne schrijvers van maken. In andere landen van *Europa*, vindt men de sporen der 15de eeuw slechts in de geschriften van onzen tijd; in *Portugal* daarentegen is die eeuw nog werkelijk voorhanden; men vindt in dezelve haar terug met het grootste gedeelte van hare gewoonten, gebruiken en vooroordeelen. Een Protestant in *Lisfabon* komende is genegen te gelooven, dat de godsdienst het uitsluitend bedrijf der ingezetenen is en geheel de aandacht tot zich trekt, en dat de regering eene zuivere Theocratie is.

De steden hebben allen iets kloosterachtigs; kerken en kloosters van verschillende aard maken er de schoonste openbare gestichten uit en beslaan de kruinen van alle hoogten. Des morgens wordt men gewekt en gedurende den geheelen dag wordt er het gehoor verdoofd door het luiden van klokken, die de geloovigen ten tempel roepen. Gaat men door de straten, dan is men zeker van eenige procesfien te ontmoeten of een aantal lieden te zien, die geknield liggen voor de afbeeldingen van eenige volks heiligen. In het zwart, grijs of wit gekleede monniken, met of zonder schoenen, met of zonder baarden, loopen en kruisen door de straten. Nauwelijks hoort men het gebengel van een schelletje, hetwelk de annadering van het heilige sacrament verkondigt, ja alvorens men het verhemelte, hetwelk boven den geestelijke gedragen wordt, of de rook der flambouwen van die hem vergezellen bespeurt, ziet men, zoo verre het oog reiken kan, het volk reeds geknield ter aarde liggen. In de kerken, welker wanden met allerlei aan heiligen toegewijde zaken (b. v. de kruiken van eenen miraculeus genezenen kranke) bedekt zijn, ziet men de dienst op verschillende plaatsen gelijktijdig ver-

rigten, in het bijzijn van een groot aantal vroomen, die met het hoofd ter aarde gedoken, latijnsche gebeden prevelen. Van alle kanten wordt men door bedelaars beformd, die in naam der heilige maagd, der heiligen of der zielen in het vagevuur, aalmoezen vragen, terwijl op de straten de kerkbedienden met eene trommel, doedelzak of heilige, de barmhartigheid der voorbijgangers inroepen.

Men denke echter niet, dat het getal, de magt en de rijkdom der geestelijkheid meer in schijn dan in werkelijkheid bestaan. De Jezuit VIEIRA zegt, dat in zijn tijd (1670) er in *Portugal* 10,000 monniken, 30,000 geordende priesters en 15,000 vrouwelijke geestelijken waren, te zamen 55,000 personen. Deze opgave is echter zichtbaar te laag, daar een enkel klooster, dat der *Alcobaca* alreeds een stadje geleek, wjl er 995 monniken in hetzelfde woonden, zonder de bedienden mede te rekenen. Sedert dien tijd is het getal geestelijken, wel is waar, afgenomen, doch is echter nog zeer aanzienlijk.

Wanneer men bij het getal geestelijken van verschillende soort, hetwelk stellig niet beneden de 30,000 is, eenen rijken staf van grootdignitarissen voegt, bestaande uit eenen patriarch, drie aartsbisdommen, vijftien bisdommen en nagenoeg vijftig prelaten en hoofden van geestelijke vereenigingen en geestelijke ordes, dan zal men zich een denkbeeld van de vroomheid der Portugezen kunnen vormen. Het geheele inkomen der geestelijkheid, gerekend naar de tienden, die zij aan den staat betaalt, bedraagt 700,000 P. St. (8½ miljoen guldens) doch kan veilig op het dubbele gerekend worden. De Portugeische geestelijkheid heeft hare tienden steeds zoo naauwgezet ingevorderd, dat onder anderen één der Koningen van dat land eene conventie met den Prior eener geestelijke orde sloot, waarbij deze de tienden bedong van de visch die in de *Taag* zou worden gevangen! Wanneer men het groot getal geestelijken en derzelver aanzienlijk vermogen in aanmerking neemt, zal met ligt kunnen begripen dat de geest die hen bezielt, op het lot van *Portugal* eenen grooten invloed moet hebben. Ongelukkiglijk zoude het moeilijk wezen ergens elders dommer geestelijken met slechter zeden aan te wijzen. Dezulken hunner, die nog eenige braafheid van karakter hebben of dezelve in hunne verhalen soms doen doorstralen, staan niettemin, door hunne schandelijke vooroordeelen, met de dieren gelijk; de overigen, die verstand genoeg bezitten, om het verkeerde van hunne handelingen te bevatten, bedriegen de eenvoudige lieden op eene eerlooze en baatzuchtige wijs. Het is vooral dit laatste gedeelte der Portugeische geestelijken, die in hunne welberekende bewondering van Don MIGUEL, hem den *herstellenden engel* noemen en welke met alle kracht de hervormingen tegenwerken, die de regering van Donna MARIA wil invoeren. Het is onmogelijk om van den toestand van *Portugal* en deszelfs waarschijnlijk toekomstig lot te spreken, zonder van den tweeden stand, den

adel, te gewagen. Zeker is er geen land, waar meer adellijken zijn, dan in dat koninkrijk. Eenigen onder hen dragen namen, die de roemrijkste dagen van 's lands geschiedenis in het geheugen terug roepen; anderen doen door hunne adelbrieven slechts denken aan de grillicheid van het hof. De Portugesche *fidalgo* is, in het algemeen, een verwaand, zorgeloos, ongezellig wezen, zonder opvoeding en zonder beginsels. Het grootste deel, hetwelk uitgestrekte bezittingen doch een slechts gering beschikbaar inkomen heeft, leeft gelijktijdig in de morsigheid en in de weelde, op een of ander oud kasteel, hetwelk dreigt in te storten, zonder boeken ter hunner onderrigting of tot hun vermaak; zonder liefhebberij voor kunsten, zonder lust om den geest te beschaven, buiten staat om op eene kiesche wijs de herbergzaamheid te kunnen uitoefenen, overgegeven aan spel en ligtmisserij.

Overigens zonder eenig belang voor den staat, en zonder door eene geoorloofde eerezucht naar eenig doel gedreven te worden, waren de *fidalgo's*, onder de laatste regeringen gewoon, den tijd met ijdele hofgebruiken, of met gemeene intrigues te slijten, en zich aan de bezigheden van een onedel bijgeloof over te geven. Hunne geboorte was, na de gunst van den Vorst, het voorwerp hunner hovaardij; offchoon zij geen aanzien genoten bij lieden van vermogen en beschaving, gingen zij slechts onder elkander huwelijken aan, en schuwden de overige standen, als of deze door de pest besmet waren. Deze beschrijving laat zich echter niet onvoorwaardelijk op den geheelen Portugeschen adel toepassen; integendeel vindt men bij denzelfden lieden, die daarop eene zeer vereerende uitzondering maken.

Van de verschillende standen, die op het lot van *Portugal* invloed hebben, zoude men slechts een zeer onvolkomen denkbeeld bezitten, indien wij ook niet gewaagden van de lieden, die met het burgerlijk en regterlijk beheer zijn belast. Voor de inning en het beheer van een gering inkomen en voor de waarneming van de overige takken van bestuur, is het aantal baatzuchtige, behoeftige, oneerlijke ambtenaren, het getal van knevelarijen, en van onordelijkheden zoo groot, dat hetzelfde meer dan voldoende zoude zijn, om het grootste en welvarendste rijk, ten gronde te brengen. Elke tak van administratie wordt bediend door eene menigte slecht betaalde lieden, die zich door knevelarijen schadeloos stellen. De geldmiddelen worden door meer ambtenaren beheerd, dan die van *Groot-Brittanje*. Wat de Regters aangaat, zijn er alleen in *Lisfabon* meer dan honderd. De meest bezoldigden hebben een jaarlijksch inkomen van 300 P. St., en verteren ten minste 1000 P. St., die zij zich op de allerschandelijksche wijs, door het verkoopen van het regt aan de meestbiedenden, weten te verschaffen. Alles wel overwogen, dan zal dit leger van regters en ambtenaren, hetwelk over het geheele rijk is verspreid, en door de nieuw in te voeren orde van zaken noodwendig zal moeten worden afgedankt, wellicht ten slotte voor den voortgang der constitutionneele instellingen in *Portugal* nog schadelijker dan de monniken zijn.

Het is bekend hoe Don MIGUEL voor eenige jaren *Portugal* onder den ijzeren scepter zijner dwingelandij deed zuchten, tot dat gelukkig Don PEDRO het Vaderland verlost en den dwingeland verdreef.

Eene brochure (*the annual retrospect of public events for the Year 1831*) gaf, onder bevestiging van een zeer goed onderrigten Portugesch uitgewekene, de volgende schrikwekkende lijst der offers van Don MIGUEL's tirannij, tijdens dezelve in hare grootste hevigheid woedde:

Wegens staatkundige misdrijven bevonden zich in de gevangenisfen	
te <i>Lisfabon</i>	3600
In het fort <i>St. Julian</i>	800
In <i>Peniche</i>	400
In <i>Cascaes</i> , op het slot <i>Belem</i> en <i>Trafaria</i>	300
Aan boord der gevangenis-schepen op den <i>Tuag</i>	500
Te <i>Oporto</i>	2000
In de gevangenisfen te <i>Tras-os-Montes</i>	1200
In de provincie <i>Douro</i> en <i>Minho</i>	2000
In <i>Beira</i> en <i>Almeida</i>	5000
In <i>Estramadura</i> en <i>Abrantes</i>	3000
In <i>Alentejo</i> en <i>Elvas</i>	5000
In <i>Algarvie</i>	1200
Vervoerd naar <i>Angola</i>	400
— naar <i>Cabo Verde</i>	500
— naar <i>Cabinda</i> , <i>Agonche</i> , enz.	700
geëmigreerden en verbannen:	
Op <i>Terceira</i>	7000
In <i>Brazilië</i>	2000
In <i>Engeland</i>	800
In <i>Frankrijk</i>	1800
In de <i>Nederlanden</i>	1100
In verschillende andere landen van <i>Europa</i>	1000

Totaal 40,400

Bij deze som komen nog bijna 5000, die, om de vervolging te ontgaan, zich verborgen houden of in het land rondzwerven; dus 45,400 offers der politieke wraak, op eene bevolking van 2,600,000 zielen, zijn wel het sprekendst bewijs voor de dwingelandij der regering.

POT, (HENDRIK GERRITZ.) was, zoo als onder zijn portret, door C. VAN NOORDE in 1770 geteekend, geschreven is, een ongemeen kunstig historieschilder van *Haarlem*. Hij was luitenant bij de schutterij van den *St. Joris Doelen* aldaar van 1633 tot 1639. Dit portret is geteekend naar dat, hetwelk in een groot Doelen-stuk, zoowel als het vorige, te *Haarlem* op den schutters-Doel aanwezig is, zijnde mede door den grooten FRANS HALS geschilderd. Pot wordt daarin afgebeeld met de schutterlijke sjerp om, aan

aan eene tafel zittende, en bladerende in een groot boek. Zijn uitzicht is geestig; hij scheen toen een man van middelbaren leeftijd te zijn. HOUBRAKEN maakt kortelijk melding van hem in zijnen *groote Schouwburg der Nederlandsche schilders*. De schilderij met den triomfwagen van den Prins, waarvan die schrijver spreekt, is eene zinnebeeldige voorstelling; hetzelfde hangt nog in eene galerij van het Prinsenhof te *Haarlem*, dat daarna is veranderd in eene vergaderplaats voor de staten van *Holland*, zijnde ten dien einde onder andere een zeer ruime en fraaije zaal daarin gemaakt.

POT. (WILLEM VAN DER) Werd in 1704 te *Rotterdam* geboren, en overleed aldaar in 1783. Hij is bekend als dichter van het hofdicht *Endeldijk*, dat, hoewel vrij van stuitende gebreken, toch ook ontbloot is van treffende schoonheden. De guldenmidden maat was toen de leus der dichters.

POTOMAC. Noord-Amerikaansche rivier in de Vereenigde Staten, waaraan onder anderen de steden *Washington* en *George-Town* liggen. Bij deze laatste plaats wordt de rivier op eens smal en krijgt dat rotsachtig en onregelmatig aanzien, waarvoor dezelve zich bijzonder onderscheidt, en hare oevers, tot aan het punt, waar zij zich bij *Harper's Ferrij* met de *Shenandoah* vereenigt, de meest woeste en romantische gezigten opleveren, welke men volgens sommige reizigers in *Amerika* vindt. De trotsche watterval van den *Potomac* levert een zeer majestueus gezigt op. De inwoners van *Washington*, die eene uitspanning willen nemen, begeven zich naar den oever van den *Potomac* aan de zijde van *Virginia*, om dit ontzettend wonder te beschouwen. De rivier bevroest bij gewone winters, doch zelden zoo dat er karren met koopwaren over het ijs kunnen trekken, hetgeen echter in den winter van 1830—1831 gebeurde.

POTTEIJ. (JAN) Ned. schilder, werd te *Haarlem*, den 20 van Slagtm. 1615 geboren. Hij was historie- en zekerlijk ook portret-schilder; want het portret naar hetwelk de teekening, (waaronder zijne geboorte geschreven is,) gemaakt werd, is door hem 'zelven geschilderd; wij vinden verders aangetéekend, dat hij in 1641 naar *Engeland* vertrok, maar niet of en wanneer hij terug gekomen is, noch wat hem verder wedervoer.

POTTENBAKKERS. De inwoners van *Samos* worden voor de uitvinders van de kunst om potten te bakken gehouden, en men zegt dat zij daarin uitmunten.

POTTER. (HEBELIUS) In het laatst zijns levens predikant bij de Hervormde Gemeente te *Sourabaija*, op het eiland *Java*, heeft zich door onderscheidene in het licht gegevene geschriften, (waartoe zijne afwisselende lotgevallen aanleiding gaven,) bij het Nederlandsch publiek bekend gemaakt, waarvan sommigen niet ongunstig ontvangen zijn. Het eerste werk, waardoor hij naam verwierf, waren zijne *Lotgevallen en ontmoetingen op eene mislukte reis naar de Kaap de Goe-*

de Hoop, in 1804, 1805 en 1806, in het laatstgenoemde jaar in vier deelen in het licht verschenen. Na elf jaren te *Peins*, in *Vriesland*, het leeraar-ambt te hebben waargenomen, werd hij naar de *Kaapstad* beroepen zijnde op zijne reis derwaarts met het schip, waarop hij den overtocht deed, door een Engelsch oorlogschip genomen en op *St. Helena* opgebragt, en van daar naar *Engeland* vervoerd, waar hij van Wijnm. 1805 tot Bloeim. 1806, zoo te *Londen* als in onderscheidene graafschappen, verbleef. In het vaderland teruggekeerd, woonde hij te *Dokkum*, en hield zich met onderscheiden letterarbeid bezig, gevende achtereenvolgens in het licht: *Wandelingen en kleine reizen door sommige gedeelten van het vaderland*, 2 dln. *Reize door de costelijke departementen van het koninkrijk Holland* 2 dln. en *Reizen door een groot gedeelte van Z. Holland*. Later naar *Hanau* beroepen, vertrok hij derwaarts, zijnde van zijn verblijf aldaar de volgende lettervruchten aanwezig: zijne *Reize van Amsterdam naar Hanau*; *Wandelingen om Hanau*; (waarvan slechts het 1° deel verschenen is, dat door de Fransche politie werd opgehaald;) *Lotgevallen op eene reize naar Hanau door Vriesland in 1813*; en *Vruchten der eenzaamheid*, waarvan drie stukken het licht zagen, welks laatste zijne reize door de *Wetterau* bevat. Niet lang daarna tot predikant bij de gemeente te *Sourabaya* aangesteld, vertrok hij derwaarts en sichte nog een vijftal jaren nut in die betrekking, tot dat eene verzwering in de lever, waaraan hij twee maanden leed, een einde aan zijn leven maakte. Men zou den overledene onrecht doen, wanneer met hem als schrijver een vloeienden en aangenamen stijl ontzeide: doch zijne reisverhalen zouden in onderhoudendheid veel gewonnen hebben, bijaldien hij zich had kunnen matigen in het uitsorten van zijn gevoel in dikwijls wijdloopige bedenkingen bij de onderscheidene gelegenheden, waarin hij zich bevond. Tot hoevele nuttige wenken zij aanleiding geven, te veelvuldig en niet altijd even gepast aangebragt, vermoeijen zij den lezer somtijds, en het laat zich ligt begrijpen, dat, daar dezelfde voorvallen in het leven wel eens weder voorkomen, de schrijver van zoo vele werken zich in dezen niet geheel voor herhalingen kon vrijwaren. Intusschen vindt men in de genoemde werken veel fraais, goede plaatsbeschrijvingen, ofschoon ook somwijlen tot in het minútieuze afdalende, en vele overdenkingen en gevoelens door allen verspreid, die *POTTER*'s hart zoowel als verstand eere aandoen, en den Nederlandschen lezer de voorkeur moeten doen geven aan de lectuur zijner oorspronkelijke werken boven vele vertaalde, waarmede men overstroombd wordt, en die, met hoeveel ophef aangekondigd en hoe genadig dikwijls beoordeeld, hoofd en hart geheel ledig laten.

POTUIL (HENDRIK) is een weinig bekend Nederdl. schilder, van wien maar een enkel schilderij voorkomt in de Catalogusfen van **HOET** en **TERWESTEN**; zijnde een vrolijk boeren gezelschap. Men zegt dat hij de schilderwijze van den beroemden **GERARD DOU**, op het kunstig-

stijfste, wist na te volgen, maar levensberigten hebben wij van hem niet aangetroffen.

POUGENS (CHARLES,) lid van de Fransche Academie der Opschriften en fraaije Letteren en van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden, overleed te *Parijs* den 24 van Winterm. 1834 in een' gevorderden ouderdom. Hij was sedert lang van het zintuig des gezichts beroofd. Door dien staat van blindheid verminderde echter noch zijne gelijkmatigheid van karakter, noch zijn smaak en lust voor de beoefening der wetenschappen. Zijne goedhartigheid, zijne weldadigheid en waarachtige menschlievendheid evenaarden de uitgebreidheid van zijne kennis en de veelzijdigheid zijner kundigheden. Vroeger dreef hij den boekhandel, maar legde zich later bij uitsluiting op de wetenschappen toe, en de veelvuldige bewijzen van den goeden uitslag, waarmede hij zich aan dezelve toewijdde, zijn in onderscheidev geschriften van zijne hand in het licht gekomen voor tijdgenoot en nageslacht aanwezig.

POUGEOISE, PITE of POITEVINE. Fransche munt van biljoen, waarvan men zich reeds onder de regering van den heiligen Lodewijk bediende. Uit eene ordonnantie van FILIPS van *Valois*, blijkt dat hij ze deed vervaardigen. Deze munt was slechts een vierde van den *denier* waardig, terwijl de *obole* de helft gold. Beide waren noodzakelijk toen de *denier* van fijn zilver was, maar sedert men deze van hoelanger zoo geringer gehalte vervaardigde, sloeg men geene *obolen* en *pougeoises* meer, omdat het stukjes van genoegzaam geene waarde zouden geweest zijn.

LE BLANC heeft nergens op zijne platen van Fransche munten de halve *obole* of *pougeoise* aangewezen; wij meenen echter dezelve te herkennen onder de munten van KAREL VII (1422 — 1461.) Zie tegenover bl. 248 N° 4.

POULIATEN of POULIATS. Eene lage, dienstbare en zeer verachte stam op de *kusten van Malabar*, dezelve is zoodanig in verachting, dat een *Nair*, een van eenen anderen stam, zijne wapenen wilende beproeven, in koelen bloede op den eersten *Pouliat* schiet, welken hij ontmoet, en hem straffeloos doodt of verminkt. Zoodra een *Nair* een van deze ongelukkigen ziet naderen geeft hij hem een teeken om ter zijde te gaan en zoo hij daaraan niet dadelijk gehoorzaamt, heeft de ander het regt van op hem te schieten. Zij zijn van hunne zijde ook verplicht, om van hunne aannadering kennis te geven. Zij gaan bijna naakt, hebben geen vaste woonplaatsen, en doolen in de velden en in de bosschen om; hollen in bergen of hutten, welke zij uit boomtakken te zamen stellen, zijn hunne verblijfplaatsen.

PRADT (DOMINIQUE DUFOUR DE), wiens dood in Lentemaand 1837 voorviel, werd in 1759 te *Allanches in Auvergne* geboren. Bij het uitbarsten der Fransche revolutie, was hij groot-vicaris des Kardinaals, aartsbischop van *Rouaan*, DE LAROCHEFOUCAULT, zijn

oom, en werd door de geestelijkheid van *Normandie* tot afgevaardigde bij de Staten-Generaal van 1789 benoemd, in welke betrekking hij, den hevigen omwentelings-geest vijandig, slechts korten tijd, en zonder veel opzien te baren, bleef. Hij teekende de protestatie van 1791, en week daarna naar *Hamburg* uit, alwaar hij tot den 18^{en} Brumaire jaar 8 (9 Slagtm. 1799) bleef, en middelerwijl in nieuwsbladen en vlugschriften de nieuwe regering zijns vaderlands hevig bestreed. Men schrijft algemeen hem de in dien tijd verschenen en gerucht gemaakt hebbende werken toe, genaamd: *l'Antidote au Congrès de Rastadt*; en een ander, niet minder opmerkenswaardig door de juistheid en ongedwongenheid der denkbeelden, genaamd: *de la Prusse et de sa Neutralité*.

NAPOLEON's snel opklimmen lokte hem weder naar *Frankrijk*; hij verkreeg de toestemming tot terugkeer, gaf in 1802 uit *les Trois Ages des Colonies*, in welk werk men, al wat RAYNAL goeds geleverd heeft, vindt, met weglating van de redekavelingen van het philosophismus. Hij gaf vervolgens eene verhandeling uit over den landbouw in *Frankrijk* gedurende de revolutie, en daarna eene landbouwkundige reis door *Auvergne*.

In 1804 aan NAPOLEON, door mevrouw DE LAROCHEFOUCAULT, zijne bloedverwante, voorgesteld zijnde, werd hij door dezen, die den geleerden en geestigen man hoogschatte, tot zijnen eersten aalmoezenier benoemd, en woonde in die hoedanigheid zijne krooning bij. Hij werd vervolgens met het bisdom van *Poitiers* begunstigd, dat 40,000 francs 'sjaars gaf, en door paus Pius VII, den 2. van Sprokelm. 1805, te *Parijs* gewijd; daar hij echter tevens zijn post van aalmoezenier had behouden, vergezelde hij den Keizer naar *Milaan*, toen deze als Koning van *Italië* werd gekroond, en later naar *Bayonne*.

In 1809 werd hij officier van het legioen van eer en aartsbischop van *Mechelen*; de Pauselijke inwilliging daartoe, die NAPOLEON toescheen in te trotsche bewoordingen vervat te zijn, werd teruggezonden, en kwam, daar dadelijk hier (1812) DE PRADT den Keizer naar *Dresden* vergezelde en van daar naar *Warschau* als gezant vertrok, niet weder terug. In *Warschau* haalde DE PRADT zich NAPOLEON's ongenade op den hals, en moest zich naar *Mechelen* begeven, alwaar hij met TALLEYRAND in aanraking kwam, zich door dezen de BOURBONS gunstig maakte en tot hunnen terugkeer medewerkte. LODEWIJK XVIII benoemde hem daarom tot kanselier van het legioen van eer. Maar reeds vóór de 100 dagen, verloor hij mede des Konings gunst, en daarna zijne post; vertrok naar zijne goederen in *Auvergne*, en leefde daar van een pensioen, dat hem de koming der *Nederlanden* tegen afstand van zijne regten op het aartsbisdom, verleende.

Hij heeft later zeer veel geschreven, waaronder opmerkenswaardig is: *Du Congrès de Vienne, Paris 1815: Des colonies et de la révolution de l'Amerique, Paris 1817: Des trois derniers mois de l'Amérique méridionale et du Brésil, Paris 1817: Le Congrès de Carlsbad, Paris 1819:*

De

De la Belgique depuis 1789 jusqu'en 1794, Paris, 1820; Paralleles de la puissance Anglaise et Russe relativement à l'Europe, suivis d'un aperçu sur la Grèce, Paris 1822; La Grèce relativement à l'Europe, 1822.

PRÆADAMIETEN, eene benaming, welke men aan menschen geeft die vóór de schepping van ADAM bestaan zouden hebben; men geeft dezelve ook aan diegenen, die geloofd hebben dat er zulke menschen geweest zijn. Diegenen, welke gelooven dat de wereld eeuwig en verscheidene malen vernieuwd is, geven voor, dat er eertijds menschen voor ADAM geweest zijn. Men vindt dit gevoelen zelfs bij eenige kerkvaders: bij voorb. St. CLEMENS van *Alexandrië* in zijn boek *Hypotyposis* genoemd, geloofde de *eeuwige stof*, de *zielverhuizing*, en het bestaan van verscheidene werelden voor ADAM. JULIANUS de *Afvallige* was, even als verscheidene Mahomedanen, van gevoelen, dat er in den beginne verscheidene menschen geschapen waren.

De schrijver van het boek *Cozai*, spreekt van eenige oude gedenkstukken, waarin hij gewag maakt van JANBUZAR, van ZAGRIT en van ROANA, die voor ADAM geleefd hadden. Men zegt daarin, dat JANBUZAR de meester van ADAM was. De Rabbijn ABRAR verzekert dat JAFAR *Jonan* der Turken, die omtrent 770 leefde, een præadamiet was, dewijl hij zeide, dat er drie ADAMS geweest waren voor dien, daar MOZES van spreekt, en dat er nog zeven zouden zijn, omdat de wereld nog zoo vele omkeeringen moest ondergaan. LA PEIRERE vernieuwde in de voorgaande eeuw het gevoelen der Præadamieten, en gaf een boek uit in 1655, getiteld: *Praeadamitae, seu exercitatio ad Rom. V: 12, 13 en 14, verzeld van een ander, getiteld: Systema Theologicum ex Prae-Adamitarum hypothesi*. Deze schrijver zegt: 1. „dat God op den zesden dag der wereld den mensche man en vrouw schiep, dat is te zeggen, zoo als hij het uitlegt, dat God mannen en vrouwen schiep op denzelfden dag in al de deelen der aarde, zoodat, gelijk de aarde overal boomen, vruchten en dieren voortbragt, ook overal ter zelfder tijd mannen en vrouwen gevonden werden. 2. Dat God lang daarna ADAM maakte, om de eerste man van zijn volk te zijn, dat naderhand het Joodsche volk genaamd werd. 3. Dat deze schepping van ADAM uit de aarde, die in het 2° Hoofdstuk van *Genesis* beschreven is, onderscheiden is van de schepping der menschen, waarvan MOZES in het 1° kapittel spreekt. 4. Dat de Heidenen, dat is te zeggen, de volkeren van de Joden onderscheiden, de menschen waren van de eerste schepping; en dat ADAM, van wien de Joden hun afkomst hebben, eene nieuwe voortbrenging was van God, die hem schiep om het hoofd van zijn volk te worden. 5. Dat de toelag van MOZES niet was geweest om de historie der wereld te beschrijven, maar alleen die der Joden; waarom hij weinig zegt van de eerste schepping der menschen. 6. Dat de zondvloed van NOACH niet algemeen was over de gansche aarde, en dat dezelve alleen *Judea* overstroomde. 7. Dat aldus alle volkeren der wereld niet van NOACH,

noch van zijne drie zonen SEM, CHAM en JAPHET afkomen. 8. Dat de Heidenen zich aan allerhande ondeugden overgaven; maar dat deze zonden hun niet toegerekend werden, omdat God hun geene wet gegeven had: en dat het eigenlijk geene zonden waren, maar eerdes kwade daden, gelijk die der dieren, welke kwaad doen en niet zondigen; dat God zich over dezelve niet vertoornde, ter oorzaak van de onwetendheid dergenen die dezelve bedreven. 9. Dat de Heidenen stierven, niet omdat zij gezondigd hadden, maar omdat zij een lichaam hadden dat aan de bederving onderworpen was. 10. Dat, ten opzichte van de tweede schepping, dat is te zeggen die van ADAM, hij gemaakt is om de eerste Patriarch van het Joodsche volk te zijn, aan hetwelk zich God in het vervolg der tijden, duidelijk zoude openbaren en daarna aan de Heidenen, om eindelijk de een en de andere maar eene kerk uit te maken. Deze schrijver bedient zich van het 12. 13. en 14. vers van het 5^e Hoofdstuk van den *Brief van PAULUS aan de Romeinen*, voornamelijk van deze woorden: *want tot de wet was de zonde in de wereld: maar de zonde wordt niet toegerekend, als er geene wet is*; waaruit hij aldus redeneert: men moet hier verstaan de wet aan MOZES gegeven, of die welke aan ADAM gegeven werd. Zoo men de wet van MOZES verstaat, zal daaruit volgen, dat er zonden voor en tot MOZES toe geweest zijn, maar dat God dezelve niet toerekende: hetwelk niet beweerd kan worden omdat de gewijde historie ons de straffen van KAIN en die der Sodomieten en vele anderen verzekert. Zoo men de wet van ADAM verstaat, zoo moet men besluiten dat er menschen voor hem geweest zijn, aan welken de zondeu niet toegerekend werden.

Degenen, welke tegen de dwalingen der Præ-Adamieten geschreven hebben, merken aan dat deze schrijver, gelijk vele andere kettters, getracht heeft zijne gevoelens te vestigen op eene plaats van PAULUS, welke hij niet verstaat, hetgene eenigen reeds deden ten tijde van PETRUS, die zegt: „dat er in de Schriften van PAULUS sommige zaken zijn zwaar om te verstaan, die de ongeleerde en onvaste menschen verdraaijen tot hun eigen verderf.” PAULUS spreekt van de wet aan MOZES gegeven, welke eenvoudig en enkel de Wet genaamd wordt in de H. Schrift, en bij dezen Apostel zelf Rom. 6 vs. 7: *want ook had ik de begeerlijkheid niet geweten zonde te zijn, indien de wet niet zeide „gij zult niet begeeren.”* Het is zeker dat het de wet van MOZES is, die dit verbod deed. De Apostel zegt niet, dat er voor de wet van MOZES zonden waren, die God niet toerekende, maar dat er voor de wet van MOZES zonden in de wereld waren, en dat men geene zonden toerekent, wanneer er geene wet is; en bijgevolg, dat er voor MOZES eene wet aan ADAM gegeven was, waarvan de zonde de dood in de wereld gebragt heeft. De schrijver der gemelde boeken heeft ook vruchteloos getracht eenige bewijzen tot ondersteuning van zijn gevoelen te vinden in de oudheid der Chaldeënen, Egyptenaren en Chinezen, zeggende in zijne voorrede: „dat degenen, die een weinig ver-

verlicht zijn , genoegzaam zien , dat het tijdsbestek der wereld niet genomen moet worden van de schepping van ADAM ; maar dat men moet opklimmen tot den oorsprong der Egyptenaars , der Ethiopiërs en der Scythen .”

Maar in hetzelfde werk spreekt hij in het 3^e boek alleen van de Chaldeëen en van de Egyptenaars . Terstond zullen wij van de gewaande oudheid dezer volken iets zeggen . Voorts is de dwaling van PEIRERE wederlegd in een werk van J. B. MORIN , in 1657 door hem uitgegeven , en genaamd *Non-Ens Præ-Adamiticum* , opgesteld door ANTONIUS HULSIUS , en te Leiden in 1656 gedrukt ; in het *antwoord op de verhandeling der Præ-Adamieten* , door I. PYTHIUS ; en in dat getiteld : *Disquisitio de Præ-Adamitis* , door I. HILPERTUS , mede in 1656 uitgegeven . Hij heeft ten laatste zijne dwaling nog afgezworen , en begaf zich bij de Vaders van het Oratorie van onze Lieve Vrouw der deugden , nabij *Parijs* , alwaar hij stierf . Zijne *verhandeling der Præ-Adamieten* , werd eerst in 1652 in *Nederland* gedrukt , en vervolgens meermalen herdrukt .

Wat de oudheid der Chaldeëen en Egyptenaars aangaat , waarop het gevoelen van den meergemelden schrijver voornamelijk gegrond is ; hij zegt van de eersten , volgens DIODORUS , dat deze volkeren geloofden dat de wereld van alle eeuwigheid was , en dat zij roemden zich al meer dan 470,000 jaren met het waarnemen der sterren bezig gehouden te hebben . Maar de verstandigen twijfelen niet aan de verwaandheid van deze natie ; en CICERO ontziet zich niet te zeggen , dat de Chaldeëen bedriegers waren . Zie hier een overtuigend bewijs van hunne logentaal ; wanneer ALEXANDER de Grootte de stad *Babel* innam , had hij bij zich CALLISTHENES een vermaard filosoof van de stad *Olynthus* . ARISTOTELES bad CALLISTHENES hem te doen zien wat gedenkteekenen van oudheid bij de Chaldeëen waren , en deze vriend zond hem de oudste sterrekundige waarnemingen , die hij te *Babel* konde vinden , welke niet verder gingen dan 1903 jaren voor deze onderneming van ALEXANDER . SIMPLICIUS brengt zulks bij in zijne aantekeningen over ARISTOTELES , hetzelfde genomen hebbende uit de boeken van PORPHYRIUS . Volgens de uitrekening van degenen die de vertaling der zeventig volgen , loopen deze waarnemingen niet voor den tijd van SEMIRAMIS , die kort na den dood van ABRAHAM hare regering aanving . BEROSUS in zijne historie der Chaldeëen telt tien generatien of geslachten sedert ALORIS (welke de ADAM van MOZES is) tot op XISUTHRUS (die geen ander dan NOACH is) , en hij telt er tien andere sedert XISUTHRUS tot op ABRAHAM ; waar uit men ziet , dat de Chaldeëen hunne natie zoo oud hebben willen maken als de wereld , en door hunne twintig generatien het getal der twintig patriarchen evenaren , die sedert den eersten mensch tot op den tijd van ABRAHAM geweest zijn . Maar men weet , dat de natie der Babyloniërs of Chaldeëen eerst begon een weinig tijds voor de geboorte van HEBER . Hun oorsprong is in de H. Schrift aangeteekend , welke verhaalt ; „ dat

de

de nakomelingen van NOACH de gebergten verlaten hebbende, alwaar zij eenen tijd lang na den zondvloed woonden, zich verspreiden in de vlakten, en den naam van *Sinear* gaven aan het eerste landschap, alwaar zij zich nedersloegen, en vervolgens de stad en den toren van *Babel* bouwden," Ten opzichte van de Egyptenaars is het waar, dat zij geloofd hebben de eerste menschen der wereld te zijn, maar het is ligt te zien, dat hun voorgewende oorsprong fabelachtig is. Hunne historiefchrijvers zeggen, dat er bij hen koningen geweest zijn gedurende den tijd van 36,525 jaren, tot op NECTANEBUS, die van den troon door OCHUS koning der Perzen verdreven werd, 19 jaren voor de monarchie van ALEXANDER den Grooten. Zij zeggen dat de Goden en helden, of halve Goden, in dit Rijk geregeerd hebben gedurende den tijd van 35,201 jaren, en dat op dezelve de koningen gevolgd zijn, waarvan MENES de eerste is geweest. De vermaarde MANETHON, priester van de stad *Heliopolis*, die de *Historie van Egypte* geschreven heeft op last van den koning PTOLEMEUS PHILADELPHUS, deze oude kronijk volgende, doet de Goden en de Helden over de landen van den *Nyl* heerschen; maar hij telt er zulk een groot getal niet van, en geeft hen zoo vele jaren regering niet. Het is klaarblijkelijk, dat deze regering der Goden, en halve Goden, niet anders zijn dan verdichtfels, door de Egyptenaars uitgevonden om hunne oudheid met die der Chaldeëen te doen evenaren; daar deze twee natien in dit stuk elkander altijd benijd hebben, en zich zelve prinsen, of sterrekundige waarnemingen toegeschreven, die zich zoo verre voor hunnen oorsprong uitstrekten. DIONORUS zegt daarom van de Egyptenaars, dat zij de waarheid verzaakt hebben, om wonderlijke en ongeloofelijke leugens te volgen. Eindelijk moet iets van de oudheid der Chinezen aangemerkt worden. Men ziet in hunne historiefchrijvers, dat hun rijk tot het jaar 1688 na CHRISTUS, 4,640 geduurd heeft: dat omstreeks 600 jaren voor den zondvloed zoude zijn volgens de gemeene uitrekeningen, maar volgens de stelling der zeventigen, was dit beginsel 665 na den zondvloed. Zoodat men ziet, hoe vruchteloos het is uit de oudheid dezer natien eenig bewijs voor het gevoelen der Praeadamiten te willen trekken. Zie verder I. B. MORIN *Refutatio detestandi libri de Prae-Adamitis*; I. HILPERT *disquisitio de Prae-Adamitis*; P. PEZRON. enz.

PRÆDINIUS. (REINIER) Rector der Groningsche scholen, werd in het dorp *Winsum* in 1500 geboren, en overleed in 1559. Hij was een der voornaamste beoefenaars der spraakasleiding (*Etymologie*) der Latijnsche talen, op wiens gronden Vossius naderhand bouwde. Diepe taalkennis en belezenheid in het geheele gebied der letterkunde lokten jongelingen niet slechts uit de *Nederlanden*, maar zelfs uit *Italië* en *Polen* naar de Latijnsche scholen te *Groningen*, Hij was der gezuiverde leere gunstig.

PRÆFECTUS MORUM. Een titel, welken Augustus verkreeg toen men hem het regt gaf van wetten te maken en het *Censorship* voor vijf jaren opdroeg.

PRÆ-

PRÆNESTE, oude benaming van *Palestrina* in den Kerkelijken Staat.

PRAET, (VAN) overleden 6. van Sprockelm. 1837 te *Parijs*, in den ouderdom van 83 jaren. Zijn verlies was in het algemeen groot voor de Bibliographie, waaraan hij zijne langgerekte loopbaan toewijdde, en voor de koninklijke bibliotheek en de Academie der Opschriften in het bijzonder, hoe hoog bejaard hij ook ware. Inderdaad zijne Bibliographische kennis was, eene halve eeuw lang, de algemeene vraagbaak, en de bron, waaruit alle schrijvers en letterkundigen kwamen putten, en dit dankbaar erkenden. Zijne drie laatste jaren veroorloofden hem wel is waar de gebreken des ouderdoms niet meer, om de galerijen der bibliotheek te doorloopen, maar van zijnen stoel baatte nog dikwerf velen zijn sterk geheugen, door het herinneren van de plaats, het lot, en den waren titel veler boeken. Twee dagen voor zijnen dood vermaakte hij aan de koninklijke Bibliotheek het meerendeel der fraaije boeken, die hij aan die inrigting nog niet had geschonken, en begeerde, dat de overige naar de openbare boekerij van *Brugge*, zijne geboorteplaats zouden gezonden worden. Door de uitgave zijner *Notice des Manuscrits du Duc de la Valliere*, in 1783, trok hij de aandacht tot zich, en werd bij de gedrukte werken van de boekerij des konings geplaatst. En van dien tijd af, vreemd aan alle staatkundige bewegingen en aan de twisten der eigenliefde van de schrijvers gebleven, ving hij zijne kleine reis door de zalen van het *Hotel Richelieu* aan, die tot in 1834 voortduurde. Staande die 50 jaren, vond men hem bestendig op zijn post: alleen des zaturdags na de sluiting der bibliotheek voor het publiek, ontving hij bij zich vrienden, nieuwsgierigen, kenners en geleerden, allen even zedig als hij zelf was; maar toch ook in eene der zalen van de bibliotheek, zoodat hij tegen den heer PARISAT gewoon was te zeggen: *Amicus PLATO, sed magis amica Bibliotheca*. Na 1793 werd hij Conservator der nationale bibliotheek, en het reglement toen gemaakt, schoon de naam der boekerij veranderen mogt, bleef zoo lang als VAN PRAET zelf leven. Behalve met de genoemde *Notice*, verrijkte hij de Bibliographie nog met den *Catalogue des livres de la Bibliothèque du Roi, imprimé sur velin; l'Histoire du seigneur DE LA GRUUTHUIZEN*; — *Catalogue des livres imprimés au quinzième siècle par COLARD MANSION de Bruges*; — en den *Catalogue de l'ancienne bibliothèque de CHARLES V roi de France*. In 1815 was hij vindingrijk in middelen, om aan de vorderingen der mogendheden vele bibliographische veroveringen te onttrekken, die nu *Frankrijk* nog als herinneringen van zijne grondveroveringen overblijven.

PRÆTURA of PRETORSCHAP, een ambt onder het Dictatorschap van CAMILLUS te *Rome* ingesteld, dat alleen door de Edelen waargenomen mogt worden. Het was eene soort van schoutschap, en de *Prætor* oefende, wanneer de Consuls zich aan het hoofd der legers bevonden, het regt uit.

PRAI-

PRAIRIAL, zie TIJDREKENING (FRANSCHÉ).

PRATENSIS (JASON), eigenlijk VAN DE VELDE, doch door de verandering van naam zoo onkenbaar geworden, dat men hem ook VAN DER MEERSCHÉ en DE PRAAT genoemd heeft, was de zoon van een' bekwamen geneesheer te Zierikzee. Hij was, even als SNOIJUS van Gouda, lijfarts van ADOLF van Bourgondië, markgraaf van Vere, en niet alleen in de geneeskunde, maar ook in de latijnsche Poëzij zeer bedreven. Ook hij overleed, gelijk zijn vriend LEMNIUS, doch tien jaren voor hem in 1558, in zijne destijds bloeiende geboortestad. Hij schreef eenige verloskundige werken, en vier boeken over de *kunst, zijne gezondheid te bewaren*, een' over de *genezing van de ziekte der hersenen*, en een bundel *latijnsche gedichten*.

PREDIKHEEREN, zie DOMINIKANEN.

PRESIDENT, en *Vice-Presidenten der Vereenigde-Staten van Noord Amerika*. De President moet, om gekozen te kunnen worden, 35 jaren oud, in het land geboren, of ten tijde van de aanneeming der constitutie burger geweest zijn, en 14 jaren lang in de *Vereenigde Staten* gewoond hebben. In geval van zijn' dood, zijne afzetting, zijn' afstand of zijne onbekwaamheid, gaan zijne ambtspligten op den Vice-President over; hebben de aangevoerde gevallen met den president en Vice-President gelijktijdig plaats, dan neemt de President van den Senaat bij voorraad de functien waar van den President der Vereenigde-Staten; is er geen President des Senaats voorhanden, dan vervangt de tijdelijke spreker van het huis der representanten den President der unie. De titel van dezen hoogsten staats-ambtenaar is *President der Vereenigde-Staten*. Hij is volgens de constitutie opperbevelhebber van het leger en der vloot van de vereenigde, mitsgaders der militie van de afzonderlijke staten, wanneer de Unie derzelve dienst noodig heeft; hij ontvangt gezanten en andere openbare ministers; het is zijn pligt voor de sijnste uitvoering der wetten te zorgen; hij heeft volmagt om met den raad en de toestemming van twee derde deelen der aanwezige senatoren verdragen te sluiten; met de meerderheid van den raad mag hij gezanten, andere openbare ministers en consuls benoemen, mitsgaders regters bij het hoogste gerechtshof, en alle andere door de wetten bepaalde ambtenaren, omtrent wier aanstelling de Constitutie niet anders beschikt heeft, en wier aanstelling niet, wanneer het ondergeschikte ambten zijn, van den kant van het congres aan den president werd overgelaten. Hij mag allen ambtenaren der *Vereenigde-Staten* vergiffenis verleenen, wanneer zij zich niet in staat van geregtelijke beschuldiging bevinden. De president heeft een jaarlijks inkomen van 25,000 dollars, hetwelk, gedurende den tijd dat hij in functie is, vermeerderd noch verminderd mag worden; dit inkomen werd door eene acte van den 18. van Sprockelm. 1793 bepaald. Hij, zoo wel als de vice-president, wordt in de afzonderlijke staten door kiezers verkozen, die weder door de

uit-

uitvoerende magt der staten gekozen worden. In gevolge van eene Congres-acte van den 1. van Lentem. 1792, moet de keus dezer kiezers binnen 34 dagen afgelopen zijn, die den eersten Woensdag van Wintermaand van dat jaar voorafgaan, in welke de verkiezing van den president en vice-president plaats heeft; daarbij moet het getal dezer kiezers met het getal van alle senatoren en representanten in het congres gelijk staan; ook mag geen senator of representant en geen ambtenaar in dienst der *Vereenigde-Staten* tot kiezer benoemd worden. De stemmen voor den President en Vice president moeten door de kiezers den eersten Woensdag van ieder vierde jaar in alle deelen der Unie afgegeven worden. De kiezers vergaderen in hunne respective staten, en stemmen door middel van ballottage voor den President en Vice-president, van welke ten minste de een geen bewoner van den staat zijn mag, in welke de verkiezing plaats heeft. De keus van den President, zoo wel als van den Vice-president, geschiedt elk afzonderlijk en door bijzondere ballottage. Er worden lijsten van het getal der opgenomen stemmen en van de namen der stemmenden opgemaakt en verzegeld aan de zitting van het algemeen bestuur gezonden en aan den President van den Senaat geadresseerd, die dezelve in tegenwoordigheid der leden van den senaat en het huis der representanten openst, waarna de stemmen geteld worden. Degeen, die de meeste stemmen tot president heeft, wordt als wettig verkozen beschouwd, wanneer namelijk het getal dezer stemmen eene meerderheid van het totaal der kiezers oplevert. Wanneer niemand zoodanige meerderheid heeft, dan moet het huis der representanten uit drie personen, die de meeste stemmen tot president hebben, dezen onverwijld door ballottage verkiezen. Bij de verkiezing van een' president worden de stemmen naar de respective staten gerekend, van welke iedere vertegenwoordiging eene stem heeft; een comité tot dat einde bestaat uit eed of meer leden van twee derde deelen van alle staten, en tot eene verkiezing is de meerderheid van alle staten noodwendig. Kiest het huis der representanten, wanneer hetzelfde daartoe het regt heeft, den president niet voor den 4. der eerstvolgende Lentem., dan fungeert de vice-president als president, gelijk in geval van afsterven of andere constitutioneele ontsienis van een' president. Het presidium duurt vier jaren. Ondertuschen bestaat er wegens de herkiezing geene bepaling; er is echter geen voorbeeld dat een president langer dan acht jaren aangebleven is. Vallen de plaatsen van president en vice-president gelijktijdig open, dan is het de pligt van den staats secretaris de uitvoerende magt van iederen staat daarvan berigt te geven; eene openlijke bekendmaking in ten minste één dagblad van iederen staat te doen plaatsen, en dan twee maanden te voren te bepalen, wanneer in de respective staten de kiezers van een' president benoemd zullen worden. Sedert de aanneming der bondgenootschappelijke constitutie zijn presidenten der *Vereenigde-Staten* geweest:

GEORGE WASHINGTON uit *Virginie*

van 1789-1797.

JOHN

JOHN ADAMS	uit <i>Masfachufets</i>	„ 1797.-1801.
THOMAS JEFFERSON	„ <i>Virginie</i>	„ 1801.-1809.
JAMES MADISON	„ <i>idem</i>	„ 1809.-1817.
JAMES MONROE	„ <i>idem</i>	„ 1817.-1825.
JOHN QUINCY ADAMS	„ <i>Masfachufets</i>	„ 1825.-1829.
ANDREW JACKSON	„ <i>Tenesfee</i>	„ 1829.-1837.
MARTIJN VAN BUREN	„ <i>Nieuw-IJork</i>	„ 1837.-heden

De Vice-president is *ex officio* president van den senaat, en als zodanig, in gevolge eene acte van den 8. van Bloeim. 1792, een der commissarissen van het amortisatie-fonds. Bij eene wet van den 18. van Sprokkelm. 1793, is zijn inkomen op 5000 dollars jaarlijks bepaald. De Vice-president is geen lid van het kabinet. De gewone functie van dezen staats-ambtenaar is de voorzitting in den senaat der *Vereenigde-Staten*. Fungeert hij niet, dan wordt hij door een' tijdelijken Senaats-president vervangen, waartoe men bij ballotage een der senaatslieden verkiest. De Vice-president wordt volkomen op dezelfde wijze verkozen als de President, met eene kleine afwijking, echter in geval dat geene van de voorgestelde kandidaten de vereischte meerderheid van stemmen heeft. Wie niet verkiesbaar tot President is, mag ook niet tot Vice-president gekozen worden.

PRETORISCHE of PRETORIAANSCH E COHORTEN, door keizer AUGUSTUS ingesteld en zijne lijfswacht uitmakende, waren drie Cohorten, welke te zamen 6000 man telden en twee *Praefecti* voor hunne bevelhebbers of hoofden hadden. Men noemde *Praetorium*, waanneer men de tent des Generaals aanduidde.

PRINCEPS of PRINCIPES SENATUS noemde men onder de regering van keizer AUGUSTUS die raadsheeren, welke het meest in achtging waren, en den grootsten invloed hadden. *Principes Juventutis* waren de doorluchtigste burgers, doch de titel van *Princeps Senatus* werd gemeenlijk gegeven aan den raadsheer, welke door de *Censores* de eerste op de lijst van den raad werd gesteld, even als de titel van *Princeps Equestris* of *Princeps Juventutis* gegeven werd aan hem, wien hij het eerst op de lijst der ridders plaatste.

PRINSEN-EILANDEN, voorheen die der *zaligen* genoemd, bestaan uit vier kleine eilanden, in de zee van *Marmora*, in den *Propontis* bij de Straat van *Konstantinopel* gelegen, en *Prinkipo*, *Proto*, *Kalke* en *Antigone* geheeten. Deze waren ten tijde van het Byzantijnsche keizerrijk, het verblijf van afgezette Keizers en Keizerinnen, die gedwongen waren het purper van den troon, met het nederig klooster-gewaad te verwisfelen; zoo ook het verbannings-oord voor in ongenade vervallene veldheeren, en afgezette patriarchen; tegenwoordig is het een verlustigings-oord voor de bewoners van *Konstantinopel*, en voornamelijk voor de vermogende Grieken, welke het klooster, eens de kerker voor de slagtoffers der overdrevene heerschzucht, tot eene lustplaats van volkomene vrijheid herschapen hebben, en waar zij, bevrijd van het afgunstig oog der Turken, hun-

hunner rijkdom ten toon durven spreiden en als vorsten leven, waar door zij zich de vorige benaming der eilanden met genoegen herinneren. Van hier ziet men den top van den *Olympus*. Het gezigt op de *Prinsen eilanden* is door derzelver fraaije ligging verrukkelijk; hetzelfde wordt, echter nog luisterrijker gemaakt door het mastbosch van schepen, die aldaar op goede winden wachtende, hunne ligplaats nemen, of ladingen uit verschillende werelddeelen aanbrengen, als ook door het groot aantal *kaïks* (eene soort van ligte vaartuigen, veel overeenkomst hebbende met de kano's der Indianen), waarmede de daggelijksche gemeenschap met de voorsteden van *Konstantinopel* de kust van *Azië* en met de kanalen onderhouden wordt.

PROBUS. In het jaar 276 na den dood van **TACITUS** tot keizer van *Rome* verkozen, was een man van zonderlinge verdiensten, schoon van weinig bekende afkomst uit *Pannonië*. Hij liet het burgerlijk bestuur aan den raad over, en bepaalde zich bijna geheel en al tot het krijgswezen, waarin hij zich loffelijk gedroeg en door zijne voorzigtigheid en dapperheid velen spaarde. Hij gedroeg zich in alles verstandig, stuitte de invallen der barbaren, en ging de Germanen in *Gallië* tegen, versloeg dezelve, trok van daar naar *Dalmatië* om de Sarmaten ten onder te brengen, en leidde verder zijn leger naar *Thracië*, dwong de Gothen om vrede te verzoeken. Overal waar hij zich vertoonde streed hij met eenen goeden uitslag, voerde zijne wapenen naar *Azië*, bragt de provincie *Isaurië* ten onder, dwong een volk *Blemii* geheten, hetwelk zich in *Arabië* en *Indië* gevestigd had, tot gehoorzaamheid; onderwierp zich **NARSES**, koning van *Perzië*, verdeelde, op zijnen terugtogt naar *Europa*, de woeste streken van *Thracië* onder de Barbaarsche natien, welke in dit land waren komen vallen, en dempte de binnenlandsche tweespalten. De Gothen en Wandalen deden op nieuw invallen in het rijk, doch werden door **PROBUS** teruggedreven en verslagen: hij trok andermaal tegen de Perzen op, en liet op dezen zijnen togt door zijne geboorteplaats *Syrmium* trekkende een schadelijk meer droog maken; doch deze arbeid en de gestrengte krijgstrucht welke hij deed uitoefenen, zijne soldaten niet behagende, bragten zij hem om het leven, nadat hij zes jaren en vier maanden had geregeerd. Men rigtte echter een prachtig gedenkteeken voor hem op met het opschrift. „Hier ligt de keizer **PROBUS**, die dezen naam (braaf) waarlijk verdiende, hij heeft de inwendige rust van het rijk hersteld, en de Barbaarsche vijanden van ten buiten ondergebragt.” Het is aan hem, dat *Frankrijk*, *Spanje* en *Hongarije* hunne wijngaarden te danken hebben, welke **DOMITIANUS** verboden had aldaar aan te leggen, doch dat door **PROBUS** werd toegestaan. Hij werd door **CARUS** en deszelfs zoons opgevolgd.

PROCEDEREN (Manier van) in *Engeland*. Er zijn in *Engeland* vierderlei soort van wetten; namelijk:

- 1.) De burgerlijke wetten, berustende op de municipale wetten, des

ALGEM. AANHANGS. V. a.

T

Ro.

Romeinschen Rijks, welke omstreeks 533 door keizer JUSTINIANUS in een' *Codex* verzameld werden.

2.) De kanonieke wetten, bestaande in eene verzameling van kerkelijke wetten en verordeningen.

3.) De gemeene wetten of oud-Saksische.

4.) De legale statuten, waaronder zoodanige bijzondere wetten verstaan worden, welke door de beide huizen zijn vastgesteld en door den koning goed gekeurd.

Er zijn vier gerechtshoven, bij welke de toepassing der burgerlijke en kanonieke wetten aangenomen is, voor zoo ver zij niet strijden met de gemeene wetten en statuten. Deze gerechtshoven zijn het geestelijke, het militaire, dat der admiraliteit en die der beide Hoogescholen van *Oxford* en *Cambridge*.

De persoonlijke vrijheid der geboren Britten wordt door de landswetten bijzonder beschermd. Niemand mag in hechtenis genomen of gevangen gezet worden, dan op uitdrukkelijk bevel van een' vrederegtter en op de beëdigde verklaring van een of meer personen.

Zoodra iemand wegens eenig misdrijf in hechtenis is genomen, is de ambtenaar, die hem heeft doen vatten, door de *Habeas corpus*-acte op zware straffen verplicht, den gevangenen of deszelfs gelastigten zes uren na zijne aanvraag daartoe, een afschrift ter hand te stellen van het bevel tot gevangenneming, opdat niemand uit kwaadwilligheid of wraakzucht in hechtenis genomen en wegens de tegen hem ingebragte beschuldiging onkundig gelaten kunne worden. Wordt dit afschrift geweigerd, dan kan de gevangene onder borgtocht in vrijheid gesteld worden. Is iemand wegens eene misdaad gevangen genomen geworden, dan wordt de tegen hem ingebragte beschuldiging eerst door de groote Jurij van 23 personen onderzocht. Eerst wanneer ten minste 12 beflist hebben, dat er eene acte van aanklagt (*bill of indictment*) kan plaats hebben, mag dezelve uitgevaardigd worden. De kleine Jurij, uit 12 personen bestaande, beflist wegens het al of niet schuldig van den gevangene aan de hem ten laste gelegde daad.

Alle kapitale misdaden zijn in *Engeland* onder twee rubrieken begrepen; verraad en belediging. Het verraad bestaat in het smeden van komplotten, zamenzweringen, oproer, geldvervalsching, enz.; onder de benaming van belediging zijn begrepen, moord, diefstal, schriftvervalsching, verminking, kwetsing, inbraak, enz. Al deze misdaden worden met den dood (aan de galg) gestraft. Moordenaars worden 24 uren na het uitspreken van het vonnis geëxecuteerd.

Groot-Brittannië is mischien het eenige land, waar diefstal even streng gestraft wordt als moord, en evenwel wordt in geen land meer gestolen dan in *Engeland*; een sterk bewijs dat de strengheid der wetten niet altijd het beste middel is tot vermindering der misdaden. In later tijd heeft men ook de meeste dieven, in plaats van met den strop, met verbanning naar *Nieuw-Holland* voor eenige jaren of levenslang gestraft.

Valſche getuigen worden tot opſluiting of geldboete veroordeeld; bedriegerijen en kleine dieffallen worden door geesfeling en boete geſtraft; misdrijven door middel der drukpers, het gebruik van valſche maten en gewigten, het opkooopen van levensmiddelen en het ſtoren der openbare rust, worden met gevangenis of geldboete, of met beide tevens geſtraft; het overtreden der jagtwetten, even zoo; wegens dit beide laaste misdrijf bevonden zich in 1818 bij de 1,200 perſonen in de gevangenissen.

De voorregten en privilegiën der Britſche natie beſtaan hoofdzakelijk in de twee volgende punten.

1.) Ieder Engelschman heeft het conſtitutioneele regt, zoo wel alleen, als gemeenſchappelijk met verſcheiden andere perſonen, verzoekschriften en vertoogen aan den Koning en de beide huizen van het parlement in te zenden, zoo wel wegens de belangen van andere als zijne eigene, of om het uitvaardigen van eene nieuwe wet of de verbetering van eene reeds beſtaande voor te ſtellen.

2.) Ieder Engelschman heeft inſgelijks, ingevolge de conſtitutie, het regt, openlijk te zeggen, te ſchrijven en te doen drukken, wat hij voor waar houdt, wegens elke zaak, die betrekking heeft tot de aangelegenheden van den ſtaat.

Er zijn in *Engeland* zes conſtitutioneele acten, door welke als ſtaatswet de Engeliſche vrijheid gewaarborgd wordt, namelijk:

1.) Het groote Charter (*Magna Charta*.) 2.) Het Charter der boſſchen. 3.) De regtſpetitie van den 1. van Zomermon. 1628. 4.) De *Habeas-Corpus*-acte. 5.) De Bill der regten van 1689. 6.) De Etabliſſemens-acte (*Act of ſettlement*) tot beperking van de magt der kroon en tot beſtendiging van de regten en vrijheden der onderdanen, gegeven door WILLEM III in 1701.

PROCONSULS. Een titel, welken keizer AUGUSTUS aan de beſtuurders der provinciën door den raad deed geven, terwijl hij die van zijne provinciën *Propraetors* liet noemen.

PROCRUSTES, een vermaard roover, die zich in het oude Atheenſche gebied, nabij de rivier *Céphisus* ophield. Zij, welke in zijne handen vielen, werden gedwongen om zekere bedſtede te beſlappen; die nu langer dan deze bedſtede waren werden de leden tot op de grootte derzelve afgeſneden; en zij die korter waren tot op de lengte er van uitgerekte. Volgens het verhaal van PLUTARCHUS werd deze roover door THESEUS overwonnen en gedood.

PROCURATOR. (WILHELMUS) Een geestelijk beambte van het Egmondſche klooster, die in de eerſte helft der 14^e eeuw leefde. Hij vervolgde het *Chronicon Egmondamun*, (dat tot 1205 liep), tot het jaar 1332. Dit vervolg is het eerſt uitgegeven door ANT. MATTHAEUS in zijne *Analecta veteris aevi*, waaronder van bl. 425—496 de Egmonder kronijk begrepen is. Hij is onſchatbaar voor de geſchiedenis van *Holland* en *Zeeland*, en heeft met veel vrijmoedigheid, naauwkeurigheid en waarheidsliefde geſchreven. Even als bij

VAN VELTHEM, moet men zich verwonderen bij dezen monnik zulk eene onbewimpelde blootlegging van de misdaden der Pausen te vinden. Hij vergelijkt paus JOHANNES XX ronduit met HERODES. Hij schimpt op de afdaren, die deze paus ten voordeele van ROBERT, koning van Sicilië, tegen HENDRIK VII, zijnen vijand verleend had, en wenscht hun, die deze afdaren koopen, toe, dat zij in de klauwen des satans mogen vallen. Te belangrijker is hij in het bijzonder voor de Nederlandsche geschiedenis, wijl het duidelijk blijkt dat hij STOKES niet voor oogen gehad heeft, en wij dus over de regeringen van FLORIS V, JAN I en II en het begin van WILLEM III, twee belangrijke en uitvoerige schrijvers bezitten: die niet van elkander schijnen geweten te hebben. Het is te bejammeren dat zijn stijl niet beter is; zijn latijn is slecht, duister en dikwijls onverstaanbaar.

PROFIL, of *doorsnede*, heeten alle voorstellingen van gebouwen, dijken, kanalen, of andere werken, waarbij men zich voorstelt als of deze voorwerpen geheel zijn doorsneden.

PROLETARIÏ. De zesde of laagste klasse des volks door SERVILIUS TULLIUS ingesteld, bestaande uit de armen, en welke, offchoon zij de talrijkste was, maar eene *Centurie* had, zij droeg dezen naam, omdat de dienst, die door hem aan den staat bewezen werd bestond in kinderen aan denzelfden te leveren.

PROMETHEUS. Men verhaalt dat deze persoon uit de Fabel leer een standbeeld uit klei made, vermengd met zuurdeeg, gal, speeksel en schuim van eenen leeuw er onder, hij roofde vuur uit de zon en bezielde zijn beeld, dit was de mensch. — Dit wezen niet gelukkig achtende, schonk hij hem het geheim van zijne jeugd te kunnen hernieuwen: de mensch hierdoor verrukt, laadde dit geschenk op eenen ezel; dit dier dorst hebbende kwam bij eene fontein, die door eenen slang bewaakt werd; de slang weigerde hem te laten drinken, of hij moest hem zijne last afstaan; de ezel deed zulks, en sedert dien tijd verjongt de slang en de menschen worden oud. Is die ezel alhier 's menschen dwaasheid, de fontein of bron het genot van het geen ons schadelijk is, en de slang de tijd? dan steekt er in dezen fabel veel geest.

PROPONTIS, de *Zee van Marmora* of de *witte Zee*, eene golf tusschen den *Hellespont* en de *zwarte Zee* gelegen. Volgens het algemeen gevoelen was dezelve 500 stadien, omtrent 19 mijlen breed, en 1,400 stadien of omtrent 53 mijlen lang.

PROTOKOL. De protokollen zetteden in 1831 en 1832 vooral *Europa* in rep en roer; zij vermoelden de diplomaten, voerden de beurs-handelaars, liefhebbers en zogenaamde contramineurs tot overmoed of vertwijfeling; bragten de dagbladschrijvers in de war, en beangstigden de volkeren, die het koningsambt te begeben hadden. In de vijftiende eeuw had men de bullen van den paus; in 1831 en 1832 hadden wij de Londensche protokollen, de protokollen regeerden toen *Europa*. Buiten de protokollen geen staatsregt, geene staatskun-

kunde, geene betrekking van volk tot volk, geene beschaving, niet met al! De protokollen waren het leven der wereld, het leven der koningen, met één woord, het leven der menschen. Doch spreken wij ernstiger. Het woord Protokol, en niet het tegenwoordig onder dit woord verstaan wordende staatsstuk, is van Byzantijschen oorsprong. Om zich van deze daadzaak te overtuigen, behoeft men alleenlijk de 44ste overlevering van het Byzantijsche rijk te raadplegen, in welke een te *Constantinopel* en voor *Constantinopel* uitgevaardigd bevelschrift voorkomt, houdende dat elk openbaar aktenstuk moest voorafgegaan worden door een Protokol (van de Grieksche woorden *protos* en *collon*, die *eerste* en *lijnen*, *vastmaken*, en bij aanvulling *het eerste blad vastmaken* beteekenen.) Dat Protokol was dus niets anders, dan een wit blaadje van papyrus, hetwelk de akte of de memorie, met één woord het openbaar geschrift voorafging.

De titel was niet echt, indien dezelve niet werd voorafgegaan door een wit blad, door het Protokol, dat somtijds een merkteeken droeg, hetwelk men bij eene koninklijke zegelstempeling, of bij eenig ander zegelafdrukfel kon vergelijken. Voor het overige was er niets op het Protokol, en ook moest er niets op zijn; het bevelschrift zeide het uitdrukkelijk, het vooraanstaande papyrusblad mogt noch bevlekt, noch bebroddeld zijn; en hoe kort of hoe lang het openbaar geschrift ook ware, het Protokol of witte eerste blad, mogt op verbeurte van nietigheid niet ontbreken.

PROXENI. De naam van zekere beambten bij de Grieken, welke gebruikt werden om die vreemdelingen, voor wie zij moesten zorgen, van huisvesting te voorzien, en hun alle die geriefelijkheden en uitspanningen te verschaffen, welke zij dezelve konden geven.

FRUIMERS. (JAN COENRAAD) overleed te Zwolle, den 31 van Louwm. 1822. Een jaar vroeger had hij zich in de letterkundige wereld bekend gemaakt, door een dichtbundeltje, waaraan hij zediglijk; den titel van *Rijmen* gegeven had. De inhoud getuigde dat de natuur hem mildelijk met ongemeene gaven beschonken had, en dat hij die met bedrevenheid en smaak wist aantewenden. Men beloofde zich eene nieuwe aanwinst in de letter-wereld; doch het was anders bepaald, reeds het volgende jaar, slechts 22 jaren oud, sloot hij voor altijd zijne oogen. In 1829 had hij, als student eene gouden medaille behaald bij de regtsgeleerde faculteit der Utrechtsche Hoogeschool, waar hij het volgende jaar gepromoveerd werd. Het dichtstuk getiteld *God*, voorkomende in den Nederl. *Muzen-Akuanak* van 1822, zal zijnen naam onvergetelijk maken.

PRUISSEN. Statistieke opgaven nopens het koninkrijk *Pruisen* in den jare 1816.

	Goedbezitters, erfpachters of erfpachters (<i>Erbzinsleute</i>) met goederen.			Pachters voor eenigen tijd, en andere bezitters van goederen voor eenen zekeren tijd.			Getal van al de woonhuizen van bijzondere personen in de gezamenlijke steden.	Geheel der in de verige kolonien van 1 tot 7 ingesloten grondbezittingen.	Getal van alle burgerlijke inwoners op het einde des jaars 1816.	Op eene grondbezitting volgens het getal in de 8e kolom opgegeven komen menschen.
	meer dan 300 morgen.	van 15 tot 300 morgen ingesloten.	minder dan 15 morgen.	meer dan 300 morgen.	van 15 tot 300 morgen ingesloten.	minder dan 15 morgen.				
1. Koningsbergen.	716	32,050	6,780	341	4,236	306	15,390	50,819	523,104	10,293
2. Gumbinnen.	251	29,824	4,622	61	1,040	232	4,062	40,099	351,058	8,755
3. Dantzig.	301	6,184	3,267	112	1,518	1,087	9,243	21,712	235,058	10,734
4. Marienwerder.	479	10,760	4,650	651	7,573	1,977	8,759	34,636	323,184	9,389
5. Posen.	440	8,256	11,262	281	6,770	11,233	20,073	58,332	570,758	9,785
6. Bromberg. (darn.)	542	5,437	3,998	161	2,384	2,943	8,181	23,451	243,190	10,370
7. Berlin en Pots.	578	18,801	13,960	363	2,545	1,083	28,436	65,766	688,300	10,466
8. Frankfurt.	626	22,921	26,921	274	1,933	1,314	21,372	75,361	565,876	7,309
9. Stettin.	289	9,798	4,337	293	4,018	767	12,119	28,640	310,992	10,857
10. Köslin.	367	5,284	3,213	414	5,829	1,659	6,736	23,502	254,421	9,957
11. Straalsund.	118	187	7 ²	228	1,293	988	5,656	9,252	125,988	13,617
12. Breslau.	579	10,543	34,200	171	178	635	11,552	57,858	581,906	8,529
13. Oppeln.	396	15,527	30,523	99	1,583	3,167	9,151	60,446	498,130	8,241
14. Reichenbach.	258	9,804	27,656	53	117	585	10,147	48,622	430,185	9,239
15. Liegnitz.	538	10,438	37,387	128	264	755	12,492	62,002	485,872	7,804
16. Magdenburg.	311	16,611	18,302	273	883	955	24,022	61,557	460,405	7,504
17. Merseburg.	284	16,468	32,468	223	801	1,222	21,995	73,461	485,553	6,609
18. Erfurt.	77	11,689	18,649	86	923	1,009	13,714	45,147	234,477	5,194
19. Münster.	149	10,249	16,163	31	1,433	7,331	15,722	49,078	347,537	7,081
20. Minden.	97	13,418	19,783	64	232	1,673	11,113	46,380	335,609	7,236
21. Arensburg.	126	15,090	23,372	58	1,400	2,977	23,417	60,440	374,721	6,200
22. Keulen.	Er waren geene opgaven ingekomen.									Deze berek. valt hier weg.
23. Dusseldorp.	32	6,969	17,464	30	1,905	4,554	14,536	45,490	377,775	9,305
24. Kleef.	47	6,112	9,984	82	2,224	2,146	10,376	30,971	210,147	6,785
25. Koblenz.	17	9,762	44,906	12	1,032	1,921	9,231	66,881	337,478	5,046
26. Trier.	102	12,369	30,869	28	499	2,497	7,855	54,219	288,289	5,317
27. Aken.	29	7,97	27,188	29	1,424	3,219	4,274	44,140	307,324	6,963
Geheel van den Pruisischen staat (met uitzondering van den regerings-kreits Keulen.	7,549	310,528	474,736	4,577	13,837	53,235	328,604	1,238,062	9,845,267	7,952

Opgeemaakt door den Geheimraad HOFMANN te *Berlijn* met officiele opgaven.

Ingevolge besluit van den 30. van Grasm. 1818, is het koninkrijk *Pruisen* (met uitsluiting van *Neufchatel* en *Valengin*, die een bijzonder bestuur onder een eigen staatsraad, hebben), met opzigte tot het bestuur in tien provinciën verdeeld, ieder door een opperpresident voorgezeten. De gezamentlijke provinciën bevatten 28 districten (*Bezirke*), die weder in kantons (*Kreise*) zijn verdeeld; in ieder derzelve beschikt een in twee afdeelingen gesplitst regeringskol-

kollegie al het binnenlandsche, dat tot de onderscheidene ministeriën behoort:

1. De provincie *Pruissen* met twee distrikts-besturen. 1° Dat van *Koningsbergen*, hetwelk, de rivieren daaronder begrepen, bevat $504^{43}/_{100}$ geographische v. m., en, volgens de telling van 1816, 523,104 burgerlijke inw.; 2° dat van *Gumbinnen*, hetwelk $298^{23}/_{100}$ v. m. en 351,058 inw. bevat.

2. De provincie *West-Pruisen*, bevat het 3de distrikt, hoofdplaats *Dantzic*, groot $150^{27}/_{100}$ v. m. en 238,998 inw. sterk, en het 4de distrikt, hoofdplaats *Marienwerder*, groot $328^{22}/_{100}$ v. m. en 325,187 inw. sterk.

3. De provincie *Brandenburg*, bevat het 5de distrikt, hoofdplaats *Berlijn*, groot $1^{34}/_{100}$ v. m. en 185,844 inw. sterk; (waarvan 3843 onder *Charlottenburg* behooren); het 6de distrikt, hoofdplaats *Potsdam*, groot $376^{1338}/_{10,000}$ v. m. en 506,299 inw. sterk; en het 7de distrikt, hoofdplaats *Frankfort aan den Oder*; groot $372^{22}/_{100}$ v. m. en 565,876 inw. sterk.

4. De provincie *Pommeren*, bevat het 8de distrikt, hoofdplaats *Stettin*, groot $233^{72}/_{100}$ v. m. en 310,952 inw. sterk; het 9de distrikt, hoofdplaats *Coslin*, groot $263^{27}/_{100}$ v. m., en 234,421 inw. sterk; en het 10de distrikt, hoofdplaats *Straalsund*, groot $77^{54}/_{100}$ v. m. en 125,983 inw. sterk.

5. De provincie *Silezië*, bevat het 11de distrikt, hoofdplaats *Breslau*, groot $172^{77}/_{100}$ v. m. en 481,906 inw. sterk; het 12de distrikt, hoofdplaats *Reichenbach*, groot $120^{40}/_{100}$ v. m. en 450,217 inw. sterk; het 13de distrikt, hoofdplaats *Liegnitz*, groot $192^{86}/_{100}$ v. m. en 83,870 inw. sterk; en het 14de distrikt, hoofdplaats *Oppeln*, groot $239^{42}/_{100}$ v. m. en 498,130 inw. sterk.

6. De provincie *Posen*, bevat het 15de distrikt, hoofdplaats *Posen*, groot $310^{20}/_{100}$ v. m. en 570,758 inw. sterk, en het 16de distrikt, hoofdplaats *Bromberg*, groot $211^{42}/_{100}$ v. m. en 243,190 inwoners sterk.

7. De provincie *Saksen* bevat het 17de distrikt, hoofdplaats *Maagdenburg*, groot $204^{70}/_{100}$ v. m., en 460,405 inw. sterk; het 18de distrikt hoofdplaats *Merseburg*, groot 187 v. m. en 485,531 inw. sterk; en het 19de distrikt hoofdplaats *Erfurt*. De grootte van dit zeer verspreid distrikt is niet opgegeven; de bevolking is op 234,477 inw. bepaald.

8. De provincie *Westfalen*, bevat het 20ste distrikt, hoofdplaats *Munster*, groot $123^{64}/_{100}$ v. m. en 347,537 inw. sterk; het 21ste distrikt, hoofdplaats *Minden*, groot $94^{73}/_{100}$ v. m. en 335,609 inw. sterk, en het 22ste distrikt, hoofdplaats *Arensberg*, groot $143^{70}/_{100}$ v. m. en 374,513 inw. sterk.

9. De provincie *Kleef en Berg*, bevat het 23ste distrikt, hoofdplaats *Keulen*, groot $61^{77}/_{100}$ v. m. en 324,632 inw. sterk; het 24ste distrikt, hoofdplaats *Kleef*, groot $49^{81}/_{100}$ v. m. en 210,147 inw. sterk;

en het 25ste distrikt, hoofdplaats *Dusfeldorp*, groot $46\frac{79}{100}$ v. m. en 377,775 inw. sterk.

De provincie van den *Neder-Rijn*, bevat het 26ste distrikt, hoofdplaats *Koblenz*, groot $92\frac{33}{100}$ v. m. en 337,478 inw. sterk; het 27ste distrikt, hoofdplaats *Aken*, groot $60\frac{79}{100}$ v. m., en 307,324 inw. sterk; en het 28ste distrikt, hoofdplaats *Trier*, groot $128\frac{23}{100}$ v. m. en 288,349 inw. sterk.

Het geheele aantal ingezetenen in de verschillende gewesten van het koninkrijk *Pruisen*, *Neufchatel* alleen uitgezonderd, bedroeg:

Op het einde van het jaar 1816	10,349,031 zielen.
„ „ „ „ „ 1819	10,981,934 „
„ „ „ „ „ 1822	11,664,133 „
„ „ „ „ „ 1825	12,256,725 „
„ „ „ „ „ 1828	12,726,823 „

De aanwas van het aantal zielen heeft dus voor ieder driejarig tijdvak bedragen:

Van 1817 tot 1819	632,903 zielen.
„ 1820 „ 1822	682,199 „
„ 1823 „ 1825	592,592 „
„ 1826 „ 1828	470,098 „

Zoodat de vermeerdering over de laatste

12 jaren bedragen heeft 2,377,792 zielen.

In hetzelfde twaalfjarig tijdvak heeft het aantal der geboren en in het koninkrijk *Pruisen* beloopt 5,945,964

en dat der gestorvenen 3,912,649

Zoodat het getal der eersten, dat der laatste overtroffen heeft met 2,033,315

En men dus aan moet nemen, dat er van buiten 's lands gedurende de laatste 12 jaren, meerdere personen in *Pruisen* zich hebben nedergezet, dan uit dat koninkrijk naar elders vertrokken zijn 344,477

Op welke wijze men op nieuw verkrijgt het vorig getal van 2,377,792

Uit de vergelijking van het meerder aantal der geboren en voor ieder jaar met den aanwas der bevolking in het algemeen blijkt ten duidelijkste, dat de landverhuizing naar *Pruisen* in de zes laatste jaren veel sterker is geweest, dan in 1821 en 1822. Men schrijft dit vooral ook daaraan toe, dat het in de laatste jaren voor de lagere standen des volks in *Duitschland* veel moeilijker is geweest, om een behoorlijk bestaan te vinden, dan in vroegere. Bij zulke ongunstige omstandigheden bestaat er natuurlijk veel meer neiging tot landverhuizing, dan in jaren, waarin de voornaamste levensbehoefte tot eenen goedkoop prijs verkrijgbaar zijn, en ieder ingezetene gemakkelijk werk kan vinden. Daar het nu eene door de ondervinding ge-

staaf-

staafde opmerking is, dat de gemeene man, zoodra hij door gebrek gedwongen wordt, om zijne woonplaats te verlaten, meestal naar de grootere steden verhuist, vermits hij aldaar gemakkelijker aan den kost meent te zullen komen, en daar een gedeelte van het Pruisfische Rijk veel meer steden van aanbelang bevat, dan de kleinere Duitfche Staten, die dat Rijk omringen; meent men op die wijze de vermeerdering der ingezetenen, in zoo ver deze het gevolg van landverhuizing is, te kunnen verklaren. Ten bewijze van de fterke vermeerdering van het aantal ingezetenen in sommige grootere steden, kan dienen, dat *Berlijn* in 1822, 209,039, en op het einde van 1828, 236,830 zielen bevatte; terwijl de bevolking van *Elberfeld* in die zelfde zes jaren van 44,026 tot 51,345 geklommen is.

Het aantal der geboorten is geenzins in *Pruisfen* in evenredigheid met den aanwas der bevolking toegenomen, maar veeleer trapsgewijze verminderd. Zoo telde men gedurende

het jaar 1821 voor iedere 100,000 zielen . . . 4,472 jonggeborenen.

In	1826	"	"	"	"	4,288	"
en in	1828	"	"	"	"	3,964	"

Onder deze geboren waren

in 1821 voor elke 100,000 zielen . . . 316 onechte kinderen.

in 1826 " " " " . . . 301 " "

in 1828 " " " " . . . 256 " "

Evenzeer heeft men eene vermindering in het aantal der huwelijken opgemerkt. In 1817, en dus kort na het einde van den oorlog, bedroeg dit voor het geheele koninkrijk 112,305. Sedert nam het aantal der huwelijken, die jaarlijks gesloten werden, af, en beliep in 1823 slechts 102,247. Na dien tijd bereikte het in sommige jaren weder nagenoeg de vorige hoogte, doch was in 1828 op nieuw tot 104,788 verminderd.

Van de twaalf laatst verloopene jaren heeft het jaar 1821 het kleinste aantal gestorvenen opgeleverd. Het bedroeg alstoen van elke 100,000 zielen . . . 2551

in 1822 klom het tot . . . 2740

in 1823 beliep het . . . 2734

Gedurende het jaar 1824 was het betrekkelijke aantal der gestorvenen weder eenigermate afgenomen; doch sedert dien tijd is het van jaar tot jaar gestegen. Er heerscht echter in dit opzigt tusfchen de verschillende gewesten van het Rijk een in het oog vallend verschil, hetgeen voornamelijk uit den min of meer gunstigen staat van den oogst in ieder gewest fchijnt verklaard te moeten worden. In het groothertogdom *Pofen* onder anderen, waar de oogst in 1826 en 1827 zeer flecht geweest is, heeft ook gedurende die beide jaren het aantal der gestorvenen dat der geborenen verre overtroffen.

De ftofom van deze opgaven is, dat de aanwas van het getal ingezetenen in *Pruisfen* gedurende gemelde 12 jaren wel zeer aanzienlijk, en zelfs, naar evenredigheid, nog grooter is dan in *Nederland*;

doch tevens, dat deze vermeerdering toen niet in dezelfde gunstige evenredigheid voortging, en binnen zekere grenzen bepaald scheen te zijn, die niet overschreden kunnen worden. Opmerkelijk is het, dat toen in ons koninkrijk iets dergelijks scheen plaats te hebben. Uit eene berekening voorkomende in het *Jaarboekje*, dat, op last van Z. M. wordt uitgegeven, blijkt namelijk, dat de vermeerdering der ingezetenen in de *Nederlanden* gedurende het jaar 1827^{1/2} der geheele bevolking heeft bedragen, terwijl dezelve, gedurende de tien jaren van 1815 tot 1824, door een gerekend, op ^{1/2} der bevolking gesteld moest worden. (zie *Jaarboekje* voor 1829, bl. 103.)

De uitkomst der driejarige volkstelling, in het laatst van 1831 gehouden, was deze. De bevolking van den Pruisischen staat, welke, blijkens de telling in 1828, 12,726,000 zielen bedroeg, was sedert dien tijd met 312,850 zielen vermeerderd, en beliep dus aan het einde van 1831 een getal van 13,038,960. In vier van de 25 regerings-districten, te weten *Danzig*, *Marienwerder*, *Posen* en *Bromberg*, was de bevolking sedert 1828 met 18,079 zielen vermindert.

Van regeringswege zijn de bevolkingslijsten van den Pruisischen staat, over het jaar 1832, opgemaakt als volgt:

Het aantal der gedurende dat jaar geboren beliep	481,959
en dat der overledenen	421,114
derhalve meer geboren	60,845
Het getal der inwoners bedroeg op het einde van het jaar 1831	13,038,960

zoodat de staat met het einde van 1832 13,099,805 inwoners telde, zonder hierbij in aanmerking te nemen de veranderingen, welke mogten hebben plaats gehad door het verhuizen van sommige ingezetenen naar buiten 's lands, of van anderen, die zich in dit rijk hebben nedergezet.

Het getal huwelijken in 1832 is geweest 127,213 paren. Om een gegrond oordeel over deze getallen te vormen, heeft de regering noodig geacht, deze opgaven van eene reeks van uitkomsten van vroegere jaren te doen vergezeld gaan; en zulks te meer nog, vermits in de onderscheidene deelen des lands ten deze zeer uit eenloopende berigten zijn. Men heeft zich dan, voornamelijk, bij de 4 hoofd-afdeelingen van den staat bepaald. Deze nu, om tot vergelijking te dienen, openbaar gemaakt op de lijsten, strekken zich uit over de jongst verlopen veertien jaren (1819 tot 1832), en zijn afgeschreven naar de officieele tabellen, daarvan bij het bureau van Statistiek voorhanden, en waarin alle latere ingekomene verbeteringen zijn opgenomen.

De boven bedoelde 4 hoofd-afdeelingen des rijks zijn, de provinciën 1) *Pruisen* en *Posen*; 2) *Brandenburg* en *Pommeren*; 3) *Sileziën* en *Saksen*; 4) *Westfalen* en de *Rhijngewesten*. Zij leveren de

navolgende resultaten over het gemelde tijdvak van 14 jaren op:

1) *Pruisen en Posen*: geboren, 1,862,731; overleden, 1,364,292; in den echt getreden, 380,582,

2) *Brandenburg en Pommeren*: geboren, 1,282,961; overleden, 849,682; in den echt getreden, 296,324.

3) *Silezië en Saksen*: geboren, 2,154,607; overleden, 1,537,839; gehuwden, 474,344.

4) *Westfalen en de Rijn-Provinciën*: geboren, 1,992,747; gestorven, 1,202,782; gehuwden, 371,613.

Over het gemelde tijdvak van 14 jaren is de toefom van den geheelen Pruisfche ftaat als volgt: geboren, 4,993,046; overleden, 4,954,595; huwelijken, 1,522,863.

De vorenftaande opgaven van geboorten, fterfgevallen en huwelijken, hebben gelooopen en zich uitgeftek over een getal inwoners, volgens officieele befcheiden, van 3 tot 3 jaar opgemaakt, over elke der meergemelde provinciën.

Pruisen en Posen 14,433,125, en levert, gemiddeld voor elk jaar, een getal op van 2,886,625 ingezetenen.

Brandenburg en Pommeren, 11,631,614, het gemiddeld getal 2,326,323.

Silezië en Saksen, 18,189,293, het gemiddeld getal, 3,637,858.

Westfalen en de Rijn-Provinciën, 16,516,889; het gemiddeld getal, 3,303,378.

Totaal over den geheelen ftaat 60,770,921, leverende een gemiddeld getal op van 12,154,184 voor ieder jaar.

De inhoud der oppervlakte van de meer gemelde 4 hoofdafdeelingen van den ftaat, is volgens de nieuwfte berekeningen:

De provinciën *Pruisen en Posen* . . . 1,714,54 geogr. v. m.

Brandenburg met den kreits Hoijerswerda (1)

en *Pommeren* . . . 1,314,23 " " "

Silezië, (zonder *Hoijerswerda*) en *Saksen* 1,186,18 " " "

Westfalen en de Rijn-Provinciën . . . 847,59 " " "

De geheele ftaat . . . 5,062,54 " " "

Deze oppervlakte bevat in hare hoofdindeelingen, nagenoeg de navolgende bevolking op elke v. m. als:

Provinciën.	Op het einde van 1819.	Einde van 1831.	Gemiddeld over het tijdvak van 1819 — 1832.
<i>Pruisen en Posen</i>	1,498	1,798	1,684
<i>Brandenburg en Pommeren</i>	1,598	1,913	1,770
<i>Silezië en Saksen</i>	2,827	3,281	3,067
<i>Westfalen en de Rijn-gewesten</i>	3,613	4,189	3,897
De geheele ftaat gemiddeld	2,190	2,576	2,401

ver-

(1) Deze kreits of diftrikt is, in het jaar 1825, met het daartoe behoorende gedeelte van den *Opper-Lausnitz* van de provincie *Brandenburg* afgenomen en met *Silezië* vereenigd geworden, hebbende, naar dezelfs hoofdplaats, den naam van den kreits, *Hoijerswerda* bekomen. In deze opgave komt dezelve nog voor van 1819 tot en met 1824 onder *Brandenburg*, doch wordt na dien tijd afzonderlijk opgegeven.

Vergelijkt men nu het gemiddeld getal der inwoners uit al de voren omschreven tellingen tusschen 1809 en 1832 met dat van al de geboorten, sterfgevallen en huwelijken gedurende dat zelfde tijdvak, zoo levert zulks de onderstaande uitkomsten op, over elk millioen levenden jaarlijks gemiddeld:

Provinciën.	geboorten	sterfgevallen	huwelijken
<i>Pruisfen en Posen</i>	243,020	31,508	8,790
<i>Brandenburg en Pommeren</i>	36,766	24,350	8,492
<i>Silefiën en Saksen</i>	89,485	28,182	8,693
<i>Westfalen en de Rhijngewesten</i>	34,162	24,274	7,500

In den geheelen staat	38,357	27,176	8,353
-----------------------	--------	--------	-------

Telt men bij de voorgaande opgaven het jaar 1832, dan verkrijgt men over het geheele tijdvak van 14 jaren de volgende uitkomst over den geheelen Pruisfischen staat, berekend over elk millioen in leven zijnde zielen: geboren, 36,963; sterfgevallen, 32,297, en huwelijken 9,756.

Blijkens de verdere opgaven heeft het jaar 1832 een minder getal geboorten opgeleverd, vergeleken met het gemiddeld jaarlijksche getal van 1819 tot en met 1831, en wel 1394 daar beneden, omgeslagen over elk millioen zielen der bevolking. Intusschen, heergeen opmerking verdient, trof deze vermindering die provinciën, welker bevolking naar gelang van de uitgestrektheid des gronds, het minst talrijk is. Zoo bedroeg die vermindering over 1 millioen in leven zijnde zielen:

In *Pruisfen en Posen*. 3,984.

In *Brandenburg en Pommeren*. 1,825.

Daarentegen in *Silefiën en Saksen* slechts. . . 409.

Terwijl in *Westfalen* en de *Rhijn-provinciën* het getal der geboorten zelfs het gemiddeld getal te boven ging met 167.

Men meent dit verschijnsel van 1832 vermoedelijk aan de verwoestingen in 1831 door de Cholera aangerigt te moeten toeschrijven, en voert tot staving van dit gevoelen aan, dat die vermindering juist het meeste geweest is in *Pruisfen en Posen*, alwaar de cholera in 1831, 25,685 menschen heeft naar het graf gesleept; terwijl die ziekte aanmerkelijk minder in *Brandenburg* en *Pommeren* heeft gewoed, alwaar in hetzelfde jaar slechts 4,464 ingezetenen aan de cholera zijn gestorven. Genoegzaam geheel onmerkbaar was de vermindering van geboorten in *Silefiën* en *Saksen*, van welke provinciën verre het grootste gedeelte in 1831 geheel bevrijd bleef van de cholera, en welke als toen aan dezelve slechts 2,498 ingezetenen verloren. *Westfalen* en de *Rhijn provinciën*, welke in 1831 nog niet door de cholera aangetast werden, ondergingen volstrekt geene vermindering van bevolking. In het algemeen heeft de voormelde vermindering van geboorten veel minder beloopt dan te vreezen was, te weten: in de provinciën *Pruisfen* en *Posen* 974, en in den ganschen staat gemiddeld slechts 3% over elke honderd van het jaar-

jaarlijksch gemiddelde getal der geboren en over het 14jarig tijdvak.

De bevolking van *Pruissfen* bedroeg in 1838, met uitzondering van het vorstendom *Neufchatel*, 14,098,125 zielen; bij de laatste telling in 1834 bedroeg dezelve 13,509,927 inwoners; leverende zulks dus eene vermeerdering van 588,158 op. Bij de eerste telling, na de herstelling van den tegenwoordigen staat van zaken in dit Rijk, in 1816, beliep de bevolking 10,349,031, thans, zoo als gezegd is 14,098,125. Zoodat dezelve een aanwas van 3,749,094 heeft bekomen.

Te *Berlijn* is in 1829 bij FRANKWEIN een, voor de kennis van den handel en nijverheidstoestand der Pruisfische Monarchie, uit officieele bronnen geput, hoogst belangrijk, en, voor allen die met de bewoners van dat Rijk in betrekking staan, bijzonder lezenswaardig werk in het licht verschenen, onder den titel van: *Beiträge zur Kenntniss des gewerblichen und Commerciellen Zustandes der Preussischen Monarchie; aus amtlichen Quellen; von C. W. FERBER, Königl. Preuss. Geh. Ober Finanz-Rath. Mit 9 Tabellen.* 300 S. gr. 8°. — Een werk, hetwelk in *Duitschland* met de grootste toejuiching ontvangen is, en voor de uitgave van hetwelk, ook buiten het Pruisfische rijk, de meest bevoegde beoordeelaars algemeen hunne erkentelijkheid aan den Heer FERBER betuigden, wegens den zoo bijzonder leerrijken en op stellige daadzaken gebouwd inhoud, welken dit geschrift behelst. Toen, na eenen bijkans veertigjarigen arbeid in de dienst van den Staat, de heer FERBER de door hem verzochte rust van zijnen Koning eervol ontvangen had, was het hem tot behoefte, om de uren, welke zijn arts hem nog toestond, aan de schrijfstafel door te brengen, en aan werkzaamheden te wijden, die een algemeen nut zouden kunnen opleveren. Menigwerf was hij in de gelegenheid geweest waar te nemen, hoe een aantal verzoeken, voordragten, klagten, enz., aan welke geen gehoor kon worden gegeven, eeniglijk derzelver grond hadden in een gebrek aan een toereikend overzicht der algemeene betrekkingen. Dit ontoereikende of ontbrekende algemeen overzicht nu, (althans in die takken van bestuur, in welke hij zelf als medelid van den Koninklijken Staatsraad, en als Ministeriaalraad, gedurende eene zoo lange reeks van jaren, voornamelijk zijnen werkkring gevonden had) open te stellen en meer en meer te verbreiden, oordeelde hij, te regt, eene hoogst nuttige onderneming te zijn. De heer FERBER, wien men hier leert kennen als eenen man, die met geestdrift zijnen koning en zijn vaderland bemint, heeft bovenal zich bevestigd, om de hooge waarde der publiciteit in zaken van staatsbestuur in het helderst licht te plaatsen. „Hoe toch,” zegt hij, „kan men eene administratie vertrouwen, welke men niet kent? en echter is zulk een vertrouwen onontbeerlijk voor het geluk der volken, en te gelijkertijd ongemeen strekkende tot het meer gemakkelijk maken der groote moeilijke werkzaamheden der regeringen.” Het zoo even genoemde werk doet tevens het bijzonder gewigt der naauwkeurige berigten en berekeningen en der met juistheid in talmerken opgemaakte opgaven, ter

ter toelichting van staatshuishoudkundige onderwerpen, erkennen. Hoe, b. v. is het mogelijk, in maatregelen, die de bevordering der nijverheid en de uitbreiding van den handel ten doel hebben, met juistheid te werk te gaan, wanneer naauwkeurige opgaven nopens in- en uitvoer, verbruik van grondstoffen en vertier van voortbrengselen ontbreken. Hoe moeilijker het is om over zulke en soortgelijke zaken geloofwaardige numerieke opgaven te bekomen, des te meer moet men de organisatie van een staatsbestuur prijzen, bij hetwelk de verkrijging derzelve ten doel ligt, en uit dien hoofde zoo veel mogelijk wordt gemakkelijk gemaakt. Intuschen is hierbij volstrekt niet uit het oog te verliezen, dat, zelfs bij de beste inrigtingen, numerieke opgaven van dien aard niet altijd volkomen waar kunnen zijn; en men moet het derhalve dankbaar erkennen, dat de heer FERBER, terwijl hij uit de zuiverste officieele bronnen putte, evenwel altijd opregtelijk den graad van gewisheid aanwijst, welke iedere der door hem medegedeelde opgaven bezit. Men moet door ondervinding kennis van zaken hebben verkregen, om in staat te zijn, een juist oordeel te vellen over het meer of minder nader bij de waarheid komen van dergelijke numerieke opgaven, en om daardoor niet tot verkeerde gevolgtrekkingen te worden verleid. Maar wanneer de graad van gewisheid van dergelijke opgaven met juistheid bekend is, dan kan men ook zelfs uit de minder naauwkeurige opgaven nut trekken, zoo als zulks door den heer FERBER bij meer dan eene gelegenheid geschied is.

Maar het troostrijkste en leerrijkste van alles, wat uit dit genoemde werk te leeren valt, is ontwijfelbaar de groote, ondubbelzinnig daaruit vloeiende waarheid, dat de tegenwoordige opgang der nijverheid en de levendigheid des handels in de Pruisische Monarchie, de aanmerkelijke vorderingen, welke alle kunsten en handwerken in de jongste tijden aldaar gemaakt hebben, en de zegenrijke invloed op den ganschen toestand der natie, welken deze vorderingen reeds thans blijkbaar doen worden, en in het vervolg nog meer openbaar zullen maken, hoofdzakelijk de resultaten zijn van het aannemen van een meer liberaal stelsel in het staatsbeheer. De vrijheid van bedrijven en handel, welke *Pruisen* door de wetgeving van de jaren 1810 en 1818 openlijk proclameerde, welke het tegen alle wel- of kwalijk gemeende wederstrevingen onwrikbaar handhaafde, en door staatsverdragen bekrachtigde, heeft geenszins, zoo als kortzigtige of bekrompen denkende lieden vreesden, tot verarming der natie, tot verval van kunstvlijt en handel geleid; neen, maar het heeft tot den strijd tegen de verbodstelsels van andere Staten krachtige wapenen aan de hand gegeven. Daarvan de overtuiging meer en meer te doen toenemen, is des te meer van belang, naarmate het stelsel om den handel te kluisteren, hier en daar nog ijverige voorstanders blijft behouden.

Elke bladzijde van dit geschrift levert bewijzen voor het gestelde op,

op, en verschaft of bevestigt tevens de gewisheid, dat ook de overige, in den Pruisfischen Staat tot verheffing der nijverheid en des handels genomen, maatregelen van het allerbeste gevolg geweest zijn. Dit werk doet zien, dat, hoezeer nimmer uit het oog moet verloren gaan, dat zoo wel nijverheid als handel, om te gedijen, eene zoo veel mogelijk vrije beweging noodig hebben, desnietteenstaande het staatsbewind door het uit den weg ruimen van hinderpalen, door het levend houden van mededinging en geoorloofden naijver, door het bevorderen en veredelen van nering- en handteringdrijvende personen, door uitbreiding van nuttige kundigheden en uitvindingen, door het den volke gemakkelijker maken der middelen, om zich de ontdekkingen en vorderingen der vreemden eigen te maken, door het beschermen der uit eigene ondervindingen ontleukende voordeelen, enz. op de beide genoemde groote grondkrachten van het volksheil op menigerlei wijze inwerken kan. Ook levert tot de geschiedenis van nijverheid en handel dit werk menige zeer gewigtige bijdrage, die, niet enkel voor den eigenlijk gezegden staatshuishoudkundige, maar voor ieder, die op kennis en beschaafdheid aanspraak maakt, van belang moeten zijn.

De heer FERBER geeft, in de 1° afdeeling van zijn werk, *berigten nopens in- en uitvoer*, waarbij door hem de volgorde van het tolltarief wordt in acht genomen. — Het is alleszins der moeite waardig, hier de vorderingen te beschouwen, welke de katoenspinnerijen in het Pruisfische gemaakt hebben, dewijl juist deze nijverheidstak in *Engeland* eenen zoo bijzonder hoogen trap bereikt heeft, tegen welker invloed op te worstelen, ongemeen moeilijk zijn moest. De hoogte, tot welke zich nu reeds deze manufactuur in den Pruisfischen Staat heeft opgevoerd, spreekt derhalve, meer nog dan eenig ander bewijs, ten voordeele van het opgevolgde stelsel. Te midden der klagten van de fabrikeurs, (die aanvankelijk niet gemakkelijk te overtuigen waren, dat het beste en meest deszelfs prijswaardige fabrikaat, ook zonder vernieuwing van verbodsmaatregelen, zeker kon zijn van bestendig vertier, maar dat geen Gouvernement rijk en magtig genoeg is, om aan dure en tevens slechte goederen aftrek te verzekeren), kwam de Pruisfische Katoenmanufactuurnijverheid met ieder jaar tot hooger en bloei. De Pruisfische fabrikteur, die te vergeefs aanhield, om een verbod van invoer der buitenlandsche fabriekgoederen te erlangen, was eindelijk wel genoodzaakt om zijne goederen, voor het minst even goed en even prijswaardig, als de buitenlandsche, te vervaardigen, wilde hij op de van binnen- en buiten's lands vrij gewordene markten met de vreemde voortbrengselen mededingen. Dat het enkel de handelsvrijheid was, die in dezen tak de Pruisfische kunstvijf wakte, blijkt onder anderen, wanneer men de tollijst van 1819 (het 1° jaar der Handelsvrijheid na de opheffing van het lang volgehouden strenge verbodstelsel) met latere jaren vergelijkt. — Er kwamen namelijk in 1819, over het ge-

geheel, slechts 47,776 centenaars ruwe katoen, zoo wel tot verkoop naar buiten's lands als tot fabrikatie binnen, waartegen in 1827 de invoer 94,508 centenaars bedroeg. Nog in 1821 bleven er slechts 22,010 centenaars ruwe katoen tot eigen verbruik in het land; in 1827 daarentegen 49,777 centenaars.

In katoenen en halve katoenen stoffen werden

in 1819, werkzaam gehouden 14,276 weefgetouwen.

„ 1822, „ „ 19,424 „

„ 1825, „ „ 22,139 „

Derhalve had zich die fabrikatie, gedurende den tijd der handelsvrijheid en onder voortdurende klagten, reeds destijds met 7,863 weefgetouwen, en dus om meer dan 60 pCt. vermeerderd. Sedert dat tijdperk is nog die fabrikatie merkelyk toegenomen. De heer FERBER zegt, dat niet alleenlijk onderscheidene soorten van katoenen maar ook zulke, die door geene buitenlandsche fabrikaten overtroffen en door weinigen slechts geëvenaard worden, door den Pruisischen staat worden opgeleverd. Hij verzekert dat deze Pruisische fabriken door Engelsche kooplieden worden opgekocht, om die onder de Engelsche voortbrengelen te vermengen, en, zóó, als het beste wat *Engeland* oplevert, ter markt te brengen. De voortreffelykheid der Pruisische roodverwerijen is wereldkundig. Het roode garen, voormaals door de *Levant* naar *Elberfeld* gezonden, levert thans *Elberfeld* aan de *Levant*. Eene voorname markt voor roodgeverwd Pruisisch garen is *Calcutta*. Het Indisch katoen doet alzoo eene reis van 4,000 mijlen om in *Manchester* en in de *Rhijnprovincien* gesponnen, in *Elberfeld* geleverd, en van daar, langs den zelfden langen weg, aan de zelfde plaats, waar het voortgebragt werd, als rood garen weder terug gebragt te worden. Na dat de eigene binnenlandsche ongemeen groote behoefte aan roodgeverwd garen vervuld was, werden in 1827 niet minder dan 1,663,150 ponden, en in 1828 zelfs 2,317,890 ponden van dit fabrikaat naar buiten's lands vervoerd.

Engelsche huizen, die hun geleverd garen uit de Pruisische verwerijen trekken, kwamen om de opheffing van het geringe inkomend regt van 1 Silberg. overeen om zich den handel van geleverd Pruisisch garen toe te eigenen. Zoo ontwikkelden zich overal, sedert de afgekondigde, en krachtvol door het gouvernement gehandhaafde vrijheid des handels van den Pruisischen staat, die Pruisische fabriken, aan welke de tegenstanders van den vrijen handel gansch bijzonder den ondergang als op handen zijnde profeteerden. De landsvaderlyke mildheid des konings verleende, toen de handelsvrijheid geproclameerd werd, uit voorzorg eene som van 50,000 rijksdaalders tot ondersteuning der armste arbeiders, die door dat stelsel van handelsvrijheid lijden moesten, omdat menigeen vreesde, dat ten minste in den eersten tijd de weversfamiliën grootendeels tot den bedelzak zouden gebragt worden. Maar met zulk eene tooverkracht werkte de vrij geworden handel en de daardoor aangewakkerde kunstvlijt van een

een verstandig volk, dat de waakzame en welwillende regering niet ééne gegronde gelegenheid vond, om ook zelfs eenen enkelen grotsche van die 50,000 Rijksd. tot het bedoelde einde uit te geven. Van welke ongemeene waarde deze ééne nijverheidstak (die toch nog zeer verre af is van zijn hoogstmogelijk toppunt bereikt te hebben,) voor de Pruisische monarchie te schatten is, blijkt daaruit, dat de zuivere winst, die het land uit de bearbeiding van het ruwe katoengaren in 1827 genoten heeft, volgens eene zoo na mogelijk aan de waarheid komende berekening, 25,561,330 Daalders beloopt.

De 2^e afdeeling van dit werk behelst aantekeningen over de *Gewerbesteuer*. Zij bewijzen, dat de opbrengst dezer belasting in den Pruisischen staat zeer aan het toenemen is.

In de 3^e afdeeling is eene, op het jaar 1825 betrekking hebbende, algemeene *Gewerbe-Tabelle* der Pruisische monarchie vervat.

De 4^e afdeeling betreft den handel van den Pruisischen staat. En hier wordt aangetoond, dat de Pruisische handel in het algemeen toegenomen is. Dan wordt ook van den binnenlandischen handel en van de misfen gehandeld: — van de kunstwegen die van 1817 tot op het einde van 1828 in de Pruisische monarchie 540 mijlen vermeerderd zijn, en welker verdere aanleg volgens eene gematigde berekening, 21,600,000 Rthrs. heeft gekost: — van andere nieuwe bouwondernemingen tot bevordering van den handel en de nijverheid, namelijk de havenbouw te *Swinemunde*, de regeling van de *Oder*, de *Clotnitz*-kanalen, de voor schepen bevaarbaarmaking der *Saale*, de afsnijding der *Elbe* bij *Maagdenburg*, de bevaarbaarmaking der *Lippe*, de regeling van den *Havel*: — eindelijk van de betrekkingen des Pruisischen handels met het buitenland, de scheepvaart en reederij, vergelijking van den Engelschen en Franschen handel met dien van *Pruisen*, *Rijn-West-Indische* kompagnie, koersverhoudingen, enz. Deze bekorte opgave van den inhoud van dit voortreffelijk werk is voldoende om er de zaakrijkheid van te doen kennen. Mogten de gewichtige lessen, welke het behelst, ook allerwege behartiging vinden, en mogt hetzelve, overeenkomstig den wensch des schrijvers, daartoe bijdragen, om de beschouwing meer algemeen te doen ingang vinden, dat geenzins het vijandig afsluiten van grenzen en havens, maar eenig en alleen de meest mogelijke vrijheid van handelsverkeer het ware middel is, hetwelk nijverheid en handel verlevendigen kan, en hetwelk daardoor vermogend is, den welstand der volkeren te verheffen.

Het getal inw., van het koninkrijk *Pruisen* bedroeg, volgens eene, op het laatst van het jaar 1831, gedane telling, met de krijgsmagt 13,038,960 zielen. Daarvan waren in de Duitsehe provinciën 9,956,755 (zonder de krijgsmagt slechts 9,744,657) en in de provinciën buiten Duitschland 3,082,205 (zonder de krijgsmagt slechts 3,036,088). Van alle deze leefden er in steden 3,559,697; rekende men bij het opgemaakte getal van 13,038,960 *Neufchatel* met 54,080 zielen, zoo waren er in den geheelen staat (1831) 13,093,040 mens-

schen. Voor het einde van 1832 kan men (zonder *Vanischau*) 13,099,805 menschen rekenen, wanneer men de meerdere geboorten bij het door de telling van 1831 verkregen getal voegt. Naar evenredigheid hebben de regerings-districten *Düsseldorf* (7048 op de vierk. mijl) en *Keulen* (5471 op de vierk. mijl) de sterkste bevolking; de geringste *Köslin* (1274 op de vierk. mijl) en *Marienwerder* (1427 op de vierk. mijl). Het getal der woonhuizen bedroeg (1828) 1,674,929 dat der fabriekgebouwen, molens en bijzondere magazijnen 91,436 en der publieke gebouwen 67,810. Men telt thans 985 steden, want zoo veel worden er vertegenwoordigd door de stedelijke steden in de provinciën, 340 vlekken en 36,000 dorpen en gehuchten. Het grootste deel der inwoners behoort tot de Evangelische kerk. Voor de wet heeft geen onderscheid van godsdienst plaats, en alle godsdienstige belijdenissen hebben gelijke regten. Onder de inwoners (1831) waren 7,941,721 Evangelischen, 4,915,153 Katholijken, 14,756 Doopsgezinden en 167,330 Joden.

Een ongemeen gunstig tafereel wordt nopens den staat des landbouws, de nijverheid en het verkeer van den Pruisischen staat opgehangen. In 1831 werden in denzelven geteld 1,374,594 paarden en veulens, 4,446,308 stuks rundvee, 11,751,603 schapen en rammen, hamels en lammeren (waaronder 2,397,171 merino's), 214,072 bokken en geiten en 1,736,004 varkens.

Door elkander worden jaarlijks 5,624,700 schepels graan van allerlei soort uitgevoerd. In 1831 telde men in het rijk nagenoeg 55,000 morgen wijnland, waarvan alleen 43,000 in de Rijnprovinciën. Jaarlijks worden dooreen 405,166 amen wijn, ter waarde van 7,017,964 th., waarvan aan de Rijnprovinciën 6,394,968 th. komen, gewonnen. Voor de tabaksteelt worden 39,141 morgen, die (in 1827) 173,045 centenaars tabak opleverden, gebezigd. Men rekent 18 millioen morgen boschen. Jaarlijks worden 75 millioenen stuks turf gestoken. In 1830 won de Pr. staat aan zilver 20,887 mark, koper 17,998, lood 14,619; glijt 9,234, glazuurerts 29,188, ruw ijzer en staalijzer 888,089 gegoten ijzeren waren 264,676, gesmeed ijzer 724,960, ruw staal 54,739, zink 91,919, geel koper, 14,760, kobalt 7,452, arsenicum 3,318, zwavel 618 centenaars, steenkolen 7,082,378 tonnen, of 28,329,512 schepels, krulkolen (1826) 1,382,573 tonnen of 5,530,292 schepels, vitriool (1830) 22,172, aluin 28,248 centenaars en aan keukenzout 42,482 lasten.

De nijverheid heeft een hooger trap van volmaaktheid bereikt, en wordt door de regering zeer begunstigd; van daar dat men er fabrieken van bijna alle soorten van goederen vindt. Eenige fabrieken worden zelfs in zulken overvloed geleverd, dat daarvan wordt uitgevoerd. Vooral onderscheiden zich de bewoners der Duitsche provinciën, waarin evenwel *Pommeren* het meest achterlijk is. *Berlijn* is de hoofdzetel der fabrieken, en bij *Barmen* en *Elberfeld* strekken zich duizenden fabriek-gebouwen uit, en geven aan het geheel het aanzien

zien van eene mijlen lange stad; de fabrieken in den *Elberfeld-Kreits* (misschien de meest nijvere streek van *Duitschland*) houden alleen 40,000 menschen bezig. De voornaamste fabrieken van den Staat zijn in linnen, wol, katoen en ijzer. Linnen-garenspinnerij en weverij is door alle provinciën verspreid, en door de in *Silezië* en *Westfalen* ingerigte tentoonstellingen, en het stempelen van het tot verkoop bestemde linnen, wordt voor de goede hoedanigheid van hetzelfde gezorgd. Het linnen wordt gedeeltelijk door den landman zelf vervaardigd, als een bijwerk, waaraan hij den tijd besteedt, die hem van zijnen veld-arbeid overblijft. Zulke weefgetouwen telde men (1831) in den Staat 216,780, en het getal der weefgetouwen van handwerkslieden en die voor de fabrieken werken, bedroeg 35,668. *Silezië* alleen leverde voorheen voor 11 millioenen th. linnen en verzond voor 6 millioenen (vooral de steden *Hirschberg*, *Landshut*, *Schmie-deberg*, *Waldenburg*; het fijnste linnen leverde de streek van *Greifenberg*). In het westerdeel der monarchie is *Westfalen* de hoofdprovincie voor het vervaardigen van linnen; men maakt meestal grof linnen (*Löwent-linnen*,) maar ook fijn linnen, dat onder den naam van *bielenfelder* bekend is. *Bielefeld* en *Warendorf* hebben in *Westfalen* den sterksten linnenhandel. In de *Rijnprovinciën* is het *Gladbacher* linnen om deszelfs fijnheid beroemd. In den *Kreits Elberfeld* verdienen voornamelijk *Elberfeld* en *Barmen* opmerking; de daar bestaande voortreffelijke garenbleekerijen, en de bewerking van het linnen garen tot gemengde stoffen, beddetijk, band, garen en geweven kant. In *Silezië* zijn 200 linnen- en ruim 60 garenbleekerijen; en in *Westfalen* zijn de *Bielenfelder* en *Warendorfer* linnenbleekerijen bekend. De fijnste garenspinnerij vindt men in *Silezië*, *Westfalen* en *Gulik-Kleef-Berg* (voornamelijk in den *Gladbacher-Kreitz*.) In 1828 werd er voor 13,449,394 th. aan linnen goederen en garen naar buiten's lands afgezonden. In 1831 bedroeg de winst, die de staat op het linnen van buiten's lands had, 8,928,440 thlr. De wol-fabrieken bloeijen vooral in *Silezië*, *Brandenburg*, *Saksen*, de *Rijnprovinciën* (*Aken*, *Burtscheid*, *Eupen*, *Montjoie*, *Stollberg*, enz.) ook in een gedeelte van *Posen*, en leveren alle soorten van laken en wollen goederen. In 1831 telde men 15,360 als ambacht en 2,693 als bijwerk gaande weefgetouwen. Er werden 177,062 centenars wol bewerkt, waaruit men 534,527 stukken laken verkreeg, welker waarde op 31,670,000 thlr. kan berekend worden. Kousenweversstoelen telde men in hetzelfde jaar 2,110, en 1de getouwen voor band van onderscheidene stoffen hielden 32,642 gangen bezig, waaronder 15,063 in het regerings-district *Düsseldorf*, 9,328 in het regerings-district *Arnsberg*, en 1,998 in het regerings-district *Maagdenburg*. De fabrieken van ijzer- en staalwerk, die haren hoofdzetel in *Berlijn*, de *Rijnprovinciën*, *Westfalen* en *Silezië*, hebben, leveren de fraaiste en smaakvolste fabrikaten. De katoenfabrieken (in 1831 met 25,464 weefgetouwen, waarvan de meeste in *Berlijn*, regerings-district *Düsseldorf*

en het voormalig Silezische-regerings-district *Reichenbach* waren) zijn zeer vermeerderd, zoodat zij in hetzelfde jaar 152,154 centenaars ruw en gesponnen katoen verwerkten, en men de geheele waarde der katoenen stoffen, na afstrek van de kosten der materialen, op 29,700,000 thl. berekenen konde.

Behalve deze hoofdfabrieken, worden nog vele andere opgenoemd, waarin wij, uit hoofde van het bestek, den schrijver niet kunnen volgen. Alleen stippen wij nog aan, dat het getal zijdegetouwen, in 1831, werd berekend op 8,956; dat der looijers op 9,700; dat der suikerraffinaderijen op 49; dat der papiermolens op 392; dat der glasblazerijen op 85, dat der oliemolens op 8,043; dat der werktuigelijke kunstenaars en handwerksbazen op 328,317 met 181,054 helpers of knechts.

In hetzelfde jaar telde men 7,761 riviervaartuigen met eene lading van 167,141 last; liepen in al de havens van den Pruisischen staat binnen 4,771 schepen met 365,792 last, en 4,698 schepen met 364,839 last uit. In 1827 bezat *Pruisen* 652 zeefschepen, met 76,987 last; daarvan had het regerings district *Stettin* 252, en dat van *Dantzig* 76 schepen.

In 1823 bedroeg de invoer van producten 36,927,349, en aan fabriekgoederen 41,549,519 thlr., en de uitvoer aan voortbrengselen 25,896,437, en aan fabriekgoederen 63,289,241 thlr.

Volgens den algemeenen staat der inkomsten en uitgaven van 1832 bedroegen zoowel de eerste als de laatste 51,287,000. Tot de inkomsten droegen bij de domeinen en bosschen 4,280,000; het zout 6,223,000; de grondbelasting 9,724,000; het personeel 6,408,000; de tollën 20,066,000 thlr. Onder de uitgaven waren voor renten en aflossing der Staatsschuld 10,890,000 en voor oorlog 22,798,000. De Staatsschuld beliep in 1827, 185,158,378 thlr. rentende en 17,242,347 thlr. niet rentende schuld.

Het staande leger telt thans op den voet van vrede 107,306 man (66,536 man infanterie, 18,000 cavallerie en 15,570 artillerie,) en op een voet van oorlog 180,432 man (128,412 man infanterie, 21,600 cavallerie en 20,970 artillerie).

De landweer, die alleen in oorlogstijd bijeenkomt, wordt in vrede in kleine kaders aangehouden. Die van den eersten band bestaat uit 2,656 officieren en 118,481 man infanterie, en 918 officieren en 20,400 man cavallerie.

In oorlogstijden kan *Pruisen*, door de vereeniging van de armee en de landweer, een leger van 8,787 officieren en 319,313 man op de been brengen, waarbij dan nog van den tweeden band des landweers, die alleenlijk tot verdediging des lands binnen de grenzen verplicht is te dienen; 180,000 komen, te zamen alzoo meer dan 500,000 man. Daarenboven onderhoudt de Staat eene leger-gendarmerie, eene landgendarmerie, en eene grens-gendarmerie, alsmede een corps veldjagers te paard. De Staat bezit in het westelijk gedeelte 6, en in het oostelijke 20 vestingen.

Het

Het *Journal de la Haye*, in deszelfs nommer van den 27 van Herfstmaand 1833 mededeelende, hoeveel Pruisfen onder de Fransche dwingelandij na den slag van *Jena* geleden heeft, meldt onder anderen, dat de Franschen, gedurende den tijd, dat zij de munt te *Berlijn* in hunne magt hadden, eene zoo groote hoeveelheid biljoen hebben geslagen en uitgegeven, dat men genoodzaakt was hetzelfde tot zijne inwendige waarde terug te brengen, en dat deze zaak aan den Staat een verlies van ten minste 8 millioenen francs heeft veroorzaakt.

Het getal der in 1832 bij de gezamenlijke postkantoren ontvanger brieven bedroeg 30,371,345. In 1831 waren er 22,390 brieven meer ontvangen. Te *Berlijn* en *Keulen* waren de meeste brieven aangekomen. Het getal der in 1832 te *Berlijn* ontvangen brieven was 2,627,527; dat der te *Keulen* ontvangen was 1,222,340. In 1832 kwamen te *Berlijn* 48,405 en te *Keulen* 119,829 brieven meer dan in 1831 aan. In dat zelfde jaar zijn aangekomen te *Dusfeldorp* 481,649, te *Elberfeld* 585,029, te *Coblentz* 477,389, te *Aken* 976,837, te *Munster* 744,509, te *Minden* 247,639 brieven. Na *Berlijn* en *Keulen*, is *Maagdenburg* de plaats, waar de meeste brieven zijn aangekomen, hebbende het getal derzelve bedragen 1,021,528.

Het getal der in 1832 met de posten vertrokken personen bedroeg, 419,247, zijnde 41,331 meer dan in 1831. De meesten zijn van *Keulen* vertrokken, te weten 45,593. Van *Berlijn* zijn vertrokken 41,978, van *Dusfeldorp* 27,759, van *Elberfeld* 23,631, van *Coblentz* 10,631, van *Aken* 6,604, van *Munster* 4,518, van *Minden* 2,683. Gedurende 1832 zijn te *Berlijn* 9,275, te *Keulen* 2,488, te *Dusfeldorp* 2,676, te *Elberfeld* 528, te *Coblentz* 378 personen meer dan in 1831 aangekomen.

Volgens eene in Oogstmaand 1834 in *Berlijn* verschenen officiële opgave, bestond het Pruisfische leger toen uit de volgende korpsen:

Vijf regimenten voetvolk der garde.

Veertig regimenten voetvolk van linie.

Twee bataillons jagers en scherpschutters der garde.

Vier dergelijke bataillons van linie.

Zes regimenten ruitery der garde.

Acht regimenten kurasiers.

Vier regimenten dragonders.

Twaalf regimenten huzaren.

Acht regimenten uhlanen.

De artillerie bestaat uit eene brigade der garde en acht brigades veld artillerie.

De garnizoens-troepen bestaan uit vijftig compagniën zoogenaamde half invaliden en achttien compagniën en één bataillon invaliden.

De landweer telt vier garde- en zes en dertig provinciale regimenten.

Uit *Berlijn* schreef men den 25. van Louw. 1834. In het arrondissement *Bomberg*, provincie *Posen*, zijn in het afgelopen jaar 17 nieuwe scholen geopend. In 57 dorpen, waar de kinderen tot nog

roe van onderwijs waren beroofd geweest, deelen zij nu in het esementair onderwijs in nieuw opgerigte of reeds bestaan hebbende scholen. Veertien schoolmeesters, die al te karig bedeeld waren, hebben verhooging van inkomsten bekomen, anderen hebben gratificatiën erlangd. Twaalf armegemeenten hebben van den staat 200 rksd. ontvangen, tot opbouwning der lokalen, en buitendien is nog aan 34 scholen 1180 rksd. gegeven om school-onderwijzers te kunnen beroepen. Ook zijn verscheidene stukken gronds, om gebouwen ter neder te zetten, door de heeren der plaatsen toegestaan. In vele oorden heeft men Zondags-scholen opgerigt, die zeer sterk bezocht worden. Men houdt zich bezig om nog vele nieuwe scholen daar te stellen, en de oude te verbeteren.

Er bestaat hier sedert lang eene school voor zendelingen, daargesteld door wijlen den heer JANICK, predikant; doch bovendien heeft het Genootschap ter bevordering van de Evangelische zending onder de Heidenen, welks leden en beschermers zeer in getal zijn toegenomen, eene nieuwe school van die soort opgerigt, en derzelver vier eerste kweekelingen zijn op reis naar *Zuid-Afrika*, om zich met de zendelingen van *Elberfeld*, enz. te vereenigen, ten einde de Hottentotsche stammen tot het Christendom te bekeeren. De waardigheid van president der commissie van dit genootschap te *Berlijn* wordt thans door den majoor DE GARLACH vervuld. Men telt reeds 35 hulpgenootschappen in de provinciën *Brandenburg*, *Maagdenburg*, *Pommeren* en *Silezië*.

Uit *Memel* schreef men onder dagteekening van den 15. van Louwmaand 1834 het volgende: de scheepvaart in de Pruisische havens gaat langzamerhand meer en meer in handen van Pruisische reeders over. De jaarlijksche scheepslijsten leveren het bewijs daarvan op. In vorige tijden plagt men het hier als eenen regel te beschouwen, dat het getal der Engelsche en Pruisische schepen, die met ladingen uit onze haven liepen, zich verhield als $\frac{2}{3}$ tegen $\frac{1}{3}$. Deze verhouding heeft zich echter van lieverlede zoodanig veranderd, dat in het verleden jaar bereids het tegenovergestelde heeft plaats gehad, vermits de uitgelopen schepen voor $\frac{2}{3}$ uit Pruisische en voor $\frac{1}{3}$ uit Engelsche bestonden. Het valt van zelf in het oog, dat het voordeel voor den Pruisischen staat zooveel te grooter wordt, wanneer dezelve niet slechts zijne eigene grondvoortbrengselen en fabricaten, maar ook die, welke uit het aangrenzende *Polen* en uit *Rusland* worden aangebragt, voor het grootste gedeelte op inlandsche schepen naar het buitenland overbrengt. In het algemeen kan het niet ontkend worden, dat de Pruisische regering al het mogelijke aanwendt om den handel en de nijverheid harer onderdanen, meer en meer uit te breiden en te bevorderen. Dat de te dien einde genomen maatregelen en uitgevaardigde verordeningen en vastgestelde begunstiging, in zoover aan het voorgestelde doel beantwoorden, wordt door het boven aangevoerde genoegzaam bewezen.

Blijkens eene officiële opgave zijn gedurende 1836 in al de Pruisische zeehavens binnen gekomen 8,598 schepen, terwijl dat getal in het vorige jaar slechts bedragen had 6,586. Onder de eerste waren 4,629 Pruisische en 3,969 buitenlandsche, waarvan 1,034 Deensche, 112 Meeklenburgsche; 102 Hanseatische, 36 Russische, 201 Zweedsche, 272 Noorweegsche, 637 Engelsche, 487 Hanoversche, 150 Oldenburgsche, 715 Nederlandsche, 2 Belgische, 15 Italiaansche en 6 Amerikaansche. De Fransche vlag was gedurende 1836 in geene der Pruisische havens verschenen.

Men schreef uit *Berlijn* in Wijnm. 1837: De menigvuldige waarschuwingen van regeringswege gedaan aan ouders en voogden, om hunne kinderen en pupillen niet te laten studeren; vermits voor alle vakken van de staatsdiense reeds een overtollig personeel voorhanden was, beginnen vruchten te dragen. Niet alleen dat op de hoogere klassen der Gymnasiën en op de Akademiën eene groote vermindering in het aantal studerenden bespeurd wordt, maar ook worden de kandidaten veel minder, en bepaaldelijk in de Regtsgeleerdheid vermindert het aantal Auscultatoren en Referendarissen zoo aanzienlijk, dat men er alleen in *Berlijn* 100 minder telt; dan vroeger. Daar de ze jonge lieden drie examina moeten doorstaan, en zelfs na het derde en moeilijkste, hetwelk hun den titel van Asfesor, maar nog geenszins bezoldiging verschaft; nog jaren lang om niet moeten werken, zoo is deze vermindering geenszins onverschillig, en bijaldien de zelve toenam, zoude men in geene geringe verlegenheid geraken en weldra het werk moeten betalen, dat tot hiertoe voor niet gedaan werd.

Maar aan den anderen kant is het zeer twijfelachtig of de zucht om te studeren wel ooit weder zoo algemeen zal worden; een groot deel van den middelland schijnt zoo vast besloten te hebben, om zijne kinderen voor kunsten en ambachten op te leiden, dat zelfs eenige hoogere staatsambtenaren aan hunne zonen hamer en troffel in de handen geven; en bene timmerlieden en metselaars laten worden; een lofwaardig voorbeeld voorwaar in eenen tijd, waarin zoo veel en te regt geklaagd wordt over de algemeene zucht om zich al hooger en hooger boven zijnen stand te verheffen.

PSAMMETICHUS! Een Egyptisch koning, die omtrent het jaar 670 voor onze tijdrekening regeerde. Hij bragt de Egyptenaren tot het drijven van handel met de Grieken, en stelde zijn Rijk voor de vreemdelingen open. HERODOTUS verhaalt van hem, dat hij eene zondervlinge proef met twee kinderen nam, om te weten welke de oudste taal was. Zij werden door stommen opgevoed en hoorden dus niet een woord spreken. Toen zij twee jaren oud waren, riepen zij te gelijk hunnen oppasser toe *becos*, hetwelk in de Phrygische taal *brood* beteekent, en sinds dien tijd werd de Phrygische taal bij de Egyptenaren voor de oudste aangenomen. — Een zeker geleerde, COROPIUS BECANUS genaamd, trekt dit bewijs nog verder, en wil

dat het Oud-Hoogduitsch de moedertaal zoude zijn, omdat *Becker* in die taal een *bakker* beteekend. Het beste naar onze meening is, om te denken dat wij geen van allen de oudste taal kennen: want de afleiding der klanken, welke wij aan de woorden geven, kan bij de onderscheidene natiën zeer verschillende en ook eene en dezelfde oorzaak hebben; daar sommige van die klanken van het geluid, hetwelk de dieren maken, zijn overgenomen, en daar er in alle landen velerlei dieren van eene soort worden gevonden, is het ligt mogelijk dat menschen, eenige honderde mijlen van elkander verwijderd, om een en hetzelfde denkbeeld uitdrukken, een en dezelfde klanken voortbragten.

PSYCHE, beteekent in de Grieksche taal *ziel*, zij was de godin der onsterfelijkheid; en men beeldde haar af met eenen rondom haar vliegende vlinder.

PSYLLLEN, eene soort van razende menschen, welke met de grootste vergiftige slangen spelen, dezelve verscheuren en daarna opeten. Men vond en vindt ze nog in *Egypte* en *Arabië*.

PUCHMAJER (A), geboren in 1769, en te *Praag* in 1820 overleden, gaf den eersten stoot aan de herlevende Slavische nationale letterkunde in *Boheme*. Met hem zag men eensklaps eene menigte jeugdigeschrjvers verschijnen, blakende van vaderlandsliefde, die, zoo als doctor JUNGMAN en zijne geschiedenis der Boheemsche letterkunde zegt, zich aan den haat der Oostenrijkers en de ondankbaarheid hunner landgenooten blootstelden, door de oude letterkunde en taal weder in eer te brengen, en waarvan het gevolg was, dat men op den schouwburg te *Praag* weder stukken in de nationale taal speelde, en de Boheemsche gedenkteekenen ging opsporen. Hij verzamelde en gaf van 1790 tot 1804 de dichtstukken van verscheidene zijner jonge landgenooten uit; de meeste handelden over hetzelfde onderwerp, zij betreunden het verlies der vrijheid, riepen den roem der oude Slavoniërs in, en zongen de toekomstige zege eener onafhankelijkheid, reeds zoo lang voor *Boheme* verloren. PUCHMAJER zelf was dichter: zijne ode aan ZIZKA gaat voor zijn meesterstuk door. Dwalende in de puinhoopen van Gothische kasteelen, welke door ZIZKA verbrand zijn, beschouwt de dichter met schrik deze oude getuigen der godsdienstige twisten; en spreekt dezelve aan: „Overblijffelen van weleer prachtige verblijfplaatsen, gij getuigt van de woede der menschen! naauwelijks heeft men moeds genoeg, om alleen in uw midden te blijven, wanneer de donkere nacht u met deszelfs digten sluier bedekt. Het schijnt dat de vreeselijke ZIZKA uit deze puinhoopen opstijgt, dat de geesten der hier gevallen slagtoffers in deze gangen rond dwalen, en dat de helse lach der duivels, van alle zijden weergalmende, de menschelijke dwalingen en misdaden bespot.”

PUGLIESI (JOSEPH) was een bijna negen-jarig wonderkind te *Milaan*, geboortig uit *Palermo*, hetwelk de meest zamengestelde rekenkundige vragen oogenblikkelijk oploste. In eene door dit kind ge-

gevene openbare zitting heeft het een talrijk auditorium doen verseld staan over het gemak en de vaardigheid, waarmede het twintig allermoeijelijkste vraagstukken heeft beantwoord. Zie hier eene dier vragen: Een werkbaas geeft zijnen knecht drie francs, voor elken dag, dat deze arbeidt, en de knecht geeft zijnen meester één franc voor iederen rustdag. Na afloop van de 365 dagen is de knecht 15 francs schuldig. Hoe vele werkdagen en hoe vele rustdagen zijn er nu geweest? — De knecht heeft $7\frac{1}{2}$ dagen gearbeid en $277\frac{1}{2}$ dagen rusttijd genoten. — Eene andere vraag, zegt de Italiaansche berigtgever, heeft de echtheid van de snelle scherpzinnigheid dezes kinds in het helderste daglicht geplaatst: Een zeker iemand laet 300,000 francs na, om onder 7 neven te verdeelen, met beding, dat de eerste viermaal zooveel zal ontvangen als de tweede, de tweede viermaal zoo veel als de derde, en zoo vervolgens. Hoe veel blijft er nu over voor den 7^{en} neef? Als de toehoorders bemerkten, dat de oplossing der vraag wat lang achterwege bleef, werd de wensch geuit, dat het problema eenvoudiger mogt worden gesteld, waarop men de som op 30,000 francs bepaalde. „Het is niet de som,” zeide altoen de jonge PUGLIESI onbedeesd, „maar het zijn al die neven, die mij moeite maken.” Het getal neven werd derhalve tot drie verminderd, waarna het kind terstond antwoordde: De derde neef krijgt $1,428\frac{1}{2}$ francs; ook het gedeelte der andere neven noemde hij. — De Italianen stellen zeer veel belang in soortgelijke natuur wonderen, en bij de hier bedoelde zitting waren personen van hoog aanzien tegenwoordig.

PUI, (MEINARD SIMON DU) werd den 21. van Lentem. 1754 te Enkhuizen geboren. Reeds vroeg merkte zijn vader, die daar geneesheer was, eenen uitmuntenden aanleg voor de beoefening der wetenschappen in hem op, en aarzelde daarom niet hem van zijne eerste jeugd daartoe op te leiden. Nadat hij gedurende eenige jaren op de scholen zijner geboorteplaats onderwezen was, zond zijn vader hem naar 's Hertogenbosch om zich verder voor het Academisch onderwijs voor te bereiden. Schoon destijds bij hem reeds het vaste voornemen bestond om zich aan de Genees- en Heelkunde te wijden, verzuimde hij daarom niet zich met naauwgezetten ijver ook in de gronden dier wetenschappen te bekwamen, welke maar al te dikwijls, als aan de Geneeskunst vreemd, door derzelver beoefenaars verwaarloosd worden. Hierom ook legde hij zich, toen hij, na een zesjarig verblijf te 's Hertogenbosch, naar de Hoogeschool van Groningen vertrokken was, met meer dan gewonen ernst op de letteren en wijsbegeerte toe, en hechte het zegel op deze zijne oefeningen, door het verdedigen eener Disertatie: *de formulis mechanicis et nonnullis earum usus*, waarop hij den graad van Art. Lib. Mag. Phil. Doctor verkreeg. Dus uitmuntend voorbereid, genoot hij het genees- en heelkundig onderwijs van de Hoogleraren MUNNICKS en P. CAMPER, en oefende hij zich verder onder de leiding van den kundigen Groningschen

Geneesheer MATTHIAS VAN GEUNS. Nadat DU PUI eenige jaren te Groningen gestudeerd had, achtte hij het, overeenkomstig de breedte en onbekrompene schaal, waarop hij zijne studien had aangevangen, noodzakelijk ook andere Hoogescholen te bezoeken. Hij begaf zich derhalve eerst naar Leiden, waar hij vooral de lessen van VAN DOEVEREN bijwoonde; vervolgens naar Londen, waar hij de beide HUNTER's, POTT en LOWDER hoorde; en eindelijk naar Parijs, waar hij, nevens het heilkundig onderwijs van MOREAU, PELLETAU, LOUIS en DESSAULT, zich vooral ook de verloskundige lessen van BAUDELOCQUE ten nutte maakte. Van hier keerde hij naar Leiden terug om de doctorale waardigheid in de geneeskunst te verkrijgen. Terwijl hij zijne dissertatie schreef, heerschte er eene kwaadaardige koorts, die vooral te Kampen woedde, waar behoefte bestond zoo wel aan goede geneeskundige inrigtingen, als aan geneeskundige hulp. Dus werd DU PUI, door toedoen van VAN GEUNS, die zijne bekwaamheid kende, uitgenoodigd zich daar te komen vestigen, met aanbidding niet alleen van den post van Stadsgeneesheer, maar ook van dien van Lector in de Ontleed-, Heel-, en Verloskunde. DU PUI was aanstonds bereid om van deze eervolle roeping gebruik te maken; doch oordeelde het raadzaam vooraf zijne Academische loopbaan te besluiten door de verdediging eener, sedert beroemd geworden, dissertatie *de homine dextro et sinistro*. Gedurende 8 jaren had hij te Kampen met het glansrijkst gevolg de Heelkunst uitgeoefend en onderwezen, toen hem juist dezelve betrekking, waarin hij aldaar werkzaam was, op voordeelige voorwaarden en met den titel van *Profesor honorarius*, te Alkmaar aangeboden werd. Hij verleende gehoor aan deze roeping en aanvaardde zijnen nieuwen post met eene redevoering: *de opinionibus praepjudicatis, Medicinae progressuum obstaculo perpetuo*. Niet lang verheugde Alkmaar zich in zijn bezit; zijn roem was meer en meer gevestigd, en reeds 3 jaren later aarzelden Curatoren der Leidsche Hoogeschool niet aan hem de vervulling der nieuw daargestelde Hoogleeraarsplaats voor de Heelen en Verloskunde op te dragen; voor welke vakken er vroeger geen afzonderlijke leerstoel bestaan had. DU PUI aanvaardde zijn buitengewoon Hoogleeraarsambt den 27. van Herfstm. 1791 met eene *Oratio de legum naturalium vi et ratione in usum artis chirurgicae et obstetriciae prudenter adhibendis*.

Met den meesten ijver volbragt DU PUI de pligten, welke thans op hem rusteden, en oordeelde het niet genoegzaam overeenkomstig de bestaande Academische inrigtingen te doen, wat hem was opgelegd, maar achtte het zich ten pligt ook naar uitbreiding en verbetering van de gelegenheid tot onderwijs te haken. Het hinderde hem zeer, dat de bekrompenheid van het ziekenhuis der Hoogeschool en de geringe onderstand in geld, die het genoot, hem de handen bond, en hem buiten staat stelde zijn practisch onderwijs naar behooren in te rigten. Om zijnen leerlingen gelegenheid tot oefening te verschaffen, moest hij

hen

hen naar de woonplaatsen der behoeftigen geleiden, om hen daar aan het ziek- en kraambed te onderrigten. Du PUI spaarde dus geene moeite ter bereiking van zijn edel doel, maar gevoelde niettemin, tot welke onvoldoende einden hij daarmede slechts komen kon. Hij drong dus bij de Curatoren ten sterkste aan op de uitbreiding van het ziekenhuis, eerst in de redevoering, welke hij hield bij de aanvaarding van het gewoon Profesoraat in 1795: *de novissimis quae artem Chirurgicam et Obstetriciam illustrarunt, incrementis*, en later bij elke geschikte gelegenheid. Intusschen duurde het tot in 1799, eer er aan zijne wenschen eenigermate voldaan werd, door vergrooting van het ziekenhuis, en vermeerdering der geldelijke toelagen; en het was niet voor 1816, dat op last van onzen geëerbiedigten koning, de geheele inrigting tot practisch onderwijs in de Genees- Heel- en Verloskunde naar elders verplaatst en op den tegenwoordigen zeer voldoende voet gebragt werd. Het is dus vooral aan du PUI, dat men deze belangrijke verbetering te danken heeft. Bij gelegenheid der uitbreiding van het practisch onderwijs in 1799 hield hij eene redevoering: *de vera quae Medicorum est experientia*; en bij het nederleggen van zijn Rectoraat in 1800 *de iis quae in exercenda praxi medica omnium partium utile ac necessarium connubium admittunt vel prohibent*. (nooit uitgegeven). Bij eene gelijke gelegenheid in 1820 sprak hij: *de prosperis atque adversis, quae Academiae Lugduno. Batavae anno elapso contigerunt*.— Du PUI heeft weinig uitgegeven; dewijl hij zijnen tijd aan meer noodzakelijke bezigheden wijdde. Ook meende hij dat vooral een Hoogleeraar hoogst voorzigtig moet zijn in het uitgeven van werken; op dat hij, door geene scheeve beoordeelingen en valsche aanmerkingen op dezelve, bij zijne leerlingen dat vertrouwen verlieze, hetwelk zoo noodig is bij het onderwijs. — In 1826 verkreeg du PUI, van wege zijnen hoogen ouderdom, zijn Emeritaat, en leefde in rust tot hij den 14. van Zomerm. 1834 aan de wetenschappen ontruikt werd. Hij was Ridder van de orde des Nederl. Leeuws, Hofsarts des Konings, lid consultant van het Bataafsch genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte te Rotterdam, enz.

In zijne jeugd vertaalde du PUI het werk van PORT over de verlamming der onderste ledematen, verrijkt met: *Waarnemingen over de versterving der teenen en voeten*, Leiden 1779. 8°. en schreef hij verder over dit onderwerp eenige *aanmerkingen* in het *Genees-, Heel-, Artzenij- en Vroedkundig Magazijn te Rotterdam*, 1783; benevens *Waarnemingen over het bevestigde gebruik van het Heulsap in eene versterving der teenen en voeten*. Voorts heeft men van hem eene *Verhandeling over de wijze van steensnijden van den Heer MOREAU, met deszelfs beoordeeling en verbetering* enz. in de *Verhandelingen van het Prov. Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* 20. Dl. 1784, en eenige andere verhandelingen in de werken van onderscheidene Maatschappijen en tijdschriften geplaatst, alle opgenoemd achter de *Oratio*, van den Hoogleeraar J. C. BROERS: *de Puteano, Chir. et Obst.*

Obst. Doctore et Professore gehouden den 9 van Sprokkelm. 1835, en te vinden in de *Annales* of Jaarboeken der Leidfche Hoogefchool van dat jaar.

PUIJN (JACOBUS), in leven Stads Heel- en Vroedmeester, was ook Lid van de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toezicht, te *Haarlem* gevestigd, en sedert den jare 1804 Lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen aldaar, tot welker verhandelingen hij twee bijdragen leverde: de eerste bestaande in eene *Waarneming van de nieren door steenen opgevuld, bij een jongen van vijf jaren*, (Zie *Natuurk. Verhandelingen* van de Holl. Maatschappij der Wetens. 2^e dl. 2° st.) in het jaar zijner aanneming tot Lid; de tweede in den jare 1816, bevattende de *Beschrijving van eene aanmerkelijke verbetering van den breukband van den grooten* PETRUS CAMPER, waarvoor hij den zilveren eerepenning en premie verwierf, door die Maatschappij in 't algemeen uitgelooft aan de inzenders van verhandelingen van belangrijken inhoud. Hij bereikte den ouderdom van even 60 jaren, en mogt, bij eene uitgebreide en gelukkige praktijk beide der Heel- en Vroedkunde, in het vertrouwen zijner stadgenooten ruimschoots deelen, waarop hij ook regtmatige aanspraak had, zoo wegens kennis, als ondervinding. Hij overleed te *Haarlem* den 16 van Louwmaand 1826.

PUNSCH. De Engelschen, bij wie deze drank zeer geliefd is, maken denzelven van arak; bij een half pint van dit vocht voegen zij een pint limoenfap, verder muskaatnoot en geroosterde scheepsbeschuit tot een poeder gestampt. Het spreekt van zelve, dat men dit vocht drinkende hetzelfde met gekookt water aanmengt.

PUNISCHE OORLOG. (De eerste) Dezelve begon in het 3738 jaar na de schepping, het 478 van *Rome*, en 266 voor J. C. De oorzaak er van was niet zeer edel. De Romeinen trokken naar *Sicilië* om aan eenen hoop lasthartige verraders en muitelingen, Mamertijners genaamd, tegen de Karthagers en Syrakusanen bijstand te bieden. De consul APPIUS trok met de Romeinsche benden het eerst *derwaarts* en behaalde vele overwinningen. De oorlog naderhand in *Afrika* overgebracht wordende, bleven de Romeinen zegepralen, doch werden eindelijk geflagen. ATTILIUS REGULUS, opperbevelhebber der Romeinen, werd door de vijanden gevangen genomen, en niet uitgewisfeld willende worden, wreedaardig vermoord. De Romeinen behaalden wederom de overwinning, en maakten eindelijk vrede, waarbij de Karthagers alles wat zij in *Sicilië* en in *Sardinië* bezaten, benevens veel volk, schepen en geld verloren. Deze oorlog duurde 24 jaren zonder tusfchenpoozing.

PUNISCHE OORLOG (De tweede), begonnen omstreeks 377 jaren na de schepping, en dus negen jaren na het eindigen van den eerften, had, volgens het gevoelen van POLYBIUS, deszelfs oorzaak, ten eerste uit den spijt der Karthagers van *Sicilië* te hebben afgestaan, en *Sardinië* verloren te hebben, en ten tweede uit hunne gelukkige voortgangen in *Spanje*. Dezelve duurde 17 jaren. Door dezen

oorlog verloren de Karthagers alles wat zij buiten *Afrika* bezaten, alle schepen, tien van drie roeibanken uitgezonderd, alle hunne olifanten en veel geld, en vernogten geen' oorlog meer buiten *Afrika* te voeren; aan MASSINISSA werd alles wedergegeven, wat zij aan hem hadden ontnomen, en honderd gijzelaars tot waarborg van de nakoming der vredes artikelen aan de Romeinen gelaten.

PUNISCHE OORLOG (De derde), begon omtrent het 3855 jaar na de schepping en dus 67 jaren na den tweeden, en heeft vier jaren geduurd, waarbij *Karthago* geheel en al werd vernield en tot een wingewest gemaakt: doch deze overwinning bedierf ook de zeden der Romeinen.

Dat de Romeinen steeds overwinnaars van de Karthagers bleven, was daaraan toe te schrijven, dat de eersten soldaten waren en zelve streken, en de laatsten kooplieden, die huurbenden in dienst hadden, welke dus niet met dien moed en ijver vochten. Men kan op een gewapend volk uit de natie zelve bestaande meerder staat maken dan op vreemde troepen. De eerezucht, het belang, de liefde voor het vaderland zijn hunne drijfveeren en de desertie is er ook minder te duchten. Laat men dit bij onze tegenwoordige volkswaapening in het oog houden, en niet onverstandig morren.

PUPIENUS. Na den dood van keizer MAXIMIANUS, wiens lijk aan de roofdieren en honden ten prooi was gegeven, in het jaar 238 met zekeren BALBINUS tot de regering zijnde gekomen, bleef eenigen tijd in het bewind: doch zij werden beiden door de muitende Praetoriaansche soldaten omgebragt, en nog in datzelfde jaar door GORDIANUS opgevolgd.

* PURPER. (Het) werd naar de overlevering door den hond van eenen herder bij de Pheniciers ontdekt; dit beest, door honger gedrongen, beet zekeren schelpvisch aan stukken, waardoor zijn muil de kleur van den visch aannam, en op deze wijze leerde men het purper kennen, hetwelk daarna een zoo groote tak van handel voor de Pheniciers en andere volken werd.

PUTEANUS (ERYCIUS), werd in 1574 te *Vento*, in *Opper-Gelder*, geboren, en te *Leuven*, onder de beoefening van het regt met LIPSIUS bekend, op wiens raad hij een voordeelig, hem aangeboden, ambt in *Beijeren* versmaadde, en zich naar *Italië* begaf, waar hij eigenlijk zijnen werkkring vond en er tot 1606 vertoefde, wanneer hem de post van den overledenen LIPSIUS werd opgedragen. Deze man genoot en in *Italië*, en in zijn vaderland, zoo vele en zulke schitterende eerbewijzingen, als maar zelden aan *Geniën*, welke toch iedereen hooger dan ERYCIUS PUTEANUS zal stellen, te beurt vallen. Hij heeft niets dan kleine werken van weinig belang geschreven. PUTEANUS bevond zich gedurende de belegering van *Leuven* in die stad. JOHANNUS RIVIVS gaf daarvan een dagverhaal uit, onder den titel van: *Diarium Obsidionis Lovaniensis ab exercitu Gallico et Batavico anno 1635 intentatae, Lovan.* 1635, 4° doch PUTEANUS, destijds hoog-

leeraar te *Leuven*, en dus almede ooggetuige van het gebeurde, behandelde dit onderwerp breedvoeriger. Hij bekleedde 36 jaren lang het hoogleeraarsambt te *Leuven*, alwaar hij een overgroot getal schriften uitgaf en in 1646 overleed. Zie verder over hem FOPPENS, *Biblioth. Belg.* tom. 1 pag. 266, 299, en breeder PAQUOT, *Mém.* tom. 13 pag. 373 — 428, alwaar over de 100 door hem uitgegevene werken (of werkjes) worden opgeteld.

PUTTEN. Noemt men in den dijkbouw, zekere uitgegravene gedeelten, van eene zekere lengte, breedte en diepte.

PYGMALION (Het beeld van) was een standbeeld, hetwelk men verhaalt dat bezielde werd. PYGMALION, zoon van PYGMALION, wiens schoonvader CYNENES koning van *Asfyrië*, en die zelf koning van *Cyprus* was, oefende zich in de beeldhouwkunde, en nam de schoonste vrouwen, welke hij konde verkrijgen, tot modellen; en dus zal zijn zoogenaamd bezielde geworden beeld waarschijnlijk niets anders dan eene tot model dienende schoone vrouw zijn geweest. Men moet de verhalen der Grieksche dichters lezende, gelijk men in het gemeene leven zegt, weten te geven en te nemen, en alsdan zijn zij zoo wonderbaarlijk niet, als zij bij den eersten opslag van het oog schijnen te zijn.

PYLADES. Aldus was de naam van een berucht stoom-zeefschip, te *Fijenoord* op de werf der Ned. Stoomboot-Maatschappij gebouwd, en dat, in Nederlandsch *Indië* angekommen zijnde, door onze Regering betaald zoude geworden zijn, en aldaar, vooral tegen de zeeroovers zoude hebben moeten dienen. Hetzelve zonk den 2 van Louwm. 1835, na slechts weinige uren in zee geweest te zijn, zonder dat eene bepaalde oorzaak van deze ramp immer, althans tot dus verre, tot zekerheid is gebragt.

Zoude, zeide men onder anderen, bij de in der tijd aangewende pogingen, door het werktuiglijk opwinden der voor- en achterstevens, om daardoor het vlak gelijken vorm te geven als dat van het stoomschip de *Batavier*, het verband van het schip ook zoodanig kunnen geleden hebben, dat hetzelve een gebrek heeft gekregen en daardoor ongeschikt is geworden zee te bouwen? en zoude, om dit gebrek, zoo spoedig als dit heeft plaats gehad, aan den dag te brengen, ook kunnen hebben medegewerkt

1°. De buitengewone constructie der schepraderen van het gemelde schip, waarvan de buiteneinden der assen, zoo als op andere stoomschepen het geval is, geen steunpunt hadden; en

2°. De meer dan gewone diepbeladenheid van het meergemelde schip? —

In de *Rotterdamsche courant* van den 11 van Hooimaand 1836 las men:

„Men verneemt van *Londen*, dat aldaar op woensdag en donderdag jongstleden, voor het hof, genaamd *Court of Exchequer*, is behandeld het proces van de Nederlandsche stoomboot-Maatschappij te

Rot-

Rotterdam, eischeresfe tegen de Londenſche Asfuradeuren, op het casco van het ſtoomzeefchip *Pylades*, hetwelk op den 2 van Louwm. 1835, na slechts weinige uren in zee geweest te zijn, is gezonken. De te Londen voor 27,200 ponden ſterling, of f 326,000 geſlotene aſſurantie was geſchied onder opgave, dat de *Pylades* was een nieuw ſchip, en aſſuradeuren beweerden tot vergoeding der ſchade ongehouden te zijn, dewijl de *Pylades* niet zou zijn geweest zeewaardig, en in allen gevalle geen nieuw ſchip. Van daar dat, nadat twee dagen geheel aan het hooren van getuigen en pleidooijen waren beſteed, aan de Jury twee vragen werden voorgeſteld, namelijk: „was de *Pylades* een zeewaardig ſchip, en, zoo ja, was het een nieuw ſchip?” De Jury heeft des donderdags nachts ten een ure op beide vragen volmondig een bevestigend antwoord gegeven, en dienvolgens zijn aſſuradeuren veroordeeld tot betaling.”

PYRAMIDEN, waarvan men er vele en van onderscheidene ſoort in *Egypte* vindt, zijn vaste en digte of holle lichamen, welke een breed en gemeenlijk vierkant voetſtuk hebben en ſpits tot een punt van boven toelooopen. Zij dienden tot begraaſplaarſen der vorſten en grooten van het land, en zijn eerst ſedert den inval der Franſchen in *Egypte* nader bekend geworden.

* PYRENEËN (De) van het Keltiſche woord *Pira*, dus eigenlijk *Pireneën*, zijn, na de *Alpen*, het hoogſte gebergte van *Europa*. Zij ſcheiden *Frankrijk* van *Spanje*, en ſtrekken zich 56 mijlen ver van het Ooſten naar het Weſten, van de *Middellandſche Zee* naar de golf van *Biscaye*, derhalve van de eene zee tot de andere uit. Zij onderſcheiden zich van de *Alpen*, door eene ſcherp afloopende hoofdkruin, waarvan de takken zich Noord-en Zuidwaarts uitſtrekken, in het Noorden zich allengs in het vlakke land naar zee verliezen en in het Zuiden met hoogliggende vlakten eindigen. Zij zijn in hunne Ooſtelijke helft hooger dan in de Weſtelijke, en gaan ten Weſten in bergvlakten (*Plateaux*) over. Het geheele gebergte wordt in drie hoofddeelen onderſcheiden, als: in *midden* of *hooge*, *Ooſtelijke* en *Weſtelijke Pyreneën*. De kruinen der *Ooſt- en Weſt-Pyreneën* hebben gelijke ſtrekking. De voornaamſte kruin of kam der *midden Pyreneën* is meer zamenhangend, en heeft niet zoo vele inſnijdingen als de hoofdkruin der *Alpen*; weshalve de paſſen over dit gebergte naar evenredigheid hooger liggen, dan die der laatſtgenoemden; ook ſcheiden de *Pyreneën* de volkeren ſcherper van elkander dan de *Alpen*. Lager dan deze zijnde, en onder eene warmere luchtſtrek liggende, hebben de *Pyreneën* een veel zachter meer ontwikkeld voorkomen, minder ſcherpe hoeken, en meer ronde kruinen dan de *Alpen*. Vermits de ſneeuwlinie hier met 1206 voet begint, zijn er slechts een dertigtal punten, voornamelijk naar den kant van *Frankrijk*, die door de ſneeuw bedekt worden, waarvan men aan de Spaanſche zijde bijna niets bemerkt. Zoodat men hier, even als in *Zwitſerland*, ijswelden en ſneeuwvallen ontwaart. De gemetene hoogſte punten der

Py-

Pyreneën zijn de *Pic de Netou*, oostelijke top van de *Maladetta* 10,722 Parijsche voeten; de piek *Pofets* 10,584; de *Mont Perdu* 10,482; benevens nog zes andere boven de 10,000, en nog 22 andere boven de 9,000 voeten hoog. Dit gebergte is rijk in graniet, men vindt ook kwartz en kalk in hetzelfde. Meer dan honderd wegen geleiden naar *Frankrijk* en *Spanje*, doch verre weg de meeste zijn hoogst gevaarlijk, zoo niet onbruikbaar; klein is het getal waarover men met rij- of voertuig passeren kan. Deze passen liggen in de *Oost-en-West Pyreneën*. De voornaamste in het Westen zijn die van *Irun* naar *St. Jean de Luz*, van *Pampeluna* naar *Roncevaux* en *St. Jean Pied de Port*; en de Oostelijkste en best gebaande, die van *Bellegarde* en van *Perpignan* naar *Barcelona*. Bereisbare passen of wegen ontbreken geheel in de *midden of hooge Pyreneën*. — Bekend is de overtocht van NAPOLEON over dit gebergte naar *Spanje* met het Franche leger, trein, wagentros, geschut enz. — Aan beide zijden van dit gebergte, wordt de oude, nog levende, Baskische taal gesproken, die een gedeelte der, nu vervallene Iberische taal, uitmaakt.

PYRENESCHE VREDE. Onder dezen naam is in de geschiedenis de vrede bekend, die den 7 van Slagtm. 1659 op het *Faizanteneiland* in de *Bidasoa* tusfchen *Spanje* en *Frankrijk* gesloten werd.

PYRKER, (LADISLAUS) een geboren Hongaar, Letterkundige en Godgeleerde. Voor eenige jaren is er te *Venetië* een gedenkpenning vervaardigd op dezen toenmaligen Patriarch dier stad, den beroemden zanger der *Tunesias*, en van meer andere Epische en Lyrische gedichten; welke gedenkpenning, uit hoofde van deszelfs schoone uitvoering, zoo wel van het portret op de voorzijde, als van het fraai gefneden opschrift op de keerzijde, meesterlijk en den braven man waardig genoemd mag worden.

De Hoogeerwaardige, met allerlei deugden en geestvermogens versierde Prelaat, heeft zich, gedurende zijn verblijf te *Venetië*, aan het hoofd der armen-inrigting te dier plaatse, (eene in het tegenwoordige *Venetië* dubbel verdienstelijke inrigting) eene Christelijke burgerkroon verworven.

Toen hij, tot Aartsbisfchop van *Agram* beroepen, naar zijn vaderland terugkeerde, liet de commissie van weldadigheid te *Venetië*, door den grooten medailleur A. FABRIS uit *Udino*, eenen gedenkpenning op hem slaan, waarvan de ervaren kunstkenner, Graaf LEOPOLD CICOGNARA, in het te gelijker tijd gedrukte gedenkschrift, met regt getuigt: *tal uopo mirabilmente corrisponde all aspettazioni che di lui avevano*. Deze, natuurlijk niet in den handel gekomene, gedenkpenning is van de grootste foort, en zoude een sieraad van iedere kunstverzameling zijn. Het hoofd des vereerden mans vereenigt de uitdrukking der goedheid, welke PYRKER sedert zoo vele jaren, overal, waar hij, om met CICOGNARA te spreken, de harp van DAVID met den staf van AARON verbond, „aller harten won, met stille waardigheid zien moer, voor

zoo verre wij uit het bekende portret van hem kunnen besluiten sprekend gelijkend zijn. Het eenvoudige omschrift is:

LADISLAO PYRKERO PATRIARCHÆ VENETIARUM.

Op de keerzijde leest men onder de doorsnede, welke de zinnebeelden van den herderstaf met de Epische tuba en de harp van DAVID zinrijk te zamen groepeerd, de volgende woorden dier toewijding in klasieken lapidaar- (opschriften) stijl.

VIRO DOCTRINÆ GRAVITATE PROBATISSIMO
PATRIMONII PAUPERUM STRENUO ASSERTORI
QUINDECIMVIRI MENDICITATE EX URBE TOLLENDI
UT TANTI PRÆSIDIS ARIENSEM PONTIFICATUM
ADEUNTIS NOMEN, HONOS, BENEFACIA
ÆTERNARENTUR
MDCCCXXVII.

In 1829 is er in *Venetia* een programma uitgegeven, met de afbeelding in koper van bovenstaande medaille, vergezeld van eenige Latijnsche en Italiaansche lofdichten.

Venetia, ten koste van *Triest* al meer en meer vervallende, bewerkte PYRKER bij den keizer van *Oostenrijk*, dat eerstgemelde stad eene vrijhaven werd. De dankbare ingezetenen lieten toen andermaal eene medaille tot zijne eer slaan.

PYTHIA. De priesteres in den tempel van APOLLO te *Delphi*. In het begin deed zij maar eens in het jaar voorspellingen, namelijk op den zevenden dag van de eerste maand der lente, doch naderhand bezielde APOLLO haar alle maanden eens op zekere dagen; alle dagen waren daartoe niet geschikt; een en ander was niets dan priesterbedrog, waarmede de domme en bijgeloovige lieden ten alle tijde zijn misleid geworden.

PYTIS of PINUS. Eene *nymf* welke volgens de fabelleeër in eenen pijnboom werd veranderd, waaraan men zegt dat men haren naam gaf. De Pijnboom zal er toch wel eerder dan die *nymf* zijn geweest; welken naam droeg hij voorheen?

Q.

QUADRA. Zie MAAN-KWARTIER.

QUADRABILE, wordt in de Landmeetkunde eene vlakteruimte genaamd, welke verhouding tot een gegeven Quadraat men in eindige getalen, hetzij dezelve rationaal of irrationaal zijn, of in regte liniën, uitdrukken kan.

*QUADRANT of QUADRANS. Wordt in het gemeen het vierde deel van een geheel genaamd, doch in het bijzonder is dit de
ALGEM. AANHANGS. V. a. V naam

naam van het vierde deel van den cirkel, en om die reden worden de werktuigen, waarmede men de hoeken meet, ook Quadranten genaamd, in zoo verre dat dezelve uit het vierde gedeelte van den cirkel, dat is uit eenen boog van 90° bestaan. Men heeft van dezelve Astromische en Geometrische. De eerste foort verkrijgt naar derzelver gebruik wederom bijzondere benamingen zoo als: Azimuthaal Horizontaal-, en Muur-Quadrant. Ook wordt somtijds op een Quadrant een zonne-urwijzer beschreven, hetwelk men een Zonne-Quadrant of een Quadrantaal-Uurwijzer noemt.

QUADRATUM-MAGICUM. Zie TOOVER-QUADRAAT.

QUADRATUUR, beteekent in het gemeen de bevinding van den inhoud, welke iedere vlakke begrijpt, en van daar ook het woord Quadrenen.

QUADRUPES. Zie WOLF.

QUADRILLIOEN (duizendmaal duizend trillioen) een getal waar bij men met duizenden voorttelt; hetzelfde bestaat uit acht klasfen en eene stelling, of in 25 stellingen van de eene en wordt boven de laatste stelling door vier punten of streepjes aangetoond; bij voorbeeld 6,543,212,234,567,890,987,654,321. Van de Trillioen daalt men af tot de biljoen, van deze op de millioen, voorts op de honderd duizend, de duizend, de honderd, enz.

QUAQUAZEN. Een volk aan de *Ivoor-* of *Tandkust* van *Afrika*, aldus genaamd, zegt men, omdat zij bij het naderen van schepen onophoudelijk *quaqua* roepen, waarmede zij hunne vreugde en vergenoegen willen te kennen geven. Zij hebben dit woord in den mond, wanneer zij wel gegeten hebben of elkander ontmoetende verheugd zijn van de een den ander' weder te zien. Hunne woningen liggen aan de zee of aan den mond der rivieren.

* QUARANTAINE. De Nederlandfche Quarantaine-plaatsen zijn *Wieringen* en *de Tien Gemeten*. Van dezelve, die in den aard hunner inrigting weinig te wenschen overlaten, is, gedurende de jaren 1831 en 1832 veel gebruik gemaakt, bij gelegenheid der nadering van de Aziatische cholera tot onze kusten. Deze maatregelen van tijdelijke afsluiting hebben den Nederlandfchen handel zeer belemmerd en aanzienlijke kosten veroorzaakt. Het ware te wenschen geweest dat deze uitgaven, even als in andere landen, door de Regering hadden kunnen gedragen worden, want dezelve strekten toch tot algemeen heil;—doch de schatkist werd van zoo vele andere zijden bestormd.

Hoezeer men meer en meer over de geheele beschaafde wereld, ja zelfs bij de Turken van de noodzakelijkheid eener Quarantaine inrigting overtuigd wordt, blijkt uit het volgende berigt uit *Konstantinopel* van den 6. van Oogstmaand 1838:

Door den minister van buitenlandsche zaken, MUSTAPHA PACHA, is onder dagteekening van den 1. van Hooim. jl. het volgende memorandum aan de vreemde gezanten toegezonden:

Ten gevolge van het eenstemmig aangenomen systema van Quarantaine.

taine, is men overgegaan tot de oprigting van lazarets op de daartoe geschiktste plaatsen; en aangezien er berigten zijn ontvangen, dat de pest heerscht in *Alexandrië* en *Syrië*, is het noodzakelijk geworden de schepen, die uit de *Middellandsche Zee* komen, met de grootste naauwgezetheid gade te slaan.

Tot bereiking van dat oogmerk, heeft de Regering voorloopig eene Quarantaine-plaats ingerigt aan de *Dardanellen*, alwaar een directeur, een geneesheer, en andere tot zulk eene inrigting behoorende personen zijn geplaatst. De directeur heeft ter zijner beschikking een genoegzaam geral gedrukte exemplaren gekregen van een stuk, waarin alle gezondheids maatregelen en voorzorgen omschreven zijn met betrekking tot het land, waaruit de aankomende schepen zijn vertrokken.

Ieder bevelvoerder van een Turksch of vreemd schip zal van voornoemden directeur een exemplaar van dat stuk ontvangen; en zijn gelijkkluidende firmans verzonden naar de eilanden van den *Archipel* en de kusten van *Azië* en *Romanië*.

De consuls en vice-consuls der verschillende mogendheden zijn uitgenoodigd, om het noodige bij te dragen tot handhaving van deze maatregelen.

Wij laten hier den inhoud van het bovenvermelde gedrukte stuk volgen:

Art. 1. Elk schip zal gehouden zijn eenen gezondheidspas aan de *Dardanellen* te vertoonen:

2. De schepen, die uit *Egypte*, *Syrië* of eene plaats in de *Middellandsche Zee* komen, alwaar de pest heerscht, zullen op de grenzen van het Turksche rijk aan eene observatie-quarantaine onderworpen worden;

3. De schepen, welke van die plaatsen komende pestzieken aan boord hebben, zullen worden aangehouden tot dat de zieken hersteld of gestorven zijn, en de Quarantaine zal eerst gerekend worden in te gaan met den dag, waarop volgens verklaring van den daartoe aangestelden geneeskundigen, de laatste zieke hersteld of gestorven is;

4. Elk schip, dat volgens den gezondheids-pas, iemand aan ziekte heeft verloren, wordt aan eene Quarantaine van 10 dagen onderworpen:

5. Het schip dat, van eene plaats komt, alwaar op het oogenblik van het vertrek de pest heerschte, doch gedurende de reis geene zieken heeft verloren, zal gedurende 7 dagen quarantaine houden, daaronder den dag van aankomst begrepen;

6. Elk schip van eene verdachte plaats komende, alwaar op het oogenblik van vertrek de pest niet heerschte en hetwelk gedurende de reis geene zieken heeft gehad, zal aan eene quarantaine van 5 dagen onderworpen zijn;

7. De schepen, die aangehouden zijn, kunnen, al naar dat de wind is, de Quarantaine houden te *Gallipoli* of op de reede van *Konstantinopel*; doch zullen in allen geval, bij aankomst, een' daartoe benoemden persoon aan boord krijgen;

8. Indien gedurende de quarantaine, pestgevallen aan boord plaats

grijpen, kunnen de zieken met de vereischte voorzorgen aan wal gebragt worden, onder tenten of in tot dat einde ingerigte lokalen;

9. De kosten die op deze gezondheids-maatregelen vallen, zullen ten laste komen van ieder schip, volgens een tarief, hetwelk berekend is naar die, welke thans in *Europa* van kracht zijn.

QUART D' ESCU en de helft daarvan *dem quart d' Escu*. Fransche zilveren munt, voor het eerst geslagen onder de regering van HENDRIK III (1574—1589) Zie de afbeelding bij LE BLANC tegen over bladz. 270. De Kardinaal van *Bourbon* of KAREL X (1589 tot 1593) LE BLANC bladz. 293; HENDRIK IV (1589—1610) LE BLANC bladz. 294; LODEWYK XIII (1610—1643) LE BLANC bladz. 296; LODEWYK XIV (1643—1709) LE BLANC bladz. 304 N^o I.

Deze munt was van 11 penningen fijn zilver; de geheele had bijna de zwaarte van den *Teston*, als wegende 7 penningen, 12¹/₂ grein. De Quart d' Escu was 15 sols waard; de halve 7 sols 6 deniers. Deze munt ontving haren naam omdat zij juist het vierde van den Escu d' or waard was, die toen 60 sols gold. In 1646 hield men op de Quart d' Escu alsmede deszelfs helft te slaan.

QUARTERONS, aldus noemt men hen, welke te *Manilla*, het grootste der *Philippijnsche Eilanden*, uit eenen zwarten vader en een Spaansche vrouw geboren zijn. Zie ook op de woorden CABRAAS, CASTISEN, CREOLEN, GRIFOOS, MESTISEN, MULATOREN en SAMBERS.

QUAST (..) een Nederlandsch schilder, waarschijnlijk te 's Hage geboren. Het jaartal 1632, dat op sommige van zijne werken gevonden wordt, geeft te kennen, dat hij in het laatste der 16^e of in het begin der 17^e eeuw geboren is, en derhalve een tijd- en kunstgenoot was van ADRIAAN VAN DER VENNE, wiens smaak bij somtijds in de keuze der onderwerpen gevolgd heeft; maar zijne teekening is minder naauwkeurig en zijne schilderwijze onachtzamer. Hij heeft veel met potlood op perkament geteekend. De zoogenaamde *Bataille tuschen visch en vleesch*, of den twistenden hond en de kat, boerenbedrijven en drinkgelagen, soldaten-gevechten, bedelaars en soortgelijke voorwerpen zijn door hem geschilderd en eenige derzelve heeft hij in het koper gebragt. Ook hebben P. NOLPE, S. SAVRIJ en H. HONDIUS naar zijne schilderijen en teekeningen, prenten vervaardigd. In de galerij van *Salzthal* waren voorheen eenige zijner uitvoerigste schilderstukjes.

QUELLINUS, (HUBERTUS) een broeder van ARTHUS den vader, zie aldaar, heeft de blijken van zijne bekwaamheden getoond, door het teekenen en etsen der kloeke en meesterlijk behandelde voorstellingen der beelden, bas-relieven, sieraadstukken en andere kunstwerken, die, op het voormalige Raadhuis, thans Paleis, van *Amsterdam*, door zijn broeder, neef en andere kunstenaars geplaatst zijn; en welke ten leerzaam voorbeeld kunnen dienen, voor aankomende schilders en beeldhouwers. In 1655 is dat belangrijk werk in groot formaat uitgegeven. HUBERTUS heeft het portret van zijnen broeder ARTHUS geteekend en gegraveerd.

QUEL-

QUELLINUS, (ARTHUS) de jonge, heeft na de voltooiing der beeldhouwwerken op het stadhuis, thans Paleis, van *Amsterdam* te *Antwerpen* gewoond, doch de tijd zijns overlijdens, en die van zijnen vader en oom is niet bekend.

In de *Bie's Gulden Kabinet*, vindt men de afbeeldingen van ARTHUS QUELLINUS den vader, en ARTHUS QUELLINUS den zoon.

VAN VONDEL noemt den vader het licht der beeldhouwerij zijner eeuw en maakte op zijne geschilderde afbeelding het volgende versje:

Stokade maa'de aldus de helft van 't zichtbre deel

Van ARTHUS FIDIAS, waarom hem niet geheel?

Of tevens lijf en ziel, zijn kunst met al haer vonken?

Zoo heeft QUELLIN zich zelf in marmer uitgeklonken.

J. VAN VONDEL *Poëzij*, Dl. I. Bl. 593.

QUESTIERS, (CATHARINA) die omrent het midden van de 17^e eeuw te *Amsterdam* geleefd en geschreven heeft, moet ook geteekend en geboetseerd hebben, blijkens een vers van VONDEL *op de konstige teekening en boetseersels van* Jongvrouwe QUESTIERS, die hier, naar de beroemde grieksche dichteres, SAFFO genoemd wordt. Men vindt van hare gedichten in andere werken verspreid en twee blijfpelen in 4° gedrukt, en gespeeld op den Amsterdamschen Schouwburg. In de titelplaat van het eerste genaamd *de geheime minnaar*, leest men CATHARINA QUESTIERS; zij heeft dus die plaat geteekend en zekerlijk ook geëst; de manier is eenigzins ruw en luchtig, doch de ordonnantie en teekening gansch niet van verdienste ontbloomt. Dit blijspel, gevolgd naar het Spaansch van LOPEZ DE VEGA, en te *Amsterdam* in 1655 gedrukt, werd door de dichteres opgedragen aan H. M. de Koningin CHRISTINA VAN ZWEDEN.

QUIETISTEN werden in de Grieksche kerk in de 14^e eeuw zekere personen genoemd, die zich op eene zonderlinge *gerustheid des gemoeds* beroemden, welke zij onder het gebed deelachtig werden, waarom zij in het Grieksch *Hesychiastae*, dat is *Quietisten*, genoemd werden. De voornaamste stichter en voorganger van hen was SIMEON, overste van een klooster bij den berg *Athos*, die bij de zijnen in groot aanzien was. Bij hem voegde zich ook GREGORIUS PALAMAS, bisschop van *Thessalonica* en een geleerd en welsprekend man. Tegen hem kantten zich met groote hevigheid, BARLAAM, een Monnik van de orde van BASILIUS, die zich van de eenvoudigheid van eenige Monniken, welke deze secte toegedaan waren, bediende, om hunne geheimen te ontdekken, en hen daarop allerlei dwaasheden en dwalende gevoelens begon voor te werpen. Onder deze gaven zij inzonderheid voor: „dat zij bij zekere gestalte des ligchaams zonder-
„ linge dingen zagen, namelijk wanneer zij het hoofd op de borst
„ en tot den navel bogen, den adem inhielden, tot dat zij inwendig het
„ hart en de krachten der ziel vonden, zoo werden zij met eengod-
„ delijk licht vervuld, bliezen het vuur van den Heiligen Geest door
„ den neus uit, en hadden het alleraangenaamste gevoel:” waarom

BARLAAM hen *Omphalopsychi* of *Umbilicani* noemde. Ook beroemden zij zich, „dat zij alsdan ook de Heilige Drievuldigheid met „hunne ligchamelijke oogen zien konden, en zeiden dat uit het goddelijk licht, waarmede zij omringd waren, de rust ontstond, waarop „zij zich beroemden.” Toen BARLAAM deze en dergelijke zaken den Quiëtisten voorwierp, zond GREGORIUS PALAMAS het verzoek: „dat „hij deze menschen zulke zaken niet wilde voorwerpen, dewijl hij „dezelve van een’ onverstandigen Monnik verstaan had, en alzoo de „regte meening daarvan en hunne levenswijze niet begreep; onder- „tuschen was het zoo geheel ongerijmd niet, dat men met ligcha- „melijke oogen ook een goddelijk en ongeschapen licht zag, daar „de Discipelen van CHRISTUS op den berg *Thabor* een dergelijk licht „gezien hadden.” Hierop liet BARLAAM de andere beschuldigingen varen en vatte datgene op, betwelk PALAMAS van het ongeschapen licht had laten zeggen, dat men hetzelfde met de oogen des ligchaams konde zien; besloot daaruit verder dat PALAMAS eene *dubbelde Godheid* stelde, dewijl hij het *ongeschapen licht* van de *Godheid* zelve onderscheidde. Hier ontstond nu tuschen hen beide een groote strijd, zoodat keizer ANDRONICUS *de jonge* eene Synode beriep om deze zaak te onderzoeken. BARLAAM durfde met zijne beschuldiging niet te voorschijn komen, waarom hij zich, op aanraden van anderen, met PALAMAS verstond. Zoodra keizer ANDRONICUS overleden was kwam hij weder te voorschijn, en gaf voor dat de Synode niet regt gehandeld had, ging daarop naar *Italië*, zijnen leerling GREGORIUS ACINDYNUS nalatende, die den strijd tegen de Quiëtisten voortzette. De Patriarch van *Konstantinopel* hield weder eene Synode, waarin de Quiëtisten andermaal vrijgesproken en GREGORIUS met de vorige aanhangers van BARLAAM van de gemeenschap der *regtgeloovige kerk* uitgesloten werden. De Barlaämiten en Acindyanen rustten nog niet, waarom eene derde Synode gehouden werd, op welke ACINDYNUS niet wilde verschijnen. Na zijnen dood werd de vierde Synode gehouden, op welke men de Barlaämiten op nieuw veroordeelde. Men heeft zoowel bij de Grieken als bij anderen verscheidene oordeelen over deze zaak gevonden. Benigen, als MANUEL CALECA en JOHANNES CIPARYSOTUS, hielden het er voor dat de Barlaämiten ten onrechte veroordeeld zijn en de Quiëtisten dwalingen geleerd hebben, welk gevoelen JACOBUS GRETSERUS, en LEO ALLATIUS ook gevolgd hebben; de Patriarch van *Konstantinopel* PHILOTHEUS en eenige anderen hebben beweerd, dat de Barlaämiten met regt veroordeeld zijn. Verder heeft men in lateren tijd in de *katholieke kerk* den naam van Quiëtisten gegeven aan de aanhangers van MICHAËL MOLINOS, die leerde: „dat men zich ten eenemaal vernietigen moest om met God vereenigd te worden, en dan „moest men in eene volkomene rust blijven zonder zich te bekom- „meren wat het ligchaam mogt overkomen. Hij was een priester uit *Aragon* geboortig, die zich te *Rome* ophield en in het begin om zijne vroomheid van iedereen hooggeacht werd, maar naderhand voor

voor ketter in 1687 werd verklaard en tot eene altyddurende gevangenis veroordeeld, waarin hij in 1696 overleden is. Na zijne veroordeeling hebben vele duizende menschen in *Italië* zijn gevoelen gevolgd; vooral in het Napelsche waren er een aantal van dezelve. Hoewel de Pausen ALEXANDER VIII en INNOCENTIUS XII eene scherpe Inquisitie daartegen instelden, zoo rigtten zij nogthans niet anders uit, dan dat zij eene groote verbittering der gemoederen veroorzaakten. In *Spanje* ontbrak het ook niet aan lieden, die de leer van MOLINOS aanhingen. Ten laatste kwamen deze verschillen in *Frankrijk* weder te voorschijn. Toen de vermaarde Aartsbischop van *Kamerijk*, FRANÇOIS DE SALIGNAC FENELON zijne zoogenaamde verklaring van de *regelen der Heiligen van het inwendige leven*, in 1697 uitgegeven had, en daarin de *Mystieke leer van de reine liefde* zeer hoog verheven, den onverschilligen toestand der ziel, als eenen stand der hoogste volmaaktheid genoemd had, werd hij terstond verdacht gehouden, dat hij de Quiëtistische leerstukken verdedigde, waarom dan de Aartsbischop van *Parijs*, LODEWIJK ANTONIJ VAN NOAILLES, de Bischop van *Meaux*, JACOBUS BENIGNUS BOSSUET en de Bischop van *Chartres*, PAULUS DE GODET DE MARAIS, zich tegen hem stelden en eene bijzondere verklaring tegen hem uitgaven. FENELON verdedigde zich zoo veel hij kon en verklaarde zijne meening in eene zoogenaamde *Pastorale instructie*. Deze twist veroorzaakte aan beide zijden vele geschriften, over de *reine liefde Gods* uitgegeven. Daar de tegenstanders van den Aartsbischop van *Kamerijk* aan het Fransche hof het meest in aanzien waren, zoo oordeelde men wel dat dezelve de overhand zouden behouden, zoodat FENELON zich vrijwillig aan de uitspraak van den Paus onderwierp. De zaak werd ondertuschen te *Rome* op aanhouden van het Fransche hof ten strengste onderzocht. Daartoe werden er in Wijnm. 1697 tien personen aangesteld om die zaak te onderzoeken, die zich in tweeën verdeelden, 5 voor 5, tegen het werk des Aartsbischops. Toen beval de Paus de kardinalen NORIS en FERRARI de zaak zelve te onderzoeken. Deze vonden ook zeer vele zwaarigheden, zoodat de zaak langzaam voortging en het Fransche hof dat spoedig uitspraak van deze zaken wilde zien, moest vele aanmaningen doen. Eindelijk kwam men in 1699 zoo ver, dat er 23 stellingen, die men uit het boek van den Aartsbischop getrokken had, door eene bijzondere Bulle van den Paus, welke den 12. van Lentem. afgekondigd werd, als dwalende en quiëtistisch, veroordeeld werden.

Er zijn ook verscheidene Godgeleerden onder de Protestanten, die de dwalingen der Quiëtisten wederlegd hebben.

QUINTILIANEN werden de aanhangers van MONTANUS genoemd, naar zekere vrouw, welke QUINTILIA heette, die de leer van MONTANUS was toegedaan en door hem als een: prophetes beschouwd werd: zij bedienden het Nachemaal met brood en kaas, waarom zij ook *Artotymiten* genoemd werden, en maakten hunne vrouwen tot priesters en bisschoppen.

QUINTILIS. Aldus werd in het begin, toen **ROMULUS** de stad *Rome* bouwde, de vijfde maand van het jaar genaamd. Zie wijders op **ROMULISCH-JAAR**.

* **QUIPPPOS.** Vóór de komst der Spanjaarden in *Peru* hadden de bewoners aldaar geene kennis van geschriften, en echter vonden zij een middel om de geheugenis hunner oude gebeurtenissen te bewaren.

In het begin vervulden zij het gebrek van letters door wanschikkelijke teekeningen, gelijk de Mexicanen en door beeldsprakige figuren als de Egyptenaren; doch deze schrijfwijze was niet voldoende, om alles duidelijk uit te drukken en zij vervulden dit gebrek door kleine wollen koordjes van onderscheidene kleuren, op verschillende wijze geschikt en gedraaid; en hechtten aan ieder dezer gedaanten en kleuren de beduidenis van zekere zaken; dus beteekende een rond van geele wol gemaakt, de zon; terwijl een van witte wol gemaakt de maan aanduidde. De *Inka* werd verbeeld door eenen enkelen knoop, waarvan eene kleine geele franje afhing, omdat het geel de kleur was van het gesternte, voor welks kinderen zich de *Inka's* uitgaven. De koningin was op dezelfde wijze afgebeeld, doch in het wit, een zinnebeeld der maan, welke de Peruanen geloofden tevens de zuster en vrouw der zon te zijn, en om deze reden was ook de regerende vorst verplicht om zijne eigene zuster te trouwen.

Alles werd door dit middel nauwkeurig aangeteekend en bewaard.

Men had openbare ambtenaren, aan wier bewaring deze Quippos vertrouwd werden. Om de cijfergetallen uit te drukken, hadden zij draden welke zij tot strengen maakten; en hier uit bestonden hunne rekenboeken. Het spreekt van zelf, dat deze wijze van aantekeningen te houden zeer onvoldoende was en het geheugen er veel hulp aan moest toebrengen.

QUOJAZEN, aldus noemt men het voornaamste volk aan de kaap *Mesurado* in *Afrika*. Zij zijn zeer tot ongebondenheid geneigd; hunne vrouwen vooral zijn zeer minziek, doch het overspel der vrouwen wordt bij hen zeer gestreng gestraft.

QUOTIENT, **QUOTUS**, wordt in de divisie of deeling het getal genoemd, hetwelk door zijne eenheden aantoon, hoeveel malen een gegeven getal in een ander opgegeven getal begrepen is. In de geometrische verhouding of *Ratio* en *proportie*, heet men dit *Quotient* nomen of ook wel *exponens rationis*. Indien het *quotient* met den divisor vermenigvuldigd zijnde het dividendum volkomen uitmeet of verevent, zoo noemen de Franschen dit het *soumulti-ple d'un nombre*. B. v. het dividendum is 16 en de divisor 4, zoo is het *Quotient* ook 4, en deze twee laatste getallen heten dan de *soumulti-ple* van 16.

I N H O U D.

P.

	Bladz.		Bladz.
Paape. (A. de)	1	Pagomen.	24
Paar.	—	Paijen. (...)	—
* Paard. (het)	—	Pakwerk, Pakberm. (zie:	
Paard. (het kleine)	10	Rijswerken.)	—
Paarl of Parel. (de)	—	Palaeas. (de)	—
Paasch-eiland (het)	11	Palaeopyrgum.	—
Paasch-rekening.	—	Palaestra.	—
Paasch-termijn.	—	Palagonia. (Lushuis en paleis	
Paats van Troostwijk. (...)	—	van den prins van)	—
Pauw.	12	Palais.	—
Pacamores.	—	* Palankijns.	—
Pacha of Basfa.	—	Palakis.	25
Pacem.	—	Palancka of Palank.	—
Pachacamac.	—	Palanka.	—
Pachon.	—	Palaos, zie Nieuwe Philippij-	
Pachfu.	—	nen.	—
Padang.	—	Palatinaat. (het)	—
Paddenburg. (G. G. van)	16	Palembang.	26
* Paderborn.	—	* Palermo. (<i>Panormus.</i>)	28
Padoucas of Madougas.	—	Palefoli.	—
* Padua. (<i>Patavium</i>)	17	* Palestina.	29
Padus, zie Eridanus.	—	Palestrina. (<i>Praeneste.</i>)	—
Paehlig. (C. C.)	—	Paliacat.	—
Paelinck. (J.)	19	Palicours. (de)	—
Paganici. (...)	20	Palingen.	—
Pagenstecher. (de oudste)	23	* Palisfaden.	31
(de jongste)	—	Palkati.	32
Paglia. (de)	—	Palm. (K. van der)	—
Pagmagmarifi. (de)	—	Palmacia.	—
Pago. (<i>Paganorum insula</i>)	—	Palmajola.	—
Pagode.	24	Palmaragla.	—
		Palm-	

	Bladz.		Bladz.
Palmboom en Palmwijn.	32	Parallaxis.	58
Palme. (het eiland)	33	Parallepipedisch getal.	—
Palmes Emeritus. zie Draak.	—	* Parallellen.	59
Palmistrij. zie Chiromantie.	—	Parallel liniën.	60
* Palmyra of Tadmor.	—	Paralleogrammisch getal.	—
Pals. (G. van der)	—	Paralielogrammon.	—
Palthe. (A.)	34	Paramaribo.	—
— (G. J.)	—	Parameter.	61
— (J.)	35	Pareau. (Jean Henri)	62
Paludanus. (. . .)	—	Parejas.	68
Pan. zie Steenbok.	—	* Parelvischerij.	—
Panama. (stad en omstreek)	—	Pariahis.	75.
Panama. (spoorweg over de landengte van)	39	* Parijs.	—
* Panatheneën.	—	Parisis.	77.
Panaij.	40	Parisis d' argent of Gros Pa-	—
Panda. zie Maagd.	46	rifis.	—
Panemus.	—	Parlement.	—
Pangerang, eigenlijk Pange-	—	Parlementsverkiezingen te	—
ran.	—	Londen.	78.
* Panorama.	—	* Parma.	82.
Pannen.	52	* Parma en Piacenza.	83.
Panfelen.	54	* Parnasus. (de)	84.
Panthera, zie Wolf.	—	Paros.	—
Pantica.	—	Parra. (P. A. van der)	—
Panticapea.	—	Pars.	—
Pantograaph.	—	— (A)	85.
Pantometrie.	55	Parthen.	—
Paophi.	—	Partheniërs.	—
Papaver. (<i>Papaver somnife-</i>	—	Parthenon.	—
<i>rum.</i>)	—	Paryfatis.	—
* Papegaaijen.	56	Pascal. (Blaise)	—
Papen.	—	Pafor. (George)	87.
* Paphos.	—	Paspoorten. (soort van)	—
Papius. (. . .)	—	Paspoort voor de dooden.	88.
* Papier.	—	Paspoort. (Z.)	—
Paquot. (J. N.)	57	Pasfé. (K.)	—
Paracelsus. (T.)	58	Pasfegeule.	89.
* Paradijs. (afbeelding van het Hemelsch)	—	Pasfen.	—
* Paradijsvogel. (de)	—	Pasfer.	90.
* Paranymfen.	—	—	—
		Pasfve schuld.	91
		Pasto.	—

	Bladz.		Bladz.
Pastophoren.	91	Pentagonaal getal.	120
Patagoniërs of Patagons.	—	— polis. zie Cyrenaica.	—
Patara.	92	— stylon.	—
Pater. (L.)	—	* Peper. (de)	—
Patart.	—	Pepijn van Herftal.	121
Patijs.	—	* Pera.	—
* Patmos.	—	Percij. (...)	125
Patras.	—	Peridromos.	—
— (A.)	—	Périer. (Casimir)	—
Patres Minorum Gentium.	93	Perioeci.	127
Patriarchen en Exarchen.	—	Periodifche maand.	—
Patronaatregt. zie Regt.	—	Periodus.	—
Paulus van Middelburg.	—	Peripherie.	128
Pauni.	—	Peripteron.	—
Pauw. (de)	—	Periscii.	—
— (L. de)	94	Peritius.	—
— (P.)	—	Perizonius. (J.)	—
Pauwels. (...)	—	Permesfus. (de)	129
Pavillon.	—	Perrenot. (A.)	—
Pax.	—	Pers. (D. Pz.)	—
— Augusta.	—	Perfans.	—
P. C.	—	Perfeus.	—
Peckius. (P.)	—	Perfiaansch jaar, (het)	130
Pectus Leonis.	—	Perfieken.	—
Pedro van Alcantara. (don)	95	Peru.	—
Pegasus.	100	Perum of de God der vlam.	—
Pegel, Pekel, Peil.	—	men.	131
Pegu.	101	Perzianen.	—
Peil.	—	* Perzië.	132
— fchaal.	—	Pestalozzi. (..)	136
Peking.	—	Pesth.	142
Pelagius.	—	Petersburg. (St.)	143
* Pelikanen.	—	Petit. (Jean François le)	152
Pelkwyk. (J. ter)	102	— Maitres.	153
Pelletier. (K.)	104	Petri. (Sjoerd)	—
* Pelopidas.	—	Petfai.	—
Pels. (A.)	105	Petfchora, Peturora of Pec-	—
Peltasten.	—	fora.	—
Penderaklia.	—	Pfeiffer. Jr. (François Joseph)	—
Penningkabinet.	—	Pflug. (A. G. F.)	154
— kunde.	106	Phalanx. (Macedonifche)	—
Pensioenen.	119	Phalaris.	—

Phal-

	Bladz.		Bladz.
Phallus. (De)	154	Piscina Mirabile.	205
Pharamond, Pharamundus of	—	Pite.	—
Faramond.	155	Pitho.	—
Pharus. (de groote en kleine)	—	Pius VII. (Gregorio Barnaba	—
Phafus (de)	—	Chiaromonti)	—
Phaulkon. (C.)	—	— VIII. (Franciscus Xave-	—
Phœffel.	156	rius Castiglione.)	—
* Philadelphia.	157	Pjaetak.	—
Philip. Landgraaf van Hessen.	158	Plaat.	—
Philippijnsche Eilanden.	—	— (A. H. J. van der)	—
* Philippus van Macedonie.	159	— (E. G. van der)	212
— (Romeinsch kei-	—	Placentius. (J.)	217
zer.)	160	Plancius. (P.)	218
— de I.	161	Planck. (J. G.)	—
Philister.	162	Plantenkunde.	219
Philemodes.	—	Plantijn (...)	228
Philosooph.	—	Plariabriga.	—
Phlebotomie.	—	Platanon of Ahornwoud.	—
Phylarchen.	—	* Platina.	—
Physica.	—	Plebeji.	231
Piaster.	—	Pleijel. (Ignatius)	—
Piazzi. (J.)	163	Pluimgraaf zie Graaf.	—
Picard. (Louis Benoit)	164	Pluijmer. (Joan)	—
Pictet. (Marc Auguste)	165	* Plutarchus.	—
Pièce de IV Francs.	166	Pluvier. (J. E.)	232
— — — fols en Pièce	—	Pnyx. (de)	—
de II fols.	—	Po. (de)	—
Piek van Adam (de)	—	Pocile of Galerij van Schil-	—
Piesfij (de)	—	derstukken.	—
Pietersberg. (St.)	—	Poel. (E. van der)	—
Pighius. (A.)	163	Poelenburg. (C.)	233
Pikten zie: Schotten.	—	Pohondjati. (<i>sectoria grandis</i>)	—
Pilau.	—	Poirters (A.)	234
Pillau.	—	Poitevine.	—
Piment.	170	Pol. (C. van)	—
Pindaries of Pindharezen.	—	Pola. (H.)	237
* Pindarus.	176	* Polen.	—
Pinel. (P.)	177	Polen der Aarde.	249
Pini. (Ermenegildo)	178	Policie.	250
Pint.	—	Polo. (reizen van Marco)	—
Piræus. (de haven)	—	Polycrates.	254
Pisa. (de Republiek)	179	Polygnotes.	255
		Po.	—

	Bladz.		Bladz.
Polyfijndeton.	231	Præneste.	285
Pomp.	255	Praet. (van)	—
Pompe. (W.)	—	Praetura of Pretorfchap.	—
—— jopolis.	—	Prairial zie Fransche tijdreke-	—
Pondicherij of Portigerij.	—	ning.	286
Poniatowski. (Stanislaus)	256	Pratenfis. (Jafon)	—
Pons. (J. L.)	—	Predikheeren. zie Dominika-	—
—— Trajani.	—	nen	—
Pontaansche moerasfen.	—	Preſident.	—
Pontanus.	257	Pretoriſche of Pretoriaanſche	—
—— Roverus.	—	Cohorten.	288
Ponte. (Octavia del)	—	Prinſeps of Prinſipes Sena-	—
—— coulant. (burggraaf de)	—	tus.	—
Pontifex Maximus.	258	Prinſen eilanden.	—
Pontifices.	—	Probus.	289
Pool. (C.)	—	Procederen. (manier van)	—
Pool. (M.)	—	Proconſuls.	291
Poolſche Pandbrieven,	—	Procrustes.	—
Poolſchoogte.	261	Procurator. (W.)	—
Popelijnen, Poppelicanen of	—	Profil.	292
Publicanen.	262	Proletarii.	—
Popma. (Titus)	—	Prometheus.	—
Porphyrogenetus.	—	Propontis.	—
Porſelein.	—	Protokol.	—
Porſeleinen toren.	264	Proxeni.	293
Portengen. (L.)	—	Pruimers. (J. C.)	—
—— (P.)	—	* Puiſſen.	294
* Portugal.	—	Psammetichus.	311
Pot. (H. Gz.)	276	Psyche.	312
—— (W. van der)	277	Psyllen.	—
Potomac.	—	Puchmajer. (A.)	—
Potteij. (J.)	—	Puglieſi. (J.)	—
Pottenbakkers.	—	Pui (M. S. du)	313
Potes (Hebelius.)	—	Puijn (J)	316
Potuil. (H.)	278	Punſch.	—
Pougens. (Charles)	279	Puniſche oorlog. (de eerſte)	—
Pougeoiſe, Pite of Poitevine.	—	—— (de tweede)	—
Pouliaten of Pouliats.	—	—— (de derde)	317
Pradt. (Dominique Dufour de)	—	Pupienus.	—
Præadamieten.	281	* Purper. (het)	—
Prædinus. (R.)	284	Puteanus. (E.)	—
Præfectus Morum.	—	Putten.	318

	Bladz.		Bladz.
Pygmalion. (het beeld van)	318	Pyrenesche vrede,	320
Pylades.	—	Pyrker. (Ladislaus)	—
Pyramiden.	319	Pythia.	321
* Pyrenëen.	—	Pythis of Pinus.	—

Q.

	Bladz.		Bladz.
Quadra. zie Maankwartier.	321	Quast. (...)	—
Quadrabile.	—	Quellinus. (H.)	—
* Quadrant of Quadrans.	—	— (A.)	325
Quadratum-magicum. Zie:		Questiers. (C.)	—
Toover quadraat.	322	Quiëtisten.	—
Quadratuur.	—	Quintilianen.	327
Quadrupes. Zie: Wolf.	—	Quintilis.	328
Quadrillioen.	—	* Quippos.	—
Quaquazen.	—	Quojazen.	—
Quarantaine.	—	Quotient, Quotus.	—
Quart d'Escu.	324		
Quarterons.	—		

